

TITUS LIVIUS

De la fundarea Romei

I

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ

Alături de operele lui Herodot și Tacitus, Thucidide și Sallustius, Polybios și Suetonius, *De la fundarea Romei* a lui Titus Livius veacuri de-a rândul a fost citită cu nesaț de tineri și cercetată cu interes de istorici; ea a prilejuit cititorilor frumoase clipe de delectare, prin măiestria descrierilor de situații eroice sau tragice din viața romanilor. În această largă epopee în proză a poporului roman, Titus Livius imbină nararea faptelor istorice cu anecdoate și plâsmuiri de legendă, pune în virtutea întâmplărilor și evenimentelor pe eroii săi să vorbească într-o caldă pledoarie pentru apărarea patriei. Prin zguditorul talent dramatic de povestitor și prin pateticul emoționant al episodelor relatate, opera lui Titus Livius a constituit un izvor neseecat de inspirație pentru marii creatori în toate domeniile culturii și artei universale.

Acest prim volum descrie istoria Romei din vremurile legendare și pînă în momentul cînd vestita cetate Veii este infrîntă.

TITUS LIVIUS

DE LA FUNDAREA ROMEI

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ

TITUS LIVIUS
DE LA FUNDAREA
ROMEI
1

TITI LIVII PATAVINI

AB URBE CONDITA
LIBRI

TITUS LIVIUS

DE LA FUNDAREA
ROMEI

I

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ

București — 1959

Traducerea din limba latină a fost făcută de:

Villan Janina, cartea I, cap. I—XIV

Florica Demetrescu, cartea I, cap. XXXI—XL

Paul H. Popescu, cartea I, cap. XV—XXX, XLI—LX și
cărțile II, III, IV și V

Studiu introductiv:

Toma Vasilescu

Note:

Paul H. Popescu

STUDIU INTRODUCŢIV

Titus Livius, prozatorul cel mai de seamă din vremea domniei lui Augustus, este apreciat ca unul dintre marii scriitori ai lumii antice. Opera lui s-a bucurat de o foarte mare popularitate de-a lungul celor aproape două milenii de cînd datează.

Pentru a înţelege rădăcinile sociale ale operei, ca şi opera însăşi, este necesar să avem mai întîi o privire generală asupra epocii şi condiţiilor în care a trăit şi scris autorul.

I Prinţepatul lui Augustus

Condiţii social-politice

La mijlocul secolului I î.e.n., republica romană a trecut printr-o puternică criză. Numeroasele războaie de cucerire începute cu cîteva sute de ani înainte transformaseră Roma într-o putere mondială, în care sclavagismul ajunsese la o dezvoltare nemaiîntîlnită; se formaseră mari latifundii, ceea ce dusese la ruina micilor proprietari rurali şi la transformarea lor în cea mai mare parte în pătură socială parazită. Criza s-a manifestat prin intensificarea revoltelor sclavilor, care au început din prima jumătate a veacului II î.e.n. şi au atins punctul culminant cu răscoala condusă de

Spartacus (74—71 î.e.n.), prin mișcări de masă ale sărăcimii de la orașe și sate și prin adâncirea contradicțiilor dintre diversele grupări din sînul clasei stăpînilor de sclavi.

Pentru a ieși din această criză social-politică, clasa dominantă căuta calea pentru instaurarea unei noi forme de stat care să-i asigure dominația. Lupta care se dădea pentru noua formă politică avea loc în sînul clasei dominante¹.

Se poate preciza că, în linii mari, în sînul clasei stăpînilor de sclavi se formaseră două tabere principale: una care vedea realizarea intereselor sale de clasă stăpînitoare prin păstrarea în general a aceluiași forme de stat, republicane, dar cu condiția ca senatul — citadela marilor proprietari funciari — să dețină conducerea; iar cealaltă tabără urmărea crearea unei noi forme de stat, formă care, în cele din urmă, a ajuns să fie o dictatură militară. Între aceste două tabere principale s-au dat lupte aprige, care s-au transformat de cîteva ori în războaie civile.

Lupta de clasă era însă foarte complicată, deoarece existau în sînul clasei dominante diferite grupări: aristocrația romană, cercurile cămătărești (cavalerii), plebea, aristocrația municipală italică, stăpîinii de sclavi din provincii etc., fiecare dintre ele avînd interese deosebite². Chiar în sînul acestor grupări sociale existau diferite tendințe politice. De aceea, pentru a le putea folosi în realizarea politicii sale, cel care avea să devină conducătorul statului trebuia să manevreze cu mare abilitate printre toate aceste grupări. Așa, de pildă, Caesar avea mulți partizani printre senatori (aristocrați), deși baza lui de sprijin, din punct de vedere politic, era adunarea poporului; de altfel el însuși făcea parte dintr-o veche familie aristocrată. Sylla căuta în aparență să restabilească situația veche republicană; în fapt însă el dispunea de o putere monarhică nelimitată și baza lui politică o forma oligarhia senatorială în folosul căreia a exercitat dicta-

¹ N. A. Mașkin, *Principatul lui Augustus*, Editura de stat pentru literatură științifică, București 1954, p. 74.

² N. A. Mașkin, *op. cit.*, p. 74.

tura; el se sprijinea, în afară de armata propriu-zisă, şi pe un detaşament de 10 000 de sclavi (numiţi cornelieni).

Interesele grupărilor sociale din cadrul claselor dominante ale societăţii romane erau complicate şi existau frecvente cazuri de trecere a unor oameni politici dintr-o tabără în alta. Toate grupările sociale şi politice din sînul claselor dominante aveau însă o trăsătură comună, anume interesul de a păstra şi consolida orînduirea sclavagistă.

O altă forţă care se dezvoltă şi care capătă repede influenţă pe arena politică a Romei este armata. Prin reformele lui Marius, de la sfîrşitul veacului II î.e.n., conform căroră se primeau soldaţi cu plată, armata a început să se simtă legată mai mult de comandant decît de republică; de aceea, marii comandanţi au început să joace un rol de seamă şi în viaţa politică, şi pînă la urmă, armata va constitui, după cum vom vedea, forţa principală în instaurarea noului regim politic. Aceasta pe de o parte.

Pe de altă parte, organizarea republicană a statului roman suferea de o adîncă racilă: Roma nu mai era o cetate (*polis*), cu teritoriul mai mult sau mai puţin întins în jurul ei, ci ajunsese centrul unui vast imperiu, şi totuşi erau menţinute vechile forme statale ale *polis*-ului care nu mai puteau face faţă greutăţilor ivite în noile condiţii ale statului roman; totodată, contradicţia dintre Roma şi provincii se adîncea.

Senatul însuşi, care în general afişa lozinci republicane, era nevoit să acorde împuterniciri speciale, neobişnuite, unor magistraţi, ceea ce reprezenta încă o manifestare tipică a crizei politice prin care trecea statul roman, criză care a dus pînă la urmă la instaurarea monarhiei. Bineînţeles, senatul alegea în astfel de funcţii pe cei care susţineau interesele aristocraţiei. Dar, în acelaşi timp, adunarea poporului lua iniţiative similare: alegea şi dădea împuterniciri celor care îi susţineau interesele sau celor despre care credea că i le susţin. Ciocnirile dintre aceste două foruri — senatul şi adunarea poporului — au dus uneori la adevărate războaie civile, ca, de pildă, cel dintre Marius şi Sylla, sau cel dintre Caesar şi Pompeius. Izbînda lui Sylla a constituit prima

încercare de a introduce cu forța armată dictatura în organizarea statului roman; el era sprijinit pe plan politic de un grup limitat din sînul senatului.

Și Caesar se sprijină în primul rînd tot pe armată, dar și pe plebe, și forma de stat pe care o va institui va fi tot dictatorială. În urma înfrîngerii lui Pompeius în lupta de la Pharsalus (anul 48 î. e. n.) se părea că Caesar izbutise să dea statului roman o nouă formă politică, dar dictaturii lui i s-a pus capăt prin uciderea dictatorului, la idele lui martie, în anul 44 î. e. n.

După aceasta reîncep noi lupte interne, uneori sîngeroase, care au durat timp de 14 ani. În urma unor complicate coaliții politice, care au loc imediat după moartea lui Caesar, se formează între M. Antonius, Lepidus și Octavianus al doilea triumvirat (anul 43 î. e. n.) prin care își împart între ei, pentru guvernare, teritoriul statului roman. Începe o perioadă de teroare, exercitată de partizanii triumvirilor pe baza listelor de proscripții întocmite de ei. Sînt uciși nu numai adversarii politici, ci, în general, oamenii bogați, cărora li se iau averile, căci triumvirii aveau nevoie de resurse materiale pentru a continua zdrobirea forțelor republicane conduse de Brutus și Cassius. Urmărind să dobîndească averi și pentru ei înșiși, soldații triumvirilor ucideau pe cei bogați chiar cînd aceștia nu erau proscriși.

Rezultatul acestui fel de represiune a fost dezorganizarea și demoralizarea celor bogați, a aristocrației adversare în general, iar după ce armatele republicane, nesprijinite de italicii, au fost zdrobite la Philippi (în anul 42 î. e. n.), opoziția senatorială n-a mai putut să se împotrivească în mod serios forțelor triumvirilor. Așa că aceștia ajung stăpîinii de fapt ai statului roman.

În vremea acestor lupte și ucideri, se pare că plebea romană s-a ținut în rezervă, dar că în general ea privea cu simpatie masacrarea aristocrației și a bogătașilor¹. Protago-

¹ N. A. Mașkin, *Principatul lui Augustus*, Editura de stat pentru literatură științifică, București 1954, p. 171.

niştii în luptă caută s-o atragă de partea lor prin diverse mijloace şi promisiuni demagogice.

Pe de altă parte, aceeaşi plebe — în cea mai mare parte pătură parazitară, care trăia de pe urma muncii sclavilor — nu voia să admită nici o concesie pentru aceştia. „Plebea era deci pentru menţinerea raporturilor sociale din orînduirea sclavagistă”¹.

În oraşele italice, aristocraţia locală, de obicei partizana senatului, a avut şi ea de suferit. Ca urmare, în unele oraşe s-a format chiar o opoziţie armată contra soldaţilor triumvirilor. Dar şi în aceste oraşe se manifesta puternic lupta dintre plebe şi aristocraţie, dintre săraci şi bogaţi.

Totuşi, se poate spune că, în general, toţi erau nemulţumiţi de dezordinile şi suferinţele provocate de soldaţii triumvirilor şi de aceea s-au produs mişcări spontane contra lor, mişcări care au fost însă înăbuşite.

Nici nădejdea pe care unele cercuri democratice sclavagiste, adversare dictaturii triumvirilor, o puneau în Sextus Pompeius, fiul lui Pompeius Magnus învins de Caesar, nu s-a realizat. Prin abilă manevrare, Octavianus lichidează şi armata lui Sextus Pompeius (în anul 36 î. e. n.), iar armata lui Lepidus — unul din triumviri — trece de partea lui Octavianus, aşa că din coaliţia triumviratului rămîn de fapt doar doi: Octavianus şi Marcus Antonius. Repede se adînceşte conflictul şi între aceştia, iar din războiul civil care se aprinde din nou, Octavianus iese învingător şi rămîne singur stăpîn, în urma victoriei de la Actium (31 î. e. n.).

Octavianus nu era un om cu însuşiri deosebite de comandant de oşti — cum fusese, de pildă, tatăl său adoptiv Caesar — dar avea în schimb un deosebit simţ al realităţilor, dublat de o mare abilitate politică şi diplomatică. Sprijinit de clasa dominantă, Octavianus a reuşit să dea statului roman forma politică numită *principat*, prin care s-a consolidat poziţia de clasă a stăpînilor de sclavi; în această nouă organizare politică erau interesate — în măsură mai mare sau mai mică — toate categoriile sociale de oameni liberi.

¹ N. A. Maşkin, *op. cit.*, p. 172.

În societatea sclavagistă romană din a doua jumătate a sec. I î.e.n., clasa dominantă -- cum am arătat mai înainte — nu era omogenă. Augustus, cu mare îndemînare politică și diplomatică, izbuteste să coalezze în domeniul politic variatele pături ale clasei stăpînitorilor de sclavi și, în mod diferențiat, să și le apropie, deoarece:

„Principatul a rezolvat două sarcini: pe de o parte, a consolidat poziția claselor dominante în lupta împotriva mișcării cu caracter revoluționar a sclavilor și a răscoalelor sărăcimii, pe de altă parte, principatul a fost chemat să încheie acel proces care începuse demult în societatea sclavagistă: orașul-stat trebuia să facă loc monarhiei mondiale. Principatul n-a fost rezultatul unei revoluții, ci o reacțiune îndreptată împotriva mișcării revoluționare“¹.

Deși Octavianus a dobîndit puterea de stat cu sprijinul armatei și al maselor populare libere, după victorie el a căutat să-și apropie îndeosebi vîrfurile clasei stăpînitorilor de sclavi pentru a le anihila spiritul de opoziție.

Pe plan intern, cu tot interesul ce-l aveau în instaurarea principatului, familiile aristocrate nu vedeau cu ochi buni trecerea conducerii politice în mîna unei singure persoane sau a unei singure familii, a Iuliilor. Dar Octavianus manevrează cu multă îndemînare și își apropie în general — cel puțin pentru un timp — toate grupările sociale pentru că, pe de o parte, interesul de clasă al acestora le lega de noua conducere, iar pe de altă parte, pentru că lumea romană a simțit prin izbînda lui Octavianus o adîncă ușurare după atîtea urgii provocate de luptele interne, de proscricții și jafuri, ucideri etc., încît s-a creat în sînul celor mai variate pături sociale romane și italice, care erau dornici de liniște și nu vedeau altă ieșire din impas decît prin instaurarea principatului, un adînc sentiment de satisfacție și de simpatie pentru învingător. Dar, totodată, în psihologia vieții romane republicane exista de veacuri și un sentiment de repulsie față de monarhie. Octavianus a ținut seamă de aceste două simțăminte și le-a exploatat cu mare îndemînare. „Pa-

¹ N. A. Mașkin, *op. cit.*, pp. 525—526.

cea romană“ (*pax Romana*) și „restaurarea vechilor tradiții“ sînt lozincile lui principale și le găsim realizate în variate monumente arhitectonice, literare etc.

În adevăr, el începe o activitate susținută pentru refacerea templelor distruse și pentru clădirea altora. Titus Livius, care de altfel nu aduce laude hiperbolice lui Octavianus, cum fac alții, îl numește „întemeietorul și ziditorul tuturor templelor romane“¹.

Pentru transformarea urbanistică a Romei, Augustus a găsit un prețios gospodar în Agrippa, comandantul de oști care cîștigase de fapt victoria de la Actium. Agrippa ridică un splendid Pantheon zeilor protectori ai ginții Iulia (lui Marte, Venus și Caesar-zeificat). Se clădește teatrul numit al lui Marcellus; sînt restaurate basilicile; se zidesc terme și Agrippa face o nouă conductă de apă pentru Roma etc. Au fost înfrumusețate și forurile existente (forul roman și cel al lui Caesar), a fost construit unul nou denumit forul lui Augustus; a fost înălțat un mareș monument lui Augustus, numit altarul păcii (*ara pacis Augustae*) tocmai pentru a marca pe plan politic unul din marile bunuri aduse de noul regim, pacea — *pax Romana*. În variatele basoreliefuri de pe acest altar se reflectă ideologia oficială a noului regim politic.

Multe alte clădiri nou construite au făcut din Roma veche și ruinată un oraș frumos. Augustus, în testamentul său, a scris că a găsit o Romă de lut și lasă una de marmoră.

În realitate, chiar în activitatea aparent conservatoare se introduceau multe inovații, prezentate însă drept restaurări ale obiceiurilor vechi.

Pentru întărirea clasei dominante, Octavianus a fost preocupat îndeaproape de problema reînsănătoșirii moravurilor. Istoricii și poeții vorbesc de decăderea vieții morale și de faptul că imoralitatea pătrunsese adînc în familia romană și în viața publică².

¹ Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. I, Editura științifică, 1959, cartea a IV-a, cap. XX.

² Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. I (Prefața), p. 3.

Încă din anul 28 î.e.n., Octavianus începe să dea o serie de legi cu scopul de a îndrepta moravurile societății romane. Legislația lui avea în vedere pe cetățenii romani, și îndeosebi ordinul senatorial și pe cel al cavalerilor¹. Așa, de pildă, membrii acestor ordine erau obligați să se căsătorească; erau prevăzute pedepse grave pentru infidelitate conjugală. Femeia măritată, după ce avea trei copii, dobîndea drepturi egale cu ale bărbaților, i se acorda prin urmare capacitatea juridică, pe care altfel n-o avea. Celibatarii erau excluși în unele cazuri de la dreptul de moștenire prin testament; femeia nemăritată era supusă unui impozit. Augustus a luat și alte măsuri de acest fel care tindeau la întărirea familiei cetățenilor, și îndeosebi a vîrfurilor sociale: prin urmare, se poate spune că „legislația matrimonială se afla în strînsă legătură cu politica de consolidare a sclavagismului”².

Cu toate acestea, moravurile au alunecat mai departe pe panta pe care porniseră, căci decadența era inerentă orînduirii sclavagiste. De altă parte, legile matrimoniale n-au fost bine primite, îndeosebi de ordinul cavalerilor. De bună seamă că aluzia lui Titus Livius se referă și la astfel de nemulțumiri cînd spune că „nu mai putem îndura nici păcatele noastre, dar nici primi leacurile de îndreptare”³.

Pe plan politic, față de vechile instituții republicane, Octavianus a procedat cu mare prudență; el urmărea să mențină aparența formelor republicane. În realitate, însă, senatul a dobîndit cîteva noi atribuții legislative, pe lîngă cele vechi; Octavianus a luat aceste atribuții de la adunarea poporului, care din vremea lui își pierde importanța politică pe care a avut-o mai înainte.

Astfel de reforme fuseseră și înainte preconizate prin scrierile lui Cicero: *De republica*, publicată în anul 52 î.e.n., și *De legibus*, care a urmat primei.

¹ N. A. Mașkin, *Istoria Romei antice*, Editura de stat, București 1951, p. 272.

² N. A. Mașkin, *Principatul lui Augustus*, p. 375.

³ Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. I (Prefată), p. 3.

În schimb, urmărind să-şi facă credincios senatul, dictatorul foloseşte şi altă cale: reface de câteva ori listele de senatori, introducând oameni fideli lui, aşa că, în fapt, acest for hotăra ceea ce voia principele.

Ordinul senatorial în realitate nu era omogen, dar pe toţi membrii lui îi unea năzuinţa de pace internă, dorinţa de restabilire a formelor de guvernământ tradiţionale şi interesul de a-şi consolida poziţia dominantă.

Augustus se silea, cu tact, să-i atragă pe toţi. Tacitus îl caracterizează just atunci când spune: „a ademenit pe soldaţi prin daruri, poporul prin distribuire gratuite de grâu, pe toţi prin plăcerea pe care o prilejuia pacea“. În schimb: „treptat a luat în mâinile sale îndatoririle senatului, ale magistraturilor, ale legilor; nu mai avea nici un adversar, fiindcă cei mai dârji pieriseră fie în lupte, fie prin proscricţii; ceilalţi dintre nobili erau ridicaţi la demnităţi şi dăruiţi cu averi, după cum ei se grăbeau să i se supună“¹.

Ca şi în vremea republicii, consulii, praetorii şi ceilalţi magistraţi sînt aleşi; bineînţeles, ei erau indicaţi de mai înainte de principe. Aşa, de pildă, în anul 19 î.e.n., Aegnatius Rufus candidează din proprie iniţiativă la consulat, împotriva candidatului preferat al principelui. Rufus şi-a sfîrşit viaţa în închisoare, pentru că Augustus a căutat să zădărnicească orice încercare a cuiva de a căpăta simpatia plebei. În senat s-au găsit totuşi membri care au cutezat să-l critice pe principe².

Prin urmare forma politică se schimba profund. Baza economică a societăţii însă rămînea aceeaşi: nu se schimba orînduirea socială, ci rămîneau mai departe aceleaşi relaţii economice sclavagiste, iar marii proprietari îşi menţineau latifundiile. Augustus s-a silit să anihileze independenţa stăpînilor de sclavi faţă de principe, ceea ce nu era greu, căci aceştia, bucuroşi că regimul îi apăra împotriva sclavilor, erau dispuşi să accepte şi astfel de măsuri. Augustus le-a

¹ Tacitus, *Annales*, I, 2.

² Suetonius, *Vieţile celor doisprezece cezari* (*Augustus*, LIV—LV), Editura ştiinţifică, Bucureşti 1958.

dat și satisfacții. El a restabilit autoritatea stăpînilor de sclavi slăbită în timpul luptelor civile. Așa, de pildă, după ce a ieșit învingător în războiul cu Sextus Pompeius — fiul lui Pompeius Magnus — în anul 36 î.e.n., pe cei 30 000 de sclavi fugiți de la stăpîn, care erau înrolați în armata lui Sextus Pompeius, Octavianus i-a redat stăpînilor spre a-i pedepsi, deși își luase obligația față de Sextus Pompeius de a-i lăsa nepedepsiți. Actul lui Octavianus urmărea un scop politic precis, anume el dorea să lase impresia că nu se amestecă în relațiile dintre stăpîni și sclavi. În anul 10 e.n., a repus în vigoare o lege mai veche care prevedea ca toți sclavii din gospodăria unui stăpîn asasinat să fie executați. Aceasta dovedește că lupta de clasă luase altă formă ascuțită de manifestare: uciderea tainică a stăpînilor.

Interesul pe care l-a avut în primul rînd aristocrația, de a se ajunge la o pacificare internă și la întărirea bazelor societății sclavagiste, a silit-o să se împace cu principatul și să-l susțină. Engels spune că „sprijinul *moral* l-a constituit convingerea generală că nu există ieșire din această situație, că, dacă nu un anumit împărat, în orice caz autoritatea imperială bazată pe dominația militară este o necesitate inevitabilă”¹.

Principatul lui Augustus nu se sprijină totuși pe aristocrația senatorială, ci, în primul rînd, pe armată, apoi pe cavaleri și pe aristocrația provincială. „Sprijinul *material* al cîrmuirii l-a constituit armata, care începea să semene mult mai mult cu o armată de *landsknechți* (mercenari — *n.n.*), decît cu vechea armată de cultivatori de pămînt a Romei”².

Principatul era în fapt o dictatură militară, pe care Augustus și-a asigurat-o pentru sine. Pentru ca armata să nu devină eventual un instrument în mîna adversarilor, el ia diferite măsuri prin care să limiteze rolul ei în viața politică. Așa, de pildă, în Italia nu mai sînt cantonate legiuni, re-

¹ K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. XV, p. 11, ed. rusă; vezi N. A. Mașkin, *Principatul lui Augustus*, p. 444.

² *Ibidem*.

duce numărul legiunilor la 25 (de la 70), reţinînd pe cele care prezentau mai multă încredere, pune în fruntea lor oameni devotaţi lui şi le ţine, în general, pe graniţă¹. Pentru siguranţa internă a oraşului Roma ca şi a dictatorului, creează în schimb garda praetoriană, care avea în special sarcina de a păzi pe principe; ea nu se mai compune ca mai înainte dintr-o cohortă, ci este constituită din aproape două legiuni. Praetorienii aveau condiţii de viaţă mai bune decît restul armatei.

Plebea este utilizată ca masă de manevră; ea rămîne aceeaşi categorie socială parazitara; treptat însă îşi pierde însemnătatea politică de mai înainte, căci Augustus concentrează în mîinile lui, direct sau prin senat — cum am văzut mai sus — toate puterile în stat. Ultima încercare a plebei de a-şi impune candidatul său la consulat (pe Aegnatus Rufus) a fost înfrîntă brusc de Augustus. Ruptă, de altă parte, de ţărănime, plebea orăşenească se mulţumeşte, în general, „cu pîine şi serbări“ (*panem et circenses*).

Provinciile simt o uşurare datorită unei mai bune organizări a perceperii impozitelor. S-a pus frîu abuzurilor unor guvernatori de tipul lui Verres din timpul republicii. Dar noua formă de stat nu a înlăturat exploatarea, ci a organizat-o mai bine.

Pe plan extern, Augustus duce în aparenţă o politică de pace oarecum asemănătoare celei interne. Această politică este dictată, desigur, şi de propriile sale interese, anume de a evita posibilitatea ca alţi comandanţi de armată să devină celebri şi populari şi să coalizeze în jurul lor armate şi mase de oameni care să ducă la noi conflicte interne; de aceea, Augustus n-a reluat planul lui Caesar de a cuceri Britania, Dacia şi Partia. El duce însă războaie de reprimare a revoltelor care izbucnesc des în diverse părţi ale imperiului, ca, de pildă, pe Rin şi în Spania unde merge el însuşi; de asemenea, Octavianus izbuteste (în anul 15 î.e.n.), să cucerească Raetia şi Noricum, care în cele din urmă devin

¹ *** *Istoria universală*, vol. II, Editura ştiinţifică, Bucureşti 1959, p. 592.

provinciilor romane, și să înăbușe revoltele care răbufnesc acolo. În răsărit, față de părți, principele obține succese pe cale diplomatică.

La Dunăre, romanii preîntîmpină dese incursiuni ale triburilor tracice pe teritoriul imperiului. Conducătorii de oști romani treceau Dunărea și ajungeau pînă la Nistru¹. În cele din urmă, frontierele imperiului se stabilesc pe Dunăre.

Pax Romana, activitatea variată de refacere și reconstrucție a Romei, siguranța frontierelor etc., după îndelungatele frămîntări și războaie civile, dau cetățenilor romani o adîncă mulțumire. Roma și Italia au devenit centrul unui vast imperiu; către acest centru se scurg abundant bogățiile provinciilor.

Noua situație a creat un adînc simțămînt de mîndrie patriotică care se găsește oglindit în literatura clasică a epocii, în operele lui Vergilius, Horatius și Titus Livius.

Cultura Datorită condițiilor de viață despre care am vorbit, începutul principatului constituie *epoca clasică* a culturii, punctul culminant al literaturii. Să cercetăm cîteva aspecte culturale din această vreme.

Domnia lui Augustus, care ține pînă în anul 14 e.n., se poate împărți în două etape: pînă la anul 19 î.e.n., simptomele dictaturii nu sînt așa de vădite, apoi lumea începe a-și da seama de adevărata esență a principatului. Prima parte corespunde în cea mai mare măsură epocii de aur a literaturii latine — a poeziei clasice îndeosebi. Însă, prin concentrarea întregii vieți politice în mîna unei singure persoane, straturile înalte ale societății romane încep să aibă alte preocupări. Se dezvoltă îndeosebi o viață mondenă, pe care o găsim reflectată din plin în opera lui Ovidius. Unii scriu în această vreme literatură, ca: memorii, monografii istorice etc. prin care urmăresc diferite țeluri politice, în timp ce alții tind să se retragă la *villae*-le lor.

Erudiția se dezvoltă însă. În școală se interpretează și poezii noi (Vergilius, de pildă). Se scriu opere filozofice și

¹ N. A. Mașkin, *Istoria Romei antice*, p. 281.

filologice, se cercetează antichitatea, mitologia, se scriu opere despre arhitectură (Vitruvius) etc.

Elocvența politică, gloria epocii precedente, este cea dinții redusă la tăcere de noua formă politică. „Forul a amuțit“. Nici *elocvența juridică* nu are viață lungă, căci și procesele (mai cu seamă cele care aveau substraturi politice) sînt rezolvate de principe.

Arta vorbirii — *retorica* — continuă totuși să constituie baza învățămîntului superior roman. Ea ajunge treptat, dar repede, o retorică goală, căci îi lipsește terenul real al vieții, care era forul și tribunalele de judecată. Oratoria se limitează la declamații în fața unui cerc restrîns de auditori. Metoda retorică va pătrunde și în literatură unde evident aduce o notă rea.

Filozofia ia o nouă direcție și tinde să întoarcă preocupările cetățenilor către viața interioară a individului și să-i abstragă în felul acesta de la problemele sociale. Înțelept începe a fi socotit omul care știe să se supună orbește în fața soartei. Această direcție filozofică era potrivită cu interesele cezarismului, dar ea a contribuit la izolarea omului de realitățile sociale și a influențat în rău literatura, golind-o de conținut.

În domeniul *literaturii* constatăm trei direcții ideologice:

1. Unii scriitori privesc prea mult spre trecut; nu se integrează realităților prezente. Ei constituie direcția arhizantă în literatură și reprezintă categoriile de cetățeni care nu văd cu ochi binevoitori decît trecutul.

2. Cei care se alătură regimului principatului, așa cum apare în prima etapă, constituie a doua direcție ideologică pe care o reprezintă cei mai celebri poeți: Vergilius, Horatius și prozatorul Titus Livius. Ei reflectă în modul cel mai just simțămintele și starea de spirit a contemporanilor. În condițiile de viață de la începutul principatului, ei sînt clasici în înțelesul cel mai deplin al cuvîntului. Toți trei sînt născuți în vremea și în atmosfera republicii răvășite de atîtea dezordini și jafuri, ucideri și războaie interne, așa că și ei, împreună cu populația italică, respiră ușurați atmosfera de pace și de relativă libertate pe care o oferă prima parte

a domniei lui Augustus (Titus Livius avea 27—28 ani în vremea victoriei de la Actium). Ei reprezintă categoriile cele mai variate de cetățeni, ale căror interese sînt satisfăcute de noul regim, dar îndeosebi reflectă mentalitatea păturilor de mijloc ale societății romane.

Perioada de înflorire a literaturii clasice nu durează însă mult și constituie etapa de tranziție la literatura imperiului. Clasicismul latin nu este propriu-zis opera imperiului, ci este o încoronare a eforturilor trecute; el ține de fenomenul literar anterior care ajunge, la începutul principatului, la treapta cea mai înaltă. Conducătorul apare pentru un răstimp ca unul care împacă conflictele. S-a ajuns la o situație de felul celor de care vorbește Engels: „În mod excepțional însă se ivesc perioade în care clasele în luptă ajung la un astfel de echilibru, încît puterea de stat capătă vremelnice, ca mijlocitoare aparentă între clase, o oarecare independență față de amîndouă“¹.

Pe de altă parte, în acea vreme influența greacă și fondul italic ajung, în urma muncii atîtor generații precedente, la o sinteză completă, încheată. „Din această îmbinare de elemente (grec și italic — *n.n.*) dintre care tradițiile italice capătă o importanță de element preponderent și transformator, se naște acel *stil clasic roman*, care a avut influență enormă asupra dezvoltării de mai tîrziu a culturii europene“².

3. A treia direcție ideologică o constatăm la scriitorii și poeții născuți și educați în atmosfera dictaturii. Reprezentanții cei mai de seamă ai acestei noi literaturi sînt în general elegiacii, și îndeosebi Ovidius, în operele cărora se găsesc simptomele literaturii decadente din epoca imperială. În operele lor se reflectă viața mondenă, care ia mare dezvoltare începînd din vremea principatului.

În epoca lui Augustus se scrie foarte mult și se creează *cercuri literare*. Inițiatorul acestora este un fost adversar politic al principelui, Asinius Pollio. Cercul lui Pollio con-

¹ K. Marx și F. Engels, *Opere alese în două volume*, vol. II, ediția a II-a, E.S.P.L.P., București 1955, p. 348.

² N. A. Mașkin, *Istoria Romei antice*, p. 295.

stituie un act de opoziție. Apare și alt cerc de acest fel, al lui Messala, tot un om politic de largă cultură, foarte bogat, adversar și el al principelui, dar care se adaptase noilor condiții mai repede decât Pollio. Augustus și-a dat seama de puterea ideologiei în lupta politică, de aceea a făcut să ia ființă un cerc literar al regimului. Marele diplomat al lui Augustus în lupta pe tărîmul ideologic a fost Caius Cilnius Maecenas.

Armele și violența nu erau de ajuns pentru a consolida puterea într-un stat care păstra încă formele republicane. Lupta nu încetase cu victoria de la Actium, ci se mutase pe plan ideologic, lucru de care Augustus și-a dat seama și, ca urmare, a strîns în jurul său talentele cele mai de seamă ale vremii, iar acestea, într-un fel sau altul, au sprijinit regimul.

Din categoria acestora face parte și istoricul de care ne ocupăm acum și a cărui operă urmează în traducere.

II Titus Livius

Viața

Nu cunoaștem suficient de amănunțit viața marelui istoric, pentru că el însuși n-a vorbit despre sine, iar contemporanii și urmașii, deși l-au apreciat favorabil, nu ne-au transmis multe date biografice¹. Titus Livius s-a născut, după data cea mai probabilă, în anul 59 î.e.n., în orașul Patavium (Padova de azi) și a murit în anul 17 e.n., tot la Patavium.

Locul de naștere al scriitorului era un oraș mare, administrat după chipul Romei. Conducătorii lui au fost totdeauna alături de cei ai Romei în împrejurările grele, ca,

¹ Baza biografiei lui Titus Livius o constituie câteva informații date de unii scriitori posteriori; așa, de pildă: Hieronimus în *Cronica* scrie cînd s-a născut, cînd și unde a murit; poetul epigramist Martialis (61, 13) afirmă că locul de naștere al lui Titus Livius este ținutul Aponei (un rîu din apropiere de Patavium); alt poet roman, Statius, numește pe istoric „vlăstarul Timavului” (Timavus — un alt rîu în vecinătatea orașului Patavium).

de pildă, în cel de-al doilea război punic; în timpul războiului civil dintre Pompeius și Caesar, cetatea Patavium a fost de partea senatului și a lui Pompeius. Titus Livius a crescut deci într-un oraș cu tradiții republicane și cu moravuri patriarhale, ceea ce a avut desigur influență asupra formării personalității scriitorului.

Care a fost poziția socială a familiei sale nu se știe cu precizie. Se pare că făcea parte din nobilimea locală, care păstra mai consecvent tradițiile vechi pe care Titus Livius le idealizează în opera sa istorică.

El a primit, evident, educația potrivită poziției familiei, care în tot cazul dispunea de o bună stare materială. Disciplina de bază în școala superioară romană era retorică, pe care a studiat-o și Titus Livius cu foarte bune rezultate, judecând după informațiile pe care le avem și după măiestria artistică cu care întocmește discursurile folosite în istoria sa. Nu se poate afirma cu certitudine dacă a făcut studii și la Roma.

Legăturile lui Titus Livius cu Augustus au fost de sinceră prietenie. Se pare că istoricul a venit la Roma după victoria de la Actium a lui Octavianus, deci după anul 31 î.e.n. Cum a legat prietenie cu familia principelui, nu se știe. Un erudit din vremea renașterii — Sabellicus — presupune că ar fi existat legături de gintă cu neamul soției lui Augustus, care se numea Livia. Mai probabil este că Titus Livius își crease faima de om învățat și înzestrat cu talent de scriitor și orator. Cum am arătat mai înainte, conducerea statului a căutat să-și alăture astfel de talente.

Sigur este că Titus Livius a fost acceptat printre cei mai apropiați prieteni ai familiei imperiale, dar el n-a luat parte activă la treburile politice și n-a ocupat demnități. Nici în opera sa, cum vom vedea, istoricul nu proslăvește pe Augustus; numele acestuia nu este menționat de mai mult de două ori. Istoricul Tacitus ne arată care era atitudinea lui Titus Livius față de regim și a lui Augustus față de scriitor: „Titus Livius, printre cei dintii foarte strălucit orator și om de bună-credință, a glorificat atât de mult pe Cn. Pompeius, încât Augustus îl numea *pompeianul*; aceasta

nu a slăbit însă prietenia dintre ei. Pe Scipio, pe Afranius, chiar şi pe Cassius şi pe Brutus¹, Titus Livius nu-i numeşte niciodată tîlhari şi ucigaşi cum li se zice acum, ci deseori îi califică bărbaţi de seamă².

Titus Livius a fost îndrumătorul în studiile istorice al lui Claudius, viitorul împărat (dintre anii 41 şi 54 e.n.), după cum ne informează biograful primilor 12 cezari, Suetonius³. Din opera lui Titus Livius aflăm că istoricul discuta cu împăratul chiar şi unele chestiuni de documentare, după cum deducem din această relatare: „Mie mi-a spus însuşi Caesar Augustus, întemeietorul şi reziditorul tuturor templelor romane⁴.”

Din aceste cîteva răzleţe informaţii deducem care era natura legăturilor istoricului cu principele şi în general cu familia imperială. El stabilise legături de prietenie cu Augustus, dar simpatiza cu ideologia republicană pe care principele o redusese la tăcere. Istoricul manifesta deci simţăminte republicane. Seneca filozoful⁵ ne relatează că Titus Livius ar fi pus întrebarea dacă nu cumva ar fi fost mai de folos pentru statul roman ca Caesar să nu se fi născut.

Augustus a tolerat republicanismul moderat manifestat de istoric pentru că nu avea aspect grav politic, iar pe de altă parte, principele, cum am spus mai înainte, avea interesul să apară el însuşi ca un tradiţionalist. Aşa că, din aceste puncte de vedere, scriitorul, prin opera sa, sprijină de fapt regimul nou instaurat de Octavianus.

Titus Livius a stat la Roma pînă ce „a înţeles că a în-

¹ Scipio şi Afranius au comandat armata republicană învinsă de Caesar la Thapsus în anul 47 î.e.n. Cassius şi Brutus au omorît (împreună cu alţii) pe Caesar.

² Tacitus, *Annales*, IV, 34.

³ Suetonius, *Vieţile celor doisprezece cezari* (Claudius, XLI), Editura ştiinţifică, Bucureşti 1958. Unii cercetători moderni cred că ar fi vorba la Suetonius de fiul istoricului.

⁴ *De la fundarea Romei*, vol. I, cartea a IV-a, cap. XX.

⁵ Lucius Annaeus Seneca, *Quaestiones naturales*, V, 18. Seneca s-a sinucis în anul 65 e.n., din porunca lui Nero, fostul său elev.

ceput a fi o vină faptul că cineva își mai amintește de vechea libertate¹, de aceea istoricul a plecat în orașul său natal, probabil după venirea la domnie a lui Tiberius, succesorul lui Augustus, deci după anul 14 e.n. A murit după trei ani, în orașul în care s-a născut.

Opera

Titus Livius a scris mult și în domeniul variat:

1. *Dialoguri filozofice* pe care azi nu le mai avem. Știm despre ele din informația dată de Seneca filozoful², și se pare că este vorba de o istorie a doctrinelor filozofice.

2. Din opera *Institutio oratoria*³ a istoricului și criticului literar Quintilianus, aflăm că Titus Livius a scris *un studiu în formă epistolară* către fiul său, în care îi recomandă ca model de urmat, în ce privește arta oratorică, pe Cicero și Demosthenes. Pe ceilalți oratori, Titus Livius îi apreciază favorabil în măsura în care se apropiau în operele lor de cele două modele recomandate, de Cicero și Demosthenes. N-a ajuns pînă la noi nici această scriere a lui Titus Livius.

3. Opera de seamă, care a străbătut vicisitudinile vremurilor pînă în zilele noastre, este monumentală lucrare cu titlul *Ab Urbe condita libri*, „De la fundarea Romei“. În genere, titlurile operelor antice nu ne sînt bine cunoscute. În ce privește această operă, titlul este sigur, dat fiind că însuși autorul îl indică⁴.

Ea a fost scrisă în 142 de cărți, dar pînă azi au ajuns numai 35 de cărți și cîteva fragmente, restul s-a pierdut de-a lungul vremurilor.

Opera începe de la sosirea lui Aeneas în Latium și se oprește la moartea lui Drusus (anul 9 î.e.n.). Nu putem ști dacă istoricul n-a avut intenția să ducă povestirea mai departe, adică pînă la moartea lui Augustus (anul 14 e.n.),

¹ H. Taine, *Essai sur Tite Live*, 1923, p. 10.

² În *Epistulae*, 100, 9.

³ M. Fabius Quintilianus, *Institutio oratoria*, X, 1, 30; II, 5, 20.

⁴ Cartea a VI-a, cap. I.

și n-a făcut aceasta pentru că l-a surprins moartea. Unii cercetători moderni susțin că Titus Livius s-a oprit intenționat la anul 9 î.e.n.

Azi, putem citi numai o parte din istoria lui, și anume cărțile I-X, deci primele zece cărți — prima *decadă* — care redau istoria Romei de la începuturi pînă la anul 293 î.e.n. (461/460 de la întemeierea Romei) și cărțile XXI-XLV — decada a III-a, a IV-a și jumătate din a V-a — care cuprind istoria celui de-al doilea război punic (care începe la anul 536/535 ab U.c., 218 î.e.n.) și evenimentele pînă la anul 167 î.e.n. (sau 586 de la întemeierea Romei), deci un răstimp de 51 de ani.

Cuprinsul cărților pierdute îl cunoaștem din unele rezumate — *periochae* — niște sumare pe care le-a făcut un autor necunoscut nouă¹; unele *periochae* sînt mai dezvoltate, altele sînt foarte scurte. Pentru cărțile CXXXVI și CXXXVII nu avem nici măcar astfel de sumare.

Mai există azi cîteva fragmente din istoria lui Titus Livius citate de către alți scriitori în operele lor. Cel mai dezvoltat fragment citat este din cartea CXX care a fost transcris de Seneca retorul în opera sa cunoscută sub titlul de *Suasoriae et controversiae*. Acest fragment redă momentul uciderii lui Cicero de către trimișii triumvirului Marcus Antonius.

Un alt autor, Iulius Obsequens², a extras din opera lui Titus Livius „minunile“ (*prodigia*) care ar fi avut loc între anii 190—12 î.e.n.; ce sînt aceste *prodigia* vom vedea mai jos.

Un alt autor, Cassiodorus³ a întocmit după istoria liviană liste cu numele consulilor, pe care le-a introdus în *Cronica* scrisă de el.

În 1903 s-a descoperit între papirusurile de la Oxyrhynchus un manuscris care cuprinde fragmente din cărțile XXXVII-XL și XLVIII-LV din *Ab Urbe condita*.

¹ Unii cercetători socotesc că ar fi Florus (care a trăit în veacul II e.n.), iar alții — Sidonius Apollinaris, născut la 480 e.n.

² Care a trăit în a doua jumătate a veacului IV e.n.

³ A trăit în veacul V e.n.

În sfârșit, extrase din istoria lui Titus Livius se regăsesc în istoriile unor urmași ca Florus, Eutropius, Orosius care l-au urmat îndeaproape pe Livius, în general rezumându-i opera.

Cercetătorii moderni și-au pus întrebarea de ce s-a pierdut o parte atât de mare din *Istoria* lui Titus Livius, de vreme ce ea a fost atât de mult prețuită de urmași?

Este probabil că la această pierdere au contribuit mai multe cauze: așa, de pildă, opera fiind atât de voluminoasă a fost rezumată de urmași și au fost folosite de preferință rezumatele. Totuși avem știrea că prin veacul V e.n. exista și era citată opera întreagă, iar prin veacul VII e.n. se citau doar fragmente din cărțile pe care astăzi noi nu le mai avem. A contribuit desigur la pierderea unei părți din lucrare și ura manifestată de împărații Caligula¹ și Domitianus² contra operei și a autorului ei; opera a fost din această pricină mai rar copiată și răspândită în această vreme.

Și papa Grigore cel Mare (590—604 e.n.) a urgisit istoria lui Titus Livius, scoțind-o din biblioteci, pentru că îi părea prea păgînă, cuprinzînd după părerea papei prea multă idolatrie.

Cronologia operei

Nu se poate preciza cu certitudine timpul cînd Titus Livius a început să-și scrie opera sa istorică. În general se admite că a început lucrarea între anii 27 și 25 î.e.n. Se stabilesc acești ani avînd în vedere unele amănunte cu date certe menționate în operă. Așa, de pildă, în cartea I, capitolul XIX, istoricul numește pe Octavianus cu titlul de *Augustus*; acest titlu, cu caracter divin, îi fusese acordat în anul 27 î.e.n., la 16 ianuarie, ziua instituirii prin-

¹ Suetonius, în *Viețile celor doisprezece cezari* (*Caligula*, XXXIV, 6) scrie: „Puțin a lipsit de n-a îndepărtat din toate bibliotecile operele și busturile lui Vergilius și Titus Livius“.

² Suetonius, *idem* (*Domitianus*, X, 3): „Metius Pomponianus a fost acuzat și condamnat... pentru că răspîndea discursuri ale regilor și comandanților extrase din opera lui Titus Livius“.

cipatului¹. Se presupune deci că opera istorică a fost începută după acest eveniment. La cît timp însă? Ne poate lămuri un alt amănunt, în legătură cu templul lui Ianus: Titus Livius vorbește numai despre prima închidere a templului din timpul domniei lui Augustus — ca semn al păcii — închidere care a avut loc în anul 29—28 î.e.n.; nu amintește nimic însă de a doua închidere, care a avut loc în anul 25 î.e.n. Se presupune deci că istoricul începuse să scrie lucrarea înainte de acest an.

Alți cercetători însă contestă primul text², socotindu-l ca un adaos ulterior, și apreciază că prima parte din *Ab Urbe condita* a fost scrisă înainte de anul 29 și chiar înainte de 31 î.e.n. Aceștia se bazează pe alte amănunte ca, de pildă: în capitolul X din cartea I, istoricul vorbește despre refacerea templului lui Jupiter Feretrius; ar fi avut deci prilejul să-l menționeze pe Augustus, dar istoricul nu face acest lucru. Mai mult, el trece repede peste chestiunea dacă au existat doi fii ai lui Aeneas cu numele de Ascanius sau Iulus, deși această chestiune prezenta un interes foarte mare pentru *gens Iulia*, din care făcea parte Octavianus. Dacă mai adăugăm și faptul că a doua carte din istoria sa începe cu o nouă prefață, se poate concluda că prima carte a fost publicată separat, probabil înainte de anul 31 î.e.n., și că între anii 27—25 î.e.n. a avut loc o reeditare a cărții I împreună cu următoarele patru. Cu acest prilej, Titus Livius ar fi scris și „Prefața generală“ la opera sa.

Opera n-a fost publicată deodată în întregime. Pînă la moartea lui Augustus au fost scrise și publicate 120 de cărți, celelalte au fost scrise în cei trei ani în care istoricul a supraviețuit împăratului, revenind deci cam 7 cărți pe an, ceea ce nu ar fi de mirare (deși istoricul era înaintat în vîrstă), pentru că avea deprinderea scrisului și de bună seamă dispunea de extrasele și notițele necesare. Nici cărțile scrise în vremea domniei lui Augustus n-au fost publicate toate

¹ Suetonius, *Viețile celor doisprezece cezari* (Augustus, VII).

² V. date mai amănunțite la J. Bayet, *Tite Live, Histoire romaine*, I, în „Les Belles Lettres“, 1940, pp. XVIII—XIX.

odată. Acest lucru este confirmat de faptul că unele grupe de cărți au câte-o scurtă prefață sau preambul. Așa există la începutul cărților a II-a, a VI-a, a XXI-a, a XXXI-a, a XLI-a.

Opera *Ab Urbe condita* a apărut deci pe grupe de cărți. Împărțirea în *decade*, cum o cunoaștem azi, se pare că a fost făcută prin veacul IV e.n. și nu aparține deci autorului.

*Istoria la
antici*

Istoria la antici nu era concepută ca o știință, așa cum o înțelegem noi azi. Nu era nici cum o prezintă ipocrit

o parte din istoricii burghezi, o cercetare „obiectivă“. Titus Livius declară fără ocol pentru ce scrie istoria Romei.

Concepția lui Titus Livius despre istorie nu-i aparține numai lui. El realizează mai degrabă îndrumările de ordin general, date de Cicero, relative la opera istorică. Titus Livius face parte din școala literară ciceroniană.

Pentru Cicero, de pildă, *Historia magistra vitae*¹ (Istoria este dascălul vieții). Dacă istoria are acest scop, e necesar ca istoricul să urmărească a convinge pe cetățeni de adevărul celor povestite de el; arta convingerii este oratoria, de aceea istoria este totodată *opus ... oratorium maxime*² (operă prin excelență oratorică).

Literaturii și tuturor formelor de manifestare a conștiinței sociale (artă, filozofie, religie etc.) romanii le-au imprimat un vădit scop cetățenesc, social. Poezia însăși a fost pusă în slujba intereselor politice și sociale ale statului.

Și operele istorice anterioare (ale lui Caesar, Sallustius, ca să nu amintim decât de scriitorii clasici) au avut un scop bine definit, chiar dacă autorii nu l-au mărturisit; Caesar n-o spune, dar se simte lămurit că urmărește să justifice cucerirea Galliei; Sallustius, de pe poziția democrației sclavagiste (a popularilor), demască aristocrația vicioasă și incapabilă a mai conduce (în *De bello Jugurthino*) și urmărește (în *De conjuratione Catilinae*) să scoată din cauză pe pro-

¹ Cicero, *De oratore*, II, 9, 37.

² *Idem. De legibus*, I, 2.

tectorul său, Caesar, învinuit de adversari că ar fi avut amestec în complotul lui Catilina.

Prin urmare, operele istorice urmăresc țeluri variate și sînt puse în slujba intereselor politice. Tocmai pentru a-și împlini rostul, istoria poate, în concepția romană, începînd din vremea lui Titus Livius, să folosească pe lîngă mijloace oratorice și mijloace poetice. Quintilianus¹ privește istoria și ca o operă de artă poetică: istoria este foarte apropiată de poezie, este, într-un fel oarecare, poezie în proză (*Carmen solutum* — poezie liberă de ritm) și este scrisă „ca să povestească faptele, nu să facă dovada existenței lor“.

Opera lui Titus Livius *Ab Urbe condita* are, în toată dezvoltarea ei, o foarte frumoasă îmbinare de coloratură oratorică și poetică (vom vedea ulterior — predominînd cea oratorică); de aceea a fost numită o *epopee în proză*, iar H. Taine o califică drept „un arc de triumf“ pentru poporul roman.

Astfel concepută istoria în antichitate, Titus Livius a avut în mod firesc o anume poziție în modul de a-și întocmi opera și o anume atitudine față de documentarea istorică.

Rădăcinile sociale ale
operei lui Titus
Livius și scopul ei

Roma și Italia erau în culmea gloriei lor. Statul roman apărea în deplină siguranță și puternic. După un lung șir de veacuri, de la o cetate mică cum fusese Roma la început, ajunsese să stăpînească un vast imperiu. Situația creată prin victoria lui Augustus părea o încoronare, un apogeu al dezvoltării istorice a Romei.

Luptele interne de mai înainte luaseră sfîrșit, dar opoziția, deși slabă, exista totuși. O oarecare teamă de noi conflicte își putea face loc în sufletul contemporanilor; și ea ar fi fost justificată, pentru că și în urma victoriei lui Caesar asupra lui Pompeius la Pharsalus, în anul 48 î.e.n., se părea că războaiele civile luaseră sfîrșit; și totuși n-a fost așa. Lumea romană se putea teme să nu se întîmple la

¹ Quintilianus, *Institutio oratoria*, X, 1, 31.

fel și după Actium. Poetul Horatius de câteva ori își exprimă îngrijorarea provocată de perspectiva reînțeleperii luptelor civile¹. Poetul Vergilius în *Eneida* socotește că imperiul roman, așa cum apărea în vremea principatului, este realizat conform destinului prin strădania înaintașilor și a-l menține este o datorie esențială pentru urmași.

Titus Livius este stăpînit de aceleași sentimente și idei ca și contemporanii săi; măreția imperiului roman îl impresionează adînc și dezvoltă în sufletul lui un profund sentiment patriotic.

De altă parte, unele aspecte negative (ca perspectiva unor noi conflicte, dar mai cu seamă decăderea moravurilor publice) i-au provocat îngrijorare. De aceea el urmărește ca, printr-o operă istorică, să arate contemporanilor prin ce mijloace s-a făurit măreția Romei, care au fost bărbații des-toinici din trecut și care este îndatorirea cetățenească a contemporanilor față de patrie. Acesta este scopul principal al istoriei sale.

Autorul face el însuși cunoscut, în „Prefața generală“, preocupările care l-au determinat să scrie opera sa istorică: „Fiecare ins trebuie să se străduiască să-și dea seama ce fel a fost viața și ce obiceiuri și datini au avut romanii, cum s-a întemeiat și a crescut puterea Romei, prin ce bărbați și prin ce mijloace, fie în timp de pace, fie în timp de război“.

Așadar istoria este pentru Titus Livius un *îndrumar cetățenesc* și *moral*; istoricul dă operei sale un scop patriotic. Ca și poeții clasici, Titus Livius socotește în mod just că operele literare (inclusiv cele istorice) au un rol social educativ.

Istoricul apreciază că opera sa este necesară pentru că statul roman a crescut atît de mult, încît suferă din pricina propriei lui măreții și moravurile s-au schimbat în rău, atît de adînc, încît „nu mai putem îndura nici păcatele noastre și nici primi... leacurile de îndreptare“. Istoricul se gîndește de bună seamă, în primul rînd, la războaiele

¹ Ca, de pildă, în *Epode*, VII și XVI.

civile, proscripțiile etc. frecvente în viața politică a Romei de pînă atunci și care păreau înlăturate; el urmărește să convingă pe contemporani că reluarea lor ar constitui o măcinare a forțelor interne ale statului roman.

Pe de altă parte, se reflectă, desigur, în această gîndire cam pesimistă, nemulțumirea unor categorii sociale față de măsurile luate de Augustus¹; dar Titus Livius nu înțelege cauzele adînci care au dus la această situație, pentru că el se află pe o poziție idealistă în explicarea fenomenelor istorice, punînd la baza lor factorii morali.

Nemulțumit de situația din vremea sa, istoricul nu ia atitudine critică, ci se mărginește să declare că el găsește în trecutul glorios, pe care îl evocă în opera sa istorică, un prilej de a pierde din ochi priveliștea tristă a vieții contemporane:

„Răsplată pentru strădania mea o voi găsi în aceea că mă voi îndepărta, într-o bună măsură, de la priveliștea rellelor pe care le-a văzut vremea noastră și mă voi adînci cu tot sufletul în noianul străvechilor vremuri, căutînd să uit, acum cînd scriu acestea, de povara grijilor care, fără să-l abată pe un scriitor de la adevăr, îl țin totuși în încordare“ („Prefața generală“).

Trebuie să constatăm însă că istoricul exprimă în cele de mai sus un gînd pesimist; el nu vede în viitor o perspectivă luminoasă, deoarece clasa sa, pînă în cele din urmă, avea să-și piardă poziția. Istoricul, fără să vrea, reflectă aceasta.

Opera îi dă autorului, după cum el însuși apreciază, și o satisfacție de ordin personal, chiar dacă, cum se exprimă modest, alți scriitori mai de talent vor face ca renumele lui să pălească (ceea ce, cum vedem azi, nu s-a întîmplat).

Satisfacția personală are și un alt aspect: autorul rămîne mulțumit că a scris istoria celui mai glorios popor din lume, după cum crede el: „îmi arăt totuși bucuria că mi-am dat și eu prinosul, după puterile mele, la păstrarea în

¹ Suetonius, *Viețile celor doisprezece cezari* (Augustus, cap. XXXIV și XXXV).

amintirea omenirii a faptelor poporului roman, care acum este în fruntea tuturor noroadelor pământului“ („Prefața generală“).

Concepția istorică a lui Titus Livius În istoriografia elenistică predomina în acea vreme concepția că evenimentele au drept cauză întâmplarea, soarta capricioasă, norocul întâmplător (τύχη) care ar pune în mișcare istoria. Și unii istorici din vremea lui Augustus (ca, de pildă, Pompeius Trogus) au această credință.

Titus Livius nu adoptă concepția de mai sus. Patriotul roman are altă concepție despre viață¹. El este un roman stăpînit de profunde sentimente patriotice, are o părere foarte bună despre trecutul măreț al poporului său și vom vedea că istoricul roman are unele convingeri de ordin rațional.

În concepția lui Titus Livius, desfășurarea evenimentelor din istoria Romei a fost hotărîtă de necesitatea implacabilă, ursita (*fatum*) iar realizarea depinde de calitățile morale ale poporului și conducătorilor. De aceea trecutul i se arată ca o sumă de exemple care pot îndruma pe contemporani, căroro istoricul vrea să le demonstreze că datorită solidarității strămoșilor, dîrzeniei lor, dorului lor de libertate, vieții lor modeste și cumpătate, puterea romană a avut un mers continuu ascendent.

În „Prefața generală“, istoricul a arătat aspectele ce-l interesează: care a fost viața, care au fost moravurile vechilor romani, care au fost bărbații destoinici și care au fost mijloacele prin care s-au pus temelii solide și s-a întins imperiul roman.

Îl interesează atît de mult moravurile pentru că — după părerea lui Titus Livius — ele stau la baza solidității statului; și istoricul constată că de la o vreme moravurile s-au schimbat în rău.

¹ I. M. Tronski, *Istoria literaturii antice*, Leningrad 1951, (ed. rusă), p. 432.

Care este cauza decăderii morale? O enunţă istoricul însuşi: „N-a fiinţat ... cetate în care să pătrundă atât de târziu ca în Roma lăcomia şi poftele de îmbogăţire, precum şi risipa, totuşi nici n-a existat cetate în care să fi fost atîta vreme la loc de mare cinste sărăcia şi cumpătarea, aşa fel încît cu oît erau mai puţine bogăţii, cu atît erau mai puţine ispite şi păcate. De curînd, însă, bogăţiile şi risipa au atras după ele lăcomia, plăcerile şi patimile trupeşti şi au înlănţuit fiinţa omenească; ne-au robit şi dorinţele de lux, şi risipa, şi desfrînarea“ („Prefaţa generală”).

Cauzele decăderii morale, prin urmare, pentru Titus Livius sînt de ordin extern, anume bogăţiile care au început să curgă din orient către Roma; o dată cu ele şi legată de ele a început şi decăderea vechilor deprinderi.

Titus Livius merge doar pînă la acest punct în cercetarea cauzelor decăderii moravurilor; nici ceilalţi istorici nu au mers mai adînc.

Cum Titus Livius a urmărit ca prin opera sa să determine o schimbare a moravurilor contemporane lui, după chipul vechilor virtuţi romane, idealizate, el a selecţionat din operele istoricilor care l-au precedat faptele şi împrejurările care serveau atingerii scopului său şi le-a redat cu o deosebită artă scriitoricească. Pe aceeaşi linie, este explicabilă şi atitudinea lui faţă de faptele pentru care nu dispune de alte izvoare decît de legende. El declară cinstit că „nu intenţionează nici să confirme astfel de fapte, nici să le respingă“, deşi nu le găseşte în izvoare istorice sigure, ci doar în legende poetice.

De ce le foloseşte el totuşi? Pentru că astfel de legende, în care părtaşi la fapte sînt şi zeii, nu numai oamenii, dau o aureolă de măreţie istoriei poporului roman. Expunerea lui dobîndeşte prin aceasta o coloratură epeică.

Dar crede Titus Livius în elementele miraculoase ale legendelor? Iată, de pildă, convingerea lui faţă de legenda care stă la baza întemeierii Romei, legenda naşterii lui Romulus şi Remus:

„Împinsă prin silnicie să săvîrşească păcatul, vestala a născut doi gemeni, pe care i-a dat drept fii ai zeului Marte,

fie că ea însăși era convinsă de aceasta, fie că socotea că, punînd pe seama unui zeu pricina acestui păcat, faptul ar părea mai demn de cinste. Dar nici zeii, nici oamenii n-au putut-o feri de cruzimea regelui, nici pe ea, nici pe copiii ei. Regele a poruncit ca vestala să fie pusă în lanțuri și aruncată în temniță, iar copiii să fie zvîrliți în apa curgătoare a Tibrului¹.

Care este convingerea lui Titus Livius relativă la originea credinței în zei și a practicelor religioase? Istoricul spune clar:

„Numa a găsit cu cale că cel dintîi lucru pe care trebuie să-l facă este să insuflă poporului teama de zei; el socotea că, pentru mulțimea neștiutoare și necioplită de pe atunci, acesta era leacul cel mai folositor. Cum teama de zei nu putea coborî în suflete fără născocirea unor minuni, se prefăcea că ține noaptea sfat cu zeita Egeria, și spunea apoi că, povățuit de ea, înființează slujbele cele mai plăcute zeilor și hărăzește fiecărei divinități preoții săi speciali². Prin urmare Titus Livius redă interesul politic al lui Numa de a stăpîni mulțimea cu ajutorul religiei.

În *Ab Urbe condita* se găsesc o sumedenie de miracole (*prodigia*). Istoricul a precizat poziția sa și în această problemă:

„Știu că în vremea noastră lumea nu mai crede în semnele date de zei, de aceea ele nu mai sînt afișate în for și nici nu mai sînt consemnate în anale. Dar, scriind istoria timpurilor de demult, nu știu cum sufletul meu devine antic și sînt cuprins de un scrupul care m-ar neliniști dacă eu aș socoti nevrednice de a figura în analele mele cele ce foarte prevăzătorii bărbați de atunci au obișnuit să le creadă vrednice de publicat³. Iată motivul pentru care le menționează istoricul.

Reiese din mărturiile lui Titus Livius că el nu crede în acele „miracole” — *prodigia*. Le folosește însă pentru că ele

¹ Cartea I, cap. IV.

² Cartea I, cap. XIX.

³ Cartea a XLIII-a, cap. XIII.

erau crezute de oamenii simpli. Istoricul constată totodată că cu cât le credeau mai mult oamenii simpli şi religioşi, cu atât erau anunţate mai multe¹ deoarece se aflau unii care speculau naivitatea mulţimii: „rituri noi de ispăşire prescriau cei care aveau câştig de pe urma faptului că sufletele oamenilor erau prinse de superstiţie“. După cum vom vedea, Titus Livius îi şi demască pe impostori şi redă suferinţele pe care le provocau mulţimii credule:

„Nu numai bolile trupeşti pricinuiau oamenilor suferinţele: le măreau chinurile sufleteşti şi tot soiul de superstiţii şi de practici mistice, venite mai mult de peste hotare, fiindcă speculanţii suferinţei omenesti împuiau capul locuitorilor cu tot felul de formule magice, introducînd în casa gospodarilor şi tot felul de obiceiuri şi obligîndu-i la tot felul de jertfe, ca să aibă câştig scornitorii“².

Cum noul regim al lui Augustus pornise o activă campanie de reînviore a riturilor vechi tradiţionale romane şi a obiceiurilor strămoşesti, în opera lui Titus Livius acestea au un rost politic: cu toate că manifesta un republicanism moderat, istoricul sprijină noua conducere a statului roman.

De altă parte, se ştie cât de intim era legată religia romană de treburile publice: nimic, nici în treburile politice, nici în cele militare, nu se făcea fără consultarea voinţei zeilor, care se manifesta după părerea romanilor într-un chip oarecare: fie prin zborul păsărilor, fie prin chipul cum ele mănîncă, fie prin manifestări ale naturii (fulgere din senin, trăsnete etc.).

Religia era folosită de vîrfurile conducătoare pentru interesele lor. Istoricului grec Polybios³ i s-a părut foarte potrivit chipul cum a fost folosită religia romană în viaţa politică. El apreciază în mod pozitiv acest fapt, pentru că prin religie, zice istoricul grec, se poate exercita o influenţă mare asupra poporului; se pot stăpîni astfel pasiunile şi

¹ Cartea a XXIV-a, cap. X.

² Cartea a IV-a, cap. XXX.

³ *Istorie*, cartea a VI-a, 56.

frământările violente ale poporului, infiltrându-i teama de ființe invizibile și de alte ficțiuni. Polybios adaugă de asemenea că ar fi o lipsă de discernământ și de prevedere politică a o combate.

Titus Livius, deși nu crede în acele *prodigia* și explică raționalist unele mituri, amestecă totuși și puterea zeilor în mersul istoriei romane. Istoricul a început a scrie cu gândul că istoria poporului roman este atât de măreață, încât este îngăduit a-i pune începutul într-un fapt divin pe care istoricul nu-l crede adevărat, a-i atribui ca izvoditor un zeu — pe Marte — pentru ca, prin aceasta, spera el, populațiile celelalte, supuse, să suporte mai ușor puterea romană. De altă parte, scriitorul este atât de entuziasmat de măreția statului roman, încât regretă că istoricilor nu le este îngăduit, ca poeților, să înceapă printr-o invocatie către zei.

În concepția istorică a lui Titus Livius, deasupra tuturor, chiar și a zeilor, stă ursita sau destinul (*fatum*), care semnifică pentru romani forța misterioasă ce conduce soarta lumii și căreia i s-ar supune totul.

Fatum este o concepție veche romană și își are izvorul, probabil, în succesul aproape neîntrerupt al romanilor în lupta pe care au dus-o cu vecinii, cât și în condițiile vieții materiale.

„Dar, după părerea mea, întemeierea unui oraș atât de însemnat (Roma — *n.n.*), ca și începutul celei mai întinse puteri după aceea a zeilor, se datorește numai ursitei”¹. În fond desfășurarea istoriei romane este, după părerea istoricului, planul destinului și se realizează conform cu *fatum*. Roma a avut și are hărăzită de *fatum* o misiune, crede Titus Livius, pe care strămoșii au înfăptuit-o și contemporanii au datoriat să o ducă mai departe.

Conform acestei concepții, evenimentele nu au loc la întâmplare: romanii au intuit lumea nu ca o anarhie, ci ca o rânduială determinată. Evenimentele decurg potrivit unei necesități pe care, evident, romanii în acea vreme au conceput-o ca o divinitate.

¹ Cartea I, cap. IV.

Caracteristic în această concepție este faptul că *fatum* nu-i pentru romani o forță care se realizează de la sine, ci un ideal pe care oamenii trebuie să se străduiască a-l înfăptui.

Romanii credeau că se poate cunoaște în parte *fatum* prin unele semne care ar veni de la zei. Și din această pricină sînt menționate în opera lui Titus Livius — ca și în *Eneida*, de pildă — acele multe semne miraculoase (*prodigia*).

Fatum nu poate fi însă schimbat de planurile omenești pentru că este socotită o necesitate (*fati necessitas*)¹. *Fatum* este însăși legea desfășurării vieții omenești², de aceea este de neînlăturat³. Dar înfăptuirea lui depinde de însușirile morale ale conducătorilor și poporului; de aici importanța pe care o dă Titus Livius factorului moral în istorie.

Ideea că *fatum*-ul romanilor prevedea totdeauna izbînzii în războaie și în împrejurări grele, era atît de înrădăcinată în mintea lor, încît înfrîngerile și necazurile nu-i descu-rajau și le interpretau fie ca o mînie a zeilor, fie raționalist, cum face deseori Titus Livius: greșeli ale comandanților. Așa, de pildă, el arată că înfrîngerea de la Cannae din anul 216 î.e.n. nu se datorește nici urgiei zeilor, nici destinului, ci bătălia s-a pierdut dintr-o greșeală. Mai sus, am văzut cît de laic interpretează legenda nașterii întemeietorului Romei.

Fatum este ordinea imuabilă a lucrurilor. Dar *fortuna*? Aceasta este în general întîmplarea zeificată. Este ceea ce numim noi norocul. Și *fortuna* joacă rol în viața oamenilor, ea orbește uneori pe oameni.

*Titus Livius în com- Credem că e util să aruncăm o scurtă
parafrază cu alți privire asupra altor istorici din anti-
istorici antici chitate, pentru a vedea asemănările
și deosebirile dintre ei și Titus Livius. Începem cu Polybios,
unul din izvoarele folosite de Titus Livius.*

¹ Cartea I, cap. XLII.

² Cartea a XXV-a, cap. VI.

³ Cartea a VIII-a, cap. VII.

Deși grec de baștină (s-a născut în Arcadia și a luat parte la viața politică a Greciei; ajungînd unul dintre conducătorii Ligii aheiene, a fost trimis ca ostatec la Roma, în urma celui de-al treilea război macedonean), Polybios și-a scris opera, care îmbrățișează epoca ultimelor două războaie punice dintre anii 221—146 î.e.n., nu însuflețit de ura legitimă a unui patriot împotriva cotropitorilor țării sale ci dimpotrivă, ca un filoroman.

În ceea ce privește felul cum trebuie înțeleasă societatea umană, Polybios, în cele 40 de cărți ale *Istoriilor* sale, se ridică la o concepție mai profundă decît Titus Livius. Polybios știe să folosească informațiile în spirit critic (ceea ce istoricul roman nu face).

Pentru Polybios întreaga societate umană, deși prezintă aspecte deosebite, trebuie privită ca un tot care are o viață organică unitară. La Titus Livius lipsește o astfel de legătură. Istoriile parțiale ale popoarelor au contingente și se întrepătrund prin cauzele care dezlănțuie precipitarea evenimentelor, prin motorul care le pune în mișcare, prin scopul urmărit și prin rezultatele la care ajung. După Polybios, lumea trăiește o viață comună, este interesată în aceleași lupte, e dominată de aceeași politică. După părerea acestui istoric, Roma — datorită politicii duse — a reușit să polarizeze în jurul său energiile celorlalte popoare antice, pe care le-a activizat, dinamizîndu-le, după ce mai înainte le cotropise și le adunase într-o unitate care, în realitate, era o dominație romană. Polybios caută să demonstreze unitatea de viață a diverselor popoare, scoțînd în evidență convergența către același scop (după părerea lui): creșterea puterii romane. El socotește puterea romană ca o binefacere, ceea ce nu face cinste istoricului grec, a cărui patrie fusese subjugată de această putere.

O altă însușire dominantă a lui Polybios constă în cunoașterea exactă a faptelor și acțiunilor și în aprecierea lor critică, tocmai ceea ce lipsește lui Titus Livius.

De aceea valoarea istorică a operei lui Polybios este mai mare. Polybios crede că istoria, ca orice știință, are drept

obiect principal descoperirea cauzei evenimentelor și explicarea lor. Pe el nu-l interesează ce zic zeii, ci cauzele omenești care duc la conflicte. Dar după Polybios, voința indivizilor care se manifestă prin luptă este cauza principală. De aceea el acordă cea mai mare însemnătate istoriei politice; cărțile sale sînt destinate oamenilor de stat. Cauzelor economice și vieții sociale și el le dă mai puțină importanță; organizația militară și instituțiile politice constituie principala lui preocupare ca istoric.

În antichitate, Polybios și Thucydide s-au remarcat în această privință mai mult ca ceilalți istorici. Au rămas pînă în ziua de astăzi, ca modele clasice ale istoriografiei antice, studiile lui Polybios asupra constituțiilor Spartei, Cartaginei, Romei și asupra sistemului de organizare a armatei romane, precum și a strategiei și a tacticii militare — fapte istorice pe care Titus Livius le trece cu vederea în opera sa.

Polybios întreprinde cercetări personale; el nu se încrede în izvoarele de mîna a doua, cum face Titus Livius. El trage concluzia că instituțiile nu sînt rigide, neschimbătoare, ci dimpotrivă, sînt în continuă transformare, că o cetate în evoluția ei trece succesiv de la o formă politică la alta. Polybios crede că societățile omenești sînt întocmai ca un organism viu care se naște, se transformă și moare. Așa, de pildă, în conflagrația dintre Roma și Cartagina, Polybios socotește că prima ajunsese în plină ascensiune și maturitate, în timp ce a doua se găsea pe panta descendentă a evoluției sale, îmbătrînea.

O astfel de evoluție se aplică, după Polybios, tuturor popoarelor precum și Romei, care era în apogeul înfloririi sale pe vremea războaielor punice. Concepția lui despre societate este deci nejustă, fiind organicistă. El nu are convingerea că, în linii mari, societatea este în continuă dezvoltare.

Să comparăm pe Titus Livius cu urmașul său *Cornelius Tacitus*, care a trăit în inima evenimentelor pe care le istorisește, într-una din epocile cele mai sumbre ale istoriei ro-

manilor, epoca lui Domitianus — unul dintre cei mai cruzi tirani din istoria romană.

Cunoscînd îndeaproape societatea romană din vremea împăraților flavieni și avînd un rol foarte activ, la Roma și în provincie, sub împărații Nerva și Traian, Tacitus a putut să-și dea seama de resorturile intime și de elementele care intrau în alcătuirea operei de guvernare, în alcătuirea administrației, finanțelor, justiției, în conducerea războaielor etc. El a adăugat la competența tehnică și talentul său de poet și de orator. Tacitus a fost martor ocular al atîtor fărădelegi, al atîtor ițe urzite, al atîtor prăbușiri, contemporan cu cea mai hidoasă epocă de delațiuni, despre care a păstrat o amintire dintre cele mai triste.

Toate acestea au ascuțit spiritul critic al lui Tacitus; observînd oamenii, conducătorii și epoca, el a devenit sceptic și plin de amărăciune. Prin aceasta se deosebește în primul rînd de Titus Livius — trăiesc în epoci diferite. Tacitus pătrunde în cutele cele mai ascunse ale sufletului personalităților istorice din vremea sa, socotind că acolo va găsi izvoarele din care provin egoismul și patimile, care orbesc și pervertesc pe acestea. Ca și Titus Livius, Tacitus are tot o concepție idealistă în explicarea evenimentelor istorice. Însă, în timp ce lectura operei lui Titus Livius lasă o impresie senină și calmă, optimistă chiar, lectura operei lui Tacitus, dimpotrivă, îi lasă în suflet amărăciune și înfiorare. Tacitus este poate unul dintre cei mai pesimiști, dintre cei mai triști scriitorii romani, pentru că este psihologul cel mai profund și pictorul cel mai realist al culiselor vremii sale.

În comparație cu Titus Livius, istoria lui Tacitus nu este o lecție de înaltă morală, ci un mijloc, o metodă de cîntărire a faptelor, a transformărilor în rău, a decăderii conducerii statului roman. Istoria lui Tacitus este un procedeu de analiză critică și psihologică. El este istoric psiholog atît în analiza portretelor, cît și a sentimentelor comune, ale conducătorilor, ale senatului, ale ordinului cavalerilor și ale șefilor armatei. Examinînd critic epocile, dom-

niile, orînduieşile, împăraţii, Tacitus, ca şi Polybios şi Thucydide, enumeră, clasează, cataloghează şi defineşte elementele pe care le socoteşte el de bază în istorie. Opera lui Tacitus ne prezintă o serie de figuri politice şi militare dintr-o epocă în care pasiunile au cunoscut o recrudescenţă neobişnuită. Tacitus le sculptează şi le pune în lumină cu o artă şi un colorit fără egal.

Şi la el metoda principală o constituie expunerea faptelor. Engels l-a numit pe Tacitus ultimul reprezentant al vechiului mod patrician de a gândi¹.

Cel mai de seamă istoric din antichitate este Thucydide, care trăieşte la sfîrşitul veacului de aur al democraţiei sclavagiste greceşti (sec. V î.e.n.) şi este precursorul lui Polybios. Thucydide este istoricul care a folosit cel dintîi critica ca metodă de cercetare şi de cunoaştere a istoriei.

După ce verifică minuţios faptele, acest istoric alege pe cele care îi par esenţiale.

El pare un chirurg care nu se impresionează şi nu are emoţii în faţa faptelor pe care le analizează, nici a celor frumoase, nici a celor urîte, nici a celor bune, nici a celor rele, nici a virtuţii, nici a viciului, pentru că în concepţia sa acestea sînt cauze, efecte, întîmplări care trebuie cercetate, disecate şi definite ca atare.

Thucydide este istoricul care îmbină în sine pe omul de cultură cu filozoful, cu povestitorul, cu oratorul. El este un filozof care crede, ca şi filozofii atomişti — Anaxagoras, Democrit etc. — că întocmai ca lucrurile din natură, din cosmos, şi societatea umană este guvernată de legi naturale imuabile. Thucydide era socotit, de către contemporanii săi, un ateu. El îşi bate joc de superstiţii şi de credulitatea excesivă. La el soarta — τύχη — înseamnă neprevăzutul, ceea ce nu se ştie încă. El este un istoric raţionalist.

Şi în domeniul politico-social, Thucydide are convingerea că există cauze pur omeneşti. Rostul istoricului este să le descopere. Istoria pentru Thucydide nu este o lecţie de mo-

¹ Vezi N. A. Maşkin, *Istoria Romei antice*, p. 15.

rală, ca pentru Titus Livius. Ceea ce determină faptele și evenimentele omenеști sînt, după acești doi istorici greци amintiți aci (Polybios și Thucydide), interesele materiale fie ale individului, fie ale clicii (castei), fie ale grupului social (ale clasei), fie ale poporului. Deși aristocrat prin naștere, Thucydide face elogiul celui mai bun sistem de guvernare din lumea antică, al democrației sclavagiste ateniene. El a fost un admirator al lui Pericle.

Să revenim la analiza operei lui Titus Livius.

Cum se vede din cele precedente, Titus Livius glorifică trecutul Romei și socotește că măreția ei este o realizare a destinului prin destoinicia strămoșilor. Istoricul reflectă însă și conflictele sociale dintre plebei și patricieni, precum și dintre săraci și bogați. Cum Titus Livius, pe linia concepției sale idealiste, explică faptele istorice prin cauze de ordin moral și nu-i preocupat de cauzele economice ale fenomenelor istorice, cauze de care se dezinteresează complet, el selecționează faptele după criteriul moral: de aceea menționează nu numai succesele și actele de bravură, ci și procedeele necinstite și insuccesele unor conducători. Trecutul Romei este idealizat de către istoric — de aci nostalgia lui și sentimentul de liniște pe care îl simte cînd scrie istoria veche a romanilor.

Titus Livius gîndește în general ca un aristocrat. Cum însă el urmărește să pună înaintea cititorului contemporan cu el tot ceea ce a fost virtuos în trecut, istoricul alege faptele pe care le crede potrivite scopului urmărit. El se străduiește să găsească însușirile morale care au contribuit la creșterea puterii statului roman, ceea ce constituie viața cumpătată, devotamentul (*virtus romana*) etc. De aceea critică și demască uneori lipsa de bună-credință (*fides*), chiar față de dușmani, dovedită de unii conducători romani.

De pe poziția sa de clasă și cu gîndul nemărturisit, dar evident, de a determina o solidaritate a contemporanilor în jurul conducerii politice a principelui, Titus Livius vede uneori cu ochi răi agitațiile pe care le făceau în trecut tribunii plebei în popor:

„Tribunii agită plebea cu otrava lor [obișnuită], legea agrară¹, o ațîță împotriva patricienilor care se opun“.

Titus Livius, deși nu manifestă simpatie față de tribunii plebei atunci cînd apreciază că aceștia fac agitație „dema-gogică“, ne informează totuși pe larg despre starea mizeră a poporului și despre lăcomia și exploatarea exercitată de aristocrați și de cei bogați în genere nu numai asupra sclavilor ci și asupra micilor cultivatori de pămînt. Titus Livius face acest lucru pentru că — fiind un mare artist — a sesizat realitățile vieții sociale și le-a reflectat prin imagini realiste. Iată, de pildă, cum redă viața plebei, care devine tot mai grea: „Pe măsură ce succesele obținute în război, în acest an, aduceau pacea cu vecinii, în oraș creșteau cu fiecare zi violența patricienilor și mizeria plebei, căci prin însuși faptul că aceasta era constrînsă să plătească datoriile, i se lua orice posibilitate de scăpare. Astfel, nemaivînd din ce să plătească, plebeii erau condamnați și erau dați pe seama creditorilor cu trupul și demnitatea lor“².

Alteori scriitorul dă mare amploare unor astfel de probleme cu caracter social, pe care le prezintă în formă de imagini artistice construite. În cartea a II-a, capitolul XXIII, într-o scenă adine dramatizată, aflăm prin gura unui centurion că în vreme ce el era dus la război și se încărca de glorie militară, acasă proprietarul vecin îi cotropise casa și pămîntul. Iată: „Bătea la poarta Romei războiul cu volscii. În același timp, statul roman se găsea în pragul celei mai mari dezbinări lăuntrice din pricina patimilor politice și a neînțelegerilor care nu mai conțineau între patricieni și plebe, pricinuite mai ales de necazurile și asuprirea datornicilor, sătui pînă-n gît de împilările cămătarilor. Poporul fierbea de ciudă și revoltă, susținînd că el, care și-a făcut și-și face datoria pe cîmpul de bătaie, lup-tînd pentru libertatea și puterea republicii, îndură în schimb în propria-i țară cea mai cumplită apăsare, fiind prizonierii

¹ Este vorba de legea agrară a lui Sp. Cassius din anul 486 î.e.n.

² Cartea a VI-a, cap. XXXIV.

propriilor lor concetățeni; poporul a ajuns să creadă că e mai sigur de libertate cînd se află la război în mijlocul vrăjmașilor, decît în țara lui, între concetățeni, în vreme de pace. Ura și zîzaniile dintre patricieni și plebe — continuă Titus Livius — au fost prilejuite de o întîmplare nenorocită a unui plebeu, care a pus scînteia acestui uriaș incendiu. Într-o zi s-a înfățișat în for un bătrîn, într-un hal fără de hal, cu toate semnele suferințelor sale. Avea o înfățișare de nedescris: era îmbrăcat numai în petice, de-i curgeau zdrențele de pe el, și avea trupul slăbit și obrazul stafidit, numai piele și os, și vînat ca un mort. Mai mult, avea părul în neorînduială și barba mare, de parcă era un sălbatic. Bătrînul a fost recunoscut numaidecît de unii din cei de față, cu toată această schimbare în rău, care au povestit curioșilor strînși în jurul lui că acest bătrîn a fost cîndva comandantul lor, că a făcut mari isprăvi pe front, și-l căinau că a ajuns într-o asemenea stare. Însuși bătrînul povestea lumii strînse și foștilor săi subalterni la ce lupte vestite a luat parte, arătîndu-și cicatricile sale de pe piept. Întrebîndu-l mai departe cum de a ajuns în halul acesta, de ce hainele îi sînt numai petice — în timpul acesta mulțimea devenise o mare de capete, încît părea o adevărată întrunire publică — bătrînul a început să-și depene povestea. Astfel, el a istorisit că «a slujit sub drapel în războiul cu sabinii și că, din pricină că holda i-a fost pustiită de sabinii în timpul acestui război, nu a mai putut strînge nici un fel de bucate, iar casa i-a fost prefăcută în cenușă; mai povestea că a fost prădat de tot ce avea, că i-au fost răpite și vitele, și pentru că a fost impus la dări prea mari, în aceste vremuri atît de vitrege pentru el, a fost nevoit să se împrumute la cămătari, ca să le achite, înglodîndu-se în datorii. Datoriile au crescut neînterupt, din cauza dobînzilor prea ridicate și a ajuns pînă acolo încît a fost despuiat de toată averea și izgonit din țarina lui, pe care o moștenise din tată în fiu, de la strămoșii săi. Mai spunea că apoi i-au fost ridicate și toate lucrurile din casă. Mai mult, în ultimul timp cămătarul s-a agățat și de ființa lui, lovindu-l așa cum lovește

o boală cruntă o biată făptură omenească. Creditorul nu l-a luat în sclavie, ci l-a vîrit într-o închisoare, într-o celulă mucedă, și în camera de tortură».

Povestind acestea, bătrînul și-a arătat spatele cu carnea sfișiată de loviturile vergilor primite. În fața acestei privești și la auzul suferințelor, norodul strîns a început să strige în gură mare și să răcnească. Răzmerița s-a întins numaidecît, nu numai în for, ci s-a răspîndit încet în tot orașul¹.

O prezentare cu trăsături puternice a luptei îndîrjite dintre patricieni și plebei o face Titus Livius și prin discursuri. Iată, de pildă, cel rostit de tribunul plebei Canuleius, în adunarea poporului, prin care acesta susține două proiecte de legi: prin unul se prevedea admiterea căsătoriilor între plebei și patricieni, iar prin al doilea, dreptul ca unul din consuli să poată fi ales din rîndurile reprezentanților plebeilor. Reproducem, pentru exemplificare, pasaje din acest discurs: „Noi, tribunii, nu cerem altceva decît ceea ce aparține de drept poporului; cerem să beneficiem și noi de aceleași avantaje ca și patricienii. Cerem ca poporul roman să încredințeze dregătoriile sale acelor cetățeni pe care îi vrea el...“ „Statul nostru nu va putea dăinui mai departe dacă i se îngăduie poporului să fie liber să-și aleagă consul pe cine pofteste și dacă orice om din popor, în măsura în care e vrednic de cea mai înaltă cinste, poate năzui să o dobîndească?... Ce fel de simțăminte omenești pretindeți voi că aveți în inimile voastre dacă duceți o asemenea viață, avînd silă și scîrbă de popor?... Patricienii v-ar lipsi și de lumina soarelui, dacă le-ar fi îngăduit s-o facă. Sînt revoltați că le respirați și aerul! Sînt îndîrjiți contra voastră, fiindcă vorbiți tot ca ei, fiindcă aveți și voi chipuri de oameni, tot ca ei!

Patricienii pretind că zeilor din cer nu le place ca să fie ales un consul din popor, fiindcă e păcat și de aceea nu îngăduie aceasta... Poate fi o jignire mai mare și mai

¹ Cartea a II-a, cap. XXIII.

usturătoare decît aceea de a socoti pe o parte dintre cetățeni nevrednici de asemenea căsătorii, de parcă ar fi pătați și însemnați cu fierul roșu? Ce poate fi mai groaznic decît această pătimire, să te găsești între aceleași ziduri cu toată lumea și totuși să duci viață de surghiunit, de om aruncat în pribegie? Da! Patricienii se feresc să nu li se strice singele lor prin înrudiri și încuscări cu voi... Nici un cetățean din pătura de jos a poporului n-ar îndrăzni vreodată să siluiască vreo fecioară din clasa înaltă a patricienilor. Asta e obișnuința patricienilor, să se desfete în asemenea desfrînări. Și nimeni n-ar fi cutezat vreodată să-l oprească pe un patrician să încheie o căsătorie cu o fecioară plebeie, dacă el vrea și numai cînd el vrea... Întotdeauna și pretutindeni a fost în ființă această datină ca orice cetățean care-și caută o nevastă și oriunde și-o găsește să aibă dreptul să se însoare cu ea. Și voi încătușați poporul, printr-o lege a voastră atît de trufașă, cu ajutorul căreia dărîmați și năruiți pînă la temelie viața obștească, făcînd dintr-o cetate două cetăți! Atunci, de ce nu sancționați tot prin lege, pe orice plebeu, numai pentru că e vecin de casă cu un patrician? De ce nu opriți printr-o lege ca să meargă și unii și alții laolaltă pe același drum? De ce nu faceți o lege prin care să interziceți să ia parte împreună la același ospăț? Ca să nu meargă împreună la aceeași piață?... Noi nu vă cerem altceva prin dreptul de căsătorie cu voi, decît să fim prețuiți ca oameni și în rîndul cetățenilor...

În sfîrșit, vă mai pun ultima întrebare: în mîna cui trebuie să fie puterea și cîrma statului roman? A patricienilor sau a poporului? După alungarea monarhiei, poporul s-a hotărît numai să-și schimbe stăpîinii, preferînd cîrmuirea voastră? Sau o dată cu înființarea republicii s-a dobîndit libertatea și egalitatea tuturor cetățenilor în fața legilor? Se cuvine deci să-i fie îngăduit poporului să poruncească crearea oricărei legi, dacă el vrea. Oare vă veți gîndi să decretați mobilizarea, ca o pedeapsă față de popor, în cazul că acest proiect de lege se votează? Și atunci cînd eu, tribunașul poporului, voi începe să chem cetățenii la vot, în ace-

laşi timp tu, consulul roman, vei sili tineretul să depună jurământul, înrolându-l sub drapel şi-l vei duce în tabăra de instrucţie? Vei îndrăzni să înfrunţi poporul? Vei cuteza să ameninţi pe tribuni?¹

Istoricul sezisează frământările care aveau loc şi în cetăţile italice. În vreme ce Hannibal ieşea mereu biruitor în Italia, aflăm amănuntul interesant că unele cetăţi aliate au rămas credincioase romanilor şi anume acelea în care conducerea era aristocratică. Cele care aveau conducere democratică au trecut de partea lui Hannibal. Aceasta s-a petrecut nu pentru motivul că generalul cartaginez ar fi fost un democrat, ci pentru că populaţia cetăţilor italice suporta cu greu apăsarea romanilor, pe care o cunoşteau.

Titus Livius intuieşte în mod realist condiţiile sociale şi politice din Cartagina. Redăm aici două mici discursuri:

Hannibal vorbeşte astfel: „Nu poporul roman l-a învins pe Hannibal zdrobit şi fugărit de atâtea ori, ci senatul cartaginez, din ură şi invidie. De ruşinea întoarcerii mele la Cartagina se va bucura nu atât Scipio, cât Hanno, care, nefiind în stare să strivească familia mea altfel, a sacrificat însăşi Cartagina².”

Fără îndoială că o astfel de dezvăluire a cauzei înfrîngerii lui Hannibal îşi avea semnificaţia ei politică în vremea lui Augustus: anume de a solidariza senatul şi pe cetăţeni cu conducătorul, căci numai astfel se putea menţine victoria. Tocmai de aceea Titus Livius redă şi momentele de certuri şi de dezbinări interne de la Roma, şi pentru aceasta el nu vede cu simpatie tulburările provocate de tribuni, deşi, pe de altă parte, redă cu multă înţelegere omenească suferinţele poporului şi arată cine sînt autorii acestor suferinţe: de exemplu, dictatura de clasă a exploatatorilor şi manevrele patricienilor sînt redatăe amplu prin povestirea împrejurărilor din anul 445 î.e.n. şi prin celebrul discurs al lui Canuleius pentru apărarea legii căsătoriei dintre patricieni şi plebei, citat mai înainte.

¹ Cartea a IV-a, cap. III—V.

² Cartea a XXX-a, cap. XX.

Titus Livius arată și lipsa de bună-credință și perfidia de care au dat dovadă unii conducători romani în anumite momente ale istoriei Romei. Iată, de pildă: în anul 321 î.e.n., consulii T. Veturius și Sp. Postumius conduceau armatele prin strîmtorile numite *Furculae Caudinae* unde sînt prinse și închise de samniți. Comandanții au capitulat și au primit înjositoarea clauză ca armata să fie trecută pe sub jug¹. Sp. Postumius, după ce a scăpat, propune senatului să nu respecte obligațiile asumate prin tratat. Istoricul vede cu ochi răi aceasta și de aceea comandantul samniților este prezentat ca avînd o înaltă ținută morală în acest discurs:

„Poporul roman nu trebuie să învinuiască pe consuli pentru angajamentul asupra zălogului. La rîndul nostru nici noi nu se cuvine să învinuim poporul roman că nu și-a respectat legămîntul de credință.

Însă voi, romanii, întotdeauna v-ați găsit îndreptățite temeiurile de a nu vă respecta angajamentele luate prin bună înțelegere, cînd ați fost biruiți: i-ați dat ostaticii lui Porsenna, pe urmă vi i-ați luat înapoi tîlhărește. V-ați răscumpărat cu aur cetatea de la galli; în clipa cînd aceștia își primeau plata, voi, romanii, v-ați năpustit asupra lor și i-ați căsăpit. Ați încheiat pace cu noi, cu condiția de a vă înapoia legiunile căzute în mîna noastră. La urmă, tot voi declarați că nu vreți să mai țineți seama de o asemenea pace. Întotdeauna voi, romanii, umblați cu înșelăciuni și vicleșuguri, pretinzînd că numai voi aveți dreptate. Spuneți că poporul roman nu încuviințează faptul că și-a putut păstra tefere și nevătămate legiunile sale, în pofida păcii înjositoare pentru el? Poporul roman n-are decît să-și păstreze mai departe pacea cu condiția de a înapoia legiunile căzute prizoniere în mîna învingătorului. Aceasta înseamnă respectarea jurămîntului de credință potrivit învoirii încheiate în fața fețialilor, în chip sărbătoresc, pentru ca tu să-ți

¹ Învingătorul înfigea două sulițe în pămînt și lega la vîrfuri o a treia orizontală. A trece ca ostaș printr-un astfel de jug era cea mai mare dezonoare. Vom vedea mai jos cum redă Titus Livius starea psihologică a ostașilor romani, siliți, din pricina incapacității comandanților, să suporte o astfel de rușine.

primeşti înapoi tot alţi cetăţeni de ai tăi teferi şi nevătămaţi, potrivit înţelegerii dintre noi, aşa cum ai cerut tu însuşi¹.

Titus Livius depăşeşte limita strîmtă a poziţiei sale de clasă. Se simte în opera lui cum artistul manifestă simţăminte adînci omenesti, fapt care, evident, dă valoare umanistă operei lui şi o face să depăşească limitele momentului istoric şi ale locului în care a apărut.

Documentarea Astfel concepută opera, Titus Livius a avut în mod firesc o anumită atitudine faţă de documentarea istorică.

O parte slabă a istoriei lui Titus Livius constă în faptul că autorul n-a avut o atitudine de cercetător. El a luat ca bază de informaţie pentru lucrarea sa ceea ce scriseseră alţii mai înainte. Titus Livius nu recurge la documentele de primă mîna, originale: la arhive, inscripţii, monumente, legi scrise vechi etc.

De altă parte, am constatat că el n-a ocupat nici magistraturi şi nici n-a avut comandamente militare. Lui îi lipseşte prin urmare şi pregătirea practică, politică şi militară (pe care au avut-o Polybios, Sallustius, Caesar).

O altă faţă a slăbiciunii sale ca istoric provine din aceea că Titus Livius nu are suficientă atitudine critică faţă de izvoare; istoricul nu face cercetări să descopere adevărul, nici chiar cînd analiştii se contrazic, ci urmează pe unul dintre ei.

Mai mult, din aceste izvoare de mîna a doua, Titus Livius alege adesea faptele care servesc mai bine scopului urmărit de el şi care ofereau mai multe elemente de amplificare literară, dramatică sau oratorică, şi nu pe cele mai importante din punct de vedere istoric.

Scăderea cea mai gravă a lui Titus Livius ca istoric constă în aceea că el nu caută să descopere cauzalitatea complexă nici cel puţin a marilor evenimente istorice. Aşa, de pildă, el începe de la cartea a XXI-a expunerea celui de-al doilea război punic; îl prezintă, într-adevăr, într-un

¹ Cartea a IX-a, cap. XI.

episod de dramatism zguduitor și în forme variate (portrete, narație epică, prezentări dramatice, elocvență etc.), dar istoricul roman nu s-a interesat de cauzele materiale care au provocat războiul și de aceea faptele istorice de această natură lipsesc din documentarea sa.

Alte lipsuri care se impută, pe bună dreptate, istoricului Titus Livius constau în unele erori fie de cronologie, fie de redare a numelui consulilor etc.

Unele erori de acest fel provin din faptul că Titus Livius nu avea obiceiul să verifice ce scriseseră alții, deși chiar el însuși critică pe unii analiști că exagerează sau chiar inventează fapte ilustre pe care le pun pe seama membrilor familiei lor. Cu alte cuvinte, măcar că-și dă seama de inexactități, Titus Livius le redă totuși, deoarece el nu recurge la documente pentru a restabili adevărul. Iată, de pildă, cum procedează: „Pentru anul următor au fost realeși aceiași consuli: Iulius, pentru a treia oară și Virginius, pentru a doua oară, așa am găsit la istoricul Licinius Macer. În schimb, analiștii Valerius Antias și Q. Tubero susțin că în anul acela au fost consuli M. Manlius și Q. Sulpicius.

Deosebirea de păreri rezultă din aceea că și unul și altul dau pe seama cărților de pînză de in izvoarele lor, fără însă să tăgăduiască faptul că au găsit scris, la analiștii și mai vechi, că în acest an au fost în funcție tribuni militari. Licinius Macer se decide pentru cărțile pe pînză de in, «libri linteii», dar Tubero se îndoiește asupra adevărului acestor informații. De aceea, avînd în vedere prea marea vechime a acestor evenimente, și eu le relatez așa cum mi s-au înfățișat¹. Dar nici Titus Livius nu face cercetări ca să afle adevărul din arhive sau din alte izvoare. Se limitează la a discuta contradicțiile analiștilor.

Din faptul că Titus Livius n-a mers pînă la cercetarea documentelor nu se poate deduce că el a acceptat, din izvoarele pe care le-a consultat, orice, fără discernămint.

¹ Cartea a IV-a, cap. XXIII. *Libri linteii* erau cărți scrise pe pînză de in, cuprinzînd numele magistraților, drepturile și îndatoririle lor.

Izvoarele folosite de Titus Livius și atitudinea lui față de ele Problema chipului în care Titus Livius a folosit analele, memoriile, monografiile și lucrările înaintașilor nu se poate rezolva ușor din pricină că azi nu mai dispunem de acele surse. Comparăția se poate face cu istoria lui Polybios (care a trăit aproximativ între anii 201—120 î.e.n.).

Se pot totuși menționa următoarele izvoare:

Pentru începuturile Romei și epoca regalității a folosit, pe cât se pare, și legendele populare orale; apoi pe analiștii Quintius Fabius Pictor — cel mai vechi analist —, Calpurnius Piso, Claudius Quadrigarius, Valerius din Antium și alții; lucrările acestora sînt pierdute pentru noi.

Începînd cu decada a III-a (de la cartea a XXI-a), pe lângă analiști ca Caelius Antipater, Acilius și alții, este folosită și opera lui Cato, *Origines*; în mod deosebit Titus Livius a utilizat istoria universală scrisă de Polybios.

Istoricul roman Titus Livius urmează îndeaproape pe istoricul grec Polybios, dar numai în ce privește faptele, pentru că îl socotește un „autor sigur (*certus auctor*) care nu poate fi disprețuit“. În ceea ce privește arta (și chiar concepția istorică), Titus Livius nu-l apreciază pe Polybios; i se pare slab literat, cum de altfel și este.

Titus Livius citează din cînd în cînd numele autorilor de la care ia informații și faptele pe care le redă, la rîndul său, cu deosebită măiestrie artistică.

Chiar asupra izvoarelor, Titus Livius face uneori aprecieri. „Licinius are puțină autoritate în această chestiune, pentru că el caută să glorifice familia sa“¹; sau în altă parte: „sînt încredințat că amintirea trecutului a fost falsificată prin elogiile funebre și prin inscripțiile puse sub chipul membrilor familiei, fiindcă fiecare familie voia să atragă asupra sa, prin minciună, întreaga glorie a faptelor și a magistraturilor. De aici provine o confuzie, o nepotrivire

¹ Cartea a VII-a, cap. IX.

între actele de familie și cele publice. Nu există un scriitor din acea vreme pe mărturia căruia să poți pune bază¹.

Cînd Titus Livius găsește că izvoarele folosite se contrazic, el compară, apreciază și alege, de obicei, părerea care i se pare cea mai larg răspîndită în tradiție; de foarte multe ori însă are grijă să menționeze și părerea opusă. Așa, de pildă, cînd este vorba de moartea și apoteoza lui Romulus, istoricul, după ce relatează părerea oficială că regele a fost ridicat la cer, adaugă: „Cred că au fost și atunci unii care au spus în taină că regele fusese sfîșiat de senatori, cu propriile lor mîini: într-adevăr, s-a răspîndit și acest zvon, dar într-ascuns”².

O informație de acest fel are o deosebită importanță pentru istorie, căci acest fapt reflectă conflictul care se iscase între aristocrația gentilică și rege.

Titus Livius folosește pentru aceleași fapte, în general, mai multe izvoare, două, trei, patru și chiar cinci. De exemplu, în cartea XXXIX, cap. XXX, însuși istoricul menționează cel puțin cinci surse, pe care le-a cercetat, relative la un fapt; el nu este însă mulțumit de nici una.

Aceasta este poziția față de izvoarele folosite. El este totdeauna de o perfectă bună-credință, ceea ce, de altfel, îi este îndeobște recunoscut și de filologii și istoricii moderni. El nu face cercetări personale, dar nici nu inventează.

Este de prisos să căutăm a arăta ce anume izvoare a folosit, în ce anume cărți sau *decade*. Este de altfel o muncă cu rezultate absolut nesigure, pentru faptul amintit mai sus (exceptînd pe Polybios). Filologii care au făcut astfel de cercetări n-au ajuns la aceleași rezultate și se contrazic.

III Arta literară în Ab Urbe condita

Dacă din punct de vedere al documentării și al cercetărilor istoricul Titus Livius are multe lipsuri pentru care este criticat de istoricii moderni, din punct de vedere artis-

¹ Cartea a VIII-a, cap. XL.

² Cartea I, cap. XVI.

tic, opera sa este unanim apreciată ca o creație de înaltă valoare literară. „Este un Homer adevărat și original al romanilor“¹ apreciază Belinski.

Care sînt mijloacele literare prin care s-a realizat scopul propus?

Compoziția

Ab Urbe condita fiind o operă istorică autorul a înfățișat în mod cronologic dezvoltarea Romei și a poporului roman, mai cu seamă începînd cu cartea a II-a (după alungarea regilor), cînd constatăm că faptele sînt redade an cu an.

Iată în linii mari² conținutul operei.

Cartea I — începuturile și epoca regalității: Romulus și organizarea socială; Numa și instituțiile religioase; Tullus Hostilius și luptele cu Alba Longa și cu sabinii; Ancus Martius, rege asemănător în parte cu Numa; Roma își face port la mare, Ostia; Tarquinius cel Bătrîn, cu care începe șirul regilor etrusci; Roma devine cetate; Servius Tullius, de numele căruia sînt legate reforme cu caracter social: împărțirea în clase după avere și în triburi după teritoriu; Tarquinius Superbus, în urma alungării căruia Roma trece la forma republicană; primii consuli L. Iunius Brutus și L. Tarquinius Collatinus.

Cărțile II-V cuprind relatarea faptelor de la începutul republicii pînă la cucerirea Romei de către galli (anul 390 sau 387 î.e.n.); luptele interne de clasă dintre plebei și patricieni; războaiele externe pentru apărare și hegemonia în Latium. Cartea a II-a începe cu un preambul.

Cărțile de la VI (care încep cu o prefață) pînă la XV cuprind istoria cuceririlor în Italia; Roma și Cartagina ajung două rivale față în față. Cărțile XI-XV sînt pierdute.

Cărțile de la XVI (care începeau, probabil, tot cu o prefață) pînă la XX redau primul război punic. Aceste cărți sînt pierdute.

Cărțile de la XXI (care încep cu o prefață) pînă la

¹ Citat după I. M. Tronski, *Istoria literaturii antice*, p. 433.

² V. și J. Bayet, *op. cit.*, pp. XII—XV.

XXX expun al doilea război punic (s-au păstrat aceste cărți).

Cărțile de la XXXI (care încep cu o prefață) pînă la XL expun istoria statului roman mai departe, pînă la moartea regelui Filip V al Macedoniei, învins de Paulus Aemilius în anul 168 î.e.n. în lupta de la Pydna (s-au păstrat aceste cărți).

Cărțile de la XLI (care încep cu un preambul) pînă la LII expun cuceririle romane în orient pînă în anul 146 î.e.n., ultimul război cu Cartagina și distrugerea ei (din acest grup sînt păstrate numai primele 5 cărți).

Cărțile de la LIII la LXX expuneau luptele Gracchilor, războiul cu Iugurtha etc., pînă la tribunatul lui Marcus Livius Drusus — anul 91 î.e.n. (acest grup de cărți și cele următoare s-au pierdut).

Cărțile de la LXXI la LXXVI aveau ca expunere principală războiul cu aliații (anii 90—88 î.e.n.).

Cărțile de la LXXVII la XC expuneau războiul dintre Marius și Sylla (dintre *populares* și *optimates*), dictatura lui Sylla, moartea lui, urmările imediate.

Cărțile de la XCI la XCVI duceau expunerea pînă la finele campaniei lui Pompeius în Spania.

Cărțile de la XCVII la CIII cuprindeau răscoala sclavilor conduși de Spartacus.

Cărțile de la CIV la CVIII redau istoria Romei în vremea cuceririi Galliei de către Caesar.

Cărțile de la CIX la CXVI¹ cuprindeau războiul civil dintre Caesar și Pompeius, dictatura lui Caesar, uciderea lui.

Cărțile de la CXVII la CXXXIII² cuprindeau perioada de la sosirea lui Octavianus la Roma pînă la sfîrșitul răz-

¹ Acest grup de cărți au format (după J. Bayet, *op. cit.*, p. XIV, nota 7) un tot aparte, sub titlul de *Belli civilis libri I—VIII*. În adevăr, în *codex Nazarianus* poartă titlul de *Bellum civile*.

² O notă pusă la începutul sumarului cărții CXXXI spune: „a fost scrisă după moartea lui Augustus“.

boaielor civile, în urma victoriei de la Actium (anul 31 î.e.n.).

Cărţile de la CXXXIV la CXLII expuneau faptele de la decernarea titlului de Augustus lui Octavianus (anul 27 î.e.n., 16 ian. — ziua instituirii principatului), pînă la anul '9 î.e.n., cînd Drusus moare în Germania.

Cum rezultă din această schemă, scriitorul n-a zăbovit în mod mecanic asupra faptelor. Unele perioade s-au bucurat de o mai mare atenţie, altele au fost expuse mai pe scurt. Istoricul a căutat să dea unitate marilor capitole ale operei nu după numărul de cărţi, ci după conţinutul şi importanţa temelor; împărţirea în decade nu corespunde totdeauna cu unitatea reală a marilor episoade istorice, cum se observă către finele operei, însă nu-i întru-totul artificială şi se pare că scriitorul a avut în gînd gruparea cărţilor în așa fel, încît să poată fi publicate cîte cinci, cîte zece. Trebuie să avem în vedere că opera este scrisă în decursul unei perioade de aproape 50 de ani, în care timp istoricul s-a dezvoltat mereu, iar scriitorul a dobîndit îndemînare artistică mai multă.

Tablourile și episoadele

Deși expunerea este cronologică, scriitorul prezintă evenimentele în *tablouri și episoade*, și nu numai în primele cinci cărți, ci și în următoarele. Se pare că tablourile cele mai vaste le întîlnim tocmai în acestea din urmă. Așa apare prezentarea celui de-al doilea război punic: este întocmai ca un ansamblu măreț, cu variate episoade.

Unitatea de bază în arta întocmirii întregului par a fi tablourile și episoadele pe care autorul le leagă strîns. Scriitorul urmărește conștient realizarea unei compoziții unitare, justificîndu-se atunci cînd i se pare că se abate de la drumul drept: „M-am abătut, ca să zic așa, din drumul meu și am vorbit de problemele grecilor cu romanii, nu că ar fi fost necesar să vorbesc de ele, ci pentru că acestea au fost cauza războiului cu Antiochus“. Scriitorul revine și apreciază:

„după ce-au fost designați consulii — *căci de acolo m-am abătut din drum...*“¹.

Întreaga operă *Ab Urbe condita* este din punct de vedere al compoziției foarte bine construită și echilibrată.

Mijlocul literar preferat este *narațiunea* cu dublu caracter: epic și dramatic. Titus Livius este un mare povestitor; el antrenează pe cititor, orînduiește desfășurarea povestirii astfel încît sporește neîncetat curiozitatea cititorului dornic să afle ce s-a mai întîmplat apoi; scriitorul nu anticipează faptele ce urmează, ci le rezervă ca o surpriză.

Expunerea este foarte variată și cititorul este captivat cînd de o povestire lină, cînd de faptul că îi apar în față situații și scene cu personaje care uneori vorbesc (în discursuri), foarte dese ori acționează.

Povestirea istorică a lui Titus Livius — în general epică — ia deseori, prin chipul cum povestește istoricul, nu numai coloratură dramatică, ci este transformată într-o *reprezentare scenică*: cei care acționează sînt prezentați, am putea zice, *pe teren*. De altfel, scriitorul introduce în toate episoadele multe elemente dramatice, ca, de pildă, în episodul lui Coriolanus din cartea a II-a, cap. XL.

Reproducem acest episod: „...Și atunci soțiile și femeile romane s-au îndreptat în convoi către casa Veturiei, mama lui Coriolanus, care locuia cu nora ei, Volumnia... Acestea au convins pe Veturia, ajunsă la înaintată bătrînețe, și pe Volumnia, care avea doi copii cu Coriolanus, să meargă împreună cu ele în tabăra dușmanilor, spunîndu-i că dacă bărbații lor nu sînt în stare să apere orașul cu forța brațului lor, atunci o să-l apere ele, femeile, cu lacrimi și cu rugăminți fierbinți.

Cînd convoiul de femei a ajuns în fața taberei și cînd Coriolanus a fost înștiințat că a sosit o mare ceată de femei romane, toți volscii erau convinși că Marcius, care nu se sinchisise cît de puțin de solii republicii romane, care

¹ Cartea a XXXV-a, cap. XL.

erau reprezentanții puterii și măreției statului roman, și dacă nici delegațiile de preoți, cu vaza și cucernicia lor deosebită nu reușiseră să-l miște cît de puțin, cu atît mai vîrtos n-aveau să-i încovoaaie cerbicia și roaiele de lacrimi ale unor biete femei. Unul din apropiații săi, care recunoscuse pe mama lui, Veturia, stînd între moră și nepoți și ieșind puternic în vileag față de celelalte prin jalea ei, îi spuse lui Coriolanus; «Dacă nu mă înșală ochii, sînt aici de față mama, soția și copiii tăi». Lui Coriolanus parcă i s-a înnegurat mintea. Se năpusti în grabă spre ai săi, fără să mai chibzuiască ce face, ca să-și îmbrățișeze mai întii mama. Bătrîna însă, uitînd că a venit cu gîndul de a-l ruga în genunchi, deodată a izbucnit, rostind cu glasul plin de mînie următoarele cuvinte: «Înainte de a-ți primi îmbrățișarea și sărutul, vreau să știu unde am venit: la vrăjmașul patriei mele, sau la fiul meu? Vreau să știu: sînt o biată prizonieră, sau mai sînt încă mama ta? Am ajuns în pragul celei mai adînci bătrîneți, ca să-mi trăiesc puținele zile ce le mai am de trăit, în zbuciumul nefericirii, ca să te știu întii în surghiun și apoi vrăjmașul patriei? Ai putut trece prin foc și sabie acest pămînt care te-a născut și te-a hrănit? Deși erai învrăjbit de ură și ochii ți erau aprinși de jarul înverșunatei mîinii, nu ți-a pierit îndîrjirea cînd ai trecut hotarele patriei? Cînd în fața ochilor tăi s-a perindat icoana Romei, nu ți-a venit în minte deodată: între zidurile cetății se află casa mea, zeii mei protectori, sfînta vatră proteguită de zeii casnici, mama mea, soția mea și copiii mei? Dacă nu te-aș fi purtat în pîntece și nu ți-aș fi dat viață, nici Roma n-ar fi azi atacată de vrăjmași! Dacă n-aș fi avut un fiu, aș fi putut să-mi sfîrșesc zilele în libertate, în patria mea liberă! Eu nu mai pot să îndur încă o rușine mai cumplită ca aceasta. Nu pot să fiu mai amărîtă și mai nefericită decît sînt acum. Gîndește-te numai la copiii tăi și la copiii acestor romani, pe care, dacă tu stărui să te rostogolești pînă la capăt pe acest povîrniș, îi așteaptă o moarte timpurie sau o lungă robie!»

Apoi soția și copiii lui s-au apropiat de el, îmbrățișîndu-l.

Strigătele de jale și vaierele au izbucnit din piepturile întregii mulțimi de femei. Coriolanus, la gândul că ai săi și patria sa îndură atât de multe din pricina lui, simți că s-a rupt ceva în ființa lui. Îmbrățișându-i pe-ai săi, le-a spus că sînt liberi să se întoarcă la Roma. De îndată a ridicat asediul, îndepărtîndu-se de zidurile Romei.

După ce legiunile volsclilor au ieșit de pe teritoriul roman, analiștii menționează că Marcus Coriolanus și-a pus capăt zilelor, copleșit de rușine pentru cele ce-a fost în stare să săvîrșească“.

Tendința de dramatizare a expunerii explică de ce istoricul folosește atât de frecvent discursurile, care uneori sînt adevărate monoloage.

Această prezentare dramatică îndeosebi a avut influență asupra metodei istorice; din punct de vedere istoric, există *goluri* în expunerea lui Titus Livius — de care însă cititorul nu se întreabă, tot așa cum, asistînd la o reprezentație, nu se întreabă ce s-a mai întîmplat în amănunt de la o scenă la alta: îi este de ajuns legătura generală pe care o dă desfășurarea acțiunii și atmosfera în care are loc.

Nu-i deci întîmplător faptul că scriitorii de mai tîrziu (clasicii veacurilor XVII și următoarele) au găsit în opera istoricului roman surse de inspirație dramatică.

Această atitudine artistică a istoricului explică și preocuparea sa în ce privește amănuntele: Titus Livius nu caută să redea exactitatea lor concretă; ca artist, el este mulțumit cu verosimilitatea amănuntelor. De bună seamă că Hannibal, de pildă, n-a ținut nimănui discursul pe care Titus Livius îl pune să-l rostească¹. Nu avem nici o siguranță că în realitate așa s-a întîmplat; dar este realist redat ceea ce frămînta pe generalul atât de vestit și mereu biruitor, cînd a primit poruncă de la Cartagina să se întoarcă în Africa, ceea ce el socotea o izbîndă a familiei dușmane, a lui Hanno.

Această scenă este o imagine artistică, în care amănun-

¹ Cartea a XXX-a, cap. XX (v. mai sus, p. XLV).

tele pot să nu fie adevărate, ci numai verosimile; adevărul constă în ceea ce exprimă strălucitul general, victimă a lipsei de solidaritate internă a factorilor conducători ai Cartaginei.

Cînd Scipio explică de ce a fost înfrîntă Cartagina şi cum a rezistat Roma în condiţii grele (cînd Hannibal domina în Italia), nu ne interesează dacă, realmente, generalul roman a ținut acest discurs, ci verosimilitatea spuselor lui. Acesta-i adevărul istoric la Titus Livius — mai cu seamă cînd citim povestea vremurilor mai vechi.

Imaginea artistică În istoria lui Titus Livius se constată prin urmare imagini artistice. În preocuparea lui de a da lecții, de a pune în fața contemporanilor figuri vrednice de urmat, de a înfățișa momente de strălucire și de a le prezenta cu patos, scriitorul se slujește de faptele istorice ca de niște imagini, dar el se comportă ca un istoric, se bazează pe fapte concrete, individuale, pe care le-a găsit în numeroasele izvoare consultate; însă, ca artist face totodată, din fapte și oameni, imagini artistice pentru cititori. Este o operă *sui generis* din acest punct de vedere: îmbină splendid particularul faptelor istorice cu înțelesul general care rezultă prin generalizarea artistică. De aceea s-a spus cu mare dreptate că din opera lui Titus Livius cunoaștem viața socială mai bine decît chiar din scrisorile lui Cicero.

Nu trebuie totuși să împingem punctul de vedere artistic prea departe¹ și să vedem în opera lui Titus Livius numai o creație literară: opera rămîne istorie, căci faptele și oamenii au existat aieva, au acționat și au gîndit, în parte, așa cum îi aflăm în operă.

Așa se explică de ce Titus Livius e criticat că personajele vechi cam seamănă unele cu altele, timpurile vechi au fost mai poetizate; cu cît a mers spre cele noi, istoria propriuzis a impus o altă atitudine: personalitățile istorice și-au păstrat individualitatea.

¹ Cum face, de pildă, A. Grénier, în *Le génie romain*, Paris 1923, p. 395.

*Personajele și
portretele*

Se poate vorbi în opera liviană de *personaje* — mai cu seamă cînd este vorba de figuri istorice semilegendare

— pe care scriitorul le-a transformat aproape în simboluri ale virtuților străbune, care să servească pentru contemporani drept pilda unor oameni stăpîniți îndeosebi de adînci sentimente de iubire de patrie, de bună-credință, de devotament etc.

Existau două direcții în istoriografia romană: una imprimată viguros de M. Porcius Cato, prin opera sa *Origines*, pentru care poporul este factorul principal, forța hotărîtoare. Ca să marcheze și formal aceasta, Cato evită chiar să menționeze numele comandanților. Se spune că în opera lui existau doar două nume proprii: unul al unui tribun militar, și al doilea al unui elefant din războiul cu Pyrrhus.

Cealaltă direcție, adoptată îndeosebi de monografiile istorice (ale lui Sallustius, Caesar) acordă preponderență personalităților.

Titus Livius a adoptat calea de mijloc; îl interesează valoarea comandanților și a magistraților, dar are în vedere și sentimentele, felul de a gîndi, suferința poporului, a soldaților etc.

Titus Livius nu trece sub tăcere numele conducătorilor cum făcuse Cato, nici nu scapă din vedere calitățile lor, faptele lor, dar tendința constantă a istoricului este de a subordona interesele individuale celor generale, care sînt ale poporului. Așa credem că se poate explica simpatia adînc omenească cu care redă necazurile, mișcările și revoltele maselor populare, chiar cînd este vorba de sclavi. Titus Livius nu are o atitudine de înfierare a revoltei lor, ci dimpotrivă. Este semnificativ în acest sens cum redă începutul revoltei sclavilor de sub conducerea lui Herdonius¹ sau, cum Titus Livius pune în antiteză — cînd redă împrejurările triste din anul 321 î.e.n. — soldații față de conducători.

¹ Cartea a III-a, cap. XV.

Am văzut cum descrie pe un biet centurion, cu numeroasele cicatrice ale rănilor dobândite în lupta pentru libertate etc.

Titus Livius folosește ca mijloc literar și *portretele* pe care le întocmește cu o deosebită măiestrie. Portretele personalităților de care vorbește istoricul sînt psihologice; cînd adaugă și unele trăsături fizice, acestea au scopul de a exemplifica pe cele sufletești. Așa este cazul în portretul lui Hannibal pe care îl redăm aici:

„... Hannibal a fost trimis în Spania. Îndată ce a ajuns acolo, el a izbutit să atragă de partea sa întreaga armată. Veteranilor li se părea că în rîndul lor a revenit un Hamilcar întinerit, găsind în ființa lui același foc în priviri, aceleași trăsături ale chipului, aceeași înfățișare. Hannibal a făcut ca în cel mai scurt timp numele tatălui său, ca și asemuirea cu părintele său, să fie pe buzele tuturor. Niciînd n-a fost pe lume o ființă mai bine înzestrată ca Hannibal, și spre a asculta, și spre a porunci. Greu puteai să-ți dai seama cui era el mai drag: comandantului sau ostașilor. De altfel nici Hasdrubal nu avea preferințe pentru vreun altul, ca să-i dea vreo însărcinare de căpetenie, mai ales atunci cînd era nevoie să se întreprindă vreo acțiune ce trebuia îndeplinită cu îndrăzneală, strășnicie și iscusință, și nici ostașii nu aveau mai multă încredere și îndrăzneală sub un alt comandant. Cînd înfruntau primejdiile, Hannibal era cel mai cutezător dintre toți, iar în toiul pericolelor dovedea cea mai mare pricepere. Trupește nu-l istovea nici un fel de trudă sau eforturi. Așisderea nimic nu putea să-i încovoie sufletul, ca să dea înapoi de la vreo acțiune sau de la vreo faptă. Hannibal era deopotrivă de răbdător și la frigul cel mai aspru și la arșița cea mai aprigă. Cumpătat la mîncare și băutură, la care nu rîvnea niciodată, el nu poftea decît atît cît îi cereau nevoile trupesti. Nu-și împărțea timpul după cum era zi sau noapte pentru veghe și somn, ci se odihnea numai cînd îi dădeau răgaz sarcinile ce trebuiau împlinite. Hannibal nu-și petrecea timpul de odihnă în așternut moale, pretinzînd tăcere desăvîrșită. Multă lume l-a văzut pe Hannibal odihnîndu-se pe pămîntul gol, acoperit nu-

mai cu mantaua sa ostăşească, în mijlocul străjilor și la posturile de veghe. În ce privește veșmintele, Hannibal nu se deosebea prin nimic de cei deopotrivă cu el. El era îndeobște cunoscut prin armele și prin caii săi. Era cel mai bun, și dintre călăreți și dintre pedestrași. Pornea întotdeauna cel dintii la luptă și din încăierare ieșea cel din urmă.

Totuși, aceste însușiri atât de deosebite ale lui Hannibal erau precumpănite de năravuri și cusururi la fel de mari; era neomenos de crud, în ființa lui sălășluia o perfidie mai mult decât punică; nu ținea seama de nici un adevăr, nu avea nimic sfânt. El n-avea teamă nici de zei, nu respecta nici un jurământ, nici o credință.

Înzestrat cu aceste însușiri și bune și rele, Hannibal a slujit timp de trei ani sub comanda lui Hasdrubal, nelăsînd de o parte nimic din ce trebuia prevăzut sau săvîrșit de un viitor mare comandant¹.

Este foarte interesant de comparat chipul cum caracterizează istoricul grec Dionysios din Halicarnas și istoricul roman Titus Livius figurile istorice. Diferența pe care o remarcă H. Taine² este îndreptățită: „Dionysios face din Mucius Scaevola un grec inventiv, gata să descopere tot felul de expediente, ca și Dionysios însuși. La Titus Livius, Scaevola însă este un erou“.

Spre exemplificare, reproducem episodul lui Scaevola:

„Porsenna începuse împresurarea Romei... Mucius, un tânăr dintr-o familie vestită, a găsit de cuviință că e o nevrednicie pentru poporul roman să cadă sub jugul etruscilor, mai ales cînd nici măcar sub domnia regilor, romanii nu decăzuseră în așa hal, nefiind niciodată împresurați chiar la ei acasă de dușmani, oricît de multe războaie a purtat Roma; acum, cînd poporul roman s-a eliberat de sub călcîiul tinaniei regale, să ajungă să-i fie capitala atacată de aceiași etrusci, ale căror armate le-a înfrînt în atîtea rînduri, punîndu-le pe fugă? De aceea, socotind că trebuie să spele această rușine printr-o faptă îndrăzneată, dar și

¹ Cartea a XXI-a, cap. IV.

² H. Taine, *Essai sur Tite Live*, p. 50.

măreață în același timp, a hotărît să pătrundă, din propriu-imbold, în tabăra dușmană... Mucius, ascunzându-și un pumnal sub haină, pornește la treabă. Când a ajuns în tabăra etruscă, s-a oprit aproape de tribuna regelui Porsenna, unde gloata ostașilor era mai deasă și zarva mai mare... Mucius îl ucide pe secretar în locul regelui. Încearcă apoi să străbată prin rîndurile dese ale etruscilor și să profite de buimăceală, slujindu-se de același pumnal mînjit acum de sînge... Conduș pînă-n fața regelui, cu toate că știe cel așteaptă, Mucius nu numai că nu tremură de fel, ci tot el insuflă groază celor din jur, prin uitătura-i cruntă: „Sînt cetățean roman, le grăi el. Mă numesc Caius Mucius. Intrînd aici ca dușman am vrut să-l ucid pe vrăjmașul patriei mele... Aceste gînduri și simțăminte nu le am numai eu. În urma mea se va înșira un convoi întreg de tineri, pentru care uciderea regelui este suprema cinste... Vei avea oricînd, chiar aici la intrarea în palat, un dușman de moarte... Noi, tineretul roman, ți-am declarat război pe viață și pe moarte. Să-ți iasă din cap gîndul că vei avea de-a face cu un front de luptă și cu o bătălie după toate regulile războiului. Toată treaba o va duce la bun sfîrșit un singur om, avînd un singur țel de atins: moartea regelui... Privește ce puțin preț pun pe trupul lor acei care caută să se jertfească, arzînd în viață pentru înalte țeluri». Și-și puse mîna dreaptă în jarul de cărbuni aprinși pentru torturarea lui: pârca că i-ar fi pierit orice simțire, iar sufletul i-ar fi fost de piatră. Porsenna a rămas uimit de parcă s-ar fi aflat în fața unei minuni nemaipomenite... «Ești slobod — îi zise — poți pleca acasă în țara ta, tu care îndrăznești să-ți pricinuiști lovituri și suferințe mai grozave împotriva ta decît împotriva mea. Ți-aș ura din inimă să-ți ajute cerul ca să fii toată viața ta un erou între eroi, dacă această vitejie ar fi în slujba patriei mele. Acum însă îți dăruiesc libertatea...» Atunci Mucius, ca să nu rămînă nici el mai prejos, îi grăiește astfel: «Fiindcă în ochii tăi vitejia se bucură de toată cinstirea, ca să-ți plătesc pentru fapta ta mărinimoasă, ei bine ceea ce-ți vestesc acum, oricît de greu m-ai fi amenințat, n-ai fi putut afla niciodată; de aceea îți spun: noi, 300 de flăcăi, frun-

tașii tineretului roman, am depus jurămînt ca să scăpăm de tine, ucigîndu-te în acest chip. Primii sorți mi-au căzut mie. Ceilalți tovarăși ai mei vor sosi unul după altul, rînd pe rînd, la vremea potrivită, pînă cînd, cu vrerea ursitei, și se va veni de hac»¹.

Dacă privim *Istoria* lui Titus Livius ca o amplă epopee cu eroi și fapte, cu bucuriile și necazurile unei cetăți pornită de la un început modest — o așezare pe Tibru — pînă în vremea istoricului, cînd a ajuns un vast imperiu, constatăm că personajul care nu dispăre de pe scenă și din povestire este *poporul*, pe care îl caracterizează ca fiind plin de devotament pentru patrie, însă mereu agitat pentru că viața lui este mizeră. Am văzut mai înainte cum redă istoricul-literat starea de spirit a poporului la vederea viteazului centurion, ruinat de proprietarul vecin acaparator, de cămătar, ba chiar de statul însuși, prin impozite, pentru care el se afla în război. Episoade de acest fel — în care se reflectă frămîntările poporului — sînt numeroase.

Urmărind să releve patriotismul și în general calitățile morale superioare ale poporului, Titus Livius pune în antiteză pe soldați — oameni din popor — cu comandanții lor, în împrejurarea în care, ca urmare a nepriceperii conducătorilor, armata romană învinsă a fost pusă într-o situație umilitoare.

Dăm aici chipul cum Titus Livius înfățișează episodul trecerii armatei romane pe sub furcile caudine:

„Sosirea consulilor a mărit și mai mult jalea și amărăciunea ostașilor, așa fel încît cu greu își puteau stăpîni pornirea împotriva comandanților lor, din nechibzuința cărora ajunseseră în situația aceea. Datorită netrebniciei și nepriceperii comandanților, ostașii se vor întoarce acasă la vetrele lor într-un chip mult mai rușinos decît veniseră. Acești comandanți — gîndeau ei — nu s-au îngrijit de loc nici de călăuze, nici de iscoade, ei i-au împins orbește în mrejele întinse ca pentru ademenirea fiarelor pădurii.

Ostașii se uitau unii la alții, își priveau armele pe care

¹ Cartea a II-a, cap. XII.

aveau să le predea în cel mai scurt timp dușmanului. Se uitau la brațele lor care aveau să fie de aci înainte fără apărare și la trupurile lor care vor trebui să fie la bunul plac al vrăjmașului. Romanii își închipuiau, perindându-li-se prin fața ochilor jugul dușmanului, că au să audă vorbele de ocară și de batjocură ale învingătorului, că au să îndure privirile lui trufașe pe drumul străbătut de acești ostași fără arme prin mijlocul samniților înarmați. Își închipuiau apoi convoiul jalnic al unei oștiri cu cinstea pătată, întoarcerea lor în patrie, străbătînd orașele aliaților și intrarea în casele părintești, unde de atîtea ori și ei înșiși și strămoșii lor se întorseseră în triumf. De-a lungul veacurilor numai ei au fost înfrinți în felul acesta, fără să primească vreo rană, fără arma în mîină, fără să dea piept cu dușmanul: nu le-a fost îngăduit nici măcar să strîngă mînerul sabiei, ori să se încaiere cu dușmanul. Zadarnic au avut la îndemîină arme, în deșert au avut puteri, de-a surda au avut avînt în sufile!

Pe cînd se zbuciumau și se frămîntau în felul acesta, s-a apropiat ora hărăzită pentru dezonorarea lor care avea să fie cu mult mai cumplită decît și-o închipuiseră ei. Samniții au dat poruncă romanilor ca mai întîi să părăsească parapetele și meterezele taberei, fără arme și numai cu straițele de pe ei. Apoi dușmanul a dat poruncă, după aceasta, să fie predați și puși sub pază cei dintîi ostași dați lor ca zălog. Apoi dușmanul a mai dat ordin ca lictorii să se depărteze din preajma consulilor, după care, acestora le-au fost smulse de pe ei mantiile de război. Această groaznică privilegiu a cutremurat atît de tare sufletele acestor ostași — care, puțin mai înainte, blestemîndu-i pe consuli, declaraseră că trebuie predați vrăjmașilor și sfîșiți în bucăți — încît acum aceiași ostași, uitînd de propria lor amărăciune și năpastă, își întorceau ochii ca să nu mai vadă halul de înjosire în care decăzuseră consuli, de parcă ar fi fost cel mai înfiorător tablou¹.

¹ Cartea a IX-a, cap. V.

Discursurile

Foarte frecvent, Titus Livius folosește *discursurile*. Cel dintii dintre istoricii romani care a introdus un discurs al său într-o expunere

istorică a fost M. Porcius Cato (în *Origines*). Apoi urmașii au folosit discursul ca un mijloc literar. Prin această formă se exprimă idei variate; autorul, prin aceste discursuri, sau face o sinteză generală asupra situației la care s-a ajuns prin acțiunile precedente (și a rezultatelor dobândite), sau expune convingerile și vrerile conducătorilor în anumite momente, sau face mici expozeuri politice.

Discursurile din opera lui Titus Livius sînt perfecte din toate punctele de vedere. Ele sînt în general opera marelui scriitor și sînt create după toate regulile riguroase ale retoricii, formulate de Cicero.

În opera lui Titus Livius se află numeroase exemple de discursuri¹. Toate părțile componente ale discursului sînt întocmite după tipul clasic, demosthenic sau ciceronian. Toate ideile secundare sînt grupate în jurul ideii principale. Exordiuul, tratarea și perorația formează o unitate și exprimă conținutul cu pasiune antrenantă de la început pînă la sfîrșit.

Comparativ cu unul din cei mai mari oratori ai lumii antice, cu Cicero de pildă, se deduce că, pe cînd amploarea ciceroniană te face de multe ori să uiți ideea centrală, din cauza dezvoltărilor excesive și a digresiunilor, la Titus Livius fiecare idee secundară e grupată măsurat în jurul celei principale și totul este redat cu o claritate desăvîrșită. Întotdeauna la Titus Livius graduația oratorică este ascendentă și în discursurile mai lungi și în cele mai scurte (vezi, de pildă, în episodul lui Coriolanus, redat mai sus, cuvintele rostite cu atîta obidă de nefericita mamă care înfierează fără milă pe fiul trădător de patrie). Îndeosebi în discursuri și în prezentarea psihologiei poporului Titus Livius dezvăluie adîncul lui umanism.

¹ Numai în cărțile care au ajuns pînă la noi sînt mai mult de patru sute. Se pare că în toată opera existau cam vreo două mii de discursuri, de mărimi variate, în general nu lungi.

În discursuri, Titus Livius pledează de obicei pentru plebei și pentru cei năpăstuiți de cei puternici, ideile sale curgînd natural și fără efort. Toată gama simțămîntelor sale se desfășoară în cuvîntări curgătoare și izvorăsc spontan, ca dintr-o inimă caldă și generoasă.

Prin discursuri (ca și prin toate narațiunile lui Titus Livius) ne putem da bine seama de geniul lui creator, de fecunditatea imaginației sale artistice, de pasiunea arzătoare a scriitorului, a cetățeanului și oratorului.

I se recunoaște istoricului o artă desăvîrșită în întocmirea discursurilor.

Stilul

Nu numai în discursuri, ci și în expunerea sa directă istoricul are amploare oratorică, atît prin frază, cît și prin mijloacele de artă retorică folosite: antiteze viguroase, hiperbole, paralelisme și simetrie, alteori disimetrie și variație etc.

Culoarea poetică a stilului reiese din frecventa utilizare a cuvintelor cu sens figurat, a amănuntelor alese, a metaforelor, comparațiilor etc. Uneori, în textul original bineînțeles, întîlnim fragmente de versuri; scriitorul este preocupat totdeauna de așezarea frumoasă a cuvintelor.

Fraza lui Titus Livius este prin excelență plastică — este ca o *reprezentare* a unui fragment de realitate în care găsim elementul principal și amănuntele formînd împreună un mic tablou.

Frecvent întîlnim în opera lui Titus Livius generalizări filozofice și morale. Aceste generalizări, cugetări, maxime, sentințe, zicale etc. sînt cu atît mai valoroase cu cît sînt exprimate într-un stil lapidar. Fondul întregii opere liviene este redat într-un desăvîrșit stil clasic. Comparativ cu stilul savant și greoi al precursorului său Polybios, constatăm că Titus Livius renunță la toată pedanteria și tehnicitatea stilului erudit. Și pentru acest motiv, Titus Livius este unul dintre cei mai prețuiți scriitori din literatura universală. Stilul sugestiv, patetic atinge mișcarea și amploarea epopeii. Prin pitorescul și amplitudinea stilului, prin farmecul său poetic, la care trebuie să mai adăugăm gravitatea arhaică și simplitatea familiară, accesibilă oricui, Titus Livius depă-

șește și pe Cicero, care de multe ori e grandilocvent, și pe Tacitus, care prin concizia lui este uneori obscur.

În concluzie, opera lui Titus Livius merită aprecierile care i se aduc de obicei, cu toate scăderile de ordin documentar pe care le are și pe care le-am văzut.

Scriitorul a reflectat însă atât de veridic viața socială și politică încât rămîne unul din izvoarele cele mai de preț pentru studiul istoriei societății romane.

Valoarea educativă, patriotică și morală a operei sale este unanim recunoscută. Opera prezintă interes și în vremurile noastre, pentru motivele arătate în această expunere la locurile potrivite.

La fel de importantă este valoarea artistică a operei. Cercetătorii sînt și din acest punct de vedere unanimi în a recunoaște aceasta. În opera lui sînt folosite toate mijloacele de care dispune oratoria. Mai mult: plasticitatea cu care redă cele întîmplate dă o foarte plăcută coloratură poetică expunerii.

Scriitorul se menține de-a lungul operei sale la un nivel echilibrat. El este deseori patetic, dar nu depășește o anume limită rațională.

Titus Livius este un clasic, cel mai de seamă, în proză, din vremea lui Augustus. Se bucura de atîta prestigiu și simpatie chiar în timpul său, încît un locuitor din Spania a venit anume de la Cadix la Roma să-l vadă pe Titus Livius. L-a văzut și s-a întors acasă mulțumit¹.

Opera lui a copleșit în așa măsură pe urmași, încît ei s-au mărginit a o rezuma sau prelucra, bineînțeles schimbînd atmosfera și părăsind atitudinea lui Titus Livius, atitudine plină de demnitate față de împărat, într-una de lingușire.

Seneca filozoful² îl apreciază pentru măiestria lui oratorică. Quintilianus³ îi remarcă claritatea stilului. Istoricul

¹ Plinius cel Tânăr, *Epistulae*, II, 3, 2.

² *Epistulae*, 100, 9.

³ *Institutio oratoria*, X, 101 și 32.

Tacitus¹ îl laudă pentru marea lui strălucire oratorică și pentru buna-credință.

În evul mediu pare mai puțin cunoscut; apare rar în cataloagele bibliotecilor și este mai puțin citit, probabil și din motivul că papa Grigore cel Mare a ordonat arderea operei lui.

Renașterea însă îl așază din nou între modelele clasice latine. Dante spune: „Livius care nu se înșeală“. Machiavelli îl studiază și, pe baza primei decade, își întocmește opera sa *Discorsi*. Prin veacul XVII i se repropoază unele scăderi de ordin documentar, dar rămîne neclintit ca model de istoriografie artistică.

Belinski — după cum am mai amintit — vede în Titus Livius un „Homer adevărat și original al romanilor“.

Din istoria lui Titus Livius s-au inspirat mulți scriitori, poeți, artiști plastici și chiar muzicieni. Astfel menționăm numai pe Dante (în *Scipio*), Shakespeare (în *Coriolanus*), Beethoven (în *Coriolanus*), Corneille (în *Horace*) Mairet (în *Sophonisbe*), Lessing (în *Emilia Galeotti*, după episodul Virginiei), pictori și sculptori: Goujon, David, Delacroix și alții.

Titus Livius face parte din tezaurul moștenirii culturale primit de la romani.

Dintre toți scriitorii antichității, Titus Livius pare a fi realizat cel mai bine idealul literar clasic, fiindcă în opera lui se îmbină armonios gândirea filozofică și sensibilitatea, rațiunea și imaginația. El a devenit — cu excepția poetului Vergilius — cel mai popular.

Opera lui Titus Livius poate fi înțeleasă și citită cu mare plăcere de oricare cititor.

TOMA VASILESCU

¹ *Annales*, IV, 34.

DE LA FUNDAREA ROMEI

I.

P R E F A Ț Ă

Nu știi dacă voi izbuti să fac întocmai o operă de mare însemnătate arătînd întîmplările și faptele poporului roman de la începutul Romei, și chiar dacă aș fi încredințat de aceasta, n-aș cuteza-o s-o spun, pentru că îmi dau seama că de cercetarea celor dintii începuturi ale istoriei romane s-au ocupat încă din vechime mulți scriitori, dar iată că se ivesc totdeauna noi istorici care sînt încredințați că ei vor arăta cu mai multă exactitate faptele sau, că în ce privește trecutul mai îndepărtat, sînt convinși că vor fi în stare să întreacă prin arta adevărată a scrisului pe înaintașii lor, nepricepuți și neciopliți.

Oricum ar sta lucrurile, mi-arăt totuși bucuria că mi-am dat și eu prinosul, după puterile mele, la păstrarea în amintirea omenirii a faptelor poporului roman, care acum e în fruntea tuturor noroadelor pămîntului¹. Chiar dacă faima numelui meu nu va străluci, ci dimpotrivă va rămîne în umbră în fața acestei puzderii de istorici, totuși îmi voi găsi alean și împăcare în aceea că iluștrii mei rivali îmi sînt o mîngîiere prin renumele și măreția care mă vor eclipsa².

De altfel, această operă uriașă depășește marginile puterii mele omenești, din pricină că am fost nevoit să mă duc înapoi, hăt departe, în veleatul învăluit în negura faptelor întîmplăte acum șapte sute de ani, dar și pentru că statul acesta, care a pornit la drum cu începuturi firave,

s-a mărit atît de mult, încît a ajuns să se încovoaie acum sub propria-i măreție.

Nu mă îndoiesc că nu voi fi întocmai pe placul celor mai mulți dintre cititorii mei pentru istoria primelor începuturi ale romanilor și pentru evenimentele întîmplate îndată după acestea, mai ales în ochii acelora care se grăbesc să afle întîmplările din vremurile mai noi ale istoriei poporului roman, ale cărui puteri au început azi să se macine singure, după ce a urcat pe un soclu atît de înalt.

Răsplata pentru strădania mea o voi găsi în aceea că mă voi îndepărta, într-o bună măsură, de la priveliștea relelor care se desfășoară sub ochii noștri³, în acest veac, și mă voi adînci cu tot sufletul în noianul străvechilor vremuri, căutînd să uit, acum cînd scriu aceste lucruri, de povara grijilor care, fără să-l abată pe un scriitor de la adevăr, îl țin totuși în încordare. Cugetul mă îndeamnă nici să nu pun puternic temei, dar nici să resping frumusețea legendelor îmbrăcate în vâlul străveziu al poeziei, pentru faptele petrecute cu mult înainte de întemeierea Romei sau înainte de a se plănui zidirea acestei cetăți, fapte ce s-au transmis urmașilor mai mult prin poveștile răspîndite din gură în gură, și nu prin monumente și dovezi nestricate de rugina vremii. De aceea să se dea cuvenita înțelegere și îngăduință pentru zugrăvirea faptelor îndepărtatei vechimi, unde se amestecă cele cerești cu cele omenești în legendele născocite de mintea omenească, de bună seamă în scopul de a învălui în vraja tainelor cerului obîrșiile cetăților. Și dacă oricărui popor se cade să-i îngăduim a-și trage izvorul vieții din lumina sfîntă a cerului, cu atît mai vîrtos este îndreptățit poporul roman, care s-a ridicat în azurul slavei prin isprăvile sale fără seamă, săvîrșite în atîtea războaie, să-l socotească în primul rînd pe Marte drept tată al întemeietorului Romei, și în același timp, și celelalte popoare ale pămîntului să îngăduie cu suflet împă-

cat această credință a romanilor, în aceeași măsură în care se închină în fața puterii Romei⁴.

De altfel, eu prea puțin mă sinchisesc cum vor fi judecate și cîntărite asemenea legende și povestiri. Părerea mea e că fiecare ins trebuie să se străduiască să-și dea seama ce fel a fost viața și ce obiceiuri și datini au avut romanii, cum s-a întemeiat și a crescut puterea Romei, prin ce bărbați și prin ce mijloace, fie în timp de pace, fie în timp de război. Apoi, fiecare poate vedea cum a decăzut și s-a destrămat în curgerea vremii buna orînduială și întocmire în stat, cum mai întîi moravurile au fost acelea care s-au zdruncinat încet, încet, pînă ce au căzut cu totul în colbul și tina păcatelor; și va vedea apoi cum tot mai mult, tot mai mult ne-am prăvălit și rostogolit în mocirlă, astfel încît am ajuns în vremile de astăzi, cînd nu mai putem îndura nici păcatele noastre, dar nici primi să ni se pună la îndemîna leacuri de îndreptare. În rostul cunoașterii faptelor omenеști, învățătura va fi temeinică și rodnică, dacă afli într-o faptă strălucită o pildă luminoasă și un îndemn puternic, ca să-ți zidești o viață nouă, adevărată pentru binele și propășirea ta, dar mai ales a patriei tale, și să te ferești de ceea ce a fost rușinos și urît la începutul ei dinții, și dăunător și meritînd osîndă, prin sfîrșitul josnic al faptelor⁵.

Fie că osîrdia mea pentru opera de față așa fel m-a prins în mreață încît m-a vrăjit, fie că într-adevăr n-a ființat pe lume o republică mai mare, mai sfîntă și mai bogată în pilde frumoase și mărețe ca republica romană, fie că în nici o cetate din lume n-au pătruns atît de tîrziu ca în Roma lăcomia și poștele de îmbogățire, precum și risipa, totuși în cetatea noastră a fost atîta vreme la loc de mare cinste sărăcia și cumpătarea, așa fel încît, cu cît erau mai puține bogății, cu atît erau mai puține ispite și păcate. De curînd însă, bogățiile și risipa au atras după ele lăcomia, plăcerile și patimile trupești, și au înlănțuit ființa

omenească, ne-au robit și dorințele de lux, și risipa, și desfrînarea, care te fac să pierzi și cinste, și obraz, și totul, și să te năruiești și tu de-a pururi.

Totuși, vaierele și tînguirea, care niciodată nu sînt plăcute omului, chiar dacă uneori par îndreptățite, ar putea de bună seamă lipsi la începutul urzelii unei opere atît de mari. Și dacă mi-e îngăduit și mie ca poeților, și dacă și noi istoricii putem avea această datină, îmi plec și eu genuchii în fața zeilor și zeițelor, rostind o rugăciune de întărire, ca să mă ajute să purced cu noroc la drum, ca să sfîrșesc cu bine această uriașă lucrare acum pusă în urzeală.

CARTEA I

I Se știe de toată lumea că, după cucerirea Troiei de către greci, apriga prigoană s-a abătut/asupra celorlalți troieni rămași în viață. Grecii au cruțat numai două ființe, ferindu-le să îndure opreliștea și tot noianul de suferințe, potrivit așa-zisului drept al războiului.⁶ Aceștia erau Aeneas⁷ și Antenor,⁸ doi vechi prieteni și oaspeți⁹ care întotdeauna au fost partizanii păcii, fiindcă amândoi erau de părere că Helena trebuie să-i fie înapoiată lui Menelaus. Unul din cei doi, Antenor, după diferite întâmplări și necazuri, în fruntea unei cete destul de numeroase de heneți¹⁰ — care s-au alăturat steagului său, punându-se sub poruncile lui, fiindcă rămăseseră și fără patrie și fără căpetenie (heneții fuseseră izgoniți din Paphlagonia,¹¹ în urma unei răscoale, iar regele lor, Pilaemenes, căzuse în luptă în fața Troiei) — au ajuns cu toții într-unul din golfurile de la capătul Mării Adriatice. După ce i-au biruit pe euganei,¹² poporul care locuia între munții Alpi și Marea Adriatică, heneții și troienii le-au ocupat țara. Într-adevăr, locul unde au debarcat ei întâia oară poartă numele de Troia, iar satele din această regiune au primit numele de ținutul troian. Tot norodul din acest ținut s-a numit veneți.¹³

Aeneas la fel fugise din patria lui, în urma căderii Troiei, însă fiindcă pe el ursita îl hărăzise unor țeluri mai înalte, a venit mai întâi în Macedonia. De acolo a purces spre Sicilia, căutând un sălaș pentru sine și ai săi. A plecat însă pe corăbii și din Sicilia și a ajuns în Italia, punând stăpânire pe țara laurenților.¹⁴ Și acest ținut poartă numele de Troia. Troienii

debarcaseră în aceste regiuni fiindcă, după atîta pribegie peste mări și țări, nu mai aveau nimic la îndemîină decît numai armele și vasele. Și fiindcă s-au apucat de prădăciuni, jefuind ogoarele locuitorilor locului, Latinus, regele aborigenilor,¹⁵ care locuiau în acea țară, strînge în mare grabă pe toți locuitorii înarmați, din orașul și din satele lor, ca să-i izgonească pe cotropitori.

Au rămas de atunci două legende. Într-una se spune că regele Latinus a fost înfrînt în luptă de Aeneas și a încheiat pace cu el, ba chiar s-a încuscrit cu el. După cealaltă legendă, se spune că cele două oștiri s-au așezat față în față, gata de încheștare; înainte de a se da semnalul începerii luptei, Latinus a pășit în fața liniei întii de luptători și a poftit pe căpetenia oastei străine să vină să stea de vorbă cu el. Acolo, căpetenia troienilor a fost întrebată cine-s, de unde vin, pentru care pricină și-au părăsit țara și ce caută ei tocmai aici, în țara laurenților. Latinus a aflat din gura străinului că ostașii lui sînt toți troieni, că el e Aeneas, căpetenia lor, și că e fiul lui Anchise și al zeiței Venera, că au fugit după arderea Troiei și trecerea prin foc și sabie a cetății lor, și acum își caută un sălaș și o vatră, pentru a-și întemeia o nouă patrie. Ascultîndu-i povestea, Latinus tare s-a minunat cînd a auzit de faima numelui lui Aeneas și a neamului său, și mai ales cînd a văzut că acesta e gata pentru orice, fie pentru război, fie pentru pace, și atunci i-a întins dreapta. În felul acesta amîndoi s-au legat prin jurămînt să încheie prietenie pentru totdeauna. Cele două căpetenii au făcut un tratat de pace, în timp ce ostașii celor două armate au făcut cuvenitul schimb de saluturi. Aeneas a ajuns apoi oaspetele lui Latinus. Acesta l-a primit pe Aeneas în palatul său, unde au jurat în fața zeilor casei că vor rămîne de-a pururi uniți în prietenie și vor înjgheba o singură familie. Și Latinus i-a dat lui Aeneas pe fiica sa de soție. Această fericită întîmplare îi umple de nădejdi pe troieni că li s-a curmat pribegia și și-au găsit și ei în sfîrșit o vatră și un sălaș statornic. Troienii își zidesc orașul lor în țara laurenților. Aeneas îi dă acestui oraș numele Lavinium, după soția sa. Din noua căsnicie a răsărit în curînd un nou vlăstar. Cei doi părinți i-au dat numele de Ascanius.

II După aceste întâmplări, aborigenii și troienii au fost atacați de Turnus,¹⁶ regele rutulilor,¹⁷ cel ce înainte de sosirea lui Aeneas o pețise pe Lavinia, iar ea la rîndu-i îi făgăduise că-i va fi soție. De aceea Turnus, simțindu-se jignit că i-a fost preferat un străin în locu-i, a pornit cu război și împotriva lui Aeneas și a lui Latinus. Nu a sfîrșit cu bine niciuna din cele două oștiri: rutulii au fost învinși, în schimb troienii și aborigenii — deși biruitori — l-au pierdut pe Latinus, căpetenia lor. Turnus și rutulii, nebizuindu-se pe forțele lor, cerură ajutor etruscilor, care ajunseseră pe atunci un popor puternic. Regele lor, Mezentius, domnea în Caere,¹⁸ un oraș bogat. Încă de la început, Mezentius nu fusese de loc bucuros de întemeierea noii cetăți a troienilor. Incredințat acum că o dată cu puterea troienilor va spori și nesiguranța din partea acestor vecini, și-a unit fără greutate armele cu cele ale rutulilor. Aeneas, pentru a-și câștiga prietenia aborigenilor, ca să poată înfrunța primejdiile acestui război atît de temut și pentru ca să fie uniți nu numai sub aceleași legi, ci și sub același nume, a dat celor două popoare numele de latini. Și atunci aborigenii caută să se întrecă cu troienii în zel și credință față de regele lor, Aeneas.

Măcar că Etruria¹⁹ era atît de puternică, încît faima numelui ei străbătuse nu numai marea, ci și țările înșirate de-a lungul coastei întregii Italii, de la Alpi pînă la strîmtoarea Siciliei, Aeneas, bizuindu-se pe simțămintele celor două popoare, din zi în zi mai strîns legate, a scos trupele la luptă în cîmp deschis, deși putea să respingă atacul de la adăpostul zidurilor.

Biruința a fost de partea latinilor, dar ea a însemnat totodată și ultima ispravă de muritor a lui Aeneas. Oricum l-ar socoti legile omenești sau cele zeiești: om sau zeu, oamenii îl numesc totuși pe Aeneas Juppiter Indiges;²⁰ mormîntul lui se află dincolo de rîul Numicius.²¹

III Ascanius, feciorul lui Aeneas, deși era necopt pentru domnie, totuși nimic nu i-a tulburat tronul pînă la vîrsta bărbăției. În tot timpul acesta, tutoarea lui, Lavinia, i-a păstrat copilului neatîns țara latină și sceptrul moștenit de la bunici și tată. (Atît de mare era iscusința acestei femei!)

Nu încerc să arăt dacă acest Ascanius a fost feciorul Laviniei sau un alt fiu mai vîrstnic al lui Aeneas, avut cu Creusa²² (căci cine ar putea să se pronunțe, cu teamei, asupra unui fapt atît de vechi?). Născut cînd cetatea Troia era încă nedărîmată, Ascanius a fost tovarășul de pribegie al tatălui său; ginta Iulia îl numește Iulus,²³ și pe acesta îl socotește întemeietorul ei. Ascanius, oricare i-ar fi fost locul unde s-a născut și oricare i-ar fi fost mama, este, negreșit, fiul lui Aeneas.

Ascanius, cînd a văzut ce numeroasă era populația din Lavinium, a lăsat în seama mamei sale, adevărate sau vitrege, acest oraș înfloritor și bogat, cum era el pe vremurile acelea, ca să-l cîrmuiască ea și a întemeiat la poalele munților Albani²⁴ un alt oraș nou, numita Alba Longa, pentru că era așezat de-a lungul coastei muntelui. Între întemeierea cetății Lavinium și a coloniei Alba Longa s-au scurs aproape 30 de ani. În acest răstimp, starea acestei cetăți ajunsese la o astfel de înflorire, mai ales în urma înfrîngerii etruscilor, încît nici Mezentius cu etruscii săi și nici alți vecini nu au mai cutezat să pornească război împotriva Albei Longa, după moartea lui Aeneas, nici mai tîrziu, în timpul regenței Laviniei, cînd Ascanius învăța cum să-și cîrmuiască țara. Tratatul de pace hotăra ca fluviul Albula, Tibrul de azi, să fie graniță între etrusci și latini.

După aceea domnește Silvius, fiul lui Ascanius, născut într-o pădure, nu se știe prin ce împrejurare. Acesta este tatăl lui Silvius Aeneas, care, la rîndul lui, este părintele lui Latinus; ultimul a întemeiat și el cîteva colonii; locuitorii lor au fost acci care au căpătat denumirea de „vechii latini”. De aici, înainte numele de Silvius a rămas tuturor celor care au domnit la Alba Longa. Regele Alba a fost fiul lui Latinus, Atys fiul lui Alba, Capys al lui Atys, Capetus al lui Capys, Tiberinus al lui Capetus. Tiberinus s-a înecat în vreme ce trecea rîul Albula, și apa s-a numit Tibru, nume cunoscut așa și azi. Apoi a luat domnia Agrippa, fiul lui Tiberinus. După Agrippa domnește Romulus Silvius, care a primit tronul chiar de la tatăl său. Romulus Silvius a fost lovit de trăsnet, așa că sceptrul domniei trece în mîinile lui Aventinus. Acesta

a fost îngropat pe dealul care acum face parte din Roma și îi poartă numele. După acesta a urmat Proca, părintele lui Numitor și Amulius. Proca lasă lui Numitor, întiiul său vlăstar, moștenire străvechiul sceptru regesc al gintei Silvia. Dar silnicia și forța au avut mai multă tărie decît voința tatălui său și decît respectul pentru vîrstă. Amulius își alungă fratele din domnie și îi ia locul. La aceasta el adaugă încă o nelegiuire, și anume, caută să stirpească printr-o fărâdelege neamul bărbătesc al fratelui său. Pe Rhea Silvia, fiica lui Numitor, sub temeul că-i arată o deosebită cinstire, o alege vestală, îndatorîndu-o să rămîna fecioară pe viață și răpindu-i astfel nădejdea de a fi soție și mamă, și de a avea urmași.

IV Dar, după părerea mea, întemeierea unui oraș atît de însemnat, ca și începutul celei mai întinse puteri după aceea a zeilor, se datorește numai ursitei.²⁵

Împinsă prin silnicie să săvîrșească păcatul, vestala a născut doi gemeni, pe care i-a dat drept fiii zeului Marte, fie că ea însăși era încredințată de aceasta, fie că socotea că, punînd pe seama unui zeu pricina acestui păcat, faptul ar părea mai demn de cinste. Dar nici zeii, nici oamenii n-au putut-o feri de cruzimea regelui, nici pe ea, nici pe copiii ei. Regele a poruncit ca vestala să fie pusă în lanțuri și aruncată în temniță, iar copiii să fie zvîrliți în apa curgătoare a Tibrului. Din întîmplare sau datorită milostivirii zeilor, Tibrul tocmai se revărsase peste maluri, formînd niște bălți, din care pricină nu se putea ajunge la albia adevărată a fluviului. Însă, cu toate că apa era stătătoare, slujitorii care duceau copiii nădăjduiau că aceștia or să se înece în bălți. Crezînd că și în chipul acesta ei tot îndeplinesc porunca regelui, au lăsat copiii la marginea mlaștinii, acolo unde acum se găsește smochinul Ruminialis²⁶ (legenda spune că s-a numit cîndva Romularis).

Pe atunci, pe acele meleaguri se aflau doar pustietăți nemărginite. Se spune că apa, puțin adîncă, ar fi depus pe uscat albia plutitoare în care erau așezați copiii și că o lupoaică, împinsă de sete, ieșise din pădurile munților apropiați; auzînd țipetele pruncilor și-a schimbat drumul. Legenda mai spune

că lupoaica s-ar fi aplecat spre copiii, dându-le să sugă cu atîta dragoste, încît un cioban al turmei regale a dat peste ea cînd îi lîngea. Legenda îi dă acestui cioban numele de Faustulus. Păstorul i-a dus la stîină și i-a dat soției sale, Larenția, ca să-i crească. Unii cronicari cred că Larenția căpătase porecla de lupoaică din partea ciobanilor, pentru că era o desfrînată. În chipul acesta s-a plămuit această minunată legendă.

Cei doi copii astfel au fost născuți și astfel au fost crescuți. Îndată ce au ajuns la vîrsta tinereții, ei n-au lenevit la stîine și pe lîngă turme, ci colindau pădurile vecine, umblînd după vînat. Dobîndînd prin această îndeletnicire putere trupescă și bărbăție, nu se mulțumeau să vîneze numai fiarele, ci atacau și tîlharii încărcăți cu prăzi, și împărțeau prázile cu păstorii. Ceata de tineri ciobani, care sporea din zi în zi, înfrunta cu ei primejdiile, întovărășindu-se cu ei și la jocuri.

D Se spune că încă de pe atunci, pe muntele Palatin se celebra sărbătoarea Lupercaliilor²⁷ și că acest munte se numea Pallantium, după cetatea arcadiană Pallanteum,²⁸ care mai tîrziu s-a numit Palatium, muntele palatin de azi. Evandru, care era arcadian de baștină și stăpînise cu mult timp înainte aceste meleaguri, ar fi acela care a orînduit această sărbătoare adusă din Arcadia: tinerii, cînd îl sărbătoreau pe Pan Lycaeus,²⁹ alergau despuiăți, schimbînd glume între ei. Pe acest zeu romanii l-au numit mai tîrziu Inuus.³⁰

Hoții cunoșteau ziua cînd avea loc sărbătoarea. Mîniăți că pierduseră prázile, surprînd pe Romulus și Remus îndeletniciți cu jocurile. Fiîndcă Romulus se apăra cu înverșunare, au izbutit să-l prindă pe Remus, pe care l-au predat regelui Amulius, învinuindu-l totodată că a făcut prădăciuni pe ogoarele lui Numitor împreună cu o ceată de tineri fără căpătii și că s-a dedat la jafuri, ca niște vrăjmași. Remus este dat lui Numitor, spre a fi pedepsit. Faustulus bănuise de la început că băieții crescuți în casa sa erau vlăstare regești. Știa că acești copii fuseseră aruncați din porunca regelui, iar vremea în care el însuși îi luase la sine se brodiseră a fi tocmai atunci. Faustulus însă nu voia să dea pe față acest lucru decît într-o împrejurare prielnică, sau numai de nevoie.

S-a ivit mai întâi nevoia. În felul acesta, împins de teamă, Faustulus a dezvăluit taina lui Romulus.

De altfel și Numitor, care ținea la închisoare pe Remus și care aflase că cei doi sînt frați gemeni, cîntărind atît vîrsta, cît și înfățișarea lor, care nu părea de loc a unor oameni de rînd, își aduse aminte de nepoții săi. Și tot cerce-tînd, el ajunsese în cele din urmă pînă acolo, încît era cît p-aci să dea în vileag originea lui Remus.

În felul acesta se urzește din toate părțile uneltirea împotriva regelui. Romulus și ceata lui n-au venit împreună (căci nu erau pregătiți pentru a lupta pe față), ci, după ce a poruncit păstorilor să vină fiecare pe căi diferite la o vreme anumită, la palatul regal, au atacat toți o dată pe rege; și Remus, la rîndul său, îl ajută cu o altă ceată strînsă din palatul lui Numitor. În felul acesta îl omoară ei pe regele Amulius.

VI Numitor, la prima zarvă iscată, a strigat că dușmanul a pătruns în oraș și că a atacat palatul regal, și de aceea cheamă tinerimea albană în cetate, ca să-i dea ajutor și s-o apere cu armele. După ce a văzut însă că tinerii, terminînd lupta, se îndreaptă spre el ca să-i aducă cuvenitele urări, convoacă îndată adunarea, dezvăluie fărădelegile fratelui său împotrivă-i, destăinuie obîrșia nepoților, cum s-au născut, cum au fost crescuți, cum au fost recunoscuți, în sfîrșit dădu în vileag și uciderea tiranului, dîndu-se pe sine drept făptaș. Tinerii, înaintînd în convoi în mijlocul adunării, l-au aclamat pe bunic ca rege; puternicele strigăte de aprobare scoase de întreaga mulțime au întărit acest titlu, și în felul acesta poporul a încredințat regelui domnia.

Astfel, după ce statul alban a fost dat în stăpînire lui Numitor, pe Romulus și pe Remus i-a cuprins dorința de a întemeia un oraș în acele locuri în care fuseseră părăsiți și crescuți, căci populația albanilor și latinilor era prea numeroasă. Acestei mulțimi i se mai adaugă și păstorii, care cu toții erau convinși că atît Alba cît și Lavinium vor fi ca niște furnici în fața orașului pe care-l vor clădi ei. După aceea însă, în mintea acestora se trezi un păcat strămoșesc, și anume

pofta de a rămîne singur la domnie, și de aci urmă o ceartă rușinoasă, iscată dintr-o pricină destul de neînsemnată. Fiindcă erau gemeni și nu se puteau deosebi între ei ca înfățișare, au hotărît ca zeii, sub a căror oblăduire erau locurile acelea, să hotărască prin semne pe cel care să dea numele cetății noi și cine s-o cîrmuiască. Pentru a băga de seamă zborul păsărilor,³¹ Romulus își alege loc de observație Palatinul,³² iar Remus, Aventinul.³³

VII Se spune că s-au arătat mai întîi lui Remus semnele prevestirii, și anume șase vulturi, dar după ce a adus la cunoștința privitorilor această prevestire, i s-a arătat și lui Romulus un număr de două ori mai mare. Din această pricină, mulțimea din jurul fiecăruia aclama ca rege unii pe Remus, alții pe Romulus. Cei dintîi pretindeau domnia pentru Remus, bizuindu-se pe faptul că lui Remus i se arătaseră mai întîi vulturii, iar ceilalți, pentru că lui Romulus i se arătaseră în număr mai mare. Din această pricină s-a iscat mare vrajbă. Ura îndrîjită și dintr-o parte și alta i-a împins la o încăierare sîngeroasă; în învălmășeală, Remus, rău lovit, a fost lăsat fără suflare.

Mai e însă și o altă legendă mai răspîdită, anume că Remus ar fi sărit peste noile ziduri ridicate de Romulus cu gîndul de a-și bate joc de fratele său; Romulus s-a mîniat și l-a ucis, rostind aceste cuvinte: „așa să piară de aci înainte oricine va sări peste zidurile ridicate de mine!“ Astfel a ajuns Romulus singurul stăpîn pe putere. Cetatea Roma³⁴ zidită de el a luat numele întemeietorului ei.

Muntele Palatin, unde crescuse, a fost cel dintîi loc pe care Romulus l-a întărit. Slujbele religioase le-a săvîrșit, pentru ceilalți zei, după rînduiala albană; numai pentru Hercule,³⁵ după ritul grec, așa cum fusese statornicit de Evandru.

Oamenii își amintesc cum Hercule, omorînd pe Geryon,³⁶ a adus pe aceste meleaguri o cireadă de vite de o uimitoare frumusețe, a trecut-o înot, mînînd-o din urmă, peste fluviul Tibru și a poposit cu ea aproape de fluviu, într-o pașîște, ca să se odihnească și să pască, fiindcă era acolo o pășune îmbelșugată. El însuși, obosit de drum, s-a culcat.

Cum era însă cam îngreuiat de mîncare și de vin, a fost copleșit de un somn adînc.

Un păstor de prin acele locuri cu numele de Cacus, tru-faș din pricina vînjoșiei lui, a fost ademenit de frumusețea boilor și vacilor și s-a hotărît să le fure. Dar dacă ar fi virit vitele în peșteră, chiar urmele cirezii l-ar fi călăuzit într-acolo pe stăpîn, cînd și-ar fi căutat vitele. De aceea Cacus, alegînd pe cele mai frumoase, le-a băgat de-a-andra-ratelea în peșteră, trăgîndu-le de coadă. Hercule, deșteptîndu-se din somn în revărsatul zorilor, rotind ochii peste cireadă și văzînd că lipsește o parte din vite, s-a îndreptat spre peștera apropiată; își făcea socoteala că poate într-acolo duc urmele vitelor, dar văzînd că toate urmele duc în afară și niciuna nu merge înspre peșteră, nedumerit și neștiind ce altceva să facă, a pornit cireada mai departe, vrînd să o scoată din acel loc. Cînd vitele au pornit la drum, unele au mugit, cum este în firea lor, după cele care erau lipsă. Vitele din peșteră au răspuns; mugetul lor l-a întors pe Hercule din drum și l-a îndreptat din nou spre peșteră. Deoarece Cacus a încercat să-l oprească cu forța, atunci Hercule l-a izbit zdravăn cu bîta. Zadarnic a chemat Cacus în ajutor pe ceilalți păstori; pînă la urmă s-a prăbușit mort.

Pe atunci, ținuturile acelea erau stăpînite de Evandru, fugit din Peloponez. El le stăpînea datorită nu atît unei puteri de adevărat conducător, cît mai ales renumelui său. El era un bărbat respectat și admirat de ceilalți, căci știa să scrie — ceea ce era ceva nou și de mirare în ochii unor oameni fără carte. Evandru era cinstit de toată lumea și datorită credinței că mama lui, Carmenta³⁷, a avut darul dumnezeesc al proorocirii; pe ea o prețuise și admirase lumea, pînă la sosirea Sibylei³⁸ în Italia.

Evandru a fost atras de faptul că păstorii se îngămădiseră și făceau zarvă în jurul străinului, vinovat de uciderea unui om. După ce el a aflat că este vorba de o crimă și a înțeles care era pricina faptei, privind înfățișarea și chipul lui Hercule, care părea cu mult mai deosebit și mai mureț decît al oamenilor obișnuiți, îl întrebă ce fel de om este. Îndată ce-i află numele lui și pe al tatălui, și care îi era patria,

îi zise: „Fiul lui Jupiter, Hercule, fii bine venit! Mama mea adevărată a tilcuit voința zeilor și a proorocit că tu vei spori numărul zeilor cerești și că ție ți se va închina, aici, un altar pe care poporul, care va fi cel mai bogat și cel mai puternic din toate de pe pământ, îl va numi altarul cel mare; la el se va face slujba după rînduiala ta“.

Strîngîndu-și mîinile, Hercule răspunde că primește proorocirea și că o va împlini, închinîndu-i un altar. Acolo și atunci pentru întîia oară a fost zidit altarul lui Hercule. A fost ales din cireadă taurul cel mai frumos și a fost jertfit. La ceremonia jertfei și la ospăț au fost admise familiile pozițiilor³⁹ și pinarilor, pe atunci cele mai vestite dintre cele ce locuiau în acele ținuturi. Poate întîmplarea a făcut ca poziții să fie la vreme la ceremonie și să li se poată oferi măruntaiele. Pinarii, venind după ce au fost mîncate măruntaiele, au luat parte numai la restul ospățului. Din această cauză a rămas statornicită de atunci datina ca neamul pinarilor cît vor trăi să nu se înfrupte din măruntaie. Poziții, îndrumați de Evandru, au fost multe veacuri slujitorii acestui altar, pînă cînd tot neamul lor a pierit. Aceasta s-a întîmplat din pricină că ei trecuseră slujba ce li se încredințase pe seama sclavilor publici. Dintre cultele religioase străine de atunci, Romulus și-a însușit numai pe acesta. De atunci și-a făurit el faima de nemuritor, dobîndită prin destoinicie și putere, nemurire spre care îl mîna propria-i soartă.

VIII După ce Romulus a desăvîrșit ceremoniile divine potrivit rînduielilor, a chemat norodul la adunare și i-a dat îndrumări de conviețuire, fiindcă o astfel de mulțime nu putea să se contopească într-un popor decît numai prin legi. El a socotit că în ochii unor oameni lipsiți de carte, legile date vor fi respectate ca un ceva sfînt, dacă el însuși se va deosebi de ceilalți prin anumite semne ale puterii. De aceea li s-a înfățișat într-un chip măreț, pe de o parte înveșmîntat într-o haină deosebită, pe de altă parte și-a luat și o gardă de 12 lictori, care să-l însoțească pretutindeni. Unii analiști cred că numărul de 12 lictori⁴⁰ care îl însoțesc vine de la faptul că Romulus văzuse 12 vulturi, care îi prevestiseră

domnia. Mie nu îmi este greu să mă alătur părerii celor care susțin că și obiceiul acestor slujitori, și felul cum se arătau în lume cu hainele și însemnele lor au fost împrumutate de la etrusci, vecinii noștri, de unde a fost luat și scaunul curul, și toga cu tivul de purpură, și tot de la etrusci a fost împrumutat și numărul de 12 lictori pe care obișnuiau să-l aibă ei, pentru că la alegerea regelui participau 12 cetățeni, fiecare cetate dînd cite un lictor.

Roma creștea în vremea asta și se întindea mereu în jur peste alte și alte locuri; se întărea mai mult în nădejdea că-și va spori populația în viitor, nebizuindu-se pe numărul de oameni care-l avea atunci. Pentru ca acest oraș atît de întins să nu fie lipsit de locuitori, și pentru a-i atrage și pe alții, Romulus a deschis un loc de azil; acesta a fost locul care este acum împrejmuit și care, cînd cobori de pe Capitoliu, se află între cele două dumbrăvi. Romulus a întrebuițat vechiul obicei al întemeietorilor de orașe, care adunau mulțimea de oameni obidiți și necăjiți, și care pretindeau că gloatele lor au ieșit din pămînt.

În azilul deschis de Romulus și-au găsit adăpost fugind din rîndurile populațiilor vecine, fără osebite dacă insul era liber sau sclav, o gloată de oameni dornici de o viață nouă. Aceștia au pus temelie primei puteri, din care a început să crească și să se înalțe marea noastră. Și fiindcă Romulus a fost mulțumit de noii locuitori, le-a orînduit un sfat care să-i cîrmuiască. A ales din rîndul lor 100 de senatori,⁴¹ fie că acest număr era de ajuns, fie că numai 100 erau cei care puteau fi aleși senatori. De bună seamă însă că au fost numiți „patres“ după cinstea care le-a fost încredințată, și de aici și-au tras numele și patricienii, și urmașii lor.

IX Roma ajunsese atît de puternică, încît se încumeta să se măsoare cu oricare din cetățile vecine. Din pricina lipsei de femei, însă, această putere avea să se stingă după o vîrstă de om, deoarece în cetate nu se putea nădăjdui că vor avea parte de urmași, iar cu popoarele vecine nu se puteau încheia căsătorii. Atunci, urmînd sfatul senatalui, Romulus a trimis soli la gințile vecine, pentru a le propune să încheie alianțe

și căsătorii cu poporul de curînd înjghebat. „Ca toate celelalte, spuneau ei, și cetățile au începuturi firave; cu vremea, însă, datorită și ajutorului zeilor și propriei lor vitejii, unele cetăți ajung la rangul de mare putere, și-și dobîndesc o strălucită faimă. Se știe bine că Roma a fost întemeiată cu ajutorul zeilor și că acestei cetăți nu-i lipsește tăria bărbăției; de aceea cetățenii nu trebuie să șovăie să-și încrucișeze sîngele și neamul cu alți oameni“. Nicăieri însă solii Romei nu au fost bine primiți: atît de mult erau disprețuiți romanii! Tare se mai temeau vecinii, și pentru ei, și pentru urmașii lor, de această putere care se ridica amenințătoare în mijlocul lor! De peste tot au fost izgoniți solii romani, punîndu-li-se totodată întrebarea: „De ce oare nu ați deschis un azil și pentru femei? Atunci într-adevăr căsătoriile ar fi fost nimerite.“ Tineretul roman n-a putut îndura aceste vorbe de ocară; nu mai era nici o îndoială că se va recurge la forță. Pentru a da prilejul să-și dovedească tăria, Romulus, ascunzîndu-și supărarea, pregătește într-adins, în cinstea lui Neptunus Equester,⁴² niște jocuri, pînă atunci nemaipomenite, pe care el le numește Consualia. Apoi dă ordin să se vestească și vecinilor spectacolul. Pentru a le face mai vestite și mai atrăgătoare, pregătește jocurile cu toată strălucirea cuvenită, dîndu-și toate silințele în acest scop. S-a adunat o mare mulțime de oameni, împinși, printre altele, și de dorința de a vedea orașul cel nou. Au venit mai ales oameni din ținuturile cele mai apropiate din Caenina,⁴³ Crustumerium⁴⁴ și Antemnae⁴⁵; a venit chiar și întregul norod al sabinilor,⁴⁶ cu copiii și cu soțiile lor. Ei au fost bine găzduiți și, fiind conduși să viziteze împrejurimile orașului, zidurile și casele sale, tare s-au minunat cînd au văzut cît de repede a crescut puterea romană. Cînd a venit vremea spectacolului, în timp ce atenția și privirile tuturor erau ațintite la jocuri, Romulus a și dezlănțuit atacul plănuit mai înainte. La un semnal dat, tinerii romani se reped din toate părțile ca să răpească fetele. Cele mai multe din ele au fost răpite la întîmplare, după cum căzuseră fiecare în mîinile unui răpitor. Cele mai frumoase au fost hărăzite patricienilor celor mai de văză, fiind duse la ei acasă de către plebei anume însărcinați cu aceasta. Una, mai frumoasă decît

toate, a fost răpită de oamenii unui oarecare Thalassius, și deoarece mulțimea nu mai contenea să-i întrebe unde o duc, pentru ca nu cumva să-i facă cineva vreun rău, răpitorii strigau mereu: „La Thalassius“.⁴⁷ De atunci s-a păstrat acest strigăt în datine, cu prilejul nunțurilor.

Spaima tulbură și întrerupe petrecerea. Părinții, cuprinși de jale, fug, plângându-se că s-a călcat legea ospetiei și cerînd sprijinul zeului la a cărui sărbătoare veniseră, se plîng că au fost amăgiți de niște oameni prefăcuți, care li se arătaseră a fi cucernici și cu inima curată.

Fetele răpite erau și ele deznădăjduite în privința soartei lor, dar în același timp și îndrăjite. Însă Romulus mergea de la una la alta și le spunea că „vina o poartă părinții care, în trufia lor, se împotrăviseră căsătoriilor cu vecinii lor. Le mîngîie că totuși ele vor deveni soțiile romanilor, cu care vor împărți toate bunurile și patria, bucurîndu-se de ceea ce are omul mai scump pe lume: copiii. De aceea, să-și potolească mînia și să-și dăruiască inima și sufletul aceloră căroră soarta le dăduse trupurile lor; adesea în viață, după dușmănie, a urmat și buna înțelegere. Să fie încredințate că vor avea parte de soți buni, cu atît mai mult cu cît ei se vor strădui nu numai să-și îndeplinească propriile lor datorii de soți, ci vor căuta să le potolească dorul și de părinți, și de patrie“. La acestea se mai adăugau mîngîierile și vorbele dulci ale soților, care dădeau vina pe dragostea și pe inimile lor pătimașe. Căci numai prin rugăminți și mîngîieri izbutești cel mai bine să înduiozezi inima simțitoare a femeilor.

X Mînia fetelor răpite se potolise întrucitva, în schimb însă părinții lor căutau să-și răzvrătească concetățenii prin hainele lor de doliu, prin lacrimile și tînguirile lor. Mai mult chiar, ei nu se mulțumeau să-și țină ciuda și supărările închise între granițele țării lor, ci veneau din toate părțile la Titus Tatius, regele sabinilor. Tot soiul de trimiși se adunau acolo, pentru că Tatius se bucura de cea mai mare vază în tot ținutul acela. Jignirile îi priveau în parte pe caenini, pe crustumini și pe antemnați; deoarece li se părea că Tatius și sabinii merg prea încet, aceste trei noroade s-au înțeles să întreprindă ele singure

războiul. Mai mult încă, în mînia și înverșunarea lor, caeni-
niilor li se părea că nici crustuminii și antemnații nu se mișcă
destul de repede, de aceea năvălese singuri pe teritoriul roman.
Pe cînd pustiau, răspîndiți în cete, ținutul roman, Romulus
le iese înainte cu armata lui și, într-o luptă ușoară, le dove-
dește că mînia fără putere nu înseamnă nimic. El împrăștie
armata dușmană, o pune pe fugă și, în timp ce-i urmărea pe
fugari, îl răpune pe regele lor în luptă, luîndu-i armele ca trofeu.
După răpunerea căpeteniei dușmanilor, romanii au izbutit să
cucerească orașul din primul asalt. Apoi, Romulus își aduce
înapoi trupele biruitoare și, ca un erou acoperit de glorie și
mîndru de isprăvile sale, pentru ca toată lumea să știe de romani,
purtînd armele luate de la comandantul dușman pe un trofeu
făcut într-adins pentru aceasta, se urcă pe Capitoliu⁴⁸ și le
depune la poalele unui stejar socotit sfînt⁴⁹ de păstori; tot-
odată, însemnează marginile unui loc pe care avea să se zidească
un templu în cinstea lui Jupiter⁵⁰, și dă zeului un alt nume:
„Jupiter Feretrius, a spus el, primește armele unui rege pe
care ți le închin eu, Romulus, regele învingător; tot eu mai
înalt în cinstea ta un templu pe acest loc, pe care l-am însemnat
în mîntea mea; templul este hărăzit să păstreze trofeecele
mai strălucite pe care, după pilda mea, le vor aduce aici urmașii
mei de la regii și comandanții dușmani, doborîți în lupte“.

Aceasta este obîrșia acestui templu, cel dintîi din toate,
care a fost sfințit la Roma. Zeii au voit să nu fie rostite de-a
surda cuvintele ctitorului, care declarase că urmașii săi vor
aduce la templu asemenea trofee; ei n-au îngăduit însă ca,
din pricina unui număr prea mare de biruitori, gloria unei
asemenea ofrande să-și piardă din însemnătate. De atunci,
în cursul atîtor ani de război, numai de două ori s-au obținut
trofee atît de bogate ca „spolia opima“⁵¹; atît de rar hără-
zește oamenilor soarta această cinste!

XI Pe cînd oștile romane erau prinse în această luptă,
armata antemnaților profită că teritoriul roman a rămas fără
apărare și-i călcă hotarele. Legiunea romană, adusă în grabă
i-a surprins cînd erau împrăștiați în cîmpie. De la cel dintîi
strigăt de luptă și de la prima ciocnire, dușmanii au fost

puși pe fugă, iar orașul lor cucerit. Hersilia, la rugămintțile stăruitoare ale sabinelor răpite, roagă pe soțul ei Romulus, care triumfase de două ori, să-i ierte pe părinții lor și să-i primească și pe ei între zidurile cetății; în felul acesta, împăcarea ar face să crească puterea Romei. Romulus a consimțit bucuros. Apoi a purces împotriva crustuminilor, care porniseră și ei războiul. De data asta lupta a fost și mai scurtă, deoarece înfrîngerile celorlalți făcuseră să le scadă curajul crustuminilor. Din pricina rodniciei pământului, în amîndouă orașele lor au fost trimiși coloniști romani; mai mulți coloniști s-au înscris pentru Crustumium. Dar și din Crustumium au venit mulți la Roma, mai ales părinți și rude de ale fetelor răpite.

Cel din urmă război a fost cel cu sabinii, mult mai crîncen decît celelalte, căci sabinii nu s-au lăsat călăuziți de mînie sau de porniri pătimase, și nici nu și-au arătat vrăjmășia în vreun fel mai înainte de a fi început războiul. La alcătuirea planului au adăugat și viclenie. Sp. Tarpeius⁵² era comandantul cetății Romei. Fiica lui, fecioară, ieșise din întîmplare în afara zidurilor orașului, ca să ia apă pentru sacrificiu; ea s-a lăsat cumpărată de aurul lui Tatius și a dat drumul dușmanilor înarmați în cetate. O dată intrați, înșiși dușmanii au omorît-o pe trădătoare, zdrobind-o sub greutatea armelor lor, fie pentru a lăsa să se creadă că au ocupat cetățuia cu forța, fie pentru a dovedi printr-o pildă că față de trădători nu se respectă cuvîntul dat. Legenda mai adaugă că sabinii purtau, îndeobște, pe brațul stîng brățări grele de aur și inele cu pietre prețioase de o mare frumusețe, și că Tarpeia le ceruse, ca preț al trădării ei, „ceea ce purtau ei pe brațul stîng“... De aceea, în locul darurilor, au îngropat-o sub scuturile pe care le-au aruncat asupra ei. Alții spun că prin „ceea ce aveau în mîna stîngă“ ea cerea chiar scuturile lor și că, fiind bînuită de viclenie, a pierit ucisă prin ceea ce cerea ea ca răsplată.

XII În orice caz, sabinii au ocupat cetățuia. A doua zi, cînd armata romană, așezată în linie de bătaie, a ocupat șesul dintre Palatin și Capitoliu, sabinii n-au coborît de îndată în cîmpie, ci au așteptat ca romanii, împinși de mînie și de dorința de a recuceri cetățuia, să-i atace de jos. În amîndouă taberele,

șefii își îndemnav soldații la luptă; pe sabini îi comanda Mettius Curtius, iar pe romani, Hostus Hostilius. Acesta, stînd tot timpul în primele rînduri, cu toată poziția neprielnică a romanilor, căuta să îmbărbăteze prin curajul și îndrăzneala sa pe ostașii săi. Hostus cade însă, și armata romană dă numaidecît înapoi și fuge în neorînduială pînă la vechea poartă a Palatiniului. Romulus însuși, tîrit de mulțimea fugarilor, își ridică armele spre cer și spune: „O, Jupiter Stator,⁵³ supunîndu-mă voiei tale, am pus aici pe Palatin temeliea orașului. Cetățuia, cumpărată prin trădare, a căzut în mîinile sabinilor, armata lor a și trecut valea care-i desparte de noi și se îndreaptă încoace. Tu, însă, tată al zeilor și al oamenilor, îndepărtează-i măcar de aici pe dușmani; curmă spaima romanilor și oprește fuga lor rușinoasă! Ție, o Jupiter Stator, îți făgăduiesc să-ți ridic în acest loc un templu care să amintească urmașilor că orașul a fost salvat prin ajutorul tău“. După ce a rostit această rugăciune, ca și cum ar fi simțit că-i va fi ascultată, a spus: „Acum, romani, prea bunul și prea puternicul Jupiter vă poruncește să încetați fuga și să reîncepeți lupta“. Romanii se opriră din retragere, ca la o poruncă divină; Romulus se avîntă în primele rînduri.

În fruntea sabinilor, Mettius Curtius se repezise din virful cetățuiei și-i fugărise pe romanii împrăștiți pe toată întinderea forului de astăzi. Nu mai era așa departe de poarta Palatinului, cînd începu să strige: „Am învins pe aceste gazde mincinoase! I-am învins pe acești dușmani lași! Acum ei știu bine că una este să răpești fecioare, și alta să te bați cu bărbații!“ Pe cînd se fălea așa, Romulus tăbări asupra lui cu o trupă alcătuită din cei mai vajnici tineri. În clipa aceea, din întîmplare, Mettius lupta călare; de aceea a putut să se facă nevăzut mai ușor. Romanii îl urmăresc. Restul armatei romane, înflăcărată de avîntul regelui lor, îi pune pe fugă pe sabini. Mettius este trîntit într-o mlaștină de calul său, care se speriasse de strigătele și zarva urmăritorilor. Primejdia prin care trecea comandantul lor atrage atenția sabinilor. Îndemnat de strigătele și îmbărbătat de dovezile de dragoste alor săi, Mettius izbutește să scape. Romanii și sabinii reîncep lupta în valea dintre cele două dealuri; izbînda este de partea romanilor.

XIII Atunci sabinele, a căror răpire dăduse naștere războiului, cu părul despletit și cu veșmintele sfișiate, în nenorocirea lor, dînd la o parte sfiala feciorelnică, se încumetă să străbată prin ploaia de sulifi și, dînd buzna dintr-o parte, reușesc să despartă liniile vrăjmașe și să curme pornirile de ură. Rînd pe rînd, ele își roagă și părinții, și bărbații „să nu se facă de rușine și ocară printr-o fărădelege, unii mînjindu-se cu sîngele ginerilor, iar ceilalți cu al socrilor, și să nu pîngărească prin uciderea tatălui numele odraslelor care se vor naște din ele. Dacă simțiți scîrbă și silă de înrudirea dintre voi și romani și de aceste căminuri închegate, vărsați-vă mînia asupra noastră! Din pricina noastră a început războiul! Din pricina noastră au primit răni și au căzut în luptă bărbații și părinții noștri! Mai bine să pierim noi, femeile, decît să vă supraviețuim, rămînînd văduve sau orfane“. Vorbele lor au mișcat și pe soldați, și pe comandanți. Deodată se așterne tăcere peste tot cîmpul de bătaie. Comandanții se apropie unul de altul, hotărîți să se înțeleagă. Nu numai că se încheie pace, dar cu acest prilej se contopesc și cele două cetăți într-una singură. Căpeteniile celor două popoare hotărăsc să domnească pe rînd fiecare, însă capitala puterii lor rămîne la Roma. În felul acesta orașul Roma ajunge de două ori mai mare. Totuși, pentru a împrumuta și de la sabini ceva, noul popor ia numele de Quirites,⁵⁴ de la numele fortăreței sabine Cures.

În amintirea acestei lupte, locul în care calul lui Curtius ieșise din mlaștina adîncă, scoțîndu-și stăpînul la mal, a primit numele de lacul Curtius.⁵⁵

După un război atît de nenorocit, cu atîta vărsare de sînge și prăpăd de oameni, a urmat binefăcătoarea pace, care a făcut pe sabine și mai dragi soților și părinților lor și, în primul rînd, lui Romulus. De aceea, cînd a împărțit poporul în 30 de curii,⁵⁶ a dat curiilor numele acestor femei. Numărul acestor femei era, fără îndoială, mult mai mare decît al curiilor; tradiția nu ne spune însă dacă cele care trebuiau să dea numele curiilor au fost alese după vîrstă, după rangul lor sau al soților lor, sau dacă au fost trase la sorți. Tot atunci s-au alcătuit trei centurii de cavaleri: Ramnenses,⁵⁷ care își trăgeau numele de la Romulus, Titienses, care își trăgeau numele de la T. Tatius,

și Luceres, al căror nume nu poate fi lămurit, deoarece nu li se cunoaște obirșia.

De atunci cetatea a fost cîrmuită în comun și în deplină înțelegere de către cei doi regi.

XIV Peste cîțiva ani, niște rude de-ale regelui Tatius insultă pe trimișii laurentinilor. Laurentinii se plîng și cer satisfacție în numele dreptului ginților,⁵⁸ dar pe lângă Tatius⁵⁹ aveau mai multă putere influența și rugămințile alor săi. Prin asta și-a atras asupra-și pedeapsa pe care o meritau rudele sale, căci venind la Lavinium, la slujba unui sacrificiu, s-a produs o răscoală în timpul căreia Tatius a fost ucis. Se spune că această întîmplare n-a pricinuit prea mare durere lui Romulus, așa cum se cuvenea, fie pentru că Tatius nu era un tovarăș de domnie deschis, fie pentru că socotea că dispărutul și-a meritat soarta. De aceea s-a abținut de la război. Totuși, ca o ispășire pentru insulta adusă solilor și pentru uciderea lor, a fost reînnoit tratatul dintre Roma și Lavinium.⁶⁰

În pofida așteptărilor, s-a păstrat totuși pacea; în schimb, izbucnește un alt război, mult mai aproape, chiar la porțile Romei. Fidenatii,⁶¹ socotind primejdioasă vecinătatea cu o putere care creștea tot mai mult, se grăbesc să-i declare război mai devreme cu un ceas, pînă nu se întăresc prea mult, deoarece atunci nu vor mai putea să-i mai înfrîngă. Ei trimit împotriva Romei cete de tineri înarmați și pustiesc teritoriul dintre Roma și Fidenae; apoi o iau la stînga, căci la dreapta erau împiedicați de Tibru, și încep să jefuiască și să pustiască totul în jur, vîrînd groaza în țărani. Aceștia fug în neorînduială la Roma, unde ei sînt cei dintîi care aduc vestea că au năvălit dușmanii. Romulus, chemat în grabă (războiul era prea aproape și nu mai putea fi amînat) își scoate armata din oraș și își așază tabăra la 1000 de pași⁶² de Fidenae. Acolo lasă numai o mică garnizoană, apoi pleacă cu toate trupele. După ce așază la pîndă o parte din trupe în niște locuri ferite de vedere datorită unor tufișuri, înaintează cu grosul pedestrimii și cu toată cavaleria, ajungînd pînă la porțile orașului. Acolo, așa cum dorea, atrage pe dușmani printr-un atac dezlănțuit într-adins, ca să-i momească mai bine. Într-o luptă de cavalerie,

fuga pe care voia s-o simuleze ar fi stîrnit mai puţină mirare vrăjmaşului. Cum cavaleria părea că stă la îndoială dacă trebuie să dea lupta sau să se retragă, iar pedestrima începea şi eu să dea înapoi, duşmanii năvălesc deodată pe porţile înţesate, rup rîndurile armatei romane şi, în dorinţa lor înverşunată de a-i urmări şi de a-i nimici pe romani, ajung pînă la locul unde se afla întinsă cursa. Atunci romanii ies pe neaşteptate din ascunzători şi se repez dintr-o latură asupra duşmanilor. Spaima fidenaiţilor creşte la vederea steagurilor soldaţilor romani, care fuseseră lăsaţi în garnizoană. Astfel, copleşiţi de numărul romanilor care răsar din toate părţile, fidenaiţii înspăimîntaţi fac calea întoarsă, mai înainte ca Romulus şi călăreţii să fi avut timp de a-i învălui cu caii. Într-adevăr, o fugă ca asta de mult nu s-a mai pomenit. Duşmanii goneau spre oraşul lor într-o neorînduială mult mai mare decît romanii, pe care îi urmăriseră nu de mult, atunci cînd îi amăgiseră prefăcîndu-se că fug. Cu toate astea, n-au putut să scape de duşmani. Romanii îi urmăresc îndeaproape pas cu pas şi, mai înainte de a se fi închis porţile, pătrund în oraş, ca şi cum cele două armate n-ar fi fost decît una singură.

XV Războiul fidenaiţilor şi înrudirea lor cu veienţii⁶³ (căci şi fidenaiţii erau etrusci), precum şi neliniştea pe care le-o producea vecinătatea cu romanii, dacă aceştia şi-ar fi îndreptat armele împotriva tuturor vecinilor, a trezit pofta de război şi a veienţilor. Ei au năvălit pe teritoriul roman mai mult ca nişte cete de prădalnici decît ca o armată bine încheată în vederea războiului. Fără să-şi așeze tabăra şi fără să aștepte armata romană, duşmanii s-au întors la Veii, după ce le-au prădat ogoarele. Dimpotrivă, romanii, negăsind pe duşmani în ţinutul lor, au trecut Tibrul, gata să dea o luptă hotărîtoare. Aflînd că romanii şi-au așezat tabăra şi că se apropie de oraşul lor, veienţii le-au ieşit în întîmpinare, preferînd să dea lupta în cîmp deschis, decît închişi în case şi la adăpostul zidurilor. De data aceasta, regele roman a învins numai datorită avîntului veteranilor săi, fără să se mai folosească de vreo viclenie. El a pus pe fugă pe duşmani şi i-a urmărit pînă la zidurile oraşului lor; nu a îndrăznit, însă, să atace oraşul, care era

prea puternic datorită poziției și zidurilor sale. La întoarcere, însă, a pustiit ogoarele, mai mult din dorința de răzbunare decît pentru pradă. Această groaznică lovitură, care a fost tot atît de dureroasă pentru veienți, ca și înfringerea suferită, îi silește să trimită soli la Roma ca să ceară pace. În schimbul unui armistițiu pe 100 de ani, li s-a smuls, drept pedeapsă, o parte din ținut.

Cam acestea sînt faptele petrecute în timpul domniei lui Romulus, înăuntrul și în afara cetății. Toate isprăvile sale nu au dezmințit credința că e scoborîtor din zei și că s-a înălțat la cer după moarte, atît prin bărbăția de care a dat dovadă cînd a pus din nou în scaun pe bunicul său, cît și prin hotărîrea de a se întemeia Roma, pe care a întărit-o în timp de pace și de război. Într-adevăr, datorită tăriei pe care i-a dat-o el, Roma s-a putut bucura de pace și liniște timp de 40 de ani. Totuși Romulus a fost mai drag poporului decît patricienilor. Nimeni nu a fost atît de iubit de soldați ca el: nu numai în timp de război, ci și în timp de pace a avut o gardă personală de 300 de oameni înarmați, pe care îi numea „celeres“, cei iuți de picior.

XVI După aceste fapte nemuritoare, într-o zi pe cînd își inspecta armata adunată într-un cîmp, lângă mlaștina Caprei,⁶⁴ a izbucnit deodată o furtună însoțită de vuiete și tunete puternice, cînd regele a fost învăluit de un nor atît de des, încît a dispărut din ochii mulțimii. De atunci Romulus n-a mai fost văzut pe pămînt. După o vreme atît de furtunoasă, cînd cerul s-a inseninat din nou și a apărut lumina soarelui, tineretul roman și-a potolit frica. Cînd au văzut tronul gol, deși erau destul de înclinați să-i creadă pe senatorii care șezuseră foarte aproape de rege și care spuneau că Romulus a fost răpit la cer în timpul furtunii, totuși tinerii, ca și cum ar fi fost înspăimîntați de pierderea unui tată, s-au posomorît, păstrînd cîtva timp tăcere. Apoi, urmînd pilda cîtorva, toți încep să-l aclame pe Romulus ca pe „un zeu și fiu de zeu, ca pe regele și părintele Romei“, îi cer sprijinul și-l roagă să le fie prielnic și să le ocrotească totdeauna copiii.

Cred că au fost și atunci cîțiva care au spus în taină că regele fusese sfîșiat de senatori, cu propriile lor mîini: într-adevăr, s-a răspîndit și acest zvon, dar într-ascuns. Admirația pentru erou și spaima din momentul acela au răspîndit cealaltă legendă de mai sus. Aceleia i s-a dat și mai mult crezămînt, datorită iscusitei închipuiri a unui singur om. Cînd cetatea tulburată își plîngea regele și era pornită împotriva patricienilor, se istorisește că Proculus Iulius, un om cu greutate, care era totdeauna crezut oricît de grozave ar fi fost lucrurile pe care le susținea, a venit în mijlocul adunării, unde a spus:

„Cetățeni, astăzi, în zorii zilei, Romulus, părintele acestui oraș, coborî din cer deodată și mi se arată. Cuprins de fiorii fricii, plin de respect, m-am ridicat de jos și l-am rugat să-mi îngăduie să-l privesc în față. Atunci el mi-a grăit: „Du-te și vestește romanilor că zeii vor să facă din Roma mea capitala lumii întregi; pentru aceea romanii trebuie să se îndeletnicească cu războiul. Spune-le să știe și să învețe și pe urmașii lor că nici o forță omenească nu se va putea împotrivi armelor și puterii romane. După ce a rostit aceste cuvinte, Romulus dispăru în azurul cerului“. Este de mirare cît crezămînt au stîrnit vorbele acestui bărbat și cît de mult s-a potolit durerca poporului și a oștirii pentru pierderea regelui lor, fiindcă toți au crezut în nemurirea lui.

XVII În acest timp, pofta de domnie și lupta pentru tron erau gîndurile care frămîntau sufletele senatorilor. Lupta nu se dădea între cetățeni, unul împotriva celuilalt, căci într-un stat atît de tînăr nu izbutise încă niciunul să se ridice deasupra celorlalți; se dădea o luptă între tabere.⁶⁵ Deoarece de la moartea lui Tatius nu mai domnise nimeni din neamul lui, cetățenii de obîrșie sabină se temeau să nu-și piardă dreptul la putere, pentru că ei pretindeau că au drepturi deopotrivă cu ceilalți; de aceea ei voiau să se aleagă un rege din rîndurile lor. Vechii romani, însă, se împotriveau să aibă un rege străin. În ciuda acestor păreri deosebite, toți doreau însă să fie conduși de un rege, căci nu cunoscuseră încă farmecul libertății. Pe urmă, senatorii se temeau ca nu cumva o cetate fără conducere, cu o oaste fără căpetenie, care se găsea în preajma

atitor cetăți vrăjmașe, să fie atacată de vreo putere dinafară. Așadar, pe de o parte, toți erau de părere că trebuie să fie un conducător, iar pe de altă parte, nimeni nu se putea hotări să lase alteuiva locul. În felul acesta cei o sută de senatori își împart puterea între ei; alcătuiesc zece decurii și din fiecare centurie aleg câte un membru care trebuia să fie la cîrma cetății. Puterea era deținută, așadar, de zece oameni, dar numai unul avea însemnele puterii și liectorii. Toți cei zece conduceau pe rînd, câte cinci zile. Astfel, timp de un an de zile, Roma n-a avut rege. Acest răstimp a fost numit *interregnum*,⁶⁶ nume care se mai folosește și astăzi.

Atunci însă, poporul a început să murmure că „asuprirea crește, fiindcă, în loc de unul, acum sînt o sută de stăpîni“. Poporul susținea că nu vrea să îngăduie decît un singur rege, dar și acela să fie ales de el. Senatorii, cînd au văzut această stare de lucruri, au înțeles că trebuie să renunțe din propriu îndemn la ceea ce urmau să piardă, și numai în felul acesta au cîștigat simțămintele poporului, cînd i-au încredințat lui puterea supremă. Totuși, drepturile pe care le-au dat poporului au fost mai puține decît cele pe care și le-au păstrat pentru ei. Căci au hotărît ca alegerea regelui de către popor să aibă tărie numai după ce va fi aprobată de senat. Și astăzi, la votarea legilor și la alegerea magistraților, senatorii se mai bucură de acest drept, care însă și-a pierdut din însemnătate: mai înainte ca poporul să voteze, senatorii aprobă rezultatele votului, deși nu-l cunosc.

Atunci interregele a convocat poporul și a spus: „Cetățeni! Pentru ca această măsură să fie bună, folositoare și fericită pentru noi, alegeți un rege! Aceasta este hotărîrea senatului. Dacă veți alege un rege care să fie un vrednic urmaș al lui Romulus, senatorii vor aproba alegerea“. Această hotărîre a plăcut atît de mult poporului, încît, ca să nu fie mai prejos de mărînimia senatorilor, încuviință și hotărî numai atît, ca ei, senatorii, să-l numească pe acela care va domni peste Roma.

XVIII În vremea aceea era vestită dreptatea și cucernicia lui Numa. Acesta locuia la Cures, în țara sabinilor, și pentru vremurile acelea el era un foarte bun cunoscător al dreptului

divin și omenesc. Se pretinde, fără temei însă, că Numa ar fi avut ca profesor pe Pythagoras⁶⁷ din Samos; aceasta din pricină că nu se știa de un altul. Se știe însă că abia peste un veac și mai bine, în timpul domniei lui Servius Tullius și tocmai la capătul Italiei, în apropiere de Metapontum,⁶⁸ Heraclea⁶⁹ și Crotona,⁷⁰ și-a adunat Pythagoras un grup de tineri dornici de învățătură. De pe acele meleaguri, chiar dacă acesta ar fi trăit în vremea lui Numa, cum i s-ar fi putut duce vestea pînă la sabini? În ce limbă ar fi putut trezi cuiiva dorința de a-i urma învățăturile? Și însoțit de ce pază ar fi putut ajunge pînă la el, trecînd pe la atîtea popoare diferite ca limbă și obiceiuri? Mai curînd cred că Numa avea din fire un suflet plin de virtuți și că a fost înrîurit în viață nu atît de învățăturile luate de la străini, cît de disciplina aspră și severă a vechilor sabini, cel mai curat popor din vremurile apuse.

Auzind de numele lui Numa, deși senatorii romani își dădeau bine seama că a alege un rege dintre sabini însemna ca întîietatea să treacă de partea acestora, totuși n-au îndrăznit să prefere unui asemenea bărbat pe vreunul dintre ei, sau din tabăra lor, sau pe altcineva, fie el senator ori simplu cetățean. De aceea toți, fără osebire, hotărâsc să-i încredințeze domnia lui Numa Pompilius.

Cînd a fost adus la Roma, Numa Pompilius a urmat pilda lui Romulus, care a dobîndit domnia cercetînd voința zeilor cu prilejul întemeierii Romei; de aceea și el a cerut să se întrebe voința zeilor și în privința lui. Un augur⁷¹ (a cărei slujbă onorifică a rămas de atunci o funcție oficială și o preoție neînteruptă) l-a condus pe cetățuie. Acolo, Numa s-a așezat pe o piatră. Augurul s-a așezat la stînga lui, cu capul acoperit și ținînd în mîna dreaptă un toiag încovoiat și fără noduri, numit fituus. Apoi, după ce a îmbrățișat cu privirea orașul și cîmpurile și a invocat pe zei, augurul a însemnat pe cer regiunile printr-o linie închipuită, trasă de la răsărit la apus, și a spus că la dreapta se află miazăzi, iar la stînga miază-noapte; în față și-a fixat în minte un punct, la depărtarea pînă la care se putea vedea cu ochii. După aceea, trecînd toiagul în mîna stîngă, și punîndu-și pe cea dreaptă pe capul lui Numa, augurul a rostit această rugăciune: „O, Jupiter, dacă

zeii vor ca acest Numa, pe capul căruia țin mâna, să ne fie rege, trimite-ne semne sigure între hotarele pe care le-am tras". Apoi a arătat prin cuvinte ce fel de auspicii voia să i se trimită. Acestea s-au ivit; Numa a fost declarat rege și a coborât de pe măgura de pe care se luau auspiciile.

XIX Ajungînd astfel regele unui oraș înființat prin tăria armelor, și-a propus să-i dea temelii noi și anume: dreptul, legile și datinile. Văzînd, însă, că oamenii nu se pot deprinde cu ele în mijlocul războaielor, căci războiul preface pe oameni în fiare, s-a gîndit că acest popor sălbatic nu poate fi înblînzit decît dezvățîndu-l de războaie. De aceea a ridicat în partea de jos a Agiletului un templu zeului Ianus,⁷² simbol și cheazășie a păcii și războiului. Cînd templul era deschis, însemna că Roma se afla sub arme, iar cînd era închis, era dovadă că în sinul tuturor noroadelor din jur domnea pacea. După Numa, templul a fost închis de două ori: o dată în timpul consulatului lui T. Manlius, la sfîrșitul primului război punic, iar a doua oară zeii au făcut ca tocmai vremurile noastre să-l poată vedea închis⁷³; aceasta s-a întîmplat după lupta de la Actium, cînd împăratul Caesar Augustus a adus pacea și pe mare, și pe uscat. Numa l-a închis numai după ce a încheiat tratate și legături de alianță cu toate popoarele vecine.

După ce au fost înlăturate grijile primejdiilor din afară, pentru ca sufletele, pe care le ținuse în frîu teama de dușmani și disciplina militară, să nu fie împinse la dezmăț, socot că Numa a găsit cu cale că cel dintîi lucru pe care trebuie să-l facă este să insufle poporului teama de zei; el socotea că, pentru mulțimea neștiutoare și necioplită de pe atunci, acesta era leacul cel mai folositor. Cum teama de zei nu putea coborî în suflete fără născocirea unor minuni, se prefăcea că ține noaptea sfat cu zeița Egeria,⁷⁴ și spunea apoi că, sfătuit de ea, înființează slujbele cele mai plăcute zeilor și hărăzește fiecărei divinități preoții săi speciali, flaminii.⁷⁵

Mai înainte de toate împarte anul⁷⁶ în 12 luni, după mersul lunii. Cum luna nu umple niciodată 30 de zile și lipsesc șase zile pentru a întregi un an corespunzător mersului soarelui, a adăugat cîteva luni intercalate și le-a orînduit în

aşa fel încît, totdeauna la 20 de ani odată, zilele corespundeau iarăşi poziţiei soarelui pe care o avuseseră la începutul perioadei, iar anul îşi completa în felul acesta numărul zilelor.

Tot Numa a orînduit zile faste⁷⁷ şi nefaste, deoarece cîteodată era bine să se întrerupă treburile publice.

XX Apoi s-a îngrijit de numirea preoţilor, deşi el însuşi săvîrşea cele mai multe slujbe sfinte, mai ales pe acelea care intrau în îndatoririle preotului⁷⁸ lui Jupiter. Dar, pentru că prevedea că în această cetate războinică vor fi mai mulţi regi asemănători lui Romulus decît lui însuşi, şi că şi ei se vor duce la război, şi pentru ca îndeletnicirile religioase ale regelui să nu fie lăsate în părăsire, a numit un flamin ca preot al lui Jupiter, care trebuia să fie nelipsit din templu, şi i-a mărit însemnătatea, acordîndu-i o haină deosebită şi un scaun curul, ca acela al regelui. Pe lîngă acesta a mai numit doi preoţi, unul pentru Marte,⁷⁹ altul pentru Quirinus. A mai ales vestalele,⁸⁰ nişte fecioare pentru cultul zeiţei Vesta, cult de obîrşie albană, legată şi de familia întemeietorului Romei. Pentru a fi nelipsite din templu, le-a fixat un venit din vistieria publică. Prin legămîntul de feciorie şi alte rînduiri religioase le-a făcut vrednice de cinste şi sfinţenic.

De asemenea, a ales doisprezece preoţi salii⁸¹ pentru zeul Mars Gradivus, cărora le-a dat ca semne distinctive nişte tunicî brodate, iar deasupra tunicilor — o platoşă de aramă pe piept. Le-a poruncit să poarte scuturile căzute din cer, numite ancilia, şi să străbată oraşul cîntînd imnuri, însoţite de sărituri şi dansuri religioase.

După aceea, a ales ca mare pontifce pe unul dintre senatori pe nume Marcius, fiul lui Marcius, şi i-a încredinţat o condică⁸² în care erau notate toate ceremoniile sfinte şi în care se spunea ce victime trebuie sacrificate, la ce dată şi în ce temple trebuie săvîrşite slujbele religioase, şi de unde să se ia bani pentru toate cheltuielile trebuincioase. Celelalte ceremonii religioase publice şi particulare au fost şi ele supuse hotărîrilor pontifcelui,⁸³ pentru ca poporul să aibă pe cine consulta şi ca nici o părţicie din dreptul divin să nu fie tulburată prin părăsirea datinilor strămoşeşti şi introducerea

altora străine. Acest pontifice trebuia să dea lămuriri, nu numai în legătură cu cultul zeilor cerului, ci și cu slujbele de înmormântare, cu felul în care pot fi împăcați zeii mani,⁸⁴ să arate ce prevesteau fulgerele căzute, sau despre alte semne care cereau sacrificii de ispășire. Pentru a smulge zeilor această taină, Numa a hărăzit lui Jupiter Elicius un altar pe Aventin și a întrebat, prin auguri, pe zeu care erau semnele care cereau ispășire.

XXI În timp ce întreg acest popor părăsise calea războiului și a armelor, înlocuindu-le cu chibzuirea în sfat, pentru a îngriji și împlini poruncile sfinte, toată simțirea și întreaga lor ființă era străbătută de fiorii credinței că zeii cu puterea lor suprapământească se amestecă și iau parte la viața și la faptele omenești; de aceea, poporul era pătruns de rostul cucerniciei, iar cetatea era ocîrmuită de oameni cu respect față de credință și de jurăminte, fiind în același timp stăpîniți și de frica legilor și de asprimea pedepselor. În timp ce oamenii își creau deprinderi morale, în viață, după chipul și asemănarea, într-adevăr, fără seamăn a regelui, popoarele vecine, care crezuseră la început că în mijlocul lor luase ființă nu o cetate pașnică, ci o tabără de războinici, la care nu se aude decît zăngănit de arme, și care veniseră între ei ca să le tulbure tihna și liniștea, acum erau însă pătrunse de un respect atît de mare față de romani, încît socoteau că e păcat să se atingă de cei care aveau drept țel în viață numai cinstirea zeilor.

Era într-un loc o dumbravă, prin mijlocul căreia curgea un pîrîiaș, într-un neîntreput clipocit, ce izvora din scorburile unei peșteri răcoroase. Fiindcă Numa Pompilius se retrăgea acolo în nenumărate rînduri, neînsoțit de nimeni, ca la o tainică întîlnire cu o zeiță, a închinat această dumbravă muzelor Camenae,⁸⁵ pentru ca acolo să se ducă și să se consfătuiască cu soția sa, nimfa Egeria. Numa i-a rînduit și Credinței o sărbătoare și un templu. El porunci flaminilor să meargă și să săvîrșească slujba la acest templu, într-o trăsură cu acoperiș boltit, trasă de doi cai, avînd în mîini niște mînuși fără degete, în semn că trebuie păstrată și păzită cu orice

preț Credința, și că locul ei consfințit se află în mâna dreaptă a omului. Numa a mai hărăzit și alte multe sacrificii, precum și altare pentru jertfe, pe care pontifii le-au denumit altare argeene.⁸⁶ Dar opera cea mai mare a vieții sale, cât timp a stat pe tron, a fost înfăptuirea nu numai a unei păci trainice, ci și întărirea domniei. În felul acesta Roma a avut parte de doi regi, fiecare cu mijloacele sale de cîrmuire, unul aducînd propășirea statului prin război, iar celălalt, cu ajutorul păcii. Romulus a domnit 37 de ani, iar Numa 43. Cetatea romană a ajuns puternică, și bine ocîrmuită și prin arta războiului, dar mai ales, datorită binefacerilor păcii.

XXII După moartea lui Numa s-a recurs din nou la interregn. Poporul a încredințat tronul, după acest interregn, lui Tullus Hostilius, unchiul lui Hostilius, care dobîndise o faimă de mare viteaz în războiul cu sabinii, în lupta de la poalele cetății de pe Capitoliu. Senatul a întărit alegerea. Nici pe departe nu se aseamăna Tullus Hostilius cu Numa Pompilius, ci, dimpotrivă, era pornit pe o harță mai abilită ca Romulus. Tinerețea și puterea lui bărbătească, dar mai ales slava și mărirea dobîndită de bunicul său, nu-l lăsau să doarmă. Încredințat că o cetate amorțește, slăbește și îmbătrînește din pricina lincezelii, căuta pricini de gîlceavă, oriunde. Din întîmplare, momentul prielnic s-a și ivit cu prilejul unei prădăciuni pe care și-au făcut-o unii altora și țărani romani și sabini, cînd fiecare s-au întors încărcăți de prăzi de pe ogoarele celorlalți.

Pe vremea aceea, țara albanilor era ocîrmuită de Gaius Cluilus. Fură trimiși soli din partea ambelor tabere, cam în aceeași vreme, pentru a-și cere înapoi bunurile răpite. Tullus dăduse îndrumări oamenilor săi din solie să nu iasă din litera însărcinărilor primite. Era însă încredințat că albanii vor refuza despăgubirile, și în felul acesta va fi îndreptățită declararea unui război. Albanii au lucrat însă prea fără chibzuință. Solii albanii trimiși la Roma au fost primiți după toate legile ospeticii, cu toată atenția și prețuirea cuvenită, luînd parte la ospățul dat, în cinstea lor, de rege. Numai că romanii au apucat să ceară cu o stăruință și mai mare plata despăgu-

birilor, dar albanii refuzînd, după scurgerea răgazului acordat de treizeci de zile, Roma le-a declarat război. Solii aduc la cunoștința regelui lor această stare de lucruri. Tullus le-a dat solilor albanii cuvîntul, ca să spună de ce au venit și ce cer. Împuterniciții albanii, necunoscînd gîndurile ascunse ale regelui, pierd zadarnic vremea, dezvinovățîndu-se: „că ei fără voia lor au să aducă la cunoștința regelui ceva care, de bună seamă, nu-i va face plăcere, dar așa au primit îndrumări de la conducerea lor, și ei trebuie să se supună; însă dacă albanii nu vor primi despăgubirile pretinse, ei au însărcinarea, de la cîrmuirea lor, să declare război Romei“. La aceste cuvinte, Tullus le-a răspuns: „Vestiți pe regele vostru că regele romanilor ia pe zei martori, rugîndu-i să facă să cadă prăpădul și pîrjolul asupra aceluia dintre cele două popoare care a respins cu dispreț propunerile de despăgubire aduse de soli“.

XXIII Solii albanii duc în țara lor acest răspuns. Cele două tabere fac cele mai aprige pregătiri în vederea acestei ciocniri, care seamănă foarte mult cu un război civil, deoarece era purtat de oameni din aceeași obîrșie, fiind îndeaproape înrudiți, așa cum sînt părinții cu fiii lor. Ambele seminții se trăgeau din troieni, deoarece în Lavinium descălecaseră pentru întîia dată strămoșii lor, troienii, fiindcă din Lavinium se trăgea Alba Longa, și din tulpina albanilor ieșiseră mlađițele care au dat pe regii romani. Desfășurarea și sfîrșitul acestui război nu a adus cu sine tot alaiul de nenorociri, fiindcă nu s-a dat o bătălie după toate regulile războiului, ci, după distrugerea cîtorva case dintr-o cetate, ambele popoare s-au contopit într-unul singur.

Cei dintîi care au pornit vrăjmășia au fost albanii, care au năvălit pe teritoriul Romei cu oaste mare. Ei și-au așezat tabăra la o depărtare de Roma nu mai mare de 5 000 de pași. Și-au săpat șanțuri de apărare de jur-împrejur. Șanțurile Cluilia, numite după cîrmuitorul alban, au păstrat acest nume timp de cîteva veacuri, pînă cînd, mîncate de rugina vremii, o dată cu ele s-a stins și numele lor. Între întăriturile acestei tabere și-a dat duhul regele alban Cluilus. Atunci albanii l-au ales dictator pe Mettius Fufetius; în vremea

aceasta, Tullus Hostilius, bucuros și îmbărbătat de moartea regelui vrăjmașilor, era convins că puternica voință a zeilor a început pedepsirea albanilor prin moartea căpeteniei lor, și că acum urmează la rînd poporul alban să primească lovitura de măciucă în creștet pentru acest război nelegiuit, susținînd sus și tare că răzbunarea zeilor nu va întîrzia să trimită osînde asupra întregului popor. Ca urmărire, trecînd în timpul nopții pe lîngă tabăra albană, pătrunde cu oastea romană plină de înverșunare pe teritoriul dușman. Acest fapt l-a împins pe Mettius să iasă din bîrlog. Și el, la rîndul lui, își conduce oastea cît mai aproape de dușman. Apoi își trimite un împuternicit înainte, ca să-l anunțe pe Tullus că, înainte de a se dezlănțui bătălia, e nevoie să aibă loc între ei o întrevedere. Dacă Tullus îi va primi propunerea, el e încredințat că va fi spre binele și al romanilor și al albanilor. Tullus nu i-a respins propunerea, deși i se părea fără rost, dar și-a așezat în același timp oastea în linie de bătaie. Și albanii fac la fel. Pe cînd ambele tabere se înfruntau cu privirile, conducătorii, însoțit fiecare de cîteva căpetenii, înaintează spre mijlocul cîmpului de luptă. Comandantul alban ia cuvîntul, spunînd următoarele:

„Pricina acestui război trebuie căutată în jignirile aduse și în neîndeplinirea cererilor noastre de despăgubire, potrivit condițiilor tratatului, și pe care cred că le-ați auzit din gura trimișilor regelui nostru Cluilius. Nu mă îndoiesc, Tullus, că și tu ai aceleași pretenții. Dar dacă amîndoi sîntem încredințați că trebuie să spunem adevărul, nu să umblăm cu ticluri iscusite, ci bine, pricina adevărată a războiului este rîvna de întindere și stăpînire, care împinge pe fiecare din cele două noroade înrudite și învecinate să recurgă la puterea armelor. Însă nu eu sînt în măsură să hotărîsc cine are sau nu are dreptatea de partea lui. De acest lucru poate să-și dea seama numai acela care a început cel dintîi războiul. Albanii m-au ales pe mine cea mai înaltă căpetenie, pentru a purta acest război. Tullus, aș vrea însă să-ți amintesc un lucru: tu știi mai bine ca mine cît de mare e puterea poporului etrusc, și în jurul nostru, și al vostru, mai ales că și tu ești mai aproape de etrusci. Tu știi prea bine că etruscii s-au întins în lungul și

în latul pământului, și pe uscat, și mai ales pe mare, unde sînt foarte tari. Gîndește-te numai că, dacă ai de gînd să dai semnalul de luptă,⁸⁷ aceste două șiruri de luptători care se înfruntă față în față, în scurtă vreme și unii și alții vor fi istoviți și sleiți de vlagă, fie că unii vor fi biruitori, fie că ceilalți vor fi înfrînți. De aceea, dacă zeii mai țin la noi, de vreme ce nu sîntem mulțumiți cu libertatea noastră de nimeni zdruncinată, ci recurgem la acest joc al zarului, ca să se știe cine să fie stăpîn și cine sub jug, atunci să chibzuim și să găsim o cale prin care să se poată hotărî, fără pieirea atîtora și fără mare vărsare de sînge din partea ambelor noroade, care din ele să domnească peste celălalt“. Propunerea o găsi nimerită și regele Tullus, deși el era pornit către război datorită și firii sale bătăioase, dar și nădejdi că el va fi în stare să cîștige biruința. Ambele tabere purced apoi la iscodirea unui mijloc. Întîmplarea face ca însăși soarta să li-l pună la îndemînă.

XXIV Ursita a făcut ca în fiecare din cele două oști să fie cîte trei frați gemeni, deopotrivă și prin vîrstă și prin putere. Este îndeobște cunoscut faptul că-i vorba de Horați și de Curiști, fiindcă nu este o altă ispravă mai veche sau mai vestită ca aceasta. O singură nedumerire mai dăinuie de atunci, cu toată faima acestui nume, și anume, din ce neam făceau parte Horații, și din care Curiștii. Analiștii se împart în două. Totuși, cei mai mulți susțin că Horații au fost romani, iar Curiștii, albanii; de altfel și îndemnul meu sufletesc e să-i cred tot pe aceștia.

Regii le vorbesc acestor gemeni, cerîndu-le ca fiecare să lupte cu arma în mînă, pentru patria sa. Țara celor dintre ei care vor cîștiga biruința va rămîne singură atotstăpînitoare. Nu se uită nici un amănunt. Se alege locul și momentul cînd să înceapă lupta. Înainte de a se începe lupta, s-a încheiat o învoială între romani și albanii, cu această condiție: norodul ai cărui ostași vor învinge în luptă este îndreptățit să domnească asupra celui biruit, în bună pace.

Se mai încheiaseră asemenea învoieli și cu alte condiții, dar toate au cam același cuprins. Din câte am aflat, acestea au fost condițiile învoielii încheiate; de altfel acesta e primul tratat de acest fel, istoricii nepomenind un altul mai vechi. Fețialul,⁸⁸ crainicul păcii, i-a pus regelui Tullus următoarele întrebări: „O rege, tu poruncești să încheiem o înțelegere cu împuternicitul poporului alban?” Cum regele a încuviințat, fețialul a spus din nou: „Atunci, o rege, îți cer să-mi pui la îndemână jerba sacră”. Regele i-a spus: „Să iei o jerbă neîntinată și sfințită!”. Crainicul păcii a adus din cetăție un buchet de ierburi sfințite. După aceea i-a pus regelui următoarea întrebare: „O rege, îmi dai mie împuternicirea să fiu solul regal al poporului roman al Quiriților, împreună cu însoțitorii mei și cu sfințele potire?” Regele i-a răspuns: „Îți dau această însărcinare, dar să nu-mi pricinuiști vreo năpastă sau vreo pagubă nici mie, nici poporului roman al Quiriților”. Cel care îndeplinea funcția de preot fețial era M. Valerius, care, la rîndul lui, l-a desemnat ca împuternicit pentru această solie pe Spurius Fusius. După aceasta, Valerius i-a atins capul și părul lui Fusius cu creanga de rozmarin sfințit. Scopul numirii acestui nou împuternicit a fost de a lua legămîntul, adică de a consfinți înțelegerea. Spurius Fusius a îndeplinit această îndatorire, rostind după tipic tot șirul de cuvinte alcătuite în stihuri, pe care nu e greu să le reamintim. După ce s-a dat citire condițiilor în fața tuturor, el a rostit următoarele cuvinte: „O Jupiter, ascultă! Ascultă și tu, cel împuternicit din partea poporului alban, ascultă și tu popor alban! Așa cum s-a dat citire în fața tuturor, de la început și pînă la sfîrșit, acestei învoieli scrise și însemnate pe table de ceară, fără gînd ascuns și viclenie, și așa cum s-a înțeles azi de toată lumea, atît de lămurit, poporul roman se îndatorează să nu calce acest legămînt. Dacă cel care va călca prin viclenie legămîntul va fi poporul roman, atunci, Jupiter, chiar în acea zi să lovești cu puterea ta cea mare poporul roman, așa cum îl voi lovi eu pe acest porc astăzi, și să-l izbești cu atît mai amarnic și mai cumplit, cu cît tu ești cel mai îndreptățit și ai puterea cea mai mare!”. După rostirea acestor fraze, fețialul lovește porcul cu o piatră ascuțită

de cremene. La fel și albanii repetă formulele lor tot în stihuri, ca și jurământul, prin mijlocirea dictatorului⁸⁹ și al preoților lor.

XXV După încheierea învoielii, cele două rînduri de gemeni iau armele, așa cum se hotărîse. În timp ce fiecare tabără își îmbărbătează ostașii săi, spunîndu-le că zeii patriei, patria însăși și părinții lor, toți cei ce sînt sub arme, precum și cei rămași la vatră sînt acum cu ochii ațintiți spre armele și spre brațele lor, cei șase tineri, plini de mîndrie, fiecare după cum îi era firea, întăriți și de cuvintele pline de îmbărbătare ale tovarășilor de luptă, înaintează în mijloc, între cele două oștiri așezate în linie de bătaie. Cele două armate fuseră așezate fiecare în fața taberei sale, luînd parte cu încordare la această luptă primejdioasă și îngrijorătoare, fiindcă păstrarea și dăinuirea puterii poporului lor atîrna de vitejia și de norocul unui pumn de luptători. De aceea toți ostașii, cu ochii ațintiți, ședeau ca pe jeratic în fața acestei priveliști foarte pușin plăcute.

Se dă semnalul de luptă. Cele două șiruri de tineri, purtînd în sufletul lor avîntul marilor oști, se năpustesc unul asupra celuilalt cu arme ucigașe. Fiecare poartă în suflet icoana patriei sale și convingerea dăinuirii puterii cetății sale, sau a căderii patriei în lanțul robiei, precum și soarta ei de mîine, pe care ei o vor făuri. Niciunul din ei nu se gîndește la primejdia vieții sale. La prima ciocnire, cînd săbiile scot fulgere, iar sulitele scînteii, o groază cumplită cuprinde pe toți privitorii. Toate glasurile amuțiseră. Toți abia-și mai țin suflarea, de parcă li se spulberase orice nădejde de viață! După ce s-au încleștat și mai temeinic, acuma toți cei de față aveau o priveliște și mai înfiorătoare, fiindcă nu numai că se mișeau într-un năprasnic chip și trupurile, și armele lor, ci începu să se vadă chiar sîngele ce izvora din răni. Deodată, însă, doi romani loviți de moarte se prăbușesc unul peste altul, în timp ce toți cei trei albanii sînt doar răniți. Văzîndu-i pe romani prăvălindu-se la pămînt, întreaga oaste albană scoate un nemaipomenit strigăt de bucurie, în schimb oastea romană pierduse orice nădejde. Acum legiunile romane erau îngrijorate la culme de soarta

celui de-al treilea luptător al lor, pe care îl și înconjuraseră cei trei curiați. Din întâmplare, însă, romanul era teafăr și nevătămat. Cu toate că el nu era deopotrivă cu cei trei albanii, ca să se ia la piept cu toți deodată, chibzui că dacă ar lupta cu fiecare în parte, i-ar putea dovedi pe toți. De aceea, pentru a-i despărți și a se bate cu fiecare pe rînd, s-a prefăcut că o ia la fugă, încredințat că albanii răniți, atît cît îi vor ține puterile, îl vor urmări. Romanul abia se depărtase o bună bucată de locul unde se desfășurase lupta, cînd, privind înapoi, îi vede pe cei trei albanii urmărindu-l la mari intervale, dar că unul din albanii nu e prea departe de el. Se întoarce deodată și tăbări fulgerător asupra acestuia. În timp ce oastea albană strigă puternic către curiați să se grăbească să dea repede ajutor fratelui lor, Horatius, după răpunerea celui dintîi potrivit, purcede acum la a doua luptă. La rîndu-le, și romanii își îmbărbătează ostașul lor cu strigăte, așa cum de obicei le scoate un om care a scăpat cu viață dintr-o primejdie din care nu mai nădăjduia să iasă. Horatius se grăbește acum să sfîrșească și cu această luptă. De aceea, înainte ca cel de-al treilea curiat, care nu era prea departe, să ajungă să-i dea ajutor tovarășului său, romanul a încheiat și cu cel de-al doilea. Acum lupta e deopotrivă. Mai rămăseseră deci doi supraviețuitori, cu deosebirea că cei doi luptători nu erau ai domii nici în puteri, nici în nădejdi. Pe unul din ei, trupul neatins de nici o rană și îndoita biruință îl prefăcuseră într-un erou neînfricat, mîndru și gata de a treia luptă. Celălalt, sleit de vlagă, din pricina sîngelui curs din răni, tîrșindu-și cu greu trupu-i istovit de fugă și doborît de jalea pierderii fraților, căzuți în fața ochilor săi, abia merge în întîmpinarea romanului biruitor. Ceea ce a urmat nici nu poate fi numită luptă. Romanul, umflîndu-și pieptul de bucurie, spuse: „Am jertfit doi albanii pentru sufletele fraților mei morți. Pe al treilea îl voi jertfi pentru a stinge pricina acestui război și pentru ca poporul roman să stăpînească de-a pururi poporul alban“. Și zicînd acestea îi străpunge cu sabia gîtul albanului, care abia-și mai ține arma în mînă. Horatius ia apoi ca trofeu armele și hainele celui căzut. Romanii, strigînd ura și felicitînd pe Horatius, îl primesc cu mare bucu-

rie în rîndurile lor, voioşia fiind cu atît mai mare, cu cît viaţa lor fusese la mare răscruce. Apoi toţi purced la îndeplinirea celor convenite pentru înmormîntarea celor căzuţi, deşi nu toţi cu aceleaşi simţăminte, fiindcă pe de o parte unii-şi măriseră puterea, iar pe de altă parte, ceilalţi ajunses răsupuşi celor dintii. Şi azi mai sînt mormintele lor mărturie. Fiecare mormînt se află acolo unde au căzut Horaţii şi Curiatii; două morminte romane stau într-un singur loc, aproape de Alba, iar trei morminte albane către Roma, însă la oarecare depărtare unele de altele, așa cum s-a desfășurat lupta.

XXVI Înainte de despărţirea celor două oşti, Mettius i-a pus următoarea întrebare lui Tullus: potrivit înţelegerii încheiate, ce porunci dă? Regele a hotărît atunci ca tineretul alban să fie ținut mai departe sub arme, fiindcă are nevoie de sprijinul lor pentru războiul cu veienţii. Şi atunci oştile au fost pornite de aici către vetrele lor. În fruntea oastei romane păşea Horatius, cu trofeele celor trei curiaţi învinşi. În cale i-a ieşit însă sora lui, care fusese logodită cu unul din Curiatii. Întîlnindu-şi fratele tocmai cînd intra pe poarta Capena,⁹⁰ cînd ea a văzut şi a recunoscut pe umerii fratelui său mantaua de război a logodnicului ei, pe care ea însăşi o lucrase cu mîinile sale, a început să-şi smulgă părul, să strige, să se căineze cu nespuse jale, după logodnicul ei dus din rîndul celor vii. Vaierile şi strigătele surorii sale, cînd toată ţara era în voioşie şi în sărbătoare pentru biruinţa lui fără seamăn, i-a stîrnit revolta în suflet tînarului Horatius; el — fire aprigă — trage sabia din teacă şi-şi înjunghie sora, spunîndu-i vorbe de ocară: „Du-te după logodnicul tău, cu dragostea ta neghioabă, tu care ţi-ai uitat de toţi, de fraţii tăi ce zac ucişi, tu care ai uitat şi de cel ce-a mai rămas în viaţă, şi de patria ta. La fel să pată orice femeie romană care va jeli pe un vrăjmaş!“

Fapta lui a apărut cumplită şi senatului, şi poporului. Însă, strălucita-i ispravă, proaspătă în amintirea lor, îi împiedica să se pripească împotriva-i. Totuşi, în cele din urmă a trebuit să fie adus în faţa judecării regelui. Regele, ca să nu apară în faţa poporului ca un acuzator fără suflet, şi răspunzător într-un proces atît de greu şi neplăcut, care adusesese atîta doliu şi care

avea să sfîrșească, în urma condamnării la moarte a învinuitului, cu executarea lui, a recurs la calea convocării adunării poporului: „Numesc, spuse el, potrivit prevederilor legii, doi judecători⁹¹ care să-l judece pe Horatius pentru crima de înaltă trădare“. Această lege foarte aspră suna astfel: cei doi judecători trebuiau să judece procesul de înaltă trădare. Dacă învinuitul va face apel la popor, el este în drept s-o facă. Dacă cei doi judecători vor da o sentință de condamnare, atunci osînditului va trebui să i se pună vâlul pe cap, după care va fi spînzurat de copacul blestemat și va fi biciuit, fie înăuntrul zidurilor cetății, fie în afara lor.

Fiindcă judecătorii erau de părere că nu pot să-l ierte pe Horatius, și că deci trebuie condamnat, deoarece potrivit literei acelei legi el a fost găsit vinovat, după ce au dat sentința, unul din ei a rostit următoarele: „Publius Horatius, te declar vinovat de înaltă trădare. Du-te, lictor, și leagă-i mîinile!“ Lictorul se apropie de condamnat, căutînd să-l lege. Atunci Horatius, din îndemnul lui Tullus, care tîlcuia blînd legea, a spus: „Fac apel la judecata poporului“. În felul acesta apelul lui a ajuns în fața adunării poporului. Toată lumea era adînc mișcată de felul cum se înfățișa acest proces, mai ales cînd însuși tatăl lui Horatius își susținea sus și tare convingerea că fiica sa a fost pe bună dreptate ucisă; dacă el n-ar fi încredințat de acest adevăr, el însuși, folosindu-se de dreptul său de tată,⁹² ar fi luat măsurile convenite împotriva feciorului său. Apoi bătrînul rugă poporul să-i cruțe măcar singurul vlăstar rămas în viață dintre atîția copii, care de care mai plin de însușiri frumoase. Cînd rostea aceste cuvinte, își îmbrățișa mereu feciorul, arătînd mulțimii trofee luate de la Curiiaș aguțate de un stîlp, în acel loc, care se cheamă acum stîlpul lui Horatius, spunînd următoarele: „O, cetățeni romani, cum puteți voi răbda această priveliște, ca să-l vedeți spînzurat sub furci⁹³, cu mîinile legate la spate, biciuit și chinuit, pe acel erou pe care, puțin mai înainte, l-ați văzut pășind mîndru de strălucitele-i biruințe, sărbătorit de întreg poporul? Nici măcar ochii albanilor, foștii noștri dușmani, n-ar putea îndura grozăvia unei astfel de priveliști! Hai, lictore, du-te și leagă mîinile eroului, care puțin mai înainte a mărit prin biruința lui puterea poporului

roman. Du-te, lictore, pune-i salvatorului acestei cetăți vălul pe cap, ca la nelegiuții, spînzură-l de copacul blestemat, sfișic-i spatele cu biciul, fie între ziduri, fie aci între pilaștri, unde se află trofeele luate de el de la vrăjmași, fie dincolo de ziduri, între mormintele curiaților biruiți de el. Cu ce inimă îl veți putea voi tîri la locul osîndeii, de vreme ce strălucitele-i fapte de arme nu sînt în măsură să-l scape de grozăvia unei pedepse atît de cumplite?”

Poporul n-a fost în stare să-ndure nici lacrimile tatălui și nici soarta unui tînăr atît de bine înzestrat și pregătit să-nfrunte orice primejdie. Și l-au iertat de pedeapsă, mai mult datorită simțămîntului de minunare pentru faptele lui, decît pentru dreptatea pricinii lui. Însă pentru că acest om, prin fapta-i îndeobște cunoscută, trebuia să ispășească într-un fel vina, s-a dat poruncă tatălui lui Horatius să plătească o gloabă de ispășire, care bani urmau însă să fie dați de stat. După ce bătrînul Horatius și-a îndeplinit toate îndatoririle pentru săvîrșirea sacrificiilor ispășirii,⁹⁴ care au fost încredințate ca moștenire din tată în fiu întregului neam al lui Horatius, s-a înălțat o grindă de-a latul străzii și s-a dat poruncă tînărului să treacă pe sub ea, cu capul acoperit de un vâl, ca și cum ar fi trecut pe sub un jug. Această grindă a dăinuit mereu, fiind înlocuită pe cheltuiala statului ori de cîte ori putrezea, și s-a numit „grinda surorilor”.⁹⁵ Și sorei eroului i s-a ridicat un monument, construit din blocuri pătrate de piatră, în locul unde ea fusese înjunghiată.

XXVII Însă pacea cu albanii n-a dăinuit multă vreme. Mettius Fufetius, urit de poporul său din cauză că el avusese năstrușnicul gînd de-a încuviința soarta și viața poporului în mîna celor trei ostași curiați, și-a ieșit din brazdă ca un nesocotit și, fiindcă văzuse că prin măsuri cinstite nu izbutise să facă nimic, a recurs la netrebnice căi, ca să zăpăcească mintea poporului, atrăgîndu-l de partea sa. De aceea, așa cum el căutase salvarea în pace, atunci cînd războiul era în toi, și acum, deși era pace, căuta neîncetat pricini de a dezlănțui din nou războiul. Fiindcă-și da seama prea bine că concetățenii săi aveau destul curaj, însă nu prea aveau putere, ațîță pe sub ascuns celelalte

noroadе megieșe; dând o proclamație, se preface că încheie prietenie și alianță cu ele, în schimb, pune din nou la cale trădarea Romei. Fidenae, o colonie romană, se aliază cu veienții în urma ațîțării făcute de albanii, care le făgăduiesc ajutor, și sînt zădăriți și aceștia să ridice armele împotriva romanilor.

Cînd fidenaii și-au dat în vileag aceste planuri de răzvrătire, Tullus a poruncit lui Mettius ca să pornească cu armata lui de îndată, din Alba, împotriva noului dușman. După trecerea râului Anio el așază tabăra la revărsarea lui în Tibru. Armata veienților trecuse Tibrul pe un vad, între locul unde era acum această tabără și cetatea Fidenae. Aceștia își aveau aripa dreaptă a frontului sprijinită pe râu, iar aripa stîngă se întindea pînă aproape de munții Albani. Tullus își concentrează eforturile spre frontul veienților, iar pe albanii i-așează în fața unei legiuni de fidenai. Dar albanii n-aveau nici curaj, nici poftă de a dovedi credință Romei, însă nici nu cutezau să rămîna mai departe pe poziție și nici să treacă fățiș de partea dușmanului; de aceea s-au retras tiptil, tiptil, spre munți; ajunși acolo, cînd au crezut că ei sînt la adăpostul oricărei surprize, și-au așezat întreaga armată în linie de luptă; mai apoi își schimbă din nou planul, ca să treacă vremea. Și iarăși încep să-și desfășoare liniile de luptă. Planul lui Mettius era ca el să intervină de partea acelei tabere care va avea la un moment dat soarta luptei în mînă.

Romanii, care ținuseră mereu legătura cu ei, erau tare uimiți de cele întîmplate, fiindcă simțiseră că aripa lor a rămas descoperită, în urma plecării de pe poziție a aliaților lor. Și atunci o ștafetă, pornind în goana calului, vestește pe rege că albanii au plecat. În fața acestei situații primejdioase, Tullus a înființat colegiul Saliilor compus din 12 preoți, creînd o sumă de altare închinare zeitelor Pallor și Pavor.⁹⁶ Strigînd cu voce puternică și răspicat, ca să-l audă și dușmanii, poruncește ștafetei romane călare să se întorcă degrabă la ai săi și să fie toți gata de luptă. Să le spună că nu e nici un temei de teamă. Albanii au făcut această mișcare din ordinul său, dîndu-se la o parte pentru a da puțința armatei romane să facă o învăluire, ca să cadă în spatele fidenaiilor, lipsiți de acoperire. În același timp poruncește cavaleriei sale să fie gata de luptă, cu lăncile

întinse înainte. Această măsură ascunde privirilor armatei albane, care se retrăgea, o mare parte a pedestrimii romane. Pedestrima romană, crezînd că lucrurile stau așa cum le-a auzit din însăși gura regelui, se bate cu o dîrzenie fără seamăn. Spaima a intrat în rîndurile dușmanilor. Și ei auziseră și cuvintele regelui rostite cu glas tare, precum și porunca dată lăncierilor romani, fiindcă mare parte din coloniștii din Fidenae înțelegeau limba latină. Ca atare, ca să nu fie atacați pe neașteptate, tăindu-li-se de către albanii legăturile cu cetatea lor, și fiindcă socoteau că și albanii vor tăbări asupra lor, coborînd de pe costișe, fidenaii au fugit de pe poziții, părăsind lupta. Tullus se ia după ei și, după ce nimicește aripa fidenaiilor, se întoarce și pornește împotriva veienților buimăciți și-n neorînduială din pricina înfrîngerii fidenaiilor.

Nici veienții n-au fost în stare să reziste iureșului roman, însă rîul care se afla în spatele lor îi împiedica s-o ia la fugă după voie. Cînd însă au văzut că nu mai au încotro, ca să scape cu viață s-au aruncat orbește în apă, zvîrlindu-și în mod rușinos armele, iar ceilalți, în timp ce zăboveau pe mal, neștiind ce să facă: să lupte, sau să fugă, sînt hăcuți cu ușurință de romani. Din cîte lupte au dat romanii pînă în ziua aceea, n-a fost o alta mai sîngeroasă.

XXVIII Apoi armata albană, care stătuse în așteptare, privind numai la felul cum se desfășurase lupta, a fost îndrumată spre cîmpie. Mettius felicită pe Tullus pentru biruința cîștigată; la rîndul lui, și Tullus i-a răspuns binevoitor lui Mettius. Pentru bunul mers al lucrurilor, el dădu ordin ca armata albană să se instaleze în aceeași tabără împreună cu legiunile romane, orînduind pentru a doua zi o ceremonie religioasă și o slujbă de curățire de păcate.

În revărsatul zorilor, cînd totul era gata, potrivit obiceiului, Tullus ordonă ca ambele armate să vină la adunare. Crainicii au început să dea de știre această poruncă a regelui de la o margine la alta a taberei, poftind în primul rînd pe albanii. Aceștia, dornici de asemenea priveliști nemaivăzute și nemai-auzite de ei, s-au așezat cît mai aproape de regele roman, pentru a afla ce spune. Potrivit îndrumărilor primite anume

înainte, legiunea romană înarmată o înconjoară pe cea albană din toate părțile. Toți comandanții romani primiseră însărcinarea ca poruncile să fie executate fără șovăire. Tullus se adresează ostașilor de față cu următoarele cuvinte:

„Romani! Dacă voi ați fost în stare să biruiți pe vrăjmași în lupta desfășurată ieri, în primul rînd zeilor nemuritori, trebuie să le fiți recunoscători, fiindcă lor li se datorează izbînda, și abia în al doilea rînd vitejiei voastre. Ieri voi ați avut de înfruntat nu numai pe acest vrăjmaș, ci ați avut de luptat împotriva unei primejdii cu mult mai amenințătoare: cu trădarea și călcarea jurămîntului de credință al aliaților noștri. Ca să nu fiți duși în amăgire, vă dau de știre acum că albanii au părăsit frontul, plecînd spre munți, fără o poruncă a mea. Repet, n-a fost porunca mea, ci numai un plan bine chibzuit; m-am prefăcut că dau această poruncă ca nu cumva voi, care nu cunoșteți situația adevărată, să vă pierdeți avîntul, aflînd de trădarea aliaților; am căutat în schimb să-l conving pe vrăjmaș că el este înconjurat, pentru ca, intrînd groaza în el, să fie pus pe fugă. Învinuirea pe care o aduc eu nu o pun pe seama tuturor albanilor. Ei și-au urmat căpetenia la fel cum ați fi făcut și voi dacă eu aș fi poruncit ca legiunile romane să se pună în mișcare. Albanilor! Mettius este acela care v-a împins pe voi să porniți pe acest povîrniș al trădării! Mettius este acela care a urzit planurile acestui război sîngeros! Mettius este acela care a călcat în picioare tratatul de alianță dintre romani și albanii! Ca să nu mai îndrăznească vreun altul în viitor o asemenea fărădelege, voi da o înspăimîntătoare pildă, care să rămîna învățătură omenirii întregi“.

Centurionii înarmați ședeau de jur-împrejurul lui Mettius. Regele continuă să vorbească pe același glas, ca la început:

„Ca să fie bine, cu noroc și spre propășirea poporului roman, și pentru mine și pentru voi, albanii, dorind ca întreg poporul alban să treacă în întregime de partea Romei, hotărîsc ca poporul alban să primească dreptul de cetățenie romană, iar fruntașii albanilor să fie primiți în rîndul senatorilor romani; așa cum odinioară statul alban s-a despărțit în două noroade dintr-un singur popor, astăzi se revine din nou la matcă, la un singur norod, ca la început“.

După rostirea acestor cuvinte, tineretul alban s-a văzut deodată înconjurat de toate părțile de ostașii romani înarmați; dîndu-și seama că ei sînt lipsiți de apărare, cu toate că ar fi putut să se împotrivească acestei situații, totuși, împinși de teamă, au tăcut chitic. Atunci vorbi din nou Tullus:

„Mettius Fufetius, dacă ai mai fi în stare să înveți în ce chip se cuvine să se respecte un jurămint de credință și o alianță sinceră, ți-aș fi pus la îndemînă o învățătură acum, cît mai ești teafăr și nevătămat în fața mea, dar fiindcă mintea și cugetul tău au luat-o razna și nu te mai poți vindeca, neamul omenesc va învăța, prin pilda osîndirii tale la moarte, că asemenea legăminte trebuie păstrate cu sfințenie, nu cum ai făcut tu cu acelea pe care le-ai călcat și zdrobit în picioare. Așa cum ți-ai împărțit gîndurile și simțămintele în două părți, cumpănind între dreptatea fidenaiilor și a romanilor, puțin mai înainte, la fel se va întîmpla astăzi, de astădată cu trupul tău, care va fi despicat în două și aruncat în două părți potrivit.”

Îndată s-au adus două care de curse, trase de cîte patru telegari fiecare, și între ele, la mijloc, a fost așezat Mettius, bine legat. Dîndu-se bice cailor, aceștia, mînați în două direcții contrare, rup în bucăți-trupul lui Mettius, împrăștiindu-i mădu-larele pe drum. Toți cei de față și-au întors privirile îngrozite de la o asemenea priveliște înfiorătoare. Acesta a fost cel dintîi și cel din urmă caz de execuție a pedepsei⁹⁷ cu moartea la romani, la care nu s-a mai ținut seama de legea omeniei. De altminteri putem să ne dezvinovățim în felul acesta că nici un alt popor n-a avut și n-are pedepse mai blînde.

XXIX În timpul acestor întîmplări fusese trimis înainte la Alba un pîlc de călărași romani, care să îndrumeze norodul alban către Roma. În urma lui au fost trimise și legiunile romane, care să dărîme din temelie cetatea Alba. Cînd armata romană a pătruns printre porțile orașului, nu s-a văzut, nici auzit nici un fel de zarvă, nu s-a stîrnit printre locuitori nici un fel de spaimă, cum se întîmplă de obicei, cînd sînt cucerite orașele, cînd porțile se sparg și se dărîmă cu topoarele, sau cînd zidurile sînt prăbușite cu ajutorul berbecilor, sau cînd

cetatea e luată cu asalt și când atacatorii înarmați, strigînd cît îi ține gura și străbătînd orașul în lung și-n lat, trec totul prin foc și sabie. Era o tăcere mormîntală, o jale fără vaiere; toată această mulțime a locuitorilor ședea încremenită și mută, încît de teamă uitau ce trebuie să mai ia cu ei sau ce trebuie să lase pe loc. Albanii rătăceau fără nici un căpătîi și fără nici un rost încoace și-n colo, întrebînd cînd pe unul, cînd pe altul cîte ceva, cînd stînd pe pragurile caselor, cînd intrînd prin odăi, pentru a le mai vedea pentru cea din urmă oară. O dată cu strigătele pilcului de călăreți romani, care le-a poruncit să părăsească fără întîrziere orașul, s-a și auzit pîriitul caselor, care începură să fie dărîmate de la cealaltă margine a orașului, și deodată un nor uriaș de pulbere a învăluit totul, ca într-o ceață. Atunci, fiecare alban își ia cu sine ce poate și ce găsește la îndemînă, părăsindu-și vatra, zcii casnici și locuința unde fiecare se născuse și crescuse, pornind pe drum de băjenic. Convoiul neîntrerupt al pribegilor umpluse toate drumurile și potecile, încît priveliștea fiecăruia din ei stîrnea un nou prilej de lacrimi și jale. Au început să se audă suspine și vaiere, mai ales din partea femeilor cînd treceau pe lîngă templele lor sfinte ocupate de ostași înarmați, de parcă și zcii lor căzuseră prinși în mîinile romanilor. După ce toți albanii au ieșit din oraș, ostașii romani au făcut una cu pămîntul toate clădirile și așezămintele publice și particulare, și numai în răstimpul unei ore; au fost dărîmate și nimicite pînă-n temelie casele unui oraș întreg, întocmirea și înfăptuirile a patru sute de ani de viață. Atîta dăinuise orașul Alba. Numai templele zciilor au fost cruțate; așa fusese porunca regelui.

XXX Puterea și faima Romei au crescut însă pe ruinele Albei. Numărul locuitorilor ei s-a îndoit acum. S-a format un nou cartier al Romei, fiind alipit acum capitalei și muntele Caelius.⁹⁸ Și pentru ca lumea să se îndemne să-și facă locuințele într-un număr mai mare în acest nou cartier, însuși Tullus și-a construit noul său palat aici, în care a locuit mereu apoi. El a ales și a vîrît în rîndul senatorilor romani pe căpeteniile albanilor, făcînd să crească în felul acesta numărul sena-

torilor. Noii senatori albanii aleși au fost următorii: Albanii, Tullii, Servilii, Quintii, Geganii, Curiații, Cloelii etc. Mărindu-se numărul senatorilor, tot Tullus a pus să se construiască noul palat al curiei, care s-a numit pînă în zilele noastre Curia Hostilia.⁹⁹ Apoi a mai ales dintre albanii zece roate de călărași, recrutate din toate clasele, pentru ca în felul acesta să crească puterile noului popor; a împlinit apoi efectivele vechilor legiuni romane și a înființat altele noi.

Bizuindu-se pe aceste noi forțe, Tullus declară război sabinilor. Acest popor, alături de etrusci, era pe vremuri unul din cele mai puternice și mai temute neamuri, și prin numărul mare de ostași, și prin armele lui. Curseseră jignirile din partea ambelor țabere și-și ceruseră unii altora satisfacție, însă fără nici un rezultat. Astfel, Tullus îi învinuiește pe sabinii că au pus la popreală niște tîrgoveți romani în templul Feroniei¹⁰⁰, unde se ținea un tîrg mult căutat de oameni; la rîndul lor, sabinii se plîngeau că sclavii lor fugiseră mai înainte într-o dumbravă și că fuseseră reținuți de romani, în oraș. Acestea erau pricinile războiului. Sabinii și-au mai amintit că o parte din populația lor a fost colonizată de Tatius în Roma și că de curînd puterea romană a crescut prin adăugarea populației albane. De aceea au căutat să capete sprijin și ajutoare și din alte părți.

Dintre etrusci, veienții erau cei mai apropiați vecini ai sabinilor. De la veienți au venit în armata sabină numeroși voluntari, datorită faptului că unii oameni din popor, mai ales cei lipsiți de mijloace, erau ademeniți cu plata unei solde bune. Sabinii însă n-au primit ajutor oficial din partea cetății Veii, fiindcă era încă în vigoare tratatul de pace și armistițiul încheiat de Romulus cu Veii. (Și nu e de mirare că n-au obținut nici un sprijin de la ceilalți vecini ai lor). În timp ce ambele țabere își făceau cele mai mari pregătiri cu puțință, convinși că sorții biruinții vor cădea de partea acelei țabere care va dezlănțui cea dintîi atacul, Tullus se hotărăște ca el să pătrundă mai întîi pe teritoriul sabin. S-a dat o bătălie crîncenă la locul numit „Pădurea Rea”,¹⁰¹ unde armata romană și-a dovedit strășnicia, datorită puternicului avînt al pedestrimii sale, dar mai ales vitejiei fără seamăn a cavaleriei, cu efectivele

de curînd mărite. Frontul sabin a fost străpuns datorită forțelor cavaleriei romane, care a pornit un năprasnic iureș peste liniile sabine. Sabinii au fost înfrînți și puși pe fugă, suferind pierderi grele.

XXXI După înfrîngerea sabinilor, domnia lui Tullus și întreaga putere romană au ajuns în plină glorie. Atunci s-a anunțat regelui și senatorilor că pe muntele Alban a plouat cu pietre. Deși faptul era greu de crezut, au fost trimiși oameni care să vadă la fața locului acea minune. Chiar în fața lor au căzut din cer nenumărate pietre,¹⁰² întocmai ca o grindină grea și deasă, mînată de vînt spre pămînt. Li s-a părut chiar că, din dumbrava de pe culmea muntelui, aud un glas deslușit care-i îndeamnă pe albanii să-și continue a-și face sacrificiile după datinile strămoșești. Ei se lăsaseră de ele, ca și cum o dată cu părăsirea patriei și-ar fi uitat și de zei, fie trecînd la religia romană, fie că, îndîrjiți din pricina unei soarte rele și crude, așa cum se întîmplă, încetaseră să se mai închine zeilor lor. În urma acestei minuni, romanii au orînduit un șir de sărbători de nouă zile, fie din îndemnul glasului din cer, de pe muntele Alban — căci și această întîmplare este pomenită — fie din îndemnul haruspiciilor.¹⁰³ A rămas de atunci un obicei îndatinat ca, ori de cîte ori se vestește o minune asemănătoare, să se țină sărbători timp de nouă zile.

Nu mult după aceasta, romanii au avut de suferit din pricina unei molime, care le-a sleit puterea de luptă. Războinicul lor rege le-a poruncit însă să se facă mînuiri de arme tot mereu, convins că tinerii își vor păstra vînjoșia și sănătatea mai bine în tabăra militară decît acasă; în cele din urmă, și regele a fost trîntit la pat de o lungă boală. O dată cu istovirea trupului, i-a slăbit și avîntul, așa încît el, care mai înainte socotise că e nepotrivit pentru un rege să-și frămînte mintea cu cele religioase, acum, deodată, începe să se îndeletnicească cu tot soiul de slujbe și rugăciuni, devenind tare cucernic, împuind și capul poporului cu asemenea deprinderi. Într-o mare măsură, lumea caută să se reîntoarcă la vechile stări de credință și cuvioșie de pe vremea lui Numa, socotind

că singurul mijloc de ajutorare a celor bolnavi este împăcarea cu zeii și iertarea păcatelor. Se spune că însuși regele, tot răsfoind prin cărțile lui Numa, ar fi găsit acolo istorisirea unor sacrificii făcute în taină în cinstea lui Jupiter Elicius. Regele a vrut să le îndeplinească singur, pe ascuns; nerespectând însă tipicul slujbei, nici în ce privește pregătirea, nici în ce privește desfășurarea sacrificiului, nu numai că nu a căpătat nici un semn din partea zeului, ba dimpotrivă, Jupiter s-a mâniat trimițându-i un trăsnet pentru călcarea orînduieilor sacrificării, iar regele, lovit de fulgerul acestuia, s-a mistuit în para focului, cu casă cu tot. Tullus a domnit 32 de ani, în care timp i s-a dus faima peste țări și mări prin războaiele purtate.

XXXII După moartea lui Tullus, așa cum era hotărît de la început, puterea a trecut din nou în mâinile senatorilor, care au numit un interrege. Poporul l-a ales rege în comiții pe Ancus Martius, și senatorii au întărit această alegere. Ancus Martius era nepot de fiică al lui Numa Pompilius. Încă de la începutul domniei, el și-a luat ca îndreptar de viață și ca pildă pe bunicul său, care s-a bucurat de atîta glorie; pe lângă aceasta, dîndu-și seama că domnia înaintașului său, de altfel deosebit de rodnică, a avut o singură lipsă, și anume că nu a săvîrșit slujbele ceremoniilor potrivit rînduieilor religioase, Ancus a socotit de cuviință să se revină numaidecît la ceremoniile orînduite de Numa; de aceea a poruncit pontificelui să aducă la cunoștința poporului toate ceremoniile instituite de acesta în cărțile lui, transeriindu-le pe o tablă albă.

Astfel, atît cetățenii romani iubitori de liniște, cît și locuitorii cetăților învecinate, au început să nădăjduiască că regele se va întoarce la obiceiurile și datinele strămoșului său. În schimb latinii,¹⁰⁴ cu care Tullus încheiase un tratat, au prins din nou curaj și-au năvălit în teritoriul roman. La plîngerile repetate ale romanilor ei au răspuns trufaș, socotind că regele roman e o ființă nepăsătoare ce-și petrece timpul între temple și altare. Ancus însă avea o fire cumpănită, care amintea și de Romulus și de Numa. El își dădea seama că în timpul domniei strămoșului său pacea fusese mai folositoare ca răz-

boiul pentru un popor tânăr, nestrunit bine. Pe lângă aceasta, și Numa a avut parte de liniște și pace, nefiind amenințat de nici o primejdie. Pentru el însă, treaba aceasta nu va fi atît de ușoară. Lui Ancus i se pune acum la încercare puterea răbdării, fiind convins că dacă el nu va da dovadă că știe să rabde, va fi disprețuit de vrăjmași. Asemenea vremuri sînt mai prielnice pentru un rege ca Tullus, nu pentru unul ca Numa. Totuși, așa cum Numa Pompilius a înființat cultul și rînduicile religioase pentru vremea de pace, tot așa și Ancus s-a gîndit să le alcătuiască pe cele de război. El a vrut nu numai să poarte războaie, ci să le declare și după un anumit tipic. În acest scop el a împrumutat de la vechiul trib al aequicolilor,¹⁰⁵ practica pe care o urmează și acum fețialii cînd formulează o plîngere. Astfel, îndată ce solul ajunge la granițele țării căreia îi este adresată această plîngere (el are capul acoperit de filum — un voal de lînă), spune următoarele:

„Auzi-mă, atotputernice Jupiter, ascultă-mă și tu, popor (și aici spune numele norodului respectiv), să mă audă și dreptatea cerească! Sînt crainicul însărcinat anume de poporul roman. Am sosit ca un trimis căruia i s-a încredințat o întocmire sfîntă și dreaptă. Aveți încredere în cuvintele mele!“ Urmează apoi prezentarea cererii. După aceea fețialul ia martor pe Jupiter, spunînd următoarele: „Dacă eu cer, în numele poporului roman, în chip nedrept și nelegiuit acești oameni și aceste lucruri care nu ni se cuvin, atunci să fiu oprit să mă mai înapoiez vreodată în patrie“.

El grăiește aceste cuvinte, iar cînd trece granița le spune și celui dintîi om pe care-l întîlnește în cale, la fel le rostește cînd intră pe poarta orașului și cînd pătrunde în for, schimbînd numai cîteva cuvinte din formulă și din jurămint. Dacă nu i se dă ceea ce cerc, după un răgaz de 33 de zile — acesta este numărul de zile consacrat — el declară război în acești termeni: „Auzi-mă, Jupiter, și tu, Junona, și tu Quirinus, și voi toți zeii cerești, și voi zei ai pămîntului, și voi zei ai infernului, auziți-mă! Vă iau ca martori pe voi, că acel popor (aici îi spune numele) a făcut o nedreptate și nu-și îndeplinește îndatoririle potrivit dreptății. Dar în privința drep-

turilor noastre ne vom consfătui și vom chibzui în patrie cu senatorii în ce chip vom redobîndi ceea ce ne aparține“.

Atunci fețialii se întorc la Roma, pentru a chibzui și a lua o hotărîre. Imediat regele începe deliberarea cu senatorii, spunînd aceste cuvinte:

„În privința bunurilor, neînțelegerilor și pricinilor, împu-ternicitul poporului roman a adus la cunoștință către împu-ternicitul vechilor latini și către latinii înșiși ce bunuri se cuvenea să fie date înapoi, ce trebuie făcut și în ce chip se cade să se răspundă. Aceștia n-au înapoiat nici bunurile, n-au făcut nici ce li s-a cerut, n-au împlinit nici o îndatorire. — Spune, — grăiește regele către primul senator pe care-l întreabă, — ce părere ai? — Cred că toate acestea trebuie redobîndite printr-un război drept și sfînt, aceasta e părerea mea, la aceasta mă alătur.“ Apoi îi întreabă, rînd pe rînd, și pe ceilalți. Cînd cei mai mulți sînt de aceeași părere, se declară război. Se obișnuia ca fețialul, înarmat cu o lance de fier sau cu o lance minjită de sînge și cu virful înroșit în foc, să se ducă pînă la hotarele dușmanilor, însoțit de cel puțin trei tineri, și să spună: „Pentru că popoarele vechilor latini sau latinii înșiși au făcut o nedreptate poporului roman al quirîților, pentru că poporul roman al quirîților a poruncit să se înceapă războiul cu vechii latini; pentru că senatul poporului roman a propus, a decretat și a votat acest război cu vechii latini, din aceste cauze eu, și poporul roman, declar și pornesc război împotriva vechilor latini“. Spunînd aceste cuvinte, fețialul aruncă lancea spre țara vrăjmașului. În felul acesta s-au formulat cererile drepturilor romane de la latini, și în acest chip s-a declarat războiul. Acest protocol s-a păstrat și de către urmași.

XXXIII Regele Ancus, lăsînd pe seama flaminilor și a celorlalți preoți grija cultului, a strîns noi trupe și a cucerit orașul latinilor, Politorium.¹⁰⁶ Urmînd pilda înaintașilor săi, care măriseră puterea romană prin primirea în rîndurile cetățenilor romani chiar a dușmanilor învinși, și Ancus a adus la Roma întreaga populație a orașului Politorium. Și fiindcă sabinii se așezaseră în jurul Palatinului, vechea reședință a romanilor, pe Capitoliu și în cetățuie, iar pe muntele Caelius

își construiseră locuințele albanii, noua populație a primit Aventinul. Acolo, nu mult după aceea, după ce au fost ocupate orașele Tellenae¹⁰⁷ și Ficana, s-au stabilit și alți noi cetățeni. Politorium a fost apoi din nou atacat; căci, după mutarea populației lui la Roma, vecinii latini puseseră stăpânire pe orașul rămas fără locuitori. Aceasta a fost pricina pentru care romanii au hotărât să distrugă orașul, ca să nu mai fie niciodată un loc de adăpostire pentru dușmani.

În cele din urmă, războiul s-a îndreptat spre Medullia¹⁰⁸. Acolo, mult timp lupta a fost fără sorți de izbândă, biruind când unii când ceilalți, căci orașul era întărit cu redute și metereze și era apărat de o garnizoană puternică. Pe lângă aceasta, oștirea latină, având tabăra instalată în plină cîmpie, a silit pe romani să dea și lupta corp la corp, din când în când. Pînă la urmă, adunîndu-și toate trupele, Ancus a izbutit în sfîrșit să-și înfrîngă vrăjmașul într-o bătălie. De acolo regele s-a înapoiat încărcat cu o uriașă pradă la Roma.

Și de data aceasta a primit în rîndurile cetățenilor romani mai multe mii de latini. Pentru a uni Aventinul cu Palatinul, el le-a dat locuințe în ținuturile din jurul templului Murcia¹⁰⁹. El a adăugat Romei și Janiculum,¹¹⁰ nu din lipsă de spațiu, ci de teamă ca nu cumva acesta să ajungă o fortăreață în mîinile dușmanilor. A hotărît să-l înconjure nu numai cu un zid, ci să-l unească cu Roma printr-un pod de lemn. Acesta e cel dintîi pod făcut peste Tibru. Tot opera regelui Ancus este și construirea valului redutelor quirîților, o foarte importantă întăritură, împotriva atacurilor din cîmpie.

Puterea romană era în neînteruptă dezvoltare, și fiindcă într-o mulțime atît de mare de oameni nu se putea lesne deosebi ceea ce era drept de ceea ce era nedrept, și pentru că se săvîrșeau pe ascuns și noaptea atîtca fapte rele, furtişaguri, tilhării etc., el a construit în mijlocul orașului, în for, a închisoare,¹¹¹ ca să înfricoșeze pe răufăcători și să oprească creșterea unor astfel de fărădelegi.

În timpul acestui rege a fost mărită nu numai Roma, dar și teritoriul și granițele ei. De la Veii a cucerit pădurea Maesia;¹¹² apoi și-a întins stăpînirea pînă la mare, a întemeiat orașul Ostia¹¹³ de la gurile Tibrului și a deschis salinele¹¹⁴ din jurul

portului; pentru preamărirea faptelor lui strălucite în război, el a reconstruit templul lui Jupiter Feretrius, făcându-l și mai impunător.

XXXIV În timpul domniei lui Ancus s-a stabilit la Roma Lucumo,¹¹⁵ un om destoinic și bogat, în dorința și speranța de a dobândi o mare cinste, pe care n-a putut-o câștiga la Tarquinii¹¹⁶ unde era socotit de neam străin. El era fiul lui Damaratus¹¹⁷ din Corint, care izgonit din patrie, din pricina neînțelegerilor politice, s-a așezat la Tarquinii, unde s-a căsătorit și a avut doi copii, pe Lucumo și Aruns. Lucumo i-a supraviețuit tatălui, moștenind toate averile acestuia. Aruns însă a murit înaintea tatălui, lăsându-și soția însărcinată. După moartea fiului său, nici tatăl n-a mai trăit mult timp, dar neștiind că nora sa va avea un fiu, nu i-a lăsat nimic prin testament nepotului său. Copilul, fără nici un drept de moștenire, născut după moartea bunicului său, a primit numele de Egerius, cuvânt care înseamnă „om lipsit“. Lucumo, dimpotrivă, era moștenitorul tuturor averilor tatălui său. Foarte îngîmfat și mai înainte din pricina averilor lui el și-a mai mărit trufia și prin căsătoria cu Tanaquil. Aceasta, născută dintr-un neam bogat, nu putea să rabde că prin această căsnicie a fost nevoită să se scoboare din rangul în care se născuse. Ea nu putea să îndure jignirile aduse de etrusci, care-l disprețuiau pe Lucumo, fiul unui venetic surghiunit.

Astfel, lăsînd la o parte dragostea înnăscută de patrie, ea și-a făcut planul să plece din Tarquinii, pentru a-și vedea bărbatul ridicat în demnități înalte. Pentru acest scop, ei i se părea că locul cel mai potrivit ar fi Roma: „La un popor tînăr, unde noblețea se poate câștiga repede prin merit personal, de bună seamă se va găsi un loc pentru un bărbat iscusit și îndrăzneț. Aici a domnit Tatius, care se trăgea din neam sabin; Numa a fost chemat la domnie de la Cures, iar Ancus avea ca mamă o sabină și era nobil numai după Numa“. A reușit lesne să-l convingă pe Lucumo, mai ales că era și el dornic de mărire, că Tarquinii nu e decît patria mamei lui.

Așadar au plecat la Roma, cu toate bunurile lor. Au ajuns pe Janiculum. Acolo, un vultur, plutind ușor cu aripile întinse,

i-a luat cușma de pe cap, în timp ce se afla în trăsură alături de soția lui. Apoi, zburînd cu mare zgomot deasupra trăsorii, ca și cum ar fi avut de îndeplinit o însărcinare cerească, i-a așezat din nou cușma pe cap; după aceea a pierit în azurul cerului. Se spune că Tanaquil a primit acest semn cu multă bucurie, căci ea cunoștea, fiind etruscă, tălmăcirea semnelor prevestitoare. Îmbrățișându-și bărbatul, l-a îndemnat să năzuiască mereu către trepte înalte, spunîndu-i: pasărea a coborît din cer ca sol al zeului; ea a zburat în jurul creștetului capului său, făcînd acest semn prevestitor; pasărea a ridicat podoaba pusă pe capul lui, pentru a o așeza din nou din porunca cerului, ca să-i arate lui că e un ales al zeilor.

Cu aceste nădejdi și gînduri au intrat ei în Roma. Aici Lucumo și-a cumpărat o proprietate și și-a luat numele de L. Tarquinius Priseus. Sosirea acestui nou venit și bogăția lui au atras repede atenția romanilor. De altfel și el își ajuta soarta prin atitudinea lui binevoitoare și dărnicia lui îndatoritoare oricui. În curînd faima despre el a ajuns și la palatul regal. El a reușit în scurt timp, prin sîrguința și dărnicia lui, să lege o strînsă prietenie cu regele. Astfel, el luă parte la treburile publice, civile, militare și cele particulare și, după ce a fost pus la multe încercări, a fost numit, prin testament, tutorele copiilor regelui.

XXXV Ancus a domnit 24 de ani și a fost deopotrivă ca oricare din regii care au domnit mai înainte, prin gloria și iscusința lui atît în timp de război, cit și în timp de pace. Fiii regelui Ancus ajunseseră aproape de vîrsta bărbăției. De aceea Tarquinius s-a străduit ca să întrunească cît mai repede comițiile pentru alegerea noului rege. Cînd a sosit ziua alegerilor, el a îndepărtat pe fiii regelui, trimițîndu-i la vînătoare. Se spune că el a fost cel dintîi care a cerut domnia pe calea alegerilor și că a ținut o cuvîntare pentru a cîștiga de partea sa poporul. El a spus că „faptul acesta nu este nou, căci nu este cel dintîi străin, ca să poată uimi sau indigna pe cineva, ci este al treilea care pretinde domnia la Roma. Insuși Tatius a fost făcut rege, deși nu era numai străin, ci ieșea chiar din rîndul

foștilor dușmani, iar Numa, cu toate că nu avea cunoștințe în cetate și nici nu ceruse tronul, a fost chemat să domnească.

În schimb el însă, din clipa în care a putut fi de sine stătător, a venit la Roma cu soția sa și cu toate avuțiile; acca parte a vieții, în care oamenii îndeplinesc îndeletniciri cetățenești, el a petrecut-o mai mult la Roma decât în vechea lui patrie. El a învățat și în timp de pace și în timp de război legile și religia romană de la un dascăl, pe care nu-i este rușine să-l numească, căci e însuși regele Ancus. El s-a luat la întrecere, în supunerea și respectul său față de rege, cu toți cetățenii, iar în bunăvoința față de alții, cu însuși regele“. Și pentru că tot ce le spunea erau adevărate, poporul într-un glas l-a ales rege.

Așadar, acest bărbat, de altfel vrednic și de ispravă, a avut și în timpul domniei aceeași iscusință de care a dat dovadă în timpul alegerii. El s-a străduit nu numai să-și întărească domnia, ci să mărească și statul. De aceea a ales o sută de bătrâni, care mai târziu s-au numit senatori ai ginților minore. Aceștia au fost credincioși regelui, care le deschisese drumul spre senat.

Tarquinius cel Bătrîn mai întâi a avut de purtat război cu latinii, cărora le-a cucerit orașul Apiolae.¹¹⁸ Pentru că a câștigat de aici mai multă pradă decât glorie, a dat la Roma jocuri mai mărețe și mai bine organizate decât regii de mai înainte. Atunci s-a ales locul pentru circul care este acum cunoscut sub numele de Circul cel Mare.¹¹⁹ S-au distribuit senatorilor și cavalerilor locurile în circ, unde să-și construiască fiecare tribuna;¹²⁰ acestea s-a numit „fori“. Ei priveau reprezentațiile din tribunele susținute de stâlpi înalți de douăsprezece picioare. S-a dat un spectacol la care au fost aduși cai de luptă și luptători din Etruria¹²¹ mai ales. De atunci, în fiecare an s-au repetat aceste serbări, ce s-au numit mai întâi „jocurile romane“, apoi „marile jocuri“. Tot acest rege a împărțit loturi de case cetățenilor în jurul forului și a ridicat portice și prăvălii.

XXXVI El se pregătea tocmai să împrejmuiască orașul și cu un zid de piatră, dar izbucnirea războiului cu sabinii i-a stăvilit planurile. Acest război a fost atât de neașteptat, încât

înainte ca oastea romană să poată ieși în calea dușmanilor și să-i poată opri, ei și trecuseră râul Anio. La Roma s-a iscat o mare spaimă. S-au dat lupte nedecise la început, cu pierderi și dintr-o parte și din alta. În cele din urmă, dușmanii, hotărîndu-se să-și recheme trupele în tabără, au dat romanilor răgaz să-și organizeze armata și să se pregătească mai bine de război. Tarquinius, socotind că efectivele cavaleriei sînt neîndestulătoare, a hotărît să mai adauge un număr de roate de călăreți, la centuriile triburilor Ramnes, Tities și Luceres, centurii înființate de Romulus și pe care voia să le lase urmașilor și să-i poarte numele său.

Pentru că Romulus făcuse acest lucru, cercetînd mai întîi zborul păsărilor, Attus Navius,¹²² un vestit augur pe vremea aceea, s-a opus planului lui Tarquinius, spunîndu-i că nu se poate schimba nimic din ceea ce există și nici înființa ceva fără a consulta mai înainte auspiciile. Regele, mîniat și vrînd să-și bată joc de pretențiile augurului, ar fi răspuns: „Hai, cere păsărilor să vezi dacă se poate face ceva din ceea ce am eu acum în gînd!“ Navius a cercetat auspiciile și a declarat că da. „Ei bine, a spus regele, asta am avut de gînd: ca tu să tai o piatră cu un cuțit. Ia piatra asta și vezi dacă poți face ceea ce ți-au prezis păsările tale“. Atunci augurul fără să șovăie a tăiat piatra în două, spune legenda. Statuia lui Attus, cu capul acoperit, a fost așezată la locul unde s-a întîmplat minunea, care loc se află pe scările senatului, pe partea stîngă. Se spune că și piatra a fost așezată în același loc, ca să amintească urmașilor de această minune.

De bună seamă, de aci înainte auspiciile și funcția augurilor au dobîndit atîta trecere în ochii poporului și a cîrmuitorilor statului, încît nu se mai întocmea nimic nici în vreme de pace, nici de război, pînă nu se cercetau mai întîi auspiciile. Adunările poporului, ridicările de oști, cele mai însemnate chibzuințe și hotărîri erau zădărnice dacă păsările dădeau semne potrivnice. Atunci Tarquinius n-a mai schimbat nimic din centuriile cavalerilor. El le-a mărit numai numărul, așa fel încît în cele trei centurii să fie 1800 de cavaleri. Cavalerii introduși au primit tot numele vechi, la care s-a mai adăugat

cuvîntul „cei noi“. Astăzi, fiindcă numărul lor este de două ori mai mare, se cheamă că sînt șase centurii.

XXXVII După ce a întărit armata, Tarquinius începe din nou lupta cu sabinii. Dar cu toate că avea o armată mare și puternică, el s-a folosit în bătălie de un vicleșug. Astfel, trimite în ascuns niște pîlcuri de ostași ca să dea foc și să arunce apoi în rîul Anio toate lemnele care se găseau pe malul rîului, aproape de vărsarea lui în Tibru. Cea mai mare parte din această lemnărie, care mergea pe apă fiind pusă pe niște plute, este împinsă de vînt pînă la picioarele podului și se oprește acolo, aprinzîndu-l. Acest fapt a stîrnit în timpul luptei groaza în rîndurile sabinilor. Astfel Tarquinius le-a stăvilat retragerea sabinilor ce voiau să fugă. Mulți dușmani și-au găsit moartea în apele fluviului, cu toate că izbutiseră să scape de romani. Armele lor plutind pe Tibru pînă la Roma, au adus vestea marei biruinți cîștigate, înaintea sosirii ștafetelor.

Cel mai mare merit l-a avut în această luptă cavaleria. Roatele de călărași erau așezate la amîndouă aripile oastei. Cînd au văzut că pedestrirea romană dă înapoi în sectorul din centru, cavaleria romană a atacat din flancuri cu atîta putere, încît, nu numai că a stăvilat înaintarea legiunilor sabine, care îi urmăreau cu înverșunare pe romani, căutînd să le taie retragerea, ci deodată au schimbat întreaga situație, punînd ei acum pe sabini pe fugă. Sabinii s-au îndreptat în neorînduală spre munți, dar puțini au mai ajuns pînă acolo. Cei mai mulți, așa cum s-a spus mai sus, au fost aruncați de cavaleria romană în fluviu. Tarquinius s-a gîndit că trebuie să înspăimînte și mai tare pe dușmani, și de aceea a trimis la Roma toată prada și prizonierii. Romanii au făcut apoi un morman uriaș din aceste prăzi ale dușmanilor și le-au dat foc — fiindcă așa juraseră lui Vulcan¹²³ — apoi au năvălit în ținuturile sabinilor. Sabinii, cu toate că fuseseră înfrînți și nu mai aveau nici o nădejde să-și îmbunătățească situația, neavînd timp de prea multă gîndire, au ieșit în întîmpinarea romanilor cu o armată de strînsură și în neorînduală. Dar și de data

aceasta sabinii au fost din nou înfrinși. După ce au pierdut aproape totul, ei au cerut pace.

XXXVIII Collatia,¹²⁴ cu teritoriul din jurul ei, a fost smulsă de la sabinii și alipită statului roman. Egerius, nepotul lui Tarquinius, a rămas guvernator în Collatia. Iată ce am aflat eu asupra felului cum s-a făcut predarea collatinilor. Regele i-a întrebat:

— „Voi sînteți solii și împuterniciții poporului collatin trimiși de poporul vostru ca să vă predați, și o dată cu voi și cetatea Collatia?“

— „Da! noi sîntem!“

— „Poporul collatin este stăpîn pe libertatea sa?“

— „Da, este!“

— „Vă predați pe voi, poporul collatin, orașul, ținuturile, apa, hotarele, templele, uneltele, tot ce aparține zeilor și particularilor, în stăpînirea mea și a poporului roman?“

— „Da, le predăm.“

— „Și eu, la rîndul meu, le primesc.“

Înceind războiul cu sabinii, Tarquinius s-a înapoiat la Roma, fiind purtat în triumf. După aceasta s-a mai războit și cu vechii latini, însă nicăieri luptele n-au avut rezultate hotărîtoare. În cele din urmă, împresurînd orașele unul cîte unul, le-a cucerit, punînd stăpînire pe toată populația latină. Astfel Tarquinius a cucerit fortărețele: Corniculum, Vetus Ficulea, Cameria, Crustumerium, Ameriola, Medullia, Nomentum¹²⁵ toate orașe ale vechilor latini sau ale celor care făceau parte din confederația latină. Apoi Tarquinius a încheiat pace și cu latinii.

A urmat după aceasta o eră de pace în care a început construcții de tot felul, cu un avînt și mai mare decît acela de pe frontul de luptă, pentru ca poporul să nu stea degeaba în timp de pace, după atîta amar de războaie. Tarquinius se grăbește să continue construirea zidului de piatră în jurul Romei. Construirea acestui zid fusese întreruptă de războiul cu sabinii. Din pricina terenului¹²⁶ prea jos din jurul forului, precum și al văilor dintre acele dealuri prin care nu se puteau scurge ușor apele, panta fiind prea mică, se formau tot felul

de mlaștini, pe care Tarquinius le seacă acum prin canale¹²⁷ de scurgere, care coborau din locurile mai înalte și se vărsau în Tibru. Tarquinius a pus temelia templului pe care-l făgăduise lui Jupiter în timpul războiului. L-a construit pe Capitoliu, ca un semn prevestitor al măreției viitoare pe care o va căpăta această colină.

XXXIX În vremea aceasta s-a întâmplat în palatul regal un fapt neobișnuit, care a stîrnit uimire în tot poporul prin priveliștea nemaipomenită, cît și prin urmările lui. Se spune că în timpul somnului și cînd erau de față mai multe persoane, capul unui copil, al cărui nume era Servius Tullius, a fost înconjurat de nimbul unor flăcări. La strigătele de uimire scoase la vederea acestei mari minuni, s-a întâmplat să sosească și familia regală. Tocmai atunci cînd unul dintre apropiații regelui se căznea să aducă apă ca să stingă focul, regina îl oprește, potolește zarva și poruncește să nu se atingă nimeni de copil, ci să-l lase în pace, că se va deștepta el singur. Copilul trezindu-se din somn, flăcările dispărură. Apoi luînd deoparte pe bărbatul ei, Tanaquil i-a spus: „Vezi tu pe acest copil? Noi îl creștem de atîta vreme, fără să-l fi băgat de loc în seamă. Să știi că acesta va fi lumina și sprijinul nostru în clipele de grea cumpănă. El va fi ajutorul nostru cînd tronul ni se va clătina. Să avem toată grija și să-i dăm toată atenția cuvenită acestui copil, căci au început să i se vadă de pe acum semnele unei mari slave, și pentru noi, și pentru patrie“.

Din ziua aceea au început să se poarte cu el ca față de un copil cu însușiri deosebite. I-au dat toate cunoștințele necesare și o învățătură aleasă, ca să-i adîncească în suflet convingerea că e sortit unui rost și unei faime neobișnuite. Și le-a fost ușor să izbutească, fiindcă Servius Tullius le era plăcut zeilor. Ca tînăr avea o înfățișare și o fire cu adevărat regească. Cînd Tarquinius s-a hotărît să-și caute un ginere pentru fiica sa, n-a găsit în tot tineretul roman pe un altul care să-i semene lui Tullius. Și de aceea i-a și dat pe fiica sa în căsătorie. Orice s-ar spune cu privire la urcarea unei trepte atît de strălucite, la care a izbutit să ajungă Tullius,

eu nu pot crede că el ar fi fost fiul unei sclave și că el însuși ar fi fost în copilărie sclav. Mai curînd sînt de părerea acelor analiști care cred că Servius Tullius, tatăl, care avea un loc de frunte în conducerea orașului Corniculum, a fost ucis în timpul luptelor, iar soția lui, care era însărcinată, fiind recunoscută între atîtea captive, a fost eliberată de regina romanilor cînd a aflat de obîrșia ei nobilă. Copilul, se zice că s-a născut în palatul lui Tarquinius cel Bătrîn. Între cele două femei s-a înfiripat o puternică prietenie, prietenie întemeiată pe ajutorarea neprecupețită, și oferită în restrîște mamei copilului. Feciorul a fost crescut de mic la palat, fiind îndrăgît și prețuit de toată lumea pentru purtarea-i frumoasă. Soarta mamei lui, căzută prizonieră după cucerirea patriei sale, a făcut să se creadă de către unii analiști că Tullius a fost fiul unei sclave.

XL Trecuse aproape 38 de ani de la începutul domniei lui Tarquinius, în care timp Servius Tullius era cinstit și de rege, dar prețuit și de senatori, și de popor. Însă cei doi fii ai lui Ancus socoteau că e o mare înjosire pentru ei că au fost îndepărtați de la domnie, prin violența tutorelui lor, și că la Roma e stăpîn un venetic, care, nu numai că nu face parte dintr-o familie a unei cetăți vecine, dar nu e nici măcar din Italia. Văzînd creșterea vazei lui Servius Tullius, ei s-au îndîrjît și mai tare la gîndul că nici măcar după Tarquinius nu va ajunge în mîinile lor tronul și puterea, ci acum, dimpotrivă, puterea e amenințată să cadă în mîinile unui sclav, în aceeași cetate unde acum aproape o sută de ani a domnit, cît a stat pe pămînt, Romulus, care a fost fiu de zeu, și deci el însuși zeu, nu sclav sau fiu de sclavă ca Servius Tullius. Faptul acesta va fi o mare rușine atît pentru întreg poporul roman, cît și pentru propria lor familie, dacă ajung pe tronul Romei venetici și chiar sclavi, cîtă vreme mai sînt în viață urmași ai regelui Ancus. De aceea, feciorii lui Ancus Martius au hotărît să întrebuițeze silnicia și să curme această înjosire. Durerea pricinuită de nedreptatea ce li se făcuse, îi ațîța mai mult împotriva lui Tarquinius decît împotriva lui Servius. Ei se gîndeau că regele, dacă ar rămîne în viață,

se va răzbuna crunt pe ei pentru uciderea lui Servius. Mai mult, Tarquinius cel Bătrîn își va alege un alt ginere care să-i urmeze la tron. De aceea, Tarquiniții pun la cale un complot împotriva regelui. În acest scop au fost găsiți și plătiți doi ciobani, dintre cei mai cruzi, care înarmați cu niște topoare zdravene și având și uneltele lor de cîmp pe umeri, pătrund în tinda palatului. Ajunși acolo, ciobanii se prefac că se ceartă între ei, stîrnind un zgomot și o zarvă neobișnuită. În felul acesta atrag în jurul lor pe toți slujitorii regelui. Apoi, fiindcă amîndoi cereau să fie ascultați de rege, și fiindcă strigătele lor pătrunseseră în toate încăperile palatului, regele a dat poruncă să fie aduși ciobanii în fața lui. În primul moment și unul și altul au început să vorbească deodată, cu glas tare, aruncîndu-și ocări unul altuia. Un lictor le-a spus să tacă, cerîndu-le să vorbească fiecare pe rînd. În cele din urmă ciobanii încetează să mai vorbească de-a valma. Așa cum era hotărît înainte, unul din ei începe să povestească pricina neînțelegerii. În timp ce regele era cu totul atent la spusesele lui, celălalt scoate securea și-l lovește în cap pe rege. Apoi, lăsînd unealta ucigașă în rană, amîndoi dau buzna și ies afară.

XLI Tarquinius e gata să-și dea suflarea în brațele celor din jurul său. În timpul acesta, lictorii reușesc să-i înșface pe ucigași tocmai cînd voiau să fugă. S-a dat alarma. S-a dus repede vestea în lume și îndată poporul a sosit în păr, întrebîndu-se toți mirați ce s-o fi întîmplat. Tanaquil, în zarva asta nemaipomenită, dă poruncă să se închidă ușile palatului, scoțînd afară din încăperi pe toți cei care aveau cunoștință de această faptă; cu sîrg se apucă de treabă, dînd îngrijirile necesare; nădăjduiește să-l poată vindeca, însă apoi se răzgîndește, incredințată acum că totul e prea tîrziu și că altceva e mai grabnic. Repede îl cheamă pe Servius, i-l arată pe Tarquinius aproape fără viață și-l roagă, prinzîndu-i mîna dreaptă, să nu lase nerăzbunată moartea socrului lui, să nu-l lase s-ajungă de risul și batjocura vrăjmașilor lui.

„Servius, îi spuse ea, dacă ești un om dintr-o bucată și un bărbat adevărat, al tău va fi tronul, și nu al acelora care s-au mînjit cu sînge prin această fărădelege săvîrșită cu mîini

străine. Ridică-te și urmează porunca zeilor, care cîndva și-au arătat voia lor cerească prin nimbul de lumină de deasupra capului tău, hărăzindu-te unei soarte strălucite. Acest nimb să-ți fie îndemn și îndreptar de viață: în curînd se va împlini într-adevăr porunca ursitei; pornește-o, deci, la drum! Deși am fost străini, am putut și noi domni pe acest tron. Gîndește-te cine ești și din ce obîrșie te tragi. Dar dacă mintea ți s-a împietrit din pricina acestei întîmplări neașteptate, atunci n-ai decît să-mi urmezi sfatul meu“. Fiindcă strigătele și vuietul mulțimii creșteau neconținut și năvala poporului cu greu putea fi stăvilită, Tanaquil se adresează poporului, deschizînd o fereastră din încăperea cea mai de sus a palatului — ferestrele acestea dădeau spre Calea Nouă.¹²⁸ (Regele locuia pe atunci în clădirea templului lui Jupiter Stator.) Tanaquil le spune cetățenilor adunați:

„Să nu se piardă cu firea: într-adevăr regele a primit o groaznică lovitură care l-a buimăcit de tot, pierzîndu-și cunoștința, însă fierul n-a pătruns adînc în trup. Regele și-a revenit în simțire. Ea i-a văzut și i-a cercetat rana, l-a spălat și l-a șters de sînge; totul e în ordine, și are nădejde că poporul îl va vedea pe rege cu ochii lui, în scurtă vreme. Totodată, Tanaquil sfătuiește poporul să asculte de Servius Tullius, căci el va fi acela care le va face dreptate și tot el va îndeplini însărcinările regelui“. Servius se înfățișează mulțimii îmbrăcat în mantie albă¹²⁹ cu purpură și însoțit de lictori; și stînd pe tronul regesc, dă o sumă de hotărîri în unele privințe, iar în altele se preface că are să ceară sfaturi regelui însuși. În felul acesta a fost tănuțită moartea lui Tarquinius vreme de mai multe zile după ce se stinsese din viață. Sub aparența acestei înlocuiri vremelnice, Servius Tullius reușește să-și întărească treptat puterea lui. Abia acum cînd, în cele din urmă, a dat în vileag moartea regelui și au început să se audă vaicere în palat, Servius, însoțit de o gardă puternică, s-a urcat pe tron, la început numai cu aprobarea senatului, fără învoirea poporului. După ce uneltele nelegiurii au fost prinse, fiii lui Ancus Martius au plecat în surghiun la Suessa Pometia,¹³⁰ tocmai atunci cînd se anunța că regele e în viață și că Servius are o putere atît de mare.

XLIII Și acum Servius caută să-și întărească puterea sa nu numai prin măsuri și dispoziții oficiale, ci și prin legături de rudenie. Pentru ca fiii lui Tarquinius să nu mai fie porniți împotriva lui, așa cum au fost, de pildă, feciorii lui Ancus față de Tarquinius, și-a căsătorit pe cele două fiice ale sale cu prinți de sînge regal, cu Lucius și cu Tarquinius, odraslele lui Aruns.

Cu toată strădania sa de a lua măsuri izvorîte numai din înțelepciune și omenie, el n-a reușit să înfrîngă voința destinului de a se stîrni pizma împotriva regalității, chiar în rîndurile rudelor sale de la palat, care i-au dovedit necredință și vrăjmășie. Tocmai în aceste momente, cînd părea că s-au liniștit lucrurile, a izbucnit războiul cu veienții, fiindcă expirase armistițiul, precum și cu alte neamuri etrusce. În acest război, Tullius a strălucit și prin vitejia sa, dar a avut parte și de norocul care l-a ajutat. După ce a izbutit să înfrîngă și să pună pe fugă o mare armată de vrăjmași, regele s-a întors la Roma, fiind încredințat că acuma se poate bizui și pe sprijinul patricienilor și pe dragostea poporului.

El pășește acum să desăvîrșească cele mai mari lucrări și să consolideze opera în vederea păcii, pentru că, în măsura în care Numa fusese creatorul dreptului de obîrșie divină, tot așa el, la rîndul lui, a ajuns și el să fie prețuit de urmași, fiind socotit ca organizatorul treptelor din dregătorii și al claselor de cetățeni din statul roman, fiindcă de la el pornește ideea deosebirii cetățenilor, întemeiată pe rang și avere.¹³¹ El este cel dintîi care a introdus censul,¹³² care este una din cele mai sănătoase metode de verificare, și care va fi principiul fundamental pe care se va sprijini viitoarea putere a Romei, fiindcă nu meritele și serviciile prestate pe front și în timp de pace erau acelea care rostuiiau pe cetățeni în viață și în relațiile lor cu statul, ci starea lor materială. Atunci a înfăptuit el, pentru prima oară, cea dintîi constituție după datele acestui recensămînt, clasele și centuriile, stabilînd și o anumită rînduală în viața socială, care trebuia respectată și în timp de război, și în timp de pace.

XLIII Din rîndurile cetătenilor care aveau o avere de 100 000 de ași și chiar mai mult, Servius Tullius alcătui 80 de centurii, patruzeci din ele alcătuite din bătrîni, patruzeci din tineri. Aceasta se numea prima clasă. Cei mai vîrstnici aveau îndatorirea de a asigura paza și a face apărarea cetății, în timp ce tinerii trebuiau să ducă greul războiului peste hotare. Armele pe care erau obligați să și le rostuiască erau coiful,¹³³ scutul,¹³⁴ zalele¹³⁵ și platoșa.¹³⁶ Toate erau de metal. Acestea trebuiau să protegiască corpul; ca arme ofensive împotriva vrăjmașului erau prevăzute lancea¹³⁷ și sabia.¹³⁸ S-au mai adăugat și două centurii de trupe speciale de fabri,¹³⁹ care nu erau înarmate, însă aveau însărcinarea de a face mașinile de război, precum și instrumentele mai grele pentru război.

Clasa a doua cuprinde cetățenii ce dispuneau de o avere prețuită între 75 000 și 100 000 de ași.¹⁴⁰ S-au alcătuit și din acești cetățeni, tineri și vîrstnici, douăzeci de centurii. Ca armă obligatorie aveau scutul lung, dreptunghiular, în locul celui rotund, și aceleași arme, în afară de platoșă.

Clasa a treia a fost stabilită la recensămînt pentru cetățenii care aveau o avere de 50 000 ași. Era alcătuită tot din douăzeci de centurii și cu aceleași deosebiri în ce privește vîrsta; nici un fel de schimbare în privința armelor, în afară de faptul că aici nu se mai prevedeau zalele.

Din clasa a patra făceau parte cetățenii cu 25 000 de ași și erau împărțiți tot în 20 de centurii. În schimb nu aveau ca arme decît lancea și sulița de aruncat.

Clasa a cincea era mai mare: era alcătuită din treizeci de centurii. Acestea formau detașamentele de prăștiași, înzestrați cu praștii și pietre. Din aceste clase făceau parte și supranumerarii, gornisții și trîmbițașii, împărțiți pe trei centurii. Această clasă avea efective de 11 000 de oameni. Restul de cetățeni, care dispuneau de o avere sub cea amintită mai sus, au alcătuit o centurie, care era scutită de serviciul militar. În felul acesta a fost organizată pedestrima romană, pe centurii, cu asemenea subîmpărțiri. Corpul de cavalerie romană era alcătuit numai din patricieni; fruntașii cetății furnizau efective pentru 12 centurii.

Servius Tullius a alcătuit 6 centurii de cavalerie, pe cînd Romulus dispunea numai de trei, rămînînd cu aceleași denumiri de la începutul organizației lor. A hotărît să se pună la dispoziție din casa vistieriei statului cîte 10 000 de ași de fiecare, pentru cumpărarea de cai. Pentru întreținerea cailor, văduvele și femeile care nu reușiseră să se mărite erau obligate să dea cîte 2 000 de ași fiecare.

În felul acesta, toată greutatea podvezilor trecea de la cei săraci în sarcina cetățenilor mai avuți. Bogații, în schimb, s-au bucurat și de ranguri și onoruri. Această stare de lucruri de pe vremea lui Romulus, care este păstrată mai departe neschimbată și de către regii următori, cînd fiecare persoană avea drept egal de vot, fără deosebire, n-a mai rămas așa; acum s-au creat ranguri și grade, bineînțeleș, fără să-i fie nimănui luat dreptul de vot; numai că puterea se găsea la frunțașii cetății.

Cavaleria era chemată cea dintii să-și exercite dreptul de vot, apoi urmau cele 80 de centurii ale primei clase. Dacă erau deosebiri de păreri, pe cine anume să voteze — ceea ce însă se întîmpla destul de rar — atunci se chemau centuriile clasei a doua; însă nu era niciodată nevoie să se coboare pînă la clasele de jos, neajungîndu-se chiar pînă la cea din urmă. Nu trebuie să ne mirăm că rînduiala care s-a păstrat pînă astăzi și numărul total de centurii stabilit de Servius Tullius nu mai corespunde centuriilor din cele 35 de triburi cîte există acum, numărul centuriilor de tineri fiind azi îndoit. El împărțise orașul în patru mari cartiere. Cartierele și colinele locuite pe acea vreme se numeau triburi, un cuvînt care derivă, cred eu, de la „impozit“, fiindcă și dările fuseseră fixate tot în raport cu averea fiecăruia, respectîndu-se întocmai această organizare. Totuși triburile nu aveau nici un fel de legătură cu împărțirea și numărul centuriilor.

XLIV După terminarea recensămîntului pe care l-a grăbit, sancționînd printr-o lege pe cei care se sustrăgeau, prevăzînd pedeapsa cu închisoarea și chiar cu moartea pentru cei nerecenzați, Servius Tullius a hotărît ca toți cetățenii romani, și cavaleri, și pedestrași, să fie prezenți în revărsatul zorilor

în Cîmpul lui Marte,¹⁴¹ fiecare în formația centuriei sale. Acolo s-a făcut o slujbă de purificare a întregii armate, jertfindu-se un taur, un porc și o oaie. Și această ceremonie a căpătat denumirea de lustrum¹⁴² sau „ispășirea de la sfîrșit“, fiindcă ea s-a oficiat după ce s-au încheiat lucrările recensămîntului. Se spune că Roma a avut, cu prilejul acestui recensămînt, o populație de 80 000 de suflete. Cel mai vechi dintre istoricii romani, Fabius Pictor,¹⁴³ menționează însă că numai aceia care erau apți de a purta armele erau în număr de 80 000 de bărbați. Avînd în vedere creșterea populației romane, orașul s-a mărit și ca suprafață, adăugîndu-se încă două coline, Quirinalul și Viminalul.¹⁴⁴ Tot el a mărit și cartierul Esquilinului, unde și-a stabilit reședința, ca să-i dea mai multă faimă cartierului. Înconjură orașul cu ziduri,¹⁴⁵ parapete și șanțuri și tot soiul de lucrări de apărare. El e acela care creează astfel incinta și linia de centură a orașului. Pomoerium înseamnă de altfel, dacă cercetezi sensul cuvîntului, ce e dincolo de ziduri. Este vorba de golul destul de mare dintre și în jurul zidurilor romane, unde etruscii odinioară, atunci cînd voiau să construiască un oraș, trasau pe locul consacrat, prin pietre de hotar, mai întii zidurile împrejmuitoare, cercetîndu-se mai înainte zborul păsărilor, astfel încît să nu se continue construcțiile către partea interioară a zidurilor, chiar pînă în ziduri, în timp ce astăzi oamenii și-au făcut casele lipite aproape de aceste ziduri, folosindu-le chiar ca pereți ai locuințelor lor proprii, iar în afară de ziduri se întinde o zonă de teren viran, care nu era destinată nici unui fel de lucrări. Acest spațiu, care era oprit să fie întrebuințat pentru construcții de locuințe, și chiar pentru arături, nu era mai mare ca acela al zonei pomeriumului,¹⁴⁶ se găsea nu numai în spatele zidului, dar și zidul se afla în afara lui, spațiu pe care romanii l-au denumit linie de centură. Dar o dată cu creșterea orașului, aceste granițe socotite sfinte erau și ele împinse în afară, pînă acolo unde trebuiau să înainteze noile ziduri.

XLV După ce s-a înmulțit populația și s-a mărit și suprafața orașului, organizîndu-se totul în perfectă rînduială, pentru a face față oricăror împrejurări, fie în timp de pace, fie de

război, Servius Tullius a căutat să mărească faima puterii romane, însă printr-o domnie înțeleaptă, nu prin forța armelor. De aceea s-a gândit să înfrumusețeze orașul. Pe vremea aceea se auzise de vestitul templu al Dianei din Ephes.¹⁴⁷ Se dusesse vorba că acest templu fusese ridicat din ofrandele tuturor cetățenilor din Asia Mică. Această frățietate și înțelegere între toți cetățenii o ridică în slăvi Servius, precum și cinstirea de toți a zeilor în fața fruntașilor latini, cu care întreținea legături de prietenie și de ospetie, și oficiale și particulare. Datorită stăruințelor sale repetate, Servius izbuti pînă în cele din urmă ca populațiile latine să construiască, împreună cu poporul roman, templul Dianei.¹⁴⁸ Așezămîntul era o dovadă că Roma avea conducerea acestei confederații, din pricina căreia au fost atîtea ciocniri pe calea armelor. Pe cînd se credea că latinii au fost cei dintîi care au renunțat la această pretenție de întietate, din pricina căreia s-a vărsat atîta sînge și s-au întîmplat atîtea dezastre, un locuitor din țara sabinilor și-a făurit un plan, datorită căruia era să se încline de partea poporului sabin cumpăna puterii. Se povestea că în țara sabinilor se găsea o vacă nemaipomenit de mare și de frumoasă, proprietatea unui gospodar oarecare. Coarnele acestei vaci minune fuseseră atîrnate la intrarea vestibulului templului Dianei, ca o amintire a acestei vaci fără seamăn. Se răspîndise, cum era și firec, și o legendă în jurul acestui animal, pe care cei cu darul proorocirii au răspîndit-o într-adins, că acel cetățean care va jertfi și va închina această vacă Dianei va reuși să aducă puterea în cetatea sa, făcînd-o atotputernică și nebiruită. Cînd a venit vremea pentru sacrificiu, sabinul a adus vaca pînă la Roma, la templul Dianei, oprindu-se cu ea în fața altarului. Acolo, mai marele templului, uluit de această vită vestită prin mărimea ei, amintindu-și de profeție, l-a întrebat pe sabin: „Ce pregătești aici străine? Ai de gînd să aduci o jertfă necurată Dianei? Nu vrei mai întîi să te scalzi, ca să te cureți în apa curgătoare a fluviului? Tibrul curge doar aci în vale“. Străinul a fost cuprîns de fiorii remușcărilor; fiind o fire cucernică și fiindcă dorea să se împlinească toate potrivit proorociei, a coborît de pe treptele templului, intrînd în apă; și atunci preotul roman a profitat de această clipă și a jertfit

vaca în cinstea Dianei. Toată lumea de față și reglele s-au bucurat nespuse de această întorsătură a lucrurilor.

XLVI Cu toate că Servius știa să țină bine strâns în mâini tronul, fiind de mult deprins cu cirna, totuși, fiindcă auzea câteodată criticile răspândite de tânărul Tarquinius, care spunea că regele guvernează peste voința poporului, a căutat să-și atragă mai întâi de partea sa bunăvoința și dragostea poporului, împărțind fiecărui cap de familie câte un lot de pământ, și atunci a îndrăznit să pună această întrebare poporului: „Oare vrea și poruncește poporul să rămână el mai departe pe tron?” În felul acesta, regele a fost întărit de popor în domnie, prin încuviințarea tuturor, într-o atmosferă de care nici un alt rege nu se bucurase mai înainte. Cu toate acestea, Tarquinius tot nu și-a pierdut nădejdea că va pune mâna pe tron. Și aceasta cu atât mai virtuos, cu cât simțise că împărțirea de pământuri poporului se făcuse împotriva voinței patricienilor. De aceea s-a gândit că acum i-a venit lui apa la moară, fiindcă i s-a ivit prilejul nimerit să-l învinuiască pe Servius în fața senatului, pentru ca în felul acesta să-și sporească vaza în fața patricienilor.

Tarquinius era un tânăr cu o fire bătaioasă și se înfierbînta iute; afară de aceasta și soția lui, Tullia, îl zădăra, așezându-și mereu bărbatul, care avea asemenea frământări. S-a ajuns pînă acolo încît palatul regilor să se prefacă într-un cuibar de fărâdeleși, pentru ca din sila și dezgustul de capete încoronate să răsară mai de timpuriu libertatea și pentru ca acest tron cîștigat printr-o ticăloșie să fie cel din urmă din istoria poporului roman. Este vorba de L. Tarquinius. (Nu se știe precis dacă el a fost fiul sau nepotul regelui Tarquinius cel Bătrîn. Am găsit menționat la mai mulți analiști că acesta a fost fiul lui Tarquinius cel Bătrîn.) El avea un frate, pe Tarquinius Aruns,¹⁴⁹ un tânăr potolit și o fire blîndă. Așa cum s-a istorisit mai sus, cele două fiice ale regelui, amîndouă cu numele tot de Tullia, s-au căsătorit cu cei doi frați. Nici cele două femei nu se asemănau de loc la fire una cu alta. Însă s-a nimerit, prin voința destinului, socot eu, să nu se unească prin căsnicie cele două firi aprige și iuți și spre norocul poporului

roman domnia lui Servius să dureze cît se poate de mult, pentru ca în timpul acesta să se statornicească temelia statului și să se orînduiască datinile lui. Sora ei însă, o fire pătimașă și ambițioasă, era scîrbită că nu a găsit în soțul ei omul potrivit, fiindcă nu era nici o fire cutezătoare și nici dornic de măriri. De aceea s-a îndreptat cu toată ființa ei către celălalt Tarquinius. Tullia îi susura la urechi că ea îl admiră pentru că el e bărbat în toată puterea cuvîntului și e și vlăstar din sînge regesc. În schimb, ea se uită cu dispreț la sora sa și se întrebă ce-a găsit la soțu-i, cînd n-are curaj nici cît o femeie. Asemănarea lor la fire i-a aruncat și mai mult pe unul în brațele celuilalt, așa cum se întîmplă în mod obișnuit în viață, cînd cine se aseamănă se adună și cînd se unește păcatul cu răul. Totuși, începutul tulburării minții și a răsturnării tuturor lucrurilor a fost pricinuit de această femeie. Tullia, mare meșteră în a întinde bine ițele și a prinde cu vorbe în mreje pe un bărbat, se întîlnea mereu în ascuns cu Tarquinius, și-l toca mereu la cap cu cusururile soțului și ale surorii sale, pe care îi făcea mereu de rușine și ocară. I-a mărturisit că ar fi fost mai bine dacă ar fi rămas nemăritată și dacă nici soțul ei nu s-ar fi însurat de loc, decît să se încheie această căsnicie nepotrivită, ca să aibă parte toată viața ei numai de silă și scîrbă alături de un bărbat atît de laș, și ea să lîncezească și să se ofilească lîngă el. Ei, dacă zeii i-ar fi hărăzit în viață norocul de a avea un bărbat vrednic cum e cumnatul ei! Atunci s-ar fi schimbat de tot lucrurile, pentru că ar fi văzut venind în scurtă vreme tronul regal în casa-i, pe care-l vede la tatăl ei. Repede îi sucește mintea tînărului Tarquinius și-l prinde-n mreje cu ademenelile și îndrăzneala ei. Astfel Lucius Tarquinius și Tullia cea tînără, în urma morții neașteptate ale soților lor, care a urmat aproape una după alta, și-au văzut casele deschise și netezită calea pentru o nouă căsătorie. Cei doi își întemeiază noua lor căsnicie pe o fărădelege.¹⁵⁰ Servius, e adevărat, nu le-a îngăduit căsătoria, dar nici n-a întreprins ceva ca să-i împiedice.

XLVII În anii săi de bătrînețe, Tullius a început să devină din ce în ce mai acru și mai morocănos, iar tronul său să și-l

simtă ca o grea povară pe umeri. Căci femeia care-și pătase conștiința cu o nelegiuire, era gata acum să pornească și la a doua. Tullia nu slăbește din mreje zi și noapte pe noul ei bărbat, ca să-l împingă la un paricid, de vreme ce n-au avut nici un folos de pe urma crimei săvârșite mai înainte. Tullia îi șoptea mereu lui Tarquinius: Ei nu i-a trebuit un om căruia să-i fie numai soție și pe care să-l slujească întocmai ca o sclavă, ci are nevoie de un bărbat pe care să-l creadă vrednic de tron, care să-și aducă aminte că e fiul fostului rege Tarquinius cel Bătrîn; care să vrea cu tot dinadinsul să poarte în mână sceptrul, nu să se legene în speranța că are să-l capete cândva la sfântul așteaptă. „Numai dacă tu ești, într-adevăr, omul cu care eu m-am legat în căsnicie, fiind așa cum vreau eu, vei fi vrednic să te numesc și bărbatul meu, și regele acestui tron. Dar dacă nu vrei să fii așa, s-au dus toate planurile noastre, fiindcă va fi mult mai rău pentru noi, dacă după crimă ne bălăcim în lașitate. Nu vrei să pornești la treabă și s-o duci pînă la capăt? N-ai nevoie nici de Corint, nici de Tarquini, ca tatăl tău, ca să năzuiești după un tron străin. Și zeii patriei, și penanții casei părintești, și chipul tatălui tău, și casa regală, și numele de Tarquinius te îndrițuiesc să ajungi pe tronul regal. Dar dacă tu nu ai destul curaj, de ce-ți mai pierzi vremea degeaba, înșelînd lumea? De ce mai îngădui să fii privit ca o mlădiță de sînge regesc? Pleacă numaidecît de aici, de lîngă mine, la Tarquiniiii tăi și la Corintul tău! Ia-ți înapoi trecutul și obîrșia ta, cu însușirile proaste ale neamului tău, căci ești aidoma cu fratele, nu cu tatăl tău“. Și în felul acesta îi sucește capul și-l zăpăcește de tot pe tînărul Tarquinius, ațîțindu-l mereu; dar nici ea nu-și mai poate recăpăta liniștea, fiindcă se gîndea că Tanaquil, o femeie de neam străin, a fost în stare să urzească atîtea ițe, încît să profite de pe urma a două domnii, întîi a soțului, și apoi a gînerelui ei, pe cînd ea, Tullia, mlădiță regească, n-are nici un sprijin la îndemînă, nici să dobîndească tronul, nici să-l ia celor care nu-l merită.

Tarquinius, îmboldit de furia turbată a Tulliei, se agață ca scaiul de senatorii mai puțin vîrstnici și-i lingusește în toate chipurile; le amintește ce-a făcut tatăl lui pentru ei, și de

aceea le pretinde să-și arate recunoștința și față de fiu. Îi ademeneste pe cei mai tineri cu tot felul de daruri. Făgăduindu-le marea cu sarea, el vede că îi crește vaza, și de aceea îi aduce învinuiri fățișe regelui cu orice prilej. În cele din urmă, când găsește de cuviință că a sosit momentul potrivit să pornească la treabă, însoțit de o ceată de credincioși înarmați, a dat buzna în for; apoi s-a așezat pe tronul regal în fața senatului, toți cei de față rămânând încremeniți de spaimă. Tarquinius dă poruncă printr-un crainic ca toți senatorii să vină la ședința prezidată de regele Tarquinius. Senatorii s-au adunat în pripă, unii din ei fiind pregătiți anume din timp, iar ceilalți de teamă ca nu cumva nesoșirea lor să le pricinuiască vreun neajuns. Toți fuseseră surprinși și uimiți de noua situație, fiind convinși că s-a sfârșit acum cu Servius Tullius. Atunci Tarquinius a început să-l bîrfească acolo pe Servius, luînd-o de la obîrșia sa, spunînd că Servius Tullius s-a născut sclav; după moartea nemeritată a tatălui său, Tullius i-a uzurpat tronul, pe care i l-a oferit pe tavă ca ofrandă o femeie, fără să fie nici un interregnum, fără să se întrunească adunarea poporului și fără să fie întărit nici de senat. Născut în felul acesta, făcut rege în felul acesta, Servius Tullius a sprijinit numai pătura de jos a poporului din care s-a tras; din ură împotriva celor cu cinste și vază, le-a smuls frunțașilor cetății pămîntul, pe care l-a împărțit apoi celor mai netrebnci și mai nevolnici dintre oameni; toate dările, care înainte erau comune tuturor cetățenilor, le-a lăsat numai în seama frunțașilor cetății; a înființat censul, pentru ca nobilii auți să fie pizmuiți, pregătindu-și terenul ca să-și arate dărnicia față de cei mai prăpădiți și mai sărăntoci.

XLVIII Dar s-a întîmplat ca Servius să apară tocmai în toiul cuvîntării lui Tarquinius, fiind încunoștințat de un pristav al său să vină degrabă. Din pragul senatului, regele strigă cu glas puternic: „Tarquinius, ce înseamnă asta? Cum de-ai îndrăznit să convoci senatul în lipsa mea, cînd eu, regele, sînt încă în viață? Cum ai cutezat să te așezi pe tronul meu?” La aceste cuvinte, Tarquinius îi grăiește regelui cu îngîmfare: „dînsul stă pe tronul tatălui său, fiindcă e mult mai îndreptățit să domnească el, și nu un biet sclav. El este fiu de rege și

moștenitorul îndreptățit al tronului. Destul și-a bătut joc pînă acum, Servius, de familia sa și de stăpîinii săi! Destul și-a făcut de cap pînă acum“. S-a început un război mare, fiecare tabără susținîndu-și omul. Poporul dă și el buzna în senat. Incepea să iasă limpede în vileag că va rămîne pe tron acela care va învinge în această luptă. Atunci Tarquinius îndrăznește să ia taurul de coarne, mergînd cu cutezanță pînă la capăt. Fiind cu mult mai tînăr și mai vînjos ca Servius, îl înșfăcă de mijloc și-l azvîrli de-a dura cît colo pe trepte, rostogolindu-l pînă jos. Apoi se întoarce din nou la sfatul senatului. Toți curtenii regelui și toată garda lui s-au risipit, care încotro. Servius, plin tot de sînge, abia își mai trăgea sufletul. Atunci cînd cîțiva din slujitorii săi credincioși îl conduceau leșinat către casă, abia ajunseră la capătul șoselei Chiparoșilor,¹⁵¹ cînd au dat din nou peste o ceată de slujitori ai lui Tarquinius, trimiși după fugar. Aceștia i-au făcut repede de petrecanie lui Servius. Se crede că Tarquinius a săvîrșit și această fărădelege tot din îndemnul Tulliei, nesimțind nici o rușine, căci doar mai săvîrșise alta mai înainte. Tullia, cu caleașca ei — acest fapt se știe bine — a venit pînă în for și, fără să se rușineze de mulțimea de bărbați adunați, și-a strigat soțul în văzul lumii, grăindu-i cea dintîi ca unui rege. Cum Tullia a fost poftită de Tarquinius să se ducă numaidecît acasă și să se depărteze de această învălmășeală, ea s-a supus imediat. Tullia, după ce a ajuns la capătul șoselei Chiparoșilor, unde se afla atunci un templu al zeiței Diana, a mînat caleașca pe o uliță lăturalnică, spre partea dreaptă, mergînd pe strada Urbius, pentru a ajunge pe colina esquilină. Deodată vizitiul se oprește înspăimîntat, trăgînd de hățuri. El arată stăpîinei sale pe fostul rege întins la pămînt, fără viață, ucis de slujitorii ei. De atunci a rămas de pomină locul acesta blestemat din pricina fioroasei nelegiuiri, fiindcă pînă azi i se spune „Calea Fărădelegilor“ șoselei pe care a trecut Tullia cu mintea răvășită de furia turbării, cu caleașca peste leșul tatălui său. Tullia era toată mînjită de sînge. Însăși caleașca fusese stropită de sîngele tatălui ei. Tullia l-a adus pe Servius acasă la zeii casnici ai soțului său, a căror mînie și pedeapsă avea să fie cruntă, fiindcă

și sfârșitul ucigașilor va fi în curînd aidoma fărădelegii prin care și-au început domnia.

Servius Tullius a domnit 44 de ani. Domnia lui a fost de așa natură, încît i-ar fi fost greu unui urmaș la tron să-i continue înfăptuirile, chiar dacă ar fi fost cel mai cumpănit și cel mai vrednic om. La laurii faimei lui Servius s-a mai adăugat și faptul că o dată cu moartea sa a apus și regalitatea cu drepturile ei legitime. Unii analiști susțin că Servius Tullius, dorind ca patria lui să se bucure cu adevărat de libertate, ar fi avut de gînd să renunțe la cîrma țării, fiindcă era incredințat că într-o asemenea orînduire domnia de unul singur nu e bună, dacă nu s-ar fi ivit fărădelegea urzită și săvîrșită în propria-i casă.

XLIX Acum a început domnia lui Lucius Tarquinius, căruia i s-a adăugat și porecla de Trufașul pentru faptele sale, mai ales că el, deși era ginerele răposatului, a oprit cu strășnicie ca Servius să fie înmormîntat cu onorurile cuvenite unui rege, spunînd că nici Romulus n-a avut parte de îngropăciune. Apoi Tarquinius le-a venit de hac și frunțașilor senatului, despre care i se aducea la cunoștință că erau sprijinatorii lui Servius. Dîndu-și apoi seama că felul său de a pune mîna pe domnie ar putea găsi imitatori, ca să preîntîmpine acest neajuns, s-a înconjurat de o armată întregă de slujitori. A luat în răspăr orice drept și legalitate, domnind prin abuz și silnicie, ca unul care domnea călcînd vrerea poporului și fără încuviințarea senatului. Se mai adaugă și faptul că fiind nevoit să-și asigure domnia, a vîrit groaza în toți cetățenii, fiindcă știa că nu se va putea bizui pe dragostea lor. Și pentru a băga fiorii groazei în cei mai mulți, fără să se consfătuiească cu nimeni, el singur judeca, el singur făcea anchetele celor bănuți că uneltesc împotriva lui. Din această pricină a nimicit numeroase vieți; pe unii i-a trimis în surghiun, după bunul său plac; le-a confiscat averile, nu numai celor bănuți că uneltesc contra lui și pe care el îi ura, ci de multe ori numai din gîndul hrăpăreț de a pune mîna pe bunurile lor. În felul acesta, deși numărul senatorilor a fost simțitor micșorat, Tarquinius cel Trufaș a hotărît să nu mai fie aleși alții în locul celor dispăruți.

Regele urmărea ca senatul să fie scoborit de la rostul și însemnătatea lui, prin împușinarea numărului reprezentanților și prin înjosirea lui în așa hal, încît să nu mai îndrăznească vreodată să cîrtească spunînd că ceea ce se face se face fără voia senatului.

Tarquinius a fost primul rege care a încălcat obiceiurile țării păstrate din moși strămoși, de a se consulta senatul în orice probleme de stat. El a cîrmuit statul roman după bunul său plac, sfătuiindu-se cu o mică gașcă de la palat. Tarquinius încheia și hotăra, desfăcea și anula războiul, pacea, tratativele și alianțele din capul lui, cu cine vroia, fără să recurgă la adunarea poporului sau la autoritatea senatului. Mai întîi a căutat să-și asigure puterea, bizuindu-se nu pe băștinași, ci pe sprijinul oferit de străini; de aceea a cultivat prietenia cu latinii. A încheiat legături de prietenie și ospetie cu căpeteniile latinilor, încuscrindu-se cu ei. Astfel, el dă pe fiica sa de soție lui Octavius Mamilius din Tusculum,¹⁵² acesta fiind bărbatul cel mai de vază din toate neamurile latine (dacă e să credem legenda, se spune că Mamilius se trage direct din Ulise și zeița Circe).¹⁵³ Prin această încuscrere, Tarquinius a cîștigat multe rude și mulți prieteni de partea sa.

L Tarquinius se bucura de o mare autoritate printre fruntașii latinilor. El le hotărăște acestora o zi în scopul unei întrevederi comune la Dumbrava Ferentină¹⁵⁴, pentru că are să le aducă la cunoștință treburi importante de interes obștesc. La ziua hotărîtă, chiar din zori, vin în număr mare toate căpeteniile populațiilor latine. Tarquinius respectă într-adevăr ziua, în schimb se înfățișează abia la apusul soarelui. Cu acest prilej, s-au auzit toată ziua în această adunare tot felul de păreri. Turnus Herdonius din Aricia¹⁵⁵ l-a bîrfit din răspuțeri pe Tarquinius, pentru lipsa lui de la sfat: „Nu e de mirare că Tarquinius a căpătat porecla de Trufașul. (Așa îi spunea toată lumea, însă numai în ascuns, fiindcă cine putea îndrăzni pe față?) Intr-adevăr, nu e o dovadă de neobrăzată trufie faptul că-ți bați joc de toți cei ce poartă numele de latin? Cînd toate căpeteniile neamurilor latine, chiar și cei din colțurile cele mai îndepărtate ale Italiei chemate, au venit fără întîrziere la adunare, de ce tocmai cel care ne-a chemat pe

toți lipsește? De bună seamă, el vrea să știe cât de mare e puterea răbdării noastre, pentru ca să ne încalce bine pe grumaji și pentru ca, după ce ne va pune jugul de gît, să ne apese și să ne împileze după voie. Cine din noi nu-și dă seama că Tarquinius urmărește să ne subjuge și pe noi, latinii? Când concetățenii săi nu s-au încrezut în sinceritatea lui (și cum s-ar fi putut încrede, cînd el și-a uzurpat tronul, ucigîndu-și tatăl?), oare va fi cu puțință ca noi latinii să mai credem în el, cu atît mai vîrtos, cu cît e străin de neamul nostru? Dacă romanii se căiesc cu un asemenea tiran, de vreme ce-și distruge toată țara, luîndu-i la rînd pe toți cetățenii: unora le taie capul, pe alții îi trimite în surghiun, iar altora le ia cu de-a sila averile, mai pot avea încredere latinii în Tarquinius? Mai pot spera că pe ei îi așteaptă o soartă mai bună ca a romanilor? Dacă concetățenii săi ar ține seama de cuvintele sale, n-ar trebui să facă altceva decît fiecare să plece la casa sa și să-și vadă de treabă, și nu s-ar mai trudi să respecte data adunării, cîtă vreme tocmai cel care a hotărît ziua întrunirii nu o respectă“. În toiul cuvîntării lui Turnus, pe care toată lumea îl cunoștea ca pe un uneltitor primejdios, ca pe o fire răscolitoare, de vreme ce se impusese prin asemenea căi și în țara lui, apare și Tarquinius. Sosirea lui a pus capăt cuvîntării lui Turnus. Toți cei de față s-au îndreptat către noul venit, ca să-l întîmpine cu un salut. După ce s-a făcut tăcere, Tarquinius, care fusese înștiințat de unii din apropiații săi, a început să se roage de iertăciune că a venit așa de tîrziu, însă a întîrziat pentru o anume pricină îndreptățită, pentru că a fost ales ca judecător într-o neînțelegere dintre un tată și fiul său. Un părinte și feciorul lui, care se certau mereu, au recurs la judecata sa, și a fost nevoit să întîrzie, pentru că a voit să-i împace. Fiindcă această tărășenie i-a răpit lui toată ziua, le va aduce la cunoștință a doua zi ceea ce hotărîse să le spună. La aceste cuvinte, se spune că Turnus n-a pregetat să-i răspundă: „Cea mai scurtă și cea mai ușoară pricină e neînțelegerea dintre un tată și fiul său, fiindcă poate fi curmată în cîteva cuvinte: Dacă fiul n-ascultă de tată, are s-o pățească!“

LI Turnus, după ce a rostit aceste cuvinte, a părăsit adunarea, ducându-se în țara lui. Lui Tarquinius nu i-a venit bine la inimă ceea ce spusese Turnus despre el în adunare, de aceea a și urzit pierzarea dușmanului său. În primul rînd a căutat să vire groaza în latini, întrebuițînd aceleași căi la fel cum izbutise față de poporul roman. Și fiindcă nu putea să-l nîmicască pe Turnus, atacîndu-l în luptă deschisă, îl lovește prin urzeli, calomnii și prin învinuiri neîntemeiate, reușind pînă la urmă să-i vină de hac. Tarquinius izbuteste pînă la urmă să cumpere și un sclav de-al lui Turnus, prin mijlocirea unor aricini, cu care Turnus era în vrajbă.

Sclavul, din porunca și cu banii lui Tarquinius a făcut rost de o grămadă de săbii și de tot soiul de arme, pe care le-a ascuns într-o tainiță din locuința lui Turnus. După ce toată această urzeală a fost adusă la îndeplinire în cursul nopții, Tarquinius, puțin înainte de revărsatul zorilor, a chemat la întrunire pe căpeteniile latinilor. Aici s-a arătat tare înfrigurat, ca și cum ar fi fost în stăpînirea unei taine îngrijorătoare, spunîndu-le următoarele: „Zăbava lui de pe ziua de ieri a fost un semn ceresc, fiindcă zeii au fost aceia care l-au întîrziat de la adunare, pentru ca să scape și el și să le salveze și latinilor viețile. I s-a adus la cunoștință de unii că Turnus a pus la cale răpunerca și a lui, și a tuțurilor frunțașilor latini, pentru ca în felul acesta să rămînă Turnus singurul cîrmuitor și stăpîn al latinilor. Turnus ar fi avut de gînd ieri să-l atace, în timpul adunării, dar a amînat atacul fiindcă a lipsit el, inițiatorul adunării, și ținta pe care o urmărea dușmanul lor. Dar el i-a zădărnicit planurile lui Turnus și i-a spulberat nădejtile. El e încredințat de acest adevăr, deoarece lui i s-a adus la cunoștință la vremea potrivită că Turnus va veni cu o ceată de conspiratori pregătiți și înarmați, în zorii zilei, după ce toate căpeteniile vor fi adunate; lui i s-a spus că o mare cantitate de săbii au și fost aduse și puse la un loc dosit de către Turnus. Se poate afla pe dată, mergînd la fața locului, dacă această știre este adevărată. De aceea îi roagă pe toți cei prezenți să plece îndată cu el la Turnus“. Firea bătîioasă și trufașă a lui Turnus a dat de bănuț tuturor frunțașilor latini, socotindu-l în stare de așa ceva, mai ales după cuvîn-

tarea lui de ieri și după întârzierea lui Tarquinius, încredințați că aceasta era și pricina pentru care amînase pierzarea lor. Toți pornesc, deși cu oarecare îndoială în suflet, o fi așa, n-o fi așa, crezînd că dacă nu vor da de armele ascunse, atunci toate bănuielile vor fi neîntemeiate. Cînd ceata frunțașilor a ajuns la casa lui Turnus, o ceată de slujitori de ai lui Tarquinius îi înconjoară locuința și-l trezesc din somn. Sclavii lui Turnus, care încercaseră să-și apare cu armele stăpînul, fură țintuiți în loc și legați. Și atunci au fost aduse din tainița cu pricina mormanul de săbii, care au fost puse sub nasul lui Turnus. În felul acesta s-au putut adevăra cele puse la cale de Tarquinius. Căpetenia aricinelor a fost pus imediat în cătușe și în lanțuri. Fiindcă se făcuse prea mare zarvă, sînt chemați să vină toți latinii la adunare, fără întârziere. Cînd s-a adus la cunoștința tuturor această grămadă de arme, s-a stîrnit un freamăt de revoltă în rîndurile celor adunați, împotriva lui Turnus. Acesta, fără să mai fie anchetat, și fără să i se mai facă proces, a fost condamnat la moarte și executat într-un chip neobișnuit pînă atunci: a fost aruncat în fîntina Ferentină și înecat, după ce s-a astupat bine gura fîntînii cu pietre așezate pe o leasă împletită.

LII Tarquinius a convocat din nou pe latini la adunare. După ce i-a ridicat în slăvi pe cei care au dus la îndeplinire pedepsirea binemeritată a lui Turnus, pentru „dovedita-i crimă de înaltă trădare“, le-a spus următoarele: „Deoarece toți latinii își trag obîrșia din orașul Alba Longa, el poate să facă să intre din nou în vigoare un vechi drept, care prevede că latinii sînt obligați, prin condițiile unui tratat încheiat de Tullus cu latinii, împreună cu întreg statul alban și cu coloniile sale să intre sub supunerea și sub scutul puterii Romei. Cu tot acest tratat din trecut, Tarquinius e de părere că, în interesul tuturor, acest tratat trebuie să fie reînnoit, pentru ca și latinii, aliații Romei, să se bucure de aceleași foloase și condiții de viață ca și romanii, iar pe de altă parte, să scape de prădăciunile și distrugerile pe care le-au suferit orașele și ogoarele lor pe vremea lui Ancus Martius, și chiar și sub

domnia tatălui său, dar pe care le mai îndură acum și au să le mai îndure“.

Latinii s-au lăsat convinși fără prea mare greutate, și au reînnoit acest tratat, cu toate că rolul de frunte îl avea statul roman. De astfel, latinii au băgat de seamă că fruntașii lor politici lucrau mână în mână cu regele Tarquinius. Întâmplarea cu sfârșitul cumplit al lui Turnus era o dovadă proaspătă a primejdiilor care i-ar putea paște pe oricare din ei, dacă ar îndrăzni să se împotrivescă lui Tarquinius. În felul acesta s-a ajuns la reînnoirea vechiului tratat. Potrivit condițiilor lui, întreg tineretul poporului latin a fost obligat să vină înarmat și să se adune la dumbrava Ferentină, la data hotărâtă. La porunca dată de regele roman, tinerii tuturor neamurilor latine s-au adunat acolo. Pentru ca ostașii acestor noroade să nu-și mai aibă fiecare comandantul lor, precum și ordine și consemne secrete, sau drapele proprii, a amestecat efectivele manipulelor romane și latine¹⁵⁶ așa fel, încît fiecare manipul a fost împărțit în două, fiecare jumătate devenind acum un nou manipul. În fruntea celor două manipule reunite a pus un centurion.

LIII Tarquinius, cu toată că în vreme de pace a fost un rege rău pentru popor, totuși, pe cîmpul de luptă n-a fost un comandant slab și nepriceput. Poate că ar fi fost deopotrivă în calitate cu regii anteriori în ce privește arta conducerii războiului, dacă n-ar fi avut alte îndeletniciri. Tarquinius a fost cel dintîi dintre căpeteniile romane care a pornit ciocnirile cu volscii, fiindcă și după el războaiele cu volscii au fost neîntrerupte, durînd mai bine de 200 ani. El le-a cucerit volscilor cetatea Suessa Pometia. Din vînzarea prăzii capturate în acel război a rezultat suma de 40 de talanți în aur și în argint, bani pe care Tarquinius i-a pus la îndemînă pentru înălțarea unui templu închinat lui Jupiter. Acest templu avea să fie măreț, vrednic de regele zeilor și al oamenilor, și demn de faima puterii romane, și în același timp potrivit cu frumusețea locului ce domina împrejurimile. Banii ieșiți din vînzarea prăzii luate în acest război au fost îngropați la temelii templului.

Tarquinius a mai întreprins și un alt război, de astă dată cu mai puțini sorți de izbîndă și de o durată mai lungă. Astfel el atacă cetatea învecinată Gabii,¹⁵⁷ fără succes însă. După ce atacul i-a fost zădărnicit, e nevoit să renunțe la împresurarea orașului. Atunci Tarquinius a recurs la o dibace stratagemă — cu toate că nu intră în firea romanilor întrebuițarea vicleșugurilor; numai în felul acesta a izbutit să cucerească cetatea Gabii.

Tarquinius, prefăcîndu-se că renunță la războiul cu această cetate, fiindcă acum are alte treburi mai însemnate, de pildă uriașele lucrări de interes obșteșc din Roma, în afară de zidirea templului lui Jupiter, și-a trimis pe fiul său Sextus, cel mai tînăr dintre cei trei copii ai săi, la Gabii, în urma acestei înțelegeri: Sextus trebuia să se prefacă că a fugit din Roma ca să-și caute azil la gabini, unde să se plîngă de purtarea neomenoasă și chinurile la care-l supunea tatăl său. Să le spună gabinilor „că tatăl său, cu marea lui trufie, i-a lăsat deoparte pe ceilalți romani, ca și pe străini, și s-a pus pe capul membrilor familiei sale; că Tarquinius a ajuns să se teamă și de droaia lui de copii, de aceea curățirea pe care a făcut-o în rîndurile senatului vrea să și-o pună în practică și în familia sa proprie, ca să nu-i mai rămînă nici un vlăstar în viață, nici măcar moștenitorul tronului; de aceea el, care abia a putut scăpa de furia turbată a tatălui său, cînd a văzut că nu mai are încotro, și că e pe muchie de cuțit, s-a gîndit că nu-și mai poate găsi scăparea decît numai la vrăjmașii lui L. Tarquinius. Gabinii să nu cadă în greșeala să creadă că nu sint amenințați de vreun nou război, sau că Tarquinius într-adins se prefacă că a renunțat la război, ci dimpotrivă, el abia așteaptă prilejul spre a năvăli din nou asupra lor, pe neașteptate. Dacă cei năpăstuiți și obidiți nu vor găsi azil la Gabii, atuncea el va fi nevoit să pornească în pribegie prin tot Lațul. Va merge și la volsci. Va bate și la porțile acvilor și hemicilor. Se va duce pînă acolo unde va găsi sprijin și unde va afla că feciorii oropsiți pot găsi o mînă de ajutor care să-i apere împotriva cruzimilor și chinurilor neomenoase ale tatălui său. E încredințat că va putea să dea și peste oameni înzestrați cu bărbăție, care să ia armele

și care să pornească un război împotriva celui mai trufaș dintre regi și împotriva norodului său, cel mai înverșunat și cel mai sălbatic popor din lume“.

Intrucît Sextus Tarquinius le părea hotărît să plece mai departe de acolo, plin de amărăciune dacă ei nu-l vor pofti să rămînă pe loc, căpeteniile gabinilor îl primesc cu toată bunăvoința și-i spun: „Să nu se mire el că regele Tarquinius a ajuns să se poarte și cu odraslele sale tot așa de rău cum s-a purtat și cu poporul său și cu aliații săi. Să aibă răbdare, că în curînd îi vor dovedi ce sînt gabinii în stare să facă“. În orice caz, sosirea lui Sextus îi umple de bucurie pe toți locuitorii cetății Gabii, care sînt convinși acum că, prin ajutorul lui, războiul se va muta de la porțile cetății Gabii la zidurile Romei însăși.

LIV Din această clipă, feciorului lui Tarquinius îi este îngăduit să ia parte la sfaturile publice. La aceste ședințe, Sextus declară că vederile sale sînt întocmai cu ale vechilor gabini, de care el are cunoștință. De aceea îi sfătuiește și stăruie chiar să dezlănțuie cît mai neîntîrziat războiul. El adaugă că spiritul său de prevedere îl împinge să grăbească acest război, cîtă vreme cunoaște forțele pe care le are la îndemînă fiecare din cele două tabere și cîtă vreme știe cît de urît e regele în ochii poporului roman, din pricina trufiei sale, pe care n-au putut s-o îndure nici măcar propriii săi copii.

În felul acesta Sextus Tarquinius, pe de o parte, pune paie pe foc, ațîțind pe fruntașii cetății Gabii și convingîndu-i să pornească cît mai grabnic războiul, pe de altă parte, în fruntea unei cete de tineri dintre cei mai îndrăzneți, pornește un șir de prădăciuni și de năvăliri asupra satelor și holdelor romane. Sextus le dă tot felul de porunci și întreprinde tot felul de hărțuieli, ca să le cîștige încrederea și ca să-i înșele pe gabini asupra rostului venirii sale acolo. Pînă în cele din urmă izbutește să le capete deplina lor încredere, fiind numit chiar el căpetenia acestui război. Norodul din Gabii habar n-avea ce se petrece și ce se pune la cale, cu atît mai virtos cu cît Sextus Tarquinius se ciocnea

și se hărțuia mereu cu unitățile romane, cu care prilej întotdeauna pîlcurile de gabini recoltau biruința. Atunci și căpeteniile gabinilor și poporul de jos credea, cu tot dinadinsul, că Sextus Tarquinius le-a fost trimis ca un dar al cerului, ca să le fie căpetenie.

Sextus s-a dovedit cît se poate de viteaz în fața ostașilor cetelor sale, înfruntînd totdeauna cele mai mari primejdii și îndurînd cea mai grea trudă și osteneală. El se arăta plin de mărinimie și dărnicie, lăsîndu-și soldații săi să se înfrupte singuri din prăzile capturate. În felul acesta, Sextus a ajuns atît de iubit de gabini, încît tatăl său nu era mai tare la Roma, cît era fiul său la Gabii. De aceea Sextus, cînd a socotit că e stăpîn acum pe situație și că poate porni acțiunea cea mare, își trimite la Roma pe unul din oamenii săi credincioși, ca să-i ceară sfatul regelui: ce anume pofteste să mai întreprindă acum, fiindcă zeii i-au dat lui atîta putere, încît ține cetatea Gabii în degetul lui mic. Ștafeta s-a dus la Roma. Cînd a ajuns în fața regelui, după ce i-a adus la cunoștință totul, n-a primit nici un fel de răspuns, poate pentru că regelui nu-i părea om de toată încrederea. Regele se duse în grădină, întocmai ca unul care vrea să chibzuiască și să ia o hotărîre; în vremea aceasta, pristavul fiului său mergea în spatele lui. În grădină, Tarquinius se plimba în sus și în jos, fără să scoată un cuvînt. În timpul plimbării însă, regele izbea cu un toiag toți macii care i se păreau mai înalți; întrebîndu-l mereu ce răspuns să ducă fiului său, trimisul, în cele din urmă, plictisit de atîta așteptare și mai ales necăjit că nu i-a reușit însărcinarea dată, s-a întors la Gabii. Acolo aduce la cunoștința stăpînului său tot ce i-a spus el regelui și tot ce a văzut, și că tatăl lui Sextus nu a scos o vorbă, fie din ură, fie din mînie, fie din pricina trufiei, vechiul păcat al firii sale. Sextus a ghicit însă numaidecît adevărul, pătrunzînd iute cu mintea taina din istorisirea cu macii cei mai înalți culcați de Tarquinius la pămînt cu toiagul, dîndu-și foarte bine seama ce vrea tatăl său. De aceea a purces numaidecît la treabă.

În scurtă vreme a scăpat de toți frunțașii cetății, aducîndu-le unora învinuiri în fața poporului; iar pe alții, mai

ales pe cei urîți de popor, fiindcă treaba aceasta era o jucărie ușoară pentru el, i-a răpus mult mai ușor. Pe mulți dintre fruntași i-a omorît fățiș. Căpeteniilor cărora nu le putea găsi nici o vină și n-avea cum să scape de ei, le făcea de hac pe sub ascuns. Altor fruntași le-a îngăduit să plece din țară din propria lor dorință, socotindu-i în surghiun, pentru ca în felul acesta să pună mâna pe averile lor. Sextus s-a făcut stăpîn și pe bunurile celor doborîți de el, împărțindu-le frățeste cu haitele de ucigași. De aici, daruri și ofrande din aceste prăzi împărțite în dreapta și stînga. În felul acesta S. Tarquinius a izbutit să adoarmă treptat, treptat, simțămintele întregului popor, fiindcă locuitorii gabini, ademeniți de setea de cîștig ușor pe spinarea semenilor lor, nu și-au mai dat seama de năruirea patriei lor; în cele din urmă, Gabii, lipsită de îndrumătorii săi firești, precum și de orice ajutor din partea vreunui aliat, a căzut ușor pradă în mâna regelui roman, predîndu-se fără nici o luptă.

LV După ce în felul acesta a pus mâna pe cetatea Gabii, Tarquinius încheie pace cu volscii. El înnoiește și pactul cu etruscii. După aceasta își întoarce privirile și către treburile gospodăririi orașului. Primul lui gînd a fost să lase urmașilor o amintire despre faima domniei și numelui său, prin zidirea unui templu în cinstea lui Jupiter, deasupra stîncii Tarpeia. Căci doar cei doi regi Tarquinius săvîrșiseră lucrarea: tatăl său l-a făgăduit, iar fiul l-a sfîrșit și inaugurat. Și ca să nu mai fie și alte așezăminte religioase pentru vreun alt cult, Tarquinius a hărăzit acest teren numai pentru construirea templului lui Jupiter. Apoi a mai hotărît să mai înalțe și alte sanctuare și altare, precum și numeroase așezăminte sacre, dintre care unele fuseseră făgăduite de regele sabin Titus Tatius, în momentul cel mai greu al luptei sale cu Romulus.

Toate aceste așezăminte au fost ridicate mai tîrziu. Se istorisește că, la începerea înălțării unui asemenea edificiu, zeii și-au arătat vrerea lor printr-un semn ce prevestea mureșia puterii romane. De aceea, Tarquinius consultînd auspiciile, semnele păsărilor au fost prielnice cînd a fost vorba

de zidirea tuturor acestor așezăminte, altare și capele, însă cînd a fost vorba de înălțarea altarului zeului Terminus, auspiciile au fost neprielnice. Această prevestire de rău augur a fost însă tălmăcită în felul următor: așezămîntul zeului Terminus, zeul hotarelor și sfîrșitului, nu s-a clintit din locul său. Faptul că dintre toți zeii el a fost singurul care n-a îngăduit să fie îndepărtat din locul închinat lui e o prevestire, care dă în vileag trăinicia și tăria întregii sale puteri. Poporul a primit și această tilcuire a veșniciei lui.

S-a mai dus vestea și despre o altă arătare care îi proceea cît de mare va fi puterea lui Tarquinius. Se spune că, pe cînd se săpa la temelia templului, s-a găsit îngropat în pămînt un cap de om cu fața întreagă și cu carnea neputrezită. Acest semn a prevestit că cetatea romană va ajunge capitala puterii romane, care va ocîrmi întreg pămîntul. Aceste semne le tilcuiau la fel și ghicitorii din Roma, și cei aduși într-adins din Etruria, în acest scop.

Toată ființa lui Tarquinius era frămîntată numai de ținta unor mărețe înfăptuiri, pentru care el era nevoit să cheltuiască sume uriașe. De aceea, sumele de bani rezultate din prăzile luate din Suessa Pometia, care erau hărăzite să ajungă pînă la acoperirea templului, n-au ajuns la drept vorbind decît numai pentru temelie. Eu sînt înclinat să-i dau mai multă crezare analistului Fabius Pictor decît lui Piso¹⁵⁸ (fiindcă, de altfel, e și mai vechi decît el), și care spune că toată această sumă a fost numai de 40 de talanți, pe cînd Piso, dimpotrivă, susține că au fost 40 000 de livre de arginț, ceea ce e cu neputință. Niciodată cu prilejul cuceririi vreunei cetăți nu s-a dat peste o asemenea pradă. De bună seamă, dacă s-ar fi dat de asemenea sume de bani, acestea ar fi fost cu prisosință îndeajuns și pentru ridicarea temeliei oricărui așezămînt, oricît de măreț ar fi fost, nu numai pentru templul lui Jupiter.

LVI Avînd în cap numai terminarea templului lui Jupiter, Tarquinius a adus meșteri și lucrători din toate părțile Etruriei. El a cheltuit nu numai sume uriașe luate din vistieria statului, dar a scos și poporul la muncă silnică.

Cu toate că muncile la această construcție erau destul de grele și cu toate că cetățenii mai erau îndatorați și cu satisfacerea serviciului militar, poporul nu se simțea atât de covârșit de trudă, fiindcă toți erau mândri că prin mâinile lor se înalță sfintele așezăminte ale zeilor. La urmă însă, când au văzut că lucrările nu se mai sfârșesc, au început să se simtă istoviți de trudă când au dat de lucrări mai puțin arătoase, dar mai greu de îndeplinit, ca de pildă ridicarea amfiteatrului din circ, unde stîncile erau cioplite, pentru a putea ședeă spectatorii. La fel de grele au fost și lucrările pe sub pămînt ale marelui canal de scurgere a murdăriilor orașului, care poartă numele de Cloaca Maxima. Aceste două lucrări sînt într-adevăr fără seamăn. Din tot ce avem noi astăzi la îndemînă, în ce privește măreția acestor lucrări, aproape că nu există altele care să stea pe aceeași treaptă cu ele.

În felul acesta, Tarquinius cel Trufaș a dat mult de lucru poporului său, deoarece el era convins că gloata care nu e pusă la treabă, va fi pentru stat o grea povară; de aceea s-a gîndit să-și trimită concetățenii prin diverse regiuni, în chip de coloniști, pentru a se lăși în felul acesta puterea statului roman. Coloniile înființate de Tarquinius au fost Signia¹⁵⁹ și Circeii,¹⁶⁰ care aveau să fie două puternice fortărețe ale Romei, și pe mare, și pe uscat. În timp ce Tarquinius avea asemenea îndeletniciri, o întîmplare nemaipomenită a stîrnit spaimă: un șarpe uriaș a scăpat din cușca lui de lemn, rîspîndind groaza în tot palatul, astfel, încît toți slujitorii au fugit, care încotro. Regele însuși a fost tare zdruncinat de această întîmplare, mai căpătînd încă o grijă pe deasupra, că nu avea el destule pe cap. Spăimîntat de acest semn rău prevestitor întîmplat chiar în casa sa, cu toate că avea la îndemînă destui prezicători aduși anume din Etruria, a hotărît să-și trimită oamenii săi de încredere tocmai la oracolul de la Delphi, cel mai vestit de pe tot pămîntul, pe acea vreme. Dar fiindcă nu se încumeta să dea această însărcinare vreunuia din slujitorii săi, ca să-i aducă răspunsul oracolu-lui¹⁶¹ de-acolo, și-a trimis pe doi dintre feciorii săi, peste țări necunoscute și mări și mai necunoscute pe acele vremuri tulburi, pînă în Grecia. Fiii săi, Titus și Aruns, au ple-

cat. Li s-a mai dat încă un tovarăș de drum, pe L. Iunius Brutus, feciorul Tarquiniei, sora regelui. Brutus, deși era zdravăn ca toată lumea, oricui i se părea că n-ar fi în toate mințile. Pricina e faptul că Brutus, atunci când a auzit că toate căpeteniile statului roman, între care și fratele său, au fost răpuși din porunca regelui, deși acesta era unchiul său, s-a hotărât să preîntâmpine orice surprize și să scape de orice teamă, pentru cazul când regele ar fi ispitit să pună mâna și pe averea sa. De aceea a chibzuit că acolo unde legea și dreptul sînt călcate în picioare și nu mai e nici o nădejde de viață, numai disprețuit de toți ești în siguranță. Încredințat de aceasta, s-a prefăcut într-adins că e timpit de-a binelea, lăsîndu-l pe rege să se înfrupte în voie din averea sa, ca dintr-o pradă. Mai mult, nu s-a mîhnit când i s-a spus de lume „tîmpitul“.

Brutus, la adăpostul acestui nume, a putut lucra în taină, pînă i-a sosit ceasul să deschidă porțile libertății și să salveze poporul roman, răsturnînd tirania regilor. Iunius Brutus a fost luat de Tarquini la Delphi, mai mult ca să-și bată joc de el, nu ca să-i dea însemnătatea cuvenită unui însoțitor de prinți. Se povestește că Brutus a adus ca ofrandă lui Apollo un toiag de aur, vîrît într-o teacă de lemn, într-adins scobit, ca semn că e întreg la minte.

Cînd Tarquiniiii au ajuns la oracolul din Delphi, după ce au îndeplinit poruncile tatălui, tinerilor le-a umblat prin cap năstrușnicia să știe care din cei doi frați va avea parte de tronul roman. Se spune că s-ar fi auzit un glas ieșit din hăul peșterii¹⁶²; „O, tineri, acela dintre voi care-și va săruta cel dintîi mama, va ajunge la cîrma puterii romane“. Cei doi Tarquiniii fac legămînt între ei că nu vor sufla o vorbă despre acest răspuns, ca nu care cumva să afle ceva Sextus, cel de-al treilea frate al lor rămas la Roma, țintind în felul acesta să-l lase pe moștenitor fără tron. Ei hotărăsc să recurgă la zar, pentru ca ursita să-și spună cuvîntul care din ei doi e hărăzit să-și sărute, cel dintîi, mama la întoarcerea la Roma.

Numai Brutus a tilcuit altfel glasul Pythiei. De aceea, prefăcîndu-se că s-a prăvălit deodată la pămînt, el a atins țărîna cu buzele. Brutus știa prea bine că pămîntul e mama

noastră, a tuturor muritorilor. Apoi s-au întors cu toții la Roma, tocmai pe vremea cînd se pregătea cu tot dinadinsul un mare război împotriva rutulilor.

LDVII Cetatea Ardea¹⁶³ era în stăpînirea rutulilor, un neam foarte tare și dîrz care locuia în acea regiune și care pe acele vremuri era vestit prin bogățiile sale. Pricina acestui război a fost aceasta: regele roman, sleit de atîtea cheltuieli cu mările lui edificii și lucrări publice, se gîndea, pe de o parte, să se mai înfrupte din averile unora, iar pe de altă parte, să mai cîștige un dram de simpatie din partea poporului prin împărțirea de prăzi ostașilor săi. Întreg poporul mocnea însă de revoltă împotriva lui Tarquinius, nu numai din cauza trufiei lui fără margini, dar și pentru că de atîta vreme ei erau storși de vlagă prin munca trudnică de sclavi, depusă atîta amar de vreme la aceste lucrări.

Regele a încercat să vadă dacă nu cumva poate cuceri Ardea din primul asalt. Cum atacul nu i-a reușit, a asediat cetatea, încercuind-o cu tot felul de lucrări. În acest răstimp cînd războiul sta pe loc, și de obicei durează vreme îndelungată, și nemaidesfășurîndu-se operațiuni de mari proporții, se mai puteau primi și concedii și permisiile destul de dese, bine înțelese, în primul rînd de către căpeteniile oștirii, nu de ostașul de rînd.

Pe atunci, feciorii regelui pierdeau vremea la petreceri și ospețe. Acum, la o petrecere dată de Sextus Tarquinius, întîmplător printre invitați se găsea și Collatinus Tarquinius, fiul lui Egerius. Printre altele veni vorba și despre consoarte. Fiecare mesean își ridică soția în slava cerului, laudînd-o că-i așa și pe dincolo. La urmă s-a încins între toți discuția, îmbujorîndu-se la față. Collatinus le face următoarea propunere: „Nu e nevoie de atîta vorbărie. În cîteva ceasuri toată lumea va fi încredințată, la fața locului, cu cît e mai presus Lucreția lui față de celelalte soții. Ei, dacă avem sînge tineresc în vine, și nu apă, sus pe cai și hai să ne convingem la fața locului de adevăr! Această împrejurare va fi cu atît mai plăcută, cu cît soțiile noastre habar nu au că ne ducem pe neașteptate la ele. Se vor trezi cu noi în fața

ochilor lor“. Toți mesenii se încălziseră de băutură. „Bine! Să mergem!“ Toți încăleacă pe cai. Dau pinteni. Bidiviii zboară. Ajung la Roma. Fiindcă începuseră să se lase umbrele amurgului, se duc mai întâi spre Collatia, la casa lui Collatinus. Acolo într-adevăr o găesc pe Lucreția, nu ca pe celelalte nurori ale regelui, care-și pierdeau vremea în lux și desfătări cu cele de rangul lor, ci dimpotrivă, în mijlocul gospodăriei, trebăluind cu hărnicie pînă seara tîrziu și torcînd caiere întregi de lînă, împreună cu sclavele sale, tot ca ea de harnice.¹⁶⁴ Sigur că pînă la urmă, din tot acest rămășag, Lucreția a fost aceea care a meritat toate laudele în ochii tuturor. La sosirea soțului și a Tarquinilor, toți musafirii au fost primiți cum se cuvine de Lucreția. Soțul era fericit că i-a biruit pe toți cu o asemenea soție. De aceea el pofteste pe odraslele regești la masă. Acolo însă lui Sextus Tarquinius i s-au aprins călcîiele după Lucreția, punîndu-i gînd rău. Lui îi ațîță simțurile și frumusețea neobișnuită a Lucreției, și-l ispitește și sufletul ei fără prihană. După această voioasă petrecere, se întoarce apoi toată lumea la tabără, cu glumele ei tinerești.

LVIII După ce s-au scurs cîteva zile de la această întâmplare, Sextus Tarquinius, însoțit de un singur slujitor, s-a dus la Collatia, fără să-i sufle un cuvînt lui Collatinus. Lucreția l-a primit cu atenția cuvenită pe un asemenea oaspete, fără să bănuiască mîrșevenia odraslei regale. După cină, mosafirul a fost condus în odaia de culcare pentru oaspeți. Cum a intrat în iatac, Sextus Tarquinius, înfierbîntat de poftele trupesti, cînd vede că pretutindenii în toată casa domnește liniște, toată lumea odihnindu-se, scoțînd sabia din teacă pătrunde în camera Lucreției, care dormea. Tarquinius o strînge cu mîna stîngă la pieptul său, aproape s-o înăbușe, spunîndu-i: „Lucreția, nu sufla o vorbă! Sînt eu, Sextus Tarquinius. În mînă am sabia. Dacă vei spune un singur cuvînt, vei muri!“.

Femeia, speriată din somn, rămîne încremenită. Se uită în jur deznădăjduită. De nicăieri, nici un semn de ajutor... Și-o amenință moartea. Atunci Tarquinius începe să-i înșire cîte îi vin la gură, spunîndu-i că o iubește ca pe nimeni pe lume și că o roagă să-l înțeleagă. La urmă, văzînd că nu

izbutește, schimbă glasul și începe s-o amenințe, încercînd pe toate căile să încătușeze și să înconvoaie sufletul neîntinat al acestei femei. Cînd a văzut că rămîne neclintită în hotărîrea ei și e gata să înfrunte neînfriată moartea, mișelul a scornit atunci o ticăloșie fără seamăn, fiind convins că o să se dea ea pe brazdă de frică: i-a spus că-i va înjunghia un sclav și-l va așeza gol în patul ei, ucizînd-o totodată și pe ea, pentru ca toată lumea să spună că a fost omorîță, fiindcă a fost prinsă de el într-un mîrșav adulter. Femeia, înnebunită de groază, a rămas împietrită de asemenea tieluire. Monstrul și-a devorat prada satisfăcut: Lucreția a fost siluită. Tarquinius, fălos cu asemenea ispravă, de pe urma căreia s-a spulberat faima cinstei unei matroane romane, s-a dus la treburile sale.

Lucreția, simțînd un rău nesfîrșit în toată ființa ei, trimite un slujitor în grabă la tatăl ei, și totodată și la soțu-i la Ardea, ca să vină acasă, însoțiți și de cei mai credincioși prieteni. Are nevoie de soț. Să vină fără întîrziere. S-a întîmplat o faptă îngrozitoare în casa lui.

Spurius Lucretius, tatăl ei, însoțit de P. Valerius, fiul lui Volesus, și Collatinus, cu prietenul său, L. Iunius Brutus, au venit cu toții. Soțul tocmai se întîlnise din întîmplare cu slujitorul lui de-acasă, care-i aducea știrea soției. Ei o găsesc pe Lucreția zbătîndu-se în ghiarele celei mai negre deznădejdi, în iatacul ei. Cînd au intrat ai săi în odaie, lacrimi șiroaie îi curgeau pe obrazii Lucreției. „Ești bolnavă?“ — „Mai întrebă? Mai poate fi zdravănă o femeie, cînd cinstea și-a pierdut-o? Collatinus, în patul tău sînt urmele unui bărbat străin. Deși trupul mi-a fost pîngărit, sufletul mi-e nevinovat. Moartea îmi va fi martoră că spun adevărul. Dați-mi mîna dreaptă și jurați că ticălosul nu va rămîne nepcdepsit. Cel care a intrat noaptea trecută ca un vrăjmaș în casa mea, înarmat, este Sextus Tarquinius, care în loc să vină ca un oaspete, mi-a pricinuit mie această izbeliște, năpastă și urgie. Pe capul lui să cadă această năpastă și urgie, dacă voi veți ști să fiți bărbați adevărați!“ Toți cei de față jurară pe rînd. Toți caută s-o mîngăie pe Lucreția, care avea sufletul rînit, spunîndu-i că nu e ea de vină, ci ticălosul făptaș.

„Sînt vinovați numai aceia care-și gîndesc cu mintea păcătul, și care îl și înfăptuiesc pe urmă. Acolo unde nu a fost hotărîrea gîndită, nu există vină“. Lucreția le-a răspuns: „Voi știți ce aveți de făcut și ce i se cuvine nemernicului. Eu, deși sînt convinsă că n-am greșit cu nimic, nu dau înapoi din fața chinurilor morții! Lucreția nu mai poate trăi, cînd lumea o știe cu cinstea-i pătată“. Și spunînd acestea, își înfîge în inimă pumnalul, ținut ascuns sub haină. Țîșnindu-i sîngele din rană, Lucreția se prăbușește fără viață. Răsună toată casa de strigătele soțului și tatălui ei.

LIX Pe cînd tatăl și soțul își simt inima frîntă de jale, Brutus scoate din inima Lucreției pumnalul plin de sînge și ținîndu-l în față jură: „Jur pe sîngele cel mai nevinovat înainte de a fi pîngărit de fiul regelui, și vă iau martori și pe voi, o zei, că voi urmări pînă în pînzele albe pe Lucius Tarquinius, pe nelegiuita-i soție și pe nemernicii lui vlăstari, și-i voi stîrpi de pe fața pămîntului cu fierul, cu focul și cu orice voi avea la îndemîină. Nu-i voi mai răbda la cîrma țării! Nu voi mai îngădui niciodată nici tirania regilor, și nici pe a altora!“ Îi înmîinează apoi pumnalul lui Collatinus. Valerius și Lucretius rămîn încremențiți, ca și cum s-ar fi întîmplat o minune cu Brutus, cînd l-a auzit rostind aceste cuvinte, de parcă acum era altă ființă. Toți sînt de această părere. Toți depun sacrul jurămint. Toți, lăsînd de o parte vaierele muieresti, dau frîu liber mîniei și revoltei. Toți jură să-l urmeze fără șovăire pe Brutus. Toți vor să răspundă la chemarea lui. Toți vor să-i răpună pe regi.

Ei așază pe năsălie trupul neînsuflețit al Lucreției și-l duc în for. Toți cetățenii o căinează, arătîndu-și mînia pentru această nouă nelegiuire. Nu e om care să nu se cutremure și să nu se jelească pentru cîte au pătimit de pe urma silniciei și tiraniei regelui și alor lui. Tot norodul e îndurerat pînă la lacrimi de durerea tatălui Lucreției. Poporul e mișcat și de vorbele lui Brutus, care îi spune că el îi va răzbuna lacrimile și suferințele, chiar și pe ale celor ce stau cu mîinile în sîn. Brutus îi îndeamnă să aibă o dată tăria bărbăției, să-și înarmeze, în sfîrșit, brațul și, dacă sînt bărbați

cu adevărat și vor să facă cinste numelui de roman, să pornească acum asupra vrăjmașului. Cei mai vajnici și mai dârji dintre tineri, fără să mai pregete, vin în jurul său, din propriul lor îndemn. După ei vine și gloata celorlalți feciori. Lăsînd un pîlc zdravăn la porțile Collatiei, unde au fixat străji, ca nu cumva să se dea de știre regelui de cele ce s-au pus la cale, toți ceilalți, înarmați pînă în dinți, pornesc spre Roma, avînd în frunte pe Brutus. În drum spre Roma, pe unde trece, această gloată înarmată stîrnește groază. Se face zarvă mare. Poporul însă, cînd vede că în fruntea cetelor înarmate merg chiar fruntașii cetății, își dă seama că toate acestea nu sînt la voia întîmplării. Împrejurarea aceasta neobișnuită a răscolit pînă în adîncuri întreaga suflare din Roma, mai ales acum cînd s-a aflat ce s-a petrecut cu Lucreția, la Collatia. De aceea, din toate ungherile orașului, poporul dă năvală spre for. După ce s-au strîns toți cetățenii în for, crainicul chemă poporul să asculte cuvîntul comandantului cavalerilor, dregătorie pe care o avea atunci întîmplător tot Brutus. Acesta, în discursul rostit în fața poporului, a lăsat de o parte firza și apucăturile vechiului Brutus, cunoscut de toată lumea sub porecla lui pînă-n ziua aceea, și a dat în vileag silnicia și desfrînarea lui Sextus Tarquinius, mîrșava-i nelegiuire, pîngărirea Lucreției și cumplita-i moarte, jalea nespusă a tatălui ei Lucretius Tricipitinus, care acum, pierzîndu-și fiica, a căzut în cea mai neagră deznădejde. A mai vorbit apoi despre tirania regelui însuși, de suferințele și chinurile îndurate de poporul roman silit să se trudească în duhoarea cumplită a canalului și în noroiul șanțurilor și canalelor. Bărbații romani, mîndri biruitori ai atîtor noroade, războinicii cu fală altădată, au ajuns să fie astăzi niște bieți muncitori cu ziua, niște pîrliți cioplitori de pietre. Brutus a mai amintit apoi și fărădelegea oribilă săvîrșită de Tarquiniu asupra lui Servius Tullius, și de căratul leșului celui ucis de fiica lui proprie, în caleașca ei, urîtă de toți oamenii. Apoi a cerut ajutor zeilor care i-au răzbunat și pe părinții lor.

Prin asemenea vorbe rostite, și de bună seamă cred că s-au spus și altele și mai năprasnice și mai grele care nu pot fi ușor reproduse de către cronicari, Brutus convinge

poporul îndirjit să-l detroneze pe rege, să-l arunce de la cîrma țării și să poruncească să plece în surghiun Lucius Tarquinius cu soția și odraslele sale. Apoi, el a adunat pe toți tinerii care s-au oferit ca voluntari, i-a înarmat și a pornit apoi spre tabăra de la Ardea, pentru a răscula și acolo armata împotriva regelui. Comanda supremă a Romei a lăsat-o lui Lucretius Tricipitinus, care mai fusese o dată numit de rege în postul de praefect¹⁶⁵ al orașului. În timpul acestei învălmășeli a fugit și Tullia din Roma, fiind pretutindeni întîmpinată de blestemele femeilor și bărbaților, care invocau umbrele morților să vină să-i răzbune împotriva nelegiuților.

LX După ce știrile asupra acestei întîmplări au ajuns și-n tabără, în timp ce regele înpăimîntat de această nouă situație se îndrepta spre Roma, ca să înăbușe tulburările, Brutus s-a abătut din calea lui, ca să nu se întilnească cu el în față (fiindcă presimțise că va veni la Roma). Și cam în aceeași vreme Brutus a ajuns la Ardea, iar Tarquinius la Roma, mergînd fiecare pe drumuri diferite. Numai că regele Tarquinius a găsit porțile orașului zăvorîte: poporul îi hotărîse surghiunul. În schimb, pe eliberatorul poporului roman, armata romană din tabără l-a primit cu un nespus avînt. Îndată au fost izgonite afară din tabără și odraslele regale. Doi dintre ei l-au urmat pe tatăl care a pornit în pribegie ca să-și trăiască viața de surghiunit în cetatea Caere, din țara etruscilor.

Sextus Tarquinius, care-și căutase adăpost la Gabii, unde se ducea ca în regatul său, a și fost înșfăcat de victimile sale, care s-au răzbunat pe el pentru atîtea nelegiuiri și tilhării, de care se făcuse vinovat în dauna lor, și a fost omorît de ei.

L. Tarquinius Trufașul a domnit 25 de ani.

Regalitatea a durat de la întemeierea Romei și pînă la eliberarea ei, vreme de 244 de ani. După regi, în comițiile centuriate ale poporului, au fost aleși la cîrma statului doi consuli,¹⁶⁶ și numiți în dregătorie de praefectul orașului, potrivit îndrumărilor date de Servius Tullius în constituția sa. Primii consuli romani au fost Lucius Iunius Brutus și Lucius Tarquinius Collatinus.

CARTEA II

I De aici înainte voi istorisi evenimentele trăite de poporul roman liber, și în timp de pace și în timp de război, amintind pe toți consulii aleși¹ în fiecare an, și domnia legilor care sînt mai presus de oameni. Trufia fără margini a ultimului rege a dat prilejul să se vădească din plin cît de dorită era de toată lumea această libertate. Într-adevăr; regii anteriori, așa fel au domnit și au ocîrmuit țara încît, pe bună dreptate, pot fi numiți fondatorii cîte unui cartier din Roma, fiindcă datorită lor populația romană, care se înmulțea văzînd cu ochii, își clădea mereu noi locuințe.

Nu poate fi nici o îndoială că însuși Brutus, care dobîndise atîta faimă prin detronarea și izgonirea regelui Tarquinius Trufașul, ar fi făcut cel mai mare rău poporului roman dacă ar fi recurs la răsturnarea regimului monarhic într-un alt moment, sub regii anteriori, cînd poporul nu era destul de copt ca să se bucure de libertate. Căci ce s-ar fi întîmplat dacă toată această gloată de ciobani și de pribegi, izgoniți din sînul tuturor neamurilor vecine, ar fi dobîndit, la adăpostul inviolabilității, libertatea sau de bună seamă nepedepsirea și, scăpați deodată de asupra tiraniei regale, ar fi răbufnit dintr-un început dezlănțuind adevărate răscoale ațîțate de tribuni? Ce s-ar fi întîmplat dacă ar fi început neînțelegerile între popor și senatori, într-un oraș care nu le aparținea lor, înainte de a-și închege familii, pecetluite prin dragostea față de soții și de copii, și în sfîrșit, dacă dragostea de pămîntul pe care-ți duci viața și cu care te contopești de

la o bucată de vreme nu te-ar alătura și cu sufletul de ceilalți semenii, întovărășindu-te cu ei? Din pricina dezbinării, tot poporul ar fi luat-o razna, unii trăgînd hăis, alții cea, mai ales cînd cetățenii nu sînt destul de copti la minte pentru a-și duce viața în colectiv.

Numai simțul măsurii în chivernisirea vieții și bunurilor ei, în toată liniștea, maturizează pe om așa fel, încît să-și poată culege singur roadele sale alese și bucura de libertate. Deocamdată libertatea consta mai mult prin cîrmuirea țării de către consuli aleși în fiecare an, nu prin micșorarea puterii regale. Primii consuli și-au păstrat toate drepturile, precum și toate însemnele foștilor regi. Atît s-a avut în vedere; pentru ca mulțimea să nu fie speriată de două ori, s-a hotărît ca însemnele consulilor², fasciile³ să-i însoțească pe rînd, pe fiecare din consuli.

Brutus a fost acela care s-a bucurat cel dintîi de dreptul de a fi precedat de lictori cu fasciile lor, bineînțeles cu îngăduința colegului său. Brutus, care a fost nu numai un luptător vajnic pentru cauza libertății, a devenit mai tîrziu un și mai zelos apărător al ei. Astfel, înainte de orice, a cerut întregului popor, setos de noua libertate, să jure că va lupta pentru ea, și nu va îngădui vreodată la cîrma statului pe vreun alt rege, ca nu cumva mai tîrziu să fie momit cu tot soiul de daruri sau cu făgăduieli mieroase.

Apoi, ca să mărească puterea senatului, al cărui număr de senatori scăzuse simțitor, fiindcă numeroși membri ai senatului fuseseră suprimați de rege, Brutus a ridicat și introdus în senat fruntași din rîndurile clasei cavalerilor, împlinînd astfel numărul de trei sute⁴. De atunci datează datina de a se spune senatorilor „părinți aleși”⁵, adică „noi trecuți în condice”, căci așa erau numiți noii admiși în senat. Această măsură a contribuit de minune la înfăptuirea unei armonii și unități a întregii cetăți, făcîndu-se un pas mai departe spre apropierea poporului de patricieni.

II S-a avut grijă apoi de cultul religios, și fiindcă și regii înființaseră o sumă de rînduiri în legătură cu cultul religios, pentru ca poporul să nu mai dorească niciodată

întoarcerea regalității, Brutus creează o nouă funcție religioasă, care se chemă rex sacrificulus⁶, adică un rege însărcinat cu sacrificiile. Acesta era un preot subordonat marelui pontifex, în scopul de a nu se mai aduce nici un fel de adumbrare libertății prin cinstirea unui cult legat de numele regelui, fiindcă libertatea trebuia păstrată cu orice preț! Și nu știu dacă această slujbă preotească și-a depășit vreodată marginile rostului său, care era de a se îndeletnici și avea grije de o sumă de lucruri, aproape fără importanță, în legătură cu cultul.

Poporul însă n-a arătat, în schimb, dragoste pentru celălalt consul, al cărui nume a devenit foarte urit de toată lumea, deși nu făcuse o faptă condamabilă. Pricina — se spune — a fost „că Tarquiniilor prea s-au deprins și s-au dedulcit cu domnia. Începutul l-a făcut Tarquinius cel Bătrîn; iar după el a ajuns rege Servius Tullius, apoi, însă nici măcar în acest răstimp, Tarquinius cel Trufaș, urmînd pe Servius Tullius, n-a ținut seama că pe tronul regal se găsea un altul și de aceea, socotindu-se singurul îndreptățit să-l moștenească, a uzurpat prin fărădelege și silnicie tronul. După izgonirea lui Tarquinius cel Trufaș, cîrma statului a intrat în mina lui Collatinus. Însă Tarquiniilor nu știură să trăiască așa cum se cuvine, și cum trăiesc toți simplii cetățeni. Și mai ales numele Tarquiniilor trezește amintiri neplăcute tuturor. Pe de altă parte, însuși numele lor este primejdios și pentru libertate“.

Astfel de vorbe menite să încerce simțămintele poporului se împrăstiaseră încetul cu încetul în toată cetatea pe socotcala lui Collatinus Tarquinius, și atunci Brutus chemă poporul la adunare, fiindcă simțea că poporul e frămîntat de tot soiul de bănuieli. Aici, mai înainte de orice, el dă citire în fața poporului acestui jurămint: „el nu va îngădui niciodată să mai vină la cîrma țării vreun rege sau vreo altă ființă care să poată pune din nou în primejdie libertatea. Libertatea trebuie păstrată cu orice preț. Nu trebuie să dăm înapoi de la nici o cale, pentru a-i păstra neștirbite toate însușirile și toate roadele sale. Brutus a mai spus apoi că el fără voia sa a luat cuvîntul, din pricina unei singure ființe, a lui Collatinus Tarquinius, dar că el n-ar fi rostit o vorbă dacă n-ar fi precum-

pănit în balanță dragostea lui pentru popor. Poporului roman nu-i vine să creadă că libertatea a fost de-a pururi recâștigată și așezată pe temelii solide. Neamul regelui și numele lui, nu numai că n-a dispărut din republică, dar chiar în fruntea celei mai înalte dregătorii se găsește unul din neamul regelui. Acesta dăunează și e o stavilă pentru libertate. Lucius Tarquinius! spuse el mai departe. Scapă-ne de bunăvoie de această teamă! Ne amintim prea bine și-ți mărturisim deschis că tu ai fost acela care ai izgonit pe regi din țară. Desăvârșește-ți înfăptuirea, ca să binemeriți de la popor. Gonește dincolo de fruntarii și numele acesta al regilor! Concetățenii tăi îți vor înapoia ție toate bunurile tale, neștirbite, la sfatul meu; mai mult, dacă-ți va lipsi ceva, vei fi din plin despăgubit. Pleacă de aici, ca prieten al poporului! Scapă odată poporul de groaza regilor, chiar dacă această teamă nu e îndreptățită. Poporul are adînc săpată în suflet convingerea că numai cu plecarea celui din urmă Tarquinius a scăpat de-a pururi de pacostea tiraniei regale“.

Consulul Tarquinius a rămas încremenit în fața acestei nemaipomenite și neașteptate cereri. Dorind să ia și el cuvîntul, toți fruntașii cetății veniră în jurul lui, rugîndu-l cu lacrimi în ochi să plece. La început Tarquinius nu prea s-a sinchisit de cererea lor. Dar cînd Spurius Lucretius, cel mai bătrîn din toți, un om respectat pentru faima trecutului său și care era chiar socrul lui Collatinus, a început să-l roage, să-i arate și să-l sfătuiască în toate chipurile că trebuie să se plece în fața hotărîrilor luate de tot poporul, atunci consulul Collatinus, temîndu-se ca ajungînd din nou simplu particular să nu piardă pe lingă toate bunurile sale, și mai mult, și ca nu cumva să cadă peste capul lui cine știe ce pacoste, poate mult mai grozavă, a demisionat din consulat și a părăsit Roma, strămutîndu-se cu tot ce avea la Lavinium⁷. Brutus a formulat apoi un proiect de lege, trecut prin adunarea poporului și votat, lege prin care se prevedea că toți acei care aparțineau gînteii și care purtau numele de Tarquinius sînt considerați în exil. Și-a luat apoi ca tovarăș de consulat pe P. Valerius, în urma alegerilor făcute în comisiile centuriate, fiindcă cu ajutorul acestuia răsturnase el monarhia.

III Deși nimeni nu sta la îndoială că Tarquiniiii vor amenința Roma cu războiul, aceasta a avut loc mai târziu decît se aștepta toată lumea. Dar, cu toate că romanii încă nu se temeau de acest neajuns, totuși poporul era cît pe-aci să-și piardă libertatea, datorită urzelilor viclene ale trădării.

Erau în rîndurile tineretului roman o sumă de flăcăiandri ziși de neam mare, care duseseră pe vremea regalității o viață de huzur și dezmăț, și căroră, din pricină că trăiseră numai în preajma palatului și erau de o seamă cu Tarquiniiii, le intrase în sînge deprinderea unei vieți ușoare. În timp ce în noua orînduire toți cetățenii aveau drepturi egale, devenind o apă și-un pămînt, tinerii aceștia se căinau unul față de altul „că libertatea unora a devenit robie pentru alții; că regele a fost omul de la care ai fi putut dobîndi orice, fie dreptate, fie nedreptate, după trebuință; la rege a fost deschisă calea pentru orice favoare, și de la el se putea căpăta orice binefacere. În mîna lui sta și puterea de a ierta, și puterea de a osîndi; numai regele era în măsură să deosebească pe prieteni de neprieteni. Dar legile de azi sînt oarbe și surde; sînt o armă mai mult în slujba celor slabi, decît a celor puternici. Astăzi, dacă le calci cumva, te-ai dus pe rîpă, nu mai capeți nici o păsuire, nici o iertare; e atît de primejdios să trăiești azi în acest regim, cînd viața are atîtea cotituri și cînd oricînd poți cădea în greșală“.

În vremea asta, cînd acești tineri cu sufletele bolnave aveau asemenea frămîntări, se înfățișează la Roma niște împuterniciți de-ai regilor, ca să ceară, în numele lor, înapoierea bunurilor confiscate, fără însă să adauge vreo vorbă în legătură cu revenirea la tron a monarhiei. După ce acești împuterniciți au arătat cererile casei regale în fața senatului, acesta a dezbătut pe toate fețele cererea lor; vreme de cîteva zile domni temerea că dacă nu i se înapoiază regelui bunurile, refuzul lor va însemna războiul; în schimb însă, dacă i se înapoiază regalitatea le va folosi ca mijloace pentru ducerea războiului.

În timpul acesta, interpușii regelui se ocupau pe ascuns cu tot felul de urzeli și ițe. Pe față arătau că ei susțin drepturile regalității asupra bunurilor confiscate, în taină, însă, țineau tot felul de adunări neîngăduite în care aveau drept țintă

restaurarea monarhiei. Și această solie a nimerit în plin, pentru că a izbutit să ispitească o sumă de tineri din rîndurile nobilimii, care era bucuroasă de o schimbare a ordinii în stat. Propunerile oamenilor regelui sînt primite de tineri cu mare plăcere. Li se înmînează din partea Tarquiniilor și o scrisoare. Astfel s-a pus la cale de către acești uneltitori primirea regelui și a familiei sale la Roma în ascuns, în vremea nopții.

IV Acest plan a fost încredințat mai întii fraților Vitellius și Aequilius. Sora Vitellilor era căsătorită cu consulul Brutus, și din această căsătorie rezultaseră doi fii, care acum erau destul de mari: Titus și Tiberius. Unchii lor, Tarquiniiii, i-au atras și pe acești doi tineri în gașca lor, ca să-i ajute la înfăptuirea urzelii. În afară de aceștia, au mai fost ademeniți din rîndurile aristocrației și alți tineri, care să le fie părtași. Numele acestor tineri nu se mai știe însă, din pricina noianului vremii scurse de atunci.

Între timp, părerea de a se înapoia bunurile casei regale s-a împus și în senat, din care pricină împuterniciții regelui își tot făceau de lucru prin Roma, fiindcă ei ceruseră consulilor un răgaz pentru a-și face rost de niște care pentru transportul averilor regale, în schimb, ei se consfătuiau cu conspiratorii, izbutind să-i convingă, în urma stăruințelor depuse, ca și ei să scrie o scrisoare Tarquiniilor. Căci altfel, cum ar putea crede Tarquiniiii că ceea ce le vor transmite împuterniciții lor sînt lucruri adevărate și nu plăsmuite? Și atunci tinerii au purces să scrie o scrisoare, în chip de cheazășie. Numai această greșală a lor a făcut să se dezvăluie mîrșava faptă. În ajunul plecării trimișilor regali la curtea Tarquiniilor, cum ei au luat masa de seară întîmplător, la locuința Vitellilor, uneltitorii au chibzuit și întocmit tot felul de socoteli și mijloace între ei, cum era și firesc, și în primul rînd punerea în aplicare a planului urzit, îndepărtînd de lîngă ei pe toți cei nepoftiți. Numai că din frînturile discuțiilor auzite, unul din sclavi a dat de firul întregului plan, mai ales că el simțise mai dinainte ceea ce se pusese la cale; el aștepta numai prilejul ca tinerii conspiratori să înmîneze interpușilor regelui scrisoarea, convins că dacă va pune mîna pe acea scrisoare, nu mai

e nevoie de o altă dovadă. Când sclavul a băgat de seamă că această scrisoare a fost într-adevăr înmînată, a adus la cunoștința consulului toată tainica urzeală.

Consulii și-au părăsit locuința lor, dînd poruncă să fie arestați îndată și oamenii regelui și uneltitorii. Totul a fost dus la bun sfîrșit, fără pic de zgomot. Cea dintîi grijă a consulilor a fost să nu dispară scrisoarea cu pricina. Toți trădătorii, fără întîrziere, au fost băgați la închisoare, în lanțuri. Cîtăva vreme a domnit îndoiala în legătură cu măsurile ce trebuia să se ia față de împuterniciții regelui. Cu toate că erau dovezi sigure de vinovăție, și deși puteau fi socotiți dușmani ai patriei, totuși aceștia s-au bucurat de aplicarea legii dreptului ginților și li s-a dat drumul.

D Atunci, întreaga situație, precum și hotărîrea luată mai înainte asupra înapoierii bunurilor regale, a fost adusă la cunoștința senatului. Acesta, indignat peste măsură, oprește să i se mai dea înapoi ceva regelui și familiei sale, în schimb se împotrivesc confiscării averii regale în favoarea statului.

Toate aceste bunuri au fost date pe mîna poporului, ca să le prade în toată voia. Scopul urmărit a fost ca între cetățenii poporului roman, care s-au înfruptat din prăzi și între familia regală a Tarquiniilor să nu mai fie niciodată nici o nădejde de pace. Ogoarele Tarquiniilor, care sînt situate între oraș și Tibru, au fost hărăzite zeului războiului. Acest teren de-atunci poartă numele de Cîmpul lui Marte⁸. Se spune că tocmai în vremea aceasta grîul dăduse în copt, fiind bun de secerat. Însă fiindcă se socotea un păcat folosirea roadelor acestui ogor, senatul a trimis o mulțime de oameni să-l secere, să-l care cu paie cu tot în coșuri și să-l arunce în Tibru, a cărui apă avea în mod obișnuit un curs lenes în zilele calde de vară. În unele vaduri, grămezile de grîu acoperite cu mîl au rămas mai departe pe loc. Și cu nămolul cărat de fluviu s-a format acolo încet, încet, o insulă, și în urmă, cred eu, s-au mai adăugat și stavile și digul construit de mîna omului, încît s-a alcătuit o arie destul de întinsă și de tare ca să poată susține chiar și temple și portice.

După ce bunurile regale au fost prădate, toți trădătorii au fost judecați și osîndiți la moarte. Condamnarea lor a cutremurat norodul roman cu atîta mai virtos, cu cît însuși consulul, îndatorat de dregătoria sa, se cădea să îndeplinească execuția fiilor săi, vinovați de înaltă trădare. Tocmai tatăl, care s-ar fi cuvenit să stea cît mai departe de această priveliște, trebuia, prin vrerea ursitei, să poruncească execuția vinovaților. Tinerii cei mai cunoscuți de toată lumea din Roma erau legați la stîlpul infamiei; însă ochii mulțimii erau ațintiți, mai întii, asupra celor doi fii ai consulului, de parcă ceilalți nici n-ar fi existat; toți cei de față erau mișcați nu atît de osîndiți, cît de ticăloasa lor ispravă; pentru care meritaseră această ispășire. „Tocmai fiii lui Brutus, să se lase tîrîți în viltoarea păcatului și să-și trădeze patria, și chiar în anul cînd ea și-a dobîndit libertatea? Ei și-au trădat pe tatăl lor, pe Brutus, salvatorul patriei, au trădat consulatul ieșit din casa lui Iunius Brutus, i-au trădat pe senatori, au trădat poporul și tot ce e sfînt și aparține zeilor și oamenilor. Și pentru cine au trădat? Pentru un rege trufaș și un învrăjbit exilat“. Astfel se vorbea peste tot.

Consulii au pășit spre jilțurile lor și lictorii au fost trimiși înainte, ca să îndeplinească îndatoririle în legătură cu execuția: osîndiții sînt dezbrăcați și bătuți cu vergile la piele, pînă și-au dat duhul, tăindu-li-se apoi capul. În toată vremea aceasta, tatăl lor, cu trăsăturile feței încremenite de un asemenea moment, era ținta privirilor poporului, cum își făcea datoria, supraveghind execuția pedepsei cerute de legile statului.

Îndată după pedepsirea vinovaților, pentru ca această pildă să rămînă de-a pururi în mintea oamenilor, și să se ferească întotdeauna de asemenea ticăloșii, s-a dat o bogată răsplată din tezaurul public sclavului care i-a pîrît, acordîndu-i-se și libertatea și cetățenia romană. Acesta pare să fie primul sclav eliberat prin atingerea capului cu varga⁹. Unii sînt aplecați să creadă că numele vergii cu pricina de aici își are obîrșia, și că acest sclav, după eliberare, a primit numele de Vindicus¹⁰. De atunci s-a creat această datină ca acei sclavi care au fost eliberați în felul acesta să primească și cetățenia romană.

VI Ducându-se pomina de cele întâmplate, Tarquinius se simțea otrăvit de ciudă că i s-au spulberat toate nădejtile recăpătării tronului, și s-a făcut stacojiu de mînie cînd și-a dat seama că viclenia lui nu s-a prins, și atunci a început să cutreiere cu jalbă pe la porțile tuturor cetăților etrusce, socotind că acum e vremea potrivită să urzească pe față războiul. În primul rînd se jelui veienților și tarquiniilor, spunîndu-le că „și el e sînge din sîngele lor, și deci să nu-l lase să piară în surghiun și în mizerie cu tinerii săi fii, în văzul lor, după ce-a ajuns și-n sapă de lemn, el, care fusese în trecut un domnitor atît de puternic. Se știe că Roma a apelat și la alți străini ca să-i aibă de regi, și tocmai el, cînd era pe tron și se frămînta să mărească puterea și faima poporului roman printr-un nou război, a fost zvîrlit din țară, și tocmai de rudele sale, printr-o mirșavă uneltire! Dar fiindcă uzurpatorii tronului și-au dat seama că niciunul din ei nu e la înălțimea sa, spre a-l putea înlocui la domnie, au rămas cu toți la cîrma țării, împărțindu-și rolurile și însărcinările. Averile lui au fost date ca pradă poporului, pentru ca în urma unei asemenea fărâdelegi să nu mai rămînă nici un cetățean fără pată. De aceea el va căuta să-și ia înapoi și țara și tronul: și-i va pedepsi și învăța minte pe cetățenii lipsiți de recunoștință. De aceea, veienții și tarquiniiii să facă tot ce le stă în putință, și să-l ajute, și să-l sprijine, ca să-și răzbune și vechile jigniri și toate nedreptățile suferite de pe urma romanilor, deoarece atîtea legiuni de-ale lor le-au fost decimate de romani, care le-au luat cu anasîna ogoarele și s-au făcut stăpîni pe țarinile lor“.

Toate aceste jeluiri și învinuiri aduse de fostul rege i-au scos din fîțîni pe veienți, și tot poporul acestora fremăta de ciudă, strigînd amenințător că trebuie să-și spele odată această rușine, mai ales cînd au acum în fruntea lor o căpetenie adevărată, și să-și recapete înapoi ceea ce au pierdut de pe urma războiului. Faimosul lui nume și înrudirea regelui cu atîta lume nu-i lăsau de loc nepăsători pe tarquini. Veienții găseau deci că e o mare cinste pentru ei ca unul din neamul lor să domnească pe tronul roman. De aceea, oastea unită a celor două cetăți l-a urmat pe Tarquinius cel Trufaș, ca să-l ajute să-și

recapete tronul și să-i învețe minte pe romani, declarându-le război.

Cînd trupele vrăjmașe au intrat pe teritoriul roman, consulii romani le ies cu armata în întîmpinare. Valerius și-a așezat pedestrima în formație de falangă¹¹, iar Brutus, în fruntea cavaleriei, care forma avangarda, a pornit cu roatele sale de călărași la iscodirea dușmanului. Dușmanul întrebuița aceeași tactică, cavaleria veienților precedînd grosul pedestrimii. Toată cavaleria dușmană era comandată de Aruns, fiul regelui.

Regele venea îndată în spatele cavaleriei, cu legiunile sale. Aruns l-a recunoscut numaidecît pe consul din depărtare, după lictorii¹² săi. Apropiindu-se și mai mult, l-a văzut chiar pe Brutus și, făcîndu-se stacojiu de mînie, a strigat către ai săi: „Asta e omul care ne-a scos ca pe niște surghiuniți din vetrele noastre și din țara noastră! Iată-l! Iată-l, plin de semeție, cu pieptul încărcat de decorațiile primite de la noi! Iată-l cît de îngîmfat pășește! O zei, răz bunători ai regilor, ajutați-ne!“ Și spunînd aceste cuvinte, dădu pînteni calului și se îndreptă îndîrjit spre consul.

La rîndu-i, și Brutus și-a dat bine seama că el e ținta acestui atac. De aceea a socotit că-i o mare cinste ca mai întîi ei, căpeteniile, să-și dovedească vrednicia în luptă. Ca urmare, și el se năpustește, setos de luptă, asupra potrivnicului său. Tăbărînd unul asupra celuilalt, niciunul din cei doi luptători nu se gîndește să-și ferească trupul, punîndu-și-l la adăpostul scutului, ci cu orice preț caută să rănească și să dea lovitura de grație dușmanului din față. Și într-adevăr, în același timp, lăncile amîndurora le-au străpuns scuturile¹³, astfel încît cei doi s-au și prăbușit de pe cai, dîndu-și duhul. În aceeași vreme se desfășura și lupta celor două cavalerii, și nu mult după aceea s-au încleștat și pedestrimile. Biruința trecea dintr-o parte în alta, ambele tabere luptînd cu sorți egali de izbîndă. S-a constatat că fiecare tabără a învins la aripa dreaptă, în timp ce la aripa stîngă fronturile au fost date peste cap și dintr-o parte și din alta. Pînă în cele din urmă, veienții, care în mod obișnuit erau bătuți de romani, și de data aceasta au fost puși pe fugă și împrăștiți; însă tarquiniții, noii duș-

mani ai romanilor, nu numai că au izbutit să le țină piept, dar chiar le-au respins atacul și i-au dat înapoi.

VII Văzînd cum s-a desfășurat lupta, Tarquinius cu etruscii lui, cuprinși de panică, au renunțat la această bătălie întreprinsă fără nici un rost, și în tăcerea nopții amîndouă armatele, și a tarquiniilor și a veienților, s-au pus în mișcare, pornind fiecare spre țara lor. S-a dus vestea pe atunci că s-a întîmplat și o minune cu prilejul acestei bătălii, și anume că a fost auzită de soldații ambelor armate o voce năprasnică. Se credea că ar fi chiar glasul zeului Silvanus¹⁴, ieșit din pădurea Arsia¹⁵, în tăcerea nopții, care a rostit următoarele cuvinte: „De la etrusci s-a fost căzut pe cîmpul de bătăie cu unul mai mult. Rămas-a biruitor romanul în acest război“. Și într-adevăr așa s-a și întîmplat, fiindcă romanii au fost învingători, iar etruscii, înfrinți.

În zorii zilei nu se mai vedea pe cîmpul de luptă picior de vrăjmaș. Consulul Publius Valerius a poruncit apoi să se strîngă toate trofeele, și după aceasta s-a întors în triumf la Roma. Înmormîntarea tovarășului său de consulat a fost desfășurată cu toată pompa și marea cuvenită. Dispărutului i s-a făcut o cinste deosebită, decretîndu-se doliul public. Femeile au purtat doliul după el vreme de un an întreg, jelindu-l ca pe un părinte, fiindcă Brutus fusese acela care spălase, prin fapta lui vitejească, pîngăria Lucreției.

Și celălalt consul, care supraviețuise războiului, a pățit la fel. Fiindcă așa se întîmplă, uneori, ca și poporul să fie schimbător în simțăminte, și Valerius și-a pierdut dragostea de care se bucura în fața norodului, din pricina pizmei, care i-a adus o groaznică învinuire. I se dusesse vestea că el umblă să pună mîna pe tronul regilor, aceasta din pricina că nu îngăduise să fie ales un coleg de consulat în locul lui Brutus, iar pe de altă parte, pentru că voise să-și ridice un palat mareț, pe colina Veliei¹⁶. Poporul spunea că el vrea să-și zidească pentru sine, într-un loc întărit ce domină împrejurimile, un palat ca o cetate, pe care nimeni nu va mai fi în stare să-l cucerească. Poporul a dat crezare acestor vorbe răs-pîndite pe seama lui.

Însă consulul s-a simțit jignit și tare amărit pentru asemenea josnice bănuieli. De aceea cheamă poporul la adunare, coborînd pe trepte cu fasciile plecate în jos. Acest semn a fost o dovadă și o mărturisire publică, din partea consulului, de recunoaștere fățișă că autoritatea și puterea poporului sînt mai presus decît ale consulului. Valerius făcu apel la popor să asculte cu luare aminte ce vrea să spună: întîi și-a lăudat tovarășul de consulat și norocul lui deosebit, spunînd că Brutus a avut parte de o moarte eroică, fiindcă după eliberarea patriei a ajuns pe treapta cea mai înaltă a cinstei, slujind interesele poporului, și s-a stins în culmea gloriei, înainte ca slava lui să nască pizma oamenilor. În schimb, el supraviețuiește slavei sale, ca să ajungă învinuit în halul acesta și ca să fie pizmuit de oricare netrebnic. A ajuns luptătorul pentru libertatea patriei să fie socotit ca oricare nemernic de teapa Aquiliilor și Viteliilor.

„Atît de mult mi-ați prețuit voi virtuțile mele, încît să fiți în stare acum să aruncați cu noroi în mine, prin asemenea josnice bănuieli? Eu, care am fost, sînt și voi fi mereu cel mai înverșunat vrăjmaș al regalității, să ajung la rîndu-mi să mă tem și eu, învinuit fiind de fărădelegea uneltirii împotriva vieții poporului și că umblu să ocup tronul pentru mine? Aș fi putut cu crede vreodată că voi insufla teamă concetățenilor mei, chiar în cazul cînd mi-ași fi ridicat casa alături de templele zeilor pe Capitoliu, în vîrfurile cetățuii? Gloria și faima mea atîrnă în fața ochilor voștri numai de un fir de ață? Atît de temeinică este încrederea de care mă bucur în fața voastră, încît să atîrne mai greu în cumpănă casa și locul unde locuiesc eu, decît cine am fost și cine sînt în viață? Cetățeni, casa lui Publius Valerius n-are să mai fie ridicată, ca să nu mai stea în calea libertății voastre. Velia va rămîne la îndemîna voastră, numai pentru casele voastre. De aceea, nu numai că-mi voi zidi casa în cîmpie, ci chiar la poalele colinei, pentru ca voi să stați la înălțime și pentru ca voi să stați deasupra mea, concetățeanul vostru, bănuir de voi. Să-și dureze casa pe Velia accia dintre voi, care, în lupta pentru libertatea poporului, aveți merite mai mari ca Publius Valerius“. Și îndată tot materialul de construcție a fost cîrat la poalele Veliei, iar casa a fost

zidită chiar lângă șosea, în partea cea mai de jos a coastei, acolo unde se găsește astăzi templul Vica Pota¹⁷.

VIII S-au votat atunci niște legi, datorită cărora consulul nu numai că a fost ferit de orice bănuială că umblă după tron, dar a devenit și mai popular în ochii norodului, câștigându-și porecla de Publicola, adică prietenul poporului. Tare au fost pe placul poporului, în primul rând, legile¹⁸ care prevedeau citarea în fața adunării poporului a magistraților vinovați, precum și acea lege care prevedea condamnarea la moarte și confiscarea averii celui care se făcea vinovat de uneltire, în scopul de a pune mâna pe tronul regal. După ce toate aceste legi au fost create numai din imboldul lui, pentru ca poporul să-i poarte recunoștință pentru aceste înfăptuiri, a convocat și adunarea poporului, în scopul alegerii unui consul în postul rămas liber.

Noul consul ales a fost Furius Lucretius, care, fiind prea înaintat în vîrstă, a plecat din rîndurile celor vii după puțină vreme, neavînd destule puteri trupești pentru a duce la capăt grelele îndatoriri consulare. Îl înlocuiește atunci în dregătorie Horatius Pulvillus. La unii analiști mai vechi n-am dat de numele lui Lucretius printre consuli, aceștia amintindu-l pe Horatius după Brutus. Eu cred însă că Lucretius a ieșit din amintirea oamenilor, fiindcă nu s-a învederat cu nimic în timpul consulatului său.

Încă nu se inaugurase templul¹⁹ lui Jupiter pe Capitoliu. Și atunci s-a tras la sorți care din cei doi consuli să aibă cinstea să prezideze această sfințire. Sorții au căzut de partea lui Horatius. Publicola pornise cu armata în marș, în vederea războiului cu cetatea Veii. Prietenii lui Valerius nu s-au simțit prea bine că cinstea inaugurării unui templu atît de vestit a fost încredințată lui Horatius. De aceea, aceștia au încercat să pună bețe-n roate în toate chipurile, ca să întîrzie inaugurarea; după ce au încercat toate căile, ajung pînă acolo că-i aduc la cunoștință consulului în toiul ceremoniei religioase, cînd el, scufundat în rugăciuni, ținea usciorii templului, îngrozitoarea știre că fiul său a murit și că, avînd în vedere că el și întreaga lui familie sînt în doliu, nu se

poate sfinți templul. Lipsindu-ne informații exacte, nu se poate preciza dacă el a crezut această veste sau dacă a avut destulă tărie sufletească să reziste acestei știri. Sigur este că la auzul acestei vești, consulul nu s-a clintit din locul său, ci a poruncit să i se aducă îndată în fața lui trupul fiului. Și ținând mai departe mâna pe uscior, sfârși oficierea întregii slujbe și inaugură astfel templul.

Acestea sînt evenimentele întîmplate în primul an după detronarea și alungarea regelui. Apoi au fost aleși consuli²⁰ Valerius Publicola, pentru a doua oară, și T. Lucretius.

IX Tarquiniilor și-au găsit refugiul la Lars Porsenna²¹, regele etruscilor, în capitala lor, orașul Clusium²². Acolo ei au depus toate stăruințele, rugîndu-l pe Porsenna să nu îngăduie ca ei, care-și trag obîrșia din strămoși etrusci, avînd același nume și același sînge cu al lui, să-și tîrască viața în jalea și chinurile surghiunului. Tarquiniilor căutau să-l convingă pe Porsenna, încet, încet, „să nu lase nepedepsită această faptă, care, după ei, va ajunge și o datină pentru urmași, ori de cîte ori vor voi să scape de regii lor; că libertatea își are rostul și farmecul său în alte rosturi, nu în statul republican; că dacă regii nu înțeleg să-și apere tronul cu aceeași tărie cu care poporul luptă pentru libertate, atunci va veni o vreme cînd aristocrații vor fi deopotrivă cu poporul de rînd, și atunci într-un stat nu va mai fi nici o căpetenie care să-i întreacă prin însemnătate pe ceilalți. Și atunci s-a sfîrșit cu orice tron și cu orice regalitate în lume, deși acesta este rostul și întocmirea cea mai frumoasă și cea mai plăcută și zeilor, și oamenilor“.

Porsenna, care socotea că-i o mare cinste pentru etrusci să fie pe tronul Romei un rege, și încă un rege de neam etrusc, a și pornit cu armata asupra Romei. Niciodată în trecut senatorii romani n-au simțit o spaimă mai mare ca acum; atît de puternic era pe atunci statul etrusc, de la Clusium, și atît de faimos era numele lui Porsenna. Ei se temeau nu numai de acești dușmani, ci și de propriii lor conțetățeni, căci se gîndeau că poporul de rînd din Roma, cuprins de spaimă, va primi pe rege și credincioșii lui în oraș și o

dată cu noua pace au dispărut și libertatea și liniștea în țară. De aceea, în vremea asta senatul a căutat să facă parte poporului de multe binefaceri. Așa, de pildă, el a avut o grijă deosebită să aprovizioneze cu grîne poporul, trimițându-și pre-tutindenii oamenii lor să facă rost, fie de la volsci, fie de la Cumae²³. Apoi a fost luat pe seama statului dreptul de a exploata sarea²⁴, care era un articol foarte căutat și care se vindea de neguțatori cu prețuri foarte ridicate. Apoi, poporul a fost scutit de vamă, precum și de impozitele pe terenurile agricole, aceste dări fiind lăsate în sarcina celor bogăți, care trebuiau să fie împovărați acum cu toate greutatețile, fiindcă lumea săracă avea destulă bătaie de cap și făcea destule cheltuieli cu creșterea copiilor ei. În cetatea Romei, senatul roman, avînd o deosebită grijă pentru viața poporului, a făcut să dispară orice zîzanie și dezbinare și numai astfel s-au în-făptuit unitatea și armonia între senat și popor, mai ales în aceste vremuri de restriște, cu prilejul asediului Romei de către etrusci, și în perioada foametei, pentru ca poporul în întregime, atît cei de la cîrma statului, cît și gloata de rînd, să urască de moarte pe regi și numele lor. Așa cum niciodată în trecut nu a fost iubită de popor o căpetenie rea, la fel și senatul roman, în vremea aceea, a fost cît se poate de bine prețuit de popor, pentru felul cum a știut să cîrmuiască atunci cetatea.

X Cînd vrăjmașul s-a apropiat de zidurile Romei, toți locuitorii de la țară s-au refugiat la oraș. Paza cetății a fost asigurată prin străji fixe. O parte a orașului părea că-i păzită de zidurile groase, iar cealaltă parte era proteguită de Tibru, care curgea de-a lungul cetății. Podul de lemn de peste Tibru ar fi căzut în mîinile etruscilor, și aceștia ar fi avut deschis drumul către Roma, dacă atunci nu ar fi răsărit un erou roman, Horatius Cocles. (Ursita cetății romane l-a avut pe acest erou pavăză, în cursul acestei zile.)

Cocles, făcînd întîmplător de strajă la capătul podului, și cum colina Janiculum fusese cucerită printr-un atac dat prin surprindere de către etrusci, și cum el văzuse că potrivnicul înaintează și se revarsă în rînduri dese cu mare iu-

țcală, iar cetele romane își părăsesc șirurile, aruncând armele în mare grabă, îi mustră pe fiecare din acești romani, căutând să-i țină în loc, cerînd ajutor zeilor, amintindu-le romanilor despre jurămîntul de credință față de patrie, și spunîndu-le: „zadarnic fug de la datorie fiindcă, dacă romanii vor părăsi podul și vor lăsa liberă trecerea etruscilor, în curînd vor fi mai mulți vrăjmași în Capitoliu și pe Palatin decît pe Janiculum. De aceea îi îndeamnă și-i roagă stăruitor să rupă podul cu topoarele, cu tot ce au la îndemînă, să-i pună foc, să facă ceva, că el va rămîne mai departe de pază la intrarea podului și va stăvili cu pieptul și cu brațul său puhoiul dușman, atît cît e în stare să facă o singură ființă“.

Și îndată Cocles se proțăpește la intrarea podului. El iese în vileag în mod deosebit între atîți ostași romani care dădeau bir cu fugiții și-și învîrte cu strășnicie sabia în mînă. Fiind gata să înfrunte tot puhoiul vrăjmaș, Cocles pune în mare încercătură pe etruscii care îl priveau înmărmuriți pentru asemenea cutezanță. I se mai alătură și alți doi romani: Spurius Larcius și Titus Herminius, cărora le-a fost rușine să fugă. Amîndoi acești eroi au fost vestiți și prin faptele lor de arme, și prin neamul lor strălucit. Cocles, cu cei doi împreună, izbuteste să oprească și să zădărnicească iureșul etruscilor, care se năpustiseră ca o furtună peste ei. Romanii se retrag pas cu pas. Cînd mai rămăsese o mică parte din acest pod în mîna romanilor și cînd aceia care reușiseră ca să-l rupă îl strigă pe Cocles să vină după ei, acesta îi silește pe ceilalți doi să plece ca să-și scape viața. Apoi, rotindu-și amenințător ochii în vîlvătai către căpeteniile etruscilor, îi batjocorește pe fiecare în parte, improșcîndu-i cu ocări: „Slugoi ai regilor trufași, voi care ați uitat de libertatea voastră, ați venit acum să subjugați poporul roman?“

Multă vreme au zăbovit etruscii, poftindu-se unul pe altul să pornească lupta. În cele din urmă i-a coplesit rușinea, și toată linia de bătaie dușmană, scoțînd puternice strigăte, aruncă cu lăncile din toate părțile în singurul luptător roman. Toate lăncile s-au înfipt în scutul romanului. Cum el se străduie mai departe să stăvilească puhoiul vrăjmaș cu aceeași bărbăție, etruscii încearcă atunci să dezlănțuie un nou

atac, năpustindu-se asupra lui, ca să-i vină de hac. Atît zgomotul făcut de pîriitul grînzilor rupte ale podului, precum și strigătele scoase de romani care arătau că treaba repede s-a sfîrșit îi umple pe etrusci de o neașteptată spaimă, zădărnîcindu-le atacul. Atunci Cocles spuse: „Tată Tibrule, tu apă sfîntă, primește-mă pe mine și aceste arme ale mele! Apără cu valorile tale binefăcătoare, pe ostașul roman“. Și spunînd aceste cuvinte, Cocles sări înarmat în Tibru. Cu toată grindina de lănci, el a izbutit să străbată înot fluviul și să ajungă teafăr și nevătămat pe mal, la ai săi.

Isprava lui Cocles²⁵ a rămas de pomină în lume, intrînd în legendă. Întreaga Romă a devenit recunoscătoare lui Cocles pentru fapta lui atît de vitejească; de aceea, i s-a ridicat o statuie de marmură în for și i s-a dăruit un ogor cu o întindere atît de mare, cît a putut ara el într-o zi. Apoi, cu toate marile lipsuri, fiecare cetățean și-a dat prinosul său, luîndu-și de la gură bucațica de pîine, care mai de care întrecîndu-se să-i dovedească prețuirea sa, peste cinstirea lui de către stat.

XI Porsenna, după ce primele lui încercări de a pătrunde în Roma i-au fost zădărnicate, și-a schimbat planul, nemaiermărind să ia cu asalt Roma și să mai împresoare cetatea, și instalează o garnizoană militară pe colona Janiculum, iar tabăra sa și-o așează în cîmpie, pe malurile Tibrului. Apoi și-a adus din toate părțile vase pentru supravegherea tuturor ieșirilor din cetate, nemaîngăduind să se care la Roma nici un sac de grîu; în același timp el prilejuiește etruscilor săi să pornească după jafuri, în deosebite părți din Roma. În scurtă vreme, Porsenna a stîrnit atîta neliniște și nesiguranță în toate satele și ogoarele romane, încît locuitorii și-au adus cu ei, între ziduri, nu numai toate bunurile lor, ci și vitele, nimeni nemaicutezînd să iasă dincolo de porți.

Consulii romani au îngăduit etruscilor să-și facă de cap nu de teamă, ci cu un anumit scop. Căci consulul Valerius se frămînta mai mult ca să găsească un prilej prielnic pentru a-i ataca puternic și prin surprindere cînd etruscii erau risipiți, și nu strînși toți grămadă. El da precădere marilor ac-

țiuni, și nu amănuntelor. De aceea, ca să momească pe etrusci să vină după prăzi, a dat poruncă romanilor să scoată afară în câmp turmele de vite, în ziua următoare, pe poarta Esquilină²⁶, care era mai depărtată de pozițiile vrăjmașe. El era încredințat că etruscii vor afla aceasta, bizuindu-se pe numeroșii sclavi necredincioși, care fugeau înapoi și încolo, din pricina luptelor desfășurate în timpul împresurării, și care erau și lihnii de foame.

Într-adevăr, etruscii au și aflat de toate acestea, datorită știrii aduse de un sclav fugar, și au trecut Tibrul într-un număr mult mai mare, nădăduind că vor putea prinde toată turma de vite. În acest scop, consulul Valerius porunci lui Titus Herminius să ocupe, în fruntea unui pîlc de ostași, o poziție bine ferită de vedere, în jurul celei de a doua pietre miliare²⁷, pe Via Gabină²⁸, dînd dispoziții și lui Spurius Larcius ca, în fruntea unei alte cete de tineri aleși, să aștepte la poarta Colina²⁹ pînă va trece dușmanul, apoi să-l înfrunte, ținîndu-l pe loc și zădărniciindu-i întoarcerea la fluviu. Celălalt consul, T. Lucretius, a ieșit pe poarta Naevia³⁰ cu cîteva manipule³¹ de soldați, iar el, Valerius, a luat cu sine cohortele³² sale alese, orînduindu-și tabăra pe muntele Caelius. Chiar aici a ieșit mai întîi în calea dușmanilor. Herminius, cînd a simțit toată zarva, a ieșit din locurile sale ascunse, căzînd drept în spatele etruscilor, care se îndreptau spre Valerius. Potrivnicul e atacat din stînga, din dreapta, din coastă, dinspre poarta Colina, încolo dinspre Naevia, și neavînd la îndemînă nici destule forțe și fiindu-le zăvorîte și toate ieșirile, niciunul n-a mai putut scăpa cu viață. Aceasta a fost sfîrșitul cetelor de etrusci care umblau razna, numai după prădăciuni.

XII Porsenna începuse împresurarea Romei. În oraș domnea o sărăcie cumplită, lipsind toate cele trebuincioase, în primul rînd pîinea cea de toate zilele. Regele etrusc nădăduia că va fi în stare să pună mîna pe Roma, stînd în așteptare. În vremea aceasta C. Mucius, un tînar dintr-o familie vestită, a găsit de cuviință că e o nevrednicie pentru poporul roman să cadă sub jugul etruscilor, mai ales cînd

nici măcar sub domnia regilor romanii nu decăzuseră în așa hal, nefiind niciodată impresurați chiar la ei acasă de dușmani, oricât de multe războaie a purtat Roma; acum, când poporul roman s-a eliberat de sub călcâiul tiraniei regale, să ajungă să-i fie capitala atacată de aceiași etrusci, ale căror armate le-a înfrînt în atîtea rînduri, punîndu-le pe fugă?

De aceea, socotind că trebuie să spele această rușine printr-o faptă îndrăzneță, dar și măreață în același timp, a hotărît să pătrundă, din propriu-i imbold, în tabăra dușmană. În urmă însă, temîndu-se că prin plecarea lui neștiută de nimeni va încălca ordinul consulilor, care nu-i cunoșteau planul său, și ar putea fi prins din întîmplare de străjile romane și înșfăcat și înfierat ca un dezertor de rînd, învinuire care ar putea fi adusă oricui dacă se avea în vedere starea și împrejurările atît de grele ale Romei în acea vreme, s-a înfățișat de aceea în senat, spunînd: „Cinstiți senatori! Vreau să trec dincolo de Tibru și, dacă pot, să pătrund în tabăra dușmană; însă nu vreau să fac asta ca un tâlhar de rînd și nici să mă răzbun pentru prădăciunile etruscilor suferite de noi, ci, dacă cerul mă ajută, pentru o faptă cu mult mai cutremurătoare“.

Senatorii îi încuviințează hotărîrea. Mucius, ascunzîndu-și un pumnal sub haină, pornește la treabă. Cînd a ajuns în tabăra etruscă, s-a oprit aproape de tribuna regelui Porsenna, unde gloata ostașilor era mai deasă și zarva mai mare. Din întîmplare, se plătea tocmai atunci solda ostașilor, și fiindcă secretarul lui sta în imediata apropiere de rege și era îmbrăcat aproape la fel, avînd cam aceleași însemne și podoabe, și vorbea în dreapta și în stînga cu toți, Mucius băgă de seamă că spre el se îndreaptă întregul val de ostași. Și atunci i-a fost teamă să întrebe care-i Porsenna dintre cei doi, ca nu cumva să se descopere cine este, de vreme ce nu-și cunoaște regele. Împins de soartă la această faptă, Mucius îl ucide pe secretar în locul regelui. Încearcă apoi să străbată prin rîndurile dese ale etruscilor și să profite de buimăceală, slujîndu-se de același pumnal, mînjit acum de sînge; dîndu-se alarma în toată tabăra, slujitorii regelui au putut,

pînă la urmă, să pună mîna pe el. Conduc pînă-n fața regelui, cu toate că știe ce-l așteaptă, Mucius nu numai că nu tremură de fel, ci tot el insuflă groază celor din jur, prin uitătura-i cruntă:

„Sînt cetățean roman, le grăi el. Mă numesc Gaius Mucius. Infrînd aici ca dușman, am vrut să-l ucid pe vrăjmașul patriei mele. Așa cum nu mi-a fost frică venind aici pentru această faptă, la fel și acum înfrunt cu dispreț moartea. Pentru roman este o dovadă de vrednicie și a întreprinde fapte mărețe și a îndura chinurile cele mai cumplite. Aceste gînduri și simțăminte nu le am numai eu. În urma mea se va înșira un convoi întreg de tineri, pentru care uciderea regelui dușman este suprema cinste. În această grea cumpănă pentru viața ta, pregătește-te, rege, dacă-ți dă mîna, să te lupți și să-ți păzești pielea în orice clipă. Vei avea oricînd, chiar aici, la intrarea în palat, un dușman de moarte înarmat pînă-n dinți. Noi, tineretul roman, ți-am declarat război pe viață și pe moarte. Să-ți iasă din cap gîndul că vei avea de-a face cu un front de luptă și cu o bătălie după toate regulile războiului. Toată treaba o va duce la bun sfîrșit un singur om, avînd un singur țel de atins: moartea regelui“.

Regele, în culmea miniei, dar și îngrozit de primejdia ce-l amenința, dădu poruncă chiar pe loc să-i pregătească și să-i aplice torturile, dacă nu-i dezvăluie fără zăbavă despre care uneltiri îi vorbește în doi peri, și-l amenință în toate chipurile. Atunci Mucius i-a spus următoarele: „Aceasta o fac pentru tine. Privește ce puțin preț pun pe trupul lor acei care caută să se jertfească, arzînd în viață pentru înalte țeluri“. Și-și puse mîna dreaptă în jarul de cărbuni, aprinși pentru chinurile lui. Mucius părea că nici nu se sinchisește de durerile arsurilor, de parcă i-ar fi pierit orice simțire, iar sufletul i-ar fi fost de piatră. Porsenna, la rîndul lui, a holbat ochii, de parcă s-ar fi aflat în fața unei minuni nemai-pomenite, și, sărînd îndată de pe jilțul său regal, dădu poruncă să fie îndepărtat numaidecît tînărul de pe locul caznei: „Ești slobod, poți pleca acasă, în țara ta, tu care îndrăznești să-ți pricinuești lovituri și suferințe mai grozave împotriva ta decît împotriva mea. Ți-aș ura din inimă să-ți ajute ccrul

ca să fii în toată viața ta un erou între eroi, dacă această vitejie ar fi în slujba patriei mele. Acum însă îți dăruiesc libertatea și-ți dau drumul acasă, potrivit drepturilor războiului, teafăr și nevătămat“.

Atunci Mucius, ca să nu rămână nici el mai prejos, ci să-i răspundă lui Porsenna în același chip, îi grăiește astfel: „Fiindcă în ochii tăi vitejia se bucură de toată cinstirea, ca să-ți plătesc pentru fapta ta mărinimoasă, ei bine, ceea ce-ți vestesc acum oricât de greu m-ai fi amenințat, n-ai fi putut niciodată afla; de aceea îți spun acum: noi, 300 de flăcăi, frunțașii tineretului roman, am depus jurământ ca să scăpăm de tine, ucigându-te în acest chip. Primii sorți mi-au căzut mie. Ceilalți tovarăși ai mei vor sosi unul după altul, rînd pe rînd, la vremea potrivită, pînă cînd, cu vrerea ursitei, și se va veni de hac“.

XIII Solii trimiși de Porsenna l-au întovărășit pînă la Roma pe Mucius, care a primit porecla de Scaevola (Stîngaciul), din pricina pierderii mîinii drepte. Pe regele etrusc îl înspăimîntase această întîmplare, în care viața lui atîrnase de un fir de ață, fiindcă, de bună seamă, n-ar fi scăpat dacă Mucius nu și-ar fi greșit ținta. Apoi gîndul că trebuie de atîtea ori să înfrunte primejdia atîtor atacatori necunoscuți, cîți juraseră să-lucidă, l-a silit în cele din urmă să ofere pace romanilor. În condițiile păcii nu s-a pomenit nimic de recăpătarea tronului de către Tarquiniu, fiindcă Porsenna își dădea prea bine seama că o atare cerere avea să-i fie respinsă fără doar și poate de romani. În schimb, Porsenna a smuls ținutul ocupat de romani de la veienți, punînd și condiția ca, dacă romanii voiesc ca el să-și retragă garnizoana militară de pe muntele Janiculum, să-i dea zălog un număr de ostatici.

După încheierea păcii, în urma primirii acestor condiții de către romani, Porsenna și-a retras armata de pe muntele Janiculum, părăsind teritoriul roman³⁹.

Senatul i-a dat în dar lui Mucius, pentru bravura sa, o bucată de țarină dincolo de Tibru, care mai tîrziu a căpătat denumirea de livada lui Mucius. Fiindcă romanii au știut să prețuiască cum se cuvine isprava lui Mucius, nici femeile

romane n-au vrut să rămână mai prejos. O fecioară, numită Cloelia, care făcea parte din numărul fetelor ce trebuiau date ca ostatice lui Porsenna, în timp ce etruscii își instalaseră tabăra nu departe de malurile Tibrului, a izbutit să înșele atenția străjilor etrusce și a trecut înot fluviul, în fruntea unui întreg convoi de fete, înfruntând toată ploaia de sulite și lănci aruncate asupra lor. Cloelia a condus fetele tefere și nevătămate pînă-n Roma, redîndu-le familiilor lor. Când i s-a adus la cunoștința regelui și această ispravă, la început tare s-a mîniat, trimițînd împuterniciți la Roma ca neîntîrziat să-i fie înapoiată ostatica Cloelia, că pe celelalte nu pune mare preț. În urmă însă s-a potolit, minunîndu-se pentru o asemenea eroină, și spuse că fapta ei întrece isprăvile lui Cocles și ale lui Mucius, dar în același timp stăruie că dacă nu-i va fi înapoiată ostatica, el va socoti călcătă învoiala. În schimb însă, dacă Cloelia va fi trimisă înapoi la etrusci, el se îndatorează s-o elibereze, ca să se întoarcă la familia ei fără să se atingă nimeni de ea.

Amîndouă taberele și-au respectat cuvîntul dat. Romanii și-au trimiș înapoi chezașii păcii la Porsenna, potrivit condițiilor tratatului. S-a dovedit de toată lumea că regele etrusc știe să respecte și să cinstească pe eroi. După ce a adus laude publice fecioarei, Porsenna i-a declarat că-i dăruiește ei o parte din ostatice, dar să-și aleagă ea din numărul acestora pe cine vrea. Înfațișîndu-i-se ostaticele, legenda spune că Cloelia a ales, cum era și firesc, fecioarele, pentru că ele se cuvenea să rămână neprihănite în primul rînd, și de bună seamă, aceasta fusese și înțelegerea fetelor, ca să ferească de ochii poficioși ai dușmanilor acele ființe care prin frăgezimea și gingășia tinereții erau în primejdie. După restabilirea păcii, romanii au cinstit-o pe Cloelia, ridicîndu-i o statuie ecvestră, fapt nemaipomenit pînă atunci pentru o femeie. Statuia fecioarei Cloelia stînd călare pe cal a fost așezată pe Via Sacra³⁴, la începutul ei.

XIV În pofida păcii încheiate, prin părăsirea teritoriului roman de către regele etrusc într-un chip atît de pașnic, a rămas în datine un proverb cu tîlc adînc, care a ajuns pînă

în vremurile noastre și care se obișnuiește să se rostească atunci cînd e vorba de unele formalități în legătură cu vînzările de bunuri la licitație: sînt de vînzare bunurile lui Porsenna³⁵. Obîrșia acestui proverb intrat în datină, care n-a dispărut nici în timpul acelei păci, trebuie căutată sau în vremea acestui război, sau că a fost pricinuită de vreo împrejurare mai pașnică decum arată cuprinsul proverbului, prin care se dă de veste că sînt de vînzare bunuri care aparțin unui dușman. Cei mai apropiați de adevăr sînt analiștii romani care au transmis că Porsenna, în momentul cînd a părăsit Janiculum, a dăruit romanilor depozitele armatei sale bine încărcate cu merinde, strînse din cîmpiile fertile învecinate ale Etruriei, fiindcă Roma îndurase cumplit de pe urma acestei împresurări, și că aceste bunuri au fost vîndute ca să nu fie prădate de poporul întăritat de foame. Aceasta a fost obîrșia proverbului în legătură cu bunurile lui Porsenna, pentru că aceste cuvinte au înțelesul unei mulțumiri aduse de romani pentru aceste daruri, și nu o sporire a averilor regelui etrusc, care, prin urmare, nu mai aparținuseră poporului roman.

După ce Porsenna a renunțat la războiul cu Roma, și-a trimis pe fiul său Aruns, cu o parte din trupe, spre a împresura Aricia³⁶, ca să nu i se pară că a venit degeaba cu armata lui pe aceste meleaguri. La început, atacul neașteptat al etruscilor i-a înspăimîntat pe aricini, în urmă însă, după ce au cerut și au primit ajutoare de la populațiile latine și de la Cumae, li s-au umplut sufletul de speranța că vor putea rezista, și atunci s-au încumetat să-și încerce puterile cu etruscii pe cîmpul de luptă. În prima parte a bătăliei, etruscii, printr-un puternic atac, au izbutit să spargă frontul aricinilor, dîndu-i peste cap de la întiul iureș. Însă cohortele din Cumae, în fața acestui atac năvalnic etrusc, au folosit un șiretlic, prefăcîndu-se că se retrag. Deodată însă s-au oprit și s-au năpustit năpraznic, căzînd de astă dată în spatele vrăjmașului care înainta răs-firat. În felul acesta, în mijlocul frontului, unde etruscii crezuseră că sînt biruitori, au fost încercuți și măcelăriți pînă la unul. Numai un foarte neînsemnat pîlc de etrusci fără comandant (care căzuse în luptă), a reușit să ajungă pînă la Roma,

fără arme, însă, și într-un hal de nedescris, cerînd adăpost și ocrotirea romanilor. Aceștia au fost primiți în Roma cum se cuvine, oferindu-li-se găzduire, fiind împărțiți pe la diferite case. După ce li s-au vindecat rănilor, unii din ei au plecat la vetrele lor, spunînd tuturor cît de bine au fost primiți de romani. Mulți etrusci au rămas însă mai departe la Roma, bucurîndu-se de legea ospitalității, și au îndrăgit Roma, nemai-voind să plece. Cartierul oferit pentru locuințe etruscilor a căpătat denumirea de cartierul tusculan³⁷.

XV Consulii aleși anul acesta au fost P. Lucretius și P. Valerius Publicola. În cursul acestui an, iarăși au venit la Roma soli din partea lui Porsenna, pentru readucerea pe tron a Tarquiniilor. Roma a răspuns acestora că senatul va trimite împuterniciții săi la Porsenna, și de îndată cei mai aleși dintre senatori au plecat la regele etrusc. Acolo, mai întii au spus, în cîteva cuvinte, pricina pentru care nu i-au putut răspunde:

„Răspunsul care-l dau ei acum e că regii nu pot fi primiți să-și reia tronul; tocmai din această pricină a fost trimisă la Porsenna solia de față, alcătuită din cei mai aleși senatori romani, în scopul de a pune capăt pentru totdeauna acestor pretenții neîntemeiate, și în același timp pentru ca să nu se ajungă la învrăjbirea celor două popoare, în urma atîtor binefaceri reciproce. Solia mai spunea că Porsenna le impune o condiție care dăunează vieții și libertății poporului roman, dar romanii, dacă nu vor să-și primejduiască propria lor existență, nu trebuie să mai fie ușuratici, ci trebuie să respingă cu aceeași dîrzenie cererea lui Porsenna, deși n-ar dori să-i refuze nimic. Acum poporul roman nu se mai găsește cu grumazul sub călcîiul regilor, ci își trăiește era sa de libertate. Poporul roman este adînc încredințat că nu trebuie să mai primească niciodată pe regi; de aceea va deschide mai degrabă porțile Romei vrăjmașilor, decît regalității. Aceasta este convingerea întregului popor: dacă i se va răpi din nou libertatea, atunci nici Roma nu mai are rost să mai dăinuiască fără ea. De aceea, dacă Porsenna dorește ca viața Romei să dureze mai departe, atunci Roma îl roagă ca să-i îngăduie numai atît: să fie liberă să se bucure în voie de libertatea ei, însă fără regi“.

Porsenna s-a lăsat înduplecat, încuviințându-le temeiul adus. Cu acest prilej el le-a grăit următoarele:

„Fiindcă sînteți atît de dîrzi și de neclintîți, nu vreau să vă mai tulbur cu această cerere, fără rost și fără folos; nu-i voi amăgi însă nici pe Tarquiniu cu nădejdea ajutorului din partea mea, fiindcă nu li-l mai dau. De aci înainte, fie că vor să trăiască în pace, fie că au gînduri numai de război și de vrajbă, să-și caute adăpost în altă țară, ducîndu-și mai departe viața în surghiun, fiindcă eu nu vreau să mai tulbur pacea cu romanii“. El adăugă la aceste cuvinte dovezi și mai puternice; și anume înapoiă Romei și restul de ostatici. A restituit și ținutul dat veienților, care fusese smuls Romei cu prilejul tratatului încheiat pe Janiculum.

Tarquinius, pierzînd orice nădejde de a-și mai recăpa vreodată tronul, s-a refugiat la Tusculum, la ginerele său Mamilius Octavius, și el surghiunit. În felul acesta, Roma a păstrat mai departe o pace sinceră cu regele Porsenna.

XVI Marcus Valerius și P. Postumius au fost consulii romani în anul în care războiul cu sabinii s-a sfîrșit cu bine pentru romani. Consulii au fost purtați în triumf. Atunci, sabinii s-au pregătit din nou, cu tot dinadinsul, pentru noul război. Ca să preîntîmpine surpriza unei noi primejdii și din partea etruscilor, unde, cu toate că nu se simțea nici o mișcare, totuși erau semne de război, au fost aleși consuli P. Valerius, pentru a patra oară, și T. Lucretius, a doua oară.

În schimb, poporul sabin s-a dezbinat, împărțindu-se în două tabere potrivnice, una dorind războiul, cealaltă pacea. Această nouă stare a adus o creștere, în cumpăna puterilor, de partea taberei romane. Căci Attus Clausus, căruia i s-a schimbat numele în Appius Claudius, datorită faptului că era un dîrz susținător al păcii, neputînd ține piept susținătorilor războiului, fiindcă tabăra lui nu avea la îndemînă aceleași mijloace, a pornit în bejenie din țara lui, părăsind regiunea orașului Regillus, însoțit de o mare mulțime de clienți³⁸. Romanii au acordat dreptul de cetățenie acestei populații sabine, care a primit loturi de împroprietărire dincolo de riul Anio. Noua comunitate a căpătat denumirea de tribul Claudia, la care

s-au mai adăugat apoi noile obști care primiseră aceste pămînturi, primind denumirea de „vechiul trib al lui Claudius”. Appius a fost ales membru al senatului³⁹, ajungînd unul din oamenii cei mai de vază ai Romei.

Consulii au pornit în marș cu armata împotriva sabinilor și, după un șir de operațiuni de pustiire a teritoriului dușman, cît și în urma unei bătălii încununată de succes, au slăbit atît de mult puterea sabinilor, încît aceștia, îngroziți, multă vreme n-au mai ridicat armele împotriva Romei. După biruință, la Roma s-a sărbătorit triumful consulilor.

P. Valerius a plecat din rîndul celor vii în cursul anului următor, fiind prețuit de toată lumea și socotit unul din cele mai mari căpetenii ale poporului, și în țară, și dincolo de hotare, bucurîndu-se de o glorie strălucită, dar care, în schimb, a murit atît de sărac, încît nu s-a putut aduna din casa lui nici măcar suma trebuincioasă pentru îngropăciune. De aceea, înmormîntarea lui s-a făcut pe cheltuiala statului. Matroanele romane l-au jelit, purtînd doliu după el, ca și după Brutus. Consulii aceluî an au fost Menenius Agrippa și Publius Postumus. În același an, două colonii latine, Pometia⁴⁰ și Cora, au trădat metropola, trecînd de partea auruncilor⁴¹.

S-a început din nou războiul cu auruncii. După ce consulii au desfășurat înverșunate operațiuni pe teritoriul acestora, reușind să zdrobească o armată foarte mare, tot războiul a fost strămutat pe teritoriul Pometiei. Și în timpul bătăliei, dar mai ales după încheierea ei, romanii au făcut o adevărată baie de sînge. A fost cu mult mai mare numărul dușmanilor decimați pe cîmpul de luptă, decît al prizonierilor. Pînă la urmă, și captivii au fost uciși, rînd pe rînd. Furia războiului n-a cruțat nici măcar pe cei trei sute de ostatici, pe care auruncii au fost obligați să-i dea Romei. Și în cursul acestui an romanii au avut parte de triumfuri.

XVII Consulii următori, Opiter Virginius și Spurius Cassius, au încercat să ia Pometia prin asalt; însă atacul roman fiind zădărnicit, s-a trecut la împresurarea temeinică a cetății, făcîndu-se lucrări speciale: turnuri⁴² de protecție și tot soiul de operațiuni și lucrări în legătură cu asediul. Auruncii s-au năpustit

cu o ură ncîmpăcată, deși fără nădejde de izbîndă, și fără să fi avut vreun prilej prielnic, și au dat foc la toate aceste lucrări, folosind un mijloc mai puternic decît forța brațului, focul; în felul acesta au încercat să facă o spărtură în cercul de fier al împresurării, lăsînd în urma prăpădului cenușă și leșuri. Numeroase turnuri de protecție au fost incendiate și au căzut foarte mulți și dintre romani, uciși sau răniți. Chiar unul dintre consuli — analistul nu spune care dintre cei doi — s-a prăbușit de pe cal, în urma unei grave răni primite, fiind aproape să-și piardă și viața. După această luptă nefericită, armata romană s-a întors la Roma. Între numeroși răniți, a fost transportat în capitală și consulul, cu puține nădejdi de a mai fi salvat.

După un scurt răgaz, atît cît a fost nevoie pentru vindecarea rănilor și pentru completarea efectivelor armatei, Pometia a fost din nou atacată, cu o îndîrjire și mai mare și cu forțe mult mai tari. Romanii au construit alte turnuri de protecție, folosind și tot soiul de mijloace întrebunțate în războiul de asediu; în cele din urmă, asediatorii au putut trece dincolo de zidurile cetății, care s-a predat romanilor. Sfirșitul Pometiei a fost cumplit, fiindcă romanii au fost fără cruțare în urma predării. Toți frunțașii auruncilor au fost decapitați cu securea, fără nici o deosebire, iar restul locuitorilor au fost vînduți ca sclavi. Orașul a fost dărîmat, și teritoriul vîndut.

Consulii romani au fost purtați în triumf. Roma a încuviințat sărbătorirea consulilor și purtarea lor în triumf⁴³, mai mult pentru înverșunarea și dîrzenia cu care au luptat, răzbuînd pagubele și ponosul dinainte, și nu datorită marilor proporții ale acestui război, sfirșit totuși cu bine pentru romani.

XVIII Consulii anilor următori au fost C. Postumius Cominius și Titus Larcius. Cum în cursul acestui an, cu prilejul jocurilor desfășurate la Roma, unii dintre tinerii sabini, din pricina dezvățului, au vrut să pună mîna și să ia cu de-a sila un număr de femei de moravuri ușoare, pe acest temei s-a făcut mare zarvă și tevatură, încît pînă în cele din urmă s-a încins o încăierare în toată legea. Se părea că dintr-un amănunt fără însemnătate are să se ajungă la un conflict de mari pro-

porții. Teama de un nou război cu sabinii a crescut și datorită faptului, aflat de toată lumea, că 30 de populații ațitate de Octavius Mamilius⁴⁴ au făcut o nouă coaliție împotriva Romei.

În aceste momente atât de grele, când toată lumea se afla în cea mai mare încordare, s-a vorbit pentru prima oară de nevoia de a se apela la serviciile unui dictator. Dar nu se știe cu exactitate în ce an s-a întâmplat acest eveniment, nici sub ce consul, căci aceste informații proveneau din tabăra Tarquiniilor (care au ajuns să se ocupe și cu asemenea treburi!), și deci aceste știri nu sînt demne de crezare. Nu se știe cine a fost primul dictator roman. La unul dintre cei mai vechi analiști am găsit pomenit că Titus Larcus a fost primul dictator roman, iar ajutorul său, Spurius Cassius, a fost numit comandant al cavaleriei⁴⁵. În funcția de dictator puteau fi aleși numai din foștii consuli. Așa cereau dispozițiile legii create într-adins, în scopul alegerii acestor înalți demnitari. Eu sînt înclinat să cred că Larcus a fost ales dictator după expirarea mandatului de consul, înaintea lui Manius Valerius, fiul lui Marcus și unchiul lui Volesus, care nici măcar n-a fost consul vreodată; susțin că Larcus a fost primul dictator, în subordinea căruia erau și consuli. Dictatorul avea cîrma supremă a statului. Căci, dacă romanii ar fi vrut să aleagă un asemenea demnitar cu precădere din această familie, l-ar fi ales în primul rînd pe tatăl acestuia, Marcus Valerius, care fusese în atîtea rînduri consul și avea un trecut și o vază nemaipomenite.

După alegerea primului dictator la Roma poporul, când a băgat de seamă că în fața acestui dregător se pleacă pînă și fasciile⁴⁶ cu securi ale consulilor, s-a îngrozit atât de tare, încît multă vreme a tăcut chitic, arătîndu-se dispus să nu iasă din cuvîntul înaltului dregător. Căci nu mai era ca pe vremea consulilor, care erau deopotrivă în drepturi și fiecare din ei putea cere sprijinul celuilalt, și în același timp puteau folosi apelul la adunarea poporului, pe cînd acum, singura cale era numai ascultarea fără șovăire de ordinele dictatorilor.

Cînd sabinii au aflat că romanii și-au ales un dictator care să le conducă destinele, s-au îngrozit și mai rău (fiindcă erau convingși că acesta a fost ales numai în vederea războiului cu ei). De aceea au și trimis soli pentru pace. Cînd împuterniciții

sabini au cerut în fața dictatorului și senatului roman să se ierte greșelile unor tineri lipsiți de experiență, li s-a dat acest răspuns: „Tinerii pot fi iertați fără doar și poate, în orice caz însă nu pot fi dezvinovați bătrînii, care uneltesc mereu și stîrnesc război după război“. Totuși pacea a fost discutată de romani cu acești împuterniciți ai poporului sabin. Și această pace ar fi fost cu putință să se dobîndească dacă sabinii ar fi primit să achite cheltuielile de război (căci romanii numai atît le ceruseră). Și atunci războiul a fost declarat. Armistițiul și liniștea duraseră numai un an.

XIX În timpul consulatului lui Servius Sulpicius și Manius Tullius nu s-a întîmplat nimic demn de amintit. După aceștia au urmat la consulat Titus Aebutius și Gajus Vetustus. Sub acești consuli a fost împresurată cetatea Fidenae și s-a cucerit Crustumeria, iar orașul Praeneste⁴⁷ a fost smuls de la latini și alipit Romei. Astfel, războiul cu latinii, care de cîtva ani sta să izbucnească, n-a mai putut fi amînat. Dictatorul Aulus Postumius și comandantul cavaleriei, Titus Aebutius, au pus în mișcare uriașe forțe romane, alcătuite din pedestrime și cavalerie, înaintînd spre lacul Regillus⁴⁸, pe teritoriul tusculan, împotriva armatei dușmane. Și cînd au auzit că în rîndurile trupelor sabine se găsesc și Tarquinii, comandanții n-au mai fost în stare să înăbușe indignarea ostașilor romani, care au cerut stăruitor să se dea de îndată semnalul de atac. De aceea, bătălia de la lacul Regillus a fost dezlănțuită cu o furie și o îndîrjire fără seamăn față de alte lupte. Inseși căpeteniile armatelor, în afară de faptul că-și încordau toate puterile minții lor pentru a cîștiga biruința, luau parte cu tot avîntul la această bătălie, luptînd cu arma în mînă. Toate căpeteniile celor două armate, în afară de dictator, au căpătat cel puțin cîte o rană în timpul acestor lupte. Insuși Tarquinius, cu toate că era înaintat în vîrstă și avea puterile slăbite, pornește dîrz să-l înfrunte în goana calului pe Postumius, care se găsea în prima linie și-și rînduia soldații în formație de luptă și-i îmbărbăta mereu. În lupta corp la corp cu Postumius, fostul rege a primit o rană zdravănă la șold și s-a retras în toată graba, ocrotit de ai săi.

La aripa stîngă, comandantul cavaleriei romane, Aebutius, a dezlănțuit un atac împotriva lui Octavius Mamilius. Văzîndu-l, Mamilius s-a năpustit în goana calului în întîmpinarea vrăjmașului său și l-a izbit cu atîta sete, încît a străpuns brațul lui Aebutius, care la rîndul lui a găurit pieptul lui Mamilius. Latinii l-au dus la adăpost îndată pe ginerele regelui, în spatele liniei a doua. La rîndul lui, și Aebutius, fiindcă nu mai era în stare să țină sabia în mîină, avînd brațul drept rănit, a fost scos din luptă. Comandantul forțelor latine, fără să se sperie de rana sa, și-a îmbărbătat mai departe oamenii, dar cînd a văzut că trupele i-au fost date peste cap, a chemat atunci în sprijinul său cohorta formată numai din surghiuniți, pe care îi comanda însuși fiul regelui Tarquinius. Datorită înverșunării nemaipomenite cu care lupta acest pîlc de romani, fiindcă averile lor fuseseră confiscate de republica romană, latinii au izbutit să restabilească pentru o bucată de vreme lupta.

XX În timp ce romanii făceau o manevră de repliere în acest sector, M. Valerius, fratele lui Publicola — zărint pe tînărul fiu al lui Tarquinius luptînd cu atîta înverșunare în rîndul cohorței de exilați și numai în linia întîia — aprins de faima gloriosului nume al familiei sale, ca să mai adauge și el la laurii cîștigați de înaintașii săi prin izgonirea de pe tron a Tarquiniilor pe aceia ai doborîrii regelui însuși, a dat pîntenii calului, năpustindu-se cu toată forța asupra lui Tarquinius, cu lancea întinsă, gata să i-o înfigă în piept. Odrasla regală a dat bir cu fugiții, ca să nu dea piept cu îndrăznețul roman. Însă unul din cohorta exilaților, atacîndu-l din flanc pe Valerius, a izbutit să străpungă pieptul acestuia, care se avîntase orbește între rîndurile dușmane. În urma rănirii stăpînului său, calul n-a mai rămas pe loc, ci s-a smucit, pornind în goană înapoi. Valerius s-a prăbușit la pămînt, în timp ce armele sale au căzut peste el, acoperindu-l.

Cînd dictatorul Postumius vede căzînd un asemenea viteaz, și cum cohorta de exilați înfierbîntați atacă de zor pe ai săi, strîmtorîndu-i și silindu-i să dea înapoi, dă semnalul de atac cohorței sale, care făcea garda personală și era alcătuită numai din ostași unul și unul. Postumius porunci ca oricare din

romani va fi văzut fugind, să fie socotit vrăjmaș al patriei. În felul acesta, romanii au fost oprți din fugă și, refăcându-și rîndurile s-au năpustit din nou asupra dușmanului. Frontul e restabilit. Cohorta de gardă a dictatorului, intrînd cu forțe proaspete și pentru prima oară în luptă, atacă cu un avînt de nedescris ceata exilaților, sleiți de trudă și sfortări și împutinați la număr. Aceștia sînt hăcuți pînă la unul.

Se iscă acum și o a doua luptă, tot între căpetenii. Comandantul latinilor însă, cînd și-a dat seama că a fost împresurată aproape în întregime cohorta exilaților de dictatorul roman cu garda sa, strînge în grabă un pumn de unități din rîndul rezerviștilor și pornește în goană spre linia întii. Legatul⁴⁹ roman T. Herminius, zărind șirurile acestora, dîndu-și seama ce țintesc și cunoscînd după haine și arme pe Mamilius, a dat un fulgerător atac împotriva lui, luptînd cu o înverșunare mult mai mare ca a comandantului cavaleriei, încît dintr-o singură lovitură îl culcă la pămînt pe Mamilius, străpungîndu-l de la un capăt la celălalt al pîntecelui. Mamilius cade mort, însă în timp ce Herminius caută să-i ia ca trofeu armele și îmbrăcămîntea, a fost lovit de moarte cu o lance vrăjmașă și, transportat în tabăra sa, învingătorul și-a dat duhul, pe cînd ai săi încercau să-i lege rănile.

Atunci dictatorul alergă în goana calului spre cavaleria sa, rugînd pe ostași să coboare de pe cai, să vină în sprijinul pedestrimii sleite și să ducă ei mai departe lupta. Cavaleria a executat ordinul; ostașii sar de pe cai, zboară în linia întii și țin scuturile întinse în fața primei linii. Întreaga pedestrimă romană, cînd a văzut că tineretul cel mai viteaz a luat asupra-și tot greul luptei, se simte întărită prin venirea proaspătului ajutor. Abia acum, în sfîrșit, latinii au fost dați definitiv peste cap. Frontul lor de luptă a fost străpuns în numeroase locuri, încît, ca să scape cu viață, latinii au luat-o la sînătoasa. Cavaleria romană și-a reluat din nou caii, pentru a putea urmări pe vrăjmași. Imediat după cavalerie, și pedestrimă romană a pornit în urmărirea dușmanului în neorînduială. Dictatorul, făcînd apel la zei și la ostașii săi să-l ajute din răspuțeri, se spune că a făgăduit că va înălța, în semn de mulțumire, un templu lui Castor și Polux⁵⁰. A mai

făgăduit apoi o bogată răsplată celor dintâi doi romani care vor reuși să intre primii în tabăra dușmană. Avântul trupelor romanilor a fost atît de nestăvilit, încît au cucerit tabăra latinilor dintr-un singur asalt, prin același iureș cu care reușiseră să pună pe fugă pe vrăjmaș. Așa s-a desfășurat bătălia de la lacul Regillus. Dictatorul și comandantul cavaleriei, după ce s-au întors la Roma, au fost sărbătoriți și purtați în triumf.

XXI Trei ani după această bătălie n-a fost nici pace sigură, dar nici război. Consulii de atunci au fost Q. Cloelius și T. Lartius. După ei a urmat A. Sempronius și M. Minucius. Sub acești consuli a fost sfințit templul lui Saturn⁵¹ și s-au instituit sărbătorile numite Saturnalia⁵². Apoi au fost aleși consulii A. Postumius și T. Virginius. Am găsit menționat la unii dintre cronicari că, în anul cînd s-a dat bătălia de la lacul Regillus, Postumius și-a dat demisia din funcția de consul, fiindcă n-avea încredere în însușirile colegului său, și că după aceasta a fost numit el dictator. Domnește atîta confuzie în ce privește datele și numele dregătorilor statului, fiind menționați unii în locul altora și răsturnîndu-se ordinea firească a lucrurilor, încît nu că nu poți să mai afli cînd au funcționat, dar e mare încurcătură și cu anii, și cu datele, și cu evenimentele, că-ți stă mintea în loc ce spun acești cronicari. Apoi au fost aleși consuli Appius Claudius și P. Servilius. Acest an a fost însemnat și prin moartea regelui Tarquinius. Acesta a închis ochii la Cumae, unde se retrăsese, fiind oaspetele tiranului Aristodemos, după ce armatele latine au fost înfrînte la lacul Regillus. La vestea morții acestuia, și senatorii, și poporul au răsufolat ușurați. Vesselia deosebită a patricienilor era cu dedesubturi și cam da de gîndit, poporul însă, care pînă în ziua asta fusese destul de aplecat în fața senatului, a început de curînd să simtă jugul apăsător al aristocrației. În același an, colonia Signia pe care a întemeiat-o regele Tarquinius, a căpătat un mare avînt, în urma primirii unui număr simțitor de noi coloniști. Triburile Romei au sporit la 21. Templul lui Mercur a fost inaugurat la idele lunii mai.

XXII Cu neamul latin al volscilor, Roma nu se găsea nici în stare de război, dar nici în relații de pace, deoarece volscii pregătiseră unități pe care să le trimită ca ajutoare latinilor. Aceste ajutoare ar fi fost un fapt împlinit dacă dictatorul nu s-ar fi grăbit să le ia înainte, în momentul potrivit, ca să nu fie silit să dea lupta cu doi dușmani deodată, și cu volscii și cu latinii. Consulii, indignați pe volsci pentru atitudinea lor vrăjmașă Romei, au pornit campania împotriva acestui popor, conducând armata romană pe teritoriul lor. Volscii, care nu se așteptau să fie pedepsiți de romani pentru purtarea lor, s-au îngrozit la vederea armatelor romane între hotarele lor. Fără să se mai gîndească la organizarea rezistenței, ei oferă romanilor 300 de ostatici, pe fiii frunțașilor locuitorilor din Cora și Pometia. Datorită acestui act de supunere, legiunile romane au fost retrase de pe teritoriul volscilor, fără să se recurgă la nici o operațiune militară.

Însă nu mult timp după această întîmplare, cînd s-au văzut scăpați de primejdie, volscilor le-a venit iar gust de război. Și, în ascuns, fac temeinice pregătiri, întovărășindu-se de data asta și cu hernicii. Își trimit apoi ștafete în întregul Latium, pentru a ațîta acolo toate populațiile împotriva Romei. Însă dezastrul proaspăt suferit de neamurile latine la lacul Regillus era atît de viu în amintirea lor, încît și-au întors toată revolta și ura împotriva acestor ațîțători, care-i împingeau din nou spre prăpastie, prin ridicarea armelor împotriva Romei. Și nu s-au putut stăpîni de a nu-și vărsa tot focul pe ei. Punînd mîna pe acești volsci, i-au legat fedeleș și i-au trimis plocon la Roma. Aici au fost dați pe mîna consulilor, căroro le-au mărturisit că într-adevăr volscii și hernicii se pregătesc de război împotriva romanilor. După ce consulii au adus la cunoștința senatului această situație, senatorii au fost într-atît de mulțumiți de atitudinea latinilor, încît au dat poruncă să li se înapoieze cei 6 000 de prizonieri capturați la lacul Regillus, repunîndu-se în discuție încheierea unui tratat de alianță cu noii împuterniciți ai latinilor.

Latinii pierduseră orice nădejde de a-i mai împăca vreodată pe romani, fiindcă Roma le retezase categoric orice nădejde de a sta de vorbă vreodată cu ei, în această privință; de aceea nu mică le-a fost bucuria latinilor: romanii, de la care pornise ideea păcii, au fost proslăviți de ei pînă la al șaptelea cer. Ca urmare, latinii trimit la Roma un dar de mare preț, o coroană de aur, pentru templul lui Jupiter de pe Capitoliu. O dată cu delegația însărcinată cu înmînarea acestei ofrande romanilor și cu prizonierii care fuseseră eliberați din lagăr și trimiși înapoi la casele lor, s-a înfățișat la Roma și o mare mulțime de latini. Foștii prizonieri se mai duc o dată pe la casele acelor romani unde slujiseră ei ca sclavi, le aduc toate mulțumirile cuvenite, spunîndu-le că îi vor păstra în inima lor, pentru că în nenorocirea căzută peste capul lor au fost buni și omenoși cu ei. Și se încheară și noi legături de ospetie. Niciodată în trecut, populațiile latinilor nu izbutiseră să fie atît de strîns legate ca acum cu poporul roman, a cărui putere și mărinimie au ajuns să fie prețuite și respectate și în relațiile oficiale, și în cele particulare.

XXIII Bătea la ușa Romei războiul cu volscii. În același timp, statul roman se găsea în pragul celei mai mari dezbinări lăuntrice, din pricina patimilor politice și a neînțelegerilor care nu mai conteneau între patricieni și popor, pricinuite mai ales de necazurile și asupra datornicilor⁵³, sătui pînă-n gît de împilările cămătarilor. Poporul fierbea de revoltă, susținînd că el, cel care și-a făcut și-și face datoria pe cîmpul de bătaie, luptînd pentru libertatea și puterea republicii, îndură în schimb în propria-i țară cea mai cumplită apăsare, fiind prizonierii propriilor lor concetățeni; poporul a ajuns să creadă că e mai sigur de libertate pe front, în mijlocul vrăjmașilor, decît în țara lor, între concetățenii lor, în vreme de pace.

Ura și zîzaniile dintre patricieni și popor, care izvorau de la sine și luau proporții tot mai mari, au fost prilejuite de o întîmplare nenorocită a unui plebeu, care a pus scînteia acestui uriaș incendiu. Într-o zi s-a înfățișat în for

un bătrîn, într-un hal fără hal, cu toate semnele suferințelor sale. Avea o înfățișare de nedescris: era îmbrăcat numai în petice, de-i curgeau zdrențele de pe el, și avea trupul slăbit și obrazul stafidit, numai piele și os, și vînat ca un mort. Mai mult, avea părul în dezordine și barba mare, de parcă era un sălbatic. Bătrînul a fost recunoscut numaidecît de unii din cei de față, cu toată această schimbare în rău, care au povestit curioșilor strînși în jurul lui că acest bătrîn a fost cîndva comandantul lor, că a făcut mari isprăvi pe front, și-l căinau pentru că a ajuns într-un asemenea hal. Însuși bătrînul povestea lumii strînse și foștilor săi subalterni la ce lupte vestite a luat parte, arătîndu-și cicatricile sale de pe piept.

Întrebîndu-l mai departe cum de-a ajuns în halul acesta, de ce hainele îi sînt numai petice — în timpul acesta mulțimea devenise o mare de capete, încît părea o adevărată întrunire publică — bătrînul a început să-și depene povestea. Astfel, el a istorisit că „a slujit sub drapel în războiul cu sabinii și că, din pricină că holda i-a fost pustiită de sabinii în timpul acestui război, nu a mai putut strînge nici un fel de bucate, iar casa i-a fost prefăcută în cenușă; mai povestea că a fost prădat de tot ce avea, că i-au fost răpite și vitele, și pentru că a fost impus la dări prea mari, în aceste vremuri atît de vitrege pentru el, a fost nevoit să se împrumute la cămătari, ca să le achite, înglodîndu-se în datorii. Datoriile au crescut neîntreput, din cauza dobînzilor prea ridicate, și a ajuns pînă acolo încît a fost despuiat de toată averea și izgonit din țarina lui, pe care o moștenise din tată în fiu, de la strămoșii săi. Mai spunea că apoi i-au fost ridicate și toate lucrurile din casă. Mai mult, în ultimul timp cămătarul s-a agățat și de ființa lui, lovindu-l, așa cum lovește o boală cruntă o biată făptură omească. Creditorul nu l-a luat în sclavie, ci l-a vîrit într-o închisoare, într-o celulă mucedă, și în camera de tortură“.

Povestind acestea, bătrînul și-a arătat spatele cu carnea sfîșiată de loviturile vergilor primite. În fața acestor privilegii și la auzul suferințelor, norodul strîns a început să strige în gura mare și să răcnească. Răzmerița s-a întins numai-

decît, nu numai în for, ci s-a răspîndit, încet, în tot oraşul. Datornicii şi cei care îşi pierduseră libertatea şi fuseseră puşi în cătuşe, precum şi cei care nu ajunseseră încă în asemenea situaţie vin în convoi neîntreput, revărsîndu-se din toate părţile spre for, în jurul tribunelor oficiale, rugîndu-i pe concetăţeni să-i ia sub scutul lor. Dar şi aţîţătorii⁵⁴ din umbră se pun la treabă. În cîteva clipe, toate străzile oraşului s-au umplut de mulţimea unor asemenea nefericiţi, care alergară într-un suflet spre for, strigînd în gura mare. Senatorii, care se găseau întîmplător după treburi prin for, au trecut prin clipe foarte grele, fiindu-le în cumpănă viaţa. Puţin a lipsit să nu fie sfîrtecaţi. Au izbutit să scape numai datorită sprijinului la timp al consulilor P. Servilius şi A. Claudius, care au căutat să înăbuşe revolta.

Această mare gloată de oameni s-a îndreptat apoi în rînduri strînse spre înalţii dregători, arătîndu-le cătuşele puse la mîini pentru datorii şi toate semnele suferinţelor lor şi strigînd: „Asta e soarta pe care o merităm noi?“ Şi răcnind, fiecare îşi spunea unitatea şi vremea cînd şi-au făcut datoria pe cîmpul de luptă. De la rugăminţile de la început, trec acum la ameninţări. Toţi ţipă în gura mare, cerînd să se convoace senatul. Şi imediat înconjură clădirea senatului, pentru ca sub privegherea lor senatorii să ia o hotărîre. Consulii au reuşit să adune numai un pumn de senatori pentru şedinţă, pe aceia pe care întîmplarea i-a scos în faţă sau care se aflau pe la casele lor. Restul de senatori s-au făcut nevăzuţi de frică, neîndrăznind să apară nu numai în senat, dar nici măcar prin for. Din pricină că cei prezenţi la şedinţă erau în număr prea mic, senatul n-a putut lua nici o hotărîre.

În cele din urmă, poporul a socotit că patricienii urmăresc să-l înşele şi să-şi bată joc iarăşi de el, declarînd că senatorii lipsesc şi nu vor să ia parte la şedinţe nu din întîmplare sau de teamă, ci într-adins, pentru a împiedica rezolvarea situaţiei, şi că înşişi consulii tărăgănesc lucrurile; şi, de bună seamă, nu-i de mirare că plebeii, prin nenorocirea lor, au ajuns de rîsul şi de batjocura aristocraţilor. Încordarea era atît de mare, că nici consulii, cu toată vaza

și trecerea lor, nu mai erau în stare să pună stavilă revoltei poporului care clocotea. În sfârșit, mai de voie, mai de nevoie, senatorii și-au făcut unul câte unul apariția la dezbaterile senatului, ca să nu mai fie amînată rezolvarea acestei situații și să nu cadă pe capul lor o năpastă și mai mare. Pînă în cele din urmă, s-a izbutit ca tot senatul să fie în păr, fiind de față și consulii. Totuși, nici măcar consulii nu erau de acord asupra celor ce trebuiau hotărîte. Appius, un om iute la mînie, era de părere că trebuie să se recurgă la măsurile cele mai aspre prin decrete consulare, spunînd că dacă vor fi înșfăcați, rînd pe rînd, toți ațîțătorii, restul mulțimii are să se potolească, de frică. Servilius însă, o fire mai blîndă, era de părere să se recurgă la împăciuirea celor învrăjbiți, fiind convins că e mai sigură această cale, fiindcă e mai ușor să împlînzești sufletele celor revoltați, decît să-i înfrîngi și să-i umilești.

XXIV Între timp, panica se răspîndește în popor printr-o știre care a făcut să li se zbirlească părul. Niște călăreți latini cu caii numai spume au adus vestea, care i-a tulburat pe toți, că volscii înaintează cu armata lor spre Roma, cu intenția de a o împresura. Această știre a stîrnit cu totul un alt ecou în sufletele senatorilor, față de răsunetul ei în inima poporului (căci dezbinarea dintre cele două clase da impresia că e vorba acum de două cetăți, nu de una). Poporul nu mai putea de bucurie, spunînd că înșiși zcii au coborît din cer, ca să le răzbune nedreptățile îndurate de ei din pricina trufiei fără margini a patricienilor. Cetățenii se îndeamnă unii pe alții să rămînă mai departe neclintii și dîrji și să nu se prezinte la chemarea sub arme. Decît să piară unul după altul încet, încet, mai bine să moară o dată, cu toți. N-au decît să se înroleze senatorii sub arme și să ducă ei tot greul războiului, de vreme ce sînt singurii profitori ai puterii.

La rîndul lor, și senatorii umblau îngîndurați, triști și însăpăimîntați de îndoita primejdie care-i amenința acum: revolta poporului și războiul dușmanilor. De aceea, patricienii recurg acum la consulul Servilius, care se bucura de mai

multă popularitate, rugîndu-l să facă ce-o face și să scape republica romană, care a fost lovită pe neașteptate de o năpastă atît de grea. Consulul, după ce a închis dezbaterile senatului, a convocat adunarea poporului. Aici el a declarat că senatul își arată toată grija și înțelegerea față de nevoile poporului și e gata să-i rezolve grijile și necazurile lui. Dar că acum s-a ivit un moment mult mai greu, fiindcă întreaga republică e la răscruce, încît trebuie să se ia măsuri obștești pentru salvarea ei în primul rînd, și apoi să se vină în discuție cu necazurile lor. Acum, cînd războiul bate la ușă și dușmanul se apropie de zidurile cetății, nu se poate răsturna rînduiala firească a lucrurilor. Chiar dacă n-ar fi cu putință să se amîne rezolvarea acestor probleme, n-ar fi cînstit pentru popor să pună condiția că va lua arma în mîna și-și va apăra patria numai dacă primește o răsplată în schimb. Dar, în același timp, nu e frumos nici pentru senatori să nu-i ajute pe concetățenii lor căzuți în restriște și cu unghia înfiptă în gît, iar dacă vor să-i ajute, să n-o facă de teamă, ci de bună voie. Apoi consulul, după ce și-a terminat cuvîntarea, a dat un edict consular, prin care hotărăște că „de aici înainte nici un cetățean roman nu mai trebuie să mai fie pus în cătușe sau virît în închisoare de vreun creditor, și nici nu poate fi oprit să se înroleze în armata consulară. În același edict a mai hotărît că nimeni nu mai are dreptul să pună stăpînire pe bunurile unui ostaș, cîtă vreme acesta se găsește pe front, și nici să-i ia cu che-zășie copiii și nepoții lui, și nici să-i vîndă averea lui“.

În urma afișării în for a acestui edict, toată lumea care era de față, și care era alcătuită numai din datornici, s-a înrolat pe loc sub drapel. Din toate părțile orașului s-au revărsat spre for cete, cete de oameni, care ieșeau de bună voie din casele lor și asupra cărora creditorii nu mai aveau acum nici un drept să pună mîna și să-i rețină, și toți pornesc să depună jurămîntul de credință față de republică. A fost izbitor de mare mulțimea celor ce au alergat să-și tacă datoria pentru țară. Toți aceștia au fost la înălțime, făcînd minuni de vitejie în războiul cu volscii. Consulul a pornit cu

armata în marș împotriva dușmanului, așezându-și tabăra nu departe de el.

XXV În noaptea următoare, volscii, bucuroși că republica romană se află în dezbinare, crezând că acum e momentul prielnic ca poporul să treacă de partea lor și să-și trădeze patria, încearcă să se apropie de tabăra romană. Străjile romane au simțit însă și au dat alarma. Oastea romană întregă s-a trezit la acest semnal și toată lumea a alergat la arme. Volscii, în cele din urmă, și-au dat seama că de-a surda au încercat să-i ispitească pe romani. Și atunci s-au retras în tabăra lor. Armata romană a fost lăsată să se odihnească tot restul nopții. Cum s-au ivit zorile, volscii năvălesc peste întăriturile romane și umplu șanțurile. Romanii, văzând că dușmanul încearcă să ia cu asalt toate parapetele, fiindcă consulul întârziase câteva clipe să dezlănțuie atacul, toți ostașii, și mai ales datornicii, răcneau în gura mare să le dea odată semnalul de luptă. Când consulii și-au dat seama cât de îndârjiți sînt ostașii, au dat ordin să se pornească la atac, și atunci romanii, setoși de luptă, s-au năpustit cu un avînt de nedescris asupra vrăjmașului. Chiar din primul atac, dușmanii au fost risipiți și puși pe fugă. Romanii i-au decimat pe volscii care fugeau cît îi țineau picioarele. Cavaleria dușmană, îngrozită, a fugit pînă a ajuns în tabără. În urmă și tabăra lor, înconjurată de legiunile romane, a fost cucerită și prădată. În ziua următoare, legiunile romane au pornit în marș spre Suessa Pometia, unde se refugiaseră resturile armatei volscilor. După un asediu de câteva zile, cetatea este luată cu asalt. Toată prada a fost împărțită soldaților. S-a dat apoi un concediu de odihnă ostașilor, binevenit după sforțările depuse. Apoi, după raportarea acestui succes atît de strălucit, consulul și-a condus armata învingătoare spre Roma. Solii volscilor din Ecetra⁵⁵, temîndu-se că după cucerirea cetății Suessa Pometia vor urma ei la rînd, vin la Roma și se prezintă în fața senatului cu propuneri de pacc. Pacea a fost încheiată între Roma și volsci, potrivit unui decret senatorial, prin care volscii au fost pedepsiți cu confiscarea unei bucăți de pămînt⁵⁶.

XXVI La rîndul lor și sabinii s-au ridicat din nou, stîrnind o nouă panică printre locuitorii Romei. De fapt a fost mai mult o năvală, și nu un război adevărat. Astfel, se răs-pîndise știrea în timpul nopții că armata sabinilor a ajuns pînă la rîul Anio, prădînd totul în cale, și că satele și casele au fost jefuite și prefăcute în cenușă. Fără întîrziere a fost trimis într-acolo, cu întreaga cavalerie romană, Aulus Postumius, care fusese dictator în războiul cu latinii. În urma lui venea consulul Servilius, cu o armată aleasă de pedestrime. Cavaleria romană a reușit să-i încercuiască pe sabinii pe cînd aceștia umblau razna, cutreierînd toată regiunea după prădăciuni. Armata sabinilor n-a mai fost în stare să țină piept pedestrimii romane, care venise și ea pe urmele cavaleriei. Dușmanul, sleit și de oboseală, și de marș, și de timpul pierdut cu jafurile în timpul nopții — mare parte din ei erau trîntiți pe pămînt din cauza mîncării și băuturii prea multe, luate de prin casele oamenilor — nu mai era în stare nici măcar să se țină pe picioare, ca s-o ia la sănătoasa.

Războiul cu sabinii abia fusese adus la cunoștința romanilor în timpul nopții, că a doua zi s-a aflat că s-a și sfîrșit. Tot poporul s-a bucurat, că din toate părțile veneau numai nădejdi de pace. Cînd toată lumea nădăjduia că are să se bucure în sfîrșit de binefacerile păcii, se prezintă în fața senatului roman solii auruncilor, care au vestit că poporul lor va declara război Romei, dacă aceasta nu va părăsi neîntîrziat teritoriul sabinilor. O dată cu acești soli venise din țara lor și o armată de aurunci. Zvonul că această armată a și fost văzută nu departe de Aricia, a stîrnit o panică atît de mare, încît nici senatorii nu știau ce răspuns să se dea acestor soli, fiindcă nu era cu putință să se răspundă că Roma dorește pacea, cînd vrăjmașul și începuse ostilitățile. Armata romană se pune în mișcare, pornind către Aricia⁵⁷. Dintr-o singură ciocnire pe cîmpul de luptă s-a terminat și acest război cu auruncii, cu biruința Romei.

XXVII După înfringerea auruncilor, poporul roman, învingător în atîtea războaie, și numai în cîteva zile, aștepta să fie îndeplinite făgăduielile consulului⁵⁸ și cuvîntul senatului, cînd Appius, atît datorită îngîmfării sale înnăscute, cît și

pentru că voia să-l facă de rîs pe colegul său de consulat că a făcut făgăduieli deșarte, și deci nu se poate ține de cuvînt, a reluat chestiunea împrumuturilor, susținînd cu încăpăținare drepturile cămătarilor. Rînd pe rînd au început să fie dați pe mîna creditorilor vechii datornici, precum și alții noi, care nu cunoscuseră grozăviile urmărilor cametei. Cînd le-a căzut pe mîna acestora din nou un ostaș, acesta a amintit iarăși cuvîntul dat de consulul Servilius. Toți acești năpăstuiți ape-lau la Servilius, învinuindu-l că n-a înfăptuit ceea ce făgăduise, și-i arătau urmele rănilor primite, vorbindu-i de faptele lor de arme, de rănile lor, primite pe cîmpul de luptă. Ei îi cereau consulului să aducă plîngerea la cunoștința senatului, sprijinindu-le-o, și prin rostul său de consul să-și ajute concetățenii, iar în calitate de comandant, să nu-și lase ostașii pradă hrăpăreților cămătari. Servilius era mișcat din cale afară, însă împrejurările îl sileau să tărăgănească lucrurile, mai ales că și colegul său de consulat, împreună cu tabăra aristocrației, se împotriveau din răspuțeri unei rezolvări pline de omenie și de înțelegere în sprijinul poporului.

În felul acesta, consulul se găsea între ciocan și nicovață, dar, pentru că a căutat să țină calea de mijloc, pînă la urmă s-a trezit covîrșit și de ura poporului și de disprețul senatului. Patricienii l-au socotit prea moale și prea slab, și în același timp stăpînit de o ambiție fără rost. La rîndul lui, și poporul i-a aruncat învinuirea că e un mincinos de rînd. În scurtă vreme, Servilius a ajuns să fie urît de toată lumea, la fel ca și Appius. S-a mai ivit și un moment deosebit, care a făcut să izbucnească cearta dintre consuli, și anume: care din ei doi să aibă cinstea de a inaugura templul lui Mercur. Senatul a dat pe seama adunării poporului rezolvarea acestei îndatoriri. Poporul a hotărît să acorde această cinste aceluia care se va îngriji și de aprovizionarea cu grîne a poporului, avînd însărcinarea să înființeze și colegiul negustorilor⁵⁹, și în același timp să organizeze solemnitatea inaugurării templului, în locul marelui pontif. Poporul a încredințat cinstea inaugurării templului lui Marcus Laetorius, comandantul primei centurii. Din faptul acesta se poate ușor deduce că această cinste s-a încredințat unui om cu un rang mult mai prejos

decît acela al consulilor, pentru ca în felul acesta să se aducă o jignire acestor dregători.

Cum era și firesc, unul din consuli, precum și patricienii spumegau de ciudă și minie, în schimb poporului parcă-i crescuseră aripile, fiindcă începuse să pășească cu totul pe un alt drum, nu ca la început.

Deoarece poporul nu putea să mai aibă nici o nădejde în ajutorul consulilor și al senatului, ori de cîte ori vedea că unul din datornici e tîrît în fața judecății, mulțimea alerga din toate părțile buluc ca să-l scape. Din pricina zarvei și a strigătelor nesfîrșite, nu se mai putea auzi ce sentință a dat consulul, și nimeni nu ținea seama de hotărîrea lui. Poporul începuse să recurgă chiar la acte de violență; și pentru că s-a întîmplat chiar sub ochii consulului să fie loviți de mulțime, unul după altul, toți creditorii, toată frica și toate primejdiile de a-și pierde libertatea au trecut de la datornici la cămătari.

În afară de acest serios motiv de teamă și de îngrijorare pentru patricieni, s-a mai adăugat și știrea că sabinii se pregătesc de război. Decretîndu-se mobilizarea, nici un om din popor nu s-a prezentat ca să se înroleze sub drapel. Appius, turbînd de furie și învinuindu-și cu înverșunare colegul de consulat, i-a rostit în față că „atitudinea binevoitoare și tăcerea complice în fața actelor teroriste ale poporului înseamnă trădarea intereselor republicii; că colegul său nu este partizanul dreptății și legalității, în ce privește restituirea datoriilor contractate, și că, în sfîrșit, nu a dus la bun sfîrșit mobilizarea armatei, potrivit decretului dat de senat. Dar aceasta nu înseamnă că toată lumea a dezertat de la datorie și că republica nu mai este slujită cu devotament de nimeni, sau că autoritatea consulară a fost călcată și zdrobită în picioare. De aceea el va pedepsi aspru pe cei care aduc vreo daună și vătămare autorității sale și a senatului.“

În fiecare zi, mulțimea ședea buluc în jurul lui, clocotind de minie cînd el continua să rostească tot soiul de necuviințe la adresa poporului. Într-o zi, Appius a dat ordin lictorilor săi să-l înșface pe un cetățean, care părea a fi căpetenia cea mai mare a răsculaților. Acesta însă, atunci cînd lictorii

au vrut să pună mîna pe el, a și făcut apel la adunarea poporului. Consulul a fost nevoit să dea înapoi în fața presiunii crescînde a masei poporului revoltat. Nu era nici o îndoială la ce căi avea să recurgă poporul. Însă nici Appius n-ar fi cedat de loc, dacă cerbicia lui n-ar fi fost înfrîntă, în urma stăruințelor fruntașilor senatului, cu toate că de strigătele gloatei nu voia să se sinchisească. O, cît de înverșunat era Appius! Ce fire trufașă avea acest om, care simțea scîrbă și dispreț față de ura poporului!

Această stare de neliniște și încordare lua proporții văzînd cu ochii, din zi în zi, nu numai prin răcnete și huiduieli fățișe împotriva conducătorilor Romei, ci, ceea ce era cu mult mai dăunător, și prin uneltiri și prin întruniri tainice. În sfîrșit, a venit și ziua cînd cei doi consuli atît de urîți de popor au trebuit să plece din dregătorie, expirîndu-i mandatul și lui Servilius, care nu era prețuit nici de popor, nici de patricieni, și lui Appius, care fusese unealta trup și suflet a aristocrației.

XXVIII De astă dată au intrat în consulat Aulus Virginius și Titus Vetusius. Poporul, necunoscînd gîndurile noilor consuli, a continuat să țină adunări tainice, în timpul nopții, unii pe colina Esquilină, alții pe cea Aventină. Poporul a renunțat să se mai întilnească la lumina zilei în for, unde era atîta zarvă, unde lucrurile se tărăgănav și nu se lua nici o hotărîre, fiindcă lor li se părea că în for toate se desfășoară numai la voia întîmplării. Noii consuli, dîndu-și seama că această stare de lucruri este dăunătoare și primejdioasă și ordinii în stat, aduc la cunoștință această situație senatului. Însă în senat n-a fost cu putință să se chibzuiască asupra acestei probleme în toată liniștea, nici să se ia hotărîrea cuvenită, fiindcă au izbucnit strigăte de protest din toate rîndurile senatorilor, care se arătau cît se poate de indignați pentru că consuli caută să arunce asupra senatului tot valul de ură care se revărsase asupra consulilor, din pricina măsurilor ce trebuiau luate.

Negreșit, dacă ar mai fi înalți dregători, așa cum se cuvine să fie la conducerea republicii romane, la Roma ar avea

loc numai adunări publice la lumina zilei, nu tainice. Acum însă statul s-a împărțit în mii de curii și de adunări populare, împrăștiate pe toate potecile (căci doar se știe că se țin tot felul de adunări pe Esquilin și pe Aventin). În Roma a existat un singur bărbat capabil și întreprinzător (căci bărbat înseamnă mai mult decât consul în funcție); acesta a fost Appius Claudius, care sîntem siguri că ar fi zădărnicit, cît ai clipi din ochi, adunările poporului. Cînd consulii, atacați în felul acesta de senatori, au întreat ce măsuri voiesc ei să se ia, pentru că ei sînt gata să facă pe plac senatului, atunci patricienii au hotărît ca, fără nici o zăbavă, consulii să treacă la mobilizarea generală a armatei, să porceadă cu cea mai mare asprime și să fie fără cruțare față de popor, care, de cînd stă degeaba, își face de cap.

Dizolvînd adunarea senatului, consulii pășesc la formalitățile înrolării sub drapel a cetățenilor, începînd cu strigările contingentelor mai tinere. Cînd colo, ei au băgat de seamă că niciunul din tineri nu vrea să răspundă la apel și că toată mulțimea de cetățeni care se îmbulzea într-un singur loc, dînd impresia unei adunări oficiale, declara răs-picat că poporul nu mai vrea să fie dus de nas ca pînă acum, și că aristocrația n-o să mai prindă în mreje nici un ostaș din rîndurile poporului, cîtă vreme conducerea statului nu-și respectă cuvîntul dat. Să i se respecte fiecărui cetățean libertatea înainte de a i se pune arma în brațe, pentru ca poporul să fie convins că luptă pentru patrie, nu pentru trufașii stăpîni.

Consulii știau prea bine ce însărcinare primiseră din partea senatului, însă au observat că patricienii vroiau să scoată castanele din foc cu mîna lor. Au mai băgat însă de seamă și că aceia care făceau o gură cît o șură între pereții curiei, cînd au văzut că nu e de șagă, au dat bir cu fugiții, nevoind să împartă cu ei răspunderile, ca să cadă și asupra lor ura poporului. Pluteau prin aer aburii furtunii ce avea să izbucnească în curînd între popor și aristocrație. Totuși consulii au găsit cu cale să mai consulte încă o dată senatul, înainte de a recurge la măsuri extreme de înăbușire a răzmeriței. Atunci, din rîndurile senatului s-au ridicat cei mai tineri și mai gălăgioși, care s-au apropiat amenințatori de banca con-

sulilor, pofindu-i stăruitor să plece din consulat și să lase altora mai vrednici această dregătorie, care n-o să se sperie de ifosele plebeilor.

XXIX Dar după ce consulii au încercat toate căile ca să împace cele două tabere, văzînd că n-au reușit, au dat următoarea declarație: „Onorați senatori! Să nu spuneți că nu v-am prevenit. Să știți că poporul e gata să se răscoale. Ne amenință o furtună cumplită, de aceea vă cerem stăruitor tuturor aceluia care ne învinuiesc pe noi, consulii, de netrebnicie, să stea alături de noi cînd înrolăm cetățenii sub drapel. Noi vom proceda, după hotărîrea celui mai îndrîjit dintre voi, cu cea mai mare asprime, de vreme ce voi așa ați hotărît“. Consulii revin la tribuna lor și dau dispoziții să se înceapă din nou strigarea tinerilor, începînd cu cel dintîi care se găsea chiar sub ochii lor. Acesta însă nu a scos nici un cuvînt și nu s-a clintit din locul său, fiind înconjurat de gloata poporului care-l proteguia, ca să nu pățească vreun neajuns. Atunci consulii trimit un lictor la el, ca să-l înșface. Cum lictorul a fost dat în brînci de mulțime, senatorii care îi asistau pe consulii au început să răcnească, spunînd că se săvîrșește o nelegiuire față de lictor, și dau buzna, sărînd la tribuna consulară, ca să vină în sprijinul lictorului. Acuma însă, tot atacul s-a îndreptat deodată împotriva acestor senatori, lăsîndu-l deoparte pe lictor, care nu făcuse altceva decît să aducă la îndeplinire un ordin de sus. Datorită intervenției la timp a consulilor, s-a putut curma o situație foarte primejdioasă. Totul s-a redus la o ploaie de ocări și la cuvinte stropșite și oțărîte din partea ambelor tabere, fără să se facă uz de arme sau să se arunce cu pietre în senatori.

Senatul este convocat ca să vină fără întîrziere la ședință. Ședința este nemaipomenit de furtunoasă, fiindcă senatorii, care fuseseră zgîlțiiți și smotociți de mulțime, cereau să se facă cercetări. Cei mai nestăpîniți din ei făceau o zarvă de nedescris, fără să se gîndească că rostul lor e să se adune în curie, spre a lua o hotărîre serioasă. Pînă în cele din urmă, aceste porniri s-au potolit. Consulii le-au atras atenția patrioienilor că și aici, în senat, domnește aceeași zarvă și neorînduială ca și în for.

Atunci s-a restabilit liniștea și au început consfăturile, trecîndu-se la ordinea de zi. Erau trei păreri: a lui Publius Virgilius, care nu voia ca această situație să se lărgească asupra întregului popor, dîndu-i-se prea mare însemnătate. El susținea că trebuie rezolvată întîi problema acelor care fuseseră înrolați în armată și care luaseră parte, în urma cuvîntului dat de consulul Publius Servilius, la războiul cu volscii, cu auruncii și cu sabinii. Titus Larcus era de părere că nu e momentul acum să se gîndească la răsplătirea meritelor unei categorii de cetățeni, cînd întreg poporul e copleșit pînă la gît și sugrumat aproape de datorii; că revolta poporului nu mai poate fi înăbușită, dacă senatul nu se gîndește la rezolvarea întregii probleme. Că dacă se tăgăduiește că situația este așa de gravă, ocolindu-se tot miezul lucrurilor, agitațiile nu numai că nu se vor potoli, ci, dimpotrivă, revolta se va aprinde și mai tare. Appius Claudius, care prin firea sa era un om aprig și încăpățînat, și prin ura-i pătimașă împotriva poporului era, pe de o parte, și mai tare zădărit de unii senatori, iar pe de altă parte era proslăvit de alții, susținea că a avea milă de popor, e o greșeală de neiertat, că poporului i s-a dat prea mare importanță, și din această pricină s-a ajuns la această anarhie; poporul nu e lovit cu nimic în interesele sale, dar își face de cap, pentru că i s-a urît cu binele. Acest rău își are obîrșia în atitudinea prea îngăduitoare a consulilor și în dreptul plebeilor de a fi convocați și consultați la așa-zisa adunare a poporului. Consulii nu fac altceva decît să-i amenințe numai din gură pe plebei, însă nu fac uz de puterea și autoritatea lor, și mai mult, ei îngăduie celor care au greșit să facă apel la adunarea poporului. „Haideți, deci, să ne numim un dictator care să nu mai permită poporului să facă apel cînd vrea; îndată o să tacă toată lumea milc, pentru că el va înăbuși din fașă orice nemulțumire și orice izbucnire de furie. Atunci să mai îndrăznească să îmbrîncească cineva pe lictor, cînd va ști că dreptul asupra trupului și vieții sale se află numai în mîna dictatorului, a cărui vază, autoritate și putere vor fi atinse prin lovirea lictorului.

XXX Propunerea lui Appius a fost socotită nechibzuită de mulți senatori, din pricina cruzimii ei neomenoase, însă nici

propunerile lui Virginius și ale lui Titus Larcius nu li se păreau demne de luat în seamă, pentru precedentul pe care l-ar fi creat. Soluția oferită de Larcius li se părea și nepotrivită și dăunătoare, pentru că avea să le scape din mână sugerea poporului prin cămătărie. Măsura cea mai potrivită, socotită a fi calea de mijloc, a fost tot părerea lui Virginius. Cu toate acestea, așa cum se întâmplă de cele mai multe ori în viață, interesele personale și ale castei au stat și vor sta întotdeauna în calea intereselor patrici. De aceea, soluția oferită de Appius a învins, fiind însușită de întreg senatul. Era cît p-aci să fie ales tot el și dictator.

Acest fapt a îndepărtat de tot poporul de patricieni, tocmai într-un moment foarte primejdios pentru republică, pentru că atunci s-a întâmplat să ridice armele contra Romei trei noroade: volscii, aequii și sabinii; însă consulii, împreună cu cei mai bătrîni și cu cei mai înțelepți dintre senatori, s-au străduit din răspuțeri să încredințeze postul de dictator unui om cu o fire mai blîndă, care să nu facă prea mult caz de drepturile temutei sale autorități. De aceea au ales ca dictator pe Marcus Valerius, fiul lui Volesus, cu toate că poporul și-a dat bine seama că prin alegerea acestui dictator s-au avut în vedere numai măsurile care trebuiau luate împotriva sa. Plebeii nu s-au temut, totuși, că au să cadă din lac în puț și că dictatorul are să se năpustească asupra lor, cîtă vreme prin mijlocirea fratelui acestuia dobîndiseră, prin lege, dreptul de a face apel la adunarea poporului. Ordinul dat de dictator a potolit toate frămîntările, deoarece acesta suna întocmai cu dispozițiile date de consulul Servilius, mai înainte. Poporul a găsit de cuviință că dictatorul nou numit este vrednic de toată încrederea, și ca atare s-au înrolat toți cetățenii sub drapel.

S-au pus pe picior de război zece legiuni, forțe care n-au mai fost atinse niciodată mai înainte. Fiecare din consuli a primit sub comanda sa cîte trei legiuni, iar dictatorul a rămas cu patru. De altfel războiul nu mai putea fi aminat, fiindcă aequii năvăliseră pe teritoriul latinilor. Solii latinilor au venit la Roma și au cerut senatului roman să le trimită ajutor, sau cel puțin să le permită lor să ia armele, pentru a-și apăra hotarele. Roma a găsit cu cale că e mai sigur pentru ea să-i

apere cu armata proprie pe latinii dezarmați, decît să le îngăduie să se înarmeze din nou. Într-acolo a fost trimis consulul Venusius, care a reușit să pună capăt prădăciunilor și pustiirilor. Aequii făcură ce făcură și în urmă s-au retras din cîmp deschis către munți, fiindcă se simțeau mai în siguranță pe coastele și pe culmile cele mai înalte ale munților, decît sub ocrotirea armelor lor.

Celălalt consul, pornit în marș spre țara volscilor, ca să nu piardă vremea degeaba, s-a apucat să treacă prin foc și sabie cît mai mult teritoriu dușman, pustiindu-le holdele și înaintînd cît mai adînc în țara lor, pentru a-i sili să dea o dată piept cu romanii. Pe o cîmpie situată între cele două tabere, cele două armate, gata de a se încheșta, se așază în formație de atac în fața întăriturilor lor. Volscii erau superiori întrucîtva romanilor numericește. De aceea ei, disprețuindu-și potrivnicul, au dezlănțuit atacul într-o formație largă și dezlînată. Consulul roman nu a făcut nici un fel de manevră, nepermițînd ostașilor săi să scoată vreun strigăt, ci doar ordonă ca toată lumea să stea nemișcată în așteptare, cu sulite⁶⁰ înfipte în pămînt. Numai atunci cînd se vor întîlni cu dușmanul piept la piept vor dezlănțui atacul, cu o încrîncenare fără seamăn, și fiecare să se bizuie numai pe tăria ascuțitului săbiei sale.

Volscii, obosiți de atîtea strigăte scoase și de atîta alergătură pînă la șanțurile romanilor, credeau că-i vor găsi pe aceștia încremeniți de groază, cînd colo, au văzut că situația este tocmai anapoda, fiindcă simțiră pe pielea lor proprie puternicul iureș al ostașilor romani, ale căror săbii scoase din teacă scînteiau în razele soarelui, în fața ochilor lor, încît a intrat spaima în ei deodată, ca și cum ar fi fost prinși într-o cursă; și atunci, făcînd stînga împrejur, au pornit-o în dezordine, într-o goană desperată. Dar nici ca să fugă nu mai aveau destulă vlagă, fiindcă se istoviseră în cursul înaintării și atacului lor. Romanii, dimpotrivă, fiindcă stătuseră liniștiți pe poziție de la începutul bătăliei, erau cu puterile nevlăguite, de aceea i-au venit ușor de hac dușmanului obosit, izbutind fără prea mari efortări, în urma unui asalt, să pună mîna și pe tabăra lor; urmărind pe dușmanul scos din întăriturile taberei sale pînă la Velitrac⁶¹, romanii au intrat în cetate

o dată cu convoiul dușmanului înfrînt. Toți dușmanii fură măcelăriți fără deosebire, curgînd mai mult sînge ca în toată bătălia însăși. Prea puțini au fost cruțați: aceia numai care se predaseră fără arme.

XXXI În timp ce se petrec aceste evenimente în țara volscilor, dictatorul pricinuieste o cumplită înfrîngere sabinilor, unde se desfășuraseră cele mai grele operațiuni militare; el izbuteste să pună pe fugă pe sabinii și le cucerește și tabăra. Trimițînd în avangardă cavaleria sa, aceasta a străpuns liniile vrăjmașe, punîndu-le în neorînduială. Față de întinderea prea mare a celor două aripi, sabinii nu-și întăriseră cu destule trupe centrul frontului. Pedestrima romană a trecut apoi ușor peste linia dușmană dată peste cap. Cu prilejul unui singur atac, fără oprire, a fost cucerită și tabăra dușmană. De la bătălia de la lacul Regillus n-a mai fost o a doua bătălie mai vestită în cursul acelor ani. Dictatorul s-a înapoiat la Roma, fiind purtat în triumf. În afară de distincțiile obișnuite, i s-au acordat și lui și urmașilor săi locuri de cinste permanente în circ, la spectacole, precum și dreptul de a avea jilțuri de onoare. Volscii, în urma acestor înfrîngeri, au pierdut ținutul velitern, care a fost alipit teritoriului roman. La Velitrae au fost trimiși coloniști, întemeindu-se acolo o nouă colonie romană.

După un oarecare răstimp, s-a mai dat o bătălie cu aequii, peste voia consulului, care a fost silit să pornească la atac împotriva dușmanului dintr-un loc neprielnic romanilor, fiindcă soldații îl învinuiau că vrea să trăgănească acest război pînă îi expiră funcția dictatorului. Pentru că și făgăduielile sale au rămas neîmplinite, ca și acelea ale fostului consul, ostașii săi l-au silit pe consul să pornească la voia întîmplării în munți, în căutarea potrivnicului lui. Această acțiune, care putea fi fatală, a avut totuși un rezultat nesperat, fiindcă aequii, din lașitate, înspăimîntați de atîta îndrăzneală din partea romanilor, au părăsit tabăra fugînd înainte de a se ajunge la aruncarea lăncilor, deși ei socotiseră că tabăra lor va fi greu de cucerit, datorită pozițiilor foarte bine alese și întărite, și au pornit în toată graba pe povîrnișurile văilor din jur. Victoria romanilor a fost destul de ușoară, fără prea mare vărsare de sînge, în

schimb prăzile au fost considerabile. Războiul fusese dus pe trei fronturi, și romanii culeseseră pretutindeni biruințe însemnate.

Numai în sectorul politicii interne, nici patricienii, nici poporul nu au scăpat de marile frământări. Cămătarii, fie datorită puternicelor înrîuriri pe lângă senat și consuli, fie datorită mijloacelor lor viclene, pregătiseră terenul să înșele din nou nu numai poporul, ci chiar pe dictator. Dictatorul Valerius, îndată după întoarcerea consulului Vetusius la Roma, a rostit o cuvîntare în senat, vorbind despre meritele și drepturile cîștigate ale poporului, care a izbutit să cucerească laurii biruinței în cele trei războaie purtate. El le propune apoi senatorilor să chibzuiască ce măsuri trebuie luate în legătură cu datornicii. Cum propunerea i-a fost respinsă, Valerius a rostit atunci următoarele cuvinte:

„Desigur, nu sînt pe placul vostru, pentru că eu sînt partizanul armoniei, înțelegerii și solidarității dintre toți cetățenii. Veți dori în curînd o zi (așa să-mi ajute zeii, dacă nu spun adevărul!), ca poporul roman să mai aibă o dată un scut protegitor asemenea mie. Cît privește persoana mea, e bine să știți că eu nu voi căuta să-mi înșel concetățenii. În același timp însă, nu vreau să fiu nici un dictator de paie, cum vreți voi. Neînțelegerile interne au fost pricinuite de războaiele dinafara hotarelor, pentru ca republica să fie nevoită să apeleze la serviciile acestui înalt dregător. Dincolo de fruntarii, pacea a intrat pe făgașele sale firești, numai înăuntrul țării este împiedicată să mai vină. Eu făgăduiesc solemn că voi lua parte la această răscoală, mai abitir ca simplu cetățean, decît ca dictator“.

Apoi, ieșind din incinta senatului, Valerius și-a părăsit dregătoria. Poporul și-a dat foarte bine seama că dictatorul i-a îmbrățișat cu căldură cauza și că Valerius a ieșit din înalta-i dregătorie în semn de protest. Ca urmare, poporul l-a însoțit pînă la casa lui, înconjurîndu-l cu toată dragostea și recunoștința pentru asemenea purtare, ca o dovadă de adîncă încredere, și fiindcă-și dădea bine seama că nu de el atîrnă rezolvarea acestei stări de lucruri.

XXXII Atunci i-a cuprins teama pe senatori ca nu cumva să înceapă din nou întrunirile tainice și uneltirile pe sub ascuns,

în cazul când armata va fi trimisă la vatră. De aceea, patricienii socoteau că ostașii sînt îndatorați să respecte mai departe jurămîntul pe care-l depuseseră în fața consulilor, cu toate că mobilizarea armatei se înfăptuise prin strădania personală a dictatorului. Și atunci, sub pretextul reizbucnirii războiului cu aequii, legiunile⁶² romane au primit poruncă să plece fără întîrziere, din Roma, către vrăjmaș. Prin această măsliuire, patricienii n-au făcut altceva decît să coacă și mai bine revolta poporului.

Se spune că, la început, poporul a plănuit să le vină de hac ambilor consuli, ca să fie dezlegați de jurămîntul de credință depus în fața lor; mai pe urmă și-au dat seama că, orice fărădelege ar săvîrși, nu pot scăpa de asprimea îndatoririlor impuse de jurămînt și atunci, în urma propunerii făcute de un cetățean, pe nume Sicinius, călcînd ordinele consulilor, cetățenii s-au retras pe Muntele Sacru⁶³, care e dincolo de riul Anio, la trei mii de pași de Roma. Această povestire e mai răspîndită decît aceea pe care o pomeniște analistul Piso⁶⁴, că poporul s-ar fi retras pe muntele Aventin. Acolo cetățenii, fără să aibă nici un comandant cu ei, s-au pus toți pe treabă pe întrecute, și și-au organizat o tabără, înzestrînd-o cu șanțuri de apărare și cu parapete⁶⁵. Ei au stat liniștiți, fără să întreprindă vreo acțiune militară vreme de cîteva zile, îngrijindu-se numai de rezolvarea aprovizionării cu cele trebuincioase bunului trai, căutînd să nu dea nici un atac și nici să nu răspundă vreunei provocări.

S-a iscat o mare panică la Roma. Toată lumea era într-o nemaipomenită încordare, însă nimeni nu sufla nici o vorbă. Ceilalți cetățeni rămași pe la casele lor, care nu se luaseră după grosul gloatei, se temeau că asupra lor arc să se reverse mînia patricienilor. La rîndul lor, și aceștia se temeau de locuitorii rămași pe loc, în cetate, neștiind ce gînduri plămădesc: „Vor să rămîne pe loc? Doresc să se ducă după ceilalți? Cîtă vreme va sta liniștită toată această mare mulțime de oameni plecată din Roma? Ce are să se întîmple dacă între timp va izbucni un nou război dincolo de hotare? S-a spulberat orice nădejde de viață, dacă nu se va înfăptui din nou armonia și solidaritatea dintre toți cetățenii republicii! Trebuie cu orice preț, pe orice cale, îndepărtată această dezbinare, realizîndu-se din nou unitatea

în sînul republicii“. De aceea, senatul a găsit de cuviință să trimită pe Muntele Sacru, ca purtător de cuvînt, pe Menenius Agrippa⁶⁶, care avea darul vorbirii și era foarte iubit de popor, și din mijlocul căruia se trăgea și se ridicase în funcție.

Menenius Agrippa, după ce a fost lăsat de popor să pătrundă înăuntrul taberei lor, se spune că ar fi grăit poporului într-o limbă bătrînească, fără înflorituri, dîndu-le următoarea pildă:

„A fost odată o vreme, cînd în aceeași făptură omenească, ca și acum, toate mădularele lui erau dezbinat, nu ca acum, ci își avea voința sa proprie și-și vorbea limbajul său anumit. Toate mădularele își arătau marea revoltă, că numai ele îngrijesc și pun la îndemînă, prin sîrguința, truda și osteneala lor, toate cele trebuincioase stomacului. În schimb, stomacul nu se sinchisește de nimic și nu face altceva decît să se lăfăiască în huzur și tihnă, bucurîndu-se de toate plăcerile oferite de mădulare. De aceea, toate au urzit o uneltire, hotărînd ca mîinile să înceteze de a mai aduce de mîncare la gură, gura, la rîndu-i, să refuze orice mîncare ce i s-ar da, iar dinții să nu mai ostenească cu mestecatul bucatelor. Numai că în vremea asta, vrînd să-l învețe minte pe stomac, înfometîndu-l, ca să-l încalece bine, rînd pe rînd, toate mădularele și întreg trupul au ajuns într-un hal fără de hal de slăbiciune. Abia atunci și-au dat mădularele seama că stomacul nu stă de loc degeaba, ci, dimpotrivă, îndeplinește îndatoririle cele mai trebuincioase omului, fiindcă el hrănește toate mădularele, în aceeași măsură în care și el e hrănit de ele. Stomacul este acela care preface hrana în sînge, prin care noi dovedim că trăim și avem puteri, fiindcă acest sînge e împins și împărțit deopotrivă în toate părțile trupului cu ajutorul vinelor“.

Din această pildă, în care pune față în față revolta și dezbinarea dintre popor și patricieni cu indignarea și anarhia mădularelor trupului răscolate împotriva stomacului, Menenius Agrippa a izbutit să înduplece toată lumea ca să fie uniți și să renunțe la dezbinare.

XXXIII Atunci au început consfătuirile între patricieni și popor, în scopul înfăptuirii armoniei și solidarității dintre cele două clase, hotărîndu-se condițiile înțelegerii: poporul

să-și aibă dregătorii săi proprii, de care să nu se atingă nimeni, și care să aibă dreptul de a se împotrivi consulilor prin „veto“; niciunul din patricieni să n-aibă dreptul de a face parte din rîndurile acestor magistrați. Cei doi tribuni⁶⁷ aleși ai plebeilor au fost Gaius Licinus și Lucius Albinus. Aceștia, la rîndul lor, și-au ales trei colegi de funcție. Se pare că din numărul acestora a făcut parte și Sicinius, cel care a pus la cale retragerea poporului pe Muntele Sacru. Nu se știe bine cine au fost ceilalți doi tribuni. Unii analiști susțin că pe Muntele Sacru poporul și-a ales numai doi tribuni, și că acolo s-au creat legile consacrate ale puterii tribuniciene.

În timpul retragerii poporului, intraseră în funcție consuli Spurius Cassius și Postumius Cominius⁶⁸. Sub consulatul acestora s-a încheiat o alianță cu populațiile de neam latin. Unul din consuli a rămas la Roma, pentru semnarea acestui tratat. Celălalt a fost trimis ca să conducă războiul cu volscii. Acesta reușește să-i bată și să-i pună pe fugă pe volscii anțiați⁶⁹. După ce i-a dat peste cap, i-a urmărit pînă-n cetatea lor, Longuța, care a fost cucerită de romani; apoi a pus stăpînire și pe Polusci, tot un oraș al volscilor. În urmă a atacat cu puternice forțe orașul Corioli⁷⁰.

Era pe atunci în tabăra romană un tînăr, ager la minte și vînjos la trup, însă cu mare vază printre fruntașii tinerețului, și anume Gneius Marcius, care a primit mai tîrziu porecla de Coriolanus. Cînd armata romană, care împresurase orașul Corioli, era preocupată de desfășurarea acestor operațiuni, de lucrările de împresurare și de zdrobirea dușmanului încercuit, fără să se sinchisească că ar putea ajunge și ei la rîndul lor ținta altor atacuri venite din afară, au fost atacați prin surprindere de legiunile volscilor, venite din Antium; în vremea cînd au pornit această acțiune și cînd asediații căutau să spargă încercuirea, se găsea întîmplător de strajă tînărul Marcius. Acesta, în fruntea unui pîlc de romani, aleși pe sprînceană, a izbutit nu numai să zădărnicească încercarea vrăjmașului de a sparge încercuirea, dar, luîndu-se după ei, a pătruns cu curaj prin poarta deschisă a cetății lor, dezlănțuind un puternic atac. Marcius a făcut o adevărată baie de sînge în rîndurile asediaților, de-a lungul zidurilor acestei

cetăți, și apucînd repede niște tăciuni îi aruncă pe casele din apropierea zidurilor. Îngroziți, locuitorii orașului au început să strige după ajutoare, amestecîndu-se strigătele lor cu vaielele desperate ale femeilor și cu șipetele copiilor, ceea ce a mărit și mai mult groaza asediaților, așa cum se întîmplă de obicei în asemenea împrejurări. Isprava lui Marcius a făcut să crească, pe de o parte, avîntul romanilor, iar pe de altă parte a stîrnit panică în rîndurile volscilor, fiindcă orașul se și afla în mîinile romanilor cînd ei au venit să le dea ajutor. În felul acesta volscii anțiați au fost înfrîniți, și orașul Corioli cucerit. Astfel, Marcius a adumbrît prin strălucita sa ispravă numele consulului, care, dacă n-ar fi încheiat tratatul de alianță amintit mai sus — tratat săpat pe o placă de bronz și fixat pe un stîlp, și care fusese încheiat de Spurius Cassius, fiindcă colegul său de consulat nu se afla în momentul acela la Roma — ar fi dispărut din amintirea oamenilor faptul că Postumius Cominius a fost acela care a purtat războiul cu volscii.

În același an își dă duhul și Menenius Agrippa, care în tot cursul vieții sale a fost deopotrivă de îndrăgît și de popor, și de patricieni. În urma întîmplării cu retragerea poporului pe Muntele Sacru, Menenius Agrippa a fost și mai iubit de plebei. Acest om de ispravă, care a reușit să restabilească pacea și armonia între plebei și patricieni, care a fost mijlocitorul între popor și patricieni, și care în cele din urmă a izbutit să readucă poporul între zidurile orașului, n-a avut nici măcar bani de înmormîntare. De aceea, poporul a strîns acești bani, dînd fiecare cap de locuitor cîte a șasea⁷¹ parte dintr-un as.

XXXIV Apoi urmară la consulat Titus Geganius și Publius Minucius. În cursul acestui an domnea liniște și în țară, și dincolo de fruntarii, în urma restabilirii ordinii și armoniei dintre cele două clase, cînd a căzut pe capul cetății o altă năpastă, care i-a pricinuit și mai mult rău; în primul rînd lipsa bucatelor și a pîinii de toate zilele, fiindcă din pricina retragerii poporului pe Muntele Sacru ogoarele nu mai fuseseră lucrate de nimeni. Și a izbucnit o foamete cumplită, așa cum îndeobște se întîmplă în orașele asediate. S-ar fi săvîrșit acte îngrozitoare, ajungîndu-se pînă la omorîrea sclavilor și

a multora din rîndurile de jos, dacă consuli, din prevedere, n-ar fi trimis oameni în toate părțile, spre a face rost de cereale nu numai din Etruria, ci și din regiunile de pe coasta litoralului mării, din dreapta portului Ostia; în stînga au cutreierat și țara volscilor, mergînd pe mare pînă la Cumae. S-au dus să caute grîu pînă și în Sicilia! Atît de departe au fost nevoiți romanii să se ducă din pricina vrăjmășiei populațiilor megieșe!

S-a întîmplat însă ca mari cantități de cereale cumpărate din regiunea orașului Cumae să fie confiscate de tiranul Aristodem⁷², care era moștenitorul Tarquiniilor, pentru a se despăgubi pentru bunurile familiei regale, confiscate în folosul republicii. De la volsci și din ținutul pomptin, romanii n-au putut cumpăra nimic: mai mult, împuterniciții însărcinați cu cumpărarea acestor grîne au fost și victimele unor atacuri din partea populației băștinașe. De la etrusci au sosit oarecare cantități de cereale, aduse cu vasele pe fluviul Tibru.

Cu ajutorul acestor grîne, poporul roman a putut să scape de foamete. Cupa nenorocirilor n-ar fi fost umplută de tot, dar tocmai în vremea aceasta, cînd toată lumea se frămînta de unde să-și facă rost de pîine, s-a zvonit și primejdia unui nou război. Poporul a răsuflat ușurat, însă, cînd a auzit că a dat ciuma peste volsci, tocmai cînd aceștia ridicaseră iarăși armele împotriva romanilor. Prăpădul făcut de ciumă a bûgat groaza în dușmani, care s-au înpăimîntat și mai tare după ce au scăpat de molimă, cînd au aflat că romanii au mărit numărul coloniștilor de la Velitrae, trimițîndu-și oamenii ca să întemeieze o nouă colonie spre munți, la Norba⁷³, care colonie avea să fie o puternică fortăreață a republicii romane în regiunea pomptină⁷⁴.

În timpul consulilor M. Minucius și A. Sempronius s-au adus din Sicilia mari cantități de cereale. S-a iscat mare sfadă în senat, fiindcă nu se stabilise la ce preț să se vîndă poporului aceste grîne. Mulți patricieni gîndeau însă că a sosit din nou vremea să încalce pe grumazul poporului și să-și recîștige drepturile care le fuseseră smulse cu de-a sila, în timpul retragerii pe Muntele Sacru. Cel mai înverșunat dușman al tribunilor poporului se arăta a fi în primul rînd Marcus Coriolanus. El judeca în felul acesta:

„Dacă poporul are nevoie de cereale și vrea să le aibă la vechiul preț, să înapoieze patricienilor drepturile pe care li le-au răpit. Pentru ce sînt obligat eu să văd în fața mea autorități ridicate din rîndurile plebeilor? De ce s-a dat atîta putere unuia ca Sicinius, pentru ca eu să fiu trimis sub jug, întocmai ca un om răscumpărat de la tîlhari? Trebuie să îndur eu mai mult decît pot toată această înjosire? Eu, care nu l-am putut suporta pe regele Tarquinius, am să-l rabd acum pe Sicinius? Acesta n-are decît să plece acum unde pofteste! N-are decît să-și ia cu el și toți plebeii! Și lui, și plebeilor le sînt deschise toate căile, și către Muntele Sacru, și către celelalte coline. Să se ducă să ne jefuiască mai departe cerealele de pe ogoarele noastre, cum o fac mereu de trei ani înoace! N-au decît să se hrănească cu grîul pe care l-au semănat și recoltat ei, cu nebunia lor neghioabă. Îndrăznesc să afirm că poporul, împins de aceste lipsuri, se cuvenea mai degrabă să lucreze aceste pămînturi, nu să oprească prin forța armelor munca de pe ogoare, prin retragerea lor pe Muntele Sacru“.

Nu-i ușor de spus ce s-ar fi putut întîmpla dacă patricienii le-ar fi luat înapoi plebeilor toate drepturile pe care aceștia le cîștigaseră după multe strădanii, dacă ar fi anulat toate legile cîștigate în pofida aristocrației, și ar fi răsturnat și puterea tribunilor poporului, punînd condiția că numai așa vor să vîndă poporului grîu la preț scăzut.

XXXV Chiar senatul a găsit cu cale că o asemenea părere este de-a dreptul neomenoasă, dar și plebeii s-au îndîrjit mai tare, fiind gata să pună mîna pe arme. Plebeii învinovăteau aristocrații că „lovesc din nou în ei, întocmai ca în dușmani, prin înfometare; li se fură mereu mîncarea și pînea cea de toate zilele; grîul adus de departe, din țări străine, le este smuls de la gură, mai ales după ce soarta i-a ajutat și cînd nimeni nu mai nădăjduia să mai scape, și după ce au reușit să pună mîna pe această hrană atît de prețioasă. Dacă tribunii plebei s-ar preda cu mîinile legate lui Marcius Coriolanus și dacă aristocrația ar avea putința să încalce mai departe pe umerii plebeilor, atunci va fi vai și amar de soarta lor.

Iată, am dat peste un nou călău care ne poruncește sau să murim, sau să devenim robi“.

Când Marcius a ieșit din Curie, plebeii i-ar fi înfipt imediat mâinile în beregată, dacă tocmai la timp tribunii plebei nu l-ar fi învinuit fățiș, în adunarea poporului, și nu l-ar fi dat în judecată⁷⁵. În ziua judecării, fiecare cetățean a căutat să-și înăbușe orice pornire de ură. Fiecare și-a dat seama că a ajuns acum un judecător care poate dispune de viața sau moartea dușmanului său. La început, Marcius asculta cu dispreț amenințările tribunilor, care spuneau următoarele:

„Această instituție a tribuniciatului a fost creată în scopul de a da ajutor cetățenilor, nu de a-i pedepsi. Tribunii sînt ai plebeilor, nu ai patricienilor“. Poporul a fost zădărit și îndirjit atît de tare, încît senatorii și-au dat seama că ei pot scăpa numai jertfind pe unul din rîndurile lor, și de aceea au primit ca Marcius Coriolanus să fie osîndit.

Totuși patricienii s-au ținut tari vreme îndelungată, cu toată ~~tra~~ plebeilor stîrnită din nou împotriva lor, și au folosit toate mijloacele și viclesugurile, precum și toată vaza și influența pe care o aveau în senat. Mai întîi au încercat dacă nu cumva, prin împărțirea clienților și slugoilor lor în diferite sectoare din for, ar putea să-i înfricoșeze pe cei mai slabi de înger, ca să-i convingă să nu ia parte la adunarea poporului, și în felul acesta să zădărnicească măsurile care trebuiau luate împotriva lui Coriolanus. Apoi, toți patricienii au mers grămadă spre adunare (ca și cum toți cei care purtau numele de senatori ar fi fost acuzați) și au adresat rugăminți stăruitoare poporului, cerîndu-i că dacă nu vor să aibă milă de un cetățean al Romei și de un senator al republicii și nu vor să-l absolve de pedeapsă, deși e nevinovat, atunci măcar să-i suspende pedeapsa, socotindu-l totuși vinovat. Însă Coriolanus n-a mai îndrăznit să apară la judecată în ziua fixată. Această atitudine a lui a înverșunat și mai tare poporul, de aceea Coriolanus a fost judecat și condamnat în lipsă.

Atunci Coriolanus, văzînd această situație, a plecat în surghiun la volsci, scrișnind din dinți de ură și nutrind în aceea clipă o înverșunată vrăjmășie împotriva patriei sale.

Volscii l-au primit pe noul venit cu toată bunăvoința, cău-tînd să-l cîștige de partea lor, din zi în zi. În timpul acesta creștea ura în sufletul său împotriva alor săi. Dușmanii, însă, erau mulțumiți cînd îl auzeau învinuindu-și compatrioții și amenințîndu-i că o să-i învețe el minte. Coriolanus se bucura de ospitalitatea pe care i-o oferise Attius Tullus. Acesta era cea mai mare căpetenie a volscilor, cunoscut tuturor prin ura lui neîmpăcată împotriva Romei.

Și-așa, volscii pun la cale războiul cu romanii, fiindcă pe Attius îl îboldea la acest conflict străvechea ură contra Romei, iar pe Coriolanus, ambiția și proaspăta-i mînie. Amîn-doi credeau că poporul volsc nu va putea fi ușor convins să ia din nou armele, cită vreme toată lumea știe că de cite ori s-au războit cu romanii, de atîtea ori au avut parte numai de înfrîngeri. Ei erau incredințați că toate sufletele romane erau neliniștite și toate inimile frînte din pricina atîtor răz-boai neizbîndite, și pentru că acum în urmă li se prăpădise și întreg tineretul de plaga ciumei. De aceea Attius și Coriolanus se gîndeau că trebuie să reîmprospăteze ura poporului volsc, slăbită de atîta amar de vreme, întrebuițînd un vicieșug. Și, pentru ca poporul roman să fie iarăși învrăjbit, trebuia să i se ofere un nou prilej, pentru a-l întărîta și a-și vărsa mînia.

XXXVI Tocmai în timpul acesta se organizaseră „Marile sărbători“ în Roma, cu mărețe spectacole și jocuri de circ⁷⁶. Motivul reînființării lor a fost următorul: în ziua inaugurării jocurilor, dis-de-diminează, un patrician își tîrise un sclav, cu furca de gît, spînzurîndu-l chiar în mijlocul cercului, înainte de începutul spectacolului. Apoi s-a început desfășura-re-a spectacolului, ca și cum această întîmplare n-ar fi avut nici o legătură cu sărbătoarea religioasă. Nu multă vreme după această întîmplare, Titus Latinus, un om din popor, a avut un vis ciudat: „se făcea că însuși Jupiter i-ar fi grăit lui că nu i-a fost de loc pe plac întîmplarea cu „dansatorul“⁷⁷; că dacă nu se va da acestor sărbători însemnătatea cuvenită, atunci amenință să cadă pe capul Romei o mare urgie; de aceea el trebuie să meargă și să anunțe visul său consulilor.“

Deși cetățeanul nu era o fire ca să se sperie de visuri, rușinea de a da ochii cu mărimile de la cîrma țării i-a învins teama, pentru ca să nu fie luat în batjocură de gura lumii. Totuși șovăiala lui a plătit-o scump, pentru că în răstimp numai de cîteva zile și-a pierdut un fiu, fără să-și dea bine seama care e pricina acestei neașteptate nenorociri. Când omul nostru era cu sufletul bolnav și chinuit, i-a apărut din nou în vis aceeași arătare, care l-a întrebat iarăși: „e mulțumit cu răsplata dată pentru nepăsarea ce-a arătat-o față de voința zeilor? Să știe că-l amenință o năpastă și mai mare, dacă nu pornește în grabă și nu vestește pe consulii“

Situația nu mai putea suferi întîrziere, însă fiindcă cetățeanul nostru tot tărăgănea luarea unei hotărîri, a fost lovit de o boală îngrozitoare, care l-a țintuit la pat, damblagindu-l. Abia atunci i-a venit în minte că aceasta e mînia zeilor, care a căzut pe capul lui. Sleit de puteri, din pricina noianului de suferințe, și dinainte și de acum, și-a chemat pe toți ai săi în juru-i și le-a povestit tot ce-a văzut și ce-a auzit, cum i-a apărut în vis Jupiter, în atîtea rînduri, cum s-au împlinit toate amenințările și s-a revărsat pe capul lui toată mînia cerului, prin atîtea lovituri. Cu incuviințarea tuturor alor săi, care nu se îndoiau de loc că așa s-au întîmplat lucrurile, omul nostru a fost purtat într-o lectică pînă-n for și înfățișat consulilor. Apoi, din porunca consulilor a fost adus în fața senatului, ca să povestească și acolo visul său, spre marea uimire a tuturor. Când, iată încă o minune: acest om, care fusese dus pînă în fața curiei purtat pe brațe de ai săi, după ce le-a istorisit și senatorilor tot visul, achitîndu-se de îndatorirea sa, s-a dus zvonul în toată lumea că s-a întors la casa sa sănătos, zdravăn, pe picioarele sale.

XXXVII Senatul a hotărît ca jocurile să fie celebrate cu cea mai strălucită pompă. La aceste jocuri a venit și un mare număr de volsci, din îndemnul lui Attius Tullus. Înainte de inaugurarea jocurilor, Tullus s-a prezentat în fața consulilor, așa cum fusese înțelegerea cu Marcius, acasă. Tullus a dat de înțeles consulilor că el are de vorbit cu ei o sumă de treburi, în legătură cu interesele republicii, însă cît mai

tainic cu putință. Și atunci s-a căutat să nu fie de față nici un martor ocular.

„Ar părea oricui uluitor ceea ce spun eu, cu atât mai virtuos cu cât acestea sînt în legătură cu concetățenii mei. N-am venit aici ca să-i învinuiesc de vreo fărădelege săvîrșită, ci pentru a preîntîmpina orice încercare din partea lor de a vă face vreun rău. Oamenii din țara noastră sînt din fire prea iuți, prea repede se înfierbîntă. Din multele înfrîngeri suferite de pe urma voastră am descoperit totuși că, dacă pînă acum am scăpat teferi, aceasta se datorează nu meritelor noastre, ci puterii voastre de răbdare. La jocurile voastre iau parte ca spectatori și concetățenii mei, într-un număr neobișnuit de mare. Aici se află o mulțime de volsci. La Roma se desfășoară jocurile. Toți cetățenii vor privi cu încordare spectacolele. Mi-aduc însă bine aminte ce s-a petrecut într-un prilej asemănător și ce-a fost în stare să facă tineretul sabin, în orașul vostru. Mi se încrețește carnea pe mine cînd mă gîndesc ce s-ar mai putea întîmpla aici, fiindcă n-aș vrea de loc ca ei să facă vreo faptă necugetată sau vreo negliobie. De aceea m-am prezentat în fața voastră, cei mai înalți dregători ai republicii, ca să vă atrag atenția întîi vouă, în interesul și al vostru, și al nostru. În ce mă privește pe mine, eu am de gînd să plec îndată în țara mea, ca să nu fiu învinuit că eu i-am îndemnat pe ai noștri la blestemății și ca să nu cadă pe capul meu pacostea“.

După aceste cuvinte, Attius și-a luat ziua bună de la consuli și a plecat. Cînd consulii au adus la cunoștință senatului această situație ciudată, pe baza mărturisirilor unui om demn de toată încrederea — (așa cum se întîmplă de obicei în viață, cînd se dă mai mare importanță numelui omului, și nu faptelor lui) — senatul a hotărît să preîntîmpine orice surpriză, chiar dacă ar fi mult zgomot pentru nimic. Imediat a dat un decret, prin care s-a adus la cunoștință la toată lumea din Roma că volscii trebuie să părăsească fără întîrziere incinta orașului. În acest scop sînt trimiși crainici în toate părțile orașului, ca să-i poftescă pe volsci ca înainte de a amurgii să se găsească dincolo de porțile orașului.

O spaimă nemaipomenită i-a cuprins pe volsci în primele clipe. Apoi toți s-au risipit și au pornit în grabă pe la casele unde erau găzduiți, ca să-și ia cu ei tot calabalicul și să plece. Apoi au început să clocotească toți de ciudă și minie, fiindcă au fost izgoniți de la spectacole, tocmai în aceste zile de mare sărbătoare, ca niște ticăloși fără pereche, ca niște oameni pătați, ca să nu vină în atingere nici cu oamenii, nici cu zeii.

XXXVIII Cum volscii porniseră să facă acum calea întoarsă într-un convoi neîntrerupt, Tullus le-a ieșit înainte la Fîntîna Ferentinilor⁷⁸, fiind întîmpinat de toate căpeteniile poporului volsc, care i se plîngeau lui de purtarea jignitoare a romanilor, aducîndu-le tot felul de învinuiri. Tullus îi ațîță și mai tare punînd paie peste foc, apoi i-a condus pe nesimțite ca să se întîlnească cu restul poporului său într-o cîmpie ce se întindea de-a lungul șoselei⁷⁹. Acolo Attius s-a adresat volscilor adunați ca la o întrunire publică, spunîndu-le următoarele:

„Dacă voi ați vrut să ștergeți din sufletul vostru amintirea vechilor nedreptăți și jigniri suferite de întregul popor din partea romanilor, cu prilejul atîtor înfrîngerii, cu ce stare sufletească veți îndura și lovitura de astăzi, cînd ați fost insultați și izgoniți ca niște ticăloși, de la spectacole? N-ați simțit oare că astăzi Roma a triumfat din nou asupra voastră? N-ați simțit că toată lumea de față, toți cetățenii, atîți străini, atîtea popoare megieșe, au privit ca la un spectacol plecarea voastră cu coada între picioare? N-ați văzut că soțiile voastre, copiii voștri au defilat prin fața ochilor lor într-un chip atît de înjositor pentru poporul nostru? Ce credeți voi că au gîndit aceia care au auzit cuvintele crainicului? Ce au putut să creadă despre voi aceia care v-au văzut făcînd calca întoarsă? Ce credeți că au gîndit despre voi aceia care v-au întîlnit pe drum, cînd ați pornit spre casele voastre în convoi, într-un chip atît de înjositor? Nu cumva credeți că merităm această ispășire în continuare, nefiîndu-ne îngăduit să asistăm ca spectatori la jocuri, sub pretextul că prin prezența noastră am putea aduce o prihănire sărbătorii, și pentru

aceste pricini am fost izgoniți din rîndurile credincioșilor și am fost îndepărtați de lume și adunări, ca să nu avem atingere cu nici un om? Nu v-a trecut de loc prin minte că noi avem cu totul un alt rost de viață, nu acela de a ne grăbi într-una? La urma urmei, ceea ce facem noi nu seamănă a fugă? Și voi mai stați la îndoială să spuneți că Roma nu e o cetate de vrăjmași înverșunați, în care, dacă ați mai fi zăbovit numai o zi, v-ați fi pierdut și viața? Astăzi Roma v-a declarat din nou război. Însă, dacă sînteți bărbați în toată puterea cuvîntului, aveți prilejul acum, prin acest război, să plătiți cu vîrf și îndesat răul pe care Roma vi l-a făcut vouă, în atîtea rînduri!“

Ațîțați cu dibăcie în felul acesta și învrăjbiți, și prin firea lucrurilor, de atîta vreme împotriva romanilor, toți s-au risipit pe la casele lor. Întăritîndu-se unul pe altul, s-a izbutit să se ridice toată suflarea volcă pentru acest război.

XXXIX Potrivit dorinței fățișe ale tuturor noroadelor de neam volcă, căpeteniile oștilor au fost alese în persoana lui Attius Tullus și a lui Caius Marcius Coriolanus, care se afla la volci în pribegie. În ultimul își pusese poporul volcă toate nădejdlile. Într-adevăr, Coriolanus n-a căutat de loc să-i dezamăgească și să le spulbere încrederea pusă în el. El dorea să le dovedească cu tot dinadinsul că republica romană a reușit să se impună, în toate împrejurările și în toate războaiele sale, prin comandantii săi străluciți, nu prin armatele sale. Coriolanus, pornind spre Circeii, a izgonit mai întîi pe toți coloniștii romani de acolo și a declarat acest oraș cetate liberă, alipind-o statului volcă. De aici, trecînd pe la răscrucea drumurilor, pe calea latină, smulse Romei orașele Satricum⁸⁰, Longula, Polusca, Corioli, Bovillae⁸¹, care fuseseră de curînd alipite republicii romane. Apoi cucerii și Lavinium. Urmă apoi cucerirea cetăților Corbio⁸², Vitellia⁸³, Trebia⁸⁴, Lavici⁸⁵, Pedum⁸⁶. În cele din urmă porni cu armata în marș de la Pedum spre Roma. Și după ce și-a instalat tabăra la 5 000 pași de zidurile Romei, în jurul șanțurilor Cluilia, pustiește tot teritoriul care aparținea Romei.

O dată cu cetele de prădalnici și-a trimis și o sumă de oameni de încredere, care au primit aspră poruncă din partea lui Coriolanus ca să nu se atingă nimeni de țarinile patricienilor. Aceasta o făcea într-adins, fie din ură neîmpăcată împotriva poporului, fie pentru a stârni din nou zăzania și pizmă între patricieni și popor. Și planul lui i-a reușit de minune, pentru că tribunii au și început să întărite poporul, aducând tot soiul de învinuiri patricienilor. Numai că în fața primejdiei comune dinafară, care face întotdeauna ca toți să-și dea mâna și să se unească, toată lumea a căutat să-și înăbușe pornirile, restabilindu-se din nou unitatea, armonia și solidaritatea. Într-o singură privință nu se prea înțelegeau: senatul și consulii voiau curmarea vrăjmășiei cu volscii pe calea armelor. Poporul se gîndea la stingerea acestui conflict pe orice altă cale în afară de război.

Consulii intrați atunci în funcție au fost Spurius Nautilus și Sextus Furius. Pe cînd aceștia își inspectau unitățile și organizau apărarea, dispunînd instalarea de posturi fixe și de străji pe ziduri, pe metereze și oriunde găseau de cuviință că e nevoie, s-au cam speriat cînd au văzut înaintînd spre întăriturile orașului o mare de capete, care strigau în gura mare: Vrem pazel Vrem pazel Răcnete! și zarva au silit pe consuli să convoace fără întîrziere senatul, propunîndu-i să alcătuiască o solie, pe care s-o trimită în tabăra lui Coriolanus, cu propuneri de pace. Senatul a încuviințat această propunere, ceea ce a făcut ca poporul să dea înapoi.

Însă împuterniciții senatului s-au întors de la Coriolanus cu un asemenea răspuns, că li se zbirli părul pe cap: „numai dacă li se înapoiază volscilor întregul ținut luat cu silnicie de romani se poate vorbi despre pace; dacă romanii doresc să se bucure în tihnă de prăzile de război, el se va strădui din răputeri să dovedească Romei că, prin surghiunirea lui, nu numai că lui nu i-a fost înfrîntă bărbăția, ci se simte și mai tare îmboldit să pornească războiul, pentru că-i sînt încă vii în amintire jignirile și înjosirea aduse lui de concetățeni, în contrast cu mărinimia și binefacerile gazdelor sale“. De aceea Coriolanus nici nu s-a ostenit să primească a doua solie⁸⁷ romană trimisă în tabăra lui, spre a sta de vorbă cu ea. Ana-

liștii menționează că o nouă delegație, alcătuită de astă dată numai din preoți, înveșmîntați în sfințele odăjdii, a pornit, cu mîinile întinse în semn de rugă, spre tabăra lui Coriolanus. Însă acesta s-a sinchisit de preoți și mai puțin ca în fața primelor două solii.

XL Și atunci soțiile⁸⁸ și femeile romane s-au îndreptat în convoi către casa Veturei, mama lui Coriolanus, care locuia cu nora ei, Volumnia. Nu am găsit pomenit în nici un fel la vreun analist, dacă această faptă a femeilor romane a pornit din îndemnul cîrmuitorilor statului sau a purces din teama, îndeobște îndreptățită, a femeilor. În tot cazul, e sigur că acestea au convins pe Veturia, ajunsă la cea mai înaintată bătrînețe, și pe Volumnia, care avea doi copii cu Coriolanus, să meargă împreună cu ele în tabăra dușmanilor, spunîndu-i că dacă bărbații lor nu sînt în starc să apere orașul cu forța brațului lor, atunci o să-l apere ele, femeile, cu lacrimi și cu rugăminți.

Cînd convoiul de femei a ajuns în fața taberei și cînd Coriolanus a fost înștiințat că a sosit o mare ceată de femei romane, toți volscii erau convinși că Marcius, care nu se sinchisise cît de puțin de solii republicii romane, care erau stîlpii puterii și măreției statului roman, și dacă nici alaiul de preoți, cu vaza și cucernicia lor deosebită, nu reușiseră să-l miște cît de puțin, cu atît mai vîrtos n-aveau să-i încovoieie cerbicia și roaiele de lacrimi ale unor biete femei. Unul din apropiații săi, care recunoscuse pe mama lui, Veturia, stînd între noră și ieșind puternic în vileag față de celelalte, prin jalea ei, îi spuse lui Coriolanus: „Dacă nu mă înșeală ochii, sînt aici de față mama, soția și copiii tăi“. Lui Coriolanus parcă i s-a înnegurat mîntea. Se năpusti în grabă spre ai săi, fără să mai chibzuiască ce face, ca să-și îmbrățișeze mai întîi mama. Bătrîna însă, uitînd că a venit cu gînd de a-l ruga în genunchi, deodată a izbucnit, rostind cu glasul plin de mînie următoarele cuvinte:

„Înainte de a-ți primi îmbrățișarea și sărutul, vreau să știi unde am venit: la vrăjmașul patriei mele sau la fiul meu? Vreau să știu: sînt o biată prizonieră sau mai sînt încă mama

ta? Am ajuns în pragul celei mai adânci bătrîneți, ca să-mi trăiesc puținele zile ce le mai am de trăit în zbuluciumul nefericirii, ca să te știu întâi în surghiun și apoi vrăjmașul patriei? Ai putut trece prin foc și sabie acest pământ care te-a născut și te-a hrănit? Deși erai învrăjbit de ură și ochii ți-eră aprinși de jarul înverșunatei mâini, nu ți-a pierit îndârjirea când ai trecut hotarele patriei? Când în fața ochilor tăi s-a perindat icoana Romei, nu ți-a venit în minte deodată: între zidurile cetății se află casa mea, zeii mei protectori, sfânta vatră proteguită de zeii casnici, mama mea, soția mea și copiii mei? Dacă nu te-aș fi purtat în pîntec și nu ți-aș fi dat viață, nici Roma n-ar fi azi atacată de vrăjmași! Dacă n-aș fi avut un fiu, aș fi putut să-mi sfârșesc zilele în libertate, în patria mea liberă! Eu nu mai pot să îndur încă o rușine mai cumplită ca aceasta. Nu pot să fiu mai amărită și mai nefericită decît sînt acum. Gîndește-te numai la copiii tăi și la copiii acestor romani pe care, dacă tu stărui să te rostogolești pînă la capăt pe acest povîrniș, îi așteaptă o moarte timpurie sau o lungă robie!“

Apoi soția și copiii lui s-au apropiat de el, îmbrățișîndu-l. Strigătele de jale și vaierele au izbucnit din piepturile întregii mulțimi de femei. Coriolanus, la gîndul că ai săi și patria sa îndură atît de multe din pricina lui, simți în sfîrșit că s-a rupt ceva în ființa lui. Îmbrățișîndu-i pe ai săi, le-a spus că sînt liberi să se întoarcă la Roma. De îndată a ridicat asediul, îndepărtîndu-se de zidurile Romei.

După ce legiunile volscilor au ieșit de pe teritoriul roman, analiștii pomenesc că Marcius Coriolanus și-a pus capăt zilelor, copleșit de rușine pentru cele ce-a fost în stare să săvîrșească. Alți analiști scriu că alta a fost pricina morții lui. Cel mai vechi istoric roman, Fabius Pictor, spune că Coriolanus ar fi trăit pînă la adânci bătrîneți, amintind că întotdeauna rostea aceste cuvinte: „pentru un bătrîn, viața în surghiun e cea mai cumplită năpastă“.

Toată partea hîrbătească din Roma nu a precupețit laudele pe care femeile le meritau; slava binemeritată a acestor femei nu a fost pricina de pizmă, ci dimpotrivă un prilej minunat de a le da ca pildă tuturor. În amintirea acestor femei s-a

ridicat un templu, în cinstea zeiței Fortuna Muliebris⁸⁹, zeița Norocului femeilor.

Apoi volscii, uniți cu aequii, s-au întors din nou pe teritoriul roman. Numai că aequii n-au putut răbda să fie comandați de Attius Tullus. Din cearta aceasta — cine să fie în fruntea oștilor: o căpetenie din rîndurile volscilor sau din rîndurile aequilor — s-a iscat pînă la urmă o încăierare în toată regula, care s-a sfîrșit cu o baie de sînge. Cu acest prilej, ursita poporului roman a vrut să scape din nou norodul de doi dușmani atît de înverșunați.

Consulii care au urmat au fost Titus Sicinius și Caius Aquilius. Lui Sicinius i-a căzut la sorți războiul cu volscii, iar lui Aquilius cel cu hernicii, căci și aceștia ridicaseră armele. Hernicii au fost înfrinți în cursul acestui an. Cu volscii s-a dus un război fără sorți de izbîndă.

XLI Apoi au fost aleși consulii Spurius Cassius și Proculus Virginius⁹⁰. Cu hernicii⁹¹ s-a încheiat pace. Li s-au smuls două treimi din ținuturile lor. Consulul Cassius a vrut să împartă o jumătate din acest pămînt latinilor, iar cealaltă jumătate poporului roman. El a adăugat la acest pămînt dăruit pentru împrumutarea poporului și o altă suprafață destul de întinsă pe care, cu toate că era socotită „ager publicus“, pusese mîna prin mijloace nepermise un cîrd de exploatare din rîndurile aristocrației, care au fost aduși în fața justiției de consulul Cassius.

Fapta lui îndrăzneță i-a băgat în sperieți pe mulți din patricieni, care la fel uzurpaseră drepturile poporului, gîndindu-se că și ei, la rîndu-le, își vor pierde proprietățile însușite prin înșelăciune. Apoi aristocrații mai erau frămîntați și de teama că prin acest act de dărnicie consulul roman deschide porțile libertății către un orizont sumbru. Atunci s-a promulgat cea dintîi⁹² lege agrară.

Această reformă a stîrnit tulburări și frămîntări nemai-pomenite în sînul întregului popor. Celălalt consul se împotriva reformei și acestei mărinimii a lui Cassius, fiind susținut pe sub ascuns de patricieni, și nu o dată a izbutit să întărite tot poporul împotriva sa. Plebeii, însă, au început să-și iasă din

răbdări cînd s-a răspîndit știrea că acest pămînt, care se cuvine de drept numai lor, a fost acordat aliaților Romei. De multe ori lumea l-a auzit pe consulul Virginius făcînd prof-ții cu prilejul adunărilor poporului, spunînd că „darul colegului său e ca molima ciumei. Cei care au primit loturi de pămînt au să vadă în curînd ce-i așteaptă: toți împrăprietăriții vor cădea în robie; trebuie să se știe că în felul acesta se netezește din nou calea către tirania regilor. De ce trebuie să primească acest pămînt aliații lor și latinii? La ce a fost nevoie să se înapoieze a treia parte din ținuturile lor, cucerită de romani de la hernici, dușmanii lor de pînă acum, dacă nu în scopul ca aceste popoare să-l aibă în fruntea lor pe Cassius, în rolul lui Coriolanus?”

Atitudinea lui Virginius de a crea o dezbinare și de a face să cadă și această lege agrară începuse să prindă rădăcini și în popor. Amîndoi consulii căutau pe întrecute să cîștige de partea lor poporul. Virginius susținea sus și tare că el nu va îngădui să se împartă loturile de pămînt decît numai cetățenilor romani. Cassius însă, mai drept, stăruia că și aliații au dreptul la aceste pămînturi, și din această pricină ajunsese urît de poporul roman, mai ales cînd el hotărîse, în scopul recîștigării dragostei poporului, să facă și un act de dărnicie, și anume să se împartă poporului aurul provenit din vînzarea cerealelor aduse din Sicilia. Însă poporul a respins acest act de dărnicie, pe care consulul Cassius l-a pus la cale — gîndeau ei — numai în scopul de a pune mîna pe tronul regal.

Astfel, din pricina acestei bănuieli sădite de aristocrație, poporul n-a primit dania acestui consul — așa de înrădăcinată era teama de tirania regilor — ca și cum poporul s-ar fi simțit ghiftuit de atîta belșug. De aceea, îndată ce consulului i-a expirat mandatul, se știe că a fost judecat, osîndit și executat⁹³. Unii analiști scriu că însuși tatăl său l-ar fi ucis pe Cassius, și că bătrînul, care cunoștea bine toate dedesubturile, l-a biciuit pînă l-a răpus, hărăzînd apoi toate bunurile și averea fiului său zeiței Ceres. De atunci a rămas o statuie cu această inscripție: dată din averea familiei Cassius.

Am găsit menționat însă de unii analiști o știre mai demnă de crezare, că consulul Cassius a fost judecat de quaestorii⁹⁴

C. Fabius și L. Valerius, care l-au condamnat pentru învinuirea de înaltă trădare, și că locuința lui a fost dărîmată în urma hotărîrii senatului. Pe locul ei se află un teren rămas liber în fața templului zeiței Tellus⁹⁵. De altfel, fie că această condamnare a fost hotărîtă de autoritățile statului, fie de vreun membru din familia lui, Cassius⁹⁶ a fost judecat în timpul consulatului lui Servius Cornelius și al lui Quintus Fabius.

XLII Totuși, ura poporului împotriva lui Cassius n-a durat multă vreme. Binefacerile legii agrare i-au răscolit din nou gîndurile, îndemnînd poporul să-și amintească mereu de această lege, cu toate că autorul ei dispăruse. Cererile poporului de a se pune în aplicare legea agrară au devenit și mai stăruitoare în urma lăcomiei patricienilor față de drepturile și interesele plebeilor, mai ales că patricienii, în anii în care romanii au învins pe volsci și pe aequi, au pus mîna pe toată prada de război care se cuvenea soldaților.

Consulul Fabius a vîndut toată prada luată de la dușman, înglobînd-o în patrimoniul statului. Numele lui Fabius era urît de popor și din pricina celui alt consul ales cu prilejul ultimelor alegeri: patricienii au ținut cu tot dinadinsul ca o dată cu L. Aemilius să fie ales consul și Fabius. O răscoală cu mare vîlvă era cît p-aci să izbucnească în popor împotriva patricienilor, dacă nu se ivea primejdia unui război în afara granițelor.

Neînțelegerile dintre cetățenii romani au fost curmate o bucată de vreme în fața primejdiilor comune; patricienii și plebeii, uniți, au izbutit să înfrîngă pe volsci și pe aequi, vechii lor dușmani, armata romană fiind comandată de Aemilius. Romanii au reușit un strălucit succes, cea mai mare parte a dușmanilor fiind puși pe fugă. Cavaleria romană i-a urmărit, ca să-i nimicească pe toți.

În același an a fost inaugurat templul lui Castor, la 15 iulie. Înălțarea acestui templu fusese făgăduită în timpul dictaturii lui Postumius, pe vremea războiului cu latinii. L-a sfințit chiar fiul acestuia, ales decemvir în acest scop.

La Roma din nou au fost agitate spiritele pe temeiul foloaselor ce le-ar putea trage poporul de pe urma legii agrare.

Tribunii plebei au vrut să comemoreze însemnătatea puterii tribunicene și s-o facă mai populară, printr-o lege agrară, în sprijinul maselor largi ale poporului. Patricienii însă, temându-se că norodul are să-și facă din nou de cap în dauna lor, se îngrozeau de toate aceste reforme și dovezi de dărnicie, căci pentru ei acestea nu însemnau altceva decât îndemnuri și momeli de a crea stări de neliniște și nesiguranță. Cei mai zeloși susținători ai intereselor patricienilor erau consulii, care opuneau cea mai mare rezistență acestor reforme. De aceea, partida aristocratică a reputat biruința, impunându-și punctul ei de vedere nu numai în acel moment, ci și pentru anul următor, alegându-și noii consuli devotați cauzei lor, pe Marcus Fabius, fratele lui Caeso, și pe Lucius Valerius, acesta din urmă și mai urit de popor în urma acuzațiilor aduse de el lui Spurius Cassius.

Și în cursul acestui an patricienii s-au luptat cu tribunii. Totuși, legea agrară a fost din nou zădărnicită de patricieni, tribunii poporului susținând-o de-a surda. În primul rînd aveau de înfruntat un potrivnic de talia lui Fabius, care fusese ales consul în trei dregătorii neîntrerupte și care era, de bună seamă, destul de priceput ca să tragă sforile și să ducă lupta împotriva tribunilor. De aceea, demnitatea consulatului a rămas atîta vreme un bun al familiei sale, fiindcă Fabius era sprijinit de întreaga aristocrație. S-a mai întîmplat atunci să se înceapă iarăși ostilitățile cu veienții. La rîndul lor, și volscii au ridicat din nou armele. Numai că, pentru rezolvarea acestor conflicte din afara granițelor, romanii aveau la îndemîină destule mijloace, pe care le iroseau însă cu prilejul ciocnirilor lăuntrice.

În timpul acesta se mai auzeau răspîndite prin lume veștile că s-au întîmplat tot felul de minuni și de semne cerești, care zăpăceau și mai mult mințile bolnave ale oamenilor, fiindcă aceste semne, venite zilnic, prooroceau prăpădul și urgia care se vor abate asupra orașului și ogoarelor. Augurii, la rîndul lor, îngrozeau și mai tare lumea, fiindcă ori de cîte ori erau consultați, fie oficial, cu prilejul auspiciilor, atît din cercetarea măruntaielor victimelor sacrificate, cît și din zborul păsărilor, fie de simpli cetățeni, nu făceau alte profeții decît că cerul s-a mîniat pe oameni, fiindcă jertfele n-au fost aduse potrivit

rînduieilor religioase. Se spunea că s-a curmat această spaimă a oamenilor numai după ce a fost condamnată și executată Oppia, o fecioară vestală, pentru că și-a pătat cinstea.

XLIII După aceste evenimente au fost aleși consuli Quintus Fabius și Caius Iulius. Și în cursul acestui an neînțelegerile interne au continuat să învrăjbească cele două clase, iar războiul de dincolo de hotare a fost mai greu. Aequii au ridicat din nou armele contra Romei. Veienții au pustiit teritoriul roman, înaintînd cu prădăciunile pînă aproape de Roma. Pentru că îngrijorarea creștea văzînd cu ochii din pricina acestor războaie, au fost aleși consuli Caeso Fabius și Spurius Furius. Aequii au împresurat orașul latinilor, Ortona⁹⁷. Veienții, încărcăți cu atîtea capturi strînse de pe urma prădăciunilor lor, au ajuns cu îndrăzneala pînă acolo încît au amenințat chiar Roma cu asediul. Primejdiile războaielor împotriva Romei, în loc să-i potolească pe plebei, i-au întăritat și mai tare, fiindcă poporul s-a întors din nou la vechiul obicei de a nu răspunde la chemarea sub drapel.

Tribunul poporului, Licinius, fiul lui Spurius Licinius, convins că a sosit momentul să impună în fața patricienilor, în această împrejurare atît de grea pentru ei, proiectul legii agrare, și-a luat asupra-și răspunderea acțiunii de a împiedica mobilizarea armatei. Numai că a reușit să facă să cadă asupra lui toată ura împotriva puterii tribuniciene, fiindcă nu numai consuli i s-au împotrivit din răspuseri, dar și colegii săi de funcție i s-au ridicat împotrivă. Cu ajutorul celorlalți tribuni, consuli au putut să ducă la bun sfîrșit mobilizarea armatei. Se recrutează efective pentru două armate, în scopul desfășurării în același timp a două campanii. Fabius primește comanda unei armate, avînd însărcinarea de a porni împotriva aequilor, iar Furius primește a doua armată, împotriva veienților.

În campania cu veienții operațiunile s-au desfășurat fără nici un eveniment demn de menționat. La rîndul lui, Fabius a avut de lucru mai mult cu poporul, decît cu vrăjmașul. Singur acest consul a salvat republica, cu toate că soldații armatei sale, din ură împotriva consulilor, au ajuns s-o trădeze pe cît le-a stat în putință, refuzînd să-i execute ordinele. După

ce Fabius și-a pus la punct planul său de luptă, luînd o sumă de măsuri dictate de rațiuni superioare de comandament pentru ducerea la bun sfîrșit a acestui război, și-a așezat armata într-un asemenea dispozitiv de luptă, încît a izbutit să dea peste cap frontul dușman numai printr-o singură acțiune întreprinsă de cavalerie. Cînd Fabius a dat ordin pedestrimii romane să iasă din poziții și să urmărească vrăjmașul, aceasta a refuzat să execute ordinul. Cu toate stăruințele comandantului, care ajunsese de nesuferit ostașilor, și cu toate riscurile de a se acoperi cu o mare rușine în fața republicii, în afară de primejdia reîntoarcerii dușmanului pe poziții în cazul că i-ar fi revenit curajul, pedestrima romană n-a vrut să execute ordinele. Mai mult, ea nu rămîne nici pe poziții, în formație. Fără să primească vreun ordin, ostașii romani s-au întors în tabără cu capul plecat, abătuți și triști. Oricui i-ar fi părut că au înfățișarea unor învinși pe cîmpul de bătăie, pentru că-și blestemau cînd comandantul, cînd cavaleria lui, care făcuse această ispravă fără ei. Dar nici Fabius n-a fost în stare să găsească un mijloc potrivit pentru îndreptarea acestei stări de lucruri și pentru curmarea acestui exemplu atît de cumplit. Se întîmplă de foarte multe ori ca unii comandanți să-și dovedească mari însușiri în arta conducerii războiului, cîștigînd victorii după victorii asupra dușmanului, însă sînt lipsiți total de simț politic, fiindcă nu sînt în stare să-și conducă concetățenii cum se cuvine.

Consulul s-a întors la Roma cu această faimă de învingător, fiindcă, la urma urmei, el singur cîștigase laurii victoriei în acest război. În schimb, însă, a cules și cea mai înverșunată ură din partea ostașilor săi. Dar patricienii n-au pregetat să-și răsplătească pe omul lor și au făcut tot posibilul ca instituția consulatului să rămînă ca un drept al familiei Fabia. De aceea a fost ales din nou consul, dîndu-i-se un coleg în persoana lui Cneius Manlius.

XLIV Și în cursul acestui an s-a ivit un nou tribun, care iarăși a propus o lege agrară. Noul tribun al poporului se numea Tiberius Pontificius. Acesta, mergînd pe aceeași cale ca și înaintașul său, tribunul Licinius, a reușit o bună bucată

de vreme să împiedice mobilizarea armatei. Din nou patricienii s-au îndrjit, simțind pericolul, și atunci Appius Claudius a luat cuvîntul în senat, spunînd următoarele:

„Puterea tribunilor a fost înfrîntă și zădărnicită încă din cursul anului trecut, și prin starea de fapt care s-a continuat pînă azi, și prin pilda ei însăși, care rămîne valabilă de-a pururi. S-a găsit, în sfîrșit, calea pentru ca tribunatul să-și sape singur mormîntul, prăbușindu-se din pricina propriilor sale greșeli. Întotdeauna se va găsi un alt tribun care va căuta să cîștige biruința asupra colegului său de tribunat și care își va da silința să fie și pe placul aristocrației, și să slujească și binelui și intereselor republicii. Se pot găsi oricîți tribuni, în cazul că va fi nevoie de mai mulți, gata oricînd să-i ajute pe consuli. Dar și unul e de ajuns pentru a zădărnici inițiativele tuturor celorlalți. De aceea, și consuli și fruntașii senatului să-și dea silința să cîștige de partea lor, dacă nu pe toți tribunii, măcar pe unii din ei, în interesul și al republicii și al senatului“.

Patricienii fură convinși de această lecție dată de Appius; de aci înainte toți caută să se ia cu binișorul pe lîngă tribunii poporului, ca să le cîștige bunăvoința, și în același timp și foștii consuli izbutesc, fie cu vaza lor, fie cu mijloacele și cu legăturile cu fiecare dintre ei, să susțină drepturile și puterea aristocrației mai departe. Foștii consuli au izbutit să-i convingă pe tribuni că puterea tribuniciană trebuie să fie folosită de aci înainte numai pentru interesele republicii, nu pentru ale plebeilor. Consuli, sprijiniți de un număr de patru tribuni, numai unul fiind împotrivă, reușesc să vină în sprijinul intereselor republicii și să mobilizeze armata. Astfel s-a pornit războiul cu Veii. Pe teritoriul acestei cetăți se adunase o armată uriașă, fiindcă din toate regiunile Etruriei îi veniseră numeroase ajutoare. Dușmanii romanilor fuseseră ademniți nu atît pentru a da ajutor veienților, în vederea acestui război, ci fiindcă socoteau că a sosit momentul ca republica romană să se prăbușească pînă-n temelie din cauza neînțelegerilor și frămîntărilor interne. Fruntașii tuturor populațiilor etrusce susțineau sus și tare în adunările lor următoarele:

„Nu pot fi veșnice mijloacele și posibilitățile Romei atunci când poporul și conducătorii lui firești se sfișie între ei prin neînțelegeri și răscoale continue. Revoltele interne sînt o otravă care pătrunde încetul cu încetul în toate încheieturile organismului statului și-l face să se prăvălească în hău. State bogate și uriașe imperii ajung și ele să piară, ca toți muritorii de rînd. Răul acesta a pătruns și a săpat adînc la rădăcina existenței republicii romane, fie din pricina vederilor prea strîmte ale patricienilor, fie a răbdării și îngăduinții și pasivității prea mari a poporului. Acuma însă cupa s-a umplut, vîrsîndu-se peste margini. Statul roman s-a transformat în două tabere, fiecare din ele își are autoritățile și conducătorii săi firești, fiecare din ele își are legile sale proprii. Dezbinarea din sînul republicii romane a ieșit în vileag cu prilejul mobilizărilor armatei romane, creîndu-se în felul acesta un obicei, cu toate că pe frontul de luptă ostașii continuă să execute ordinele comandanților romani. Cîtă vreme a existat și va exista disciplină militară în rîndurile ostașilor, Roma va putea dăinui. Dar iată acum și dovezi că soldații s-au săturat și nu vor să se mai supună comandanților lor. În ultimul război, chiar pe front, în timpul bătăliei, armata romană a predat fără preget și remușcare aequilor învinși o biruință pe care o avusese în mîină. Ostașii și-au părăsit drapelele, și-au părăsit comandantul, lăsînd baltă poziții și front, și tot, și s-au întors în tabără, călcînd ordînele șefilor. Într-adevăr, dacă se stăruie puțin, se va descoperi că Roma poate fi învinsă cu ajutorul propriilor săi soldați. Nu trebuie altceva decît să se declare război Romei și se va arăta lumii întregi că și ursita, și zeii din ceruri vor ajuta de la sine să se sfirșească cu bine pentru noi acest război.“

Nădejdea în dezbinarea dintre popor și aristocrație îi întărise pe etrusci care, în trecut — așa schimbătoare cum e soarta — repurtaseră și biruințe, dar suferiseră și înfrîngerii.

XLV La rîndul lor, și consulii romani se înfricoșau de propriii lor ostași, de propriile lor arme. Era vie în amintirea lor pilda atît de urîtă din ultimul război, ca să nu se mai ivească din nou îngrozitoarele perspective de a avea două

fronturi deodată, în loc de unul. De aceea, consulii țin mereu armata în tabără, de teamă să nu apară această primejdie. Ei credeau că poate și timpul le este bun tovarăș și sfătuitor pentru potolirea spiritelor ațîțate și că ostașii trebuie să-și revină la matcă.

Veienții și etruscii sînt din ce în ce mai îndirjiți împotriva romanilor, provocîndu-i neconținut. La început dau năvală cu pîlcuri de cavalerie, ajungînd pînă în apropierea taberei romane, cu gîndul de a se lua la harță. La urmă, vrăjmașii, nevăzînd nici o mișcare, îi împrășcă și pe consuli și întreaga armată romană cu o ploaie de sudălmii: „romanii pun pe seama neînțelegerilor lăuntrice dintre cele două clase pricina pentru care nu vor să răspundă la provocări, cînd, de fapt, romanilor le e frică să lupte cu ei. Adevărul e că și consulii se bizuie mai puțin pe curajul ostașilor lor decît pe încrederea în ei. Iată un nou fel de răzvrătire mută, fără nici un fel de zăngănit de arme, deși toată lumea e înarmată pînă-n dinți“. În afară de aceasta, etruscii le mai azvîrleau tot felul de jigniri, născocind năstrușnicii, fie neadevărate, fie cu un simbur de adevăr, pe seama neamului și obîrșiei romanilor.

Pe cînd dușmanii se făleau făcînd atîta zarvă și hărmălaie în apropierea întăriturilor și în jurul porților taberei, consulii romani se simțeau cît se poate de prost. La rîndul ei, și gloata nedomesticită și nepricepută a soldaților făcea fețe fețe, simțînd cînd revoltă, cînd rușine pentru felul cum îi trata potrivit. Încet, încet, însă, încep să uite de neînțelegerile și pornirile ce le aveau față de patricieni, nemaiputînd răbda să lase nepedepsită această obrăznicie a dușmanului; ostașii spuneau că „da, într-adevăr pe ei nu-i interesează să cîștige victorii pentru senatori sau pentru consuli: ura, atît împotriva dușmanului de afară, cît și împotriva dușmanului dinăuntru, le clocotește în piept, în aceeași involburare. Însă dușmanul din afară a întrecut cu obrăznicia lui orice măsură și prea își bate joc de ei, prea le rîde în nas“.

Atunci ostașii romani se adună în mare număr în jurul cortului⁹⁸ comandantului și-i cer stăruitor să le dea semnalul de luptă. Consulii convoacă pe toți fruntașii și pe toți șefii de unități la sfat, întreținîndu-se cu ei multă vreme. Toate

căpeteniile oastei romane, pînă la cel mai mic grad, doresc cu înflăcărare lupta. Însă consulii au gîsit de cuviință că trebuie să-și ascundă țelurile lor, pînă cînd vor fi coapte toate împrejurările, pentru a se porni la atac mai năprasnic ca oricînd; și zădărăsc și mai tare soldații, așa fel încît niciodată să nu mai dea înapoi. De aceea, consulii le răspund că n-a sosit încă momentul dezlănțuirii bătăliei; e nevoie ca ostașii să șadă mai departe liniștiți în tabără. Apoi dau numeroase ordine: „toți ostașii trebuie să evite orice luptă; dacă vreun ostaș va îndrăzni să lupte, trecînd peste porunca lor, acesta va fi socotit ca orice dușman“. Trimițîndu-i pe toți la unitățile lor încep să se și arate roadele acestei purtări, fiindcă avîntul ostașilor crește, întrecînd orice așteptări.

Dușmanii însă s-au obrăznicit și mai tare cînd au aflat de hotărîrea consulilor, de a-i opri pe romani să dea vreo luptă. Ei sînt convinși că pot jigni pe romani la nesfîrșit, fără să se sinchisească că vor putea fi pedepsiți vreodată pentru faptul că, neavînd încredere în ostașii lor, consulii nu le îngăduie să ia armele; ei sînt încredințați că a sosit momentul ca răscoala, care pînă acum a mocnit sub cenușă, să izbucnească și că a bătut ceasul din urmă, vestind pierzarea puterii romane. Bucuroși de această stare de lucruri, etruscii aleargă spre porțile taberei romane, rostind tot soiul de sudălmii la adresa lor, și cu greu pot fi reținuți comandanții lor de a nu porni la asaltul taberei romane.

Atunci armata romană simte că a ajuns la marginea răbdării, nemaiputînd îndura asemenea rușine și ocară. Toată lumea aleargă într-un suflet spre consuli. De astă dată nu se mai adresează pe cale ierarhică șefilor lor, ci strigă toți cît îi ține gura. Momentul e prielnic. Totuși, consulii mai zăbovesc încă. Fiindcă zarva creștea tot mai mult și fiindcă colegul său de consulat voia să dea înapoi, căci se temea de o răscoală, Fabius ordonă gornistului să sune tăcere, și apoi rosti următoarele cuvinte:

„Eu știu prea bine, Gneius Manlius, că acești oameni pot învinge, însă ostașii mei s-au purtat așa fel pînă acum, încît nu sînt încredințați că vor să lupte cu tot dinadinsul. De aceea am hotărît să nu dau semnalul de luptă pînă ce ostașii nu vor

jura că nu se vor întoarce de la această bătălie decât învingători. Ostașii romani l-au mai amăgit o dată pe consulul roman, tot pe front. Pe zei nu vor mai îndrăzni să-i mai înșele“.

În rîndurile armatei romane era și un centurion, Marcus Flavoleius, care ceruse printre cei dinții să se dea semnalul de luptă. El spuse: „Marcus Fabius! Eu mă voi întoarce numai învingător“, și strigă tare că dacă el nu-și va respecta cuvîntul; „atunci să cadă pe capul său mînia lui Jupiter, părintele zeilor, și a lui Marte Gradivus, și a tuturor zeilor!“

În urma acestuia, toată armata romană depune același jurămint. După acest act se dă în sfîrșit și semnalul de luptă. Toți iau armele și pornesc la atac, îndrîjiți și plini de nădejde. Acum, la rîndul lor, romanii îi împoașcă cu sudălmii pe etrusci, fiind gata să înfrunte un dușman care nu e bun decât de gură. În cursul acelei zile au strălucit prin vitejie atît patricienii, cît și plebeii, dar dintre toți cel mai mult s-a dus faima numelui lui Fabius și a ginții sale. Toată lumea e de părere că trebuie să-și înăbușe în piept orice supărare din trecut și mai ales patricienii sînt hotărîți să împace sufletele oțărîte și învrăjbite ale plebeilor din pricina altor nemulțumiri, și necazuri, și frămîntări. Oștile se așază față în față, în linie de bătaie; nici vrăjmașii veienți, nici legiunile etrusce nu rămîn mai prejos.

XLVI Potrivnicul era încredințat, aproape, că oastea romană avea să lupte în același fel cum a luptat cu aequii. De aceea, avînd în vedere această situație deosebit de prielnică pentru ei, dușmanii nădăjduiau că biruința va fi de partea lor. Numai că socoteala din tîrg nu s-a potrivit cu cea de-acasă, pentru că totul a ieșit pe dos. Niciodată în trecut armata romană n-a pornit cu mai multă înverșunare ca acum, atît de mult o întăritaseră atît vorbele de ocară ale dușmanului, cît și tărăgănarea consulilor. Abia au avut timp etruscii să-și desfășoare armata în formație de luptă, după ce lăncile au fost aruncate mai mult la voia întîmplării, din pricina înfrigurării primului contact, că romanii au și început să dea lupta corp la corp cu sabia în mînă, unde curajul bărbătesc și vitejia se pot dovedi cel mai bine.

Tot neamul lui Fabius se găsea în prima linie, între formațiile de fruntași, toți fiind pildă de vitejie pentru ostașii întregii armate. Pe unul din Fabii, și anume Quintus Fabius (care fusese consul cu trei ani mai înainte), care ieșise prea în față, depășindu-și pe-ai săi în avântu-i furtunos, înaintând spre șirurile dese ale dușmanilor, un ostaș etrusc, fălos de puterea și armele sale, l-a atacat și i-a înfipt în coșul pieptului sabia. Când etruscul și-a tras sabia, Fabius s-a prăbușit într-un lac de sânge.

Ostașii ambelor armate băgară de seamă cum a căzut în luptă acest viteaz, și romanii începură să piardă terenul, când, vijelios, fostul consul Marcus Fabius trecu dintr-un salt peste leșul celui căzut, își împinse scutul înainte și strigă: „Cum, ostași? Voi ați jurat să vă întoarceți fugind înapoi către tabără? Vă temeți oare mai mult de cel mai netrebnic dușman, sau de Jupiter și de Marte, în fața cărora ați jurat? Eu, care n-am jurat, nu mă voi întoarce în tabără decât biruitor sau voi cădea luptând alături de tine, Caeso Fabius!“ Apoi glăsuiește către consulul Caeso Fabius: „Cu asemenea cuvinte crezi tu, frate, că îi vei putea convinge pe soldați să lupte? Numai zeii vor fi în stare să-și dea seama ce fel de oameni sînt cei care au jurat. Noi trebuie să înflăcărăm sufletele ostașilor prin faptă și nu prin vorbă, așa cum e demn pentru numele Fabiilor“. În felul acesta, cei doi Fabii se năpustesc năprasnic cu lăncile întinse asupra vrăjmașului, atrăgînd după ei întreg frontul roman.

XLVII În timp ce la flanc lupta s-a restabilit într-o oarecare măsură, la cealaltă aripă, consulul Cn. Manlius a izbutit și el, la rîndu-i, să reînsuflețească frontul. Aici bătălia avea cam aceeași înfățișare. Pe cînd la cealaltă aripă ostașii îl susțineau de minune pe Marcus Fabius, reușind aproape să dea peste cap pe adversar, situația fiind la fel ca pe frontul comandat de Manlius; deodată acesta, primind o rană puternică, a fost nevoit să părăsească lupta și pe ai săi, și atunci romanii, crezînd că a fost ucis consulul, au început să se retragă. Situația ar fi fost primejdioasă pentru romani, care de bună seamă ar fi dat înapoi, dacă n-ar fi intervenit celăl-

lalt consul, printr-un iureș, cu câteva roate de călăreți, în flancul dușman. El strigă în gura mare, ca să audă toată lumea, că Manlius, tovarășul său de consulat, trăiește și că în sectorul lui el și-a învins dușmanul. În felul acesta a izbutit să refacă situația, care fusese destul de grea pentru romani. Însuși Manlius s-a arătat din nou în prima linie, pentru a restabili situația.

Îvirea ambilor consuli laolaltă, în prima linie, i-a înflăcărat și mai mult pe luptători. În același timp, etruscii, încrezători în superioritatea lor numerică față de dușmani, făcuseră greșeala de a-și retrage rezervele de pe poziție, în scopul de a lua cu asalt tabăra romană; trupele romane acționează de astă dată împotriva rezervelor dușmane care, pornite după pradă, pierdeau vremea degeaba, nefăcînd nici o ispravă. Triarii romani, care nu fuseseră în stare să înfrunte primul atac, au trimis ștafete la consuli lor, ca să le aducă la cunoștință situația; revenind în formațiuni ordonate, ajung în fața cortului comandantului suprem și pornesc din nou la atac, din imbold propriu. La rîndul lui, și consulul Manlius, reîntors în tabără, zădărnicește orice ieșire a vrăjmașului pătruns aci, concentrîndu-și unitățile sale în fața tuturor porților.

Etruscii, turbînd de furie, își pierd cumpătul; totuși se apără mai departe cu înverșunare. În timp ce încearcă zadarnic în câteva rînduri să spargă încercuirea de fier a romanilor, dînd atacuri desperate, cînd ici, cînd colo, un singur pîlc de etrusci tineri se năpustește buluc asupra consulului roman, pe care îl recunoscuse după veșminte și arme. Prima grindină de lănci se înfige în garda lui, orînduită în apărare în jurul consulului. Pînă la urmă, garda lui, covîrșită de superioritatea numerică a dușmanului, nu i-a mai putut stăvili atacul. Consulul, rănit de moarte, se prăbușește de pe cal, și întreaga lui cohortă este risipită. Etruscii capătă noi puteri de luptă. Romanii intră din nou în neorînduială, împrăștiindu-se prin toată tabăra. Situația ar fi devenit din nou primejdioasă dacă comandanții de legiuni n-ar fi reușit să smulgă leșul consulului din mîinile etruscilor și dacă n-ar fi deschis una din porți în fața vrăjmașului. Etruscii dau buzna pe poartă, ieșînd în neorînduială. Dar de astă dată

se izbesc de unitățile romane, comandate de consulul însuși, care a câștigat o biruință deplină. Și aici dușmanii sînt nimiciți pînă la unul.

Biruința atît de strălucită a armatelor romane este adumbrată de moartea vitejească a doi dintre cei mai străluciți comandanți romani. De aceea, cînd senatul roman a decretat purtarea în triumf a consulului rămas în viață, acesta a rostit următoarele cuvinte: „Dacă armata vrea să-și sărbătorească triumful fără comandantul ei care a căzut pe cîmpul de luptă, bucuros el își dă încuviințarea sa, avînd în vedere purtarea pilduitoare a ostașilor săi în acest război; cît despre sine, el nu poate primi coroana de lauri, cînd are inima frîntă de atîta jale, din pricina doliului familiei sale pentru pierderea fratelui său și cînd însuși statul a fost văduvit de unul din cei mai prețioși comandanți, pierzîndu-și consulul în funcție“.

Refuzul acestui triumf a fost pentru el mai glorios ca oricare alt triumf sărbătorit în trecut, tocmai prin această renunțare. De multe ori, și mai ales atunci cînd renunți la o glorie binemeritată, soarta îți face parte de o slavă cu adevărat nepieritoare. Fabius se afla în fruntea alaiului de înmormîntare, care ducea la locul de veci pe cei doi viteji, pe fratele său și pe colegul său de consulat. El nu pregetă să-i laude cum se cuvine pe bravii dispăruți. Neprecupețind laudele pentru meritele celor căzuți, Fabius are parte de cei mai strălucitori nimbi. Aducîndu-și aminte de ceea ce făgăduise solemn atunci cînd intrase în dregătoria consulară, că se va strădui să aducă liniște și împăcare în sufletele poporului, Fabius i-a împărțit pe la casele patricienilor pe luptătorii răniți, pentru a fi îngrijiți de ei. Cei mai mulți răniți au fost primiți în casa Fabiilor; nicăieri nu li s-au dat mai frumoase îngrijiri ca acolo. În felul acesta, Fabii au câștigat cea mai mare dragoste și prețuire din partea poporului, prin marile foloase aduse republicii.

XLVIII Caeso Fabius, avînd de partea sa simpatia întregului popor și susținut de patricieni, a fost din nou ales consul, avînd coleg pe Titus Virginus. De astă dată n-a mai

avut grija războaielor și a mobilizărilor armatei și nici vreun alt gând de acest soi, ci a vrut, în primul rînd, să înfăptuiască cît mai repede solidaritatea și unirea poporului cu patriecienii, continuîndu-și acțiunea începută în consulatul dinainte, cu nădejdi de a da roade. De aceea, chiar la începutul perioadei sale de consulat, el însuși, din propriu-i imbold, a făcut propunerea ca senatul să ia asupra-și sarcina întocmirii unui proiect de lege în legătură cu noua reformă agrară, luînd-o înaintea oricărui tribun care ar ținti o asemenea înfăptuire: prin urmare, senatul să împartă foștilor luptători din rîndurile poporului loturi de proprietate din teritoriile cucerite de la vrăjmași, pentru că sînt pe deplin îndreptății să aibă pămînt aceia care l-au cucerit cu truda, cu vitejia și cu sîngele lor propriu.

Însă patricienii, mici la suflet, i-au respins propunerea. Unii dintre ei au și început să cîrtească, învinuind pe sub ascuns pe Caeso Fabius că e dornic de slavă și mărire, că e setos de îmbogățire; în el s-a stins de mult acel faimos C. Fabius. Totuși, pe vremea lui Fabius n-au mai fost tulburări interne.

Populația latină era hărțuită mereu de aequi, care le tot călcau granițele. Caeso Fabius, trimis în fruntea armatei romane, porcede la pustiirea ținuturilor dușmane. Atunci aequii s-au retras în spatele zidurilor groase ale cetății lor. De aceea n-a mai avut loc nici o bătălie vrednică de amintit. Dar s-a răspîndit știrea că celălalt consul a suferit o rușinoasă înfrîngere din partea veienților, din pricina unei acțiuni nesăbuite, și că ar fi fost vai și amar de armata romană dacă n-ar fi intervenit la timp și cu succes tot Caeso Fabius.

În vremea aceasta, între Roma și Veii n-a fost nici pace, nici război. Toate operațiunile aveau forma unor lupte de hărțuială și de incursiuni reciproce. Veienții, ori de cîte ori veneau legiunile romane, se retrăgeau în spatele zidurilor cetății, ferindu-se să dea lupta. Iar cînd băgau de seamă că armata romană s-a retras, iarăși își începeau prădăciunile, pustiind ogoarele romane. În felul acesta se jucau cu focul: cînd romanii le declarau război, etruscii evitau să-l desfășoare în cîmp deschis, pretextînd că doresc pace; totuși, ei

călcau mereu pacea prin acest război tilhăresc. Din pricina aceasta, starea de încordare se menținea mai departe, nepuținându-se curma această primejdie o dată pentru totdeauna. Mai ales că se iveau și alte pericole: nici aequii și nici volszii nu voiau să se potolească, pentru că îi rîcîia mereu la inimă gîndul de revanșă, și căutau despăgubiri pentru dezastul suferit de curînd. Mai erau apoi semne că și sabinii au de gînd să reînceapă ostilitățile, și că întreaga Etrurie clocotește.

Însă dușmanul din Veii, plictisitor mai mult prin hărțuiri neîncetate, fără să fie pentru romani o problemă grea de rezolvat sau o primejdie, îi preocupa totuși, din cînd în cînd, numai pentru a se scăpa o dată de un asemenea coșmar și pîntru a se pune capăt obrăzniciei veienților, care nu putea fi trecută cu vederea și care nu mai putea fi amînată la nesfîrșit. Atunci, în corpore, toți membrii familiei lui Fabius s-au adunat în incinta senatului. Consulul Fabius a luat cuvîntul în numele alor săi, rostind următoarele:

„Cinstiți senatori! războiul cu veienții, așa cum știți și voi, impune înjghebarea și dezlănțuirea unor atacuri neîntrerupte, însă nu de mari proporții, ci desfășurate de o singură ceată de ostași. Luați-vă asupra voastră povara celorlalte războaie. Neamului lui Fabius încredințați-i numai această însărcinare: de a sfîrși o dată pentru totdeauna cu cetatea Veii. Vă asigurăm că slava numelui de romani va fi încredințată unor brațe zdravene, care vor face să dăinuiască de-a pururi această faimă. Noi, cu tot neamul nostru al Fabiilor, avem de gînd să ducem la bun sfîrșit, pe seama și pe umerii noștri, acest război cu Veii, socotindu-l o cinste încredințată familiei noastre. Republica va fi scutită de cheltuieli și irosiri de forțe omenești acolo“.

Lui Fabius i s-au adus mulțumiri deosebite. Consulul roman, după ce a ieșit din incinta senatului însoțit de toată ceata Fabiilor, care stătuseră în fața intrării senatului și așteptau hotărîrea, s-a întors la casa lui. Numeroși membri ai familiei sale au primit ordin să fie de față a doua zi, toți înarmați, și să-l aștepte la poarta casei sale.

XLIX Toți s-au întors apoi la casele lor. În întregul oraș se răspîndește ca fulgerul această veste. Toți cetățenii ridică în slava cerului pe Fabius. Toată lumea învedercază că „o singură familie a luat pe umerii săi povara întregii republici; că războiul cu Veii a ajuns grija unei singure familii, încredințat în sarcina unui pumn de oameni. O, dacă ar mai fi între zidurile Romei numai două familii asemenea lor, înzestrate cu aceleași virtuți! Atunci o familie ar putea să ceară cinstea campaniei cu volscii, iar cealaltă cu aequii, și atunci poporul roman va putea dăinui, bucurîndu-se de liniște și pace, iar toate neamurile învecinate vor putea fi supuse de romani“.

În ziua următoare Fabii iau armele, adunîndu-se la locul hotărît, potrivit poruncilor primite. Consulul, venind spre ei, înveșmîntat în mantaua⁹⁹ lui de război, vede în fața casei sale această trupă alcătuită în întregime numai din membrii familiei sale. Intrînd în mijlocul lor, dădu ordin să se aducă flămurile. Niciodată în trecut nu se mai văzuse un asemenea spectacol trecînd prin fața ochilor locuitorilor Romei, înmărmuriți de uimire: o ceată atît de mică de luptători, însă toți vestiți și prin faima lor, și prin trecutul lor, și prin ultima lor hotărîre! Ceata număra 306 oameni. Toți patricieni. Toți făceau parte din aceeași familie. Toți erau oameni numai unul și unul, care ar fi făcut cea mai mare cinste republicii, putîndu-se alcătui cu ei un întreg senat sau comandanți adevărați, pentru orice împrejurare, pentru orice vremuri! Cu virtuțile unei singure familii, romanii voiau să aducă pieirea poporului veient.

Un mare puhoi de oameni, de cunoscuți, rude, tovarăși și clienți i-au însoțit o bucată de vreme pe drum. Nu se citea în ochii nimănui vreo îngrijorare sau vreo deznădejde. Toată lumea era convinsă că Fabii vor fi la înălțimea așteptărilor. Toată lumea îi privea cu fețele îmbujorate și cu ochii aprinși de minunare, urîndu-le „să aibă parte numai de noroc, de slavă și de fericire în viață! Să le ajute cerul să aibă parte de biruință din primele clipe ale luptei! Să aibă parte de toate onorurile, de toate triumfurile și de orice răsplată pe care cei vrednici le pot nădăjdui!“.

Cînd Fabiî au p sîit în r nduri str nse pe l ng  Capito-liu, pe l ng  fort rea t   i pe lângă celelalte temple, prin fa a a tot ce apar tine zeilor  i prin fa a oamenilor, toată mul imea  nso itorilor a rostit rugăciuni fierbin i zeilor din ceruri, să ajute acestui p lc de viteji să aibă parte numai de noroc, ca să se întoarcă cu bine, teferi  i nev t ma i, în scurt timp, în patria lor, la părinții, la familiile  i la vetrele lor.

Numai că toate aceste rugăciuni s-au dovedit a fi de-a surda. Ceata Fabiilor a purces pe  oseaua Nefericirii, ie ind din Roma pe sub arcada din dreapta a porții Carmentale¹⁰⁰.  n curînd au ajuns la riul Cremera¹⁰¹. Fabi  au găsit de cuvi n  că e bine să- i instaleze tabăra acolo. Tocmai atunci au intrat în funcție noii consuli, L. Aemilius  i C. Servilius.  n vremea aceasta, ceata Fabiilor trecea prin foc  i sabie întreg  inutul din jur. Fabi  reușiseră să se men in  nestin-gheri  pe pozi iile lor  i în acela i timp să restabilească lini tea și siguran a pe întreg teritoriul unde  ara etruscă se învecina cu republica romană, b g nd groaza în du mani,  nc t ace tia nu s-au mai încumetat să iasă din birlogul lor. O bună bucată de vreme au fost  nterupte aceste acțiuni de devastare, pînă cînd, într-o zi, veien ii cerînd ajutor etrusci-lor, ace tia au sosit cu o armată mare în sprijinul lor, pen-tru a asedia tabăra Fabiilor de la Cremera.

Legiunile romane aduse în grabă de consulul L. Aemilius au început îndată lupta cu armata etruscă. Veien ii n-au mai avut timp să- i a eze armata în linie de bătaie.  n timp ce ei  i maneuvrau unit tile prin mi c ri nesigure  i- i a ezau armata  i rezervele în formație, un escadron al cavaleriei ro-mane, intervenind din flancul frontului roman, i-a dat numai-decât peste cap, nemail s ndu-le răgaz să se or nduiasc  pen-tru luptă  i nici să r m n  pe pozi ie.  n felul acesta veien ii au fost pu i pe fugă  i împrăștiați prin toate p r ile; r m -  tele lor ajung până la „St ncile Ro ii”¹⁰², unde era a ezat  tabăra dușmană.  n urma acestor evenimente, veien ii cer pace romanilor. Pacea a fost încheiată. Roma s-a c it amar-nic de ceea ce a făcut, fiindcă a dovedit prea multă u u-rin  încheind pace înainte ca pilcul lui Fabius să fi fost retras din Cremera.

L Lupta cetei lui Fabius cu veienții a început din nou, fără mari pregătiri. Fabiilor recurgeau la simple năvăliri și pustiiri de ogoare, precum și la atacuri date prin surprindere; de câteva ori s-au ciocnit și în câmp deschis. O singură familie din stînul poporului roman să repurteze biruința asupra unei cetăți atît de însemnate, cea mai bogată și cea mai vestită din toată țara etruscă? Cu greu se puteau împăca veienții cu aceste gânduri, socotind că e o mare rușine pentru ei o asemenea stare de lucruri. Și atunci au urzit un vicleșug, pentru a veni de hac acestor trufași dușmani. Veienților le creștea inima de bucurie, văzînd că pîlcurile Fabiilor prind tot mai mult curaj, din zi în zi, în urma izbînzilor cîștigate. De aceea au trimis, ca din întîmplare, o cireadă mare de vite în calea acestei cete romane, doar, doar de i-ar momi ca să pună mîna pe vite. La rîndu-le, și țărani din acest ținut și-au părăsit întinsele lor ogoare. Mai mult, și pîlcurile de veienți, care avuseseră însărcinarea de a stăvili atacurile și pustiirile cetelor romanilor, s-au prefăcut că s-au retras. Totul s-a pus la cale cu atîta măiestrie, de parcă ar fi fost o situație adevărată și nu o stratagemă, de parcă veienții se retrăseseră de frica Fabiilor.

Și Fabiilor se uitau cu atîta despreț la ei, încît se credeau de neînvins; erau încredințați cu toții că ei nu vor putea fi înfrunțați de nimeni, niciodată.

Aceste convingeri le-au dat imbolduri ca să se ducă să vadă cît este de mare această cireadă, care păștea pe întinsa cîmpie din jurul taberei de la Cremera (mai ales că văzuseră că vitele erau păzite numai de un pumn de slujitori înarmați). Fabiilor, lipsiți de prevedere, se avîntă într-un atac fulgerător, dînd peste cap repede mica ceată a acestor paznici, care caută să se împrăștie cît mai repede în toate părțile, făcîndu-se nevăzuți. Fabiilor rămăseseră singuri cu vitele, care, la rîndul lor, speriate, fuseseră risipite în toate părțile. Deodată se năpustesc asupra romanilor, din locurile lor ascunse, cetele etruscilor, care se revarsă potop spre acest loc. Fabiilor au rămas o clipă surprinși de strigătele năprasnice scoase de dușmani. A început apoi să cadă asupra lor o grîndină de lănci, aruncate din toate părțile.

Inconjurați pretutindeni de vrăjmași, care izvorau ca din pământ copleşindu-i cu numărul lor mare, Fabiții sînt încercuți. Cercul de fier se strînge tot mai mult în jurul lor. Fabiții dispun de un teren din ce în ce mai mic. Deși numărul lor se împuținează văzînd cu ochii, romanii fac minuni de vitejie; armata etruscă își împrospătează mereu formațiile, dezlănțuind atac după atac. În cele din urmă, Fabiții cedară la lupta inegală corp la corp și porniră cu toții acum să ocupe o culme. Ei izbutesc să-și facă drum prin rîndurile dese ale vrăjmașului, străbătîndu-le ca o săgeată; depunînd toate eforturile și întrebunțînd toată măiestria în luptă, izbutesc să spargă cercul de fier. Cărarea ducea spre o măgură, printr-o costișe cu un ușor urcuș.

Acolo Fabiții au pornit din nou o rezistență desperată cu oarecare sorți de izbîndă, fiindcă această poziție dominantă le-a oferit un răgaz de cîteva clipe, ca să mai răsufle și să se odihnească puțin; după supraomeneștile eforturi, reușesc într-adevăr să-i respingă pe atacatori. Romanii ar fi rămas mai departe învingători pe platoul îngust al acestei măguri, dacă cetele de veienți, trimise să înconjure din toate părțile această înălțime, n-ar fi izbutit să ajungă pînă în vîrfurile ei. În felul acesta, armata veienților, cu mult mai numeroasă, a putut avea din nou lupta în mînă. Fabiții, pînă la unul, toți au căzut în luptă. Punctul lor de sprijin a fost cucerit.

Analizînd istoric că au pierit în luptă 306 luptători romani. Veienții au lăsat să supraviețuiască un singur Fabius, un flăcăiandru, singurul vlăstar din neamul Fabiilor¹⁰³. Din acest vlăstar¹⁰⁴ vor porni noi mlădițe, care vor da cel mai mare sprijin poporului roman în momentele de cea mai grea cumpănă, și în timp de pace, și în timp de război.

LI Pe vremea cînd s-au jertfit pe cîmpul de luptă cei 306 Fabii, erau consuli C. Horatius și Titus Menenius. Ultimul a fost trimis de îndată cu armata împotriva etruscilor, care erau tare făloși în biruința obținută. Și această bătălie s-a încheiat cu neizbînda romanilor, etruscii izbutind să ocupe Janiculum. Roma ar fi fost din nou asediată și ar fi plătit

scump de tot de pe urma acestui război, dacă n-ar fi fost rechemat din țara volscilor consulul Horatius.

În cursul acestui conflict, situația Romei a fost la un pas de prăpastie și din pricina războiului și a alimentării (pentru că etruscii trecuseră și Tibrul); s-a ajuns să se dea lupta chiar pe zidurile Romei. Cea dintâi ciocnire a avut loc în jurul templului Speranței, unde lupta a fost fără sorți de izbândă. A doua luptă s-a dat la poarta Collina. Acolo, cu toate că succesul obținut de romani a fost de mică însemnătate, totuși luptătorii romani și-au recăpătat avântul de astă dată, redevenind iarăși vitejii dinainte, cu care aveau să câștige biruințele de mai târziu.

Sînt aleși consuli¹⁰⁵ A. Virginius și Spurius Servilius. După înfrîngerea suferită cu prilejul celei din urmă lupte, veienții nu s-au mai încumetat să înfrunte pe romani în cîmp deschis. În schimb, și-au continuat prădăciunile și pustiirile satelor și ogoarelor romane, pornind din fortăreața de pe muntele Janiculum. Din această pricină, nici plugarii și nici vitele nu mai erau în siguranță. Romanii au reușit să le vină de hac veienților folosind același vicleșug cu care aceștia au înșelat pe Fabii. Veienții, căutînd să pună mîna pe turmele de vite ale romanilor, au căzut în cursa pregătită de romani. Fiindcă dușmanul avea la îndemîină aici cete mult mai mari față de cele ale Fabiilor, baia de sînge vărsat cu acest prilej a fost mult mai mare.

Veienții s-au înverșunat și mai tare din pricina acestei înfrîngeri. Numai că îndîrjirea și mînia lor, izvorîte din această înfrîngere, au fost obîrșia unui dezastru de cele mai mari proporții. Forțînd trecerea Tibrului în timpul nopții, veienții au încercat să ia cu asalt tabăra consulului Servilius. Potrivnicul a fost însă respins cu pierderi sîngeroase și, neavînd încotro, s-a retras pe muntele Janiculum. Atunci consulul roman a trecut fără întîrziere Tibrul și și-a așezat tabăra la poalele colinei Janiculum, întărind-o strașnic.

A doua zi, în zori, consulul roman, încrezător în forțele sale proprii și bizuindu-se pe izbînda avută în cursul zilei trecute (o altă pricină era că și proviziile erau pe sfîrșite), s-a gîndit că cu cît se va zori să dea atacul mai devreme cu un ceas, cu atît mai repede va câștiga și biruința, și ca

atare a pornit orbește să ia cu asalt pozițiile dușmanului, urcînd degrabă povîrnișul acestei coline. Încercarea lui a fost zădărnicită însă, suferind o rușinoasă înfrîngere și pierzînd tot ceea ce cîștigase în atacul dinainte. Numai datorită intervenției la timp a colegului său de consulat, el și armata romană au izbutit să scape. Totuși, și de astă dată etruscii, prinși ca între două focuri între cele două armate romane, au fost măcinați rînd pe rînd, pînă la unul, pentru că, încercînd să scape cu fuga, se izbeau cînd de armata unui consul, cînd de-a celuilalt. Astfel, în urma acestei operațiuni îndrăznețe încununată de izbîndă, s-a sfîrșit cu bine și acest război dintre romani și veienți.

LII O dată cu încheierea păcii au intrat în Roma și însemnate cantități de cereale, destul de ieftine, aduse din Campania. Cu aceste transporturi a dispărut și frica cetățenilor că nu vor avea pîine, iar sacii cu grîu, care fuseseră ținuți ascunși, au fost din nou scoși la iveală. Urmarea belșugului a fost că lumea a început din nou să trîndăvească și să risipească.

Chiar și-atunci cînd pe cetățeni nu-i mai pășteau necazurile dinafara granițelor, și le căutau ei cu lumînarea aprinsă, în propria lor casă. Tribunii zgîndăresc¹⁰⁶ mai departe masele populare cu vechiul lor cîntec, legea agrară. Tribunii aduc tot felul de învinuiri patricienilor, atacîndu-i nu pe toți o dată, ci pe unul cîte unul. Q. Considius și T. Genunius, autorii proiectului legii agrare, îi fixează lui Menenius, fostul consul roman, ziua cînd trebuie să răspundă în fața judecății. Acuzația și-o întemeiau pe faptul că a lăsat să piardă întreaga garnizoană romană din punctul de sprijin de la Cremera, fiindcă consulul își avea tabăra de vară nu departe de Fabii. Tribunii au reușit să-l răpună pe Menenius, ca și pe Coriolanus, cu toate eforturile depuse de aristocrație de a-l salva și cu toate că dăinuia încă în amintirea romanilor imaginea binefăcătoare a tatălui său, Agrippa. Totuși, tribunii au fost destul de moderați în ce privește mărirea osîndii, pentru că, deși ceruseră la început pedeapsa capitală, fostul consul a fost condamnat doar la plata unei amenzi de 2 000 ași. Această condamnare, la care fiul lui Agrippa nu se așteptase, și-a plătit-o cu viața. S-a vorbit mult

despre cazul lui; fostul consul, nemaiputînd îndura rușinea și amărăciunea, s-a îmbolnăvit de inimă rea și în scurtă vreme a murit.

În urma acestuia a fost tirît de tribuni în fața judecării și un al doilea acuzat, Spurius Servilius¹⁰⁷, îndată după ieșirea din consulat, pe vremea consulilor Caius Nautius și Publius Valerius, chiar la începutul anului. Acuzatori au fost tribunii poporului Lucius Caedicius și Titus Statius. Spurius Valerius s-a apărut însă în fața justiției nu ca Menenius, cu rugăciuni și cu sprijinul patricienilor, ci cu conștiința că e nevinovat, și cu vaza de care se bucura a înfruntat cu toată dîrzenia pe tribuni. Temeiul acuzațiilor împotriva lui Servilius era felul cum s-a desfășurat bătălia romanilor cu etruscii pe Janiculum și înfringerea suferită de romani. Servilius era un om aprig și vajnic. Așa cum dovedise tărie în fața primejdiilor ce amenințaseră cîndva republica, la fel și acum, în cazul său propriu, a căutat să spulbere învinuirile aduse, apărîndu-se cu strășnicie; nu numai că respinse capetele de acuzare împotriva lui, ci aduse el însuși grave învinuiri și tribunilor, și poporului, pentru condamnarea lui Menenius și pentru moartea lui, pricinuită de condamnarea nedreaptă; în felul acesta și-a arătat poporul recunoștința față de tatăl lui Agrippa care l-a adus înapoi, la Roma, și pentru că, datorită lui, are la îndemîină acum o sumă de dregătorii și atîtea legi, la care apelează și atunci cînd se aprind cu atîta înverșunare. Astfel Servilius a înlăturat primejdia, datorită cutezanței sale. Și colegul său de dregătorie, Virginius, propus ca martor, i-a fost un prețios ajutor prin mărturia sa, neprecupețindu-i laudele, astfel încît judecata nu s-a mai încheiat cu o sentință de condamnare, ca la Menenius, nemandomnind aceeași stare de spirit.

LIII Ciocnirile dintre cele două tabere din Roma s-au curmat din pricina izbucnirii unui nou război tot cu veienții, aliați de data aceasta cu sabinii. Consulul P. Valerius, cerînd ajutor latinilor și hernicilor, pornește în marș cu armata către Veii. Aici atacă îndată tabăra sabinilor, pe care aceștia o instalaseră în fața zidurilor cetății Veii, stîrnind o buimăceală atît de mare în rîndurile lor, încît sabinii s-au împrăștiat prin

toate părțile. În timp ce încearcă să se dezmeticească, căutînd să se adune din nou în formații de luptă pentru a zădărnici atacul romanilor, aceștia au și pus stăpînire pe poarta taberei unde fusese dezlănțuit primul atac.

Înăuntrul întăriturilor s-a făcut o adevărată baie de sînge, curgînd atîta cît n-a curs în toată bătălia. Învălmășeala din tabăra dușmană pătrunde și în cetate. Veienții, însăimîntați, aleargă toți la armă. Panica e atît de mare, încît tuturor locuitorilor li se pare că Veii a și fost cucerită. O parte din trupele lor sînt trimise în sprijinul sabinilor; cealaltă parte atacă năvalnic pe romani, care erau preocupați să pună stăpînire pe tabăra sabinilor. Veienții izbutesc să stingherească o bucată de vreme operațiunile romane în curs de desfășurare, creînd o oarecare stare de neorînduială și zăpăceală. Însă repede romanii își revin și opun o eroică rezistență ambilor dușmani. Cavaleria romană, trimisă de consul în avangardă, îi risipește și-i pune pe fugă și pe sabini, și pe veienți. Într-un singur ceas au fost înfrînte două armate, aparținînd la două dintre cele mai puternice și mai de vază cetăți ale Italiei.

În timp ce se petrec aceste evenimente la Veii, volscii și aequii își așază tabăra pe teritoriul latinilor și pustiesc toate satele și ogoarele din jur; însă latinii, din propriul lor îndemn, întovărășindu-și la aceste operațiuni și pe hernici, atacă prin surprindere tabăra aequilor și volsrilor, fără să fie de față vre-o armată romană sau vreun comandant roman, și reușesc să pună stăpînire pe tabără. Latinii au prins o mare pradă de război, în afară de faptul că și-au luat înapoi și toate bunurile lor răpite de dușman. Totuși, Roma și-a trimis și pe consulul său, C. Nautius, cu o armată împotriva volsrilor. Eu cred că Romei nu i-a fost pe plac această măsură a aliaților săi, de a întreprinde operațiuni militare cu propriile lor mijloace și planuri de război împotriva vreunui dușman, fără sprijinul armatelor romane și al comandanților romani. Totuși, consulul cu armata sa n-a izbutit să-i înfrîngă pe volsci; cu toate cumplitele pustiiri și prădăciuni făcute în ținuturile acestora, nu i-a putut sili să iasă dintre ziduri, ca să dea lupta în cîmp deschis.

LIV După aceste evenimente intră în funcție consuli Lucius Furius și Caius Manlius. Lui Manlius îi revine sarcina de a purta războiul cu veienții. Totuși nu s-a întreprins nici o acțiune militară. În urma stăruințelor depuse de conducătorii veienților, romanii le-au acordat un armistițiu pe o perioadă de 40 de ani, impunându-le plata unui tribut în bani, precum și o contribuție în cereale.

În timp ce în afara fruntariilor domnea pacea, în cetate se continuau certurile și dezbinările dintre cele două tabere. Poporul era mereu îmboldit de tribunii săi, care îi tot vorbeau de binefacerea legii agrare. Consuli însă nici nu vor să se sinchisească nici de condamnarea lui Menenius, nici de situația primejdioasă în care căzuse Servilius, și de aceea opun tribunilor cea mai îndârjită rezistență. Totuși, pînă la urmă, tribunul poporului Cn. Genucius tot a reușit să-i scoată pe consuli din funcție, silindu-i să-și dea demisia. Sînt aleși noii consuli, L. Aemilius și Opiter Virginius. În unele anale am găsit pomenit numele lui Vopiscus Iulius, în locul lui Virginius.

În cursul acestui an, oricare consuli vor fi fost, au fost tîrșiți de tribuni în fața judecății și foștii consuli Furius și Manlius, fiind obligați să se înfățișeze adunării poporului îmbrăcați în haine de doliu. Cei doi sînt acuzați, în afară de tribuni, și de un grup de senatori mai tineri.

Învinuții atrag atenția judecătorilor și poporului, îi sfătuiesc, îi previn chiar „să nu-i scoată și să nu-i depărteze din demnitățile administrative ale statului, căci altfel vor socoti că nu au alt rost fasciile și podoabele consulare, toga cu purpură și scaunul de onoare, decît ca semnele unui alai de înmormîntare. Și atunci n-au decît să le îndeplinească și onorurile din urmă, conducîndu-i pînă la locul de veci cu tot convoiul jalnic și cu toată pompa cuvenită. Dacă pentru patricieni consulatul este o funcție deosebit de atrăgătoare, atunci să fie convinși toți că consulatul strivit sub călcîiul puterii tribunicene a decăzut de tot, ajungînd într-un hal fără de hal. Consuli au ajuns de teapa unor bieți slujitori, la bunul plac al tribunilor poporului, nemaiputînd astfel să mai întreprindă nici o acțiune, să mai facă nici un fel de mișcare decît numai atunci cînd primese poruncă ori încuviințare de la tribuni, așteptînd de la

aceștia să le facă semn cu degetul. Dacă poporul a ajuns să atragă atenția și senatului, și dacă crede de cuviință că în afară de el nu mai există nimeni în republică, n-au decît să li se perinde prin fața ochilor surghiunul lui C. Marcius Coriolanus, osîndirca și moartea lui Menenius“.

Patricienii, înfierbîntați prin aducerea unor asemenea teme-iuri de către cei doi acuzați, au început să se consfătuiască între ei, ținînd tot felul de întruniri, de astă dată nu fățișe, ci în taină, ca să nu fie știuți de popor. Patricienii au hotărît să procedeze în felul acesta: cei doi acuzați, vinovați, nevino-vați, trebuie răpiți de la judecată și scăpați cu orice preț. Acest plan le-a convenit de minune tuturor patricienilor, deși înfăp-tuirea lui era foarte primejdioasă. Și cum pentru atare acțiuni se găsesc totdeauna amatori de ocazie, s-a și ivit eroul, gata pentru o asemenea îndrăzneală ispravă. De aceea, în ziua judecării, în timp ce poporul ședea ca pe jăratîc, așteptînd procesul, toată lumea a rămas înmărmurită cînd a văzut că tribunul nu mai vine. Apoi, fiindcă această lipsă prea da de bînuit, lumea a crezut că tribunul nu s-a înfățișat, de bună seamă, din pricina amenințărilor patricienilor, și atunci poporul a început să-l învinuiască spunînd că acesta le-a trădat cauza. În sfîrșit, oamenii care fuseseră trimiși acasă la el, să cerceteze ce i s-a întîmplat tribunului, au dat de știre că acesta a fost găsit ucis în casa lui.

Îndată ce s-a răspîndit această veste în marea mulțime a poporului adunat, toată lumea s-a împrăștiat pe la casele lor, așa cum de obicei se întîmplă și pe front cu soldații unei armate, care se risipesc ca potîrnichile cînd aud că le-a fost ucis comandantul în luptă. Mai întîi pe tribuni i-a cuprins spaima, fiindcă și-au dat seama acum, cu prilejul omorării colegului lor, că legea inviolabilității tribuniciene, consfințită în mod oficial, nu le mai oferă nici o ocrotire. La rîndul lor, patricienii nu-și ascund în fața nimănui bucuria răpunerii tribunului, ci, dimpotrivă, pretutîndeni își arată mulțumirea pentru cele întîmplate. Niciunul din patricieni nu învederează că se căiește de această fărădelege săvîrșită, niciunul nu se simte cu musca pe căciulă, căutînd să dovedească lumii nu numai că n-au nici un amestec în suprimarea tribunului, ci

tocmai, dimpotrivă, toți trîmbițează din răspuțeri că puterea tribuniciană trebuie îngenuncheată și pusă sub călcîi, recurgîndu-se chiar la rău.

LV Patricienii, bucurîndu-se ca de o mare biruință, obținută prin acest exemplu atît de rău, hotărîsc mobilizarea armatei romane. Consulii purced la organizarea și ducerea la bun sfîrșit a acestor operațiuni fără împotrivirea cuiva, fiindcă tribunii erau tare înpăimîntați de cele întîmplate. Atunci poporul începe să-și verse focul asupra tribunilor pentru tăcerea lor, fiind mult mai îndîrjiți împotriva lor decît împotriva consulilor, pentru ordinele date. Oamenii din popor așa cîrteau:

„S-a dus libertatea! S-a ajuns din nou la vremurile grele de altă dată. O dată cu Genucius a fost doborîtă și înmormîntată și puterea tribuniciană. Prin urmare, altceva se cade acum să facem: trebuie să chibzuim cum să ne împotrivim puterii patricienilor. Singura scăpare este aceasta: poporul să-și apere singur drepturile sale, fiindcă nu găsește sprijin în altă parte. Consulii au în subordinea lor 24 de lictori, toți oameni din sînul poporului. Prin urmare, nimeni nu trebuie să fie atît de slab și nu trebuie să dea înapoi de la nici un fel de mijloc, oricît de crud ar fi, dacă într-adevăr sînt oameni care să-i înfrunte pe consuli. Oricare din ei își asumă răspunderea de a întreprinde orice faptă, oricît de primejdioasă ar fi ea“.

În timp ce se ațîță unul pe altul cu asemenea cuvinte, lictorul trimis de consuli ca să-l înhațe pe Volero Publius, un om din popor, care avusese gradul de centurion în armată, fiindcă declarase că nu mai vrea să se înroleze sub drapel, acesta face apel la tribunii poporului. Pentru că aceștia nu îndrăzneau să intervină în sprijinul cetățeanului, consulii dau ordin ca lictorul să-l dezbrace numaidecît de haine pe fostul centurion și să-i aplice lovituri cu vergi. Atunci Volero spuse: „Fac apel la popor, deoarece tribunii îngăduie ca un cetățean liber al poporului roman să fie ucis prin lovituri de vergi, în fața lor, ca să nu fie uciși ei, la rîndu-le, în patul lor, de patricieni.

Cu cît Volero răcnea mai tare, cu atît și lictorul îl zgîlția și întindea, căutînd să-i smulgă și să-i sfîșie veșmintele de pe

el. Atunci fostul centurion, care avea o forță herculeană, îmbrătat și de gloata care îi sărise îndată în ajutor, l-a îmbrîncit cît colo pe lictor și apoi și-a găsit ocrotirea acolo unde mulțimea era mai deasă și unde erau mai puternice răcnetele celor care-și arătau revolta și minia: „Fac apel la popor, spunea el, cer să fiu luat sub scutul poporului! Ajutați-mă, oameni buni! Ajutați-mă! Nu mă lăsați, tovarăși! N-aveți ce să mai așteptați din partea tribunilor, cîtă vreme, la rîndu-le, și ei au nevoie de ajutorul vostru!“

Poporul se aprinsese. Toată lumea se pregătea de atac, ca pe frontul de luptă. Ieșea limpede în vileag că situația era în grea cumpănă. Toți erau încredințați că nu mai există nimic sfînt pe lume, că a dispărut orice lege, orice dreptate, orice republică, orice proteguire din partea statului. Consulii au încercat să înfrunte cu pieptul lor această furtună dezlănțuită, dar pînă la urmă și-au dat seama că autoritatea și vaza lor nu sînt luate în seamă fără sprijinul armatei. După ce lictorii au fost îmbrînciți și tăvăliți prin tină, după ce fasciile și securile au fost rupte în mii de fărîme, chiar și consulii au fost scoși val-vîrtej din for și împinși către palatul senatului. Nimeni însă nu știa cît de departe va merge biruința lui Volero. Zarva și hărmălaia au amuțit numai atunci cînd consulii au dat ordin să fie convocați senatorii la ședință. În incinta senatului, consulii au început să se plîngă că au fost îmbrînciți și insultați, învinuind poporul că s-a atins de ei, că au fost loviți, acuzînd și pe Volero de silnicie și ațîțare. S-au exprimat cu acest prilej tot felul de păreri, care de care mai neomenoase, pînă cînd, în cele din urmă, senatorii mai bătrîni și mai cu minte și-au impus punctul lor de vedere, fiindcă ei își dădeau bine seama că, aprinși de ură, patricienii nu sînt în stare să se ia la hartă și să se măsoare cu furia dezlănțuită a maselor populare.

LDI Poporul, îmbrățișînd cu toată căldura cauza lui Volero cu prilejul ultimelor alegeri, îi încredințează demnitatea de tribun pentru anul cînd erau consuli L. Pinarius și P. Furius¹⁰⁸. Însă, împotriva oricărui așteptări, cei care credeau că el are să se năpustească cu toată furia împotriva consulilor

anului precedent care-i făcuseră rău lui Volero, el a judecat că interesele republicii trebuie să fie mai presus de loviturile și suferințele unui singur cetățean; de aceea, fără să jignească nici măcar cu vorba pe cei doi foști consuli, face propunerea în fața adunării poporului, ca de aici înainte tribunii plebei să fie aleși de comițiile tribuite¹⁰⁹. La prima vedere, această propunere nu făcea grozavă impresie. Totuși, această inițiativă răpea patricienilor orice putere de a mai impune în funcția de tribuni ai poporului pe aceia pe care îi voiau ei, desemnându-i dintre clienții și slugoii lor. Acestor propuneri, foarte prețuite de popor, patricienii se împotrivesc din răsuputeri, însă nici consuli, cu toată vaza și autoritatea lor, și nici fruntașii aristocrației n-au izbutit să câștige pe niciunul din colegiul tribunilor ca să se opună acestor propuneri.

Situația însă, destul de complicată prin însăși natura lucrurilor, a rămas mai departe grea. Certurile și discuțiile s-au prelungit vreme de un an întreg. Poporul l-a reales ca tribun al său, și pentru anul viitor, pe Volero. Patricienii, convinși că le-a ajuns cuțitul la os și că trebuie să dezlănțuie odată lupta împotriva plebeilor, îl impun la consulat pe Appius Claudius, fiul faimosului Appius, înverșunatul dușman al plebei. Noul consul era urît de popor, și din pricina numelui, și a trecutului tatălui său. I se fixează și i se dă un coleg de consulat în persoana lui T. Quinctius.

Chiar de la începutul anului nu se vorbea altceva decât de această lege. În aceeași măsură cu autorul legii, Volero și tribunul poporului, Laetorius, colegul său de funcție, noul ei susținător, erau cât se poate de dârji. Pe Laetorius îl îndreptățeau să rămână neclintit în această atitudine și faptele lui de arme, care îi creaseră o faimă de mare erou, nefiind de nimeni întrecut în luptă pe vremea aceea. Volero nu făcea altceva decât să-și susțină legea, căutând însă să nu se atingă de autoritatea consulilor. Laetorius, dimpotrivă, a pornit atacul aducând grave acuzații lui Appius și familiei sale, care se purtase cu cea mai mare vitregie față de poporul roman, dându-i atâtea lovituri. El susținea că tinărul Appius a fost ales consul de patricieni ca să fie călăul poporului, pentru a-și bate joc de suferințele lui și a-l chinui fără milă. Totuși,

limbajul acestuia, nestrunit și nemlădiat prin școli, nu era la înălțimea setei sale de libertate și a bărbăției sale. Fiindcă nu a găsit la îndemână alte vorbe, el se adresează poporului simplu: „Cetățeni, fiindcă eu nu știu să vorbesc cu iscusință, însă fiindcă ceea ce vă spun e din inimă, țin să vă dau acest cuvânt de ordine: mîine să fiți cu toții de față, tot aici. Eu, sau voi impune votarea acestei legi, sau aici voi muri, sub ochii voștri!“

În ziua următoare, tribunii iau loc la masa oratorilor. Consulii și aristocrații iau și ei parte la ședință, străduindu-se din răpputeri să împiedice votarea acestei legi de către adunarea poporului. Atunci Laetorius îi pofteste, cu glas tarz, pe cei care nu au dreptul la vot să părăsească adunarea, și să rămînă numai aceia care trebuie să voteze. Un cîrd de tineri din rîndurile aristocrației rămîn pe loc, nevoind să plece. Atunci slujitorul însărcinat anume cu această treabă îi pofteste să iasă. Însuși Laetorius dă poruncă să fie îndată înșfăcați vreo cîțiva din rîndul acestora.

Consulul Appius declară atunci următoarele: „Tribunii poporului nu au drepturi decît asupra plebeilor, nu și asupra patricienilor; tribunii nu sînt magistrații republicii, ci numai reprezentanții plebeilor; tribunii, cu toată puterea lor, nu pot îndepărta pe nici un cetățean din adunare, fiindcă atunci, cîlcînd tradiția strămoșilor, s-ar putea spune și următoarele: Cetățeni, dacă găsiți de cuviință că trebuie să plecați din adunare, puteți pleca“.

Consulul putea să-l zăpăcească și să-l scoată pe Laetorius cu ușurință din sărite, vorbindu-i cu dispreț despre dreptul lor. De aceea tribunul, aprins la față de atîta mînie, trimite pe slujitorul său la consul. La rîndul lui, și acesta trimite pe lictorul său ca să-l înhațe pe tribun, strigîndu-i în gura mare: „tribunul este un simplu cetățean și nu dispune de drepturi și autoritate; el nu are o funcție oficială“.

Lictorul era cît pe-aci să pună mîna pe el și să-l ducă pe sus, dacă poporul adunat n-ar fi izbucnit în strigăte și dacă gloatele întăritate, venite din tot orașul, nu s-ar fi năpustit buluc în for și n-ar fi tăbărit asupra consulului, ca să-și apere pe ocrotitorul lor. Appius stăruie însă mai departe cu

încăpăținare să rămână pe poziția lui, căutînd să înfrunte toată furtuna. S-ar fi ajuns la o încăierare în toată regula, și chiar la vărsări de sînge dacă celălalt consul, Quinctius, n-ar fi dat însărcinarea foștilor consuli să-l ridice cu forța din for pe colegul său, dacă nu pot altfel, dacă n-ar fi căutat să potolească spiritele agitate și dacă n-ar fi rugat și pe tribuni să dizolve adunarea, pentru că își da seamă că poporul era din ce în ce mai pornit.

„Să lase încolo mînia și supărările, li se adresă consulul. Să aibă puțină răbdare, pentru că timpul va rezolva totul. În liniște, vor putea chibzui mai temeinic la cea mai bună soluție. Și senatul va face pe voia poporului, iar consulul, la rîndul lui, pe aceea a senatului.

LVII Cu mare trudă, Quinctius a reușit să potolească poporul. Însă patricienii au avut și mai mult de furcă cu Appius, celălalt consul. După ce adunarea poporului a fost dizolvată, în sfîrșit, consuli prezidează dezbaterile în ședința senatului. Pînă acum, situația fusese nelămurită și nu se putuse lua vreo hotărîre, din cauza prea marii nepotriviri de păreri, acestea izvorînd fie din pasiunile politice, fie din frica, fie din ura față de popor. În urma acestui răgaz de gîndire, acordat într-adins ca să se liniștească spiritele, senatul a fost din nou convocat, ca să chibzuiască acum în liniște asupra situației. În orice caz, toată lumea avea să-i mulțumească lui Quinctius, pentru că datorită intervenției lui, la vreme, s-a putut pune capăt încordării și dezbinărilor. Lui Appius i se adresează următoarea cerere: „Numai în măsura în care el poate înfăptui armonia și solidaritatea întregului popor poate vorbi de prestigiul și de autoritatea consulară. În timp ce și tribunii și consuli își trag fiecare spuza pe turta lor, toată vloga patriei se macină și se irosește. Cei care au în mîinile lor destinele patriei, caută s-o sfișie și s-o îmbucătățască mai degrabă, pentru a o nărui, în loc să vegheze ca patria să rămână neatinsă și nevătămată“.

La rîndul lui, Appius țipa în gura mare, luînd martori și zeii, și oamenii că senatul dezertează de la datorie, că republica a fost trădată de senatori din pricina fricii de popor,

că nu senatul este lipsit de consul, ci consulul e lipsit de senat. Că acum el, Appius, e nevoit să accepte aplicarea unor legi mult mai grozave decât acelea date pe Muntele Sacru“.

Majoritatea senatului și-a impus însă punctul său de vedere, și Appius, nemaiavind încotro, a tăcut chitic. Legea a fost votată în liniște de senat.

LVIII Atunci au fost aleși pentru prima oară tribunii poporului în comițiile tribute. Istoricul Piso menționează că s-a mai adăugat la numărul tribunilor încă trei, ceea ce însemnează că pînă acum fuseseră numai doi. Piso dă chiar numele tribunilor, care au fost următorii: C. Sicinius, L. Numitorius, M. Duilius, Spurius Icilius și L. Maecilius.

În timpul frământărilor din Roma a izbucnit și războiul cu volscii și cu aequii. Aceste două populații pustiiseră în lung și-n lat ogoarele romane, plănuiind ca dacă poporul se va răscula din nou împotriva patricienilor să-i primească la ei. Însă lucrurile împăcîndu-se, aequii și volscii făcură calea întoarsă.

Appius Claudius a fost trimis cu armata împotriva volscilor. Lui Quinctius i-a căzut la sorți campania contra aequilor. Numai că Appius și-a arătat aceiași colți față de ostașii romani, pe care i-a arătat în timp de pace și poporului. Aici, însă, pe front, era și mai fără frîu, fiindcă nu-i mai ședea în cale tribunii cu puterea și autoritatea lor. Appius ura poporul mai mult ca tatăl său, pentru că știa că a fost înfrînt de el. Îl ura pentru că i-a fost impusă o lege votată de popor, cu toată opoziția lui dirză împotriva tribunilor, fiindcă el fusese singurul consul care se împotrivise cu strășnicie puterii tribuniciene și combătuse această lege, pe care consulii anteriori o zădărniciseră cu mai puține eforturi, peste așteptările senatului. Această ură care îi clocotea în piept și această minie nestăvălită îi îmboldeau și mai tare trufia lui, ca să se poarte și mai tiranic cu ostașii săi. Și nu putea fi împlînzit și întors pe făgașul normal de nici o putere din lume.

Încordarea lui însă se întinsese peste limită: ostașii armatei romane erau sătui pînă-n gît de o asemenea purtare

cfinoasă. Toți ostașii se mișcau cu dezgust și cu mare silă. Domnea pretutindeni o stare de delăsare și de îndărătnicie. Ostașii executau toate ordinele și dispozițiile în batjocură. Ei nu se mai rușinau de nimeni, nu se mai temeau de nimeni, de nici o constrângere. Când Appius ordona ca unitățile să se miște mai repede, soldații; dimpotrivă, abia își tîrșiau picioarele. Când Appius apărea și-i îndemna să pornească mai repede la treabă, atunci ostașii, cu de la sine putere, încrușișau brațele, nemaifăcînd nimic. Când Appius trecea pe lîngă ei, soldații sau își plecau capul, sau îl întorceau în partea cealaltă, făcîndu-se că nu-l văd. Oriciteori trecea pe lîngă ei, totdeauna îl înjurau, scrișnind din dinți.

Appius, care pînă acum nu se sinchisise de ura poporului, începu să se simtă nelalocul lui, înmuindu-i-se cerbicia. După ce și-a dat seama că asprimea și violența nu folosesc la nimic, a refuzat să mai aibă vreo legătură cu soldații. În schimb, îi acuza pe centurioni că ei sînt vinovați, fiindcă ei au zăpăcit mințile soldaților. Appius le spunea centurionilor, în batjocură, „tribunii poporului“ și „voleroni“.

LIX Volscii aveau cunoștință de această stare de lucruri din tabăra romană și de aceea căutau să forțeze lucrurile, dezlănțuind ofensiva cu atît mai vîrtos, cu cît ei nădăjduiau că ostașii armatei romane vor avea aceeași atitudine de răzvrătire și vor fi cu aceeași înverșunare față de Appius, așa cum s-a întîmplat mai înainte cu consulul roman Fabius. Adevărul este că armata a avut de astă dată o atitudine de răzvrătire mult mai accentuată, pentru că, în contrast cu situația întîmplată cu prilejul bătăliei date de Fabius, cînd armata a vrut să lupte, de astă dată ostașii romani nu numai că n-au vrut să cîștige biruința, ci, dimpotrivă, au vrut să fie învinși.

După ce oștirea romană a fost orînduită pentru atac, soldații, în loc să pornească spre vrăjmaș, au făcut stînga împrejur, îndreptîndu-se spre tabără. Romanii n-au opus vreo rezistență dușmanului pînă n-au observat că ariergarda lor a început să fie măcelărită de-a binelea de volscii care ajunseseră pînă la șanțurile și întăriturile lor, făcînd aici o ade-

vărată baie de sînge în rîndurile armatei lor. Abia atunci s-a vădit limpede voința fermă a ostașilor romani de a lupta, căutînd să izgonească pe dușmanul învingător din preajma redutelor taberei sale. Rezultă deci că romanii n-au vrut ca dușmanul să pună mîna pe tabăra lor. Totuși, unii dintre ostașii romani erau mulțumiți de înfrîngerea și de lovitura morală pricinuită patricienilor.

Cu toată această situație atît de grea și de primejdioasă, Appius s-a încăpățînat să rămînă dîrz în starea lui de neome-noasă cruzime, fiindcă, vrînd să-și verse mînia pe soldați în continuare, dădu ordin să se strîngă toate unitățile, pentru raport. Singuri comandanții și subcomandanții au răspuns poruncii, prevenindu-l pe consul că „zadarnic încearcă acum să le arate că are autoritate, cîtă vreme se știe că puterea comandantului se întemeiază pe disciplina și pe execuția fără șovăire a ordinelor de către unități“. Ei îi spun lui Appius, că „încobște ostașii romani refuză să execute ordinele sale și nu vor să ia parte la adunare pentru raport; apoi că ici și colo se aud glasurile soldaților, care cer consulului să pună armata în marș și s-o scoată de pe teritoriul volscilor; că poporul învingător a ajuns puțin mai înainte pînă aproape de porțile și meterezele taberei. Deci Appius trebuie să fie convins că nu e o simplă întîmplare, ci e adevărul adevărat, că pînă la dezastrul total nu e decît un singur pas, și el însuși și-a putut da seama, cu ochii săi proprii, de realitate“.

În cele din urmă consulul, împins de nevoie, a dat înapoi (fiindcă nu era momentul potrivit să caute și să tragă la răspundere pe vinovați) și, trimițînd unitățile către sectoarele lor în tabără, dădu ordin ca toată lumea să fie înștiințată să stea gata de plecare pentru ziua următoare. A doua zi, dis-de-diminează, el dădu semnalul prin goarnă de plecare, pentru ca toți ostașii să se pună în marș, în vederea retragerii. Tocmai în momentul cînd unitățile romane se desfășurau, executînd ordinul de retragere, semnalul dat de goarnă a atras atenția volscilor, care dezlănțuie atacul asupra ariergărzii romane. De aici, s-au răspîndit larva și panica în toate unitățile romane pînă la avangardă, toți ostașii fiind surprinși de acest atac neașteptat. Și atunci n-a mai fost cu putință să se în-

țelegă ordinele transmise de comandanți, și nici armata să se așeze în dispozitiv de luptă. Nu le-a mai rămas altă soluție decît fuga. Toată lumea nu se gîdea la altceva decît la fugă. Toți se năpusteau unii peste alții într-o învălmășcală nemaipomenită, călcîndu-se peste trupuri și peste arme. Toți pornesc într-o goană desperată. Romanii nu s-au oprit din fugă nici după ce vrăjmașul a încetat urmărirea.

Consulul, după ce zadarnic încercase să-și țină pe loc ostașii, tîrziu de tot izbutește să pună capăt acestei stări, începînd să-și adune oamenii risipiți prin toate părțile. Rămășițele armatei sale le-a instalat într-o tabără, într-o regiune unde dușmanul nu pătrunsese încă și deci nu mai era nici o primejdie din partea lui. Aici, adunîndu-și toți soldații în careu pentru raport, i-a înfierat pe toți, pe bună dreptate, spunîndu-le: „dezertori de la datorie, trădători de patrie, oameni care au călcat în picioare disciplina și consemnele militare“. Appius întrebă pe fiecare ostaș înarmat: „unde sînt armele?“ Și pe fiecare stegar, care-și pierduse drapelul: „unde-ți-e drapelul?“ După aceasta, a dat ordin ca toți ofițerii și subofițerii care-și părăsiseră unitățile să fie bătuți cu vergile și să li se taie capul cu securea¹¹⁰. A dispus apoi ca din restul de ostași să se tragă la sorți pentru decimare, executîndu-i din zece în zece¹¹¹.

LX Dimpotrivă însă, campania cu aequii s-a desfășurat potrivit așteptărilor, domnind cea mai desăvîrșită armonie între consul și ostașii săi, fiecare luîndu-se la întrecere ca să-și dovedească spiritul tovărășesc; și toată lumea s-a bucurat de roadele succesului. Prin firea lui, consulul Quinctius era un om blînd, înțelegător și plin de omenie; din această pricină, cu cît colegul său de consulat se purta tot mai hapsîn cu soldații lui, cu atît mai mult el se străduia să cîștige inimile ostașilor săi. De aceea aequii nu s-au încumetat să se ia la harță cu armata lui Quinctius, unde era atîta disciplină și unde domnea armonia între comandanți și ostași, și n-au mai întreprins nici o acțiune militară, neîndrăznind să zădărnicească nici măcar pe cele de pustiire făcute de romani pe teritoriul lor. Prada capturată de romani a fost în canti-

tăți mai considerabile ca în oricare alt război; toate capturile au fost împărțite soldaților. Consulul nu pregeta să citeze prin ordin de zi și să elogieze pentru bravură pe oricare din soldați, pentru că aceștia se bucură de decorații și de citări prin ordin de zi pe unități în aceeași măsură ca de orice răsplată. Armata s-a întors la Roma cu o asemenea stare de spirit, încît ar fi fost dispusă să se împace cu patricienii, și aceasta datorită numai comandantului lor. Ostașii declarau că senatul le-a făcut parte de un comandant nemaipomenit de bun, care s-a arătat față de ei ca un adevărat părinte, în timp ce cealaltă armată a avut parte de un comandant care s-a purtat ca un stăpîn rău.

Anul care s-a scurs a fost însemnat prin succese și în-succese pe frontul de luptă și prin nemaipomenite frămîntări, dezbinări și ciocniri între cetățeni și conducători, și în țară, și dincolo de hotare. Evenimentul cel mai însemnat a fost alegerea tribunilor în comițiile tribute¹¹². Înfăptuirea obținută în toiul frămîntărilor a fost mai importantă prin biruința cîștigată în urma acestei lupte întreprinse, decît prin foloasele aduse, fiindcă comițiile și-au pierdut mult din rostul și vaza lor datorită faptului că patricienii au fost excluși de la aceste alegeri, în schimb însă poporul n-a cîștigat mai multă putere decît au pierdut patricienii.

LXI Un an și mai plin de tulburări a urmat după aceea, sub consulatul lui L. Valerius și T. Aemilius, atît din cauza neînțelegerilor dintre cele două tabere, pe temeiul legii agrare, cît și din pricina procesului intentat lui Appius Claudius. Tribunii poporului, M. Duilius și C. Sicinius i-au adus fostului consul acuzații publice, fixîndu-i ziua de judecată ace-luia care fusese cel mai înverșunat potrivnic al acestei legi referitoare la posesorii și beneficiarii terenurilor luate cu anasîna din *ager publicus*, mai ales că Appius își depusese candidatura pentru a treia oară la consulat. Niciodată în trecut nu a fost perindat prin fața judecătii un alt acuzat mai urît de popor ca acesta, atît din pricina atitudinii sale de neîmpăcată ură față de popor, cît și din pricina tatălui său, care făcuse atîta rău plebeilor. Dar și patricienii l-au apă-

rat cu o îndirjire mult mai aprigă ca de obicei. De aceea aristocrații îi spuneau: „a fost aruncat în ghearele lupilor un om ca Appius, care a fost un vajnic luptător pentru interesele lor și un stîlp al instituției senatului; Appius a fost apărătorul senatului, stăvilind toate dezordinile și mișcările poporului, dar a făcut o singură greșeală, și anume: a cam întrecut măsura“.

Dintre toți patricienii, singur Appius Claudius s-a purtat cu aceeași trufie față de tribuni, fiindcă s-a înfățișat la judecată ca un om care nu dă nici o ceapă degerată pe toți tribunii din lume, și care nu se sîchisește nici de popor și căruia puțin îi pasă de acest proces. Pe Appius nu l-au putut clinti din atitudinea lui hapsînă, nici amenințările poporului, nici rugămințile senatorilor, care l-au prevenit să se îmbrace în straițele impuse de situația sa de acuzat, să aibă o ținută mai plecată ca să însuflească compătimire în fața judecății și să renunțe la atitudinea lui ținută, obișnuită în trecut, cînd își susținea interesele sale în fața poporului. Senatorii îl dăscăleau că acuma e mai bine pentru el să arate o atitudine mîerșoasă, de pocăit, și cu capul plecat. Însă Appius a făcut tocmai pe dos: aceeași înfățișare acră și disprețuitoare, aceeași ținută jignitoare, în gesturi, în trăsăturile feței și în manifestări, aceeași trufie în vorbe, așa fel, încît pînă la urmă, majoritatea poporului nu mai simțea nici un fel de teamă față de acuzatul de astăzi, de care ieri toți se îngroziseră, cînd el fusese consul.

Appius și-a susținut o singură dată apărarea, în același fel și cu aceeași îndărătnicie obișnuită, tot el făcînd pe acuzatorul. Încăpățînarea lui a stîrnit înmărmurirea și în rîndurile tribunilor, și în sinul poporului, încît tot aceștia de la sine i-au amînat judecata, fixîndu-i un nou termen de înfățișare, pentru ca atmosfera să se mai potolească. Numai că acest răgaz nu i-a mai folosit de loc lui Appius, care, doborît de boală, s-a stins din viață înainte de termenul fixat pentru judecată. Deși tribunii au căutat să împiedice înmormîntarea lui cu onorurile convenite unui fost mare dregător al statului, poporul, bun și iertător ca totdeauna, n-a vrut să-l lipsească pe Appius¹¹³, pornit acum pe drumul fără întoarcere, de fastul și onorurile convenite cu prilejul înmormîntării lui. Po-

popul a ascultat cu aceeași nepăsare și laudele aduse dispărutului, de parcă ar fi fost vorba de invinuirile aduse de el, când trăia. Și poporul a luat parte la convoiul de înmormântare, întovărășindu-l în mare număr pînă la locul de veci.

LXII În cursul aceluiași an, consulul Valerius a pornit în marș cu armată împotriva aequilor, și fiindcă aceștia n-au vrut să iasă dintre zidurile cetății și să dea piept cu romanii în cîmp deschis, a hotărît să impresoare și să le ia cu asalt cetatea. Operațiunile impresurării au fost însă zădărnice de izbucnirea unei groaznice furtuni, însoțită de grindină cît oul și de tunete înspăimîntătoare. Armata romană primește ordin de retragere. Toți ostașii au rămas încremeniți, însă, cînd au văzut că după ce s-a dat semnalul de plecare, cerul din nou s-a înseninat. Toată lumea a fost incredințată că, prin acest semn arătat pe cer, voința zeilor nu îngăduie să se continue impresurarea acestei cetăți. De aceea au plecat de acolo, însă tot necazul și furia pentru acest război romanii și l-au vărsat prin pustiirea teritoriilor aequilor.

Celălalt consul, Aemilius, a purtat război cu sabinii. Și acolo romanii s-au mărginit doar la devastarea ogoarelor dușmane, fiindcă sabinii nu s-au încumetat să iasă de dinapoia zidurilor groase, ca să-și dovedească bravura. După ce romanii au trecut totul prin foc și sabie, prefăcînd în cenușă nu numai toate sălașurile, ci și chiar satele cele mai populate, sabinii n-au mai putut să rabde și au ieșit din bîrlag, ca să vină de hac cetelor prădalnice. Cum lupta a fost nedecisă în ziua următoare, sabinii și-au retras tabăra pe alte poziții mai sigure. Consulul a tras concluzia că potrivnicul a primit o lecție bună, după care s-a retras ca un învins. Deși războiul nu s-a încheiat cu o biruință în favoarea cuiva, consulul a revenit la Roma cu armata.

LXIII În tot timpul cît au durat aceste războaie, în țară au continuat frămîntările și nemulțumirile, sub consulatul lui T. Numicius Priscus și al lui A. Virginus. Domnea impresia că poporul nu va primi să se amîne din nou punerea în aplicare a legii agrare, pregătindu-se să dea lupta pînă la capăt,

cu toată îndârjirea, cînd toată lumea a aflat, după fumul caselor incendiate și după convoaiele de țărani porniți în băjenie, că au năvălit din nou volscii. Această stare de lucruri a curmat revolta deja coaptă și gata să izbucnească. Consulii, convinși de senat ca să pornească războiul, au scos tot tineretul din cetate, și în felul acesta au potolit repede spiritele agitate. La rîndul lui, și dușmanul a făcut calea întoarsă, nepricinuind altceva decît numai această panică năprasnică printre romani. Numicius a pornit împotriva volscilor, iar Virginius în contra aequilor. Fiind atacați prin surprindere de aequi, romanii erau cît pe-aci să sufere o înfrîngere din pricina unei greșeli a consulului, însă vitejia fără scamăn a soldaților romani a făcut ca lucrurile să se îndrepte, restabilindu-se situația.

Cu volscii, treburile au mers bine. Din primul atac adversarul a fost pus pe fugă, retrăgîndu-se între zidurile cetății Antium, unul dintre orașele cele mai bogate și mai vestite ale Italiei de pe vremea aceea. Consulul, însă, nu s-a încumetat să pornească asaltul asupra cetății și a cucerit în schimb o altă fortăreață, Ceno¹¹⁴, care nu era însă atît de bogată. În timp ce aequii și volscii țin pe loc armatele romane în aceste sectoare, au năvălit și cetele de prădalnici ale sabinilor, care au ajuns pînă la porțile Romei. După puține zile de la acest eveniment, cele două armate consulare, îndârjite, au pornit un război pustiitor de represalii, trecînd pe teritoriul sabin și pricinuind un prăpăd mult mai cumplit decît suferiseră romanii.

LXIV Abia la sfîrșitul anului a venit și pacea, însă, așa cum se întîmplă totdeauna, o pace tulburată de certurile și neînțelegerile dintre patricieni și popor. Plebeii, din nou revoltați, n-au vrut să mai ia parte la alegerile consulare. Și atunci patricienii, prin mijlocirea clienților lor, și-au ales numai ei consulii, pe Titus Quinctius și pe Quintus Servilius. Acest an a fost ca și cel dinainte. Poporul a început să clocoțească, ridicîndu-se încă din primele zile ale anului, cînd revolta era gata, gata să izbucnească. Numai războiul a împiedicat-o. Sabinii năvăliseră ca niște hoarde sălbatice peste ogoarele crustuminilor, pîrjoliseră și pricinuiseră un groaznic

prăpăd întregii regiuni din jurul râului Anio, însă au fost înfrinți aproape de poarta Collina. Totuși, sabinii au reușit să ducă în țara lor o mare pradă de război, în ființe omenеști și turme. Consulul Servilius a pornit cu înverșunare în urmărirea inamicului, dar n-a mai avut putința să prindă din urmă armata sabină în câmp deschis, fiindcă aceasta s-a retras la adăpostul zidurilor cetății, în schimb și-a întors cu vîrf și îndesat pagubele. Atîta pustiire și prăpăd a făcut sabinilor, încît n-a mai rămas piatră pe piatră și colțișor de pămînt neatins de furia războiului, întorcîndu-se la Roma cu o pradă de cîteva ori mai mare ca a dușmanilor.

Și în războiul cu volscii, republica romană a avut succese, atît prin priceperea comandantului, cît și prin bravura ostașilor romani. Cele două armate s-au ciocnit mai întîi pe un câmp larg, pricinuindu-și una alteia pierderi uriașe și făcîndu-se o mare vărsare de sînge. Romanii, fiindcă pierderile lor fuseseră simțitoare și erau inferiori ca efective dușmanului, s-ar fi retras dacă n-ar fi recurs consulul la o stratagemă rodnică și n-ar fi dat un nou imbold ostașilor săi, strigînd cît îl ținea gura că vrăjmașul a fost pus pe fugă la cealaltă aripă. Pornind din nou la atac, romanii au reputat biruința în mod neîndoios, fiindcă fuseseră încredințați că sînt învingători. Însă, pînă la urmă, consulul tot a dat semnalul de retragere, deoarece se temea că eforturile vor fi prea istovitoare, dacă va desfășura atacul în continuare.

A trecut un răstimp de cîteva zile de inactivitate din partea ambelor tabere, ca și cum ar fi fost încheiat între ele un armistițiu. În vremea aceasta, forțele volscilor au fost reîmprospătate cu noi efective, fiindcă venise în tabără, din țara lor, un puhoi de luptători din rîndurile populației volscilor și aequilor, fiind convinși că dacă romanii vor observa aceasta se vor retrage. De aceea, pe la straja¹¹⁵ a treia, dușmanul purcede la asaltul taberei romane.

Quinctius a potolit repede panica stîrnită de această larmă neobișnuită, ordonînd ca ostașii să-și vadă de treabă și să rămînă mai departe liniștiți în corturile lor, fixînd în posturile de gardă o cohortă de hernici. Dădu apoi dispoziții ca toți trîmbițașii și gorniștii, călare pe cai, să sune din instrumentele

lor în fața redutelor romane și să țină pe vrăjmaș în încordare pînă la ivirea zorilor. Astfel, toată noaptea romanii au putut rămîne liniștiți în tabără, nefiind tulburați de dușmani, săturîndu-se de somn și de odihnă. În timpul acesta, pedestri-meia volscilor, care stătuse ca pe jăratie, aștepta din clipă în clipă dezlănțuirea atacului roman, crezînd că trupele din fața lor au efective mult mai mari decît în realitate, și că sînt și romani, fiind păcăliți de tropăitul și nechezatul cailor neobișnuiți cu alți stăpîni, cu hernicii, și care cai sforăiau pe nări, erau neliniștiți și din pricina zgomotelor goarnelor și trîmbițelor care le țiuiau în urechi, ca la un atac dușman.

LXD Cînd s-a crăpat de ziuă, armata romană, cu forțele refăcute după odihna nopții, după ce a fost orînduită pentru atac, a dat peste cap, din primul asalt, pe volscii obosiți de veghe, de stat numai în picioare și de încordare. Cei mai mulți din ei s-au predat, neavînd putința să scape, deoarece în spațele lor se ridicau niște rîpi înalte, pe care nu se puteau urca în fugă, și de aceea numai primele lor unități au reușit să scape tefere. Consulul roman, văzînd că au înaintat pînă într-un loc unde pozițiile nu mai oferă garanția unui atac în bune condiții, a oprit atacul. Luptătorii însă cu greu sînt ținuți pe loc. Toți răcnesc în gura mare, cerînd să li se îngăduie să pornească la urmărirea vrăjmașului înfrînt. Cavaleria romană e însă și mai nerăbdătoare. Își înconjură comandanții și cere să formeze ei avangarda. Consulul, mulțumit de dovezile de vitejie ale soldaților săi, însă necumpănind terenul, govăie mai departe să dezlănțuie atacul. Și atunci toți ostașii izbucnesc în strigăte că ei totuși vor porni. Și de îndată au și trecut la faptă.

Înfigîndu-și în pămînt lăncile, ca să le fie mai ușor cățăraturul pe aceste rîpe pînă sus, în virful culmii, romanii urcă povîrnișul într-o goană turbată. Volscii, care rămăseseră iără lănci încă de la primul atac, rostogolesc acum cu picioarele bolovani și stînci asupra unităților romane, care luaseră piep-tiș costișa, și reușesc să zădărnicească atacul romanilor, datorită avalanșelor de bolovani rostogoliți peste atacatori. Acum, la rîndul lor, pun ei în strîmtoare pe romani.

Aripa stîngă a romanilor era cît p-aci să fie scoasă din luptă, dacă rușinea lor nu le-ar fi biruit frica și dacă nu i-ar fi muștrat consulul roman pe cei ce voiau să se retragă, înții, pentru acțiunea lor nesăbuită, și apoi pentru lașitatea lor. De aceea, romanii au opus vrăjmașului o rezistență înverșunată; apoi, văzînd că pot să-și păstreze neclintite pozițiile, se încumetară să pășească și mai departe. Și scoțînd din nou puternice strigăte de luptă, se pun iarăși în mișcare și împing înainte tot frontul.

În cele din urmă, cu prilejul ultimului atac, în urma marilor sforțări depuse, izbutesc să pună stăpînire și pe această poziție, deși terenul era cît se poate de neprielnic. Cînd mai aveau de străbătut numai cîtiva pași pentru a ajunge pe vîrful cel mai înalt al culmii, dușmanul au dat bir cu fugiții. Goniți de peste tot locul și fugînd într-o neorînduială de nedescris, și fugarii și următorii au intrat în același convoi în tabăra volscilor. În aceste momente de învălmășeală, romanii reușesc să cucerească și tabăra dușmană. Pușinii volsci care au putut să mai scape s-au îndreptat spre Antium. Armata romană a pornit și ea în marș spre cetatea Antium, pe care a împresurat-o. După un asediu de numai cîteva zile, și cetatea Antium a capitulat, cu toate că romanii nu dispuneau de alte noi efective. Biruința romanilor se datorează faptului că împresurații pierduseră orice curaj, din pricina înfrîngerii suferite în bătălie și a pierderii taberei lor.

CARTEA III

I După cucerirea cetății Antium, intră în funcție noii consuli aleși, T. Aemilius și Q. Fabius. Acesta din urmă era singurul vlăstar rămas din familia Fabiilor, care supraviețuise măcelului de la Cremera. Aemilius propusese în timpul consulatului său anterior ca poporul să fie împroprietărit cu loturi de pământ. De aceea susținătorii legii agrare nădăjduiau ca această lege, în cel de-al doilea consulat al acestuia, să fie pusă în aplicare; astfel tribunii pornesc dîrz la acțiune, fiind încredințați că numai împotrivirea foștilor consuli le-a zădărnicit sforțările lor pentru înfăptuirea legii agrare; acum însă, cită vreme se pot bizui pe sprijinul unui consul, au toți sorții de izbîndă. Într-adevăr, consulul a rămas pînă la capăt pe aceeași poziție. Posesorii pămînturilor luate cu jaoca din ager publicus, precum și o mare parte din patricieni se văicăreau că cel care are cîrma statului în mîină a căzut în mrejele tribunilor uneltitori, deoarece caută să-și cîștige popularitatea printr-o acțiune demagogică, împărțind poporului un pămînt care nu i se cuvine.

Era gata să izbucnească o groaznică bătălie. Aceasta s-ar fi întimplat fără doar și poate, dacă Fabius n-ar fi izbutit să zădărnicească dezlănțuirea ei printr-un plan bine chibzuit și printr-o sumă de măsuri, deși nu erau de loc pe placul niciunei din cele două tabere. În cursul anului trecut, sub comanda încununată de succes a lui T. Quinctius, fuseseră cucerite de la volsci niște ținuturi. De aceea, Fabius se gîndea că Antium, un oraș apropiat, cu poziții plăcute și în același timp și port la mare, poate fi prefăcut într-o colonie romană. În felul

acesta puteau fi lăsați în pace actualii beneficiari ai pământurilor arendate din ager publicus cu sume mici, în același timp și poporul putea pune mâna pe ogoare, și în republică puteau domni liniștea și armonia. Proiectul lui Fabius a fost primit. S-a numit o comisie de trei membri¹, însărcinați cu împărțirea pământului pe loturi. Comisia era formată din Titus Quinctius, Aulus Virginius și Publius Furius.

Au fost chemați să se înscrie în condici toți cetățenii care voiau să fie împroprietăriți; dar, cum se întâmplă de obicei, totdeauna ceea ce este prea mult strică, s-au înscris atât de puțini cetățeni romani spre a fi împroprietăriți, încît, pentru a se împlini numărul fixat de comisie, a trebuit să se apeleze la coloniști și din rîndurile volscilor. Cea mai mare parte a cetățenilor romani spuneau că preferă să ceară să li se dea din ogoarele Romei decît să plece în altă parte. Cînd Fabius a pornit cu armata spre aequi, în urma năvălirilor făcute pe neașteptate de aceștia asupra satelor și ogoarelor latinilor, care năvăliri fuseseră zădărnice, aequii au cerut pace.

II În anul următor², Quinctius Servilius, ales consul împreună cu Spurius Postumius, a fost trimis să poarte războiul cu aequii; el și-a așezat tabăra de vară pe teritoriul latin. Izbucnind o molimă în rîndurile ostașilor romani, a fost nevoie ca toată lumea să rămînă liniștită în tabără, pînă va înceta molima. De aceea războiul a fost amînat tocmai peste trei ani, cînd au fost consuli Q. Fabius și P. Quinctius. Lui Fabius i s-a încredințat în chip deosebit³ războiul cu aequii, pentru că el îi mai învinsese o dată și tot el încheiase și pace cu ei. Fabius pornise spre țara aequilor, nădăjduind că va izbuti de data aceasta să-i potolească prin faima numelui său; de aceea dădu poruncă solilor însărcinați de el cu această misiune să dea de știre aequilor că „el, consulul, e acela care s-a întors la Roma cu pacea încheiată cu aequii și tot el va veni din Roma cu războiul împotriva lor, cu aceeași mînă dreaptă înarmată pe care le-a întins-o pentru pace. Zeii sînt martori care din cele două popoare și-a călcat îndatoririle luate și legămîntul de credință, și tot ei îi vor pedepsi în curînd pe vinovați; de aceea aequii să se căiască acum mai degrabă pentru cele ce au făcut

din propriu îndemn, decît să îndure toate urmările războiului. Dacă se vor căi pentru acțiunile lor nesăbuite, Fabius va încheia cu ei pace, și atunci de bună seamă sigur se vor salva, căci ei doar îl cunosc cît este de împăciuitoare și de iertătoare. Dar, dacă stăruie să săvîrșească mereu nedreptăți, fălindu-se cu călcarea jurămîntului, romanii vor duce pînă la capăt acest război, avînd credința că în primul rînd zeii au fost supărați, și nu dușmanii“.

Cuvintele reproduse de solii romani nu numai că n-au stîrnit nici un ecou în sufletul aequilor, dar aceștia erau cît p-aci să se repeadă la ei să-i sfîșie, fără să mai țină seama de inviolabilitatea lor. Armata aequilor a fost trimisă spre muntele Algidus⁴, în întîmpinarea romanilor. Cînd s-a răspîndit această știre în Roma, în primul rînd revolta, și în al-doilea rînd primejdia i-a împins pe romani să recurgă și la oastea celuilalt consul. Astfel, două armate consulare întregi au fost pornite în marș ca să dea bătălia fără nici o întîrziere. Însă, fiindcă nu mai era mult pînă la căderea nopții, unul dintre ostașii aequilor, care ședea de strajă, a strigat în gura mare: „Asta înseamnă să faceți pe grozavii, romanii! Ceea ce faceți voi nu seamănă a război adevărat. Voi vă așezați armata în formație de atac, tocmai acum cînd stă să amurgescă? Noi avem nevoie de lumina unei zile întregi pentru bătălia care va izbucni în curînd între noi și voi. Mîine, la răsăritul soarelui, așezați-vă din nou armata în formație de atac. Veți avea destulă vreme și destui vrăjmași cu care să luptați, nu vă temeți“.

Ostașii romani, zădăriți de asemenea vorbe și necăjiți că se amîna lupta pentru a doua zi, sînt duși înapoi în tabără; li se părea că noaptea e prea lungă și că prea mult se întîrzie pînă la începerea bătăliei. Dar neavînd ce face, s-au îngrijit de hrană și de odihnă. Cum s-a crăpat de ziuă, cei dinții care s-au orînduit pentru luptă au fost romanii, apoi aequii s-au așezat și ei în linie de bătaie.

Lupta dintre cele două armate a fost crîncenă pentru ambele tabere. Romanii luptau însufleșiți de ciudă și mînie, iar aequii își dădeau bine seama de primejdia ce-i amenința, fiindcă se simțeau vinovați. De aceea, aequii au luptat cu deznădejde, știind ce se va întîmpla cu ei de vreme ce și-au călcat angaja-

mentele luate; astfel, de nevoie, și-au pus în gând să înfrunte totul, luptînd pînă la ultima picătură de sînge. Totuși, aequii n-au fost în stare să opună rezistență în fața năprasnicului atac al romanilor. După ce au fost scoși din poziții și puși pe goană, aequii s-au retras între hotarele lor. Starea de spirit a poporului lor era înclinată mult spre pace, de aceea rosteau tot felul de sudălmii împotriva comandanților, pentru că au recurs la calea armelor, cînd toată lumea știa că romanii sînt iscusiți în arta războiului. Aequii se pricep mai bine și sînt mai presus de romani doar în acțiuni de prădăciune și în pustiiri; e mai bună calea purtării unui război de hărțuială, prin folosirea a numeroase cete înarmate, decît să se lase sarcina unui război în toată regula pe seama unei singure armate.

III De aceea, lăsîndu-și o garnizoană pentru paza taberei lor, aequii au năvălit din nou în cete, trecînd hotarele teritoriului romanilor și stîrnind atîta spaimă pretutindeni, încît vestea a ajuns pînă la Roma. Acest nou atac mișelesc, dat prin surprindere de aequi, a pricinuit în Roma o mare tulburare și buimăceală, tocmai fiindcă toți cetățenii fuseseră încredințați că nu mai puteau fi pricini de a mai fi prădați de către aequi cîtă vreme toți și-aminteau că dușmanul fusese împresurat în tabăra lui și înfrînt.

Țăranii, înspăimîntați, dînd buzna pe porțile cetății, strigau, făcînd din țințar armăsar, că nu niște cete mici de prădalmici au dat peste ei, ci legiuni și armate întregi de vrăjmași înainteză acum amenințător spre Roma. Răspîndind aceste zvonuri auzite unii de la alții, cu toate că nu erau sigure, și din această pricină nici întemeiate s-a iscat din nou o mare învăl-mășeală, toată lumea strigînd: „la arme! la arme!“, încît Roma făcea impresia unui oraș intrat în panică, fiindcă au năvălit vrăjmașii. Din întîmplare însă, consulul Quinctius se întoarse cu armata lui din regiunea muntelui Algidus. Sosirea lui i-a liniștit pe dată pe cetățeni, îndepărtîndu-le teama. Toată zarva, precum și toată agitația spiritelor au fost potolite, cînd el i-a muștrat spunîndu-le că se tem de niște dușmani învinși. După această muștrare, a instalat detașamente înarmate și străji la

toate porțile orașului. După convocarea senatului și după suspendarea⁵ tuturor proceselor printr-un ordin, a plecat să restabilească liniștea pe întreg teritoriul roman pînă la granițe, lăsînd pe Q. Servilius în postul de praefect al orașului⁶. Consulul însă n-a găsit nici urmă de dușman: parcă intrase în pămînt.

Operațiunile desfășurate de celălalt consul au fost încununate de succes. Fiindcă el știa pe unde are să treacă dușmanul încărcat cu pradă de război, și că din această pricină mișcările lui vor fi greoaie, l-a atacat atît de năprasnic, încît să se căiască de devastările făcute cît o trăi. Din rîndurile prădalnicilor au scăpat prea puțini cu viață. Romanii le-au luat înapoi toată captura.

Întoarcerea consulului Quinctius în cetate a pus capăt suspendării proceselor, ce duraseră timp de patru zile. După aceasta s-a făcut și recensămîntul populației. Quinctius a prezidat solemnitatea slujbei ispășirii. Cu prilejul recensămîntului⁷ s-a constatat că populația era de 104 214 persoane, în afară de văduve și văduvi. Pe frontul aequilor nimic nou.

Aequii se retrăseseră între zidurile cetăților lor, lăsînd pe romani să le pustiască și să le pîrjolească în voie teritoriul. Consulul, după această acțiune de represalii, cutreierînd întreg teritoriul dușman, s-a întors cu armata întreagă, încărcată de prăzi, la Roma, unde i s-au adus mari laude în senat.

IV A. Postumius Albus și Spurius Furius Fusus au fost consuli anului următor. Unii analiști pomencesc în loc de Furiu, pe Fusii. Eu amintesc acest lucru pentru ca să nu ia cineva această schimbare de nume⁸ drept o modificare de persoane. Se știe că unul din consuli a purtat războiul cu aequii. Aceștia au cerut ajutoare de la volscii ecetrani. Volscii, fără să mai pregete, s-au și grăbit să le trimită sprijin. (Aceste noroade doreau care mai de care să se întrecă și să-și dovedească veșnica și neîmpăcata lor ură împotriva romanilor.) Ei pregătiră războiul cu cca mai mare înfrigurare și furie. Hernicii au băgat de seamă toate aceste pregătiri și i-au vestit grabnic pe romani că cetatea Ecetra a săvîrșit un act de trădare față de romani, trecînd de partea aequilor.

Și în colonia romană de la Antium se făceau mișcări care dădeau de bănuț Romei, fiindcă, după ce orașul Antium a fost cucerit de romani, un mare număr de locuitori volschi se refugiasse de acolo la aequi. Într-adevăr, acești ostași proveniți din rîndurile anțiaților au luptat cu cea mai mare îndrjire împotriva romanilor. Cînd aequi, fugăriți de romani, au fost nevoiți să se retragă între zidurile cetății lor, și această mulțime de locuitori, împrăștiati prin toate regiunile aequilor, s-a reîntors la Antium, ca să-i îndepărteze și să-i învrjbească, cum era și firesc, pe toți locuitorii cu metropola romană.

Înainte de a se coace o asemenea trădare, senatul roman a fost înștiințat că se pregătește de către coloniștii romani dezlipirea de metropolă a acestei colonii; atunci consuli au primit însărcinarea din partea senatului ca să cheme degrabă pe frunțașii acestei colonii și să-i întrebe ce se petrece la ei. Frunțașii coloniei s-au înfățișat senatului ca niște oameni nevinovați și au răspuns așa fel la toate întrebările puse, încît învinuirile aduse s-au dovedit întemeiate de tot, astfel că au plecat înapoi în țara lor și mai bănuți decît veniseră. N-a mai fost nici o îndoială că războiul va fi dezlănțuit fără întîrziere.

Unul din consuli, și anume Spurius Furius, căruia îi revenise sarcina acestei campanii, pornește în marș împotriva aequilor și îi surprinde pe cînd pustiau ținutul hemicilor. Nepuțîndu-și da seama de tăria armatei vrjmașe, fiindcă nu avusese prevederea să cerceteze cum trebuie situația în întregime, a pornit atacul la voia întîmplării, deși avea la îndemînă forțe mai puține la număr ca vrjmașul. Furius, la cea dintîi întîlnire cu dușmanul, a fost respins, și de nevoie s-a retras în tabără.

Dar situația nu s-a încheiat numai cu atît, fiindcă primejdia nu trecuse. În cursul nopții următoare și a doua zi, potrivit, după ce a izbutit să împresoare tabăra romană, a atacat-o cu atîta strășnicie, încît romanilor li s-a luat orice puțință de a trimite la Roma măcar o ștafetă, ca să aducă la cunoștință situația lor. Roma a fost însă încunoștințată de alții, și anume de hemicii, care au spus că romanii au suferit o înfrîngere și că armata, cu consulul cu tot, este împresurată de aequi în tabăra sa. Iar senatul a fost atît de tare tulburat, încît

a dat pe dată puteri depline celui alt consul, Postumius, „să vegheze cu tot dinadinsul ca republica să nu sufere vreun neajuns“⁹ (aceasta era formula decretului, cînd soarta Romei se afla în grea cumpănă).

Senatul a socotit că cea mai bună cale e ca Postumius să rămînă la Roma, pentru a strînge întreaga oștire, înrolînd pe toți cei care erau în stare¹⁰ de a purta armele, dînd ordin ca în locul consulului¹¹ să plece Titus Quinctius, cu o armată alcătuită din trupele auxiliare, trimise de aliați în ajutorul asediaților. Pentru completarea efectivelor, li s-a poruncit latinilor, hernicilor și coloniștilor din Antium să pună la dispoziția romanilor o sumă de unități și de trupe de asalt — subitarii¹² — așa se numea pe atunci oastea de strînsură.

D În aceste grele vremuri s-au stîrnit numeroase lupte și dintr-o parte și din alta. Dușmanul, avînd la îndemînă numeroase trupe, cauta să slăbească armata romană atrăgînd-o în diferite unghere, pentru a o sili în felul acesta să-și împartă forțele sale și să le trimită unde era nevoie, ca să nu poată face față tuturor atacurilor dezlănțuite în același timp. Astfel, în timp ce vrăjmașul căuta să ia cu asalt tabăra romană, își trimise totodată o parte din unități ca să pustiască satele și ogoarele romane, și dacă le-ar îngădui împrejurările, să atace chiar Roma.

L. Valerius a fost însărcinat cu comanda trupelor din garnizoană pentru paza și siguranța Romei. La rîndul lui, A. Postumius a fost trimis în calea cetelor de prădalnici, pentru a zădărnici pustiirea teritoriului roman. Nu s-a pregetat o clipă, și toată lumea a depus cele mai mari eforturi, făcîndu-și datoria cu prisosință. S-au orînduit străji și posturi de veghe¹³ în punctele cele mai importante ale orașului, în fața porților orașului, și s-au așezat unități pe ziduri și metereze. Fiîndcă era nevoie de a se lua măsuri excepționale într-o asemenea situație grea, s-au suspendat toate procesele pentru cîteva zile, toată lumea respectînd dispozițiile date.

În vremea aceasta, consulul Furius, care rămăsese încercuit cu armata în tabăra sa și care stătuse pe loc de la înce-

putul împresurării, fără să se piardă cu firea, a dezlănțuit pe neașteptate un atac fulgerător dinspre poarta decumană¹⁴ a taberei. Cu toate că manevra i-a reușit de minune și ar fi putut să-și continue izbînda pînă la capăt, și-a oprit deodată acțiunea, de teamă să nu pornească inamicul vreun atac în partea opusă a taberei sale. Legatul¹⁵ roman și, în același timp, și ajutorul său de comandant, Furius (era chiar fratele consulului) în cursul atacului se depărtase din pricina zelului său de a-l urmări pe dușman prea mult cu unitatea sa, și abia tîrziu de tot și-a dat seama că grosul unităților romane s-a retras și că inamicul a dezlănțuit atacul acum împotriva ariergărzii sale. În felul acesta, tăindu-i-se legăturile cu grosul armatei romane, după ce a făcut în repetate rînduri încercări zadarnice de a-și croi din nou drum către tabăra sa, a căzut pe cîmpul de luptă ca un erou. Și consulul roman, la vestea că fratele său a fost încercuit, a început din nou lupta.

În vremea aceasta, fiindcă nici consulul nu fusese destul de prevăzător, avîntîndu-se unde primejdia era mai mare, a fost și el la rîndu-i rănit. Numai cu mare trudă a fost salvat de ostașii din cohorta sa de gardă. Rănirea consulului roman a stîrnit o mare tulburare în rîndurile soldaților săi, iar vrăjmașilor le-a dat și mai multă tărie. Aequii, cu elanul sporit, cînd au aflat de căderea comandantului legiunii și că chiar consulul a fost rănit, nu mai puteau fi stăviliți de nici o putere din lume din iureșul lor, astfel că din nou au împins pe romani pînă la întăriturile taberei lor, reușind să refacă la loc încercuirea. De data asta, romanii erau într-o situație mult mai desperată, fiindcă nu mai dispuneau de destule trupe pentru a face față situației. Romanii ar fi ajuns în cea mai grea cumpănă dacă n-ar fi intervenit la timp Titus Quinctius, care sosise în fruntea armatei de trupe auxiliare, alcătuite din latini și hernici. Quinctius, căzînd în spatele forțelor vrăjmașe, le-a atacat pe neașteptate, tocmai cînd acestea erau ocupate cu operațiunile desfășurate împotriva taberei romane încercuite și cînd vrăjmașul le arăta, rînjind în batjocură, capul comandantului roman omorît. În același timp și trupele romane asediate au dezlănțuit un năprasnic atac dinăuntrul taberei, la semnalul dat de Quinctius. În felul acesta forțele

romane, care făcuseră acum legătura între ele, au reușit să înconjure, la rîndul lor, toate trupele vrăjmașe.

Aequii au suferit pierderi destul de simțitoare în oameni, totuși, parte din ei au izbutit să fugă, răspîndindu-se pe tot întinsul ținuturilor romane. Cetele răzlețe care cutreierau regiunile fără nici un căpății, ținîndu-se numai de jafuri și de prădăciuni, au fost zdrobite de Postumius în cîteva ciocniri, cu ajutorul unor unități romane orînduite în diferite unghere. Aceste cete de aequi, care fugeau răsfirate, au dat și peste Quinctius, care se întorcea biruitor, avînd alături de el și pe consulul roman rănit. Acolo, armata romană a dat o strașnică lecție acestor resturi de vrăjmași, pedepsind pilduitor moartea legatului roman și a coortei sale precum și rana consulului roman.

Amîndouă tabérelle au suferit în cursul acestor lupte mari pierderi. Totuși, avînd în vedere că evenimentele s-au întîmplat în vremuri atît de străvechi, e greu de precizat cît de mare a fost numărul luptătorilor celor două tabere și care au fost pierderile suferite. Istoricii Valerius Antias¹⁶ se încumetă să dea o sumă de cifre: el susține că din rîndurile armatei romane au căzut pe cîmpul de luptă, pe teritoriul hemicilor, 5 800 de ostași; mai scrie că consulul Postumius a nimicit cetele de prădalnici ale aequilor, care cutreierau în lung și-n lat țara, umblînd după jafuri și s-au numărat 2 400 de leșuri dușmane; restul de cete ale aequilor, la fel încărcate cu pradă cînd au dat de armata lui Quinctius, au suferit pierderi și mai mari; 4 230 de cadavre, spune Valerius Antias, au fost numărate pe cîmpul de luptă, pretinzînd că aceste date sînt riguros exacte.

După ce armata învingătoare s-a întors la Roma, s-au ridicat și restricțiile și suspendarea judecăților. Atunci, toată lumea pretinde că a văzut cerul aprins pe o mare întindere. S-au mai răspîndit și alte zvonuri, că s-au arătat numeroase semne și minuni în diferite locuri, pe care de bună seamă le scorneau mințile oamenilor cuprinși de groază. Pentru ca poporul să scape de asemenea spaimă ce le tulbura mințile, s-a decretat o sărbătoare pe trei zile, în care toate templele și altarele mișunau pînă la refuz de gloatele de femei și bărbați, care

se rugau zeilor din cer să se milostivească de ei și să le trimită pacea pe pământ.

Cohortele de latini și hernici, după ce li s-au adus mulțumiri publice pentru minunatele lor fapte de arme și vitejia lor dovedită pe cîmpul de luptă, au fost trimise înapoi spre vetrele lor. Cei 1000 de anțiați, care se prezentaseră prea tîrziu ca ajutoare, după încheierea bătăliei, au fost și ei trimiși la vetre, fiind cît pe aci să fie înfierăți pentru întîrzierea lor.

DI Apoi au avut loc alegerile de consuli. Au fost aleși L. Aebutius și P. Servilius, care au intrat în funcție la 1 august¹⁷, această dată fiind socotită începutul anului de consulat. Anul acesta a fost extraordinar de greu și pentru orășeni, și pentru țărani, din pricină c-a izbucnit ciuma, care a răpus multă lume și multe vite. Molima s-a întins și mai tare datorită faptului că țărani se grămădiseră cu toții la oraș, venind din satele lor cu cirezile de vite, pentru a se pune la adăpost împotriva cetelor de prădalnici. Această mare aglomerație de oameni, vite și viețuitoare de tot felul a răspîndit duhoare pretutindeni. Ciuma a făcut prăpăd, pentru că orășenii și țărani ședeau claie peste grămadă în locuințe neîncăpătoare și nesănătoase, toată lumea fiind istovită de vlagă și din cauza veghii și a oboselii. Pe deasupra, arșița era nemaipomenită.

Serviciile pe care și le făceau unii altora, ca și atingerea neîntreruptă dintre ei răspîndise molima și mai mult. În timp ce romanii erau atît de loviți de soartă, neputînd găsi vreun luminș de scăpare, se abate asupra lor și o altă urgie: solii hernicilor vestesc pe romani că aequii și volscii, unindu-și armatele, și-au așezat tabăra pe teritoriul țării lor. La ședința senatului erau de față foarte puțini senatori. În afară de faptul că întreaga cetate era îndoliată, toate familiile fiind lovite de această plagă, răspunsul dat de senat i-a tulburat nespus pe soli: hernicii ajutați de latini să caute să-și apere singuri țara și bunurile lor, fiindcă cetatea Romei este pusă în viață acum de această molimă, ca o pedeapsă neașteptată dată de zei. Dacă vor reuși să scape de urgie, nu vor pregeta să

vină în ajutorul aliaților lor, așa cum au făcut și cu un an mai înainte și cum au făcut întotdeauna.

Aliații romanilor au plecat spre vetrele lor tare amărâți și cu sufletul încovoiat de durere din pricina acestui răspuns atît de jalnic, pentru că erau nevoiți să înfrunte singuri povara acestui război, pe care înainte abia putuseră să-l ducă la bun sfîrșit, și numai cu sprijinul neprecupețit al romanilor.

Vrăjmașul n-a rămas multă vreme în țara hernicilor, ci a puresc cu oastea învrăjbită pe teritoriul roman, și așa destul de lovit de mînia ursitei, fiindcă fusese pustiit fără să mai fie nevoie de război. Dar de astă dată pe volsci nu i-a întîmpinat nimeni în cale; n-au întîlnit nu numai unități înarmate, dar nici măcar picior de om, prin toată regiunea străbătută, pe unde altă dată erau orînduite garnizoane întregi. Nici în satele romane nu se mai vedea umbră de fum ieșind de la vreo vatră, ci totul era gol și pustiu. Dușmanii au ajuns pe Via Gabinia, pînă la a treia piatră miliară de Roma.

Tocmai murise consulul roman Aebutius, iar colegul său de consulat era în agonie. Nimeni nu mai spera că o să scape. Toată populația fusese lovită de plagă. Toți fruntașii republicii, majoritatea senatorilor, tot tineretul și toți cei volnici să poarte armele erau ca niște umbre. Nu erau destui oameni nici măcar pentru a-i fixa în punctele de sprijin și în locurile importante, potrivit împrejurărilor, dar-mi-te pentru cerințele unei campanii în toată regula, așa cum se cuvine în asemenea grele împrejurări. Chiar și senatorii, în măsura în care mai aveau un pic de sănătate și de vlagă și le îngăduia și vîrsta, se oferiseră să îndeplinească însărcinările de a face de strajă în diferite posturi. Rondurile și inspecțiile și celelalte patrule căzuseră în sarcina edililor¹⁸ poporului. În aceste momente de grea restriște, consului, cu toată marea lor vază, au ajuns să recurgă și la căpeteniile cele mai mari ale poporului roman pentru îndatoririle și slujbele obișnuite.

VII Tabloul Romei așa se înfățișa: cît vedeai cu ochii, un pustiu apăsător. Nu mai rămăsese nici un fruntaș cu vlagă,

toată lumea era istovită de tot. Dar zeii ocrotitori și soarta cetății romane au ferit Roma de o urgie și mai mare, pentru că aequii și volscii nu se iviseră în ținutul roman ca dușmani care doreau cu orice chip războiul, ci pe ei numai gândurile de pradă îi mînaseră pe meleagurile Romei.

Pe dușman nu-l însuflețea cîtuși de puțin nădejdea că e în stare să pună stăpînire pe zidurile cetății, și nu-l împingea nici măcar curiozitatea să se apropie de ele. Toți își roteau privirile încoace și încolo, spre casele Romei, care răsăreau ca din ceață, și către colinele Romei, care ieșeau mai mult în vileag. De aceea, în tabăra lor, toată lumea era auzită murmurînd de nemulțumire: „de ce au fost ei aduși aici? Ca să-și piardă vremea degcaba pe aceste vaste pustietăți, unde, cît vezi cu ochii, nu simți suflare de om sau de vită, cînd ar putea să pornească și să caute pradă în alte ținuturi mai bogate, de pildă pe plaiurile tusculane, unde sînt foarte mari bogății de tot felul?“

Și deodată și-au strîns tot calabalicul, și-au smuls steagurile și au trecut pe drumuri lăturalnice, străbătînd ținutul lavicilor, și au ajuns în ținutul tusculan. Aequii și volscii asupra lor și-au vărsat toată furia.

În vremea aceasta hernicii și latinii, de rușine că n-au opus nici o rezistență vrăjmașului comun, care a pornit să atace Roma însăși, și pe deasupra fiindcă nu s-au străduit să dea cel mai mic ajutor romanilor asediați în cetatea lor, de astă dată cu ambele armate concentrate la un loc pornesc în marș spre Roma. Pentru că nici aici și nici pe tot parcursul n-au dat de loc de dușmani, s-au luat, în urma știrilor culese, după ei. Și atunci dau peste inamic, care cobora de pe colinele Etrurici către Valea Albană¹⁹. Numai că cei doi aliați, care-și dăduseră mina în această campanie, n-au avut noroc să învingă în luptă și să-i dovedească Romei că sînt la înălțimea încrederii acordate. Molima n-a pricinuit în Roma un prăpăd mai mic ca cel suferit de aliații săi pe cîmpul de bătaie.

Singurul consul rămas este doborît și el de ciumă. S-au mai stins din viață și alți oameni de seamă, de pildă: augurii N. Valerius și T. Virginius Rutilus, și căpetenia curiilor²⁰,

Servius Sulpicius. Ce să mai vorbim de poporul de rînd, asupra căruia s-a năpustit urgia cu cea mai mare furie, și care a dat cele mai mari jertfe de vieți? Senatul, neputincios, a îndemnat tot poporul să-și plece genunchii în fața zeilor și în fața altarelor. Toată lumea a fost chemată, bărbați, soții și copii, să vină să se închine și să ceară, cu fruntea la pământ, milă, îndurare și pace. Și din imbold propriu, și îndemnați de autorități, toți locuitorii merg în convoi și umplu pînă la refuz templele. Iar mamele, măturînd templele cu părul despletit, se roagă plîngînd zeilor să curme acest blestem și să-și potolească mînia, punînd capăt ciumii.

VIII Încet, încet, s-a așternut în sufletele oamenilor din nou pace, fie din mila și îndurarea zeilor, fie că molima care și-a făcut de cap atît amar de vreme și-a împlinit sorocul; lumea rămasă și-a refăcut repede sănătatea și puterile după greaua încercare. Acum toate gîndurile s-au îndreptat către trebile republicii. În vremea aceasta, romanii au recurs din nou la interregi. P. Valerius Publicola, la trei zile după intrarea în funcție de interregn, prezidează alegerile consulare. Noii consuli aleși au fost L. Lucretius Tricipitinus și T. Valerius Geminus, sau Vetusius. Ei intră în funcție la 11 august²¹, avînd însărcinarea nu numai să îndepărteze războaiele, pentru că cetatea se înzdrăvenise și prinsese din nou puteri, ci chiar să pedepsească cu războiul pe cei care i-au făcut rău. De aceea, cînd hernicii i-au vestit că dușmanii le-au călcat din nou hotarele și s-au așezat iarăși în țara lor, romanii n-au mai pregetat să le trimită ajutorul cuvenit. Sînt chemate sub arme două armate pentru cei doi consuli: Veturius a fost trimis ca să conducă războiul împotriva volscilor, Tricipitinus pornește în marș cu oastea spre țara hernicilor, pentru a pune capăt pustirii teritoriilor aliaților romani. Într-o singură ciocnire cu dușmanul, Vetusius a reușit să-l împrăstie și să-l pună pe fugă.

Totuși, cetele de prădalnici i-au tras o păcăleală zdăvănă lui Lucretius, care-și stabilise tabăra în țara hernicilor, atrăgîndu-l întîi spre munții Praenestini²², și apoi l-au momit ca să se ia după urmele lor, în cîmpie. Cu acest pri-

lej, volscii au pustiit teritoriile praenestinilor și gabinilor. Din ținutul gabin ei au cotit spre colinele și platourile Etruriei.

Și Roma a fost cuprinsă de spaimă datorită faptului că năvălirea volscilor se ivise pe neașteptate, avînd la îndemînă prea puține unități pentru a stăvili năvala vrăjmașului. Praefectul orașului era Q. Fabius²³. Acesta, înarmînd tot tineretul și orînduindu-l în toate punctele însemnate ale orașului, a izbutit să restabilească liniștea și ordinea în întreaga regiune. Volscii, după ce au prădat pînă n-au mai putut în toate regiunile învecinate, încărcăți de pradă, nu s-au mai încumetat să se apropie de Roma; de aceea făcînd un ocol, pe cînd se întorceau spre țara lor, ca să fie la o depărtare cît mai mare de Roma, nimeresc din nebăgare de seamă peste consulul Lucretius. Acesta, bucuros că i-a întîlnit în sfîrșit, după ce cutreierase toate coclaurile și drumurile ca să-i găsească, e gata să se ciocnească cu ei. Romanii, bine pregătiți din toate privințele, și mai ales sufletește, pentru această bătălie, au dat un atac neașteptat asupra vrăjmașului îngrozit. Deși consulul avea la îndemînă trupe puține, a izbutit să pună pe fugă și să împrăstie o armată mult mai numeroasă ca a lui. El face o mișcare de învăluire și încercuiește pe volsci, pe care-i împinsese în niște văi adînci, de unde anevoie se putea ieși.

În bătălia dată, numele volscilor a fost șters aproape de pe fața pămîntului. Un număr de 13 470 au căzut pe cîmpul de luptă sau în timpul fugii, iar 1 250 au fost luați prizonieri de romani; s-au capturat și 27 de drapele. Acestea sînt cifrele date de unii analiști. Cu toate că numărul celor căzuți e oarecum exagerat, sînt încredințați că de bună seamă acolo a fost un mare măcel.

Punînd mîna pe o pradă considerabilă, consulul s-a întors biruitor în tabăra de vară. Apoi consului își unesc armatele, concentrîndu-și la un loc ambele tabere. Volscii și aequii fac același lucru, căutînd să strîngă pe un singur front rămășițele forțelor lor atît de greu lovite. Și-a avut loc a treia bătălie dată în cursul acestui an. Romanii s-au bucurat de un nou succes. După ce vrăjmașul a fost risipit, romanii au pus stăpînire pe tabăra lor.

IX În felul acesta statul roman revine la situația lui de mai înainte. Succesele dobândite în război au dat naștere la noi frământări în Roma. Fiindcă amândoi consulii lipseau din Roma, tribunul poporului din cursul aceluși an, C. Terentillus Arsa, a socotit că e momentul prielnic ca tribunii să intre în acțiune. De aceea, el a adus în fața adunării grave învinuiri senatorilor pentru atitudinea lor atît de trufașă față de popor; a atacat apoi cu violență și dregătoria consulară, care, după el, întrecuse orice măsură, ajungînd prea de nesuferit într-un stat liber. Tribunalul Arsa spunea:

„Însăși puterea consulilor a ajuns să fie urîtă de popor, chiar mai urîtă decît numele regelui, din cauza purtării silnice și tiranice a consulilor. Poporul roman are acum doi stăpîni răi, în loc de unul. Apoi consulii dispun de puteri nelimitate: nu mai au nici un fel de frîu în acțiunile lor și-și fac de cap, băgînd groaza în popor prin asprimea legilor și prin cruzimea neomenoasă a pedepselor de tot felul. De aceea, el propune o lege prin care puterea consulilor să nu mai fie veșnică și pentru ca consulii să nu-și mai îngăduie orice. Trebuie să se aleagă o comisie de cinci bărbați, care să fie însărcinați cu alcătuirea legilor referitoare la îngrădirea puterii consulare. De aci înainte consulul va trebui să-și exercite numai acele drepturi pe care i le va acorda poporul. S-a dus vremea cînd consulii își făceau de cap, impunînd drept lege pofta lor și bunul lor plac“.

După ce acest proiect de lege a fost afișat în for, patricienii s-au temut să nu intre ei acum la stăpîn, și fiindcă cei doi consulii lipseau, praefectul orașului, Fabius, îi convoacă pe senatori la o ședință. Fabius se dă sălbatic la tribuni, atacînd proiectul și pe autorii lui; el spunea „că dacă consulii ar fi de față și-ar sta amenințatori la dreapta și la stînga tribunului, s-ar alege praful de toate ifosele și răcnetele lui; mai spunea că tribunalul a pus la cale votarea acestui proiect întrebunînd o viclenie; că el și-a ales momentul potrivit pentru a zdruncina temelia republicii. Dacă zeii, în mînia lor împotriva romanilor, le-ar fi hărăzit un asemenea tribun anul trecut, cînd erau doborîți de molimă și cînd erau amenințați de toate grozăviile războiului, atunci

n-ar fi avut încotro și nu s-ar fi putut împotrivi legii. După stingerea din viață a celor doi consuli, cînd atîți cetățeni au fost răpuși de plagă, cînd toată lumea era la pămînt, acest tribun ar fi profitat de urgie pentru a-și propune legile sale, prin care să i se smulgă republicii puterea consulilor? Tribunul acesta ar fi fost în stare să vină chiar în fruntea hoardelor de volsci și de aequi, pentru a lua cu asalt Roma. Ce vrea tribunul acum? Nu e el liber să cheme în fața justiției²⁴ pe consuli, ori de cîte ori aceștia au vreo atitudine tiranică sau săvîrșesc vreun act abuziv sau vreo cruzime împotriva unui cetățean? N-are tribunul dreptul să-i învinuiască în fața judecății adunării poporului, dacă vreun cetățean a fost victima vreunuia din ei? În felul acesta, tribunul stîrnește ură și vrăjmășie nu împotriva puterii consulare, ci împotriva puterii tribuniciene însăși, care a ajuns de nesuferit tuturor. Deși tribunii au fost puși la punct și potoliți, totuși ei au reînviat vechiul rău, ca în primele timpuri. De aceea, el, praefectul poporului, nu-l roagă pe tribun să-și ducă pînă la capăt acțiunea începută“.

„Voi, spuse Fabius către ceilalți tribuni, sinteți rugați de noi să vă gîndiți serios la faptul că puterea voastră a fost creată în sprijinul fiecărui cetățean în parte, nu pentru nimicirea majorității. Voi ați fost aleși ca tribuni ai poporului, nu pentru a ajunge vrăjmașii senatului! Faptul că republica a fost lăsată fără nici un sprijin și că a fost atacată numai în această vreme, înseamnă și pentru noi o pacoste, dar și pentru voi o pată rușinoasă. Voi trebuie să vă gîndiți nu la drepturile voastre, ci cum să micșorați ura stîrnită împotriva voastră. Adresați-vă colegului vostru de funcție, ca să lase situația neschimbată și să amîne punerea în aplicare a acestor legi, după sosirea consulilor. Nici chiar aequii și volscii nu s-au mai năpustit asupra noastră, ca să ne amenințe viața și bunurile noastre cu primejdia unui război sîngeros și cumplit ca anul trecut, atunci cînd consulii noștri au fost răpuși de ciumă“.

Tribunii discută atunci cu Terentillus. El primește să se amîne punerea în aplicare a legii sale pînă la întoarcerea

consulului. În realitate însă, această lege tot a fost zădărnicită. Consulii au fost rechemați de urgență la Roma.

X Lucretius s-a întors la Roma și cu o pradă uriașă și încununat de o glorie cu mult mai mare. Sosind la Roma, el și-a mărit faima datorită și faptului că a dat ordin ca să fie înșirate toate capturile în Cîmpul lui Marte, ca vreme de trei zile să se înfățișeze toți cetățenii, pentru a-și recunoaște și lua înapoi ceea ce le aparține.

Așa s-a și făcut. Restul de capturi a fost vindut. De bună seamă, consulul merita sărbătorirea triumfului său, însă toate pregătirile au fost amîinate din pricina frămîntărilor în legătură cu legea propusă de tribuni, care trebuia să aibă precădere. Pentru consul, această chestiune era mai importantă decît orice. Vreme de cîteva zile, problema a fost dezbătută în ședințele senatului și adunării poporului.

În cele din urmă, tribunii au cedat în fața autorității și prestigiului consulului, renunțînd la precumpănirea legii lor, și atunci și comandantul și armata lui s-au bucurat de toate onorurile cuvenite. Doar consulul fusese acela care triumfase în acest război greu împotriva aequilor și volscilor. Legionile au urmat carul cu triumf²⁵ al învingătorului. Și celui-lalt consul i s-a decernat onoarea de a fi și el sărbătorit prin ovații²⁶, cu prilejul intrării sale în Roma, fără să fie însă însoțit de armată.

În anul următor²⁷, legea Terentilla, susținută de întreg colegiul tribunilor poporului, a fost adusă din nou în discuție, neliniștind și pe noii consulii în funcție. Pe vremea aceea au fost consulii P. Volumnius și Servius Sulpicius. Tot în anul acesta s-au găsit oameni care să spună că au văzut cerul arzînd. A avut loc apoi un cutremur groaznic de pămînt. Se mai răspîndise zvonul că s-a auzit o vacă vorbind. Lumea însă nu vrusese, în cursul anului trecut, să dea crezare acestei întîmplări. Acum însă credea.

Printre alte minuni întîmplăte, analiștii menționează și aceea că a plouat din cer cu carne. Probabil că o ploaie torențială a prins în zbor și s-a abătut asupra vreunui stol mai mare de păsări călătoare, care au fost doborîte de fur-

tună. După ce acest stol a căzut la pământ, păsările moarte au rămas răspândite pe o mare suprafață, fără să scoată multă vreme vreun miros.

Atunci au fost consultate cărțile sybiline²⁸ de către colegiul dumvirilor. S-au făcut proorociri că vor cădea tot soiul de nenorociri pe capul romanilor în urma războiului cu un popor străin, venit de departe; că se va dezlănțui un atac asupra punctelor întărite din vârful cetății și va urma un mare măcel. Însă între alte sfaturi date, cărțile sybiline mai îndemneau poporul să se ferească de dezbinări. Tribunii au declarat însă că aceste proorociri sînt răspîndite într-adins, pentru ca patricienii să le zădărnicească votarea legii; o uriașă bătălie e aproape să izbucnească.

Tocmai în vremea aceasta hernicii dau de veste că volscii și cu aequii, împreună (pentru că așa se învîrte roata destinului în fiecare an), și-au refăcut armatele, cu toate că forțele lor fuseseră îngrozitor de slăbite, în urma grelelor înfrîngerii suferite în ultimul război, și că la Antium s-a stabilit să fie centrul noilor operațiuni întreprinse, iar la Ecetra, coloniștii anțiați țin mereu întruniri publice, în acest scop, și că acolo va fi tot toiu războiului.

Îndată ce situația i-a fost adusă la cunoștință, senatul ordonă mobilizarea generală. Consulii primesc ordin să strîngă două armate; unuia i-a căzut sarcina campaniei cu volscii, iar celuilalt cu aequii. Tribunii însă trîmbișau prin for următoarele:

„Această amenințare de-a războiul cu volscii și cu aequii este o scornire a patricienilor; hernicii au fost struniți ca să joace bine acest rol. În felul acesta, libertatea poporului roman e batjocorită și călcată în picioare nu printr-o luptă cinstită și prin curaj bărbătesc, ci cu asemenea născociri, prin care patricienii caută să subjuge de tot poporul. Motivul adevărat e că nimeni nu mai poate crede că volscii, care au fost complet nimiciviți și care sînt la pământ, ar mai fi acum în stare să pună mîna pe arme împotriva Romei, și de aceea patricienii caută cu tot dinadinsul noi pretexte de război; în schimb, prin aceste născociri, se caută să se creze o faimă rea unei colonii învecinate și întemeiate de curînd.

În felul acesta se declară război anțiaților, deși nu sînt vino-vați, însă adevăratul război se duce împotriva poporului roman, pe care, după ce i se pune pe umeri armele, patricienii îl scot în grabă în marș forțat din Roma, pentru a se răzbuna pe tribuni, trimițindu-i în surghiun²⁹ și pe ei, și pe toți cetățenii care îi susțin. Acesta-i adevărul adevărat. Poporul trebuie să înțeleagă că acestea sînt adevăratele țeluri ale patricienilor, și că numai în felul acesta ei vor izbuti să-i zădărnicească legea; însă cîtă vreme situația e în mîna poporului, cîtă vreme el rămîne pe loc, acasă, cîtă vreme e pace în țară, poporul să fie atent și să se ferească să nu fie scos din Roma prin vicleșuguri, ca apoi să se trezească prea tîrziu că patricienii i-au încălecat de tot. Dacă își vor păstra mai departe nezduncinat curajul, vor găsi sprijin oriunde. Toți tribunii sînt pe deplin înțeleși asupra acestui fapt, că republica nu-i amenințată de nici o primejdie în afara hotarelor. Zeii au avut grijă în cursul anului trecut ca libertatea lor să fie în întregime asigurată“. Aceste temeuri tribunii le susțineau cu toată tîria.

XI Însă, pe de altă parte, consulii, părăsindu-și locul lor de cînte de la tribună, caută să-și înroleze cetățenii sub arme, în văzul tribunilor. Aceștia se îndreaptă în grabă spre consuli, atrăgînd spre ei întreaga adunare. Consulii încep să facă strigările convenite, ca să pipăie terenul. Pe dată se ajunge la încăierare. Ori de cîte ori lictorul înșfăca pe vreunul din cetățeni, din ordinul consulului, tribunii intervineau, poruncind să fie lăsat în pace. Nici un cetățean nu se mai gîndea acum la drept și legalitate, ci toată lumea recurgea numai la forța pumnului, crezînd că aceasta e singura cale.

Așa cum tribunii căutaseră și reușiseră să oprească mobilizarea armatei, la fel și patricienii încercau să împiedice legea, ca să nu mai fie prezentată la ședința³⁰ adunării poporului. Obîrșia conflictului a fost aceasta: ori de cîte ori tribunii invitau³¹ poporul să plece, senatorii îl opreau în loc. Aproape că nici senatorii mai bătrîni nu mai intervineau, renunțînd și ei la căutarea unei înțelegeri, ci lăseau totul la voia împlinirii, pentru ca violența să rezolve totul. Singuri con-

sulii au căutat, cu tot dinadinsul, să rămână cît mai departe de aceste frămîntări, ca să nu dea prilej să le fie înjosite trecerea și vaza lor, în mocirla acestei ciocniri.

Era pe atunci un tînăr, Caeso Quinctius, fălos și prin noblețea numelui său, și prin forța sa herculeană, și prin însușirile sale. La aceste calități date de zei se mai adăugau și numeroasele lui isprăvi săvîrșite pe cîmpul de luptă, precum și iscusința sa de vorbitor, dovedită la tribună în fața adunării poporului. Nu avea seamăn în toată cetatea, nici prin puterea brațului, nici prin darul vorbirii. Astfel, Caeso, înconjurat de o ceată de patricieni, întrecîndu-i pe toți prin statura lui, a îndrăznit să înfrunte singur toate atacurile tribunilor și întreaga furtună dezlănțuită de popor, de parcă în ființa lui fuseseră adunate toate consulatele, toate dictaturile, toate magistraturile și toate forțele din lume, și-n glasul, și-n puterea pumnului său. Sub conducerea acestuia, tribunii poporului au fost de multe ori îmbrînciți și puși pe fugă în for, ca și plebeii, care erau împrăștiati de el și de ceata lui de bătăuși. Pe cine-l întîlnea în cale, Caeso îl călca în picioare și-l stîlcea în bătăi, lăsîndu-l să plece uneori și despuiat de straie. Ieșea limpede în vileag că pentru el nu mai e nici o lege pe lume care să-l împiedice să se poarte în felul acesta, că pentru Caeso erau desființate toate legile. După ce aproape toți tribunii au fost bătuți de el, aceștia și-au pierdut curajul. Din tot colegiul tribunilor, unul singur, A. Virginus, a îndrăznit să-i fixeze ziua cînd trebuia să se prezinte în fața judecății poporului, acuzîndu-l de cea mai grea învinuire cu putință, de omucidere. Numai că tribunul, în loc să-l sperie pe bătăiosul patrician, l-a întăritat și mai tare. Quinctius se împotrivesc cu mai mare înverșunare oricărei legi, lovește pe plebei, îi terfelește cum îi vine la îndemînă pe tribuni și dezlănțuie un război în toată legea împotriva lor. Acuzatorul îl lasă pe împricinat să se prăvălească în propria-i greșală, adunînd mereu noi probe de vinovăție împotriva lui, căci tînărul Caeso, prin acțiunile lui nesăbuite, nu făcea altceva decît să-și adune singur surcele pentru propriul său rug.

În sfârșit, în vremea aceasta tribunul Virginius propune o lege care nu-l interesa dacă va fi sau nu votată, ci aceasta era doar o ticluire prin care să-l ațîțe și mai tare pe tînărul patrician, ca să-și iasă și mai mult din matcă. Și atunci, ca de obicei, tînărul și-a dat drumul la gură, sporovăind vrute și nevrute, făcînd din nou și alte nechibzuințe, care se adunau tot mai mult în coșul dovezilor de vinovăție împotriva lui. Și acum Caeso opuse o sălbatică rezistență, pentru ca legea să nu fie votată. Atunci, Aulus Virginius s-a adresat în mai multe rînduri poporului cu aceste cuvinte:

„Cetățeni! Voi n-ați băgat de seamă pînă acum că nu-l puteți socoti pe Caeso drept un concetățean al vostru și că din pricina lui nu e cu putință să vă vedeți votată odată această lege? Dar ce să vă vorbesc eu de lege, cînd Caeso stă în calea libertății voastre însăși? Caeso îi întrece prin trufie și atitudine tiranică chiar pe Tarquinii. Așteptați-l numai pînă cînd va ajunge consul sau dictator, și atunci veți simți pe pielea voastră ce-i în stare, de vreme ce acum, cînd e simplu cetățean, își face de cap, cînd îndrăznește să tiranizeze pe toți prin silnicie și forța pumnului“.

Mulțimea de cetățeni a încuviințat în întregime cele spuse de Virginius, mai ales acei cetățeni care-l acuzau fățiș că au fost victimele lui, fiindcă fuseseră snopiți în pumni de el. Toți îl îndemneau pe tribun să nu se dea de loc bătut și să ducă pînă la capăt această acțiune începută.

XII Abia a sosit ziua judecării, cînd în chip vădit tot poporul era incredințat că libertatea lui atîrnă de judecarea și osîndirea lui Caeso. Abia acum Caeso, dîndu-și seama de ce a făcut pînă atunci, de nevoie se agață ca scaiul, fără pic de demnitate și mîndrie, de toți cei care puteau să-l ajute. Rudele lui și numeroși fruntași ai cetății au primit, în cele din urmă, să-l însoțească la proces.

Titus Quinctius Capitolinus, care fusese de trei ori consul, în timp ce reamintea poporului strălucitele fapte de arme ale lui Caeso, precum și faima familiei sale, a declarat „că nicio-dată în republica romană n-a existat vreo ființă mai înzestrată

și o pildă mai înălțătoare de vitejie ca a acestui tânăr; apoi că Caeso a fost pe front un luptător desăvârșit în armata sa. El însuși l-a văzut în numeroase rînduri cît de vitejește lupta cu dușmanul“.

Spurius Furius declară următoarele: „Cînd el se găsea într-o situație cît se poate de primejdioasă, Caeso i-a dat cel mai prețios ajutor, fiindu-i trimis de Quinctius Capitolinus. După părerea lui, nu e nimeni care să-l fi întrecut prin ajutorul dat și rolul avut de el la salvarea situației. Lucius Lucretius, consulul anului precedent, fiindcă slava dobîndită de el pe cîmpul de luptă era încă proaspătă în amintirea oamenilor, a declarat că la gloria lui a contribuit în mare măsură și Caeso, amintind luptele, încăierările și isprăvile lui vitejești, fie cu prilejul expedițiilor în țara dușmană, fie cu prilejul bătăliilor. Lucretius îi sfătuiește din toată inima pe judecători să țină seama de aceste lucruri și să-l păstreze mai departe în rîndurile cetățenilor pe acest tânăr înzestrat cu toate darurile pămîntului, și care ar fi mîndria și scutul oricărei cetăți, oriunde s-ar duce. De aceea, să nu-l lase să plece într-o altă țară străină. Ceea ce îl face să fie semeț și avîntat este tinerețea lui atît de zvicnitoare și clocotitoare, este sufletul său atît de cutezător și mai ales vîrsta sa necoaptă. Însă, pe zi ce timpul va trece, Caeso se va maturiza și va învăța să gîndească mai serios. Cu cît va înainta în vîrstă, apucăturile sale rele vor dispărea, iar însușirile sale bune se vor desăvîrși. Și atunci, e păcat să nu fie lăsat să îmbătrînească în țara lui un bărbat atît de strălucit“.

O dată cu acestea, și tatăl lui L. Quinctius, care avea porecla de Cincinnatus, a vorbit și el, fără să mai repete cuvintele de laudă ale celor dinainte, ca să nu mărească și mai tare îndîrjirea poporului împotriva fiului său. De aceea, el îi rugă pe judecători să-l ierte pe fiul său pentru greșelile săvîrșite, pentru tinerețea lui lipsită de încercări, și mai ales pe bătrînul său tată să-l ierte, pentru că el n-a făcut nimănui nici un rău, și din dragoste pentru el să-i lase feciorul nepedepsit. Numai că unii dintre judecători n-au vrut să țină seama de rugămințile bătrînului, fie de teamă, fie din răzbunare, mai ales cei care se plînseseră că au fost bătuți de Caeso. Și de

aceea, ei au declarat că-și vor spune cuvîntul în ziua cînd se va da sentința.

XIII În afară de toate acestea, îl mai apăsau pe Caeso rău de tot și învinuirile aduse de un fost tribun al poporului, M. Volscius Fictor, care fusese în funcție cu cîțiva ani mai înainte. Acesta apăru la judecată ca martor al acuzării, spunînd următoarele: „Nu mult după acele vremuri, cînd molima făcea prăpăd prin Roma, el, trecînd odată prin cartierul Suburrei³², a dat acolo peste niște tineri, care cutreierau cartierul fără nici un rost. În Suburra s-a iscat o harfă, cu care prilej fratele său, mai vîrstnic decît el, care încă nu se întremase bine după boală, a fost doborît în lovituri de pumni de Caeso, lăsîndu-l jos, întins, aproape fără viață. El și-a luat fratele său pe brațe și l-a dus acasă, unde, din pricina loviturilor primite, și-a dat duhul. De aceea, depune această mărturie acum, declarînd că a fost împiedicat de consulii anilor de mai înainte să se plîngă justiției pentru această groaznică fărădelege, în scopul de a nu se lua măsuri împotriva făptașului“.

Pe cînd Volscius rostea aceste învinuiri cu glas răspicat, poporul s-a îndirjit atît de tare împotriva lui Caeso, încît puțin a lipsit ca să nu se năpustească asupra lui și să-l sfîșie. Tribunalul Virginius porunci atunci ca vinovatul să fie arestat și să fie dus legat la închisoare. Patricienii se împotrivesc din răspuțeri acestei măsuri, întrebuițînd chiar forța.

T. Quinctius strigă atunci: „De acuzatul amenințat cu pedeapsa capitală și căruia i s-a fixat ultimul termen de judecată peste cîteva zile nu poate să se atingă nimeni în nici un fel, înainte de această dată“. Tribunalul a declarat că el nu-l va pedepsi pe Caeso înainte de judecarea lui, însă acuzatul trebuie pus la popreală, legat și vîrit în închisoare³³ pînă la ziua judecării, pentru a i se da puțința poporului roman să-i aplice aceluia care a răpus un om pedeapsa cu moartea.

Patricienii fac recurs cerînd sprijinul celorlalți tribuni, aceștia își exercită dreptul lor alegînd calea de mijloc printr-un decret prin care se împotrivesc ca învinuitul să fie aruncat în închisoare, declarînd însă că Caeso trebuie să rămînă pe loc pînă la judecată, constituindu-se prizonier; dar trebuie să ofere

o sumă de chezași³⁴ care să plătească o garanție poporului, pentru cazul că nu s-ar înfățișa. Tribunii plebei însă nu s-au înțeles între ei cât de mare trebuie să fie garanția, și atunci s-a lăsat pe seama senatului această chestiune. Acuzatul a fost ținut mai departe sub paza mulțimii, la locul oficial al adunării poporului, pînă cînd senatul va chibzui și va lua o hotărîre.

Intr-adevăr, senatul a hotărît ca el să prezinte o listă de chezași. Fiecărui chezaș i s-a cerut să pună la dispoziția statului o sumă de 3000 de ași. S-a lăsat pe seama tribunilor să fixeze cîți chezași trebuie să depună cauțiune pentru el. Tribunii s-au oprit la numărul de zece chezași. Acuzatorul a admis, obligînd pe învinuit să-i pună la dispoziție atîți garanți. Caeso a fost cel dintîi roman care a dat cauțiune statului. În urma plății acestei cauțiuni, Caeso a fost lăsat să plece din for. În noaptea următoare, el a pornit pe drumul surghiunului din propriu îndemn, ducîndu-se la tusci; în ziua termenului fixat pentru judecată, apărătorii săi i-au dezvinovățit lipsa, spunînd că Caeso, din propriul său imbold, a plecat într-o altă țară; cu toate acestea, Virginius stăruia mai departe să se țină ședința adunării poporului, însă colegii săi de tribunat, la care Caeso apelase, au dizolvat adunarea. Sumele de bani trebuincioase pentru cauțiune au trebuit să fie strînse și plătite de tatăl său, care și-a vîndut toată averea, fiind nevoit, în urmă, să-și ducă amarul vieții într-o biată cocioabă singuratică, la fel ca un surghinuit, dincolo de Tibru.

XIV Acest proces, precum și proiectul de lege al tribunului, a ținut poporul ca pe jeric. Dincolo de hotare, însă, domnea liniștea. Tribunii, biruind, erau încredințați că legea e ca și votată, fiindcă intrase groaza în patricieni în urma exilului lui Caeso; în ce privește însă bătrînii senatului, renunțaseră să se mai socotească singurii conducători ai statului; în schimb, grupul senatorilor tineri, și în primul rînd aceia care fuseseră prietenii de haidamacie ai lui Caeso, nutreau o ură și mai neîmpăcată împotriva poporului, fără să-și piardă din îndrăzneală și din atitudinea lor bătaioasă. Numai că de astă dată patricienii și-au schimbat de tot metodele, organizîndu-și acum mai bine atacurile împotriva plebeilor.

Chiar îndată după surghiunul lui Caeso, cînd a fost adus din nou în discuție proiectul de lege cu pricina, patricienii însoțiți de o armată întreagă de clienți, înarmați și orînduiți în formație de luptă ca pe front, i-au atacat pe tribuni. Cînd aceștia le-au cerut să se risipească pe la casele lor, patricienii n-au mai putut culege laudele biruinței în această luptă, mai ales cînd au auzit poporul învinuindu-i că au răsărit acum o mie de Caesoni în locul unuia singur. În răstimpul în care tribunii nu aduceau vorba despre legea Terentilla, domneau liniștea și pacea între patricieni și plebei. Patricienii salutau oamenii din popor cu prietenie, vorbindu-le cetățenilor cu bunăvoință, fără să-i mai bruscheze; îi poșteau pe cetățeni pe la casele lor, erau mereu prezenți în for, ori de cîte ori erau manifestări oficiale. Lăsau pe tribuni să prezideze adunările poporului, fără să le întrerupă ședințele și fără să mai facă agitație. În toate chestiunile, fie oficiale, fie particulare, nu arătau nici un fel de vrăjmășie față de nimeni, în afară de cazul cînd începea povestea în legătură cu legea cu pricina. Grupul de senatori tineri se pricepea bine să măsluiască lucrurile, apărînd în ochii poporului ca niște sprijinitori ai lui.

Dar nici tribunii nu rămîneau mai prejos, ci agitau mereu această problemă, astfel încît și anul următor tot ei au fost realeși în funcție. Patricienii, cu miere în glas și cu meșteră fățarnicie, fără să mai recurgă la răcnete și înverșunare, au izbutit să arunce praf în ochii poporului, și să-i îmblînzească pornirile. În felul acesta patricienii, prin urzeli viclene, vreme de un an încheiat, au dejucat planurile tribunilor, zădărnîcind votarea legii.

XV Consulii Caius Claudius, fiul lui Appius, și Publius Valerius Publicola, găsesc poporul mai puțin învrăjbit. Nici acest an n-a adus nimic nou. Totuși, poporul era preocupat numai de grija de a se vota această lege și de a se pune odată în aplicare. Cu cît grupul de patricieni tineri căuta să se vîre în sufletul poporului, lingușindu-l și măgulindu-l, pe atît și tribunii le demascau planurile, arătînd poporului țelurile lor viclene, îi învinuiau fățiș pe aristocrați că au purtări ce dau de bănuț; mai spuneau că patricienii au făcut o uneltire, că

Caeso se găsește la Roma, că nobilii au urzit un plan ținând a răpune pe tribuni și de a masacra poporul; că grupul senatorilor bătrâni a dat această însărcinare grupului celor tineri, ca să răstoarne puterea tribuniciană, pentru ca republica să revină la aceeași formă politică în care se găsisese mai înainte de retragerea poporului pe Muntele Sacru.

Domnea teama că volscii și acquii, care păreau oarecum pătoliți, au să înceapă din nou războiul, care izbucnea cu regularitate aproape în fiecare an, când, deodată, s-a abătut asupra Romei o altă năpastă, pe care nimeni n-a putut-o prevedea. Ca la 4500 de exilați și mai ales de sclavi, având în fruntea lor pe Herdonius Sabinus, au ocupat în timpul nopții Capitoliul³⁵, precum și cetățuia de pe Capitol. Toți locuitorii din acest cartier, care n-au vrut să se alăture conjurației și să ia armele, au fost măcelăriți.

În timpul acestei tulburări și spaime nemaipomenite, câte de conjurați năvălesc în for, măbind și mai mult zarva. Se auzeau pretutindeni strigătele rostite ca un fel de poruncă: „La arme! La arme!“ sau cuvintele: „Dușmanul a pătruns în oraș!“ Consulii se temeau să dea voie poporului să se înarmeze, dar și să-l lase dezarmat. Nedându-și seama de dedesubtul răzmeriței, care-i obârșia acestei nenorociri neașteptate, dacă a venit dinafară, dacă a izbucnit numai pe pământul Romei, dacă e o revoltă internă, dacă tot poporul s-a răscolat sau numai sclavii, amândoi consulii căutau să potolească răscoala, făcând tot felul de eforturi.

Liniștea aparentă făcea să clocotească și mai mult furtuna. Însă și poporul era atît de înspăimîntat și de buimăcit, încît nu putea fi ținut în frîu prin ordinele venite de sus. Totuși, consulii au dat arme și plebeilor, nu însă tuturor. Au fost înarmați numeroși cetățeni, pentru a se alcătui pîlcuri de încredere, în scopul de a face față oricărei situații, mai ales în aceste momente, cînd domnea atîta haos și nu se știa cine e dușmanul. În încordare și în nesiguranță, stînd de veghe în tot restul nopții, neștiind ce fel de oameni sînt aceia care au dezlănțuit atacul și cîte trupe are la îndemînă vrăjmașul, consulii au distribuit străjile și pîlcurile de luptători în punctele

însemnate ale oraşului. Abia la lumina zilei au descoperit cine e conducătorul răsculaţilor, despre ce război e vorba.

Herdonius chema cu glas puternic, de pe Capitoliu, pe sclavi la libertate, spunându-le: „el şi-a luat asupra-şi şi îndatorirea de a apăra cauza şi soarta celor mai asupriţi dintre muritori, a sclavilor, şi vrea să ducă la vetrele lor în patrie pe surghiuniţii izgoniţi pe nedrept din ţară, şi să arunce greul jug de pe grumazul robilor. El vrea să lupte în numele poporului roman, din imboldul şi cu sprijinul său; dar dacă nu capătă nici o nădejde de ajutor din partea poporului, atunci va apela la volsci şi la aequi şi va întrebuiţa mijloace atât de cumplite, încît va zdruncina tot pămîntul“.

XVI Abia acum s-a făcut deplină lumină în capul patricienilor şi consulilor. Însă, în afară de ceea ce-au aflat, acum ei se temeau să nu fie vorba de un plan mai mare pus la cale şi de veienţi, şi de sabini. Cîtă vreme aveau să fie între zidurile cetăţii atîtea forţe duşmane, le era frică să nu se repeadă asupra Romei şi legiunile sabine şi etrusce, potrivit unei înţelegeri stabilite dinainte. Iar atunci şi veşnicii lor vrăjmaşi, volscii şi aequii, or să se năpustească asupra lor, nu ca înainte, cînd le treceau hotarele numai pentru a le pustii holdele şi satele, ci acum împotriva unui oraş căzut în bună parte în mîinile vrăjmaşilor.

Felurite şi mari erau pricinile groazei care pusese stăpînire pe ei. Mai mult ca oricînd, pe patricieni îi frămînta gîndul că fiecare din ei îşi are vrăjmaşul în casa sa proprie. Toţi se temeau de sclavii lor. Toţi nobilii credeau că-şi pot recăpăta liniştea şi siguranţa dacă stau pe loc, în nemişcare şi izolare, fiindcă nu cutezau nici să nu aibă încredere în sclavii lor, dar nici să arate că nu se bizuie pe ei, ca să nu şi-i prindă mai rău de duşmani. Nu se vedeau mijind nicăieri zorii unei înţelegeri şi armonii între cetăţeni. Fiindcă îi copleşise pe toţi acum un potop de nenorociri mult mai grozave, fiind ameninţaţi cu pieirea, patricienii nu se mai temeau de astă dată nici de tribuni, nici de popor. Vrajba dintre ei le părea acum floare la ureche, fiindcă apărea din cînd în cînd, mai ales în răstimpul dintre războaie. Cînd se iveau primejdii dinafara

fruntariilor, atunci se potoleau ca de la sine toate frecuşurile și neînțelegerile.

Vremurile acestea de restriște au pus în mare cumpănă existența statului roman, pentru că și tribunii, la rîndul lor, erau orbiți de o furie atît de turbată, încît susțineau că nici un război nu amenință Capitoliul, ci e vorba numai de o plămuire, pentru a abate de la legea cu pricina atenția cetățenilor de la grija lor cea mare, care frămîntă toate mințile poporului: oaspeții și clienții patricienilor au să se ducă în curînd toți liniștiți pe la vetrele și treburile lor, într-o muțenie și mai mare, decît au venit, după ce vor afla că legea a căzut și că zadarnic s-a făcut atîta zarvă. De aceea, tribunii cheamă tot poporul la armă, convocînd totodată și adunarea poporului, în scopul înfăptuirii legii Terentilla. Consulii, la rîndul lor, convoacă senatul, cuprinși de o teamă și mai mare, acum de tribuni mai degrabă, decît de primejdia iscată în timpul nopții de răscoala lui Herdonius.

XVII După ce s-a dat de știre că oamenii fixați în posturi în diferite puncte ale orașului aruncă armele și pleacă pe-acî încolo, consulul Publius Valerius a părăsit pe neașteptate clădirea senatului, în timp ce colegul său de consulat ținea pe loc senatul la sfat. P. Valerius s-a dus drept la locul de adunare, unde se aflau tribunii: „Ce va să zică asta, tribuni? spuse el. Aveți de gînd să prăbușiți temelia republicii din îndemnul și sub conducerea lui Appius Herdonius? Tocmai vouă v-a zdruncinat mințile acela care n-a fost totuși în stare să-i miște și să-i zăpăcească pe sclavi? Și tocmai cînd dușmanii stau deasupra capului nostru³⁶, voi găsiți de cuviință să vă părăsiți posturile voastre și să aruncați armele, ca să vă votați legile voastre?” Apoi s-a adresat mulțimii adunate, rostind următoarea cuvîntare:

„Cetățeni! Cînd voi nu vă sinchisiți și nu sînteți de loc îngrijorați pentru orașul vostru, cînd voi nu sînteți înfricoșați că inșiși zeeii voștri se găsesc în puterea vrăjmașilor, cînd preabunul și puternicul Jupiter, cînd Junona Regina și zeița Minerva și alți zeei și zeițe sînt în mîinile vrăjmașilor, și cînd sclavii răsculați și-au instalat tabăra chiar pe vetrele voastre,

voi găsiți cu cale să spuneți că cetatea noastră seamănă cu un oraș teafăr și zdravăn? Vräjmașul se află nu numai între zidurile cetății, ci mișună și în cetățuie și chiar deasupra clădirii senatului și a forului. În vremea asta, voi, pe de o parte, vă țineți de întruniri în for, iar senatul, pe de altă parte, în clădirea lui, de parcă am fi toți sătuți de tihnă și de pace, ca și când un senator și-ar da părerea spunând: „cetățenii și-au dat votul“. Oare nu s-ar fi convenit, mai degrabă, ca toți cei care fac parte din rîndurile senatorilor și poporului, consuli, tribunii, o dată cu zeii și toți oamenii să dea ajutor cu arma în mînă, să alerge spre Capitoliu, ca să libereze și să aducă pacea în templul cel mai sfînt al patriei, în templul preamilstivului și preaputernicului Jupiter? Tată Romulus! Fă să izvorască în mințile urmașilor tăi acea înțelepciune cu care ai salvat odinioară cetatea cucerită de aceiași sabinii! Poruncește să pornim cu toții pe acest drum, pe care tu ai purces odată în chip de căpetenie cu oastea ta! Cel dintîi care va umbla pe urmele pașilor tăi voi fi eu, consulul, în măsura în care un biet muritor de rînd poate merge pe urma pașilor unui zeu“.

Cele din urmă cuvinte rostite de consul au fost că el ia arma și-și cheamă toți cetățenii la arme, și că dacă i se va împotrivi cineva, atunci să se știe că „el își uită de demnitatea lui consulară, trece peste puterea tribuniciană și peste legile lor consfințite și va socoate dușmani ai patriei pe oricine ar fi, oriunde s-ar găsi, fie în Capitol, fie în for. Numai să dea tribunii ordin plebeilor să ridice armele împotriva consulului Valerius (fiindcă ei sînt aceia care i-au oprit să lupte contra lui Herdonius), și atunci și el va cuteza să săvîrșească aceleași fapte față de tribuni, pe care le-a îndrăznit tatăl său, Publicola, capul strămoșilor familiei sale, în lupta de odinioară împotriva regilor“.

Se profila momentul dezlănțuirii unei groaznice furtuni, încît se credea că vrăjmașii dinafară au să fie martorii acestei priveriști. Consulul n-a fost în stare nici să împiedice votarea legii, dar nici să urnească poporul, pentru a-l porni în marș pentru despresurarea Capitoliului. Doar lăsarea amurgului a

amînat dezlănțuirea furtunii. Tribunii au plecat și ei, temîndu-se să nu fie uciși din ordinul consulilor.

Odată plecați susținătorii revoltei poporului, senatorii s-au amestecat cu mulțimea și, umblind printre ei încoace și încolo și îndemnîndu-i mereu, așa cum se pricep ei să vorbească meșteșugit, au convins poporul să-și dea seama la ce răscruce a ajuns patria. Le spuneau că vrajba nu este între patricieni și popor; ci și patricienii, și poporul sînt la fel de vinovați. pentru că au lăsat să cadă în mîna dușmanilor fortăreața orașului, templele zeilor și zeii protectori³⁷ ai republicii, și vetrele fiecăruia.

În timp ce se frămîntau în felul acesta în for, cum să potolească răzmerița, consulii au plecat ca să cerceteze porțile și redutele și să vadă dacă nu cumva și sabinii și veienții s-au pus în mișcare.

XVIII În aceeași noapte sosesc la Tusculum vești în legătură cu cucerirea fortăreței romane și a Capitoliului de către Herdonius și despre toate tulburările din Roma³⁸. Pe atunci era dictator la Tusculum L. Mamilius. Acesta, convocînd imediat senatul și prezentînd în fața lui ștafetele cu știrile aduse, își arată îngrijorarea, spunîndu-le: „să nu se aștepte, pînă sosesc solii de la Roma, ca să le ceară ajutor; primejdia însăși, momentul de grea cumpănă, zeii aliaților și respectarea angajamentelor și condițiilor stabilite pentru încrederea în alianțele încheiate impun acest grabnic ajutor. Niciodată zeii nu le vor mai oferi un asemenea prilej atît de prielnic ca acum, ca să îndatoreze printr-un ajutor neprecupețit un stat atît de puternic și atît de apropiat ca statul roman, ajuns în primejdie“.

Se hotărăște trimiterea grabnică a ajutorului; tineretul este înrolat sub arme. Armata e pusă pe picior de război. În revărsatul zorilor, tusculanii sosesc în fața Romei. Văzîndu-i din depărtare, tot poporul din Roma e încredințat că are de-a face cu noi dușmani. Tuturor li s-a năzărit că ar fi aequii și volscii. Dar curînd li s-a spulberat spaima, aflînd adevărul. Armata tusculană a fost primită cu bucuria cuvenită în oraș, unitățile coboară în marș pînă în for. Acolo, P. Valerius își organizează trupele în formație de atac. Colegul său de consulat

fusese lăsat cu câteva pîlcuri, pentru a asigura paza porților orașului. Pe el l-a mișcat dîrzenia lui Valerius care a declarat că, după eliberarea Capitoliului din mîinile vrăjmașe și după restabilirea păcii și liniștei în oraș, după ce va pătrunde în tainele lucrurilor, lămurindu-se ce dedesubturi viclene ascunde legea susținută cu atîta înfrigurare de către tribuni, nu va mai împiedica de loc ținerea unei adunări a poporului, fiindcă e vie în sufletul lui amintirea numelui³⁹ său plin de faimă, care i-a fost încredințat ca o sfîntă moștenire de moșii și strămoșii săi, în scopul unirii și cinstirii poporului roman. Rîndurile de luptători se înșiruie în urma comandantului și pornesc în marș, cu toate împotrivrile făcute de tribuni, și urcă drumul în pantă al Capitoliului, în ordine de luptă. Se alătură armatei romane și legiunea tusculană.

Și aliații, și cetățenii romani se iau la întrecere, căreia din cele două tabere prietene să-i revină cîntea recuceririi fortăreței. Amîndoi comandanți își îmbărbătează ostașii. Groaza a intrat în vrăjmaș. Toată încrederea lor se bizuie mai mult pe pozițiile acestei fortărețe, greu de cucerit. Romanii și aliații pornesc la asalt, pătrunzînd în rîndurile dușmanului; dușmanii intră în derută. Romanii izbutiră să pătrundă în tînda templului lui Jupiter, cînd Publius Valerius, în timp ce-și îmbărbăta pe ai săi, cade răpus în fruntea trupelor sale. P. Volumnius, fost consul, îl vede pe Valerius prăbușindu-se. Acesta, poruncind unității sale să protegiască trupul consulului căzut pe cîmpul de onoare, ia locul comandantului, continuînd cu un avînt nestăvilat atacul. Din pricina elanului cu care s-a dezlănțuit atacul, n-a ajuns la urechile trupei ce s-a petrecut cu consulul, astfel că romanii au biruit înainte de a-și da seama că ei au dus lupta fără comandant.

Mulți dintre răzvrățiții surghiuniți au stropit cu sîngele lor pardoseala templului, pătînd-o. Unii au fost prinși vii. Herdonius a fost ucis în luptă. În felul acesta, Capitoliul a fost recucerit. Prizonierii, fie că făceau parte din rîndurile celor liberi, fie din tagma sclavilor, au fost executați, fiecare potrivit stării sale sociale⁴⁰. Tusculanilor li s-au adus mulțumiri publice. În Capitoliu s-au făcut cuvenitele slujbe de purificare, pentru că fusese prihănit. Se spune că poporul a fă-

cut o danie, dînd fiecare cîte un mic obol pentru casa consulului, în vederea înmormîntării cu o pompă cît mai strălucită a marelui dispărut.

XIX După restabilirea păcii, tribunii stăruiau din răsuputeri pe lîngă patricieni ca să se împlinească făgăduiala făcută de V. Publius Valerius, dar și pe lîngă celălalt consul, Claudius Appius, ca să facă să dispară învinuirea care ar putea fi adusă colegului său, stins din viață, că i-a înșelat, și să îngăduie punerea din nou în discuție a legii, precum și votarea ei. Consulul însă le declară că el nu va îngădui nici un fel de discuție asupra acestei legi înainte de a se alege un nou coleg de consulat.

Aceste ciocniri au continuat pînă la data cînd s-a făcut alegerea noului consul. În luna decembrie a fost ales consul L. Quinctius Cincinnatus, susținut cu tot zelul de patricieni. El era tatăl lui Caeso. Cincinnatus intră imediat în funcție. Plebea era înmărmurită, nemaștiind ce să creadă, fiindcă-și dădea seama că va avea împotriva ei un consul aspru și pornit; acesta era un om cît se poate de tare, pentru că era susținut de întreg senatul, se bucura de mare vază și prin însușirile sale deosebite, și prin cei trei fii ai săi, dintre care pe Caeso nimeni nu-l întrecuse în fălnicie; atunci cînd împrejurările cereau, fiii săi săreau cei dintîi, ca să-i dea fiecare ajutor, și cu sfatul și cu fapta.

Cincinnatus cînd a intrat în funcție s-a purtat cu mare asprime față de senat, aducîndu-i grele muștrări ori de cîte ori a luat cuvîntul în fața tribunei; dar și față de popor era la fel de îndrîjit; el spunea că numai din pricina delăsării ordinului senatorial își fac de cap tribunii poporului, care nu numai că nu sînt la înălțimea vremurilor prin care trece republica, ci vîră groaza și tiranizează pe toți cetățenii prin violența limbajului și prin învinuirile nesăbuite, de parcă republica ar fi o casă prăbușită și fără stăpîni. O dată cu fiul său au fost izgonite din Roma virtuțile, caracterul și toate marile însușiri ale tineretului, dovedite și pe cîmpul de luptă, și în timp de pace. Tribunii aleși în continuare a doua și chiar a treia oară sînt lăsați liberi să-și ducă o viață dezmețată

și fără griji, folosind tot șiragul celor mai condamnabile apucături, aidoma regilor netrebnici, fiindcă sînt și flecari, și gălăgioși, fiindcă fac numai uneltiri și fiindcă seamănă pretutindeni numai zizanii și vrajbă.

„Oare acel faimos A. Virginius ar fi meritat o pedeapsă mai mică decît aceea a lui Ap. Herdonius, numai pentru că nu s-a găsit în cetele răsculaților de pe Capitoliu? Pe Hercule, chiar mai mare osîndă, dacă am vrea să judecăm drept. Herdonius n-a făcut altceva decît v-a îndemnat să luați armele, mărturisindu-vă deschis că el este dușmanul Romei; Virginius, în schimb, v-a luat din mîină armele, spunînd că nu există nici un război și nici un pericol, și v-a aruncat goi în brațele sclavilor și ale exilaților. Mai mult, voi ați fost acei care ați îndreptat înaintea lui Herdonius atacul împotriva cetădelei Capitoliului (să mă ierte Caius Claudius și răposatul Publius Valerius pentru aceste vorbe rostite), înainte de a izgoni pe acești vrăjmași ai voștri din for. Mi-e rușine și de zei, și de oameni! Abia atunci cînd dușmanul era în fortăreață și intrase și în Capitoliu, cînd comandantul exilaților și sclavilor se instalase chiar în sfîntul altar al preamilstivului și atotputernicului Jupiter, și cînd toate cele sfinte erau pîngărite, cei dintîi care au ridicat armele împotriva lor au fost tusculanii și în urma lor romanii. E îndoielnic care din cele două armate au salvat fortăreața Romei, a lui L. Mamilius, comandantul tusculanilor, sau a consulilor P. Valerius și C. Claudius. Și noi n-am îngăduit niciodată latinilor să se atingă de arme, nici măcar pentru a se apăra pe ei înșiși, chiar atunci cînd vrăjmașul se găsea între fruntariile țării sale! Acum însă, dacă n-ar fi luat armele din propriul lor îndemn aceiași latini, noi am fi fost învinși și nimicîți. Tribuni! Inseamnă că dai un ajutor poporului cînd îl arunci dezarmat în calea vrăjmașului, ca să fie măcelărit? De bună seamă, dacă cel mai de jos om din poporul vostru (pe care voi l-ați îndepărtat de la sînul patriei mame, transformînd republica într-un bun numai și numai al vostru), dacă vreunul din tagma voastră v-ar anunța că locuința lui i-a fost împresurată de sclavii înarmați, n-ați crede de cuviință că trebuie, fără zăbavă, să-i dați ajutor? Preamilstivul și preaputernicul Ju-

piter, care a fost înconjurat și atacat de armele sclavilor și exilaților, nu era vrednic de nici un ajutor din partea oamenilor? Și acești tribuni mai pretind să fiți cinstiți ca și sfinții, când pentru ei nu există nici zei și nici sfinți, și mai ales când ei nu sînt nici sfinți? Și acum, când sînteți viriți pînă-n gît în noroi și copleșiți de atîtea fărădelegi împotriva zeilor și a oamenilor, mai aveți îndrăzneala să susțineți mereu că veți impune să vi se voteze legea voastră în cursul acestui an? Atunci, pe Hercule, în ziua în care eu am fost ales consul, s-a adus un prost serviciu republicii, căci, dacă voi vreți să intre în vigoare legea voastră, se va întîmpla să îndurați mult mai amarnic și mai regretabil decît moartea consulului Valerius. Cetățeni, continuă el să vorbească, în primul rînd am de gînd să conduc legiunile mele și ale colegului meu împotriva volscilor. Nu știu cînd ne ajută zeii și cînd ne poartă noroc: cînd ne pornim pe războaie, sau cînd sîntem în slujba păcii? Gîndiți-vă ce primejdie ne-ar fi amenințat din partea acestor popoare dacă ar fi știut ei că acest Capitoliu a fost împresurat de exilați! E mai bine să ni se perinde prin fața ochilor întîmplările trecutului, decît să le încercăm în realitate, pe pielea noastră proprie“.

XX Cuvîntarea consulului a mișcat puternic poporul. Patricienii credeau cu înfrigurare că au revenit vremurile de altădată ale republicii; celălalt consul nu făcea atîta caz de înalta lui dregătorie ca L. Q. Cincinnatus, ci, mai modest în rostul său, nu-și dădea atîtea ifose; de aceea lăsa pe Cincinnatus să se descurce cum o putea dintr-o situație atît de grea și la care singur s-a înhămat, iar el își îndeplinea mai departe îndatoririle sale consulare cu conștiinciozitate.

Atunci tribunii, luînd în derîdere vorbele lui Cincinnatus, de parcă n-ar fi avut nici un miez în ele, s-au repezit la consuli cu întrebarea: cum vor proceda consuli cu scoaterea armatei la cîmpul de instrucție, cîtă vreme niciunul din ei nu le va îngădui să se mobilizeze armata? Quintius le-a răspuns: „Dar noi nici n-avem nevoie de mobilizare. Atunci cînd Publius Valerius a dat poporului arme în scopul recuceririi Capitoliului, toți ostașii au jurat că se vor aduna laolaltă sub

faldurile flammurii și nu vor pleca fără ordinele lui. De aceea vă dăm ordin ca toți acei care ați jurat, făcînd acest legămint, să fiți prezenți mîine, înarmați, la lacul Regillus⁴. Atunci tribunii au început să-l ia în zeflema, spunînd că ei sînt gata să dezlege poporul de jurăminte, fiindcă în vremea cînd poporul a fost obligat să depună acest jurămint Quintius era simplu particular.

Numai că în vremurile acelea lumea nu era atît de nepăsătoare față de zei și credință cum e astăzi, în veacul nostru, și nu se găsea nimeni, ca acum, să tălmăcească înțelesul și rostul jurămintelor, trăgînd spuza pe turta lui după cum îi convenea, ci cetățeanul își rostuia viața potrivit îndrumărilor și poruncilor acestor legăminte. Fiindcă tribunii nu mai aveau nădejde că vor putea să împiedice chemarea sub arme, se străduiau acum s-o tărăgăneze, ca să amîne campania militară, cu atît mai mult cu cît se dăduse veste prin popor că și augurii au primit poruncă să fie de față la lacul Regillus, pentru că trebuie să se facă ceremonia solemnității locului unde va avea loc⁴¹ adunarea poporului, după consultarea auspiciilor, pentru ca tot ce s-a hotărît la Roma, prin puterea tribuniciană, să fie zădărnicit acolo în comiții. Toți vor aproba ceea ce hotărâsc consuli, fiindcă apelul la popor nu are nici o tărie cînd e făcut la o depărtare mai mare de o mie de pași de oraș, și atunci și tribunii, dacă vor cuteza să vină și acolo, vor fi nevoiți să se supună ordinelor date de consuli, o dată cu întreaga gloată a poporului. Pe tribuni îi sperie aceste vești, dar îi spăimîntă mai tare cuvintele mereu repetate ale lui Quintius, că el nu va mai face alegeri consulare:

„Statul nostru e așa de bolnav în toate încheieturile sale, încît nu mai poate fi salvat cu ajutorul leacurilor obișnuite. Republica are nevoie de un dictator, pentru ca acel care va mai îndrăzni să se atingă cu un deget de ea să simtă pe pielea lui însuși primejdia, fiindcă dictatura nu mai admite nici un fel de apel“.

XXI Senatul era strîns pe Capitoliu. Acolo au venit și tribunii cu poporul în mare fierbere. Masele făceau apel

prin strigăte puternice cînd la protecția consulilor, cînd a senatorilor; totuși n-au reușit să-l cîltimească pe consul din atitudinea lui, pînă cînd tribunii n-au făgăduit că se vor supune hotărîrilor senatului. Atunci, în urma raportului prezentat de consul în legătură cu cererile tribunilor și ale poporului, senatul dă niște decrete prin care se prevede că nici tribunii nu vor mai prezenta proiectul lor de lege în cursul acestui an, nici consulii nu vor mai scoate armata din incinta zidurilor orașului. Senatul și-a exprimat părerea că e dăunător intereselor republicii ca să-și continue consulii și în viitor funcția, după expirarea mandatului, și ca aceiași tribuni să fie aleși din nou.

Consulii s-au supus voinței senatului. Totuși aceiași tribuni au fost realeși, cu toată împotrivirea consulilor. Atunci și patricienii, ca să arate că nu sînt mai prejos de popor, au vrut, la rîndul lor, să-l aleagă din nou pe Lucius Quinctius în funcția de consul. În tot cursul anului n-a rostit consulul o cuvîntare mai violentă ca aceasta:

„Onorați senatorii! Să mă mai mir eu că vaza și autoritatea voastră nu mai prețuiesc nici cît o para în ochii poporului? Voi înșivă vă săpați propria voastră groapă. Poporul calcă în picioare decretul senatului, pentru că, în pofida lui, aceiași tribuni își continuă mandatul și pentru că voi înșivă vă încovoiați spinarea în fața voinței lor, lăsîndu-i, neștiințeriți, să vă zdrobească sub picioare, admițînd toate neghiobiile poporului; aceasta înseamnă că cei care-și fac de cap și sînt fără frîu în acțiunile lor au mai multă putere decît voi toți, în acest stat. Căci ce poate fi mai ușuratic și mai nechibzuit ca faptul acesta, să-ți tai singur craca de sub picioare dînd decrete, ca să le vezi că nu sînt respectate de alții, în schimb, tu să le respecti pe ale lor? Onorați senatorii, n-aveți decît să vă luați și voi după această gloată de zănațici! Voi, care vreți să fiți dați pildă tuturor celorlalți cetățeni, greșiți mult mai mult și cădeți într-un păcat mai mare dacă nu vă luați după pilda lor, chiar dacă plebeii nu v-ar imita pe voi întocmai. M-ar ride și găinile dacă nu i-aș imita pe tribuni și n-aș admite să fiu reales consul, pentru a nu contraveni hotărîrilor senatului. Caius Claudius, te pre-

vin, însă, că ești obligat, prin rostul tău de consul, să-i ții în frâu și să-i pui zăbală poporului ca să nu-și mai ia câmpii, iar în privința mea, te rog să fii convins că eu nu voi admite ca demnitatea și prestigiul meu să fie cu ceva adumbrite din pricina nepăsării tale, ci mă voi fâli și mai mult, fiindcă sînt încredințat că gloria mea va urca trepte și mai înalte prin respingerea onorurilor cuvenite, și pentru a mă vedea odată scăpat de pizma oamenilor, dacă ea totuși m-ar amenința în continuare“.

Și atunci, senatorii iau o hotărîre comună, dînd acest decret: „L. L. Quinctius să nu fie reales consul. Dacă vreun cetățean îi dă votul acestuia, nu se va ține seama de vot, considerîndu-l anulat“.

XXII Și-au fost aleși atunci consuli Quinctius Fabius Vibulanus, pentru a treia oară, și Lucius Cornelius Maluginensis. Tot în anul acesta s-a făcut un nou recensămînt al populației. S-a oficiat o ceremonie a purificării și s-a hotărît un moment de reculegere, pentru a se aminti și regreta căderea în mîinile vrăjmașului a Capitoliului, ca și pentru consulul căzut în luptă.

Sub consuli L. Cornelius și Q. Fabius, chiar la începutul anului au izbucnit din nou tulburări. Tribunii ațîțau din nou poporul.

În vremea aceasta, ștafetele venite de la latini și de la hernici au adus vestea că volscii au pus la cale un război uriaș și că legiunile volscilor au și intrat în cetatea Antium; că însăși această colonie terorizată de volsci avea de gînd să-i trădeze pe romani și să treacă de partea vrăjmașului. Numai cu mare trudă au putut fi înduplecați tribunii, ca să dea precădere acestui război față de celelalte probleme. Consulii și-au împărțit sarcinile: lui Fabius i-a revenit conducerea oastei romane spre Antium, iar Cornelius a rămas pe loc, pentru a apăra Roma, ca nu cumva să fie surprinși de vreun atac dușman, pentru că era cunoscut obiceiul că, atunci cînd romanii desfășurau operațiunile militare în vreo regiune, departe, năvăleau pe neașteptate cete de prădalnici pe teritoriul roman.

Hernicii și latinii au primit poruncă din partea Romei să pună pe picior de război o oaste, potrivit tratatului. Armata va fi alcătuită astfel: două părți din efective vor fi date de aliați, și a treia parte de romani. După ce aliații s-au prezentat la ziua fixată cu oastea lor, consulul și-a instalat tabăra la poarta Capena.

După ce a făcut inspecția întregii armate, consulul a pornit în marș către cetatea Antium. Și-a așezat apoi tabăra nu departe de această cetate și de tabăra de vară a dușmanului. Volscii însă nu se încumetau să dezlănțuie bătălia, fiindcă armata aliaților lor, aequii, nu venise încă, și de aceea își continuau pregătirile și întăririle, socotindu-se mai siguri în spatele parapetelor.

În ziua următoare, pentru ca romanii să nu fie amestecați cu aliații, Fabius a organizat fronturi separate, dând câte un sector fiecărei armate aliate, cu care a încercuit tabăra inamicului, întărită cu șanțuri și cu lucrări. El s-a așezat cu legiunile romane la mijloc. Apoi a dat poruncă să fie toată lumea atentă la semnalul său: aliații să înceapă atacul o dată cu romanii sau să se retragă în același timp, când el va da semnalul de retragere. Cavaleria fiecăreia din aliați a fost dispusă în spatele primei linii.

În felul acesta, Fabius a atacat tabăra vrăjmașă din trei părți, reușind să facă o încercuire completă. Strimtorindu-i zdravăn pe volsci, a izbutit să le străpungă apărarea, și volscii, nemaiputând să susțină atacul roman, au fost alungați din întăririle lor. Apoi el trecu dincolo de parapete și împinse tot puhoiul dușmanului intrat în derută, de groază, într-un sector al taberei sale proprii.

Atunci cavaleria, care privise numai la această bătălie, fiindcă fusese prea grea trecerea peste parapetele și șanțurile de apărare, acum având la îndemână câmpul deschis, pornește la exploatarea succesului, urmărind cetele răzlețe de fugari, bucurându-se și ea prin prețiosul sprijin de roadele victoriei, fiindcă a răzbit repede rămășițele îngrozite ale dușmanului.

Cumplit de mare a fost măcelul fugarilor și înăuntrul taberei, și dincolo de întărituri. Dar și mai mari au fost capturile, fiindcă potrivit, ca să poate fugi mai ușor, și-a aruncat

și armele. Toată oastea volscilor ar fi fost nimicită dacă fugarii n-ar fi ajuns la o pădure, dispărînd în desișul copacilor.

XXIII În timp ce se petreceau acestea în fața cetății Antium, aequii, trimițîndu-și înainte o oaste alcătuită numai din tineret unul și unul, au reușit să ocupe, în urma unui atac dat prin surprindere într-o noapte, fortăreața Tusculum. Cu restul de trupe își instalează tabăra nu departe de zidurile orașului Tusculum, pentru a împărți în două forțele de luptă ale vrăjmașului.

Această situație a fost adusă la cunoștință cu o repeziciune uimitoare întii la Roma, și de aici în tabăra romană de la Antium, ostașii fiind la fel de mișcați, de parcă ar fi fost vorba de cucerirea Capitoliului, atît de proaspăte și de vii în amintirea tuturor erau isprăvile și meritele tusculanilor. Toți găseau de cuviință că tusculanilor trebuie să li se dea ajutor fără întîrziere, fiindcă și romanii fuseseră amenințați de o primejdie la fel de asemănătoare cu a lor. Fabius, fără să mai pregete o clipă, a cărat repede în tabăra romanilor în cetatea Antium toată prada capturată. Lăsînd acolo o garnizoană mică, pornește în marș forțat spre Tusculum. N-a îngăduit soldatului să ia cu el decît armele și hrana pentru cîteva zile. Proviiziile le-a adus consulul Cornelius de la Roma.

Operațiunile desfășurate la Tusculum au durat cîteva zile. Consulul a atacat tabăra aequilor cu o parte din armata sa, cealaltă alăturînd-o unităților tusculane, în scopul recuceririi cetății lor. Totuși nu s-a putut veni de hac dușmanului prin forța armelor. Numai cu înfometarea a fost înfrînt. Cînd au văzut că nu mai au încotro și că au ajuns la capătul răbdărilor, aequii au capitulat. Toți dușmanii învinși, dezarmați și despuiati, au fost trecuți pe sub jug de către tusculani. Consulul roman i-a urmărit și pe aceia care căutau să se retragă într-o rușinoasă fugă spre vetrele lor, și la muntele Algidus i-a măcelărit pe toți pînă la unul. După biruință, și-a lăsat armata în tabăra așezată lingă Columen⁴² (așa se numește această localitate).

Celălalt consul, cînd a văzut că nu mai e nici o primejdie pentru Roma, fiindcă dușmanul fusese înfrînt, a părăsit și el Roma cu armata lui. În felul acesta, consulii, depășînd hota-

rele din două direcții pe teritoriile dușmanilor, trec prin foe și sabie și pustiesc îngrozitor, unul, țara volscilor, după o crâncenă bătălie, iar celălalt, țara aequilor.

Am găsit la unii analiști amintit faptul că anțiații s-au desprins de confederație, trădându-i pe romani, și că L. Cornelius, consulul, a întreprins această campanie și le-a cucerit cetatea. Eu însă nu pot să afirm acest lucru, fiindcă analiștii mai vechi nu istorisesc asemenea fapte.

XXIV După încheierea acestei campanii⁴³, la Roma patriicienii intră în panică, din pricina războiului pe care i l-au declarat tribunii. Aceștia susțin cu tot dinadinsul că: „printr-un vicleșug bine ticluit, poporul roman e ținut mai departe sub arme, în tabără, afară pe cîmp. Totul nu e decît o înșelătorie, pentru a zădărnici votarea legii; numai că trebuie să se știe că tribunii își vor continua cu dîrzenie opera începută”. Totuși praefectul orașului, Lucius Lucretius, a obținut din partea lor amînarea rezolvării propunerilor tribuniciene pînă la sosirea consulilor.

Prilejul acestor noi frămîntări a fost oferit și de o nouă dezvăluire: quaestorii A. Cornelius și Q. Servilius îi fixaseră termen de judecată lui M. Volscius, care în mod neîndoielnic fusese martor mincinos⁴⁴ în procesul lui Caeso. Erau multe dovezi că fratele lui Volscius n-a apărut niciodată în public, fiindcă zăcuse foarte multă vreme grav bolnav de lingoare, și că din cauza acestei boli a murit, după ce bolise mai multe luni la rînd; apoi, în vremea cînd martorul arătase în depoziția lui că Caeso a fost acela care i-a ucis fratele și că prin urmare Caeso a fost pe vremea aceasta la Roma, s-au găsit martori care au declarat că Caeso pe vremea omorului făcea parte din aceeași unitate militară cu ei, și au stat împreună tot timpul în tabără și că niciunul din ei n-a plecat în vreo învoire acasă; că dacă lucrurile n-ar fi stat așa, s-ar fi prezentat ei ca martori în procesul lui Caeso și l-ar fi demascată, cum trebuie, pe Volscius. Dar fiindcă Volscius nu avea curaj să apară în fața justiției, toate aceste dovezi, grămădindu-se asupra capului lui, făceau să fie neîndoielnică condamnarea, așa cum se întîmplase cîndva și cu Caeso, prin mărturia lui Volscius. Tribunii însă se opuneau

din răspuțeri acestui proces, declarînd că ei nu vor  ng doui quaestorilor să cheltuiască at ta vreme tulbur nd întreaga ședință a adunării poporului cu acest proces, dacă nu dau precădere legii lor.

Astfel, ambele chestiuni, legea și procesul lui Volscius, au fost aminate p n  la sosirea consulilor. C nd aceștia au venit în triumf împreună cu armata biruitoare în Roma, fiindcă nu s-a mai șoptit un cuv nt despre legea cu pricina, majoritatea poporului credea că tribunilor le e frică să mai pomenească de ea. Însă tribunii, care năzuiau să candideze pentru a patra oară (ne găsim acum către sfirșitul anului), au abătut atenția poporului de la această lege, pentru a se hotărî care vor fi viitorii tribuni aleși. Și cu toate că s-au împotrivit consuliilor cu același zel prelungirii mandatului lor de tribuni, ca și cum legea în chestiune ar fi adus vreo atingere sau scădere a prestigiului autorității lor, totuși și în această luptă victoria a fost de partea tribunilor.

 n același an a fost încheiată pacea și cu aequii, în urma cererilor lor stăruitoare. Recens m ntul început anul precedent și-a încheiat lucrările. Cu acest prilej s-a desfășurat a zecea ceremonie a purificării de la  ntemeierea Romei. La acest recens m nt au fost numărate 117 319 persoane. Consulii au dobîndit o mare glorie și în țară și peste hotare, fiindcă în afară au obținut pacea, iar înăuntru, poporul a fost mai puțin înverșunat împotriva patricienilor. Totuși, tot n-a domnit pace și înțelegere între cele două tabere.

XXV Cei doi consuli aleși, L. Minucius și C. Nautius, au reluat și pus în discuție cele două chestiuni rămase nerezolvate de anul trecut. Consulii împiedicau în același chip apariția legii, dar, la rîndul lor, și tribunii se împotriveau punerii pe rol a procesului lui Volscius. Numai că quaestorii dispuneau de o putere și o autoritate mult mai mare ca a lor. Alături de quaestorul M. Valerius, fiul lui Valerius, nepotul lui Volesus, fusese ales quaestor și T. Quinctius Capitolinus, care fusese de trei ori consul. Aceasta, cu toate că nu mai era în măsură să redea familiei Quintia pe fiul său Caeso și nici să-i înapoieze republicii pe cel mai de ispravă și mai vrednic dintre tineri,

totuși putea un lucru: pe martorul mincinos, din pricina căruia-i fusese alungat fiul nevinovat, luându-i dreptul de a se apăra, putea să-l urmărească pînă în pînzele albe, ca să fie pedepsit după lege.

Fiindcă tribunii, și mai ales Virginius, îi tot băteau la cap cu legea lor, s-a dat răgaz consulilor să cerceteze cu de-amănuntul cuprinsul și rostul ei, plănuiind ca, după ce poporul va fi lămurit ce înșelăciune se ascunde în spatele ei, atunci să se pună la vot în adunarea poporului dacă mai e cazul să se dea însemnătate acestei legi. Acest răgaz a potolit încordarea din oraș.

Numai aequii n-au vrut să se potolească: aceștia au călcat din nou condițiile tratatului încheiat cu romanii în cursul anului trecut, încredințînd comanda supremă a operațiunilor militare lui Grachus Cloelius. Pe vremea aceea, Grachus Cloelius era cea mai mare căpetenie din țara aequilor. Sub conducerea lui Grachus, aequii vin pe teritoriul lavicilor și apoi trec în ținutul tusculanilor, pîrjolind și jefuind totul în calea lor, și încărcăți de prăzi își instalează tabăra la Algidus. Q. Fabius, P. Volumnus și A. Postumius s-au înfățișat ca soli din partea Romei în tabăra aequilor, în numele republicii romane, ca să spună plîngerile pentru insultele aduse și nedreptățile făcute romanilor, și pentru a cere înapoi bunurile răpite, potrivit condițiilor tratatului încheiat.

Comandantul aequilor îi pofteste pe împuterniciții romanilor să-și dea în vileag însărcinările încredințate de senatul roman în fața stejarului, pentru că el are alte treburi mai importante. Un stejar uriaș se înalța majestos în această dumbravă, învăluind cu crengile sale cortul comandantului și oferind o răcoare plăcută celor ce ședeau în umbra lui. Unul din solii romani porni spre stejar, rostind următoarele cuvinte: „Și acest sfînt stejar și toți zeii din cer să audă că voi ați rupt tratatul de alianță încheiat, ca să fie în preajma noastră și acum cînd ne spunem plîngerea noastră, și să fie de față și atunci cînd ne vom încerca puterile pe cîmpul de luptă. Sintem încredințați că va veni cît de curînd și această zi, cînd vom pedepsi călcarea dreptului, și al zeilor, și al oamenilor, de unii ca voi“.

Cînd solii s-au întors la Roma, senatul a dat ordin unuia din consuli să conducă armata în campania contra aequilor, pornind-o împotriva lui Grachus, la Algidus; celălalt consul a primit însărcinarea să pornească un război de represalii, pustiind tot teritoriul aequilor.

Tribunii, ca de obicei, caută și acum să împiedice mobilizarea, și poate că pînă la urmă le-ar fi reușit planul, dacă nu s-ar fi dat de știre ivirea unei noi primejdii, care a stîrnit spaimă și neliniște în Roma.

XXVI Uriășe forțe sabine s-au apropiat cu gânduri vrăjmașe de zidurile Romei, pustiind totul în cale. Ogoarele au fost pîrjolate. Toată populația Romei a fost cuprinsă de o nouă groază. Atunci și poporul, din imboldul său propriu, a pus mîna pe arme. Cu toată împotrivirea tribunilor de a zădărnici mobilizarea, s-au înrolat ostași pentru două armate. Consulul Nautius conduce operațiile împotriva sabinilor. Instalîndu-și tabăra la Eretum⁴⁵, a pornit o serie de represalii împotriva sabinilor prin operații sistematice de pustiire și distrugere a teritoriului dușman, desfășurate de pîlcuri mai mici, și mai ales în timpul nopții, pricinuind un dezastru atît de cumplit sabinilor, încît, punînd devastările făcute de amîndouă taberele față în față, pagubele pricinuite de sabini romanilor erau floare la ureche, deoarece regiunile teritoriului roman păreau aproape neatînse.

Minucius însă nu s-a bucurat de același noroc, neavînd aceleași însușiri sufletești, pentru a-și duce la bun sfîrșit însărcinarea încredințată, căci, după ce și-a așezat tabăra nu departe de inamic, ședea cu frica în sîn în spatele întăriturilor taberei sale, deși nu avusese încă nici o ciocnire cu aequii și nu suferise vreo înfrîngere grozavă. Așa cum se întîmplă mereu, cînd potrivnicului îi e frică de tine, și ție îți crește curajul, așa și dușmanul a prins de veste și a atacat tabăra romană în timpul nopții; aequii văzînd însă că nu pot să spargă frontul roman, în ziua următoare au desăvîrșit operațiile de încercuire, săpînd șanțuri și parapete în jurul taberei romane. Totuși, înainte de a fi de tot închiși și de a li se zădărnici orice putință de ieșire, strecurîndu-se cu dibăcie prin valul de lucrări de împresurare,

construit de jur-împrejurul taberei romane, cinci călăreți romani au reușit să scape printre străjile dușmane, ducînd la Roma știrea că armata, împreună cu consulul, se găsește împresurată de sabini.

Această veste atît de rea a întrecut orice așteptări, romanii căzînd într-o grea deznădejde. De aceea, în capitală se iscase o panică atît de cumplită, încît tuturor li se părea că vrăjmașul a asediat chiar orașul, și nu tabăra romană. Senatul îl cheamă pe consulul Nautius să vină îndată la Roma. Însă, pentru că li se părea că nu se pot bizui prea mult pe mintea și priceperea lui, au găsit de cuviință să recurgă la numirea unui dictator, care să salveze republica ajunsă în grea cumpănă. Toată lumea a fost de acord să fie ales dictator L. Quinctius Cincinnatus.

Merită dărecare osteneală să se afle cîte ceva în legătură cu acest om, mai ales aceia pentru care bogățiile sînt mai presus de marile însușiri ale sufletului omenesc, și care nu pun preț nici pe cinstea omenească, nici pe celelalte virtuți ale omului, cîtă vreme la asemenea oameni totul se învîrte numai în jurul banului, în care ei să se scalde ca într-o gîrlă. Singura nădejde a poporului roman, în aceste vremuri de restriște, Lucius Quinctius Cincinnatus, își lucra mica lui țarină, de patru iugăre, dincolo de Tibru, în acel loc care poartă azi numele de livada lui Quinctius și unde se află acum șantierul navale⁴⁶. Acolo a fost găsit de trimișii senatului roman lucrînd cu sîrg la ogorul lui, fie că-l săpa cu hîrlețul, fie că-l ara cu plugul. Se știe că, în orice caz, era covîrșit și de grijile muncii lui trudnice. Și-au dat unii altora binețea cuvenită. Împuterniciții Romei l-au rugat apoi să binevoiască să-și îmbrace toga, pentru ca, spre binele patriei și al lui, să audă însărcinarea pe care i-o încredințează senatul și poporul roman, la care el a întrebat înmărmurit: „Oare treburile nu merg bine?” Poruncește apoi soției lui, Racilia, să-i aducă degrabă toga din colibă. După ce și-a șters sudoarea de pe frunte și de pe piept, și s-a scuturat și de colb, a apărut din nou, de astă dată înveșmîntat în togă, și atunci delegații romani l-au salutat ca pe un dictator, adresîndu-i urările, după datină. Apoi l-au poftit să vină în oraș, încunoștințîndu-l asupra mersului lucrurilor. Astfel, ei i-au spus că în rîndurile armatei romane dom-

nește panică. I s-a pus imediat la îndemână o barcă aparținând statului, pentru a-l trece dincolo de Tibru. La debarcare l-au întâmpinat cei trei fii ai săi, precum și rudele sale, și o mare parte din senatori. Însoțit de întreaga această mulțime de oameni și precedat de lictorii săi, a fost condus pînă la casa lui. Și poporul era în păr: numai că nu-l privea pe dictator cu ochii plini de bucurie ca patricienii, fiindcă se temea de o putere atît de mare încredințată unui asemenea om, cunoscut îndeobște prin atitudinea sa aspră și dîrzenia sa, și care acum avea să fie de bună seamă și mai neînduplecat. Toată lumea din oraș a stat de veghe și încordată toată noaptea. Totuși nu s-a întîmplat nimic deosebit.

XXVII În ziua următoare, înainte de răsăritul zorilor, Cincinnatus s-a prezentat în for, unde a numit pe Lucius Tarquinius comandant al cavaleriei romane. Acest om, deși dintr-o familie de patricieni, își făcuse serviciul militar în rîndurile pedestrimii, din pricina sărăciei; el își câștigase o mare faimă, fiind socotit cel mai iscusit și cel mai viteaz luptător din tot tineretul roman.

Cincinnatus, însoțit de comandantul cavaleriei, vine la adunarea poporului și vestește oficial suspendarea judecăților, dă ordin ca toate prăvăliile din oraș să se închidă, interzice tuturor orice activitate de interes particular. Apoi a dispus ca toți cetățenii apți pentru serviciul militar să vină înarmați și cu hrană pregătită pentru cinci zile, să aducă cu ei și cîte doisprezece pari⁴⁷ de persoană și toată lumea să fie prezentă în Cîmpul lui Marte înainte de apusul soarelui; porunci apoi ca acei cetățeni care erau prea vîrstnici pentru serviciul militar să îngrijească de hrana acelor soldați cu care erau învecinați, în vremea cînd aceștia își pregătesc armele și aduc parii, potrivit dispozițiilor.

Astfel, tot tineretul a pornit la treabă, ca să facă rost de pari. Fiecare i-a luat de unde i-a fost mai la îndemînă; nimeni nu i-a oprit. Și cu mare sîrg au îndeplinit ei toate poruncile dictatorului.

Armata romană s-a pus în marș. Toți ostașii stau cu inima-n dinți, gata de a se încheșta cu dușmanul, orice s-ar întîmpla.

Dictatorul se află în fruntea legiunilor romane; comandantul cavaleriei, în capul escadroanelor sale. În ambele formațiuni se auzeau cuvinte de îmbărbătare, potrivit unor asemenea grele clipe: „Întinde pasul! Toți ostașii să se grăbească, pentru a se ajunge pînă la noapte în fața dușmanului. Să se gîndească toți că atît consulul, cît și armata romană sînt împresurați de vrăjmași și că de trei zile au fost încercuți în tabăra lor. Nu se știe de nimeni ce poate aduce ziua de miine, nici ce se poate întîmpla pînă la noapte. O singură clipă poate hotărî și pecetlului de-a pururi cea mai însemnată și mai grea dintre situații“. „Grăbește-te, stegarule! Înainte ostași!“ strigau ei cu inima voioasă, spre placul comandanților.

Pe la miezul nopții, armata romană a ajuns la Algidus. Romanii, băgînd de seamă că au ajuns în apropierea dușmanului, s-au oprit în loc.

XXVIII Atunci dictatorul porni călare în jurul taberei dușmane și, atît cît e cu putință să-ți dai seama în timp de noapte, aruncînd o privire asupra întregii situații, după ce a recunoscut care e direcția și forma taberei dușmane, ordonă ofițerilor să aducă la cunoștința ostașilor dispozițiile sale: să fie deîndată puse grămadă ranițele și poverile, și apoi ostașii, numai cu armele și parii la ei, să reîntre în rînduri, fiecare la unitatea sa. Toată lumea a îndeplinit întocmai ordinul său. Apoi dictatorul își așază întreaga armată în aceeași formație în care mărșăluise, și înconjură tabăra inamică. Mai ordonă apoi ca atunci cînd el va da semnalul de atac, toți ostașii să scoată strigăte năprasnice, și îndată după aceasta fiecare roman să se silească să ajungă repede la șanțuri ca să rînduiască parii, făcînd fascinele pentru astuparea șanțului.

După ordin, a urmat semnalul. Toți ostașii execută fără șovăire dispozițiile primite. Strigătele de război răsună de jur-împrejurul taberei dușmane, pînă hăt departe, fiind auzite de armata romană încercuită. Dușmanul holbează ochii de spaimă. Romanilor le saltă inima de bucurie. Romanii își dau binețe unii alțora și își fac urări de bine, spunînd celor împresurați că strigătele de luptă vin de la camarazii lor, care

le-au sîrit în ajutor. Toate acestea îi sperie și mai tare pe aequii care erau de strajă.

Consulul spune că nu-i timp de zăbavă și aminare; strigătul romanilor nu înseamnă numai că au sosit ajutoarele din partea alor săi, ci că lupta a și început; n-ar fi de mirare că s-au trezit prea tîrziu, după ce tabăra inamică a și fost luată cu asalt dinafară. Și ca atare, ordonă armatei sale să pună mîna pe arme și să-l urmeze. Legiunile romane au pornit la atac în timpul nopții. Prin strigăte, ei atrag atenția dictatorului în ce parte situația lor era mai primejduită.

Aequii tocmai se pregăteau să zădărnicească încercuirea forțelor lor, cînd, pornindu-se atacul din partea romanilor împresurați, pentru ca să nu li se străpungă frontul și pentru ca romanii să nu poată trece peste tabăra lor, și-au îndreptat eforturile spre cei încercuiți, lăsîndu-i în pace pe asediatorii lor să-și ducă pînă la capăt pregătirile de luptă, în tot cursul nopții. Aequii au luptat toată noaptea cu armata consulară, pînă la ivirea zorilor.

Cum s-a crăpat de ziuă, aequii erau de tot încercuiți de oastea dictatorului, nemaifiind acum în stare să ducă lupta mai departe, nici măcar împotriva unei singure armate, dar pasă-mi-te cu două. Atunci, armata lui Cincinnatus, îndată ce și-a sfîrșit lucrările sale, a și pornit la asaltul redutelor taberei dușmane. Cînd nici nu se încheiase prima luptă, pe aequii îi amenință acum dezlănțuirea și a celei de a doua. Strînși în clește din două părți deodată, aequii au aruncat armele și, văzînd că nu mai au încotro, au și început să se roage cînd de dictator, cînd de consul, să nu-i omoare, ci să-i lase să se retragă, fără arme.

Consulul i-a trimis pe aequii care au capitulat la dictator; acesta, în indignarea lui, i-a făcut și mai tare de ris și de batjocură, pentru că el dă poruncă aequilor să-i aducă legați pe Grachus Cloelius și pe celelalte căpetenii ale lor; mai hotărâște apoi ca toată populația lor să părăsească și orașul Corbio⁴⁸. Cincinnatus așa le vorbi: „Lui nu-i face plăcere să vadă cum curge sîngele aequilor. De aceea pot să se retragă. Dar pentru ca să fie o mărturie vie că poporul lor a fost, în sfîrșit, înfrînt și supus, toți aequii trebuie să treacă pe sub jug“.

Din trei lănci se face un jug, dintre care două lănci sînt înfipte în pămînt și o altă lance e legată de-a curmezișul. Pe sub acest jug i-a trimis dictatorul pe aequi.

XXIX După ce dușmanul a predat romanilor tabăra sa plină de tot felul de capturi (aequii numai despuiați pînă la piele au fost lăsați să plece la vetrele lor), dictatorul a împărțit toată prada de război numai armatei cu care venise el; consulului și oastei sale le-a adus muștrări, spunînd următoarele: „Voi, ostașii lui Minucius, n-aveți dreptul să vă înfruptați din capturile luate dușmanilor, în mîna căruia era cit p-acî să cădeți pradă; la rîndul tău, Minucius, pînă te vei dezmetici bine și vei căpăta însușirile sufletești ale unui adevărat consul, vei fi degradat din rangul tău, pînă la acela de legat al acestor legiuni“.

Minucius a fost demis din consulat, rămînînd din ordin mai departe în rîndurile armatei. Totuși, ostașii acestei armate n-au cîrtit cîtuși de puțin împotriva dispozițiilor dictatorului, fiind atît de pătrunși pînă în adîncul sufletului, de situația grea din care au fost salvați, încît au trecut cu vederea muștrarea lui; mai mult, în semn de recunoștință, i-au oferit o coroană de aur, în greutate de o livră, salutîndu-l la despărțire, ca pe ocrotitorul lor.

În Roma, senatul prezidat de praefectul orașului, Q. Fabius, a decretat ca L. Quinctius Cincinnatus să fie purtat în triumf împreună cu armata lui atunci cînd va veni la Roma. Și într-adevăr, triumful i-a fost acordat: comandantii dușmanilor mergeau înaintea carului de triumf, escortați de străjile romane; urmau drapelele militare și apoi se înșiruiau unitățile dictatorului, încărcate cu prada capturată. Se spune că au fost apoi întinse mesele în fața tuturor caselor orașului, și mesenii, la rîndul lor, au urmat și ei carul lui Cincinnatus, cîntînd în cinstea lui cîntecele obișnuite la asemenea solemnități și rostind tot felul de glume și de strigături, întocmai ca la chefuri. În aceeași zi i-a fost acordată cetățenia romană comandantului tusculanilor, L. Mamilius⁴⁹, cu aprobarea într-un glas a cetățenilor Romei.

Dictatorul ar fi depus imediat mandatul său dacă nu l-ar fi ținut mai departe adunarea poporului, în vederea apropiatei judecăți a martorului mincinos, Marcus Volscius. Teama de dictator i-a oprit pe tribuni să mai pună bețe în roate acestui proces. Volscius a fost condamnat⁵⁰ și silit să plece în surghiun, la Lanuvium⁵¹. Abia acum dictatorul a renunțat la funcția sa, pe care o primise pe o perioadă de șase luni, și pe care o îndeplinise numai vreme de șaisprezece zile.

Tot în acest timp, consulul Nautius a luptat cu deplin succes împotriva sabinilor. În afară de pustiirea teritoriului lor, le-a dat ca lecție și o bătaie zdravănă. În locul lui Minucius a urmat la consulat Fabius Quinctius, care a fost trimis cu armata la Algidus.

La sfârșitul anului au fost din nou frământări în legătură cu proiectul de lege propus de tribuni. Senatorii s-au împotrivit să se aducă și să se dezbată acest proiect în fața adunării poporului, fiindcă cetățenii erau înrolați sub arme și erau departe cu unitățile lor. Totuși, poporul și-a impus din nou voința, fiindcă el și-a reales ca tribuni ai săi pe aceiași oameni, pentru a cincea oară. A mers vorba prin popor că a fost văzută prin Capitoliu o haită de lupi fugărită de ciini. Din cauza acestei întâmplări neobișnuite, socotită ca un semn ceresc, a trebuit să se facă o slujbă de purificare a Capitoliului, aducându-se jertfe zeilor. Acestea au fost evenimentele întâmplare în cursul anului acestuia.

XXX Au urmat consulii Quinctius Minucius și Caius Horatius Pulvillus. În timp ce dincolo de fruntarii domneau liniște și pace, în țară au continuat frământările, răscolite de aceiași tribuni, pe temeiul vechiului proiect de lege. S-ar fi ajuns cine știe unde cu tulburările (atât de aprinse erau spiritele), dacă nu ar fi venit, ca la comandă parcă, vestea că garnizoana romană din cetatea Corbio a capitulat în urma unui atac dat de aequi, romanii pierzând astfel această fortăreață înaintată.

Consulii convoacă îndată senatul. Acesta hotărăște înrolarea sub arme a unei oști alcătuite din trupe de strânsură, care e condusă îndată, fără întârziere, către Algidus. În fața noii

situații, au renunțat cu toții la neînțelegerile în legătură cu legea⁵² tribunilor. În schimb s-a iscat o nouă vrajbă, pe temeiul mobilizării armatei. Cât p-aci era să fie înfrântă puterea consulară de atitudinea tot mai dîrză a tribunilor, cînd cade pe capul romanilor altă pacoste: armata sabină coboară de pe plaiurile țării sale pe teritoriul roman, ca să-l prade și se apropie amenințător de Roma.

Teama de năvala sabinilor i-a împins pe tribuni să admită înrolarea sub drapel a cetățenilor. Însă numai în urma unei învoieli: de aci înainte să se aleagă cîte zece tribuni, fiindcă atîți cîți au fost pînă acum nu au adus un sprijin prea însemnat pentru popor, deoarece vreme de cinci ani au tot fost amăgiți de patricieni. De nevoie, patricienii au primit aceste condiții. Au pus și ei o singură condiție poporului: ca pe viitor să nu-i mai realegă pe aceiași tribuni.

Adunările pentru alegerile tribuniciene s-au ținut numai-decît, pentru ca să nu mai fie amîinate și acestea după războaie, cum s-a întîmplat și cu celelalte. Într-al treizecilea an⁵³ de la alegerea primilor tribuni s-a ales un număr de zece tribuni, cîte doi din fiecare clasă, stabilindu-se ca pe viitor acesta să fie numărul tribunilor aleși.

Acum are loc și mobilizarea. Minucius pornește cu oastea împotriva sabinilor; dar nici urmă de dușman: sabinii parcă intraseră în pămînt. Horatius se războiește la Algidus cu aequii, care masacraseră toată garnizoana romană din cetatea Corbio și cuceriseră și Ortona. El face mare prăpăd în rîndurile dușmanilor. Izgonește pe aequi nu numai din Algidus, dar și din Corbio și Ortona. Cetatea Corbio a fost însă dărîmată, ca pedeapsă dată locuitorilor pentru trădarea romanilor și pentru nimicirea garnizoanei lor.

XXXI După evenimentele acestui an, au ajuns consuli Marcus Valerius și Spurius Virginius. Și în țară, și în afară era liniște. Din pricina marilor revărsări de ape, grînele au suferit foarte mult, scumpindu-se viața. S-a votat legea referitoare la luarea de către stat a Aventinului, pentru a fi dat spre folosință poporului, ca să-și construiască locuințe pe el. Anul următor au fost realeși aceiași tribuni; sub consu-

latul lui Titus Romilius și al lui Gaius Veturius, ei propun din nou legea, și în toate adunările poporului dau acest cuvânt de ordine: „tribunilor le e rușine că numărul lor în zadar a sporit, fiindcă aceleași probleme zac nerezolvate de doi ani încheiați, în aceeași situație ca în toată perioada celor cinci ani scurși“.

Tocmai în toiul acestor frământări care îi zădărau la culme, vin în goana calului ștafetele din Tusculum, care aduc vestea că aequii sînt din nou pe teritoriul tusculan. Purtarea deschisă și îndatoritoare, precum și binefacerile primite de romani de la acest popor impuneau, ca o datorie de onoare, să nu se întîrzie cu ajutorarea tusculanilor.

Ambii consuli trimiși cu armatele lor găsesc pe inamic instalat pe vechile lui poziții de pe Algidus. Tot aici s-a dat bătălia. Mai mult de șapte mii de aequi au fost uciși pe cîmpul de luptă. Ceilalți au fost puși pe fugă. S-a capturat o pradă de război uriașă. Consulii au vîndut aceste capturi, fiindcă vistieria statului era secătuită. Ostașii au prins ură împotriva consulilor din această pricină, dînd apă la moară tribunilor, care au învinuit pe consuli în fața adunării poporului.

De aceea, la expirarea mandatelor lor, în timpul consulatului lui Spurius Tarpeius și Aulus Aterius, sînt trași în fața judecării Romilius — de către tribunul poporului Caius Claudius Cicero, și Vetusius — de către edilul poporului Lucius Alienus. Amîndoi au fost condamnați, spre marea indignare a patricienilor, unul la o amendă de zece mii de ași, al doilea — la cincisprezece mii de ași.

Lovitura dată împotriva consulilor romani n-a înmuiat de loc cerbicia noilor dregători. „Chiar dacă toți patricienii vor ajunge să fie osîndiți, poporul și tribunii tot nu vor putea să-și pună în aplicare legea“, spuneau patricienii. Atunci tribunii renunțară definitiv la ea, fiindcă legea se învechise și nici nu mai avea vreun rost acum să o aducă din nou în discuție. Și de aceea tribunii au hotărît să se învoiască omenește cu patricienii:

„Ar fi timpul să se pună capăt vrajbei. Dacă patricienii găsesc de cuvîntă că legile plebeilor nu sînt pe placul lor,

atunci să se învoiască la înlocuirea lor, alegîndu-se din sînul senatului comisii de cîțiva membri, ca să alcătuiască proiectele de lege care să fie de folos pentru ambele tabere, punîndu-le pe aceeași treaptă de egalitate, pentru ca să se bucure cetățenii deopotrivă toți de libertate“.

Patricienii n-au respins aceste propuneri. Ei au declarat însă că numai patricienii sînt îndreptățiți să dea legi. Toți au fost de acord asupra cuprinsului noilor legi; numai asupra legislatorului nu au fost înțeleși. Și atunci fură trimiși la Atena⁵⁴ Spurius Postumius Albus, A. Manlius și Publius Sulpicius Camerinus, ca împuterniciți din partea republicii romane, cu misiunea de a cerceta faimoasele legi ale lui Solon și pentru a cunoaște instituțiile și legislațiile Atenei și ale celorlalte cetăți grecești.

XXXII În anul acesta a fost liniște. Republica n-a mai fost supărată nici de peste hotare. Sub consulii S. Curiatius și Sex. Quinctilius în țară a fost liniște, nu ca de obicei, mai ales din partea tribunilor care n-au mai ațîțat tulburările. Pricina de căpetenie era că toată lumea aștepta cu nerăbdare solia plecată la Atena, ca să vină cu legile după care sînt cîrmuite țările străine.

Apoi, romanii au fost năpăstuiți deodată de două nenorociri, care au pus vîrf tuturor celor de pînă acum: s-a iscat foamete mare și a izbucnit din nou ciurma, două plăgi groaznice și pentru ființele omenеști, și pentru biete animale. Ogoarele au rămas pustii. Orașul s-a golit de tot de locuitori, nemaiprididîndu-se cu îngropatul morților. Numeroase familii vestite au fost lovite de doliu. Au fost răpuși de molimă flaminul quirinal Ser. Cornelius, augurul C. Horatius Pulvillus. În locul acestuia din urmă, augurii s-au grăbit să-și aleagă altul, pe C. Veturius, dîndu-i înțietate în fața altora tocmai pentru că fusese osîndit de popor. S-au stins din viață și alți bărbați de seamă: consulul Quinctilius și încă patru tribuni ai poporului. Anul acesta a fost de pomină prin atîta prăpăd în rîndurile întregului popor. Republica a fost scutită de un singur neajuns mai mare: n-au mai lovit-o și dușmanii de peste hotare.

Apoi a urmat consulatul lui C. Menenius și P. Sestius Capitolinus. Nici anul acesta n-a mai fost vreun război. În schimb, în țară au izbucnit din nou nemulțumirile și vrajba, fiindcă se întorseseră împuterniciții Romei cu legile din Grecia. Tribunii dădeau mereu zor ca să se pornească odată la drum cu alcătuirea noilor legi după modelul celor grecești. Atunci romanii au găsit cu cale să-și aleagă zece înalți dregători în fața cărora nimenea să nu mai cîrtească; nimeni să nu mai apelez la altă instanță, fie la senat, fie la adunarea poporului. S-a mai hotărît apoi să nu mai existe alți magistrați în afară de decemviri. A mai dăinuit o bucată de vreme neînțelegerea între cele două tabere pe temeiul dacă pot fi admiși în rîndurile decemvirilor și oameni din popor. Pînă la urmă, poporul s-a dat în lături, lăsîndu-i singuri pe patricieni la aceste înalte slujbe, punînd condiția să rămîină mai departe legea Icilia, dată pe Aventin, și să nu se știrbească vreo iotă din celelalte legi consfințite.

XXXIII După trei sute de ani de la întemeierea Romei, cîrmuirea cetății s-a schimbat din nou, trecîndu-se de la consulat la instituția decemviratului. Puterea a ajuns în mîna noilor dregători în același chip cum s-a trecut de la regalitate la consulat. Schimbarea însă a fost mai puțin simțită de popor, fiindcă n-a fost de lungă durată. Această nouă cîrmuire, care la început da semne de propășire, a luat o dezvoltare nefirească, și de aceea a ieșit în curînd din matcă. Din această cauză, simțindu-se că treburile statului alunecă pe un povîrniș greșit, romanii au revenit repede la formele vechi de conducere, hotărîndu-se ca doi dintre decemviri să poarte în continuare numele de consuli, care să fie investiți mai departe cu puterea consulară a vechiului regim.

Ca decemviri au fost următorii: Appius Claudius, Titus Genucius, Publius Sestius, Lucius Veturius, Caius Iulius, Aulus Manlius, Publius Sulpicius, Publius Curiatius, Titus Romilius și Spurius Postumius. S-a acordat o cinste deosebită lui Claudius și lui Genucius, din pricină că ei fuseseră aleși noi consuli pentru acest an, precum și lui Sestius, unul din consuli anului trecut, fiindcă el susținuse darea de seamă în legătură

cu această nouă cîrmuire în fața senatului, împotriva voinței colegului său de consulat. Tot acești trei decemviri alcătuiseră prima comisie care fusese trimisă la Atena cu această însărcinare specială. Astfel lor li s-a acordat această cinste, în semn de recunoștință pentru meritele lor deosebite, pentru că în primul rînd s-au achitat cu conștiinciozitate de îndatoririle primite, și, în al doilea rînd, fiindcă cei trei erau socotiți cei mai pricepuți dintre toți în privința consultării legilor străine, spre a le fi de folos în alcătuirea noului cod de legi.

Ceilalți decemviri i-au înlocuit îndată pe cei plecați în comisie la Atena. Cu prilejul celor din urmă alegeri de decemviri s-a recurs la oameni mai vîrstnici, fiindcă erau mai copti la minte și mai încercați în viață, pentru ca să se împotrivească cu mai puțină cerbicie hotărîrilor colegilor lor. Diriguirea tuturor acestor dregători era în mîna lui Appius, socotit prieten al poporului.

La început, Appius a avut o bună purtare, încît c de mirare cum, din prietenul poporului și susținătorul intereselor lui, a ajuns prigonitorul sălbatic și crud al poporului de mai tîrziu. Fiecăruia din decemviri îi venea rîndul o dată la 10 zile să-i vorbească poporului despre noua legislație și despre drepturile cetățeanului. În cursul zilei, cînd decemvirul era de rînd, i se acorda cinstea deosebită de a fi întovărășit de 12 lictori, ca unui demnitar de stat care veghea la respectarea drepturilor poporului. Fiecare din ceilalți dregători era însoțit numai de un slujitor.

În această unire și armonie încheată între ei (deși, uneori, cînd e vorba de interesele personale, aceasta nu folosește prea mult), decemvirii arătau cel mai mare zel și depuneau cel mai mare interes ca să fie toți deopotrivă. Era de-ajuns pilda de cumpătare și de bun simț a unuia, ca toți ceilalți să se ia după el. Cu toate că ei fuseseră aleși fără să se facă apel la adunarea poporului, cînd decemvirul Caius Iulius a aflat că în casa lui P. Sestius, de neam patrician, a fost ucis un om, căci în urma cercetărilor făcute s-a dezgropat cadavrul și s-a dezvăluit tot adevărul, l-a trimis pe făptaș în fața judecății, dînd în vileag în adunarea poporului această fioroasă nelegiuire. Însuși decemvirul C. Iulius i-a

fixat lui Sestius termenul de judecată. Tot el a fost procurorul în acest proces, susținând actul de acuzare în fața adunării poporului, singurul îndreptățit, după lege, să dea sentința în acest proces; și decemvirul s-a dat apoi deoparte, renunțând la dreptul său de judecător, lăsând pe seama poporului să facă dreptate.

XXXIV În timp ce și cei din fruntea republicii și poporul de rînd dorceau cu tot dinadinsul să se bucure de legi scrise, care să nu mai fie călcate de nimeni, ci să fie păzite de toată lumea, fără deosebire de rang sau avere, întocmai cum sînt privite și respectate proorocirile sfinte ale oracolelor, decemvirii se străduiau din răspuțeri să alcătuiască o constituție cu legi scrise. Cînd toată lumea aștepta aceste legi cu nerăbdare, stînd ca pe jeratic, decemvirii au convocat poporul, pentru a-i aduce la cunoștință legile celor zece table.

Decemvirii au poftit pe toți cetățenii „să vină și să citească legile alcătuite de ei și afișate în for, pe care ei le pun la îndemîna întregului popor, pentru binele, fericirea și propășirea statului, familiilor și urmașilor lor“. În măsura în care înțelepciunea a zece oameni a fost în stare să chibzuiască cum se cuvine pentru binele tuturor, decemvirii s-au străduit să alcătuiască aceste legi, cuprinzînd aceleași drepturi pentru toată lumea, ca să fie deopotrivă și în folosul celor de sus, și al norodului de jos. Prin unirea și chibzuința în sfat a mai multora la un loc se poate înfăptui orice pe lume. De aceea, toți cetățenii trebuie să cumpănească bine în mintea lor fiecare lege și fiecare articol în parte și să-și dea apoi părerea, și ceea ce li se pare lor că nu a fost bine gîndit și întocmit sau a întrecut măsura să aducă la cunoștința întregii obști. Poporul roman trebuie să fie îndrumat de asemenea legi, din care să reiasă că s-a avut în vedere înfăptuirea unirii și armoniei din sinul întregului popor și că această înfăptuire e ca și împlinită“.

În urma îndreptării pe alocurea, unde era nevoie, a felurite aliniate și puncte din aceste legi, fiindcă oricare cetățean putea să-și dea părerea în acest scop, legile celor zece table au fost votate de comițiile centuriate. Și astăzi, deși avem la

îndemînă un car de legi de asemenea natură, încît sîntem cufundați pînă-n gît de noianul lor, tot legile celor 12 table sînt izvorul întregului drept public și privat.

S-a lătit însă în lung și-n lat zvonul că ar mai lipsi două legi pentru ca această constituție să fie desăvîrșită. Dacă se vor adăuga și aceste două legi, atunci întregul drept roman va putea fi înjghebat și încheiat ca un tot încheiat. În așteptarea acestei întregiri, cînd s-a apropiat iarăși sorocul alegerilor, toată lumea și-a arătat dorința de a-i alege din nou pe aceiași decemviri, fiindcă poporul, în afară de faptul că simțea silă și dezgust de numele consulilor, pe care îi ura aproape ca și pe regi, era convins că pierduse nădejdea în sprijinul tribunilor săi, deoarece decemvirii se înțelegeau între ei și încuviințau apelul.

XXXV După ce s-a fixat termenul de alegeri al decemvirilor în ziua a treia de tîrg, patricienii și cei din fruntea statului au fost însuflețiți de cea mai aprigă ambiție și zel de a candida și reuși la alegeri. Patricienii priveau decemviratul cu teamă, de bună seamă sū nu piardă din mîină puterea și conducerea destinelor republicii, ce-ar cădea altfel în seama altora care, după părerea lor, nu sînt vrednici ca ei de o asemenea cinste. De aceea, aristocrații cerșeau votul într-un chip înjositor, rugîndu-i să le acorde încredere și să-i aleagă în această dregătorie, tocmai pe cetățenii acelu popor pe care l-au disprețuit pînă acum, luîndu-se mereu la harță cu el. Mai ales pe Appius Claudius îl îmboldea firea lui ca să lupte cu tot dinadinsul pentru păstrarea autorității și a vazei patricienilor, ajunsă acum în primejdie, și în același timp să cîștige și pentru el cinstea acestei înalte dregătorii.

Nimeni nu și-ar fi putut da seama atunci dacă Appius făcea parte din rîndurile decemvirilor sau din tagma candidaților. Un singur lucru observa lumea, că Appius umblă mai degrabă să se aleagă, în loc să-și vadă de dregătoria sa. Appius aducea învinuiri patricienilor că greșesc mereu, că sînt așa și pe dincolo, pe de o parte, iar pe de altă parte ridică în slăvi pe cei mai neînsemnați și mai lipsiți de vază dintre candidați. Apoi se amesteca prin for cu toată lumea, întîlnin-

du-se mai ales cu foștii tribuni Duilii și Icillii, vîrîndu-se în sufletul lor aproape, pentru a fi susținut de ei în fața poporului. În cele din urmă, înșiși colegii lui de funcție, care îl sprijiniseră cu tot dinadinsul pînă acum, au început să se uite după el cu ochi mirați, fiindcă le cam da de bănuît intențiile lui Appius. Reieșea limpede că Appius nu are gînduri curate. Semnele acestei prietenii prea fățișe pentru popor nu erau așa, la voia întîmplării și fără țintă, fiindcă toată lumea îl cunoștea cît de trufaș și de acru se purtase pînă acum față de popor. Toți erau încredințați că Appius, întrebuițînd asemenea căi, trăgînd de mîneacă pe oricare și șoptind la urechea fiecăruia, nu urmărește să iasă din dregătorie, ci, dimpotrivă, își pregătește terenul și-și caută mijloace pentru a-și prelungi, cu orice preț, funcția.

Însă, fiindcă nu îndrăzneau să-i dezvăluie țelurile ascunse și să-i atace fățiș pornirile și lăcomia lui, atunci aristocrații caută să-l atragă de partea lor, prin momeli, făcîndu-i pe plac și ațîțîndu-i patimile. Patricienii îl însărcinează într-un glas să fie căpetenia alegerilor, cu toate că Appius era cel mai tînăr dintre toți. Aceasta era o meșteră cale prin care Appius putea fi dat ușor deoparte, spre a nu fi ales în rîndurile decemvirilor, fiindcă în afară de cazul tribunilor, care fuseseră realeși fără întrerupere, dîndu-se astfel cea mai urîtă pildă de călcare a legilor și datinilor țării, după patricieni, nu trebuia să se mai repete cu nimeni acest procedeu.

Intr-adevăr, Appius a declarat pur și simplu că va fi numai îndrumătorul adunării în vederea alegerilor, și că el crede că cu ajutorul zeilor va izbuti să-și îndeplinească sarcina sa. Totuși, el a folosit acest moment prielnic ca să-și tragă spuza pe turta lui. Appius, după ce și-a înlăturat cu dibăcie pe contracandidații cu cei mai mulți sorți de izbîndă, făcînd o învoială⁵⁵ cu cei doi Quincții, și cu Capitolinus, și cu Cincinnatus, și după ce a scăpat și de unchiul său, Caius Claudius, cel mai dîrz susținător al intereselor patriciatului, precum și ale altor persoane de vază, el și-a impus oamenii săi, alegînd ca decemviri tocmai pe aceia care nu erau de loc fruntea țării, și în primul rînd s-a ales pe sine. Oamenii de ispravă, care nu-l crezuseră în stare de o asemenea cutezanță,

nu i-au aprobat de loc o asemenea purtare. O dată cu el au fost aleși Marcus Cornelius Maluginensis, Marcus Sergius, Lucius Minucius, Quinctius Fabius Vibulanus, Quintus Pactilius, Titus Antonius Merenda, Caeso Duilius, Spurius Appius Cornicen și M. Rabuleius.

XXXVI Acuma însă Appius încetă să mai joace cum îi căntau alții. După ce a fost ales, începu să-și ducă viața și să se conducă după bunu-i plac, și în același timp căuta să îndrumeze și pe noii săi colegi de dregătorie și să-i învețe anumite deprinderi, luându-se după felul său de a fi, încă înainte de a intra în funcție. În fiecare zi se adunau numai ei singuri, neîngăduind altora să fie de față la ședințele lor. Ei singuri se întruneau, ei singuri se consfătuiau, de parcă în afară de ei nu mai exista nimeni pe lume. Ei singuri puneau la cale, în taină, tot felul de planuri. Ajunseră cu nasul atât de sus, încât nu mai primeau pe nimeni, nici nu se mai uitau la nimeni. Decemvirii și-au dat, în sfârșit, arama pe față prin prosteeasca lor îngâmfare.

În felul acesta ei și-au prelungit puterea pînă la 15 mai, care pînă la acea vreme era stabilită pentru intrarea în funcție a tuturor dregătorilor statului. Însă chiar din prima zi a cîrmuirii lor, decemvirii au băgat spaima în toată lumea. În timpul decemviratului dinainte se păstrase datina ca fiecare decemvir să fie însoțit de 12 lictori cu fasciile lor, fiecare o dată la 10 zile, urmînd ca și ceilalți, în ordine, să dispună de aceste insemne, ca pe vremea regilor. De astă dată a apărut fiecare decemvir însoțit de cîte o gardă de 12 lictori, cu fascii și securi. Ceata lor de 120 de lictori umpluse forul, rotindu-și la dreapta și la stînga mînunchiul lor de crengi și cu securea legată la mijloc. Decemvirii tîlmăceau această purtare a lor în felul acesta, că niciunul din ei nu poate renunța la secure; mai mult, ei pretindeau că au fost aleși fără apel. Oriunde se vedeau, însă nu ca unul, ci ca zece regi, teama mulțimii era cu atît mai îndreptățită, cu cît nu numai norodul de jos, ci și înșiși fruntașii patricienilor își arătau îngrijorarea, fiind convinși că ei caută numai noduri în papură și numai prilej de a porni la vărsări de sînge.

Numai să îndrăznească vreunul să-și ridice glasul și să pomenească de libertate, fie la ședințele senatului, fie la cele ale adunării poporului, că fără întârziere au să și intre în funcție fasciile și securea, ca să-l învețe minte pe loc pe semeț.

Nimeni nu mai putea acum recurge nici la sprijinul poporului, fiindcă decemvirii desființaseră dreptul de apel la adunarea poporului, iar buna înțelegere dintre decemviri înlăturase orice drept de critică și de împotrivire. Anul trecut, decemvirii îngăduiseră să se aducă orice fel de îndreptări legilor, și ori de câte ori se apela la unul din colegii lor, în timpul funcției, ei aduceau la cunoștința poporului tot ce chibzuiau și hotărau că e bine și că e în interesul republicii.

De astă dată, o bucată de vreme toată lumea, fără deosebire de stare, ajunsese cu sufletul la gură de spaimă. Încet, încet, însă, decemvirii i-au lăsat deoparte pe patricieni, vărșindu-și mânia numai asupra gloatei de rînd necăjite. Plebea a ajuns calul de bătaie al acestor înalți slujbași, prin poftel lor desfrîinate, prin dezmățul și actele de cruzime și neomenie. Pe decemviri îi interesa acum persoana, nu cauza cetățeanului, dacă avea sau nu dreptate, deoarece bunul plac înlocuise puterea legilor. Decemvirii nu se mai oboseau să meargă pînă în for ca să împartă dreptatea. Forul era prea departe. Ce? Treaba asta nu se poate face și la ei acasă? În for dădeau numai verdictul.

Dacă vreunul din cetățeni ar fi făcut greșeala să mai plictisească pe încă un decemvir, nemulțumindu-se cu cel căruia îi incredințase înția dată pricina lui, apoi avea să se căiască toată viața de ceea ce a făcut, fiindcă avea să piardă și ce câștigase mai înainte. Se lățise zvonul prin lume, fără să se știe izvorul, că noii cîrmuitori au făcut între ei o învoială cu legămînt, nu numai pentru anul în curs, ci cît or trăi ei, să nu mai convoace adunarea poporului și, în același timp, să-și păstreze fără întrerupere dregătoria decemviratului, pe care a înșfăcat-o atît de bine în ghearc.

XXXVII Și atunci plebeii, în deznădejdea lor, își îndreptară din nou privirile către patricieni, căutînd la ei scăparea,

încredințați că vor putea redobîndi libertatea pierdută, deși cu sprijinul acelor care pusese războiul pe grumazul republicii. Și căpeteniile patricienilor îi urau pe decemviri, dar și plebea. E adevărat, patricienii nu încuviințau ceea ce făceau decemvirii, însă erau încredințați că poporul își merită soarta. Patricienii nu voiau să scape poporul căzut în lanțurile robiei, de teamă să nu se avînte din nou în zbor spre libertate. De aceea, la rîndu-le, și patricienii se năpusteau mai fără milă ca înainte pe capul truditului popor, împilîndu-l și făcîndu-i tot felul de neajunsuri, pentru ca, amăriți și otrăviți de starea lor de față, cetățenii doar, doar se vor convinge că era mai bine înainte, pe vremea celor doi consuli, astfel încît să dorească reîntoarcerea vremurilor apuse.

Se scursese aproape tot anul, cînd s-au mai adăugat încă două table de legi la cele zece table ale anului trecut. Nu mai era acum nici o pricină pentru ca acești zece dregători ai republicii să rămînă mai departe în funcție, cu atît mai virtos cu cît și aceste legi trecuseră prin fața comițiilor centuriate și fuseseră și votate. Poporul aștepta acum ca decemvirii să fixeze cît de curînd data alegerii noilor consuli. Poporul se mai frămînta în fel și chip cum ar putea să se reînființeze tribunatul, care a fost stîlpul libertății lor.

În schimb, decemvirii nu aduceau în discuție vorba nici de adunarea poporului, nici de alegeri, deși ei, ca să arunce praf în ochii mulțimii, își luaseră în jurul lor, la începutul dregătoriei, o sumă de foști tribuni, ca să arate că sînt de partea plebei. Acum însă renunțaseră la tribuni și se înconjuraseră în schimb de o șleahtă de patricieni tineri.

O haită de asemenea dezmățați înconjuraseră reședința decemvirilor. Aceștia jefuiau și terorizau plebea, luîndu-i cu japca toată agoniseala trudei. Luau tot ce le poțea inima și le atrăgea ochii de ulii hrăpăreți, fiindcă dreptatea era acum de partea pumnului și a celui mai tare. Nimeni nu mai scăpa de lovituri, nimeni nu mai era cruțat. Pentru ceata asta de haidamaci, spatele fiecărui cetățean era bun de dezghinat cu bîzdoaca. Pe unii îi trimiteau pe lumea cealaltă cu bîta, pe alții îi despicau în două cu securea. Și, pentru ca truda lor cu mînjitul mîinilor de sînge să nu fie degeaba, după căsăpirea în chinuri

a bietului cetățean, se făceau haidamacii stăpîni pe bunurile și averea răposatului. Șleahta asta de aristocrați stricați pînă în măduva oaselor, momiți cu asemenea ciștiguri, își făcea de cap, luînd în răspăr orice drept și călcînd orice dreptate, amenințînd pe față libertatea și bunurile cetățenilor.

XXXVIII A venit și ziua de 15 mai. Totuși, de ziua aceasta n-au avut loc alegeri⁵⁶ de nici un fel de magistrați, deși decemvirii erau obligați prin lege să iasă din dregătorie la expirarea mandatului și să redevină simpli particulari. Decemvirii apar mai departe în public cu aceeași lipsă de obraz, prelungindu-și exercitarea funcțiilor lor și folosind același fast și aceleași semne ale puterii lor. Parcă ieșise din mormînt regalitatea. Toată lumea se văita că libertatea a pierit de-a pururi. Nu mai apare de nicăieri un apărător care să lupte și să răz-bune răpirea libertății; de nicăieri nu se ivește un licăr de nădejde pentru viitor. Romanii își pierduseră orice încredere, mai ales că acum începuseră să-i disprețuiască și neamurile megieșe. Romanii erau zbuciumați și amăriți, convinși fiind că unde există tiranie, acolo a dispărut libertatea.

Sabinii au pornit o acțiune de uriașe proporții, pustiind teritoriul roman. După ce au jefuit nesupărați țara, de-a lungul și de-a latul ei, căzînd pradă în mîinile lor numeroase ființe omenеști și mari ciurde de vite de-ale romanilor, sabinii și-au retras unitățile către cetatea Eretum, pe lîngă care fuseseră înainte în trecere, și aici își instalară tabăra, în nădejdea că poporul roman va rămîne pe vecie dezbinat, fiind atît de ros de această racilă, încît nu se va putea mobiliza armata.

Nu numai ștafetele au stîrnit groaza în locuitori cu veștile lor sumbre, ci și fuga în neorînduală a țaranilor pe străzile orașului. Decemvirii, găsindu-se acum între ciocan și nicovală, fiind urțiți și de patricieni, și de plebei, se frămîntă neștiind ce să facă. Lovitură după lovitură cade pe capul lor. Pe de altă parte, și aequii își instalează tabăra pe Algidus. Solii veniți din Tusculum dau de veste că și țara lor a fost trecută prin foc și sabie de aequi, și de aceea vin să ceară ajutor romanilor.

Decemvirii, înspăimîntați de această nouă pacoste, cer sfatul senatului, întrebîndu-l cum vede dezlegarea acestei stări de

lucruri în care se află republica, amenințată acum de două războaie deodată. Decemvirii dau poruncă senatorilor să se adune la ședință, cu toate că știu prea bine cât de mare are să fie furtuna stîrnită de ura tuturor cetățenilor împotriva lor. Presimt că pe capul lor va cădea vina că satele și ogoarele au fost pustiite de vrăjmași și că vor fi învinuiți că ei sînt pricina tuturor relelor care s-au abătut asupra Romei. Sînt încredințați că de bună seamă și senatul va căuta să-i dea afară din dregătorie, luîndu-le puterea din mînă, dacă nu se vor strădui să se strîngă toți într-un mănunchi și dacă nu vor fi uniți⁵⁷, spre a opune o temeinică rezistență atîtor dușmani dinafară, și dacă nu vor înăbuși pornirile sălbatice ale unui pumn de căpăținoși care au luat-o razna.

Cînd s-a auzit în for glasul crainicului care convoca din ordinul decemvirilor pe senatori la ședință, plebea a rămas uluită ca în fața unei situații noi, neprevăzute, fiindcă de atîta amar de vreme se renunșase la obiceiul consultării senatului, și se întreba fiecare: „oare ce s-o fi întîmplat că după atîta timp se revine din nou la matcă și se reîncep ședințele?” Cetățenii erau convinși că, dacă a mai rămas vreo urmă de libertate, aceasta se datorează, în primul rînd, numai vrăjmașului și numai războaielor.

Decemvirii se uitau în toate părțile prin for, ca să vadă dacă nu există pe acolo vreun senator. Mare minune dacă întîlnesc vreunul din ei. Poporul își aruncă privirile cînd asupra clădirii senatului, cînd asupra decemvirilor rămași izolați de toată lumea, talmăcind aceasta astfel: senatorii vor refuza să se supună ordinului și nu se va înfățișa nimeni la ședință, cîtă vreme acest ordin pornea de la o autoritate inexistentă, care abuza de o putere ce nu-i mai aparține, fiindcă decemvirii care sînt acum simpli particulari nu au nici voie, și nici drept să convoace senatul. Iată, prin urmare, un prilej nimerit pentru popor de a-și recîștiga libertățile răpite. Iată momentul cînd poporul trebuie să se alătore ca tovarăș senatului. După cum senatorii trebuie să nu răspundă la chemarea decemvirilor de a lua parte la ședințe, la fel și poporul trebuie să refuze să se înroleze sub arme. Astfel de gînduri frămîntau mintea poporului.

Prin for nu se găsea nici un senator. La fel, în tot

cuprinsul oraşului, dacă se găsea, ici, colo, câte unul. Scîrbiţi de starea urîită a lucrurilor, senatorii se retrăseseră la ţară. Fiecare îşi vedea de treburile sale, atîta vreme cît erau convinşi că republica se află pe miini rele şi nepriecute şi că viaţa publică normală încetase. Senatorii erau de părere că trebuie să rămînă cît mai departe de evenimentele politice, atîta vreme cît ei sînt izgoniţi din rosturile lor de răspundere de la conducerea statului de o ceată de neisprăviţi, care cîrmuiesc prin abuz şi tiranie.

Cînd decemvirii au băgat de seamă că senatorii nu vor să răspundă la chemare, au trimis din nou crainici să-i caute pe la casele lor, şi dacă nu vor să vină, să-i silească să plătească amendă⁵⁸. Atunci cînd slujitorii, trecînd pe la casele lor, i-au întrebat pentru ce nu vor să vină la şedinţe, unii din membrii familiilor senatorilor au răspuns că aceştia nu se află în localitate, ci sînt plecaţi la ţară. De bună seamă decemvirii ar fi preferat să fie încunoştinţaţi că senatorii se găsesc la casele lor, dar că refuză să se supună ordinului dat. De aceea ei poruncesc încă o dată să vină toţi, anunţîndu-i că în ziua următoare va avea loc şedinţa senatului.

A doua zi însă, spre marea mirare a decemvirilor, senatul e în păr, peste orice aşteptări. De aceea, poporul a crezut că libertatea a fost din nou trădată de patricieni, deoarece, cu toate că acum decemvirii nu mai făceau uz de puterea lor, fiind simpli cetăţeni, deci fără răspundere în stat, totuşi senatorii au ascultat de ei, ca şi cum ordinul decemvirilor ar fi fost dat pe temeiul unui drept legal.

XXXIX Şi atunci senatorii s-au prezentat la şedinţă, aşa ne spun analiştii, de frica pedepsei, nu din convingere. Se istoriseşte că Lucius Valerius Potitus, în urma prezentării dării de seamă de către decemviri asupra situaţiei interne şi externe, înainte ca senatorii să-şi dea pe rînd părerea, a cerut să i se îngăduie să vorbească asupra situaţiei politice a republicii. Fiîndcă decemvirii i-au interzis prin ameninţări să vorbească, Valerius Potitus a declarat că atunci se va adresa poporului. Declaraţia lui a dezlănţuit furtuna. La rîndul lui, şi M. Horatius Barbatus a pornit la luptă cu aceeaşi îndrîjire. El a spus:

„Deși are de-a face acum cu zece Tarquinii, el le atrage atenția decemvirilor că tirania regală a fost de mult izgonită de Valerii și de Horații. De aceea să țină seama că pe vremea aceea oamenii nu simțeau atîta scîrbă pentru numele regelui, de vreme ce acest cuvînt a rămas mai departe în datine, fiindcă ne e îngăduit să ne adresăm atotputernicului Jupiter cu același nume de rege pe care i l-am acordat și lui Romulus, întemeietorul patriei noastre, precum și celorlalți cîrmuitori care au urmat după el, cuvîntul acesta de rege rămînînd pomenit în mod oficial la solemnitățile cele mari ale sacrificiilor. Și pe acele vremuri, ca și acum, tot trufia și apucăturile tiranice ale regelui au fost greșelile care au stîrnit ura poporului. Cînd pe acele vremuri lumea n-a mai putut îndura aceste păcate ale regelui sau ale fiului său, cum își închipuie decemvirii că poporul le-ar putea răbda acum, cîtă vreme, la urma urmei, nu sînt decît niște particulari? Să ia aminte decemvirii ca, atunci cînd îi opresc pe cetățeni să-și rostească cuvîntul liberi și nestingheriți în incinta senatului, să nu se trezească că va fi prea tîrziu, deoarece de dincolo de aceste ziduri ale curiei s-ar putea face auzit un alt glas mai puternic: glasul poporului!

El, Valerius, nu vede pentru ce nu i-ar fi permis și lui, ca simplu cetățean, să convoace adunarea poporului, cîtă vreme foștii dregători, ajunși acum simpli cetățeni, își îngăduie să adune senatorii! Dacă au poftă, n-au decît să încerce pe pielea lor proprie furia cu care își va răzbuna poporul suferințele sale pricinuite prin răpirea libertăților. Abia atunci își vor da ei seama cît de nedreaptă și nelalocul ei a fost lăcomia lor de putere și mărire, numai că va fi prea tîrziu. Îndrăznesc decemvirii să raporteze situația statului, vorbind de războiul cu sabinii? Oare există vreun război mai mare și mai greu ca acesta dus de poporul roman împotriva decemvirilor?

Decemvirii au fost aleși cu un singur scop: întocmirea legilor țării. Cu toate acestea, tocmai ei au fost aceia care au înlăturat orice drept și orice libertate în stat. Decemvirii au fost aceia care au suprimat alegerile, magistraturile și pe dregătorii aleși, și care trebuiau să se schimbe în fiecare an, fiindcă acesta e singurul mijloc de a pune libertatea pe aceeași treaptă

cu egalitatea. Și cine a făcut toate acestea? Tocmai aceia care, deși sînt ca toată lumea, se împăunează cu lictorii și fasciile lor și cu puterea lor deopotrivă cu a regilor. După detronarea și izgonirea regilor au fost aleși dregători numai din rîndurile patricienilor. Mai în urmă însă, după retragerea poporului pe Muntele Sacru, au fost aleși cîrmuitori și din rîndurile plebeilor. El le pune stăruitor decemvirilor această întrebare: Din care din aceste două tabere fac ei parte? Sînt oamenii poporului? Dar ce au făcut decemvirii pentru popor și prin mijlocirea lui? Sînt oamenii aristocrației, ei, care nu au convocat la ședință senatul măcar o dată vreme de un an? Și apoi, mai au și îndrăzneala să interzică senatorilor să-și dea părerea și să se intereseze de mersul treburilor și evenimentelor din republică? De aceea, decemvirii să nu-și pună nădejdea în faptul că cetățenii au să se sperie mereu de primejdiile de dincolo de hotare. Tot poporul geme înăbușit, fiindcă e atît de asuprit și de pătimit din pricina tiraniei decemvirilor, încît nu va mai ține seama de nici o altă primejdie.“

XL Pe cînd Horatius rostea aceste cuvinte cu un glas atît de răspicat, decemvirii se simțeau în mare încurcătură, neștiind ce să mai facă: să-și arate colții mîniei? Să treacă cu vederea toate acestea? Pînă la urmă au bîgat de seamă că nu au nici o porțiță de scăpare. În schimb însă, cuvîntarea lui C. Claudius, unchiul decemvirului Appius, semăna mai mult a rugăciune decît a mustrare, fiindcă el, pomenind de fratele lui mort și de tatăl lui stins din viață și tot neamul lui răposat, căuta să-și înduioșeze nepotul, spunîndu-i:

„Să-și amintească mai degrabă de legăturile sale firești cu obștea poporului, în mijlocul căruia s-a născut el, și să-și dea seama cît de murdară-i învoiala pe care a încheiat-o cu ortacii lui de blestemății. Cu lacrimi în ochi îl roagă să se gîndească, în primul rînd, la soarta lui, la salvarea sa proprie, și apoi la interesele republicii. El e convins că republica, cu voia sau fără voia decemvirilor, își va recăpăta drepturile sale, fără doar și poate. Însă mai știe că dintr-o mare zarvă și tulburare pot izbucni vulcani de ură. Tocmai de urmările acestei uri se teme el.“

Cu toate că decemvirilor le venea să-l oprească din vorbă și să-i atragă atenția că trebuie să se mărginească la chestiunea care era la ordinea zilei, totuși s-au rușinat să-l întrerupă pe Claudius. De aceea, acesta și-a arătat în cele din urmă care sînt vederile sale, spunînd că nu se poate lua nici o hotărîre. Toți senatorii de față au stăruit să arate că nici ei nu mai sînt acum decît niște simpli cetățeni particulari, așa cum a întărit și Claudius. Mulți din rîndurile foștilor consuli au fost de aceeași părere.

S-a mai dat însă și o altă părere, cu greutate numai în aparență, fiindcă nu avea sorți de izbîndă, și anume ca patricienii să recurgă din nou la numirea interregilor. Dacă s-ar fi încuviințat propunerea acestuia, atunci ei ar fi recunoscut pe acești dregători care convocaseră senatul, cu toate că tot cel care și-a exprimat punctul de vedere că nu se poate lua nici o hotărîre de către senat declarase că decemvirii, la urma urmei, nu sînt decît niște simpli cetățeni.

Cum chestiunea decemvirilor începuse să intre pe un alt făgaș, L. Cornelius Maluginensis, fratele decemvirului M. Cornelius, care se înscrisese într-adins ultimul la cuvînt, făcînd parte din tagma foștilor consuli, s-a prefăcut că e tare îngrijorat de primejdia războiului. În schimb, acesta își susținea cu dibăcie și fratele, și pe tovarășii lui. Spunea că el se miră cum de se întîmplă că tocmai aceia care au contracandidat la postul de decemviri, tot ei sau foștii lor susținători, îi atacă acum cu atîta înverșunare? Se mai miră pentru care pricină tocmai aceia care nu s-au sinchisit de loc vreme de atîtea luni de zile de acest temei, atunci cînd era liniște și pace în sînul republicii nu și-au pus întrebarea dacă în fruntea treburilor statului se află cîrmuitorii săi îndreptățiți? Și aceștia care pun paie pe foc și ațîță răzmerița în țară, cum de nu-și dau seama că dușmanul e aproape la porțile orașului? Oare nu se gîndesc ei că, atunci cînd e vrajbă, dezordine și haos în țară, toată lumea umblă fără căpătii și nu dă socoteală nimănui de ceea ce face? Cînd toți se frămîntă, în mod firesc, cu probleme mult mai grele, el nu e cîtuși de puțin înclinat să treacă ușor cu vederea peste miezul lucrurilor și să nu dea înțietatea cuvenită războiului, care e temeiul cel mai însemnat.

De aceea el propune să hotărască senatul dacă e bună sau nu părerea lui Horatius și Valerius ca decemvirii să fie socotiți decăzuți din funcție înainte de 15 mai, sau să se decidă rezolvarea problemei după sfârșitul acestor războaie care ne amenință acum; și deci, după ce se va face din nou liniște în sinul republicii. Deocamdată el sfătuiește și-l îndrumază pe Appius Claudius, pentru că îl știe cât de bine a condus alegerile decemvirilor, ca să-și dea socoteala dacă aceștia au fost aleși numai pe timp de un an, sau pînă la alcătuirea definitivă a constituției care lipsea, sau și pînă la intrarea ei în vigoare. În momentul de față se vorbește de orice, în afară de război. Dacă cineva crede de cuviință că războiul a fost numai un zvon neînsemnat și că nu numai ștafetele au adus vești scornite, ci și solii tusculanilor au venit cu asemenea ticluri, el e de părere să se trimită iscoade care să adeverească situația pe teren și să aducă la cunoștință ce au văzut la fața locului. Dar dacă au încredere în veștile și în solii aliaților, atunci se cade să mobilizeze armata în cel mai scurt timp. Decemvirii trebuie să ia comanda oștilor, conducîndu-le acolo unde fiecare din ei găsesc de cuviință că trebuiesc desfășurate operațiunile militare. Nimeni nu poate răsturna ordinea firească a lucrurilor și da precădere unei alte probleme.

XLI Grupul senatorilor tineri a fost acela care a căutat să impună această părere. Văzînd această situație, Valerius și Horatius au izbucnit și mai năprasnic, răcnind aproape: „Să li se îngăduie să discute problema de competență asupra intereselor supreme ale republicii. Dacă nu li se permite aceasta și întîmpină împotrivire, atunci se vor adresa adunării poporului. Căci nu există nici un particular, fie că se află în incinta senatului, fie că va fi în adunarea poporului, care să fie în stare să-i împiedice pe ei să spună adevărul. Cu atît mai virtuos nu se înspăimîntă și nu vor da înapoi în fața fasciilor ticluite, cîtă vreme decemvirii folosesc un drept care nu le aparține“.

Atunci Appius, convins că dacă nu i se va împotrivi îndrăznelii lui Horatius și a lui Valerius cu aceeași cutezanță și strășnicie s-a dus pe apa sîmbetei toată puterea și toată vaza

lui, a spus următoarele: „Nu-i de-ajuns numai să-mi sparg pieptul, țipînd de-a surda, ci trebuie să trec și la fapte“. Și porunci numaidecît lictorului să-l înhațe pe Valerius, care spunea că nu vrea să închidă gura în fața unui simplu particular. Și atunci cînd Valerius a început să facă apel la cetățeni, stînd la intrarea senatului, L. Cornelius, luîndu-l în brațe pe Appius, a curmat gilceava, prefăcîndu-se că ține cu cel de partea cui era dreptatea. În urma intervenției lui Cornelius i s-a dat lui Valerius libertatea să spună ce pofteste, fiindcă decemvirii erau încredințați că aveau să fie numai vorbe despre libertate, fără să mai treacă și la fapte, și de aceea au încuviințat propunerea lui Cornelius.

Foștii consuli, precum și grupul senatorilor bătrîni erau încă pătrunși de pizmă împotriva tribunilor, care le rămăsese întipărită în suflet, de aceea socoteau că poporul jinduiește după vechiul lor scut protegitor, și nu după puterea consulilor. Ca atare voiau ca decemvirii să plece din dregătorie mai degrabă, din propriul lor îndemn, decît să se ridice poporul iarăși cu ura lui înverșunată împotriva patricienilor. Dacă se revine pe nesimțite la consulat și la vechiul regim, urzindu-se din umbră totul, fără surle și tobe, ca să nu prindă de veste poporul, acesta poate fi înduplecat să-și uite de tribunii săi, datorită acestor războaie care au intervenit tocmai acum în toiul frămîntărilor, trebuind în același timp însă și consulii să-și mai potolească excesele lor de zel, lăsînd-o mai încet cu exercitarea drepturilor lor la cîrmuirea statului.

Și atunci senatorii, fără să mai scoată vreo vorbă, hotărâse mobilizarea armatei. Contingentele mai tinere răspund la strigarea înrolării sub drapel, fiindcă nu mai exista nici un drept de apel, căci așa sunau legile ocîrmuirii.

După ce legiunile romane au fost organizate și puse pe picior de război, decemvirii se poftesc unii pe alții cine să plece în campanie și cine să conducă operațiunile militare pe front. Din ceata decemvirilor, cele mai recunoscute căpetenii erau Q. Fabius și Appius Claudius. Ieșea limpede în vileag că avea să se ducă un război mai crîncen în țară decît în afara hotarelor. Fîrea năprasnică și bătăioasă a lui Appius făcea să fie socotit ca mai potrivit între zidurile orașului,

pentru înăbușirea eventualelor răscoale ale poporului, pe cînd Fabius, o fire mai nestatornică, era obișnuit să facă și rău și bine, cum îi venea la îndemînă. Pe omul acesta, care fusese cîndva de ispravă și care dăduse dovezi de vrednicie și pe front și în țară, dregătoria decemviratului și ortacii lui l-au schimbat atît de mult, încît nu mai rămăsese nici urmă din vechiul Fabius, semănînd acum ca două picături cu Appius.

Lui Fabius i se încredințase conducerea războiului împotriva sabinilor, dîndu-i-se ca ajutoare pe colegii săi M. Rabulius și Q. Poetelius. M. Cornelius, împreună cu decemvirii L. Minucius și T. Antonius, C. Duilius și M. Sergius, a fost trimis cu armata spre Algidus.

Decemvirii hotărîsc apoi ca Appius, ajutat de Sp. Oppius să rămînă la Roma, pentru a asigura paza și liniștea orașului. S-a mai hotărît ca toți decemvirii să fie deopotrivă în puteri în ce privește comanda.

XLII Însă nici pe cîmpul de luptă republica n-a fost slujită mai cu pricepere și mai bine ca pe frontul intern. Vina o purtau și comandanții, care se purtau atît de prost cu ostașii, încît pe bună dreptate meritau ura lor, dar și ostașii aveau partea lor de vină, fiindcă, spre marea lor rușine, s-au lăsat bătuți de vrăjmaș, numai pentru ca șefii lor, decemvirii, să nu se împăuneze cu biruințele lor și pentru ca, în felul acesta, și unii și alții să ajungă de risul și batjocura lumii. În bătălia care a avut loc, armatele romane au fost împrăștiate și puse pe fugă și de sabini la Eretum, și de aequi la Algidus⁵⁹.

Fugind de la Eretum în tăcerea nopții, resturile armatei romane și-au instalat tabăra mai aproape de Roma, între Fidenae și Crustumeria, găsind o poziție bună pe o măgură înaltă. Avînd credința că dușmanul nu-i va urmări pînă aci, romanii nu se mai încumetă să dea lupta în cîmp deschis, cîtă vreme nu au la îndemînă forțe egale cu ale vrăjmașului; de aceea ei nu se mai bizuie nici pe armele lor, nici pe vitejia lor, ci numai pe aceste poziții prielnice, datorită naturii locului.

Romanii au pățit o rușine și mai urită la Algidus, înfrîngerea suferită aici fiind mai dureroasă ca oricînd. Însăși

tabăra romană a căzut în mîna inamicului. Ostașii, despuiți de arme și de orice fel de poveri și unelte, s-au retras la Tusculum, nădăjduind să stîrnească mila și încrederea aliaților, care le vor înțelege suferințele și jalea lor. (Într-adevăr, tusculanii le-au crezut necazurile și nu i-au dezamăgit.)

La Roma se stîrnise o panică atît de grozavă, încît senatul a hotărît să se rînduiască numai decît posturi de pază și străji în toate punctele importante ale orașului, lăsîndu-se deoparte ura pe care o nutreau împotriva decemvirilor. Senatul a poruncit apoi ca toți bărbații în stare de a lupta să asigure paza zidurilor și parapetelor, așezînd pîlcuri întregi în fața porților orașului, prefăcute acum în puncte de sprijin. Mai hotărâsc să se întregască și efectivele armatei romane aflate la Tusculum, iar decemvirii să iasă dintre zidurile cetății Tusculum și să stea împreună cu armata în tabără. La fel, cealaltă armată romană, care-și instalase tabăra la Fidenae, trebuie să se strămute pe teritoriul sabin, ca în felul acesta să-i sperie pe dușmani și să-i facă să renunțe la planul împresurării Romei, prin desfășurarea unor noi operațiuni ofensive de către armatele romane.

XLIII La înfrîngerile suferite din partea vrăjmașului se mai adaugă și două nelegiuiri îngrozitoare săvîrșite de către decemviri, și pe front și în țară. Aceștia îl trimit pe Siccus cu un pîlc de cercetași călări, ca să iscodească dacă se poate instala tabăra pe teritoriul sabinilor. Decemvirii îl urau pe Siccus, deoarece acesta susținea cu îndîrjire, și pe față, și pe ascuns, că poporul trebuie să se retragă din nou din Roma și să-și realeagă pe tribunii săi. Ostașii cetii sale primiseră însă însărcinarea din partea decemvirilor ca să-l atace pe Siccus într-un loc potrivit și să-l dea pierzării.

Și într-adevăr l-au răpus. Însă și ucigașii i-au plătit scump viața, fiindcă Siccus, înzestrat cu o putere neobișnuită și avînd un suflet la fel de dîrz, după ce a fost înconjurat și atacat mișelește, s-a apărat cu strășnicie, doborînd pe mulți dintre atacatorii săi. Ceilalți ostași ai lui Siccus, rămași în viață, au dat zvon imediat în tabără că vrăjmașii i-au întins o cursă

lui Siccus și a căzut și el, și o sumă de ostași ai lui, luptând vitejește.

Mai întâi s-a dat crezare celor ce vesteau o asemenea întâmplare. Pornindu-se în marș o cohortă de romani, pentru a înmormînta cu onorurile cuvenite pe cei ce căzuseră în această luptă, cu încuviințarea, bineînțeles, a decemvirilor, aceștia îl găsesc pe Siccus mort în mijlocul unui morman de leșuri, cu toate armele asupra lui, și pe toți romanii, care căzuseră împreună cu el, îndreptați către cel ucis; apoi nu s-a găsit nici o urmă de dușman, nici mort, nici viu. Numai că ostașii trimiși la fața locului au putut ușor afla că Siccus a fost răpus de proprii săi soldați.

Trupul lui Siccus a fost transportat în tabără. Toată armata romană clocotea de ură și revoltă împotriva decemvirilor. Ostașii ar fi vrut să-l aducă la Roma și ar fi izbutit chiar, dacă decemvirii nu le-ar fi luat-o înainte, făcîndu-i lui Siccus o înmormîntare cu mare pompă, pe cheltuiala statului. Și Siccus a fost îngropat, fiind deplîns de toți ostașii armatei romane, dar și decemvirii s-au ales cu o faimă cît se poate de rea în ochii tuturor cetățenilor, în urma acestei fapte atît de netrebnice.

XLIV Urmează la rînd și o altă ticăloșie a decemvirilor, care de astă dată s-a sfîrșit tragic și pentru ei, la fel ca odinioară pentru Tarquiniu care fuseseră detronați și izgoniți din țară din pricina necinstirii Lucreției și a sinuciderii ei. Decemvirii au avut același sfîrșit ca și regii, și tot aceeași a fost și pricina pentru care și-au pierdut puterea.

Poftele desfrînte l-au împins pe Appius Claudius să-și bată joc de o fecioară de neam plebeu. Tatăl acestei fete, un om de toată isprava, pildă de cinste și de vrednicie și pe front, și în țară, deținea o înaltă funcție în armata romană din tabăra de la Algidus. Și soția, și copiii fuseseră îndrumați în viață după aceleași principii sănătoase, ca și Virginius. Fiica lui fusese logodită cu L. Icilius, un fost tribun al plebei și un dîrz apărător al cauzei poporului, avînd aceleași însușiri sufletești, prețuit de tot poporul.

Appius a încercat să ademenească pe această fecioară în floarea vârstei și de o frumusețe răpitoare aprins de patima dragostei, promițându-i mai întâi daruri și bijuterii și cite în lună și-n soare, numai să pună mâna pe ea. Când a văzut însă că fecioara curată îl respinge și că orice cale către inima ei îi este închisă, Appius a întrebuițat atunci alte mijloace, de astă dată crude și neomenoase. I-a dat însărcinarea omului său de încredere, M. Claudius, să pretindă că Virginia e sclava lui și să nu dea îndărăt în ruptul capului în fața acelor care aveau de gând s-o ceară înapoi, pentru ca Virginia să-și recapete libertatea. Appius era convins că atîta vreme cît tatăl ei lipsește, fiind dus departe cu armata, are un prilej minunat de a-și bate joc de ea.

Odată, cînd fata a venit în piață ca să se ducă la școală⁶⁰ (căci acolo se aflau școlile romane, de-a valma cu prăvăliile), unealta desfrînatului decemvir înfinge mîinile în ea și-i dă poruncă să-l urmeze, fiindcă e sclava lui, născută dintr-o roabă de-a lui. A amenințat-o că dacă i se împotrivesște, o va lua cu de-a sila.

Fecioara, îngrozită, rămîne încremenită. Și atunci intervine doica ei, care începe să strige după ajutor la toți cetățenii care trebăluiau prin for. În zarva asta, toată lumea aleargă repede să vadă despre ce e vorba. Numele tatălui ei, Virginius, ca și al logodnicului ei, Icilius, umblau din gură în gură, amîndoi fiind îndeobște cunoscuți și bine apreciați de popor. Și atunci gloata, adînc mișcată, se înfurie din pricina acestei mișelii pusă la cale împotriva fetei. Virginia era sigură acum că nu va mai fi luată cu de-a sila de nimeni, cînd pretinsul păgubaș spune, ca să-l audă toți de față: „Nu e nevoie ca mulțimea să fie atît de pornită împotriva lui; pentru că va recurge la judecată pentru dreptul său, și nu la calea silniciei.“

Și atunci cheamă pe fată la judecată. Toți cei care erau de față și luau apărarea fetei au sfătuit-o să-l urmeze. Toată ceata a ajuns în fața lui Appius, care prezida judecata. Pretinsul păgubaș istorisește judecătorului toată tărășenia, cunoscută pe dinafară de Appius, căci doar el o ticluise: „Această fată s-a născut în casa sa, și Virginius, pretinsul ei tată, a

pus mîna pe ea în urma unui furt, ducînd-o în casa lui; el a descoperit acest furt în urma unei pîre și-și va dovedi cu martori dreptul său, chiar dacă ar fi judecător Virginius însuși, asupra căruia cade în primul rînd vina pentru paguba suferită de el. Prin urmare, este drept ca sclava să-și urmeze stăpînul“.

Apărătorii fetei au declarat că tatăl ei se află departe, în tabără, făcîndu-și datoria pe front pentru apărarea patriei, însă dacă îi va da de știre cineva, va putea să se înfățișeze și el la proces; că e nedrept să se dea o luptă cu copiii unui părinte, în lipsa lui. De aceea ei cer ca să se amîne acest proces, spre a fi judecat în întregime atunci cînd va sosi și tatăl fetei; chiar după legea dată de el însuși, Appius trebuie să se pronunțe pentru libertate și să nu admită ca o fecioară, în floarea vîrstei, să fie în primejdie să-și piardă și cinstea o dată cu libertatea.

XLV Appius dă o sentință în felul următor: „că el a apărut întotdeauna libertatea, o dovedește legea la care cer sprijin prietenii lui Virginius. De altfel, această lege poate oferi un puternic scut de ocrotire libertății, numai în măsura în care se aplică, atunci cînd e vorba de persoane și de lucruri deosebite. De aceea, oricine poate apela la această lege, fiindcă numai după ea se poate pretinde libertatea. Prin urmare, pentru o ființă omenească care se găsește în puterea tatălui nu poate exista un alt păgubaș decît numai tatăl său, care este singurul îndreptățit să dețină în posesie bunul, necedîndu-l nimănui. De aceea, el hotărăște să fie citat tatăl fetei. Însă nici păgubașului nu se cade să i se pricinuiască vreo daună în ce privește dreptul său, ci se cuvine să-și ia fata cu sine; să făgăduiască numai că pe viitor o va pune la îndemîna tatălui său, cînd va sosi“.

În vremea aceasta, deși mulți din cei de față își murmurau printre dinți indignarea pentru o asemenea sentință dată de Appius, dar neîndrăznind niciunul să facă vreo împotrivire, iată că vine și unchiul fetei, Publius Numitorius, precum și logodnicul ei, Icilius. Tot norodul strîns în fața judecății face loc celor doi să treacă prin mijlocul lor. Mulțimea era convinsă că acum, prin sosirea la fața locului a fostului tri-

bun, Icilius, se va putea opune rezistența cuvenită în fața lui Appius, când lictorul îi declară tare fostului tribun că s-a dat verdictul în acest proces. Și numaidecît îl împinge în lături pe Icilius. Acesta începe să răcnească. Chiar și firea cea mai potolită s-ar fi aprins de revoltă în fața acestei nedreptăți și jigniri.

„Pentru ca să-ți poți duce prada și să ți-o ascunzi de ochii lumii, numai prin puterea sabiei va trebui să mă clințești din locul acesta, Appius, și să-mi astupi gura. Eu sînt hotărît ca s-o iau pe Virginia de aici tot fecioară, pentru că vreau să mă însor cu ea și să-mi întemeiez căsnicia cu o femeie fără pată. Dacă-ți dă mîna, cheamă-ți toți lictorii tovarășilor tăi și dă-le poruncă să pregătească pentru mine vergile și securea. Dar să știi un lucru: logodnica lui Icilius nu va rămîne dincolo de zidurile casei tatălui ei. Cu toate că voi, decemvirii, i-ați răpit poporului roman dreptul de apel și de sprijin la puterea tribuniciană, cele două paveze cu care se apăra pînă acum libertatea, totuși nu vi s-a dat de nimeni puterea și asupra copiilor și asupra soțiilor noastre, pentru a vă bate joc de ele după poftele voastre. N-aveți decît să vă vărsați veninul pe spinările și pe grumajii noștri. Însă fata trebuie să rămînă neprihănită și să fie dusă în siguranță. Dacă Virginia va fi siluită, eu voi cere cetățenilor romani ocrotirea logodnicei mele, iar Virginius pe a ostașilor poporului, și toți laolaltă vom implora ajutorul zeilor și al oamenilor pentru singura lui copilă. Nu-ți vei putea pune în aplicare hotărîrea ta decît pe leșurile noastre. Îți cer, Appius, să cîntărești serios pînă unde vrei să mergi. Cînd tatăl ei, Virginius, va veni, are să vadă ce se face cu fiica sa. El trebuie să știe un singur lucru: dacă dă înapoi în fața pretențiilor acestui netrebnic, atunci n-are decît să-și caute un ginere în altă parte. Eu mai degrabă renunț la viața mea, luptînd pînă la cea din urmă suflare ca să-mi apăr iubita, decît să-mi calc cuvîntul dat logodnicei mele, că voi fi numai eu soțul ei“.

XLVI Norodul sta ca pe ghimpi, cu pumnii strînși. Se vedea bine că poporul e gata să se încaiere. Lictorii îl și

înconjurară pe Icilius. Totuși nu s-a mers atît de departe. Toată lumea a rămas deocamdată la amenințări. În vremea asta, Appius se ridică și spuse:

„Adevărul e că Icilius nu o apără pe Virginia. Acest zurbagiu mai are și acum în capul lui fumurile tribunului de altă dată, și de aceea caută pricini de gilceavă, uneltind împotriva ordinii în stat. Numai că el nu-i va oferi prilej ca să-i dea apă la moară în aceeași zi. Totuși, lumea trebuie să știe că azi Appius nu va da sentința și nu va lua nici o hotărîre, însă aceasta o face nu înfricoșat de cererea lui nesăbuită, ci în cinstea lui Virginius, care lipsește de la proces; o face pentru numele lui de părinte al copilei, precum și din dragoste pentru libertate. Pînă atunci îi va cere lui Marcus Claudius să renunțe la dreptul său, încuviințînd soluționarea procesului și revendicarea dreptului său asupra sclavei peste o zi. Însă, dacă în ziua următoare tatăl fetei nu se va înfățișa la proces, atunci el declară solemn, și în fața lui Icilius, și a tuturor Iciliilor de teapa lui, că autorul însuși al legii nu va admite să i se calce în picioare legea, și va dovedi că un decemvir este destul de tare în postul lui. El nu va recurge nici la lictorii celorlalți decemviri din colegiu, pentru a aplica mijloacele de constrîngere împotriva autorilor instigării, ci se va mulțimi numai cu garda lictorilor săi proprii“.

În felul acesta s-a dobîndit o amînare a soluționării acestui abuz și nedreptăți. După ce apărătorii tinerei fete s-au retras, ei găsiră cu cale că în primul rînd trebuie să însărcineze pe fratele lui Icilius și pe fiul lui Numitorius, doi tineri de ispravă, ca să iasă prin porțile orașului și să zboare ca vîntul, ca să-l cheme pe tatăl ei, Virginius. La el e singura nădejde de salvare a fetei. De aceea, Virginius să se grăbească din răspuțeri să vină la vreme, fiindcă el e singurul în măsură să-și apere fiica împotriva acestei silnicii.

Tinerii, cum li s-a poruncit, purced la drum și, în goana cailor făcuți numai spume, dau de veste tatălui ei.

Însă, fiindcă pretinsul păgubaș stăruia să i se garanteze siguranța fetei, dîndu-i o sumă de chezași, Icilius îi răspunse că e gata să-i îndeplinească dorința; aceasta o spunea într-

adins, ca să câştige timp pînă vor ajunge la destinație tinerii trimiși, de aceea a declarat că primește; și atunci toată mulțimea din jurul lor face semn, ridicînd miinile, că e gata să se ofere ca chezași pentru Icilius. Acesta, cu ochii umeziți, le răspunde: „Vă mulțumesc din suflet. Mîine voi avea nevoie de ajutorul vostru. Acum sînt destui chezași aici“.

În felul acesta, Virginia a fost eliberată prin mijlocirea garanțiilor oferite de rudele sale cele mai apropiate. Appius a mai zăbovit puțin, ca să nu apară în fața lumii că are interes în această afacere și că a prezidat acest proces intradins; după ce a lăsat deoparte orice alte treburi, deoarece avea numai această grijă în capul său, și fiindcă a băgat de seamă că nu mai e nici un proces de judecat, s-a dus acasă. Aici scrie un hrisov colegilor săi care comandau armata din tabără, să nu care cumva să-i dea învoire lui Virginius. Mai mult, să-l țină sub observație și sub supraveghere.

Deoarece mîrșavul lui plan a fost ticluit prea tîrziu, n-a ajuns la înfăptuire, așa cum se și cuvenea de altfel. De aceea, Virginius primind o învoire pe cîteva zile, în clipa cînd prima strajă a intrat în post, era deja pornit la drum, astfel încît scrisoarea lui Appius, prin care se dispunea ca Virginius să fie reținut pe loc, a sosit abia a doua zi de dimineață, deci prea tîrziu.

XLVII În oraș, cum s-a ivit primii zori, pe cînd toți cetățenii ședeau în for ca pe jeratic, în așteptare, Virginius, în haină de doliu, și-a condus pe fiica sa în for, la fel îmbrăcată și ea în zăbranic, însoțiți de cîteva vrednice matroane și de o ceată destul de mare de apărători. Tatăl fetei mergea aici, se duce colo, strînge mîna unuia, strînge pe a altuia, cerîndu-le tuturor „să-l sprijine din toată inima, dar dacă el e vinovat cu ceva; e gata să ispășească cu viața lui greșeala. Le mai spuse că el luptă pe front de atîta vreme pentru copiii și soțiile lor; că nu există un alt bărbat care să-l întrecă în vitejie și iscusință pe cîmpul de bătaie. Dar la ce-i folosesc lui toate acestea, dacă astăzi, cînd Roma e teafără și nevătămată, copiii lui sînt nevoiți să îndure rușinea, ocara și toate

chinurile din urmă, pe care le îndură cetăţenii numai atunci când patria lor e căzută la pământ şi în mâna vrăjmaşului?”

Vorbind aproape ca la o adunare a poporului, Virginius mergea totodată printre rîndurile cetăţenilor. La rîndu-i, şi Icilius întrebuiţa acelaşi grai. Şi ceata de femei care însoţeau pe Virginius şi pe fiica lui mişcau adînc pe toţi privitorii, mai mult prin plînsul şi suspinele lor, decît prin cuvinte rostite.

O singură inimă era de piatră. O singură minte era înceţoşată: a lui Appius. (Înfumurarea lui că e atotputernic îi împîclise mintea mai mult ca patimile oarbe pentru o femeie.) El ia loc la tribună, pe scaunul lui de preşedinte al tribunalului. Şi fiindcă pretinsul păgubaş îşi prezentă plîngerea în cîteva cuvinte, spunînd că ieri nu i s-a făcut dreptate din părtinire pentru partea potrivnică, Appius luă cuvîntul înainte ca păgubaşul să-şi depene bine plîngerea sa şi înainte ca să-i dea prilej lui Virginius să-i răspundă.

Care a fost cuprinsul actului de acuzare şi pe ce argumente şi-a întemeiat Appius sentinţa probabil că analiştii mai vechi au transmis urmaşilor, însă eu n-am găsit pomenită de vreunul dovada scrisă a acestei ticăloşii. Eu am dedus numai după verdictul dat de Appius că el, prin sentinţă judecătorească a hotărît ca fata să-şi piardă libertatea, căzînd în robie. Toţi cei de faţă au rămas încremenîţi de grozăvia unei ascmenea hotărîri, păstrînd o bucată de vreme o muţenie de moarte. Dar atunci cînd M. Claudius s-a dus s-o înşface pe biata copilă, care avea în jurul ei atîtea cinstite feţe de femei, de mame şi de soţii, a fost întîmpinat de vaierele şi strigătele de jale ale tuturor. Atunci Virginius, cu mîna întinsă spre Appius, îi strigă ameninţător:

„Eu i-am făgăduit pe fiica mea lui Icilius, şi nu ţie, Appius. Mi-am crescut fata pentru căsnicie şi cămin, nu pentru necinste. Îţi place să te desfeţi în desfriu, îndestulîndu-ţi pornirile pătimaşe, întocmai ca jivinele curţii şi ca sălbăticiunile pădurilor? Nu ştiu dacă aceştia de aici vor putea îndura o asemenea grozăvie, însă sînt sigur că tovarăşii mei, care au arma în mînă, nu o vor răbda“.

Fiindcă pretinsul păgubaș a fost îmbrîncit cît colo de gloata femeilor și apărătorilor ce ședeau ca un zid în jurul fetei, crainicul, în urma ordinului primit de la Appius, a făcut tăcere.

XLVIII Decemvirul, înnebunit de patimi și aprins după frumoasa fecioară, a spus:

„El s-a convins care e adevărul din cuvintele rostite ieri cu atîta îndrăzneală de Icilius și din răbufnirea fățișă a lui Virginius. De aceea ia întregul popor roman drept martor pentru cele ce s-au întîmplat ieri, și știe și din gura unor pîrîtori neîndoelnici că în tot cursul nopții cei doi au ținut adunări tainice, în scopul izbucnirii unei revolte. De aceea, avînd cunoștința de aceste pregătiri de răscoală, a venit însoțit de un pîlc de oameni înarmați, nu ca să facă vreun rău oamenilor pașnici, ci ca să pună la punct pe zurbagiii și pe tulburătorii liniștei publice, în numele marei dregătorii cu care e investit. Afară de aceasta, recomandă stăruitor mulțimii să-și vadă de treabă, fiindcă e în interesul tuturor să fie liniște“. „Du-te, lictorule, și împrăștie mulțimea! Dă-i deoparte pe toți și fă-i liberă calea stăpînului acestei roabe, să plece la casa lui cu ce e al său, fiindcă e dreptul lui!“

Cum el a rostit aceste cuvinte plin de minie, norodul speriat s-a și împrăștiat ca potîrnichile, rămînînd pe loc doar biata fată singură, părăsită de toți, pradă necinstei și rușinii. Atunci Virginius, neavînd încotro, cînd a băgat de seamă că nu mai are nădejde de ajutor de nicăieri, i-a rostit lui Appius următoarea rugămintă:

„Appius, te implor din suflet, iartă-mi durerea-mi de tată; iartă-mă dacă am fost prea pornit, întrecînd măsura. Îngăduie-mi să întreb pe doica fetei mele, în fața ei, care e situația reală, pentru că dacă eu nu sînt tatăl ei adevărat, atunci să-mi vad de treabă și să plec de aici cu sufletul împăcat“.

Îngăduindu-i Appius aceasta, Virginius a luat deoparte pe fiica și pe doica ei, conducîndu-le aproape de prăvăliile și de templul zeiței Venus⁶¹, care se chema Templul cel Nou, și zmulgînd cuțitul de la briul unui măcelar strigă: „Fiica mea, numai în acest chip poți să-ți recapeți libertatea!“ Și

spunînd acestea, înfipse cuţitul în inima fecioarei. Aruncînd apoi privirea către scaunul de judecată, strigă: „Te blestem, Appius! Pe capul tău să cadă sîngele nevinovat al fiicei mele!”

Izbucnind strigăte de groază din partea norodului în faţa acestei cumplite fapte, Appius îşi pierde firea şi, aprinzîndu-se, dă ordin ca numaidecît Virginius să fie pus la popreală. Acesta, cu cuţitul măcelarului în mîină, îşi croieşte drum printre lictori şi intră sub ocrotirea mulţimii, care l-a însoţit pînă la poarta oraşului.

Icilius şi Numitorius arată norodului strîns trupul fără viaţă al Virginiei. Toată lumea blestemă nelegiuirea lui Appius şi jeleşte frumuseţea, care a apus atît de timpuriu, a nefericitei fecioare, precum şi pe tatăl ei împins de deznădejde la această faptă. Femeile scot vaiere şi suspine şi se bocesc într-una. „De aceea au născut ele copii liberi? Ca să aibă parte de această soartă? Asta e răsplata neprihănirii fecioarelor?” Aceste femei rosteau asemenea vorbe, care arătau durerea unor mame; cu cît sufletul gingaş al femeii e mai slab şi mai îndurerat, cu atît şi jalea şi zbuçiumul ei rup inima oricui.

În schimb bărbaţii, şi mai ales Icilius, şi-au dat drumul potopului mîniei, vîrsîndu-şi focul pentru necazurile îndurate de popor, spunînd că decemvirii au fost aceia care le-au răpit puterea tribunilor şi dreptul de a face apel la adunarea poporului, arătînd toate umilinţele şi toate loviturile nedrepte îndurate de popor.

XLIX Norodul este întăritat de cumplita fărădelege săvirşită de Appius, dar e însufleţit de nădejdea că acum s-a ivit prilejul să-şi recapete libertatea răpită de decemviri. Appius porunceşte cînd să-l poftască frumos pe Icilius să vină la el, cînd să-l înhaţe cu forţa, dacă se va împotrivi; în cele din urmă, de necaz că slujitorii săi n-au fost lăsaţi de popor să se apropie de Virginius, se năpusteşte el însuşi în fruntea haitei de patricieni tineri şi, dînd năvală peste gloată, ordonă ca Icilius să fie dus la închisoare.

Numai că de astă dată în jurul lui Icilius era strîns nu numai norodul de rînd, ci şi foştii înalţi dregători, care erau acum în fruntea mulţimii, ca L. Valerius şi M. Horatius.

Aceștia, după ce l-au izgonit pe lictor, au declarat că „dacă e vorba de drept și dreptate, atunci Icilius va fi luat sub scutul lor, împotriva lui Appius, care pentru ei nu e decît un simplu particular. Dacă Appius și oamenii săi vor să uzeze de forță, n-au decît să încerce, fiindcă nici ei nu vor sta cu miinile în sîn“.

De aici a început sfadă, hărmălaie și o vrajbă îngrozitoare. Un lictor de-al decemvirului se năpustește asupra lui Valerius și Horatius. Fasciile lui sînt sfărîmate în bucăți de mulțimea întăritată. Appius se urcă la tribună. Horatius și Valerius nu-l slăbesc de fel. Toată mulțimea adunată ascultă numai de cuvîntul celor doi. Cînd Appius vrea să spună ceva, mulțimea hăuie și-l huiduie, de nu se mai înțelege nimic. Valerius, în numele adunării poporului, dă ordin lictorilor să plece din jurul unui simplu particular.

În cele din urmă, Appius, temîndu-se că-și pierde și viața, s-a retras cu inima zdrobită în locuința lui din preajma forului, travestit și cu un văl pe cap, ca să nu-l recunoască potrivnicii.

Un alt decemvir, S. Oppius, a căutat să dea și el năvală asupra mulțimii, din altă parte, cu garda lui, ca să-i vină în ajutor tovarășului său; constată însă că puterea lor a fost înfrîntă prin forță. Atunci, tot felul de gînduri îi umblă prin capul lui Oppius; și decemvirii, la rîndul lor, îi împuie mintea cu tot felul de planuri și dezlegări. În cele din urmă, el a hotărît: senatul trebuie degrabă convocat. Oppius e cel ce ordonă aceasta.

Măsura luată de Oppius a potolit poporul, care nădăjduia să se pună capăt de către senat acestei cîrmuiri tiranice, fiind încredințat că cea mai mare parte a senatorilor erau dezgustați de faptele îngrozitoare ale decemvirilor.

Într-adevăr, senatul a fost de părere să nu se învrăjbească și mai tare poporul. Ceea ce trebuie să bage de seamă toți patricienii e ca, în urma sosirii lui Virginius în tabără, să nu se stîrnească tulburări în rîndurile armatei.

L De aceea au fost trimiși în tabăra romană un grup de senatori mai tineri. Această tabără fusese instalată atunci pe

muntele Vecilius⁶². Ei au comunicat decemvirilor să se străduiască din răputeri să înăbuşe orice revoltă a soldaţilor.

În tabără, într-adevăr, Virgilius reuşise să stărnească o tulburare mult mai mare decât aceea pe care o lăsase la Roma. Astfel, armata din tabără a văzut că o dată cu venirea lui îl însoţea şi un convoi de aproape 400 de oameni, în formaţia unei unităţi regulate, revoltaţi pînă în măduva oaselor de neleguirile decemvirilor. Aşa cum se înfăţişa Virgilius, cu cuţitul de măcelar în mîină şi stropit tot de sînge, atrăgea privirile tuturor ostaşilor. Armata a fost zguduită şi de mulţimea de orăşeni care-l însoţea, fiind o priveleşte neobişnuită pentru soldaţii unei tabere. Gloata de civili intraţi la ei în tabără luase în ochii lor, în acel moment, proporţii mult mai mari ca în realitate.

Cînd ostaşii l-au întrebat ce s-a întîmplat, Virgilius n-a scos o bucată de vreme un cuvînt; glasul i se îneca în gît de zbućium şi jale. În cele din urmă, cînd zarva s-a mai potolit şi s-a făcut linişte din partea mulţimii de ostaşi curioşi, care alergau din toate părţile ca să vadă despre ce e vorba, Virgilius a istorisit toate povestea lui de-a fir a păr, aşa cum se întîmplase. Cu mîinile întinse spre ei în semn de rugă, le spune:

„Fraţi şi tovarăşi de arme! le grăi el cu lacrimi în ochi. Să nu se arunce pe seama lui vina fărădelegii lui Appius; să nu simtă scîrbă şi silă de el, ucigaşul propriului său copil. Viaţa fiicei sale i-ar fi fost mai dragă ca orice pe lume, dacă ei i-ar fi îngăduit să trăiască liberă şi fără de prihană. Dar cînd a văzut că fiica lui a fost tirîită ca o roabă spre a fi batjocorită, s-a gîndit ca mai degrabă să o arunce în braţele morţii, decât s-o ştie pîngărită şi copleşită de ruşine şi ocară. Din această pricină el a alunecat pe povîrnişul acestei fapte sîngeroase, omorîndu-şi copila, fiindcă l-a doborît povara acestui zbućium. N-ar fi fost în stare să supravieţuiască morţii odorului său, dacă n-ar fi fost însufleţit de nădejdea că tovarăşii săi de arme îl vor ajuta să-şi răzbune moartea fiicei sale. Şi ei au fiice, surori şi soţii. Prin moartea fiicei sale nu s-au potolit de fel poftele mîrşave ale lui Appius, ci, cu cît va rămîne nepedepsit, cu atît va fi şi mai fără frîu. Prin nenorocirea şi năpasta altuia, el pune la îndemîna concetăţenilor săi o

învățătură: cum să se păzească împotriva unei asemenea lovituri mișelești. Cît îl privește pe sine, și viața-i și trecutul lui, grăi mai departe Virginius, le amintește că și soția i-a fost răpită din casă prin voința ursitei, iar copila, fiindcă n-ar fi putut trăi în dezonoare, a avut o cutremurătoare moarte, însă a murit cu cinstea nepătată. Acum casa sa nu va mai ispiți poftele lui Appius să se mai bălăcească în desfrîu și dezmăț. Cu aceeași tărie sufletească își va răzbuna fiica sa, cum i-a răzbunat trupul ei neprihănit, ferindu-l de pîngărirea ticălosului. De aceea, și cămarazii săi să caute să se ferească de o asemenea urgie și să-și păzească copiii lor“.

Mulțimea strînsă în jurul lui Virginius, care rostea cu vocea tremurîndă aceste cuvinte, i-a dat să înțeleagă prin strigăte că va fi alături de durerea lui și că nu va îngădui nimănui să se atingă de viața și libertatea sa. Cetățenii civili, amestecîndu-se printre ostași, și-au vărsat și focul și și-au spovedit și ei necazurile, făcînd aceleași plîngeri. Ei au arătat că cele ce au auzit povestite de gura lui Virginius, și de ei acum, sînt cu mult mai prejos decît cele pe care le-au văzut și le-au pătimit ei de pe urma ticăloșilor acestor decemviri. În același timp le-au dat de veste ostașilor că în Roma întreaga situație politică a fost răsturnată. Și cînd au mai sosit și alți cetățeni romani din oraș, care au povestit că Appius a fost atacat și că aproape fără viață a plecat în surghiun, acest fapt i-a îndemnat pe toți ostașii să strige într-un glas: „la arme!“

Deodată, toți au smuls drapelele înfipte în pămînt și au pornit în marș către Roma. Decemvirii care comandau tabăra, cutremurați pînă în măduva oaselor și tulburați de cele ce au văzut și de cele ce au auzit că se întîmplă la Roma, s-au împrăștiat prin toate părțile taberei, căutînd să înăbușe răscoala. Însă ostașii nu mai voiau să răspundă niciunei chemări, niciunui ordin al decemvirilor. Cînd unul din decemviri încearcă să uzeze de puterea sa, soldații îi răspund: „să țină seama că și ei sînt bărbați, și că pe deasupra toți sînt și înarmați!“

Întreaga armată romană s-a pus în marș. După cîteva ore de mers au ajuns pe Aventin. Ori de cîte ori întîlnesc vreun cetățean în cale îi spun să vestească și să îndemne poporul că a sosit clipa să-și recapete libertatea și să-și aleagă din nou

pe tribunii săi. Alte vorbe și alte îndemnuri la acte de teroare și de violență nu s-au auzit.

Decemvirul Sp. Oppius convoacă senatul. Senatul hotărăște că nu trebuie să se lucreze cu asprime, fiindcă aceasta ar însemna să se pună paie peste foc, și totodată s-ar da și prilej de izbucnirea revoltei. Se dă ordin apoi ca trei foști consuli, Sp. Tarpeius, C. Iulius și P. Sulpicius, să fie trimiși ca împu-terniciți, ca să-i întrebe în numele senatului pe ostași: „Din ordinul cui au părăsit ei tabăra? Ce voiesc? Pentru care pricină au ocupat înarmați Aventinul? Oare au lăsat baltă pe dușmanul dinafară și s-au întors acum, ca să se fălească cu cucerirea patriei?”

Se știa bine ce trebuie să se răspundă de către soldați delegației senatului, însă în rîndurile armatei lipsea omul care să dea răspunsul convenit patricienilor, fiindcă ei nu aveau la îndemînă o căpetenie și fiindcă fiecare în parte nu prea îndrăznea să-și pună viața în primejdie, înfruntînd ura patricienilor. Și atunci, toată gloata ostașilor a strigat într-un glas: „Să fie trimiși L. Valerius și M. Horatius. Numai acestora doi le vom da răspunsul!”

LI După plecarea delegației senatoriale, Virginius își sfătuiește camarazii să nu se pripească, spunîndu-le că puțin mai înainte au fost cam fără socoteală și cam înfierbîntați într-o problemă mai puțin importantă, și că așa cum s-a purtat mulțimea soldaților a lucrat cam fără cap. Cu toate că răspunsul ostașilor a fost de folos, însă numai întîmplător a fost potrivit și după gîndul tuturor, și nu venit în urma unei chibzuințe în sfat. De aceea el propune ostașilor să-și aleagă din rîndurile lor zece fruntași, care să aibă conducerea și răspunderea acestei situații, și aceștia să fie denumiți tribuni militari, pentru cinstea care li se acordă.

Cum lui Virginius i s-a încredințat mai întii această onoare, el a declarat: „Păstrați-vă convingerile despre calitățile mele pentru vremuri mai bune, și pentru mine, și pentru voi! Nu-mi place cîtuși de puțin să mi se ofere un rang de cinste, cîtă vreme fiica mea a rămas nerăzbunată, și apoi nici vouă nu vă folosește la ceva ca, în această stare de dezordine și haos

din republică, să se găsească în fruntea voastră tocmai aceia care sînt cei mai amenințați și cei mai urîți de patricieni. Dacă pot să vă fiu de folos, o voi face numai ca simplu cetățean!" Ostașii romani au ales, în urma îndemnului său, 10 tribuni militari.

Însă nici armata romană de pe teritoriul sabinilor n-a stat mai prejos. Și acolo, din îndemnul lui Icilius și al lui Numitorius, armata i-a părăsit pe decemviri, fiind încă proaspătă în amintirea tuturor ostașilor uciderea lui Siccius. Și acolo toți ostașii erau la fel de învrăjbiți; acum s-au aprins însă și mai tare cînd au aflat și de povestea fiicei lui Virginius, victimă a poftelor dezvățate a ticălosului Appius. Cînd Icilius a auzit că în tabăra militară de pe Aventin au fost aleși o sumă de tribuni militari din rîndurile ostașilor, s-a temut ca nu cumva adunarea poporului din Roma, întrunită pentru alegeri, să se lase înfriurită de această măsură și să aleagă ca tribuni ai poporului pe aceleași persoane, de aceea el, fiind bărbat priceput în problemele politice în legătură cu drepturile și revendicările poporului, pentru că el însuși năzuia către funcția de tribun, depuse toate stăruințele ca să fie ales și din rîndurile acestei armate același număr de căpetenii, cu aceleași însărcinări și îndatoriri, înainte de a intra în Roma.

Această oaste a intrat în Roma pe poarta Collina, avînd drapelele în frunte. Ostașii străbat în marș centrul orașului, mergînd către Aventin, unde s-au unit cu cealaltă armată. Aici au dat însărcinarea celor 20 de tribuni ca să-și aleagă din acest număr două căpetenii, care să aibă comanda supremă a armatei, precum și răspunderea situației. Au ales pe M. Oppius și pe Sex. Manilius.

Patricienii, îngrijorați de mersul obștesc al lucrurilor, cu toate că senatul se întrunea zilnic la ședință, se iau la harță unul ca altul și-și pierd vremea degeaba, în loc să chibzuiască serios și să ia o hotărîre, mai ales că li se punca tot în seama lor și omorul lui Siccius, săvîrșit de decemviri, și desfrîul, și fărădelegile lui Appius, precum și purtările nedisciplinate ale soldaților. De aceea, patricienii au hotărît ca să trimită pe Valerius și pe Horatius la armata de pe Aventin. Numai că cei doi foști demnitari au spus că nu vor pleca acolo decît cu

condiția ca decemvirii să iasă imediat din dregătorie și să renunțe la însemnele și prerogativele funcției lor, așa cum făcuseră și cu un an mai înainte. Negreșit, decemvirii nu puteau vedea cu ochi buni această măsură și de aceea se plîngeau că sînt siliți cu sula în coaste să-și depună mandatul înainte de termen; ca atare ei declară că nu vor ieși din funcție înainte de punerea în aplicare a legilor celor 12 table, că doar în acest scop au fost aleși.

LII Poporul a fost încunoștințat prin mijlocirea lui M. Duilius, care fusese tribun al poporului, că se târăgănește într-adins rezolvarea situației prin sfadă și vorbărie neîntreruptă, și atunci, nemaiavînd încotro, s-a retras din nou pe Muntele Sacru. Duilius a declarat răspicat că ei nu vor mai recurge la sprijinul patricienilor, pentru grijile republicii, înainte ca tot poporul să părăsească în întregime orașul. Muntele Sacru va oferi prilej poporului să-și reimprespăteze în minte dovada statorniciei sale în ce privește hotărîrile. Acolo se vor convinge cetățenii pînă la capăt că pacea, înțelegerea și armonia întregii obști nu va putea fi înfăptuită decît numai pe temeiul redobîndirii puterii tribuniciene.

Și atunci, poporul a pornit în ordine în marș pe Via Nomentană⁶³, care pe atunci purta numele de Via Ficulensis⁶⁴, și a cantonat pe Muntele Sacru, fără să pricinuiască nici o stricăciune și nici un rău nimănui, imitînd întocmai măsurile înțelepte și purtarea frumoasă a părinților lor, cu prilejul trecutei retrageri. Poporul a urmat armata, intrînd în rîndurile ostașilor. În oraș n-a rămas nici un cetățean în stare de a purta armele. Ii însoțesc și soțiile și copiii lor, care s-au rugat de bărbații lor, cu nespuse jale, să nu le părăsească în acest oraș, unde nu e nici un respect față de cinste și neprihănire și unde nici libertatea nu e sfîntă.

Neobișnuita depopulare a Romei prefăcuse orașul într-un vast pustiu⁶⁵. În for nu mai rămăsese mai nimeni, în afară doar de cîțiva bătrîni. După ce senatul a fost convocat degrabă la ședință, tuturor senatorilor li s-a părut forul ca un deșert. Acuma s-au găsit în rîndurile senatorilor și mai mulți care să ridice glasul, la fel cum făcuseră și Valerius, și Horatius:

„Ce-aveți de gînd să mai așteptați, cinstiți senatori? Dacă decemvirii nu înțeleg să pună capăt încăpățînării lor, și voi aveți de gînd să lăsați să se pîrjolească și să se prăvălească totul în ruină? Dar voi, decemviri, de ce vă țineți încheștați cu dinții de dregătoria asta a voastră? Aveți de gînd să faceți dreptate zidurilor și pereților? Nu vi se înroșește obrazul de rușine că numărul lictorilor voștri e aproape mai mare decît al cetățenilor care se mai văd prin for? Ce aveți să faceți cînd dușmanii vor ajunge la porțile orașului? Cum o s-o scoateți voi la capăt, cînd va veni din nou poporul aici, de astă dată înarmat? Oare voiți să puneți capăt puterii voastre o dată cu năruirea în genunea neființei a Romei însăși? Ei bine, sau trebuie să renunțăm de-a pururi la popor, sau să-i încuviințăm să-și aibă mai departe tribunii lui. Însă trebuie să fiți incredințați, patricieni, că mai degrabă ne-am putea lipsi noi de dregătoria noastră, decît poporul de-ai lui! Poporul a fost în stare să smulgă părinților noștri această putere, atunci cînd era abia creată și nu-și da bine seama de însemnătatea ei, și au să renunțe ei acum la tribunat, după ce i-au prins gustul și le-a intrat în sînge? Și mai ales, cînd nici noi nu avem nici frîu și nici măsură prin purtările noastre față de popor, pentru ce el să nu aibă nevoie de acest sprijin?“

Cum din toate părțile grupurilor de senatori se aduceau tot felul de învinuiri, cu aceleași temeuri, decemvirii s-au înduplecat, în sfîrșit, de nevoie, trebuind să-și dea seama de realitate. Și au declarat că, dacă așa stau lucrurile, atunci n-au încotro și se supun hotărîrilor senatului. Însă le amintesc senatorilor și-i roagă un singur lucru, ca să-i ferească să nu se reverse pe capul lor furia poporului. Dacă senatul va ajunge în situația ca să i se ceară din partea poporului ca vinovații să-și ia plata, să nu fie aruncați ei în gura lupului, pentru ca prin sîngele lor să se dea satisfacție poporului.

LIII De aceea fură trimiși tot Valerius și Horatius, pentru a-i chema înapoi la Roma pe plebei, spunîndu-li-se că li se primesc toate condițiile. Cei doi aveau misiunea să facă tot ce le stă în putință ca să împace de tot lucrurile. De asemenea, li s-a recomandat stăruitor să facă totul cu putință

ca să preîntâmpine o eventuală dezlănțuire a revoltei poporului împotriva decemvirilor.

Cei doi pornesc la treabă. Ajuși acolo, sînt primiți cu nespuse bucurie de toți cetățenii. Toată lumea îi privea ca pe niște crainici ai libertății, fiindcă datorită lor se începuse această mișcare a poporului, și tot datorită lor avea să li se sfîrșească și calvarul. De aceea, li s-au adus călduroase mulțumiri oaspeților.

Icilius a luat cuvîntul în numele întregii obști. Atunci cînd împuterniciții senatului și patricienilor au întrebat poporul care sînt cererile lui, cînd a venit vorba despre condiții, tot Icilius a fost acela care le-a rostit cererile, potrivit planului hotărît prin bună înțelegere între ei înaintea sosirii acestei delegații, astfel încît a ieșit limpede ca lumina zilei că toată nădejdea în rezolvarea situației și restabilirii păcii și armoniei se bizuie pe egalitatea și pe dreptatea cauzei lor, nu pe forța brațului și pe arme. „Poporul cere să i se înapoieze puterea tribuniciană și dreptul de a face apel la adunarea poporului, cele două paveze ale sale, pe care se bizuise înainte de urcarea la cîrma republicii a decemvirilor, și apoi ca nimeni să nu fie tras la răspundere și nimeni să nu sufere vreun neajuns, sub învinuirea de a fi atîțat armata sau poporul, pentru redobîndirea libertății, prin retragerea pe Muntele Sacru.“

În privința decemvirilor însă, poporul s-a arătat neînduplecat, cerînd ca aceștia să fie pilduitor osîndiți. Toți erau de părere că e drept să fie dați pe mîna lor. Toți îi amenințau, spunînd că trebuie să fie arși de vii⁶⁶. Cînd cei doi împuterniciți au auzit asemenea vorbe, le-au răspuns următoarele:

„Ceea ce ați cerut cu matură chibzuință și înțelepciune, în mod firesc, sînteți pe deplin îndreptățiți să dobîndiți, căci voi vă susțineți drepturile voastre, spre a vă apăra libertatea voastră, nu pentru a lovi pe alții. De aceea mînia și ura voastră trebuie înțeleasă și dezvinovățită, și nu trebuie trecută cu vederea, ca un fapt oarecare. Însă voi, care ați fost victimele cruzimii tiraniei, vreți să vă năpustiți cu aceeași sălbaticie împotriva decemvirilor asupritori, ca să încălecați la rîndul vostru pe umerii lor, întrebuiînd aceleași căi, aceeași neomnemie și aceeași vărsare de sînge, ca să nu se aștearnă niciodată

liniștea în țara noastră? Să nu se sfîrșească o dată pentru totdeauna cu pătimirile poporului și chinuirea lui de către patricieni, sau cu pedepsirea patricienilor de către popor? Voi aveți nevoie de scut de apărare, nu de sabie pentru atac. Cetățeanul care-și ducă viața în sînul obștii și care se bucură cînd legile sînt deopotrivă pentru toți, omul care nu face strîmbătate semenului său și care la rîndu-i nu îndură nedreptățile altuia e un cetățean întreg, smerit și la locul său. Dacă voi aveți de gînd să vă faceți temuși de toată lumea, aveți tot dreptul s-o faceți, cîtă vreme, în urma redobîndirii dregătoriilor și legilor voastre, judecata asupra vieții și bunurilor noastre stă în puterea voastră. Prin urmare, atunci veți hotărî pînă la capăt, cînd fiecăruia îi va veni rîndul să-și dea socoteala în fața justiției poporului. Acum e îndeajuns că v-ați recîștigat libertatea“.

LIV Deoarece toți cetățenii au fugăduit că așa vor face cum doresc delegații, aceștia le-au dat asigurări că vor reveni cît de curînd, după ducerea la bun sfîrșit a însărcinării lor.

Îndată ce au părăsit tabăra poporului, cei doi s-au înfățișat în senat, arătînd cererile poporului. Nici decemvirii n-au mai îndrăznit să sufle un cuvînt împotriva, mai ales cînd, în pofida așteptării lor, n-a mai fost vorba de pedepsirea decemvirilor. Singur Appius știa ce-l așteaptă. El, cu firea lui haină și încăpățînată, otrăvit de noianul urii care-i colcăia în piept, își cîntărea răsplata după faptele sale, punînd în cumpănă ura stîrnită de el față de a celorlalți decemviri, și de aceea a rostit următoarele:

„Știu prea bine ce soartă mă așteaptă. Îmi dau prea bine seama că, în timp ce voi predați armele în mîna potrivnicului, tot greul furtunii se va dezlănțui asupra noastră, a decemvirilor. Trebuie ca noi, decemvirii, să plătim tributul cuvenit urii, trebuie ca noi să ispășim prin sîngele nostru. Eu nu vreau să vă mai stau în cale. Nu mai zăbovesc o clipă ca să ies din această dregătorie“.

Și atunci senatul dă un decret cu următorul cuprins: „Decemvirii să plece de la cîrma republicii cît mai degrabă.

Marele preot, Q. Furius, va fi acela care va alege pe tribunii poporului. Nici un om din popor să nu fie tras la răspundere pentru acțiunea retragerii armatei și plebei pe Muntele Sacru.“

După darea acestor două decrete senatoriale, sfatul senatului s-a împrăștiat. Apoi decemvirii se înfățișează în adunarea poporului, ieșind din funcție, spre marea bucurie a întregului popor. Toată lumea a luat cunoștință de această faptă. Cetățenii și lumea care mai rămăsese în Roma îi întovărășesc o bucată de vreme pe cei doi delegați. Acestei mulțimi i se mai adaugă și cealaltă gloată, de astă dată voioasă, a poporului, care se află în cantonament în tabără. Toată lumea îi felicită pe Valerius și pe Horatius, pentru redobândirea libertății poporului. Cei doi împuterniciți au luat cuvântul în fața adunării poporului, spunând următoarele:

„Ca să aveți parte de bine, noroc și propășire, și voi, și republica, întoarceți-vă în patrie, la casele voastre, la soțiile și copiii voștri. Aceeași cuminenție și simț al măsurii, pe care le-ați avut aici, unde nu s-a pricinuit nici o pagubă nimănui, cu toate marile nevoi pentru traiul vostru și cu toate că era atîta norod strîns, să le aveți și de azi înainte, și în orașul vostru. Mergeți pe Aventin, de unde ați plecat. Acolo, pe acest loc care vă poartă noroc, alegeți-vă tribunii voștri, pentru că pe Aventin a fost primul început al luptei voastre rodnice pentru libertate. În curînd va veni în fața voastră și marele preot, care va prezida alegerea tribunilor“.

Toată lumea a aplaudat cu nespusă bucurie și freamăt cele propuse. Toți își înalță flamurile și care de care se ia la întrecere să ajungă mai repede la Roma, răspîndind pretutindeni voioșie. Toți, cu armele asupra lor, străbat orașul într-o liniște și într-o ordine desăvîrșită și ajung pe Aventin.

Acolo, sub conducerea marelui preot, poporul și-a ales în adunare pe tribunii săi, în primul rînd pe A. Virginus, apoi, în ordine, pe L. Icilius și pe P. Numitorius, unchiul Virginiei, autorii de fapt ai acestei retrageri. S-a păstrat în tradiție și un alt fapt: în amintirea lui C. Sicinius a fost ales și fiul acestuia tribun, pentru că tatăl său fusese tribunul plebei ales pe Muntele Sacru. L-au mai ales apoi și pe M. Duilius, care se învederase cel mai mult înainte de venirea la putere a

decemvirilor și care susținuse cu dârzenie interesele poporului în lupta împotriva decemvirilor. Apoi au mai fost aleși, pentru că erau oameni de nădejde pentru viitor, nu pentru că făcuseră cine știe ce isprăvi în trecut, și următorii: M. Tininius, M. Pomponius, C. Apronius, P. Villius, C. Oppius.

Chiar la începutul intrării lor în funcție, tribunul poporului L. Icilius a propus în adunare, și poporul a încuviințat, ca să nu se ia măsuri împotriva niciunui cetățean, care s-a depărtat de decemviri. M. Duilius a propus și proiectul în legătură cu alegerea consulilor, cu drept de apel la adunarea poporului. Toate aceste chestiuni au fost dezbătute și aduse la îndeplinire cu prilejul adunării poporului în livezile lui Flaminius⁶⁷, care poartă acum numele de Circul lui Flaminius.

LD Apoi au fost aleși consuli M. Valerius și M. Horatius, prin mijlocirea interregnelui. Aceștia au intrat imediat în funcțiune. Consulatul lor s-a bucurat de o mare popularitate, fiindcă n-a pricinuit nici un necaz ori supărare, nici chiar patricienilor, ori vreun neajuns cât de mic cuiva. Cei doi consuli au socotit de cuviință că trebuie să se străduiască din răspuțeri ca să apere libertatea poporului, pe orice cale. Mai întâi de toate au făcut o lege care s-a votat de către comițiile centuriate, fiindcă într-o bună măsură făcea parte din problemele de drept controversate, și anume dacă senatorii erau obligați să respecte hotărârile poporului: „Ceea ce va hotărî poporul prin vot în adunarea comițiilor tribuite trebuie respectat cu strictețe de întreaga obște a poporului“.

Această lege a ajuns cea mai puternică armă de care s-au folosit tribunii plebei la propunerile proiectelor lor. Mai mult, cei doi consuli dau încă o lege în legătură cu dreptul de apel la adunarea poporului, care e singurul scut al libertății. În acest chip, nu numai că refac din temelie și aduc din nou în vigoare această lege desființată în timpul regimului decemviratului, dar o întăresc și mai mult pentru viitor, prin sancționarea legii celei noi. Aceasta sună astfel: „Nici un cetățean nu trebuie să aleagă vreo autoritate a statului, fără drept de apel la adunarea poporului; cine o va face, poate

fi suprimat, potrivit dreptului divin și omenesc, și acest omor nu trebuie privit ca o greșeală capitală“.

Și după ce poporul și-a întărit pozițiile sale, pe de o parte prin dreptul la apel, pe de altă parte prin puterea tribuniciană, s-a reînnoit legea inviolabilității tribunilor, care aproape se ștersese din amintirea oamenilor, reînființându-se iarăși unele din solemnitățile și ceremoniile religioase, după un atît de mare răstimp.

Tribunii au devenit inviolabili, nu prin mijlocirea religiei, ci printr-o lege care dispunea următoarele: „Acela care face vreun rău unui tribun al poporului, vreunui edil, judecător sau decemvir, capul lui să fie jertfit lui Jupiter; familia și bunurile sale să fie vîndute în folosul templului zeiței Ceres⁶⁸, lui Bachus⁶⁹ și al zeiței Libera⁷⁰.“

Unii jurisconșulți, tălmăcind această lege, trag concluzia că prin urmare nu mai există nici o persoană inviolabilă, potrivit literei acestei legi, dar în schimb sînt sancționați toți cei care au pricinuit vreun neajuns oricărui din tribuni. Astfel, un edil poate fi arestat și vîrit în închisoare de alte autorități superioare lui în rang; cu toate că, în pofida legii de față, lui i se aduce un prejudiciu, totuși acest exemplu servește ca o dovadă că un edil nu trece drept o persoană inviolabilă, pe cînd tribunii sînt inviolabili, datorită vechiului jurămint depus în fața poporului, cînd s-au ales pentru prima oară tribunii investiți cu această putere. Au mai fost și alți jurisconșulți care au tălmăcit legea lui Horatius în felul acesta: și praetorii intră în prevederi și sînt ocrotiți de aceeași lege, fiindcă și ei sînt aleși sub aceleași auspicii, căci consulul se numește și „judecător“. Această tălmăcire e combătută prin temeiul că pe acea vreme nu era obiceiul să se numească consulul „judecător“, ci „praetor“.

Acestea erau noile legi consulare. Acești consuli au mai dat dispoziția, creîndu-se o datină în felul acesta, ca decretelor senatoriale să fie raportate mai întii edililor. Decretelor consulare fuseseră pînă acum sau înlăturate sau tălmăcite tendențios, după bunul plac al consulilor, atîta vreme.

În legătură cu aceasta, tribunul poporului Marcus Duilius a făcut propunere în fața adunării poporului, și acesta a

hotărît următoarele: „Acela care a lăsat poporul fără tribuni, precum și acela care a ales o autoritate fără drept de apel, să fie pedepsit cu moartea prin lovituri de vergi și prin tăierea capului“. Toate aceste legi au intrat în vigoare peste voia și capul patricienilor, însă fără împotrivirea cuiva, deoarece nu era vorba de măsuri prin care se aducea vreun neajuns vreunei persoane.

LVI După ce i s-a pus o temelie sănătoasă și puterii tribunicienilor, și libertății poporului, tribunii au crezut de cuviință că a sosit momentul sigur și fără nici o primejdie ca toți cei care au greșit față de popor să dea socoteala de faptele lor, și atunci au desemnat ca procuror pe Virginius, și ca împricinat pe Appius.

După ce Virginius i-a fixat lui Appius termenul de judecată, acesta s-a înfățișat la proces, în for, însoțit de șleahta lui de tineri patricieni. Când cetățenii au văzut pe Appius și pe uneltele lui de blestemății, au început să-și reîmprospețeze amintirea fărădelegilor și ticăloșiilor lui Appius. Atunci Virginius grăi următoarele:

„Oamenii au născocit arta cuvîntului, pentru a arăta dedesubturile faptelor urîte, care merită osîndă. De aceea, eu nu voi pierde vremea, învinuind în fața voastră pe acela a cărui neomenie și cruzime le-ați pedepsit; în același timp însă, nu-i voi mai îngădui nici o clipă lui Appius să-și arate neobrăzarea lui pe care s-o adauge la celelalte nelegiuiri ale sale, apărîndu-se. Appius Claudius! Îți voi face o singură favoare: îți voi ierta fărădelegile și ticăloșiile săvîrșite vreme de doi ani încheiați, dacă poți să ne dovedești că nu tu ai fost acela care ai hotărît călcaroarea dreptului de apărare a unei ființe, în dauna libertății ei și pentru căderea ei în robie. Dacă nu vei reuși, voi da ordin să fii dus la închisoare“.

Appius, cu toate că n-avea nici o nădejde, nici în sprijinul tribunilor, nici în judecata poporului, totuși, el tot a apelat la tribuni. Cum nimeni n-a vrut să-i sară în ajutor, a și fost înșfăcat de reprezentanții forței publice; atunci el a spus: „Fac apel la popor!“ Când poporul a auzit aceste cuvinte rostite tocmai de gura aceluia care de curînd dase o

scotință în dauna libertății, lovind o ființă liberă, a păstrat o tăcere de mormînt. În vremea aceasta, cetățenii ciocoteau, spunîndu-și:

„În ceruri există zei care țin seama de faptele oamenilor, pedepsind trufia și cruzimea oricui, deși uneori cam tîrziu și nu cu osînde ușoare! Dar tocmai Appius face apel la popor, el care i-a desființat dreptul de apel poporului? A ajuns să cerșească ocrotirea poporului, tocmai el care a călcat toate legile și toate drepturile poporului? Să nu i se îngăduie aceasta, ci să fie tîrît în lanțuri! Să fie vîrît în temniță acela care a răpit dreptul și libertatea și a silit o ființă omenească liberă să cadă în robie!“

În schimb însă, abia dacă se auzea glasul lui Appius, care făcea mereu apel la încrederea poporului roman, din pricina murmurilor tari ale cetățenilor. Appius a căutat să reamintească isprăvile și meritele strămoșilor săi și pe frontul de luptă, și în țară, zelul său mare pentru poporul roman, datorită căruia a fost nevoit să plece din consulat, spre marea indignare a patricienilor, spunînd că el a fost acela care a vrut să înfăptuiască legi deopotrivă pentru toți cetățenii. A mai amintit apoi de legile făcute de el și a stăruit să învedereze că „autorul acestor legi a ajuns să fie dus astăzi la închisoare, în timp ce legile sale vor dăinui de-a pururi. Dar, fiindcă i s-a dat voie să vorbească și să se apere, el e gata să înfrunte, senin, și binele, și răul care i se cuvin. În clipa de față el cere numai atît: în ziua judecării să i se îngăduie, potrivit dreptului oricărui cetățean roman, să-și facă apărarea, apelînd la judecata poporului. El nu s-a temut că ura împotriva sa va ajunge atît de departe, încît să nu mai aibă nădejde în dreptatea, mila și nepărtinirea concetățenilor săi. Dar dacă va fi pus în lanțuri, fără să aibă drept de apărare, în ziua judecării va face din nou apel la tribunii poporului, pe care îi sfătuiește să nu se ia după cei ce l-au urît. Dacă tribunii mărturisesc că s-au îndatorat printr-o învoială încheiată între ei și-i interzic dreptul de apel, vor cădea în aceeași învinuire în care au căzut și decemvirii, cînd au fost acuzați că au făcut o uneltire. De aceea, el face apel la popor, fiindcă se bizuie cu tot dinadinsul pe legile votate

chiar în cursul aceluia an, și pe cele ale consulilor și pe ale tribunilor, în legătură cu apelul la popor. Cine va mai îndrăzni atunci să facă apel la popor, dacă i se refuză unui om dreptul de apărare înainte de a fi condamnat? Dacă unuia ca Appius Claudius nu i se îngăduie apărarea, oare simplul cetățean se va mai putea bizui pe sprijinul acestor legi? El va fi învățatură pilduitoare pentru viitorime, dacă libertatea s-a întărit mai mult, sau dacă nu cumva a început o nouă epocă de tiranie, ctitorită de noile legi, și dacă apelul la legi și la judecata poporului este numai literă goală și o iluzie, sau dimpotrivă, răspunde realității, mai ales când acest apel e făcut într-adins, ca să dovedească încălcările magistraților“.

LVII Virginius îi dădu acest răspuns lui Appius:

„Appius Claudius n-a pus niciodată vreo cărămidă la temelie legilor, și nici nu s-a străduit vreodată să contribuie la unirea și înmănuncherea cetățenilor. Cetățenii n-au decît să privească aci către banca acuzatului și să-și amintească de scaunul judecăților sale, care a fost cuibul tuturor fărădelegilor pămîntului. Cetățenii să privească locul unde sălășluia această hidoasă întruchipare omenească, care spera să fie toată viața numai decemvir, care era înverșunat și pornit împotriva oricărui semen al său, a cărui spinare o sfișia cu biciul pentru ca să se scalde în sîngele lui, acel Appius care amenința pe toată lumea cu vergile și cu securea, care disprețuia și zeii, și oamenii, și care era însoțit de o haită de călai, cărora le spunea cu ifose: „lictorii mei!“ Să vină poporul să vadă acea fiară, care avea sufletul întinat de crime și jafuri, care era stăpînit de cele mai murdare poftes ale desfrîului! Să vină să privească pe acest monstru care i-a smuls din brațe unui tată singura sa copilă dragă, o fecioară neprihănită, și în fața ochilor tuturor cetățenilor romani i-a dăruit-o uneltei sale murdare, ca pe o biată prizonieră de război, pentru plăcerile patului. De pe același jilț de judecător, în urma acestei mîrșave hotărîri și a acestui neomenos act de vînzare l-a împins pe tatăl nefericitei copile să-și înarmeze mîna lui dreaptă, ca să înlătore pîngărirea ei. De pe același loc, Appius

a poruncit să fie zvîrlit în temniță logodnicul și unchiul fetei, pentru că s-au încumetat să-i ridice trupul ei neînsuflețit, Appius fiind îndârjit fiindcă i-a fost zădărnicit planul său murdar, nu pentru că a fost mișcat de sîngele nevinovat curs. Și pentru el a fost zidită temnița, deși Appius obișnuia să spună pretutindeni că închisoarea e locuința de veci a poporului roman. De aceea, ori de cîte ori va face apel la popor, tot de atîtea ori i se va face pe voie, reușind să aibă poporul ca judecător al faptelor sale. Toți se vor convinge, în sfîrșit, că Appius a fost acela care a dat sentința împotriva libertății și în favoarea robiei. De aceea, dacă Appius a hotărît să nu mai apară în fața justiției, el va da ordin, ca atare, să fie dus la închisoare, legat în lanțuri, ca orice osîndit“.

În felul acesta, Appius a fost aruncat în temniță, și toată lumea a încuviințat. Poporul a fost adînc zguduit de această întîmplare, deoarece, prin pedepsirea aceluia care a fost cineva în statul roman, libertatea s-a așezat din nou pe înaltul ei pedestal. Tribunalul i-a fixat lui Appius termenul de judecată.

În toiul acestor evenimente s-au prezentat la Roma soli din partea latinilor și hernicilor, ca să-i felicite pe romani pentru înfăptuirea înțelegerii dintre popor și patricieni, aducînd ca ofrandă prea milostivului și prea puternicului Jupiter, din templul de pe Capitoliu, o coroană de aur nu prea grea, fiindcă mijloacele materiale ale acestor noroade nu erau atît de însemnate, și apoi, pe acea vreme cinstirea zeilor se făcea mai mult prin cucernicie simțită, nu prin daruri pompoase.

Prin gura acestor împuterniciți s-a mai aflat apoi că aequii și volscii se pregătesc pînă-n dinți pentru un război uriaș. Consulii au primit ordin să-și împartă însărcinările și armata, în vederea operațiunilor militare. Lui Horatius i-a căzut la sorți războiul cu sabinii, lui Valerius cel cu volscii și cu aequii. Când s-a hotărît mobilizarea armatei pentru cele două războaie, poporul și-a arătat tot interesul și devotamentul pentru apărarea patriei, deoarece nu numai cei tineri au răspuns la chemare, ci și veteranii, care trecuseră de mult de vîrsta legală și care s-au înscris ca volun-

tari în rîndurile legiunilor. În felul acesta, s-a alcătuit și organizat o armată cu puternice forțe, care era cu atît mai tare, cu cît se înrolaseră și veteranii încercați și pricepuți în războaie.

Înainte ca armata romană să iasă la porțile Romei, legile decemvirale, al căror nume este „cele 12 table“, au fost săpate în bronz și atîrnate în for, pentru a fi în văzul și la îndemîna poporului. Sînt unii analiști care au scris că edilii au fost aceia care au îndeplinit această sarcină, din ordinul tribunilor.

LVIII Caius Claudius, scîrbit pînă în adîncul sufletului de ticăloșiile decemvirilor, și mai ales de trufia nepotului său, se retrăsese la Regillus, în vechea lui locuință, și acum, la o vîrstă destul de înaintată, se întoarse la Roma, pentru a-și scăpa nepotul din ghiarele primejdiilor, cu toate că tocmai din pricina nelegiuirilor lui fugise din Roma, ca să nu mai știe de el. Claudius, îmbrăcat în haine de doliu și însoțit de o ceată de rude și oameni de ai săi de casă, îl oprea pe orice cetățean în for, rugîndu-l:

„Să nu lase să fie însemnat cu fierul roșu neamul Claudiilor! Să nu îngăduie ca neamul lui să fie întinat cu lanțuri și cu temnițe! Un bărbat a cărui amintire va fi cinstită în mod deosebit de urmași, un dătător de legi și un ctitor al dreptului roman a ajuns să zacă legat în lanțuri, între hoții și tîlharii de drumul mare! De aceea, îi roagă pe cetățeni să-și înăbușe ura, să cunoască tot adevărul, să cîntărească lucrurile așa cum trebuie, de vreme ce atîți Claudii îi roagă să-l ierte pe Appius și să țină seama de rugămințile lor fierbinți și să nu-l copleșească cu atîta ură pe unul din neamul lui. El, Claudius, face acest lucru pentru respectul numelui și faimei sale, și a venit într-adins la Roma, pentru Appius, ca să-i dea o mîină de ajutor în năpasta care l-a lovit. Libertatea a fost dobîndită, e adevărat, însă pacea și armonia dintre clase nu se poate înfăptui decît numai prin iertare și uitare“.

Pe unii dintre cetățeni îi mișcau vorbele lui Claudius mai mult din respect pentru bătrînețea lui, decît din milă pentru

cel care se ruga el. Dar și Virginius, la rîndul lui, a spus cetățenilor: „Ei să aibă milă de nefericirea sa și de fiica sa, mai degrabă, și nu de neamul lui Claudius, care a prigonit poporul. Să asculte mai cu seamă rugăciunile dispărutei și ale celor trei tribuni, care, deși au fost aleși ca să fie pavăza poporului, îi imploră ajutorul, dîndu-le dovada că poporul are încredere în ei“.

De bună seamă, lacrimile lui Virginius apăreau în ochii poporului mult mai îndreptățite. De aceea, fiindcă pierduse orice nădejde de a scăpa cu viață, Appius și-a făcut seama, punîndu-și lațul de gît.

Foarte curînd după această întîmplare și Spurius Oppius a fost înșfăcat de tribunul P. Numitorius. Oppius era tot atît de urît de popor ca și Appius fiindcă, pe vremea cînd tovarășul său de dregătorie dăduse nedreapta sentință, el se găsea la Roma. Cu toate că Oppius a căutat pe toate căile să scape cu fața curată, n-a reușit să stăvilească mînia poporului împotriva lui. S-a adus în fața judecății un martor al acuzării, care slujise sub drapel vreme de 27 de ani, care fusese de opt ori decorat și învederat. Acesta își arată distincțiile și decorațiile primite pentru bravură pe front, dar în același timp și spatele său însîngerat și sfișiat de loviturile vergilor, nerugînd altceva pe judecători decît ca, dacă învinuitul poate să-l învinuiască cu ceva și să dovedească poporului pentru care pricină a dat poruncă să fie bătut, atunci să aibă dreptul să-l lovească din nou, deși acum nu mai e domn mare.

Și Oppius a fost pus în lanțuri și aruncat în temniță. La rîndul lui, s-a sinucis și el, înainte de ziua judecății.

Tribunii au confiscat averile lui Appius și lui Oppius în folosul statului. Tovarășii de decemvirat ai acestor doi au părăsit Roma și au plecat în surghiun. Și bunurile lor au fost luate pe seama statului. Și M. Claudius, pretinsul păgubaș al Virginiei, a fost adus în fața judecății și condamnat. Virginius însă i-a schimbat pedeapsa cu moartea, în surghiun. În felul acesta, sufletul Virginiei a fost mai fericit după moarte decît în timpul vieții, putîndu-și recăpăta în sfîrșit liniștea de veci, fiindcă toți cei vinovați de moartea ei și-au primit răsplata cuvenită.

LIX O groază cumplită a cuprins pe toți patricienii. Li se părea că chipurile și pornirile tribunilor sînt la fel ca ale decemvirilor. Dîndu-și seama că tribunii poporului au întrecut mult măsura, tribunul Marcus Duilius a pus o frînă zdravănă acestei nefirești purtări, prin îngrădirea puterii tribuniciene, care depășea marginile. El și-a motivat proiectul său în felul următor:

„Acum avem destulă libertate. Potrivnicii noștri și-au primit pedeapsa cuvenită. De aceea, eu nu voi mai îngădui de azi înainte să mai fie cineva adus în fața judecății și să fie vîrît la închisoare. În primul rînd, nu trebuie să ne mai ocupăm să dezgropăm trecutul, cîtă vreme și cele din urmă greșeli au fost ispășite, în urma pedepsirii decemvirilor. În al doilea rînd, nu voi mai îngădui să se recurgă numai la puterea tribuniciană, cîtă vreme cei doi consuli au grijă și stau mereu de veghe la apărarea libertății“.

Această măsură a tribunului le-a luat patricienilor o piatră grea de pe piept, în schimb s-au năpustit cu ura asupra consurilor, deoarece ei fuseseră trup și suflet de partea poporului, susținîndu-i în primul rînd puterea, libertatea și drepturile lui, și nu s-au gîndit și la interesele patricienilor. Apoi, aceștia își dădeau bine seama că cei doi consuli îngăduiau potrivnicilor aristocrației să-i pedepsească după plac, bătîndu-și joc de ei, în loc să-i înfrîneze și să-i potolească pe tribuni. Erau mulți patricieni care susțineau că aristocrația a fost mult prea darnică cu poporul, fiindcă au încuviințat legile făcute de tribuni, dar totodată sînt convingși că nici ei n-au fost la înălțimea evenimentelor, în acele momente atît de grele pentru republică.

LX După ce s-au liniștit lucrurile și au intrat toate în ordine, cel care a profitat cel mai mult a fost poporul, fiindcă lui i s-a întărit bine situația. În urma acestor evenimente, consulii au plecat fiecare către locul său de luptă. Valerius a dus cu chibzuință acest război împotriva armatelor equilor și volscilor reunite la Algidus.

Dacă și-ar fi încercat norocul dezlănțuind ofensiva numaidelic, în atmosfera de atunci a evenimentelor, cînd și

romanii și potrivnicii erau sub impresia regimului, urît de toți, al decemvirilor, eu cred că ar fi dat de o mare năpastă. Însă comandantul roman și-a ținut armata în tabără pe loc, la vreo mie de pași de pozițiile dușmanilor. Aequii și volscii își așezară unitățile lor în formație de atac, între cele două tabere, cuprinzând aproape tot golul. Numai că romanii tăceau chitic, nerăspunzînd la nici un semn de provocare la luptă.

În cele din urmă, rîciți de atîta ședere și așteptare zadarnică, vrăjmașul a purces și de astă dată după pradă; ca de obicei, o parte din ei au pornit la pustiirea ținuturilor hernicilor, iar ceilalți pe al latinilor, convinși că biruința nu le va scăpa din mîna. Dușmanul lasă pe loc o garnizoană cu trupe de acoperire pentru asigurarea taberei, care nu dispunea însă de efective destul de mari, ca să poată face față unei bătălii.

Cînd consulul și-a dat seama de această situație, a și pornit la treabă, vîrînd groaza în inamic, ca să-i plătească cu aceeași monedă; își rînduiește armata în formație de atac, chemînd la harță pe dușman. Acesta, știind că nu dispune de destule forțe, nu s-a încumetat să dea bătălia; în felul acesta a făcut să crească și mai mult avîntul romanilor, ținînd ei acum, la rîndul lor, la pămînt pe potrivnic, în spatele parapetelor pozițiilor lor. Dușmanul a stat toată ziua în încordare, cu mîna încleștată pe arme, pînă s-a lăsat noaptea, pentru odihnă. Și romanii, așisderea, plini de nădejde, s-au înfruptat din binefacerile nopții, odihnindu-se zdravăn. Vrăjmașul, în forfotă, își trimite ștafetele în toate direcțiile, ca să cheme înapoi pîlcurile pornite după prăzi. Cei care erau mai aproape de tabără se întorc degrabă. Însă ceilalți, mai depărtați, nu sînt găsiți.

Cum s-a luminat de ziuă, armata romană iese din tabără cu ținta de a ataca pozițiile întărite ale taberei vrăjmașe, în cazul că aceștia refuză lupta în cîmp deschis. Știind că ziua nu-i atît de lungă, consulul dădu ordinul de atac, cînd observă că la dușman nu e nici un semn de mișcare. Armata romană pornește în iureș. Aequii și volscii sînt îndrîjiți acum fiindcă armata lor biruitoare în trecut e silită să-și dovedească

vrednicia, luptînd în spatele întăriturilor taberei. De aceea au primit și ei de la comandanții lor mult așteptatul semnal de atac.

Abia ieșiseră o parte din unități pe porțile taberei, în care timp ceilalți le ocupau număidecît locul, ca să se păstreze ordinea în formație, cînd consulul roman și porni asaltul, înainte ca dușmanul să fi avut vreme să intre în dispozitivul de atac cu toate efectivele sale. În această fază de pregătire, cînd vrăjmașul nu era încă pe deplin desfășurat, fiindcă nu izbutiseră să iasă pe porți toate unitățile, consulul roman dezlănțuie un atac cu o nemaipomenită îndîrjire. Scoțînd strigăte năprasnice, romanii s-au năpustit cu un nespus avînt asupra vrăjmașului, stîrnind groaza în rîndurile lui.

Dușmanul șovăie în mișcări, intrînd în derută. Toți se uită în toate direcțiile temători, ca să vadă ce fac ai lor. Din primul asalt, aequii și volscii încep să dea înapoi, apoi însă încet, încet, își revin în fire, mai ales cînd îi mustră și comandanții lor. Cum e cu puțință ca ei, care au fost învingători pînă acum, să dea înapoi în fața unor învinși? Și atunci pornesc la atac, restabilind lupta pe întreg frontul.

LXI Pe de altă parte, consulul roman își îndeamnă ostașii săi „să-și aducă aminte că în cursul acestei zile ei luptă pentru prima oară liberi, pentru libertatea patriei lor. Pentru ei vor cîștiga biruința de astă dată, nu pentru decemviri. Astăzi armata romană nu mai e condusă de netrebnicul Appius, ci de însuși consulul Valerius, urmașul eliberatorilor patriei sale, el însuși un luptător care și-a dat prinosul la libertatea ei. De aceea se cuvine ca ostașii săi să-i arate că în luptele dinainte au stat cu mîinile în sîn și n-au învins din pricina comandanților, nu a lor. Într-adevăr, e rușinos faptul că în țară cetățenii au dovedit mai mult curaj ca pe front împotriva vrăjmașilor, dar și temeiul a fost mai adînc, fiindcă s-au temut pentru libertatea lor. O pricină a fost Virginia, a cărei frumusețe și neprihănire erau o primejdie pentru ea, în vreme de pace. Un alt motiv a fost și Appius, primejdios pentru oricine datorită desfrîurilor sale. Dar dacă soarta va voi ca războiul să se sfîrșească altfel decît nădăj-

duiește el, atunci copiii lor vor fi năpăstuiți de atâtea mii de vrăjmași. El nu vrea să facă nici un fel de proorocie, cîtă vreme știe că nici Jupiter, și nici tatăl lor, Marte, nu vor lăsa să se întîmple vreo nenorocire, atîta vreme cît Roma e sub scutul lor“.

Valerius le mai amintește apoi de Aventin și de Muntele Sacru. Le cerea ostașilor săi „să-și păstreze neștirbită libertatea și puterea dobîndită cu cîteva luni mai înainte și să-i arate lui că romanii, după izgonirea decemvirilor, au mai departe aceeași fire și aceeași bărbăție pe care au avut-o mai înainte de numirea acestor decemviri. Vitejia poporului nu poate da înapoi acum, cînd acesta se bucură de legi deopotrivă cu patricienii“.

Astfel de cuvinte au fost rostite de consul între drapelele pedestrimii. Pornește apoi spre cavalerie, unde la fel spune următoarele:

„Haideți, tineri romani, să-i întreceți în vitejie pe pedestrași, ca să aveți parte de o cinstire și de răsplată mai mare ca a lor. Sint convins că la prima ciocnire cu noi, dușmanul își va pierde cumpătul, luînd-o la sănătoasa. Cînd veți vedea că vrăjmașul a fost respins, dați friu liber cailor, împrăștiati-l și lichidați-l în cîmpie. Potrivnicul nu va fi în stare să înfrunte atacul nostru. De pe acum se vede cît șovăie, prefăcîndu-se doar că se împotrivese“.

Cavaleria romană dă pinteni cailor și străpunge linia dușmanului, care fusese dată peste cap de pedestrime. Spărgînd frontul și punînd în învîlmășeală șirurile formațiilor inamice, cavaleria romană ajunge pînă la ariergarda lui. O parte din escadroane face o manevră de învăluire a adversarului prin intervalul liber; astfel îi taie retragerea dușmanului, care o luase la fugă în toate părțile, și îl împinge îndărăt spre tabără, înspăimîntîndu-l prin galopul nebun al cailor înapoi și încolo. Tot greul bătăliei l-a dus consulul cu pedestrimea lui înăuntrul taberei aequilor și volscilor, care au căzut în mîinile romanilor după un măcel îngrozitor. Romanii au avut parte de o pradă uriașă.

Despre această bătălie s-a dus vestea nu numai la Roma, ci și în țara sabinilor, unde se afla cealaltă armată romană.

La Roma, această biruință a fost sărbătorită cu mare bucurie, iar în tabăra romană din țara sabinilor a fost prilej de îmbărbătare și îndemn ca să-i imite în ispravă. Și Horatius reușise să ridice moralul romanilor, fie prin incursiuni rapide, fie prin ciocniri mai ușoare, date cu pîlcuri mai mici de soiul trupelor de șoc, ca să-i deprindă pe ostași cu mișcări repezi și să-și recapete încrederea în puterile proprii, și în același timp să-și aducă aminte că înfringerea suferită mai înainte a fost pricinuită de reaua conducere a decemvirilor.

Micile lupte îi pregăteau pe romani pentru nădejdea marei biruințe care avea să vină cît de curînd. La rîndul lor, și sabinii, făloși de izbînzile lor dobîndite anul trecut, nu mai conteneau cu provocările, îmboldindu-i mereu pe romani: „de ce pierd vremea numai cu lupte de hîrțuială cu slabe efective, fîțîindu-se înainte și înapoi, și caută să obțină decizia acestui război de mari proporții prin numeroase ciocniri de mică însemnătate? Să îndrăznească o dată să-i înfrunte pe tot frontul și să-și încerce norocul într-o singură bătălie“.

LXII La rîndul lor, și romanii, întăriți de aceste provocări, se aprinseseră, mai ales că acum căpătaseră destul curaj. „Cealaltă oaste se va întoarce biruitoare în triumf, la Roma, pe cînd ei stau pe loc și rabdă toate ocările vrăjmașilor. Dacă ei acum nu sînt deopotrivă cu dușmanul în forțe, cînd au să mai fie vreodată?“ Cînd consulul a simțit aceste frămîntări în sufletul soldaților săi, și-a strîns armata la adunare, rostind următoarele cuvinte:

„Ostași! Cred că ați auzit cum au mers treburile la Algidus. Armata poporului roman liber, așa cum se cuvenea, a fost la mare înălțime. Biruința a fost cîștigată și datorită însușirilor de comandant ale consulului, dar mai ales datorită vitejiei ostașilor săi. Cît mă privește pe mine, eu am de gînd să vă arăt atîta bărbăție și să vă dovedesc atîta pricepere la conducere, în măsura în care și voi veți fi în stare să mă însuflețiți. Acest război mai poate fi tărăgănit, spre folosul nostru, dar poate fi curmat și mai devreme. Dacă noi sîntem nevoiți să-l tărăgănim, în măsura în care crește și vitejia și nădejdea voastră de biruință pe zi ce trece, și eu îmi dau prinosul

meu prin disciplina militară severă pe care v-am impus-o. Dacă aveți destulă tărie în voi și sînteți pe deplin hotărîți să porniți odată la lupta cea mare, haideți, scoateți un strigăt de luptă care să se audă pînă-n toarta cerului, ca semn al voinței de luptă și al vitejiei voastre“.

Atunci romanii scot un strigăt, de parcă a trăsnit tot văzduhul. Atunci Horatius le urează noroc ostașilor săi, pentru că a hotărît să dezlănțuie bătălia a doua zi. Tot restul zilei a trecut făcîndu-se pregătirile atacului și punerea la punct a armelor.

A doua zi, sabinii, setoși de luptă de atîta vreme, cînd au observat că armata romană se așază în formație de atac, înaintează și ei în formație de luptă. Bătălia s-a desfășurat între ostașii a două armate care aveau încredere deplină în forțele lor proprii, una mîndră de gloria sa, obținută cu prilejul atîtor biruințe din vremuri străvechi și de totdeauna, cealaltă, plină de fală pentru izbînda cîștigată de curînd.

Sabinii au adăugat la puterea brațului lor și un plan bine chibzuit: au păstrat în rezervă o sumă de unități cu efective de 2000 de oameni, pentru a-i arunca în toiul bătăliei, la aripa stîngă, atunci cînd sorții de izbîndă vor fi deopotrivă pentru ambele tabere, pentru ca să-i strîmtoareze pe romani, și în felul acesta să dobîndească biruința.

Intr-adevăr, rezervele vrăjmașe aruncate în luptă au stîrnit un moment greu pentru romani, prin atacul dezlănțuit din coastă asupra aripii romane, reușind aproape să-i învâluie pe romani. Și atunci cei aproape 600 de călăreți ai celor două legiuni romane sar deodată de pe cai și alcargă în sprijinul romanilor aflați la strîmtoare și care începuseră să dea înapoi. În felul acesta, printr-o intervenție la momentul potrivit, consulul reușește să restabilească situația. Pedestrașii, oarecum rușinați, sînt înflăcărați din nou. Pedestrimea romană se simțea oarecum stînjenită pentru că escadroanele de cavalerie erau nevoite să lupte și ca pedestrași, schimbîndu-și tactica de luptă, și ca unități de călărași, pe cînd pedestrimea nu era în stare nici măcar în lupte corp la corp să fie deopotrivă cu călăreții coboriți de pe cai.

LXIII Și atunci ficcare parte a armatei revine la formația sa și la rostul său, pe care le lăsase deoparte, de nevoie. În câteva clipe, nu numai că frontul roman s-a restabilit complet, dar acum sabinii au început să dea înapoi la flancul stîng. Cavaleria romană, sub sprijinul pedestrimii sale proprii, își ia din nou în primire caii; într-un galop nebun zboară acum la cealaltă aripă a frontului, vestind tuturor biruința cîștigată. Și îndată pornește năprasnic într-un nou iureș asupra dușmanului intrat în panică, fiindcă acesta tocmai la flancul unde credea că e mai puternic și mai stăpîn pe situație fusese dat peste cap.

Vitejia ostașilor romani a fost la înălțime mai mult ca în oricare altă luptă. Dar și consulul nu a fost mai prejos. Cu mintea lui ascuțită și prevăzătoare, era pretutindeni. Horatius îi îmbărbăta pe unii, îi muștra pe alții, îi lăuda pe cei bravi, intervenind acolo unde lupta era mai grea. Și tot vitejia a fost aceea care a desăvîrșit opera. Luptătorii erau îmbărbătați și îndrîjiți, unii prin muștrări, alții prin laude. Sabinii, împrăstiați de-a valma pe toate ogoarele, și-au lăsat tabăra pradă romanilor. De-acolo romanii și-au luat înapoi toate bunurile pierdute cu prilejul pustiirii teritoriului lor, pe cînd la Algidus s-au găsit numai bunurile prădate de la aliați.

În cinstea acestor biruințe cîștigate în două bătălii, pe fronturi deosebite, senatul a decretat cu strîngere de inimă slujbe de mulțumire, numai pe timp de o zi, în cinstea celor doi consuli. Poporul, în mare număr și din imbold propriu, s-a dus să dea prinos zeilor și să se roage pentru consuli și în ziua următoare. Această purtare a poporului și această recunoștință a lui față de cei care binemeritau au rămas de pomină.

Consulii, din propriu îndemn, potrivit unei înțelegeri între ei, au venit la Roma într-una din cele două zile, convocînd senatul în Cîmpul lui Marte. Acolo, după ce au făcut darca de seamă asupra campaniilor desfășurate de ei, au adus aspre muștrări fruntașilor senatului, pentru ședințele pe care patricienii le-au ținut, avînd drept țel stîrnirea panicii în rîndurile armatei. Începînd de la această dată, ca să nu mai existe nici o bănuială pentru locul unde senatorii țin ședințele, consulii au

convocat senatul în livada lui Flaminius, unde se găsește astăzi templul lui Apolo⁷¹ (care pe atunci se numea Piața lui Apolo).

Deoarece majoritatea senatorilor nu era de părere să se încuviințeze sărbătorirea prin purtarea în triumf a celor doi consuli, tribunul poporului L. Icilius a adus dezbaterea acestei chestiuni în fața adunării poporului; acolo au luat cuvântul mulți vorbitori, între care mai ales C. Claudius răcnea cât îl ținea gura:

„Amîndoi consulii vor să-și sărbătorească triumful asupra patricienilor, nu asupra vrăjmașului biruit dinafară. Consulii pretind recunoștință poporului pentru meritele lor personale și pentru ajutorul dat unor anumiți tribuni, nu pentru vitejia arătată pe frontul de luptă. Înainte vreme, niciodată nu s-a sfădit nimeni în adunarea poporului pe temeiul triumfului. Întotdeauna au fost lăsate pe seama senatului aprecierea și hotărîrea acestor onoruri. Nici măcar regii n-au îndrăznit să se atingă și să micșoreze însemnătatea și vaza autorității ordinului senatorial. De aceea, tribunii să nu se mai vîre în toate treburile statului, rezolvînd numai ei totul, cu puterea pe care o au ei la îndemînă, așa fel, încît senatului nu-i mai rămîne să mai facă nimic în privința afacerilor publice. Numai atunci va fi statul liber și scăpat de orice primejdie, și numai atunci legile vor fi deopotrivă, cînd fiecare ordin își păstrează drepturile și vaza sa“.

Cu toate că au mai vorbit în același sens și alți senatori din rîndurile celor mai vîrstnici, totuși toate triburile romane au primit și votat propunerea lui Icilius. Atunci a fost cel dintîi caz cînd s-a acordat sărbătorirea purtării în triumf unor comandanți romani, fără încuviințarea senatului și numai din porunca poporului.

LXIV Această biruință cîștigată de tribuni și de popor a întrecut în oarecare privință măsura, deoarece tribunii s-au înțeles ca să fie realeși în funcție tot ei, și în același timp. Ca să nu fie învinuiți că trag spuza numai pe turta lor, au propus să prelungească mandatul și consulilor. Tribunii își întemeiau această măsură pe înțelegerea dintre patricieni, prin

care erau atinse drepturile poporului, în urma atitudinii jignitoare față de cei doi consuli:

„Ce s-ar întâmpla dacă alți consuli ar ataca pe tribuni prin mijlocirea cetelor de partizani ale patricienilor, acum cînd legile lor abia s-au înfiripat, nefiind încă destul de întărite? Să ia aminte cetățenii că nu vor fi de-a pururi consuli de ispravă ca Valerius și Horatius, care fără să pregete, au sărit în ajutorul poporului roman, să-i apere libertatea“.

Din întâmplare, și tocmai la timpul cel mai potrivit, sorții de a prezida adunarea poporului în vederea alegerilor au căzut asupra tribunului M. Duilius. Acesta era un om cît se poate de cumpănit, care își da bine seama de potopul de ură pe care-l poate stîrni prelungirea dregătoriei unui înalt magistrat al statului. Fiindcă colegii săi de tribunat îi cereau, dimpotrivă, să lase libertate deplină ca să se voteze pe tribuni această propunere, sau, dacă nu vrea, atunci să lase pe seama celorlalți colegi soarta alegerilor, Duilius a declarat că el nu va ține seama de niciunul din vechii tribuni.

Motivul invocat de tribuni era că aceste alegeri sînt făcute după voia patricienilor, și nu potrivit spiritului legilor. Pe acest temei a izbucnit o sfadă aprigă între ei. Atunci, Duilius, cerînd părerea consulilor, chemați să prezideze adunarea poporului și întrebîndu-i ce gînduri au la viitoarele alegeri consulare, aceștia au răspuns că tot ei vor prezida alegerile și pentru noii consuli, și atunci Duilius, negăsind susținători între colegii săi de tribunat, pentru o soluție care să nu apară nepotrivită în adunarea poporului, plecă împreună cu consuli.

Cînd consuli se înfățișară adunării poporului fură întrebați: dar dacă poporul roman îi va alege din nou în înalta dregătorie, în semn de recunoștință pentru faptul că prin ei poporul și-a redobîndit libertatea, și în amintirea slavei dobîndite pe cîmpul de luptă? Atunci consuli au răspuns că hotărîrea lor luată mai înainte rămîne nestrămutată. Duilius a adus elogii ambilor consuli, fiindcă nu stăruie să se meargă pe urmele decemvirilor.

Tot el a fost acela care a prezidat alegerile noilor tribuni. După ce au fost aleși cinci tribuni, Duilius a dizolvat adunarea poporului, din pricina excesului de zel al celorlalți nouă tribuni interesați, care candidau din nou pe față, deoarece ceilalți cau-

didăți nu împliniseră numărul de voturi necesare. Și atunci Duilius n-a mai convocat adunarea poporului pentru alegeri suplimentare. El arăta că litera legii a fost împlinită, fiindcă legea nu prevede să se fixeze în vreun fel numărul tribunilor, ci stabilește numai atât: alegerea de tribuni. Tot legea dă îndrumări ca înșiși tribunii aleși să-i înlocuiască pe cei care lipsesc. Și atunci el citi un paragraf al legii, care prevede următoarele: „Dacă eu voi propune zece tribuni ai poporului, și dacă totuși veți alege mai puțin de zece tribuni, aceia pe care colegii lor îi vor coopta să devină tribuni legitimi, potrivit aceleiași legi, cu aceleași puteri ca și aceia pe care îi veți alege astăzi“.

Duilius a stăruit pînă la capăt, susținînd că republica nu poate avea o dată 15 tribuni, și și-a depus mandatul. Totuși, el a reușit să înfrîngă pornirile egoiste ale colegilor săi, fiind apreciat și privit cu aceiași ochi și de patricieni, și de popor.

LXV Noii tribuni ai poporului au făcut pe voia senatului în ce privește cooptarea celorlalți tribuni care mai trebuiau, alegînd în numărul lor și doi patricieni, pe foștii consuli Spurius Tarpeius și pe A. Aterius. Noii consuli aleși Lar Herminius și Titus Virginius Caelimontanus, oameni dintr-o bucată, nu părtineau nici pe unii, nici pe ceilalți. În vremea aceasta domnea liniște și în țară, și dincolo de hotare.

Tribunul poporului L. Trebonius era îndrîjnit împotriva patricienilor, pe care îi învinuia că s-au vîrît, în rîndurile tribunilor cooptați, prin înșelătorie. El susținea că înșiși colegii săi de tribunat au săvîrșit un act de trădare față de popor, și de aceea a făcut următoarea propunere: „Acela care va propune ca poporul roman să-și aleagă tribunii săi, să o propună pînă la completarea numărului de zece tribuni“.

L. Trebonius, pe toată durata tribunatului său, n-a încetat o clipă atacurile împotriva patricienilor, de aceea a primit porecla de Trebonius cel Aspru.

Apoi au fost aleși consuli Marcus Geganius Macerinus și Caius Iulius, care au potolit atmosfera învrăjbită între tribunii îndrîjiți și grupul senatorilor tineri. Noii consuli s-au purtat cu înțelepciunea cuvenită, fără să se atingă nici de puterea

tribuniciană și nici de demnitatea senatului. Ei au reușit să liniștească și poporul agitat pe temeiul mobilizării armatei, pentru războiul cu aequii și volscii, dându-le cetățenilor asigurări că dacă în Roma domnește pace și liniște, și peste hotare va fi la fel, fiindcă nici dușmanii nu vor îndrăzni să-i mai tulbure. Numai dezbinările și vrajba între cetățeni dau prilej vrăjmașului ca să se înfigă la învălmășeală și să profite ca la pomană.

Grija de a fi pace dincolo de hotare și preocuparea de a se bucura toată lumea de liniște și pace au fost pricina care i-a îndemnat pe consuli să năzuiască la înfăptuirea armoniei din sînul întregului popor. Însă întotdeauna cînd o țabără reușește să se ridice și să pună mîna pe putere, o apasă și o prigonește pe cealaltă. Poporul abia se potolise, cînd de astă dată a început vrajba grupa senatorilor tineri, care căuta cu tot dinadinsul pricini de a face nedreptăți și a aduce jigniri poporului.

Ori de cîte ori tribunii veneau în ajutorul celor obidiți și prigoniți din clasele de jos, patricienii săreau ca arși. Nici tribunii poporului n-au fost cruțați de loviturile patricienilor, îndeosebi în ultimele luni ale anului, cînd patricienii îndeau întrunirile și consfăturile dintre ei, în scop de a-și asigura înțietatea la cîrma statului, în timp ce tribunii, dimpotrivă, slăbeau din dîrzenie, fiindcă, de, în curînd aveau să fie simpli cetățeni, și atunci se gîdeau că va fi vai și amar de capul lor.

Singura nădejde a poporului era găsirea unor tribuni pe măsura lui Icilius, fiindcă în ultimii doi ani reprezentanții pe care i-a avut poporul au fost tribuni mai mult cu numele. Grupa senatorilor mai bătrîni căutau oarecum să țină în frîu și zăbală pe cei tineri, ca să nu o ia prea razna. Cu toate că vedeau că uneori aceștia depășesc măsura, totuși senatorii vîrstnici preferau să atîrne în joc cumpăna de partea lor, din pricina marii cutezanțe a taberei potrivnice, fiind convinși că tot mai bine e să fie ei mai îndrăzneți, fiindcă, la urma urmei, tot patricienii sînt aceia care profită.

Este așa de greu să se înfăptuiască și să se mențină în lume echilibrul! Cu o țabără se întîmplă la fel ca și cu un om, care, dacă reușește să se ridice asupra celorlalți, mai vrea

să înfăptuiască tot el și egalitatea dintre oameni, însă, cînd ajunge tare și mare, nu numai că uită de făgăduieli, ci la rîndu-i caută să-l asuprească și să-l prigonească pe aproapele său, căzut în restriște. Păzindu-se să nu se teamă de semenii lor, acești oameni ajung în cele din urmă să fie ei temuți.

Atunci cînd reușim să scăpăm din greutăți prin luptă, zbuciumul, necazurile și nedreptățile le punem în circa altora, ca și cum aceasta ar fi ursita omului: să facă numai rău și numai nedreptăți semenului său și să îndure numai rău și nedreptăți de la aproapele său.

LXVI Apoi au fost aleși consuli T. Quinctius Capitolinus, pentru a patra oară, și Agrippa Furius. În vremea lor n-au fost nici frămîntări în țară și nici războaie în afară. Totuși, și unele și altele mocneau sub cenușă, amenințînd să izbucnească cît de curînd.

Neînțelegerile dintre cetățeni nu puteau fi înăbușite mai multă vreme, din pricina îndîrjirii tribunilor și poporului împotriva patricienilor, fiindcă, ori de cîte ori vreunul din nobili era chemat în fața judecății, izbucneau mereu ura și harța între popor și patricieni. Cum mijeau zorile conflictului între cele două tabere, ca un făcut au pus mîna pe arme și au început ostilitățile și aequii, și volscii, de parcă le-ar fi dat cineva semnalul că acum e momentul! Aceste două noroade fuseseră stîrnite să pornească războiul mai ales de căpeteniile lor lacome de pradă, care le spuneau:

„Romanii n-au putut strînge armata vreme de doi ani încheiați, fiindcă poporul a refuzat să se supună poruncii de chemare sub drapel. Aceasta e pricina pentru care n-a fost trimisă împotriva lor nici o armată romană. Înșușirile ostușești se pierd treptat cîtă vreme e prea mare anarhia în republica romană, unde toată lumea își face de cap. Roma demult a încetat să mai fie prețuită ca o patrie a tuturor cetățenilor ei. Acum s-a întors roata norocului, pentru că toată ura și vrăjmășia pe care le-au nutrit romanii în ciocnirile cu alte neamuri s-au întors acum cu vîrf și îndesat asupra lor înșile. Acum e momentul potrivit să fie doborîți acești lupi orbiți de furia lor turbată“.

Concentrându-și ambele armate, ca să-și alcătuiască un front comun, aequii și volscii au pustiit mai întâi satele și holdele ținuturilor romane în lung și-n lat. Apoi, fiindcă au observat că nu li se opune nici o rezistență de nicăieri, din care cauză toți aștătorii la război din țările dușmane săreau în sus de bucurie, s-au apropiat de zidurile Romei însăși, pustiind totul în cale. Vrajmașul a ajuns pînă la poarta Esquilină, pîrjolind totul; în batjocură, învederau prin aceste acțiuni tuturor că nu se sinchiesc nici de Roma, nici de poporul roman. Fiindcă nu s-a luat nici o măsură de represalii împotriva dușmanului, care în văzul tuturor cetățenilor și-a cărat netulburat prăzile capturate și apoi s-a întors către țara lui, ajungînd în orașul Corbio, unde a instalat tabăra, consulul Quinctius a convocat poporul la adunare.

LXVII Analistii ne-au transmis cuvîntarea lui Quinctius, în care acesta a spus următoarele:

„Cetățeni! Cu toate că nu mă simt cu nimic vinovat și cu nici o pată pe conștiință, totuși m-am prezentat în fața voastră cu obraji înroșiți de rușine, pentru faptul acesta pe care și voi îl cunoașteți prea bine și pe care îl vor ști și urmașii noștri, că aequii și volscii, două neamuri care nu sînt nici măcar deopotrivă cu hernicii, s-au apropiat înarmați pînă la zidurile cetății Romei. Și tocmai în vremea aceasta, cînd eu sînt pentru a patra oară consulul republicii romane, noi nu ne-am clintit un pas din bîrlogul nostru, ca să-i învățăm minte pe vrăjmași!

Dacă aș fi știut că sînt amenințat să mă prăvălesc în această rușine și ocară, nu m-aș fi dat înapoi să primesc surghiunul și nici moartea, cîtă vreme nu se dă nici o prețuire omului care fuge de propria-i țară. (Însă n-am făcut-o, fiindcă, așa cum se duce viața astăzi, cînd omul e sub cîrma vremurilor, sufletul omenesc nu mai e în stare să-ți îndrumeze dinainte în ce fel se cuvine să pornești pe calea cea bună). De aceea, dacă dușmanul ar fi avut la îndemîna lui acele arme care făceau de strajă la porțile noastre, credeți voi că Roma nu putea fi cucerită chiar sub consulatul meu? Am avut parte de atîta cinstire în viață! Am trăit mai mult decît s-ar fi cuvenit. Trebuia să-mi sfîrșesc viața după al treilea consulat!

Însă vă întreb: pe cine dintre noi ne-au socotit dușmanii mai netrebnici, disprețuindu-ne: pe noi consulii sau pe voi cetățenii? Dacă vina e de partea noastră, a consulilor, luați-ne puterea din mână, ca unor nemernici, îndepărtându-ne de la cîrma țării! Și dacă e prea puțin numai această măsură, atunci dați-ne o osîndă pilduitoare! Dar, dacă voi sînteți de vină, atunci, o cetățenii nu știu dacă ar putea fi vreun zeu sau vreun om pe pămînt, care să vă dea pedeapsa cuvenită pentru păcatele voastre. Aveți să vă căuți, în curînd, amarnic de cele ce-ați făcut!

Vrăjmașii însă n-au disprețuit nici ticăloșia voastră, și nici n-au avut prea mare încredere în forța brațului lor, fiindcă știu prea bine de cîte ori au fost ei înfrinți și puși pe fugă. Știu prea bine că de atîtea ori le-au fost cucerite taberele, de atîtea ori au fost pedepsiți cu confiscarea ținuturilor lor, de atîtea ori au fost trimiși sub jugul umilinței. Dușmanii v-au cunoscut bine pe voi și știu prea bine cît le prețuiește și pielea lor. Otrava care macină, surpă și nimicește republica noastră e zavistia și dezbinarea dintre cele două tabere de cetățeni, sînt neînțelegerile și vrajba dintre patricieni și popor. Acestea au fost temeiurile care au ridicat dușmanului moralul, care le-au nutrit cutezanța și le-au crescut încrederea în puterile lor, fiindcă nici noi patricienii nu ne mai săturăm de putere, și nici voi nu mai aveți măsură cu libertățile voastre.

În același timp simțiți scîrbă și silă de dregătorii patricieni, iar la rîndu-le, aceștia, de dregătorii plebei. În numele cerului, unde vreți să ajungeți, cetățeni? Ați dorit să aveți tribuni ai poporului? I-aveți, fiindcă noi ne-am încovoiat spinarea în fața voastră, pentru a avea odată în țară liniște și pace. Ați poftit să aveți decemviri? Noi, patricienii, am îngăduit să se creze și această dregătorie. V-ați plictisit și scîrbit și de decemviri? Tot noi am fost aceia care i-am silit să plece din funcție. Deoarece ura voastră rămăsese mai departe la fel de înverșunată împotriva aceluiași decemviri, ajunși acum simpli cetățeni, am răbdat ca unii din ei să-și piardă viața, iar alții să pornească pe drumul pribegiei, fiind surghiuniți cei mai vrednici și mai nobili dintre patricieni.

Ați vrut să vă înființați din nou tribunii voștri? Am îngăduit și aceasta. La fel am îngăduit să fie aleși consuli și din rîndurile voastre, cu toate că socoteam că nu-i bine să ni se încalce drepturile noastre. Am ajuns s-o vedem și pe aceasta, ca noi, patricienii, să vă oferim un înalt dregător pentru treburile și interesele voastre. Am răbdat mereu și mai răbdăm și astăzi, în continuare, să recurgeți la sprijinul tribunilor, pentru ca să aveți parte de dreptul de apel la popor. Am îngăduit ca hotărârile poporului să se identifice cu decretele senatoriale, pe temeiul că toți oamenii sînt deopotrivă în fața oamenilor, și deci și legile trebuie să fie egale. Am suportat și suportăm încă și astăzi să ne vedem și legile noastre strivite și înăbușite!

Cînd se va isprăvi odată cu zavistia, vrajba și dezbinările dintre noi? Oare nu va fi cu puțință vreodată să înfăptuim o singură cetate, o singură patrie pentru toată suflarea poporului roman?⁷² Noi, patricienii, cu toate că am fost înfrinți de voi, stăm potoliți și liniștiți, avînd sufletul mai împăcat decît voi care ne-ați biruit. Nu e de-ajuns că ne temem de voi? Ați ocupat Aventinul în fața ochilor noștri. Sub nasul nostru ați pus stăpînire și pe Muntele Sacru. În schimb, acum, niciunul din voi nu mișcă măcar un deget, deși vrăjmașul a ajuns aproape să ne ocupe cartierul Esquilin, iar volscii au îndrăznit aproape să se urce pe parepetele și meterezele zidurilor noastre. Voi v-ați înarmat brațul vostru împotriva noastră, nu împotriva dușmanului!

LXVIII După ce ați înconjurat din toate părțile clădirea senatului, după ce ați învrăjbit împotriva noastră întreg forul, încît nu mai cutezăm acum să mai călcăm pe acolo, și după ce ați umplut temnița cu fruntașii patricienilor, haideți măcar acum și porniți dincolo de poarta Esquilină! Haideți și luptați cu curaj și îndîrjire împotriva dușmanului! Sau, dacă vă lipsește această îndrăzneală, aruncați-vă măcar ochii și priviți de pe zidurile Romei ogoarele și satele voastre trecute prin foc și sabie, bunurile voastre prădate și duse de vrăjmași în țara lui! Priviți-vă vetrele voastre prefăcute în scrum și cenușă!

Dar la urma urmei, numai cu bunurile obștești stăm mai rău, ați spune voi. Numai ogoarele sînt pîrjolate; doar cetatea e împresurată, iar gloria războiului a trecut de la noi în mîinile vrăjmașului: asta e tot!

Ce spuneți? Dar bunurile voastre în ce stare sînt? Dar fiecare dintre voi ați fost încunoștințați ce pagube uriașe v-a pricinuit vrăjmașul la căminul și țarina fiecăruia dintre voi! Ce v-a mai rămas la îndemîină acasă? Cu ce aveți să vă mai umpleți hambarele goale, pentru la iarnă? Cum o să luptați cu foametea? Au să vi le umple tribunii voștri și au să vă înapoieze ei tot ce vi s-a prădat de către dușmani?

Nu, dimpotrivă, ei au să trîncănească mai departe și o să vă împuie capul cu un potop de cuvinte, spunîndu-vă cite-n lună și-n soare, ca să vă săturați, aducînd o ploaie de învinuiri frunțașilor noștri. Au să aducă încă un car de legi și o să vă copleșească cu adunări peste adunări. Dar din toate aceste adunări nimeni dintre voi nu s-a întors acasă cu un grăunte sau cu un pai în mîină. Ce le-a folosit soțiilor și copiilor voștri hîra, sfada, patimile și vrajba dintre dregătorii statului și particulari? Nu a căzut tot pe capul cetățenilor ura și mînia tuturor? Oare ați uitat că de multe ori nu voi ați fost aceia care ați apărat viața familiei voastre, prin vitejia voastră, ci alte neamuri v-au ocrotit?

Pe de altă parte, atunci cînd voi vă făceați datoria pe frontul de luptă, nu în for, și cînd erați sub conducerea noastră, a consulilor, și nu a tribunilor voștri, și atunci cînd pe cîmpul de bătăie strigătele voastre scoase în toiu luptei înspăimîntau pe vrăjmași, nu pe patricieni ca la adunarea popoului, nu erați tot voi aceia care vă întorceați în triumf la vetrele voastre, încărcăți cu prăzile capturate de la dușmani? Nu erați tot voi aceia care ați căpătat atît pămînt de la ei, nu erați tot voi aceia care au fost copleșiți de bogății, cei încărcăți de slavă, și pentru voi, și pentru patrie?

Dar acum tot voi sînteți aceia care îi îngăduiți dușmanului să plece împovărat cu bunurile și averile voastre. N-aveți decît să vă pironiți în for, să stați încremeniți în adunările voastre și să vă duceți mai departe viața în for, la fel ca pînă acum. Deși acum voi fugiți de luptă, ea tot se va

ține scai de capul vostru. Ce? Vă era greu să porniți împotriva aequilor și volscilor? Războiul bate la porțile cetății. Dacă nu-i izgonim, vrăjmașii vor intra între zidurile cetății, vor urca în fortăreață și chiar în Capitoliu, și vă vor urmări și-n casele voastre.

De doi ani, senatul dă poruncă să se facă mobilizarea, și armata să fie trimisă pe front la Algidus, în schimb noi, cetățenii, stăm acasă cu brațele încrucișate, certându-ne între noi ca muierele, bucuroși că în clipa de față e pace, fără să băgăm de seamă că din răgazul și din această aparentă tihnă se va năpusti în scurt timp asupra noastră un război necruțător, lovindu-ne cu vîrf și îndesat. Eu știu prea bine că se pot spune lucruri mai puțin plăcute ca acestea. Însă pe mine nevoia mă silește să spun pe șleau: vreau mai degrabă să mărturisesc adevărul, decît să vă spun ceva ce v-ar face vouă plăcere, cu toate că sufletul mă îndeamnă să nu împing lucrurile prea departe, și să-mi dau seama ce fac.

Da, cetățeni, într-adevăr, aș fi vrut să vă fac plăcere cu cele ce vă spun! Să știți însă că orice simțăminte ați nutri voi față de mine, eu totuși țin cu tot dinadinsul să scăpați de necazuri și să vă salvați viața și familiile. Este în firea lucrurilor ca acela care își susține propria lui cauză în fața mulțimii, ține neapărat să fie mai plăcut oamenilor, decît acela care se frămîntă cu toată ființa lui, numai și numai pentru soarta și binele întregii obști; afară de cazul că voi vă încredeți în acești pescuitori în apă tulbure și în acești panglicari de bilci, care pretind că sînt sfetnicii poporului, dar care nu vă lasă liniștiți nici în timp de război, nici în timp de pace, ca să vă bucurați în tihnă și să nu vă dați seama că vă ațită și vă pun paie pe foc spre răul vostru. Voi ați fost scoși din țîțni de ei, numai pentru ambițiile lor și năzuințele spre onoruri și demnități, numai pentru interesele lor, fiindcă, dacă ar observa că nu mai au de lucru, în urma înfăptuirii armoniei între clasa de sus și cea de jos, atunci vor unelti, pentru că ei vor cu orice preț să devină cūpetenii, mai ales în vremuri de restriște, cînd sînt zizăanii și ciocniri, nu atunci cînd nu sînt de loc.

Dar dacă n-ați ajuns să simțiți scîrba de asemenea comedii de bîlci, ci vreți și voi să îmbrățișați aceste urite deprinderi, în locul vechilor noastre datini strămoșești de a ne păstra cu orice preț patria, atunci eu nu mă voi potoli pînă cînd nu voi da peste cap și nu voi răzbi cetele de prădalnici în cîteva zile, zvîrlindu-i din tabăra lor și punîndu-i pe goană, și pînă nu voi stîrni groaza războiului, care v-a lăsat pe voi încremeniți, strămîtîndu-l de la porțile și zidurile cetăților noastre spre orașele lor!⁷³

LXIX Rareori s-a întîmplat ca un tribun al poporului să rostească vreodată o cuvîntare care să zguduie mai mult poporul cum a izbutit consulul, deși el a vorbit cu atîta asprime și obidă. Tot tineretul, care era obișnuit să socotească în asemenea împrejurări refuzul de a-și face datoria sub arme drept cea mai puternică armă împotriva patricienilor, era acum pătruns pînă în cele mai adînci cute ale sufletului de convingerea că trebuie să meargă la război pentru a-și apăra patria.

Țăranii în băjenie, despuiți de bunurile lor, cu ogoarele pustiite, îmbrăcați în zdrențe și stropiți de sînge și care povesteau întîmplări și mai îngrozitoare decît acelea auzite și înfățișate ochilor și urechilor cetățenilor, au stîrnit în tot orașul o nemaipomenită îndîrjire și revoltă.

Cînd au ajuns în fața senatului, toți cetățenii erau cu ochii ațintiți spre Quinctius și-l priveau ca pe o icoană a virtuților și a demnității Romei, ca pe singura ființă în stare să spele această cumplită rușine. Căpeteniile senatului spuneau că vorbele sale rostite au fost la înălțimea dregătoriei sale consulare, la înălțimea atîtor consulate avute, la înălțimea vieții sale de om vrednic, care s-a bucurat de cinstea și prețuirea din partea tuturor concetățenilor pentru isprăvile și meritele sale deosebite.

Alți consuli poate că ar fi lingușit poporul, tîmîndu-l, trădînd vaza și demnitatea și autoritatea senatului, sau s-ar fi năpustit asupra poporului cu tot felul de opreliști, pentru a-l pleca cu fruntea în țărîină, sub tîlcuirea că poruncile senatului trebuie îndeplinite fără șovăire de popor. Consulul

T. Quinctius a rostit această cuvîntare demnă de toată lauda, prin faptul că a ținut seama și de prestigiul senatului, și de armonia dintre cele două tabere și, mai ales, pentru că a avut în vedere vremurile de grea cumpănă.

Senatul adresează lui Quinctius și colegului său de consulat rugămîntea să ia sub scutul lor apărarea republicii; îi roagă pe tribuni să binevoiască să îndepărteze războiul de zidurile Romei, să fie într-o simțire și un cuget cu consulul. Iar poporul să dea ascultare senatorilor, în aceste vremuri de restriște. „Patria, mama noastră a tuturor cetățenilor, cu lacrimi îi cheamă și pe tribuni în ajutorul ei, fiindcă ogoarele au fost pîrjolate și Roma e aproape să cadă în mîinile vrăjmașului“.

Poporul hotărăște în unanimitate mobilizarea generală. Fiindcă consulii și-au dat părerea că nu mai e timp să cerceteze cine e scutit sau nu de mobilizare, toți tinerii să fie prezenți ziua următoare, în revărsatul zorilor, pe Cîmpul lui Marte. După terminarea războiului va fi destulă vreme ca să se cerceteze cu de-amănuntul pentru care motive nu s-au prezentat la chemarea sub drapel cei care au pretins să fie scutiți de mobilizare. Acela care nu-și va motiva lipsa la apel va fi socotit ca dezertor și tratat ca atare.

Tot tineretul a fost prezent a doua zi pe Cîmpul lui Marte. Cohortele și centuriile și-au primit oamenii săi. La comanda fiecărei cohorte au fost însărcinați cîte doi senatori. Analiștii au crestat pe răbojul analelor lor ceea ce însemnez și eu aici, că toate aceste pregătiri s-au săvîrșit atît de grabnic, încît în cursul aceleiași zile quaestorii⁷⁴ au adus din tezaurul public sumele necesare pentru cheltuielile operațiilor militare, iar pe la ceasurile zece dimineața legiunile romane au și fost pornite în marș.

Noua armată a cantonat în prima noapte în jurul celei de a zecea pietre miliare de la Roma, fiind urmată și de cîteva cohorte de veterani voluntari. Iar în ziua următoare au și dat de vrăjmaș. Romanii și-au instalat tabăra în fața celei vrăjmașe, la Corbio. A treia zi nu s-a mai întîrziat cu dezlănțuirea atacului, fiindcă romanii erau cît se poate de porniți împotriva acestor două noroade, care de atîta amar de

vreme i-au necăjit cu atâtea războaie, și în același timp romanii erau conștienți de greșeala pe care au săvârșit-o, din desperare.

LXX Deoarece în armata romană erau doi consuli cu putere egală, s-a găsit cu cale ca, în asemenea împrejurări atât de grele, să i se acorde lui Quinctius întreaga conducere a armatei, bineînțeles cu aprobarea consulului Agrippa. Această măsură s-a dovedit a fi de cel mai mare folos pentru conducerea unor operațiuni de mari proporții.

Quinctius, deși îl întrecea în însușiri de comandant pe Agrippa, nu căuta să iasă în ochii nici ai acestuia și nici ai celorlalți subalterni că e mare șef, ci se purta cu toată lumea cu toată blindețea și cu toată dragostea. Quinctius le împărțea tuturor subalternilor săi planul de luptă. Cu ei a împărțit frățește și laurii gloriei. El a reușit să-l ridice și pe celălalt consul la înălțimea sa. Pe front, Quinctius conduce aripa dreaptă, iar Agrippa pe cea stângă. Legatul Spurius Postumius Albus primește misiunea de a comanda zona de centru a frontului. Celălalt legat, Sergius Sulpicius, primește comanda cavaleriei.

Pedestrimea romană a luptat strașnic, dovedind o mare vitejie la flancul stâng, dar și volscii au opus o rezistență îndrăjită. Ser. Sulpicius a reușit să spargă frontul dușman, pătrunzând adânc în pozițiile volscilor din sectorul central. De aceea, ca să poată reveni la grosul forțelor proprii, înainte ca dușmanii să se dezmeticească, să-și refacă rîndurile și să-și restabilească formațiile date peste cap, Sulpicius a găsit cu cale să desfășoare acum o manevră dibace, atacînd pe dușman din spate. Într-o clipă vrăjmașul ar fi fost risipit, hotărîndu-se repede situația din acest atac din spate, care ar fi stîrnit într-adevăr o îndoită panică, dacă n-ar fi intervenit la timp cavaleria volscilor și aequilor, punînd în încurcătură pe romani o bucată de vreme. Atunci Sulpicius a strigat tare, ca să-l audă ai săi:

„Nu mai e vreme de pierdut! Dacă ostașii nu se silesc din răspuțeri să răpună cavaleria vrăjmașului, atunci sînt înconjurați de toate părțile și le sînt rupte legăturile cu for-

țele romane. Nu-i de-ajuns să-i bați și să-i pui pe fugă pe dușmani, lăsându-i însă teferi și nevătămați, ci trebuie scoși de tot din luptă, nimicind și cal, și călăreț, ca să le tai orice putință de a mai reveni spre poziție și de a începe din nou lupta. Volscii nu vor mai fi în stare să le opună o rezistență îndârjită, de vreme ce pe tot frontul pedestrima dușmană a dat înapoi în fața avântului armatei romane“.

Cuvintele lui Sulpicius n-au fost rostite de-a surda. Dintr-un singur iureș, romanii au împrăștiat toată cavaleria potrivnicului. Un mare număr de volsci au fost aruncați de pe cai, fiind străpuși și ei, și animalele lor cu lăncile.

În felul acesta s-a sfârșit bătălia dintre cele două cavalerii. Escadroanele romane rămase libere au dezlănțuit atacul împotriva pedestrimii vrăjmașe. Au trimis întii ștafete la consuli, ca să dea de știre asupra situației, arătându-le unde e acum poziția șubredă a dușmanului. Această știre a mărit și mai mult avântul armatei romane, care e acum biruitoare și care stârnește panică în rîndurile vrăjmașului. Aequii și volscii au început să se retragă, fugind în neorînduială.

În sectorul de mijloc încep să se arate lămurit zorii biruinței, mai ales datorită intervenției rodnice a cavaleriei romane. Și aripa stîngă inamică începe să fie bine zdruncinată. Volscii fură scoși de pe poziția lor de armata lui Quinctius. Iar la aripa dreaptă a potrivnicului, efortările romanilor au fost cele mai grele și de mai lungă durată.

Aci, consulul Agrippa, plin de încredere în tinerețea sa, în puterea sa și a armatei sale, cînd a observat că la celelalte sectoare bătălia merge mai bine ca la aripa sa, luînd în mîna un drapel smuls unui stegar, se aruncă unde era învîlmășala mai mare și dușmanii mai deși. Ostașii săi, ca să nu se facă de rușine și să nu rămînă mai prejos, s-au năpustit pe urmele lui asupra adversarului. În felul acesta s-a obținut o biruință deplină pe întreg frontul.

Ștafeta venită din partea lui Quinctius la Agrippa îi dă de știre că el e biruitor și e gata să pornească atacul și asupra pozițiilor taberei vrăjmașe, însă nu vrea să dea un nou asalt înainte de a ști că și la aripa lui situația e bună. Dacă Agrippa a reușit să dea peste cap pe dușman, atunci toți să

se adune în sectorul său, pentru ca întreaga armată să se bucure de biruință, împărțind frățește prada de război. Agrippa cu armata sa învingătoare s-au bucurat de aceste vești și porniră în grabă spre cea din urmă sforțare: cucerirea taberei dușmane. Acolo romanii izbutesc să sară peste parapete fără luptă, deoarece prea puțini dușmani apărau tabăra, dar și aceștia fură puși pe fugă în câteva clipe.

Cei doi consuli conduc acum spre Roma armata lor învingătoare, cărind o mare pradă capturată. Totodată romanii și-au recăpătat toate bunurile care le fuseseră luate o dată cu pustiirea satelor și ogoarelor lor.

N-am găsit menționat de vreun analist dacă cei doi consuli au cerut senatului să le acorde sărbătorirea purtării în triumf și dacă senatul le-a acordat această distincție, după cum nu s-a transmis nici pricina pentru care li s-a refuzat această îndreptățită cinste. Avînd în vedere noianul vremii scurse, în măsura în care am putut trage și eu o concluzie, sînt de părere că celor doi consuli le-a fost rușine să ceară senatului aprobarea triumfului pentru izbînzile cîștigate, care prin însemnătatea lor abia dacă erau pe jumătate față de cele ale consulilor Valerius și Horatius, mai ales cînd senatul refuzase acestor consuli triumful care fusese repurtat printr-o biruință mult mai strălucită, într-un război dus pînă la capăt, cu trei potrivnici deodată, cu volscii, cu aequii și cu sabinii. În cazul că Quinctius și Agrippa ar fi cerut și ei această cinste, și n-ar fi dobîndit-o, aceasta ar fi însemnat că meritele le-ar fi fost mai prejos de persoana lor.

LXXI Această binemeritată biruință prin luptă cinstită asupra potrivnicului a fost oarecum adumbrită de judecata poporului chemat ca arbitru într-un litigiu, în legătură cu o delimitare de hotare ale aliaților lor. Aricinii și ardeații s-au bătut pînă n-au mai putut pentru o bucată de pămînt, și unii și alții pretinzînd că le aparține, purtînd războaie după războaie pînă cînd, în cele din urmă, măcinați și istoviți de atîtea înfrîngeri reciproce, au recurs la arbitrajul poporului roman. Cînd acest litigiu a fost înscris pe ordinea de zi, autoritățile romane au recurs la adunarea poporului.

Cu acest prilej s-a iscat o zarvă nemaipomenită. După ascultarea martorilor, fiindcă era nevoie să se convoace comițiile tribute și să se treacă la votarea hotărîrii luate pentru rezolvarea acestui caz, s-a ridicat atunci un om din popor, Publius Scaptius, de o vîrstă foarte înaintată, care a spus următoarele:

„Cinstiți consuli! Dacă mie îmi îngăduiți să vorbesc de niște treburi în legătură cu interesele republicii noastre, eu nu voi lăsa șa poporul să fie păcălit, făcînd o greșeală în această privință“.

Consulii au declarat că n-are rost să se piardă vremea cu trîncănelile unui flecar. Atunci cînd consulii au poruncit să fie îndepărtat de la tribună acesta a început să răcnească cît îl țineau plămîinii: „Se săvîrșește un act de trădare a republicii, de aceea apelează la tribuni“.

Așa cum se întîmplă aproape întotdeauna, cînd cei me-niți să conducă destinele noroadelor sînt împinși și scoși din fire de mulțime, în loc să fie ei îndrumătorii maselor, și tribunii au aprobat lui Scaptius să-și dea drumul la gură cît poștește, și să spună poporului curios de a auzi noutăți ce vrea.

El glăsui astfel: „Acum are 83 de ani. El a luptat chiar în acel ținut, care e acum în discuție. Pe acea vreme el nu era de loc prea tînăr, fiindcă trecuse de 20 de ani de cînd era sub arme, pe vremea cînd se purta războiul împotriva cetății Corioli. De aceea aduce la cunoștința tuturor un fapt, poate șters din amintirea oamenilor, dar care lui îi rămăsese bine întipărit: că ținutul în litigiu a făcut parte din teritoriul Coriolor și care, o dată cu cucerirea acestei cetăți de romani, a fost alipit republicii, făcînd parte din ager publicus roman, potrivit dreptului războiului. El se miră cum de n-au pretins niciodată nici un drept asupra acestui ținut aricinii și ardeații, cînd se știe că în trecut n-au avut o asemenea pretenție niciodată, cîtă vreme Corioli exista ca stat independent. Nădăjduiesc aceste neamuri acum să pună mîna pe el, răpindu-l cetățenilor romani și punîndu-l arbitru tocmai pe poporul roman, asupra unui bun care aparține și

de drept, și de fapt Romei? El mai are puțină vreme de trăit, însă n-a putut să rabde ca o bucată de pământ pe care a cucerit-o cu arma în mână, ca ostaș, să fie pretinsă de unii care nu o merită. Își exprimă indignarea că nu i s-a îngăduit, acum când e bătrîn, de către consul să revendice acest ținut. De aceea, sfătuiește poporul să nu-l năpăstuiască, despuindu-l de dreptul său“.

LXXII Deoarece consului au observat că Scaptius era ascultat nu numai cu interes și cu atenție, dar că a stîrnit și aplauze în lumea adunată, atunci ei, luînd martori pe toți zeii și pe toți oamenii, au declarat că poporul roman e pe punctul să săvîrșească o fărădelege. Apoi au convocat îndată pe toți fruntașii senatului, și împreună cu aceștia s-au perindat printre șirurile de cetățeni, mergînd înapoi și încolo, luînd contact cu tribunii și cu toată lumea, rugîndu-i „să nu săvîrșească o nedreptate, să nu dea un exemplu atît de urît urmașilor, noroadelor vecine și aliate, punîndu-se mîna pe un bun ce nu aparține poporului roman.

Să se țină seama de acest lucru, mai ales acum, cînd se apelează la arbitrajul cinstit și fără părtinire al poporului roman, fiindcă, prin luarea cu japca a unei bucăți de pământ, mai mult se pierde decît se cîștigă. În acest fel romanii își pierd toată prietenia aliaților în urma săvîrșirii acestei nedreptăți. Imputerniciții celor două neamuri vor aduce la cunoștința cetățenilor lor această nedreptate. O vor răspîndi pretutindeni, în toată lumea. O vor auzi și aliații, și dușmanii. Ce durere vor simți aliații! Cît de mult se vor bucura vrăjmașii! Oare romanii cred că popoarele megieșe vor admite ca proprietar al acestui pământ pe bătrînul palavragiu Scaptius? Într-adevăr, Scaptius se va fâli în fața urmașilor săi că a făcut o mare scofală, însă poporul roman va juca în istorie rolul unui uzurpator de bunuri și-al unuia care-și calcă legămîntul de credință, pierzîndu-și încrederea, de vreme ce își însușește bunuri care nu-i aparțin. Ce judecător a procedat în felul acesta, însușindu-și în folosul său proprietatea în litigiu? Insuși Scaptius n-ar face-o, cu toate că i-a dispărut de mult orice simț al rușinii“.

Și consulii și patricienii spuneau acestea cu voce tare. De-a surda însă, pentru că întotdeauna lăcomia omenească are mai multă putere! De aceea, și făptuitorul acestei lăcomii, Scaptius, a biruit atunci. Adunarea poporului, convocată pe triburi, a hotărât următoarele: „Într-adevăr, acest pământ a făcut parte din *ager publicus*, și deci aparține poporului roman“.

Nu se poate tăgădui că altfel ar fi stat lucrurile dacă acest proces ar fi avut la îndemână un alt judecător. Acum însă nu ne mai rămâne altceva decât să luăm drept bună această sentință că, într-adevăr, această bucată de pământ a aparținut și de drept romanilor, cu toate că rușinea unei asemenea sentințe nu are vreo îndreptățire legală. Ceea ce-i însă demn de subliniat este faptul că această nedreptate a apărut mai urâtă patricienilor decât celor două neamuri interesate, aricinilor și ardeaților.

În tot restul anului n-a mai fost nici un fel de tulburare în țară. Dincolo de fruntarii, nici vrăjmașii n-au mai făcut vreo mișcare.

CARTEA IV

I Consulii următori au fost N. Genucius și C. Curtius¹. Chiar la începutul anului, tribunul poporului C. Canuleius a propus un proiect de lege² pentru încuviințarea căsătoriilor între patricieni și plebei. Numai că patricienii susțineau acum că sîngele lor are să se strice, dacă se va amesteca cu cel al poporului, și-o să se facă acum și un talmeș-balmeș din legile lor și ale poporului. Pe de altă parte, tribunii au mai făcut o propunere, care a stîrnit un freamăt de nedescris și în tabăra aristocratică, și anume ca patricienii să admită ca unul din cei doi consuli să fie ales din rîndurile poporului. S-a mers atît de departe, încît nouă tribuni și-au însușit propunerea unui proiect de lege³ cu următorul cuprins: „poporul să aibă puteri depline de a-și numi consuli săi, alegîndu-i fie din rîndurile patricienilor, fie din sînul poporului“.

Patricienii credeau, însă, că dacă se ajunge la această înfăptuire vor fi nevoiți nu numai să împartă puterea supremă a statului cu pătura de jos a poporului, dar se va ajunge pînă acolo, încît cîrma republicii va trece de tot de la aristocrați la plebei. De aceea, patricienii n-au mai putut de bucurie cînd au auzit că ardeții au rupt relațiile cu republica romană, socotindu-se nedreptățiți prin smulgerea bucății de pămînt și prin alipirea ei la teritoriul roman; bucuria aristocraților a fost și mai mare auzind că și veienții au pustiit și prădat ogoarele de pe lîngă granița lor, și că volscii și cu aequii erau neliniștiți din pricina fortificării cetății Verrugo de către romani.

Patricienii erau atît de porniți împotriva poporului, încît preferau războiul, cu tot convoiul nenorocirilor, decît o împăcare cu poporul, pentru că pacea cu poporul însemna pentru ei o pată rușinoasă. De aceea aristocrația, ca să înăbușe toate acțiunile și inițiativele tribunilor, a găsit cu cale că singura soluție, cînd e atîta freamăt și se stîrnește atîta zarvă cu aceste războaie, este mobilizarea armatei. De aceea dau ordine ca atare, dispunînd pregătirea războiului cu cea mai mare strășnicie; dacă e cu puțință, să se depășească chiar proporțiile pregătirilor de război de pe vremea consulului T. Quinctius.

Atunci tribunul poporului C. Canuleius a rostit în senat o scurtă cuvîntare, spunînd că „zadarnic caută consuli să sperie lumea cu gogorița războiului; adevărul e că ei caută să îndepărteze poporul de la rostul și grija lui zilnică: înfăptuirea noilor sale legi. Dar cită vreme va fi el, Canuleius, în viață, consuli nu vor fi în stare să facă mobilizarea armatei înainte ca poporul să fie sigur că i-au fost votate proiectele de legi, propuse de el și colegii săi. Și, fără zăbavă, tribunul a convocat adunarea poporului.

II În timp ce consuli ațîță senatul împotriva tribunului Canuleius, și el, la rîndul său, întărită poporul împotriva consulilor. Consuli spuneau că „furia turbată a tribunilor a întrecut măsura, și că ei au ajuns la capătul răbdării. În țară se arată semnele unui război mai crunt ca acel de dincolo de hotare. Și aceasta se întîmplă nu atît din vina poporului, cît a patricienilor; de dezlănțuirea lui sînt vinovați și tribunii, dar mai ales consuli. În mod obișnuit, răsplătirea unui cetățean se face potrivit meritelor sale recunoscute de stat. În felul acesta se evidențiază oamenii vrednici, și în timp de pace, și în timp de război. Roma însă, ca răsplată pentru meritele sale, a avut parte numai de anarhie și de răscoale.

Profitînd de haos și de dezordine, fiecare în parte și toți deopotrivă și-au urmărit numai interesele proprii, ajungînd în funcții de răspundere și la locuri de cinste. Să-și aducă aminte patricienii ce autoritate și vază avea senatul cînd l-au primit din mîinile strămoșilor lor, și în ce hal de decădere au

să-l lase ei pe umerii copiilor lor! Își vor da ei seama oare cît de fălos are să fie poporul, care o să se înfumureze atît de tare că n-o să-și mai încapă în pene, pentru că a cîștigat atîta vază? Nu se mai poate curma nici azi și nici în viitor această stare de lucruri, cîtă vreme ațîțătorii acestei stări de dezordine și de anarhie sînt prețuiți și ridicați în slăvi, pentru că isprăvile lor, răscoalele, le-au reușit.

Cu cîtă înverșunare se înfige Canuleius în inima lucrurilor! Vă dați seama cît de departe vrea el să ajungă? Canuleius vrea să înfăptuiască contopirea, într-o apă și-un pămînt, a tuturor neamurilor: învălmășirea în toate domeniile vieții de stat și particulare, în auspicii⁴ și în toate, ca să nu mai rămînă nimic curat, nimic neîntinat, pentru ca, dispărînd orice deosebire între oameni, să nu-și mai știe nimeni de rostul său, de unde-și trage obîrșia, cine sînt ai săi, și să nu-și mai cunoască pe-ai săi. Căci ce alt rost au căsniciile rezultate din amestecurile patricienilor cu poporul decît ca să se dea înapoi și să se înjosească biata ființă omenească într-așa hal, cum numai fiarele pădurilor o duc în viața lor de-a valma în vizuini? Pentru ca făptura care se va naște să nu mai știe din ce sînge se trage, cărui altar se închină, și pentru ca să nu mai fie împăcat nici măcar cu soarta sa, de vreme ce jumătate e patrician și jumătate plebeu? Oare e fără însemnătate acest fapt că se învălmășesc și se tulbură toate cele ce aparțin zeilor cu cele ce sînt ale omului?

Iată că acum pescuitorii în apă tulbure se reped și la consulat. La început au ispitit numai să vadă ce iese și numai au adus vorba ca unul din consuli să fie ales din rîndurile poporului. Acum însă cer fățiș ca poporul să-și aleagă consuli pe oricare cetățean îl vrea el, fie că e patrician, fie că e om din popor. Și nimeni nu se mai îndoiește că poporul își va alege pe cei mai zurbagii și pe cei mai uneltitori din rîndurile sale. Așadar, vor fi consuli toți Canuleii și toți Iciliiii. Numai că nu o să îngăduie preamilstivul și preaputernicul Jupiter să cadă atît de jos o autoritate și un regim înzestrat cu o putere deopotrivă cu a regilor! Ei, consuli, vor prefera să moară de mii de ori, decît să îngăduie o înjosire atît de mare! Ei sînt convinși că dacă strămoșii lor ar fi presimțit că, în

profida atitor cedări neîntrerupte din partea lor, poporul tot nu se va cuminți și nu va sta cu capul plecat în fața lor, ci dimpotrivă, va fi din ce în ce mai pretențios și mai înverșunat, ajungând pînă acolo încît să ceară și ceea ce nu i se cuvine, după ce au izbutit să i se îndeplinească primele cereri, mai degrabă s-ar fi retras din luptă, decît să îngăduie să li se impună aceste legi peste capul lor. Fiindcă ne-am plecat o dată fruntea în fața tribunilor, acum ne-o plecăm mereu. Sfirșit nu va mai fi niciodată!

Nu pot conviețui laolaltă patricienii cu tribunii. Trebuie să se renunțe sau la tribunat, sau la senat. Mai degrabă acum decît niciodată; deși prea tîrziu, trebuie să punem o dată capăt acestei neobrăzate cutezanțe. Nu e dăunător ca să rămînă de-a pururi nepedepsiți cei care scormonesc mereu și fac numai zîzanii, care ademenesc popoarele vecine la război, crezînd că pot profita de slăbiciunea poporului roman? Și după ce că tribunii sînt vinovați că i-au ațîțat pe vrăjmași, tot ei să fie aceia care să se împotrivescă la înarmarea cetățenilor? Tot ei să fie aceia care să împiedice apărarea patriei? Și, cu toate că ei sînt aceia care au atras pe dușman încoace, acuma tot ei se împotrivesc înrolării cetățenilor sub drapel, ca să lupte contra vrăjmașului. Numai să îndrăznească tribunul Canuleius să deschidă gura în senat și să spună că el va zădărnici mobilizarea armatei, dacă patricienii nu-i vor aproba punerea în aplicare a legilor lui, prin care să-i înfrîngă de tot pe patricieni!

Poate fi tălmăcită această amenințare altfel decît că tribunul Canuleius în chipul acesta își va trăda patria sa? Oare va încuvîința el ca patria să fie împresurată și cucerită de vrăjmași? Atunci ce va spune el, nu poporului roman, ci volscilor, aequilor și veienților? Oare va mai nădăjdui vreodată poporul roman să poată urca pe Capitoliu și în fortăreață, sub conducerea lui Canuleius, cîta vreme tribunii, o dată cu încălcarea drepturilor și cu nimicirea autorității și prestigiului patricienilor, le-au strivit și înăbușit și bărbuția, și avîntul? Consulii sînt gata să pornească mai degrabă la stîrpirea nelegiuirii cetățenilor lor, decît să ia armele ca să lupte împotriva dușmanilor dinafară!“

III În felul acesta vedeau situația consului și patricienii. În fața acestei stări de lucruri, tribunul Canuleius⁵ și-a susținut cu o îndârjire și mai mare legile sale, atacînd și mai năprasnic pe consul. El a rostit următoarea cuvîntare: „Cetățeni! Cred că am băgat de seamă, de multe ori și mai înainte, cu cîtă silă se uită la voi patricienii și cît de nevrednici vă socotesc patricienii, spunînd că nu meritați să trăiți laolaltă cu ei, în aceeași cetate și între aceleași ziduri! Acum observ și mai bine aceasta, din faptul că s-au năpustit și au izbucnit cu atîta furie împotriva proiectelor noastre de legi. Noi însă ce le amintim și ce le răspundem patricienilor, decît că și noi sîntem cetățeni ca și ei, că locuim în aceeași patrie, chiar dacă nu avem aceleași averi ca ei? Noi cerem, într-un proiect de lege, ca dreptul de a încheia căsătorii, de care se bucură în mod obișnuit vecinii noștri și străinii de dincolo de hotare, să-l avem și noi, în aceeași măsură. Noi, statul roman, n-am acordat oare dreptul de cetățenie și dușmanilor învinși, deși, cetățenia e cu mult mai însemnată decît o căsătorie? În celălalt proiect noi nu aducem nimic nou; nu pretindem altceva decît ceea ce aparține de drept poporului: cerem ca să beneficiem și noi de aceleași avantaje ca și patricienii. Cerem ca poporul roman să încredințeze dregătoriile sale acelor cetățeni pe care îi vrea el.

Care e pricina pentru care patricienii vor să prăbușească și cerul și să răstoarne și pămîntul? Pentru ce s-au năpustit împotriva mea, atacîndu-mă cu atîta înverșunare în senat? Să ajungă patricienii pînă acolo, încît să spună că nu-și vor stăpîni mînia pînă nu-mi vor înfige mîinile în beregată, strigînd în gura mare că puțin le pasă de dreptul sfînt al inviolabilității puterii tribuniciene? Statul nostru nu va putea dăinui mai departe, dacă i se îngăduie poporului să fie liber să-și aleagă consul pe cine pofteste și dacă orice om din popor, în măsura în care e vrednic de cea mai înaltă cinste, poate năzui să o dobîndească? S-a pomenit ceva despre putere? A spus cineva că e vorba să se aleagă consuli numai din reprezentanți ai poporului, ca și cum acest fapt de a avea consuli aleși din oameni din popor e deopotrivă cu pretenția ca pe viitor să fie consuli și dintre sclavi sau liberi? Ce fel de sim-

țăminte omenеști pretindeți voi că aveți în inimile voastre, dacă duceți o asemenea viață avînd silă și scîrbă de popor? Patricienii v-ar lipsi și de lumina soarelui, dacă le-ar fi îngăduit s-o facă! Sînt revoltați că le respirați și aerul! Sînt îndîrjiți contra voastră, fiindcă vorbiți tot ca ei, fiindcă aveți și voi chipuri de oameni, tot ca ei!

Patricienii pretind că zeilor din cer nu le place ca să fie ales din popor un consul, fiindcă e păcat, și de aceea nu îngăduie aceasta. Vă rog să-mi spuneți: deși nouă, plebeilor, ne e interzisă consultarea fastelor⁶ și analelor marilor preoți, totuși nu știm și noi ceea ce știu și toți străinii, că cei doi consuli au venit în locul regilor? Nu știe toată lumea că acești dregători nu au un drept sau o vază mai presus decît aceea pe care au avut-o înainte regii? Credeți voi oare că nu știe toată lumea că fostul rege, Numa Pompilius, nu numai că nu a fost patrician, dar nu a fost nici măcar cetățean roman, cînd a fost chemat din țara sabină ca să ne cîrmuiască statul, și că el a domnit pe tronul Romei din porunca poporului și din îndemnul patricienilor? Mai tîrziu, cu toate că erau în viață copiii lui Ancus Martius, după el n-a ajuns rege oare L. Tarquinius, un cetățean din Tarquinii, fiul lui Damaratus din Corint, care nu făcea parte nici măcar din vreun neam italic? După aceasta n-au cîrmuit țara cu cinste și vrednicie Servius Tullius, vlăstarul unei prizoniere din Corniculum, neștiindu-se nici măcar cine i-a fost tatăl⁷, iar în schimb se știa că mama sa a fost sclavă? Ce am spune despre T. Tatius Sabinul, pe care însuși Romulus, întemeietorul Romei, l-a primit la cîrma țării ca pe un tovarăș?

Prin urmare, puterea Romei s-a ridicat și a crescut tocmai datorită acestei dovezi că nu a privit cu dispreț nici un neam și nici un soi de oameni, cînd este vorba de strălucite însușiri sufletești. Ați putea simți silă pentru un consul din popor, cînd știți prea bine că strămoșii noștri nu au disprețuit cîtusi de puțin pe niște regi venetici, și cînd nici după detronarea și izgonirea regalității n-au fost niciodată închise porțile Romei în calea virtuților marilor însușiri ale unui străin?

După alungarea regilor, nu numai că am primit tot neamul lui Claudius în cetate, dar l-am vîrit chiar în rîndurile patri-

cienilor. Oare n-a fost permis niciodată unui străin să devină patrician, și din patrician să fie ales consul? Dar dacă un cetățean face parte din pătura de jos a poporului, să i se spulbere nădejdea că poate ajunge și el consul? Oare nu credeți că un om din popor, dacă e viteaz, cinstit și vrednic și pe front, și în țară, poate fi asemănător lui Numa, și lui Servius, și lui L. Tarquinius? Oare dacă este un asemenea cetățean, nu vom îngădui să i se încredințeze cîrma țării? Și-l vom socoti oare de teapa decemvirilor, cei mai feroși și mai dezgustători dintre toți muritorii, cu toate că toți aceștia făceau parte din tagma patricienilor? Nu sîntem și noi în stare să avem consuli de ispravă, aleși din rîndurile unor oameni noi⁸, în orice caz mai buni decît regii?

IV Dar, voi spuneți: după izgonirea regilor n-a fost nici un consul din rîndurile poporului? Ce însemnătate are o asemenea întrebare? Viața stă pe loc? Nu e cu puțință să se porceadă mereu la noi înfăptuiri? Și dacă pînă acum n-am fost în stare de asemenea realizări (cîte nu s-au făcut din cele ce trebuiau să se facă pînă acum pentru noul popor roman!), nu trebuie să ne mai străduim să înfăptuim ceea ce e de folos pentru el? Pe vremea domniei lui Romulus nu erau nici pontifii, nici augurii. Au luat ființă pe vremea lui Numa Pompilius. În cetatea noastră nu se pomenise de recensămîntul cetățenilor, și nici de împărțirea poporului pe centurii și clase. Toate acestea le-a născocit mintea lui Servius Tullius.

În vremuri străbune, nici de consuli nu s-a pomenit vreodată. Consulii au fost creați numai după alungarea regilor. Nu a existat nici puterea și nici măcar cuvîntul acesta: „dictator!“ Tîrziu de tot, strămoșii noștri au recurs la această dregătorie. La fel, nu ființau tribunii poporului, edili, quaestorii: și au intrat în datină dregătoriile lor. Ne-am ales niște decemviri pe timp de zece ani, în scopul alcătuirii legiurii noastre, și tot noi le-am luat puterea din mîna. Cine dintre noi nu e convins că un stat întemeiat pentru vecie, a cărui putere va crește nemăsurat, nu va crea neînterupt noi dregătorii, noi preoții și noi legiuri, și pentru oameni, și pentru neamuri? Această hotărîre de a nu exista dreptul de căsătorie între

patricieni și plebei n-au dat-o decemvirii, acum câțiva ani? Și n-a fost un exemplu rău și pentru stat, și în același timp și cea mai urâtă ocară adusă plebeilor?

Poate fi o jignire mai mare și mai usturătoare decât aceea de a socoti pe o parte dintre cetățeni nevrednici de asemenea căsătorii, de parcă ar fi pătați și însemnați cu fierul roșu? Ce poate fi mai groaznic decât această pătimire, să te găsești între aceleași ziduri, cu toată lumea, și totuși să duci viață de surghiunit, de om aruncat în pribegie? Patricienii se feresc să nu li se strice sîngele lor albastru prin înrudiri și încusuriri, să nu li se pîngărească sîngele. Ce? Oare vouă nu vi s-a pătat noblețea voastră cu neamul, cu sîngele albanilor sau sabinilor, de unde cei mai mulți vă trageți obîrșia? În urmă n-ați fost cooptați voi în rîndurile senatorilor, fie că ați fost aleși de regi, fie că ați fost admiși în senat, prin porunca poporului, după detronarea regilor? Nu vă puteți păstra un sînge curat dacă vă luați soții fiice din popor, sau dacă îngăduiți fiicelor sau surorilor voastre să se mărite cu feciori zdraveni din popor?

Nici un cetățean din pătura de jos a poporului nu ar îndrăzni vreodată să siluiască vreo fecioară din clasa înaltă a patricienilor. Aristocrația are obiceiul ăsta, să se desfete în asemenea desfrînări. Și nimeni n-ar fi cutezat vreodată să-l oprească pe un patrician să încheie o căsătorie cu o fecioară plebee, dacă el vrea, și numai cînd el vrea. Această stare de fapt este însă interzisă de lege, pentru că, într-adevăr, o lege este aceea care oprește dreptul de căsătorie între patricieni și plebei, ceea ce eu socotesc că e o groaznică jignire adusă poporului. Atunci, de ce nu vă împotriviți căsătoriilor încheiate între fete de plebei bogăți cu patricieni săraci?

Întotdeauna și pretutindeni a fost în ființă această datină, ca orice cetățean care își caută o nevastă și oriunde și-o găsește să aibă dreptul să se însoare cu ea. Și voi încătușați poporul printr-o lege a voastră atît de trufașă, cu ajutorul căreia năruiți pînă la temelie viața obștească, făcînd dintr-o cetate două cetăți? Atunci de ce nu sancționați tot prin lege pe orice plebeu, numai pentru că e vecin de casă cu un patrician? De ce nu opriți printr-o lege ca să meargă și unii și alții laolaltă pe același drum? De ce nu faceți o lege prin care să inter-

ziceți să ia parte împreună la același ospăț? Ca să nu meargă împreună la aceeași piață? Și ce se poate întâmpla dacă un patrician se va însura cu o fecioară din popor, și un flăcău din popor va lua de soție o patriciană? Ce, se schimbă ceva din drept? Copiii nu-și urmează și nu capătă drepturile tatălui lor?

Noi nu vă cerem altceva prin dreptul de căsătorie cu voi decât să fim prețuiți ca oameni și în rîndul cetățenilor. N-avem nici un motiv să ne luăm cu voi la harță (afară de cazul că vă simțiți voi bine și vă place vrajba cu noi, aducîndu-ne jigniri și înjosindu-ne mereu).

D În sfîrșit, vă mai pun ultima întrebare: în mîna cui trebuie să fie puterea și cîrma statului roman? A patricienilor sau a poporului? După alungarea monarhiei, poporul s-a hotărît numai să-și schimbe stăpîinii, preferînd cîrmuirea voastră? Sau o dată cu înființarea republicii s-au dobîndit libertatea și egalitatea tuturor cetățenilor în fața legilor? Se cuvine deci să-i fie îngăduit poporului să poruncească crearea oricărei legi, dacă el vrea. Oare vă veți gîndi să decretați mobilizarea, ca o pedeapsă față de popor, în cazul că acest proiect de lege se votează? Și atunci cînd eu, tribunul poporului, voi începe să chem cetățenii la vot, în același timp tu, consulul roman, vei sili tineretul să depună jurămint, înrolîndu-l sub drapel, și-l vei duce în tabăra de instrucție? Vei îndrăzni să înfrunți poporul? Vei cuteza să ameninți pe tribuni?

N-ați încercat și n-ați simțit pe pielea voastră proprie, în două rînduri, că n-au prețuit nici cît o ceapă degerată stropsirile voastre amenințătoare în fața poporului strîns înmă-nuncheat? Cum adică, oare voi ați fost aceia care ați încetat lupta cu poporul, fiindcă vă era milă și erați îngrijorați de soarta noastră? Nu sînteți nici acum convinși că tabăra care a încetat lupta, cînd a vrut, a fost tabăra poporului, fiindcă ea era mai tare? N-a fost tot poporul acela care a fost mai cumpănit în judecata lui, decât voi patricienii?

Cetățenii Aristocrației nici acum nu se vor încumeta să se ia la harță cu voi. Ei nu vor încerca pe spinarea lor ce înseamnă și cît de tare e puterea voastră, puterea poporului,

ci numai caută să vă ispitească sufletele voastre. Ca urmare, o, consuli, poporul roman e gata să se înroleze sub drapel și să pornească la aceste războaie, fie că sînt adevărate, fie născocite, numai cu condiția ca să înfăptuiți, în sfîrșit, un singur stat, admițînd dreptul de căsătorie între patricieni și plebei. Căci dacă într-adevăr e nevoie de înmănușarea tuturor forțelor în fața primejdiei ce amenință patria, atunci să fie îngăduit tuturor cetățenilor să se unească și contopească pentru rostul și sensul vieții și să-și închege căminuri, pentru a-și împlini nevoile. Să fie toată lumea o apă și un pămînt, în măsura în care oamenii vrednici și de ispravă pot nădăjdui că le sînt deschise porțile către demnitățile statului, în măsura în care există tovarășie și conștiință socială în rîndurile tuturor cetățenilor republicii, și, în sfîrșit, în măsura în care este îngăduit cetățenilor să asculte și să se supună înalților dregători aleși în fiecare an, iar poporul să poruncească acestor înalți magistrați.

Dacă voi patricienii vă veți încumeta să împiedicați votarea acestor legi, ei bine, n-aveți decît să faceți spume la gură și să spuneți că ne amenință mii de războaie, eu vă declar răspicat: nici un cetățean roman nu va răspunde la strigările mobilizării, nici unul din ei nu va lua o armă în mînă, nici un fiu al poporului nu va lupta pentru trufașii stăpîni, cîtă vreme aceștia nu înțeleg să împartă cu ei demnitățile și onorurile în republică și cîtă vreme și-n viața casnică a familiei nu există dreptul de căsătorie și de închegarea unui cămin între toți cetățenii“.

VI După ce s-au prezentat și consuli în fața adunării, fiindcă discuțiile nu se mai sfîrșeau, s-a ajuns din nou la sfadă și la vrajbă. Cînd tribunul le-a pus întrebarea pentru ce nu sînt de părere ei că trebuie să se aleagă un consul și din rîndurile poporului, unul din consuli, căruia i se părea că toată discuția aceasta nu folosește la nimic, i-a răspuns: „fiindcă nici un om din rîndurile plebeilor nu poate lua auspicii, fiindcă decemvirii au dat o lovitură atît de puternică dreptului căsătoriei și, pe deasupra, fiindcă și auspiciile sînt neprielnice, și deoarece vlăstarii ieșiți din asemenea căsnicii nu sînt nici patricieni și nici plebei“.

La asemenea răspuns, plebeii au sărit ca arși, simțind că le cloclotește sîngele în vine de revoltă, că patricienii susțin sus și tare că reprezentanții poporului nu sînt vrednici să observe mersul și semnul păsărilor, de parcă pe ei i-ar urî zeei nemuritori.

Hîra și gîlceava nu s-au curmat, pînă cînd, în sfîrșit, patricienii s-au dat bătută, consimțind ca să treacă legea căsătoriei la votare. (De altfel, și poporul a avut noroc de un tribun înzestrat cu o dîrzenie extraordinară, și de aceea l-a susținut din toată inima). Consulii se bizuiau, ca și în trecut, că vor reuși să tărăgăneze lucrurile, așa fel încît tribunii, pînă la urmă, vor renunța la dobîndirea dreptului alegerii unui consul și din sînul plebeilor, sau, în cel mai rău caz, vor amîna rezolvarea situației tocmai după sfîrșitul războiului; că dacă ei admit numai așa, de formă, legea dreptului de căsătorie între patricieni și plebei, poporul se va mulțumi și cu atît și va răspunde fără întîrziere la mobilizare.

Biruința lui Canuleius asupra patricienilor a fost nemai-pomenită. El a cîștigat în ochii poporului o vază fără precedent. Și ceilalți tribuni îi înfruntau cu aceeași strășnicie pe patricieni, căutînd să-și impună proiectul lor de lege. Cu toate că pe zi ce trece creșteau zvonurile despre război, tribunii împiedică totuși mobilizarea. Consulii se adunau și se consfătuiau mereu cu căpeteniile patricienilor, în locuințele lor particulare, fiindcă nu puteau lua nici o măsură prin mijlocirea senatului, cită vreme li se opuneau tribunii poporului. Incepeau să mijească zorile curmării acestei lupte, din care patricienii aveau să fie sau înfrînți de popor, sau să îngenuncheze în fața vrăjmașilor de peste hotare.

Dintre foștii consuli, numai Valerius și Horatius nu luaseră parte la aceste consfătuiri. Dimpotrivă, C. Claudius căuta să dea apă la moară patricienilor, asmuțindu-i și mai tare pe consuli împotriva tribunilor. În schimb, însă, Quinctii, Cincinnatus și Capitolinus respingeau cu tărie orice nelegiuire și orice act de teroare săvîrșit împotriva inviolabilității care a tribunilor, așa cum s-a întărit solemn pe muntele Aventin respectarea învoielii încheiate. În aceste consfătuiri s-a hotărît să se recurgă la alegerea unor tribuni militari, investiți cu

putere consulară, care făceau parte și din rîndurile patricienilor, și ale plebeilor.

În ce privește însă alegerea consulilor, situația să rămînă neschimbată, ca pînă acum. Totuși, și tribunii, și plebeii au rămas mulțumiți cu ceea ce au obținut. Se fixează data adunării popcrului, în vederea alegerii a trei tribuni militari cu putere consulară⁹. După stabilirea datei acestor alegeri, candidații au și început săa cutreiere în sus și în jos tot forul, stăruind pe lîngă alegători și făcînd cea mai puternică propagandă, iar dintre foștii tribuni își dădeau silința tocmai aceia care zgîndăriseră poporul cu vorba și cu fapta.

La început, patricienii au fost cuprinși de deznădejde la gîndul că vor trebui să împartă aceste funcții cu plebeii, care erau atît de înverșunați împotriva lor și, apoi, și de indignare. În cele din urmă, patricienii au fost convinși de frunțașii lor că n-au pierdut nimic din puterea lor precumpănitoare în conducerea republicii, și de aceea au candidat mai departe.

Evenimentul acestor alegeri a avut următoarea însemnătate: în lupta pentru păstrarea neștirbită a libertății și a demnității, cetățeanul are în firea lui anumite porniri, dar, după sfîrșitul campaniei alegerilor, el rămîne mai departe cu judecata limpede și întregă. Poporul i-a ales pe toți tribunii militari numai din rîndurile patricienilor, și totuși el a fost destul de mulțumit, pentru că, în sfîrșit, aristocrația i-a recunoscut dreptatea cauzei sale.

Unde vei mai găsi vreodată în cursul istoriei acest simț cumpănit al măsurii, această egalitate între toți oamenii și această înălțime sufletească la toți cetățenii, așa cum s-a întîmplat atunci, în vremea lui Canulcius, cînd s-au înfăptuit unitatea și armonia întregului popor?

VII După 300 de ani de la întemeierea Romei intră în funcțiune noii dregători: A. Sempronius Atratinus, L. Atilius și T. Cloelius, ca tribuni militari cu puteri consulare. În toată perioada cît a durat magistratura acestora, au domnit pacca și liniștea și-n țară, și-n afară. Unii analiști, fără să pomenească nimic de legea alegerii de consuli și din rîndurile plebeilor, susțin că numirea acestor noi dregători a fost impusă de îm-

prejurările vitrege, fiindcă au izbucnit deodată conflictele cu volszii, cu aequii și cu veienții, în urma trădării ardeștilor, iar cei doi consuli nu erau în stare să facă față atîtor războaie, toate ivite în același timp.

Analizîții mai menționau apoi că cei trei tribuni militari erau investiți cu puteri și însemne consulare. Numai că noii dregători n-au ajuns să înfăptuiască ceva potrivit așteptărilor, fiindcă după 3 luni de la intrarea lor în funcție, în urma unei hotărîri luate de auguri, care pretindeau că acești înalți magistrați au fost aleși prin călcarea rînduielilor cultului, tribunii militari au demisionat din dregătorie. Căpetenia augurilor, Caius Curtius, care prezida aceste alegeri, a motivat demisia celor trei tribuni militari, spunînd că cortul¹⁰ de observație al augurilor nu fusese instalat în locul potrivit.

S-au înfățișat la Roma solii cetății Ardea, ca să se plîngă de nedreptatea suferită, punînd condiția că vor rămîne mai departe credincioși tratatului de alianță și amicitie cu romanii, dacă li se va înapoia pămîntul confiscat. Senatul roman le-a dat acest răspuns:

„Sentința dată de adunarea poporului roman nu poate fi răsturnată de senat, chit că hotărîrea luată ar fi fără precedent și în pofida dreptului, și aceasta tocmai pentru păstrarea unității de vederi și a armoniei care trebuie să domnească în sînul celor două puteri ale statului. Dacă ardeștii vor să aștepte un alt moment prielnic pentru patricieni și vor să-și încredințeze senatului arbitrajul în litigiul lor, ei le vor face dreptate. De aceea să-și potolească revolta, pentru că în curînd se vor bucura cînd vor vedea că li s-a dat cîștig de cauză, și să știe că patricienii se vor strădui din răsputeri ca ardeștii să nu mai sufere nici o nedreptate, iar neajunsul de care se plîng ei acum să nu dăinuie mai multă vreme“. Solii ardeștilor, primind asemenea asigurări, s-au întors liniștiți în țara lor, ca să aducă la cunoștință întreaga situație.

Deoarece statul roman rămăsese fără magistrați curuli, patricienii s-au întrunit într-o ședință și au numit un interrege. Vrajba și neînțelegerile, pe temeiul că trebuie aleși consuli sau tribuni de război, au prelungit pe mai multe zile durata funcției interregelui. Interregele și senatul erau pentru alege-

rile obișnuite de consuli; tribunii poporului și poporul voiau să fie aleși alți tribuni militari. În această luptă, patricienii și-au impus vederile lor, fiindcă și poporul a găsit cu cale că nu-s de folos asemenea ciocniri pentru o dregătorie sau alta și care n-au să ducă la nici un rezultat.

De aceea, poporul a încuviințat să fie lăsată mai departe pe seama patricienilor cinstea unei asemenea dregătorii, pe de altă parte și fruntașii poporului vedeau cu ochi buni aceste alegeri, deoarece erau convinși că vor izbuti să se impună numai candidații care merită. Înșiși tribunii poporului au cedat în această luptă, fără sorți de izbândă pentru ei. Inter-regele T. Quinctius Barbatus numește pe noii consuli aleși de popor, și anume pe L. Papirius Mugillanus și L. Sempronius Atratinus. Acești consuli au reînnoit tratatul cu cetatea Ardea. Totuși, e vrednic de amintit faptul că consuli aceluia an nu sînt pomeniți nici în vechile anale¹¹, nici în condicele de însemnări ale magistraților¹². Deoarece la începutul anului au fost în funcție tribuni de război, iar consuli au fost aleși în urmă în locul acestora, eu cred că s-a trecut cu vederea numele acestor consuli, și de aceea analiștii au tras concluzia că tribunii militari au funcționat tot anul. Istoricul Licinius Macer¹³ e acela care susține asemenea lucruri, spunînd că aceste date și informații le-a luat din însuși tratatul cu ardeții și apoi că le-a găsit și în cărțile scrise pe pînză de in, aflate în templul zeiței Moneta. Cu toate amenințările vrăjmașilor, ca să-i sperie pe romani, totuși și dincolo de fruntarii a fost liniște, la fel ca și în țară.

VIII Fie că au fost aleși numai tribuni militari, fie că i-au înlocuit consuli aleși, ca de obicei, urmează un an în care, neîndoios, au existat consuli. Aceștia au fost M. Geganus Macerinus, ales pentru a doua oară, și T. Quinctius Capitolinus, pentru a cincea oară. Acest an mai e însemnat și prin înființarea unei înalte dregătorii, cenzura¹⁴, funcție creată dintr-un modest început, ca în urmă să capete o însemnătate covârșitoare, fiindcă în sarcina cenzurii au căzut îndatoririle păstrării neștirbite a moralei cetățenilor și a severei discipline romane. Cenzura avea jurisdicția și asupra senatului,

și asupra clasei cavalerilor. Tot cenzurii îi reveneau controlul moravurilor din viața publică și particulară, inspectarea serviciilor publice și controlul averilor cetățenilor, precum și organizarea și supravegherea veniturilor statului.

Obirșia acestei dregătorii a izvorât din năzuința ca recensămîntul populației, care nu se mai făcuse de atîta amar de vreme, să nu se mai amîne. Un alt motiv era și faptul că cei doi consuli erau năpădiți de atîtea treburi și griji, încît nu mai puteau face față și îndatoririi recensămîntului, mai ales acum cînd îi pîneau primejdiile atîtor războaie. Senatul a motivat astfel nevoia acestei înfăptuiri:

„Recensămîntul e o întreprindere cît se poate de grea, și nu e potrivită rostului și importanței consulilor, și de aceea e nevoie de o funcție într-adins creată. Această nouă dregătorie trebuie să aibă în subordinea sa pe toți acești funcționari speciali ai recensămîntului, numiți recenzori, precum și grija păstrării registrelor și arhivelor. Tot în sarcina lor cad și organizarea și executarea acestor operațiuni ale recensămîntului“.

Patricienii au primit bucuroși crearea acestei noi demnități, deși li se părea a fi o funcție neînsemnată, fiindcă năzuiau ca tot lor să le revină și această cinste, ca să fie cît mai mulți demnitari din rîndurile aristocrației în fruntea republicii. De aceea, eu cred că patricienii au prevăzut importantul rol pe care-l vor juca în viitor cenzorii și s-au străduit să le acorde toată prețuirea și toată cinstea cuvenită.

La rîndul lor, tribunii poporului nu s-au împotrivit prea mult, pentru a nu părea că sînt potrivnici patricienilor pentru orice moft, iar pe de altă parte gîseau că această demnitate era de trebuință, așa cum era în realitate, nu ca să fie o dregătorie de ochii lumii.

Fiindcă frunțașii patricienilor simțeau la început dispreț pentru o asemenea cinste, poporul a votat la alegerile ce-au avut loc, pe Papirius și pe Sempronius în funcția de cenzori (al căror consulat am văzut că a fost contestat de unii analiști), în scopul de a se umple un gol prin această nouă dregătorie, îndeplinindu-se o îndatorire care era o povară prea grea pentru consuli. De atunci a intrat în vigoare cenzura.

IX În timp ce se petrec aceste evenimente la Roma, se prezintă iarăși soli din partea cetății Ardea¹⁵, ca să ceară ajutor romanilor pentru orașul lor căzut în grea restriște. Aceasta o fac în numele străvechii alianțe și a tratatului reînnoit de curînd. Totuși Ardea n-a avut noroc să se bucure de pacea reînnoită cu tact și înțelepciune de poporul roman, din pricina frământărilor și mișcărilor interne. Analiștii menționează că pricina și începutul acestor tulburări trebuie puse pe seama diferitelor facțiuni care luptau numai pentru interesele lor proprii. Interesele egoiste, plăcerile desfrîului au fost și vor fi de-a pururi pricina pierzaniei multor popoare, pe care le vor izbi mai crunt decît multe războaie cu vrăjmașii, mai rău decît plaga foametei sau ca prăpădul molimelor, mai mult decît revărsarea mîniei cerești; interesele egoiste, dezbinările și vrajba dintre cetățenii unui stat au fost, sînt și vor fi nenorocirile din urmă și cele mai cumplite ale patriei.

Doi tineri au plecat să pețescă o fecioară din rîndurile păturii de jos a poporului. Această fată era de o frumusețe răpitoare, îndeobște cunoscută. Unul din pețitori era din clasa ei. Acesta s-a adresat după datini tutorilor săi, care erau bineînțeles din aceeași stare cu el. Celălalt pețitor, din rîndurile patricienilor, fusese cucerit numai de frumusețea ei trupească și de nimic altceva. În schimb, și el era susținut și încurajat de toți fruntașii aristocrației orașului, din care pricină cele două tabere ajungeau să se gîlcevească și să se încaiere între ele chiar în casa fetei. Nobilul era și în grațiile mamei fetei, fiindcă bătrîna voia să-și mărite fata cu o față simandicoasă, cît mai sus pusă, dorind să se fălească și cu o nuntă ca în basme. Cum tatăl fetei murise, firește și tutorii fetei îl sprijineau pe tînărul din aceeași obîrșie cu ei, pentru că-și aminteau de felul de viață al păturii lor.

Însă, fiindcă între pereții casei miresei nu s-a putut da o dezlegare firească acestei tărășenii, s-a recurs la calea judecătii. După ce s-au ascultat ambele părți și s-au depus mărturii și din partea mamei, și a tutorilor fetei, judecătorii au dat o sentință prin care au hotărît că mama are tot dreptul să-și mărite pe fiica ei cu cine pofteste. Numai că silnicia a fost mai puternică, deoarece tutorii, după ce și-au înștiințat pe

toți partizanii lor, ținând o întrunire publică în for, unde s-au plîns de această nedreptate, au strîns o ceată de flăcăi și au răpit fata din casa mamei sale.

S-a iscat o zarvă și o învălmășeală neobișnuită, pentru că la rîndul lor și nobilii au alcătuit o ceată de zdrahoni înarmați, ca să-l răzbune pe tovarășul lor care rămăsese cu buzele umflute. Se încinge o încăierare de pomină. Norodul din Ardea, care nu seamănă nici pe departe cu poporul roman, a și fost risipit și dat peste cap de patricieni.

Ardeții și-au părăsit atunci orașul lor, ocupînd o costișă la oarecare depărtare de oraș, de unde se năpusteau mereu peste ogoarele patricienilor, și făceau praf și pulbere totul în cale. Mai apoi, ce le trece prin minte: vor să-și recucerească propriul lor oraș. De aceea izbutesc să strîngă din Ardea o ceată de meșteșugari, ademeniți cu nădejdea unei prăzi bogate, și pregătesc acum asediul orașului în toată regula, amenințînd totodată și pe ceilalți locuitori care nu luaseră parte la încăierare. S-a dezlănțuit acolo un război în toată legea, cu toate cumplitele lui urmări, din pricina a doi tineri care-și pierduseră mințile pentru o femeie și care voiseră să-și întemeieze căsnicia pe ruinele patriei lor.

Acum toți concetățenii lor parcă se molipsiseră de turbare. Ambele tabere au găsit cu cale că nu au la îndemîină destule forțe de luptă în țara lor. De aceea, patricienii au recurs la ajutorul romanilor, cărora le-a cerut să le despre-soare cetatea, în timp ce poporul a apelat la volsci, ca să-i sprijine la cucerirea cetății Ardea. Volscii s-au și grăbit să vină la Ardea, sub conducerea lui Aquus Cloelius. Oștirea volscilor a început lucrările de împresurare, înconjurînd Ardea cu un val de fortificații.

După ce la Roma s-a adus la cunoștință această acțiune a volscilor, consulul M. Geganius a și purces îndată cu oastea romană, instalîndu-și tabăra la trei mii de pași de pozițiile vrăjmașilor. Fiindcă soarele se lăsase spre chindie, a dat poruncă ostașilor să se pregătească de masă și odihnă. Pe la straja a patra, consulul dă ordin de atac. Operațiile armatei romane, desfășurate prin surprindere, au fost încununete de succes, deoarece, cînd s-au ivit zorile, volscii s-au trezit înconjurați

de romani mai abitir decît împresuraseră ei Ardea. Într-o latură, consulul reuşise să stabilească legătura cu ardeţii, fiindcă romanii pusese ră piciorul şi pe o parte din zidurile cetăţii. În felul acesta, ostaşii unităţilor sale puteau pătrunde şi ieşi după voie din oraş.

X Comandantul volscilor, care pînă în ziua venirii romanilor nu se aprovizionase cu cele trebuincioase bunului trai — fiindcă el îşi hrănise ostaşii pînă acum numai din ce se înfruptaseră de pe urma prădăciunii ogoarelor — cînd s-a văzut la ananghie, a pierdut orice nădejde de a-şi mai face rost de hrană în urma încercuirii lor de către romani. De aceea îl pofteste pe consulul roman la o întrevvedere, unde i-a spus: „de vreme ce au venit acolo romanii ca să pună capăt asediului, volscii sînt gata să plece în țara lor.“

La această propunere, consulul roman a răspuns: „Învingătorii sînt aceia care îşi impun condițiile lor celor învinși, și nu aceștia învingătorilor. Să nu-și închipuie volscii că vor fi lăsați să plece nestingheriți în țara lor, așa cum au venit, ca să atace după bunul lor plac pe aliații poporului roman. De aceea el poruncește să-i fie predat comandantul volscilor, toată lumea să depună armele, să declare că au fost biruiți și că se vor supune puterii romane. Altfel, se va arăta fără cruțare față de vrăjmași, fie că rămîn pe loc, fie că pleacă de acolo. Mai degrabă, vrea să cîștige o victorie deplină asupra unor dușmani ca volscii, decît să se întoarcă la Roma cu o pace nesigură.“

Cînd au văzut volscii că li s-au zădărnicit toate încercările de a ieși din acest impas, le-a pierit orice nădejde de a scăpa de împresurare pe calea armelor. Atacul lor s-a încheiat cu pierderi uriașe. Căutînd s-o ia la fugă, prăpădul a fost și mai mare în rîndurile armatei lor, și, văzînd că nu mai au încotro, au încetat lupta, începînd să-i roage pe romani să-i cruțe. Volscii l-au predat apoi romanilor pe comandantul lor. După ce și-au predat și armele, au fost trecuți pe sub jug. Li s-a dat apoi drumul să se ducă în țara lor numai cu ce aveau pe ei, ca semn al înfrîngerii și rușinii suferite. După ce rămășițele volscilor învinși au cantonat nu departe de Tus-

culum, locuitorii acestei cetăți, revoltați împotriva acestor vrăjmași, care le-au pricinuit atâtea pagube în trecut, s-au năpustit asupra lor, căci erau acum dezarmați, necruțin decît un pumn din ei, care să vestească în țara lor ce grozăvii au pățit.

Romanii au înăbușit răscoala și tulburările din Ardea¹⁶, decapitînd cu securea pe căpeteniile uneltirilor și confiscîndu-le averile în folosul cetății Ardea. Astfel, ardeții s-au convins că a fost înlăturată sentința unei judecăți nedrepte prin această acțiune salvatoare și că senatul roman a găsit cu cale să șteargă, în felul acesta, amintirea lăcomiei și rușinii care acoperea obrazul poporului roman, în urma acelei judecăți.

Consulul s-a întors la Roma, unde a fost purtat în triumf¹⁷. În fața carului său de triumf mergea comandantul volscilor, Aequus Cloelius, după care urma alaiul trofeelor luate de la oastea volscilor dezarmați.

Consulul Quintius a cîștigat aceeași glorie în timp de pace, ca și colegul său de consulat pe front, deși aceasta nu era ușor de dobîndit în țară, fiindcă el s-a străduit din răsuputeri ca să păstreze pacea și armonia între toți cetățenii republicii, cîrmuind după aceleași legi, și pe cei din pătura înaltă, și norodul de jos, astfel încît în cele din urmă patricienii l-au prețuit ca pe un om prea aspru față de ei, iar la rîndul lui, poporul, destul de blînd și prietenos. Quintius s-a impus și în fața tribunilor poporului, prin autoritatea lui, fără să fie nevoie să se ia cu ei la harță. Cele cinci consulat ale sale, îndeplinite cu aceeași ținută și pricepere, așa cum se cuvine unui consul, prin comportarea în toate acțiunile sale cu aceeași înțelepciune și cumpătare în tot cursul vieții sale, a ajuns să fie mai iubit și mai respectat de cetățeni ca om, decît ca înalt dregător. Atîta vreme cît au fost consuli Quintius și Geganius, nu s-a pomenit nimic despre tribunii militari.

XI Consulii anului următor au fost M. Fabius Vibulanus și Postumus Aebutius Cornicen. Acești consuli, dîndu-și seama că dregătoria lor urmează după izbînzile strălucite ale consulilor anteriori, care au dobîndit o slavă atît de mare și în țară, și peste graniță, și prin rîzboaiele purtate, și prin mă-

rețele lor înfăptuiri (acest an a fost de pomină și față de dușmani, și față de aliați, fiindcă romanii au intervenit atât de repede și cu atîta succes în chestiunea ardeștilor într-un moment de grea cumpănă), ca să șteargă cu desăvîrșire din sufletul oamenilor impresia rușinoasă a strîmbătății săvîrșite în dauna ardeștilor, au dat un decret prin care se prevedea înscricrea de coloniști pentru Ardea, ca să se stabilească acolo o garnizoană romană și s-o apere împotriva atacurilor volșcilor, mai ales datorită faptului că locuitorii acestei cetăți fuseseră simțitor împuținați din pricina revoltei interne.

Această hotărîre a fost adusă la cunoștința tuturor cetățenilor pe cale oficială, afișîndu-se în for, pentru ca poporul și tribunii lui să știe că nobilimea a izbutit să-i anuleze sentința lui dinainte. S-a căzut de acord ca toți acești coloniști, în rîndul cărora se înscriseră mai mulți rutuli decît romani, să nu primească loturi de proprietate decît din pămîntul confiscat de statul roman în urma acelei judecăți strîmbe, și apoi ca nici un roman să nu intre în posesia acestor pămînturi înainte de a fi mulțumiți toți rutulii. În felul acesta, țînutul a revenit în întregime ardeștilor.

S-a numit o comisie de trei membri, pentru întemeierea coloniei noi de la Ardea. Această comisie era alcătuită din Agrippa Menenius, T. Cloelius Sículus și M. Aebutius Elva. Membrii comisiei și-au îndeplinit această sarcină foarte puțin plăcută împărțind aliaților Romei întreaga suprafață de pămînt în litigiu, pe care adunarea poporului o adjudecase pentru republica romană. Pînă la urmă, plebea s-a simțit nedreptățită și jignită. Această comisie nu a înțeles să facă însă nici pe placul patricienilor, nevoind să-i servească după ochi și după sprînceană, și de aceea a căzut și în dizgrația aristocrației. Și ca să preîntîmpine atacurile furioase din partea tribunilor poporului, care le-a fixat termene de judecată, membrii acestei comii au preferat să rămîna mai departe în noua colonie întemeiată de ei, în chip de coloniști, ca mărturie că au fost oameni drepti și dintr-o bucată.

XII Și în cursul anului următor pacea a putut să dăinuie și înăuntrul țării, și în afară. Consulii acestui an¹⁸ au fost C.

Furius Pacilus și M. Papirius Crassus. Pe vremea acestora s-au desfășurat spectacolele cu jocuri, care fuseseră făgăduite de decemviri cu prilejul retragerii poporului pe Muntele Sacru și care fuseseră aprobate printr-un decret de către senat.

Zadarnic s-a străduit tribunul Paetelius să agite din nou spiritele pe chestiunea acestei acțiuni a poporului de pe acea vreme. Paetelius fusese ales și a doua oară tribun al poporului, fiindcă în prima magistratură susținuse sus și tare să se împartă loturi de pământ poporului, dar fără nici un rezultat, deoarece consuli n-au binevoit să-i sprijine proiectul în fața senatului. De aceea, în perioada celui de al doilea tribunat, Paetelius și-a susținut cu o îndârjire și mai mare proiectul său, încît a înduplecat în cele din urmă pe noii consuli să-l aducă în fața senatului. Și cînd senatul a fost întrăbat, deci, dacă e de părere să se facă alegeri consulare sau de tribuni militari, senatul a hotărît să se facă alegeri consulare. Atunci tribunii poporului i-au amenințat pe patricieni că vor zădărnici mobilizarea armatei. Dar ei au început să-i ia în zeflema pe tribuni, pentru că dincolo de hotare domneau liniștea și pacea, și nu mijea vreun semn că e nevoie de pregătiri pentru război.

După această perioadă de liniște urmează acum anul consulatului lui Proculus Geganius Macerinus și al lui L. Menenius Lanatus, un an de pomină prin tot felul de nenorociri, primejdii, răscoale, foamete și tulburări, care au împins pe un oarecare ins ca, prin momeala dărniceii, să pună din nou pe grumazul poporului roman jugul tiraniei regale. O singură pacoste a lipsit: războiul dincolo de fruntarii. Dacă romanii ar mai fi avut parte și de această năpastă, nu se știe dacă, chiar cu ajutorul zeilor, s-ar mai fi putut îndrepta ceva.

Șirul nenorocirilor a început cu foametea, deoarece recolta fusese din cale afară de proastă în urma secetei dar și din pricină că, poporului plăcîndu-i să se țină numai de întruniri, lăsase baltă muncile agricole. Analiștii pomenesc amîndouă temeiturile. Patricienii învinuiau poporul că s-a dedat lenii, tribunii, la rîndul lor, acuzau pe consuli cînd de înșelătorie, cînd de delăsare. În cele din urmă, reprezentanții poporului și-au impus punctul lor de vedere, și senatul nu s-a mai îm-

potrivit ca L. Minucius să fie ales și însărcinat cu problema rezolvării aprovizionării¹⁹ poporului cu grâne.

Minucius s-a distins în timpul dregătoriei sale mai mult prin păstrarea neștirbită a libertății poporului, decît prin rezolvarea acestor probleme, cu toate că pînă la urmă i s-au adus binemeritate mulțumiri publice, pentru strădaniile sale depuse în vederea îmbunătățirii aprovizionării, Minucius cîștigînd faimă de om mare. Lucius Minucius a trimis numeroși delegați în toate țările vecine, și pe mare, și pe uscat, însă fără nici un rezultat, fiindcă n-a izbutit să micșoreze prețul grîului (numai din Etruria s-a adus o cantitate neînsemnată de cereale), și atunci, văzîndu-se silit să recurgă la măsuri drastice, a raționalizat toată rezerva de cereale. Astfel, el a obligat pe toți cei ce au grîne să-și păstreze atîta cantitate cît au nevoie pe timp de o lună, iar restul să-l vîndă statului. Apoi, el a micșorat mult rațiile zilnice ale sclavilor; după aceasta, tot el a adus acuzații negustorilor speculanți, pe care i-a expus urii poporului. Numai că, prin scotocirile sale stăruitoare prin locuințele oamenilor, făcea să se dezvăluie și mai mult nevoile și sărăcia, în loc să se îmbunătățească alimentarea poporului. Situația a ajuns atît de desperată, încît mulți din popor, nemaiputînd să îndure foamea, și-au pus pe cap un vâl și s-au aruncat în Tibru, preferînd să se înece, decît să ducă o viață atît de chinuită.

XIII Atunci Spurius Maelius, un om putred de bogat, care făcea parte din ordinul cavalerilor, s-a gîndit că i-a venit apa la moară, găsiind momentul potrivit ca să profite și el pușintel de pe urma acestor vremuri tulburi, dînd un foarte urît exemplu prin năzuințe și mai urîte. După ce Maelius a făcut rost de o mare cantitate de cereale cu banii săi proprii, prin mijlocirea unor oameni de încredere, oaspeți și clienți, a început să împartă bucate în dreapta și-n stînga. (Eu cred că aceasta a fost și pricina care a zădărnicit aprovizionarea normală a populației cu grîne.)

În felul acesta, Maelius a reușit să-și facă o mare faimă în rîndurile poporului nevoiaș, ajungînd să fie lingușit pe toate cărările și ridicat în slăvi, depășind măsura obișnuită,

mai ales că nu avea nici o dregătorie publică. Era neîndoielnic că el țintea să pună mâna pe consulat. Ori de câte ori o ființă omenească nu se întinde cât îi e plapoma, atunci își pierde și simțul măsurii și se prăbușește, fiindcă, cu cât norocul îl ajută pe om să urce mai sus, cu atât și el vrea să ajungă acolo unde nu i se cuvine.

Pentru că Maelius n-avea sorți de izbândă să pună mâna pe consulat fără sprijinul patricienilor, atunci el s-a gândit că n-ar fi rău să ajungă rege. Acesta era singurul rang înalt la care năzuia și care putea să-i precumpănească cheltuielile și risipa făcute cu trîmbițarea prin surle și tobe în acest scop. Tocmai băteau la ușă alegerile consulare, pe care însă Maelius nu le dorea, întrucît planurile sale urzite nu se copseseră destul de bine.

A fost ales consul pentru a șasea oară P. Quinctius Capitolinus, sub consulatul căruia Maelius nu se putea gândi că era cu putință o răsturnare a ordinii în stat. Colegul de consulat al lui Capitolinus era Agrippa Menenius, poreclit Lanatus.

Nu se știe pentru care motiv a fost reales în postul de intendent al aprovizionării tot L. Minucius. Se crede că fie situația economică destul de grea impunea re alegerea lui, fie că s-a creat acest obicei, fiindcă analiștii nu pomenesc pricina. Eu am găsit numai în cărțile de pînză de în menționat de două ori, în doi ani la rînd, pe Minucius între numele celorlalți dregători. Fiindcă în sarcina lui Minucius căzuse rezolvarea pe cale oficială a aprovizionării populației civile, pe care Maelius căutase să o rezolve prin banii lui, în favoarea sa, și pentru că aceste două personaje aveau de-a face cu aceiași oameni, Minucius dă de întregul fir al planului lui Spurius Maelius și aduce la cunoștința senatului toată urzeala, spunînd următoarele:

„Maelius strînge maldăre de arme în încăperile locuinței sale și ține în taină tot felul de adunări. El e încredințat că Maelius urmărește să se urce pe tron în locul regilor, că totul a fost pus la punct și că așteaptă numai momentul ca să treacă la înfăptuire. Mai mult, chiar tribuni de-ai poporului au fost cumpărați de el, pentru a trăda libertatea. Maelius a împărțit și viitoarele funcții unor anumiți fruntași ai gloatelor.

E adevărat că el aduce la cunoștință această situație destul de târziu, dar a fost nevoit să facă întâi cercetări, ca să fie sigur de adevăr și pentru ca să nu spună lumea că le-a născocit el din capul său“.

După ce au aflat toți ce s-a pus la cale de către Maelius, căpeteniile senatului aduc aspre învinuiri consulilor anului precedent, precum și noilor consuli, pentru că au îngăduit lui Maelius să facă atîta caz cu dărnicia lui față de înfometați, precum și pentru că au permis întrunirile fruntașilor poporului în casa lui. De ce au așteptat atîta vreme? De ce au stat cu brațele încrucișate pînă să vină intendentul aprovizionării, ca să raporteze această grozavă uneltire? Nu cade în sarcina consulului să aibă nu numai inițiativa descoperirii complotului pus la cale, dar să ia și măsuri de pedepsire a făptașilor?

Atunci consulul T. Quinctius a răspuns că nu consuli merită să fie muștrați, fiindcă ei sînt încătușați de noile legi votate în legătură cu dreptul de apel la popor, care legi au fost create tocmai pentru răsturnarea puterii consulare, și că ei nu mai au la îndemîină atîta autoritate și putere, care să fie la înălțimea curajului lor, pentru a pedepsi ticăloșia fără margini a lui Maelius. De aceea, e nevoie să se recurgă la o ființă unică, care să fie mai presus de orice lege, dispunînd de suprema autoritate. Ca urmare, el va apela la L. Quinctius, pe care-l va numi dictator. Singur acest bărbat e în stare să facă față oricărei situații și e vrednic de o asemenea înaltă dregătorie.

Cu toată aprobarea într-un glas a senatului, Quinctius la început a refuzat să primească această cinste, întrebîndu-i: „de ce stăruiesc ei să-l arunce pe el în ghearele lupului, și de ce trebuie să dea el acum, la o vîrstă înaintată, o luptă atît de grea?“

În cele din urmă, Quinctius a fost înduplecat să primească funcția, atunci cînd senatorii au accentuat că el, cu toate că e bătrîn, are o minte atît de înțeleaptă și un suflet așa de ales și plin de cele mai frumoase însușiri, pe care nu le au alții, încît de aceea îi incrednițează din nou această cinste, și-l copleșesc cu laude binemeritate. La rîndul lui, și consulul spuse că va stăruii pînă în pînzele albe, ca să-l convingă să

primească. Și atunci Cincinnatus a adresat o rugăciune zeilor nemuritori, ca să-l ajute să nu se facă de rîs și de ocară acum, la bătrînețe, și să poată să-și slujească republica în aceste vremuri atît de grele, fără niciun neajuns pentru ea.

În felul acesta, a primit să fie numit dictator.

XIV Cincinnatus, noul dictator, numește la rîndul lui pe C. Servilius Ahala în postul de comandant al cavaleriei. A doua zi, după ce au fost dispuse în toate punctele importante ale orașului pîlcuri puternice de strajă, dictatorul a coborît în for. Poporul a rămas tare uimit de această numire neașteptată, de parcă se întimplase cine știe ce minune. Maelius și ciracii săi și-au dat imediat seama că numirea dictatorului a fost pusă la cale pentru zădărnicierea planurilor lor. Gloatele însă, care habar n-aveau despre ițele urzelii, de a pune mîna pe tronul regal, se întrebau: oare a izbucnit undeva vreo răzmeriță? E vorba de vreun război neașteptat? Pentru ce a fost nevoie de o asemenea înaltă dregătorie, tocmai acum, și de un dictator ca Cincinnatus, care de și e la o vîrstă de peste 80 de ani, a ajuns să fie iarăși la cîrma statului?

Comandantul cavaleriei, Servilius, este trimis de dictator la Maelius. El îi spuse acestuia: „Te poștește pînă la el dictatorul“. Cum Maelius, îngălbenit, l-a întreat: „Dar ce vrea Cincinnatus de la mine?“, atunci Servius i-a adus la cunoștință că va trebui să se infățișeze la judecată, ca să-și spulbere învinuirile aduse de Minucius în fața senatului. Atunci Maelius a căutat să se retragă către ceata alor săi și să evite din răsuputeri să apară în fața judecării. În cele din urmă, atunci cînd reprezentantul forței publice l-a poftit în numele legii și din ordinul comandantului cavaleriei să-l urmeze, partizanii lui l-au smuls din mîna slujitorilor republicii. Maelius a luat-o la fugă, strigînd în gura mare că patricienii vor să-l distrugă. De aceea apelează la încrederea de care se bucură în ochii cetățenilor să nu-l părăscască pe el, care a făcut atîta bine poporului. El îi roagă pe cetățeni să-l ajute, fiindcă a căzut în cea mai grea ananghie, și să nu îngăduie să fie răpus în fața ochilor lor.

Pe cînd Maelius striga cît îl ținea gura ca să-l audă toată lumea, comandantul cavaleriei, Ahala Servilius, l-a străpuns cu spada. Stropit de sîngele celui căzut, întovărășit de o ceată de tineri patricieni, comandantul cavaleriei îl vestește pe dictator că Maelius și-a primit pedeapsa binemeritată, fiindcă a refuzat să execute ordinul de a se prezenta în fața dictatorului, pentru că l-a îmbrîncit pe slujitorul republicii și pentru că a ațîțat mulțimea. Atunci dictatorul i-a spus: „Bine ai făcut, Caius Servilius Ahala! Prin fapta ta ai salvat republica și i-ai redat poporului libertatea“.

XV Cincinnatus dădu poruncă să se întrunească poporul la adunare, cînd văzu că acesta începe să se agite; într-adevăr, cetățenii bănuiau că s-a întîmplat ceva, dar nu știau ce.

În cuvîntarea rostită de el, a spus că lui Maelius pe bună dreptate i s-a ridicat viața, chiar dacă învinuirea că țintește să pună mîna pe tron nu-i adevărată, de vreme ce Maelius a refuzat să execute ordinul dictatorului atunci cînd a fost chemat prin comandantul cavaleriei, să vină la el. De aceea dictatorul a convocat poporul la adunare, pentru a-și da seama de situație și pentru a se cerceta acest caz. În urma terminării cercetărilor a tras concluzia că într-adevăr Maelius și-a meritat cu vîrf și îndesat soarta. Fiindcă Maelius se pregătea să se împotrivescă prin silnicie să nu apară în fața judecății, a fost doborît tot prin silnicie. De altfel, cu o asemenea ființă nu se putea umbla altfel, așa ca față de oricare alt cetățean. Maelius rîvnea tronul, cu toate că știa că se trage din rîndurile poporului liber, care și-a redobîndit libertatea, dreptul și legile sale, în urma detronării regalității din Roma, și că în același an au fost pedepsiți cu moartea și decapitați cu securea de propriul lor tată, înșiși fiii sorei regelui, și în același timp și odraslele consulului roman în funcție, care salvase patria redîndu-i libertatea, și aceasta numai pentru bănuiala că au făcut o învoială între ei, ca să aducă pe tron dinastia regală. Doar cunoștea Maelius că și consulul Tarquinius Collatinus a fost silit să iasă din dregătorie și să plece din Roma în surghiun, numai pentru că purta acest nume urît de tot poporul. Maelius mai știa că cu vreo cîțiva ani mai tîrziu, în aceeași Romă, și-a primit

cuvenita osîndă Spurius Cassius, pentru că a ținut întruniri tainice în casa lui, unde a pomenit de revenirea pe tron a regalității. Apoi mai știa că acum, de curînd, și decemvirii au plătit scump, unii cu viața, alții cu surghiunul și cu confiscarea averilor lor, din pricina purtărilor tiranice, întocmai ca ale regilor. Și acum, în aceeași Romă, Spurius Maelius îndrăznește să năzuiască ca să pună mîna pe tronul regal? Și tocmai cine? Un oarecare Spurius Maelius, care nu are nici un trecut de luptă, care nu a făcut nici o ispravă vrednică de amintit, care nu a îndeplinit nici o dregătorie de mare cinste, dar care și-a netezit calea către cîrma țării, fără să aibă vreun merit, în timp ce un Claudius, un Cassius, au rîvnit la acest rang interzis și izgonit de la cîrma țării, după ce se distinseseră în viață prin consulate, decemvirate și înalte dregătorii îndeplinite de moșii și strămoșii lor, și mai ales prin faima numelui familiilor lor?

Spurius Maelius însă — pentru care și tribunatul poporului ar fi putut fi cel mult o năzuință și nu o îndreptățită nădejde, el, un cerealist putred de bogat — a crezut oare că cu doi pumni de grîu dați de pomană, gata, a și cumpărat libertatea concetățenilor săi, pentru că a fost în stare să le arunce o nadă, ca să pună jugul robiei pe grumazul poporului roman, biruitorul tuturor noroadelor învecinate? Oare era cu puțință ca acest popor, care nu i-a putut îngădui să între în rîndurile senatorilor și a dregătorilor săi, acuma avea să-l rabde pe Maelius ca rege, cocoțat pe tronul lui Romulus, întemeietorul statului roman, născut din zei și înălțat la cer între zei, ca să fie investit el cu insemnele și prerogativele puterii?

Pentru fărădelegile lui, e puțin că-i spui și monstru! Spurius Maelius nu și-a ispășit îndeajuns fărădelegca, cu tot sîngele său curs. Spurius Maelius²⁰ nu-și va ispăși nelegiuirea decît numai atunci cînd îi va fi năruită la pămînt și casa-i cu ziduri cu tot, ca să se aleagă praful și pulberea din ea, fiindcă între pereții acestei case s-a urzit planul lui atît de nebunesc! Nelegiuirea lui nu va fi ispășită decît numai atunci cînd se vor confisca averile și bunurile sale, pe care le-a risipit în dreapta și în stînga ca momelă, pentru a cumpăra cu banii săi spurcați libertatea poporului. De aceea el, dictatorul republicii

romane, dă poruncă quaestorilor să-i scoată în vânzare averile lui Spurius Maelius, iar sumele rezultate să se verse în vistieria statului!

XVI Apoi a ordonat să i se dărîme de îndată casa pînă la temelie, pentru ca terenul rămas liber să rămînă drept mărturie a acestei mișelii înăbușite în fașă.

Într-adevăr, și astăzi acest teren mai poartă numele celui osîndit: Piața lui Maelius²¹. Lui L. Minucius i s-a dăruit de către stat un taur cu coarnele aurite și i s-a înălțat o statuie în fața porții celor trei frați gemeni Horații, iar poporul a fost împăcat în felul acesta: s-au împărțit cetățenilor tot grîul și cerealele lui Spurius Maelius, plătindu-l numai cu un as banișă²².

Am găsit la unii analiști menționat că acest Minucius a trecut de la patricieni în rîndurile plebeilor și că, după ce a fost cooptat ca al unsprezecelea tribun, a izbutit să potolească răzmerița izbucnită cu prilejul omorîrii lui Maelius. E greu de crezut însă că patricienii ar fi putut încuviința să se mărească și mai mult numărul tribunilor și că tocmai un patrician a oferit această pildă, după cum, la fel, nu se poate închipui că poporul nu și-a păstrat mai departe acest drept cîștigat și că nici măcar n-a încercat să și-l păstreze.

Înainte de orice, inscripția pusă pe monumentul lui Minucius de urmașii lui nu corespunde realității, fiind contrazisă de însuși faptul că cu cîțiva ani mai înainte se votase o lege prin care era oprită cooptarea în rîndurile tribunilor de noi membri, ca să nu se depășească numărul fixat prin lege.

Din numărul total de tribuni, numai trei, și anume: L. Caccilius, Q. Iunius și Sext. Titinius, s-au împotrivit propunerii de a i se acorda o recompensă publică, precum și onoruri lui Minucius. Acești tribuni i-au învinuit în fața adunării poporului cînd pe Minucius, cînd pe Servilius; ei n-au încetat o clipă să deplîngă moartea nevrednică a lui Maelius²³.

De aceea au izbutit să-și impună punctul lor de vedere ca la viitoarele alegeri să fie numiți în locul consulilor tribuni militari. Ei erau convinși că din rîndurile celor șase tribuni militari nu se poate să nu fie aleși și cîțiva plebei, care să răzbune uciderea lui Maelius. Poporul însă, cu toate că fusese mereu

agitat pe asemenea chestiuni, vreme de mai mulți ani, precum și cu tot soiul de probleme, n-a ales decât trei tribuni militari, cu putere consulară, și în rîndurile lor și pe L. Quinctius, fiul lui Cincinnatus, a cărui dictatură fusese atît de urîtă, încît era cît pe-acî să pricinuiască izbucnirea unei răscoale. Mamercus Aemilius l-a întrecut însă pe Quinctius la alegeri, prin numărul de voturi de partea lui. Acesta era un om dintr-o bucată și cu foarte mare trecere în ochii poporului. Al treilea a fost L. Iulius.

XVII În timpul cîrmuirii acestora, colonia romană de la Fidenae²⁴ a trădat pe romani, trecînd în tabăra veienților conduși de regele Lars Tolumnius. La acest act de trădare s-a mai adăugat o fărâdelege și mai cumplită. Fidenaii, din ordinul lui Tolumnius, au ucis pe solii Romei, Caius Fulcinius, Cloelius Tullus, Spurius Antius și Lucius Roscius, care fuseseră trimiși la Fidenae cu însărcinarea să întrebe care e pricina schimbării de atitudine a acestei colonii.

Unii analiști trag spuza pe turta regelui, că n-ar fi el chiar așa de vinovat, susținînd că Tolumnius, cu prilejul unei întreceri de aruncare cu lancea, ar fi strigat niște cuvinte cam în doi peri, după ce izbutise să arunce cel mai bine lancea, însă acest strigăt a fost tălmăcit de fidenaii în așa fel ca și cum regele ar fi poruncit ca să se năpustească asupra solilor romani, și de aceea i-au măcelărit. Această părere e de necrezut. Cum era cu putință ca acest rege să nu se fi vîrit în ițele acestei urzeli și să nu fi pus la cale el nelegiuirea fidenaiilor, noii săi aliați, care l-au întreat și au hotărît împreună această fărâdelege, prin care se călca dreptul ginților? Nici în urma acestei ticăloșii regele n-a schițat vreun gest, n-a simțit măcar o umbră de rușine, ci a rămas mai departe atent la desfășurarea jocurilor. E mai aproape de crezare faptul, că tot el a fost acela care a vrut să pună pe umerii fidenaiilor povara acestor nelegiuiri, pentru ca aceștia să nu mai nădăjduiască vreodată că vor fi iertați de romani pentru ticăloșia săvîrșită.

Solilor republicii romane, care au căzut la datorie, uciși la Fidenae, li s-au ridicat statui pe cheltuiala statului, așezîndu-le în jurul tribunii oratorilor²⁵. Firește că nelegiuirea fidenaiilor și veienților nu putea fi lăsată nepedepsită aspru de Roma, mai

ales cînd aceste două noroade, atît de învecinate, căutaseră cu orice preț pricina conflictului; de aceea romanii aveau să fie în noul război cît se poate de crunți.

În fața acestei situații nemaipomenite, toate patimile au amuțit: și poporul, și tribunii săi au înțeles însemnătatea ceasului de față, și și-au dat cu toții mina. Alegerea noilor consuli s-a făcut în cea mai desăvîrșită ordine. Aceștia au fost: M. Geganus Macerinus, ales pentru a treia oară, și L. Sergius Fidenas, poreclit așa, pentru că el a condus, cred eu, operațiunile militare în acest război. L. Sergius Fidenas a avut prima ciocnire cu regele veienților într-o bătălie dată dincoace de riul Anio, unde a repurtat o biruință strălucită, însă cu pierderi sîngeroase.

Cu toate că dușmanii au fost puși pe fugă și împrăștiați, bucuria acestui succes a fost adumbrită de jalea pentru alți cetățeni romani căzuți pe cîmpul de luptă. Senatul a dat îndată poruncă să fie numit ca dictator Mamilius Aemilius, așa cum era obiceiul cînd republica era în mare primejdie. Acesta a numit în funcția de comandant al cavaleriei pe Quinctius Cincinnatus, un tînar vrednic de numele și faima tatălui său, mai ales că fusese mai înainte cu un an ales împreună cu Mamilius tribun militar cu putere consulară.

La noua mobilizare a armatei făcută de consuli au fost încadrați în unități și vechii centurioni hîrșiți în războaie, completîndu-se efectivele unităților care suferiseră pierderi în trecuta bătălie. Dictatorul a ordonat ca Quinctius Capitolinus și M. Fabius Vibulanus, comandanții de legiuni, să-l secondeze la comandă. Atît funcția lui de răspundere, primită într-un moment atît de greu, cît și mai ales omul de înaltă vrednicie care corespundea și rangului, și acestor împrejurări, au făcut ca vrăjmașul să se îndepărteze de teritoriul roman, trecînd riul Anio.

După ce s-au retras, dușmanii și-au instalat tabăra pe o colină între Fidenae și Anio; totuși nu s-au încumetat să dea lupta în cîmp deschis, înainte de a le sosi în ajutor legiunile faliscilor. Atunci, în sfîrșit, tabăra etruscilor a fost așezată în fața zidurilor cetății Fidenae. Dictatorul roman, la rîndu-i, și-a instalat tabăra nu departe de vărsarea riului Anio în Tibru, pe malurile ambelor ape, și și-a întărit tabăra cît a putut de

bine, ajutat de poziția prielnică a locului. În ziua următoare și-a scos armata în formație de atac.

XVIII În tabăra vrăjmașă, capii oștirilor aveau felurite planuri de atac. Faliscii, care nu se îndupleau că războiul acesta îi poartă departe de țara lor și deoarece se bizuiau pe tăria brațului lor, cereau să se pornească la luptă fără întârziere. Însă veienții și fidenții erau de părere că singurii sorți de izbândă îi oferă numai târăgănirea războiului. Regele Tolumnius, deși îi convenea planul ducerii unui război de lungă durată, totuși, pentru ca să nu piardă alianța faliscilor prin prelungirea ostilităților, a hotărât dezlănțuirea ofensivei în ziua următoare.

Dictatorului și ostașilor romani le-a crescut avântul când au băgat de seamă că dușmanul șovăie să dea atacul; a doua zi, toți ostașii romani fremătau, spunând că ei vor porni din imbold propriu să cucerească și tabăra, și orașul dușmanilor, fără să mai aștepte ordinul comandantului, dacă nu li se da numaidecât semnalul de atac; atunci ambele armate se pun în mișcare, desfășurându-se în formație de luptă, înaintând în golul dintre cele două tabere. Veienții, mai presus numericește ca romanii, și-au trimis niște unități care să ocolească pe după munți, pentru a cădea în spatele taberei romane și a dezlănțui de acolo atacul, în toiul bătăliei. Dispozitivul de atac al celor trei armate aliate era acesta: la aripa dreaptă se aflau veienții, la cea stângă faliscii, iar sectorul de centru îl ocupaseră fidenții.

Dictatorul a ocupat aripa dreaptă, având în față pe falisci, iar la flancul stâng se găsea Capitolinus Quinctius, împotriva veienților. Comandantul cavaleriei romane a primit ordin să dezlănțuie atacul în sectorul central. O bucată de vreme a fost liniște, deoarece etruscii nu aveau de gând să pornească la luptă decât dacă vor fi siliți; dictatorul, cu ochii țintă în depărtări către fortăreața Romei, dorea să vadă ce spun semnele cerești prin zborul păsărilor, pentru a da semnalul, potrivit înțelegerii stabilite mai înainte. Cum a văzut semnele, întâi a dat drumul cavaleriei, care s-a năpustit asupra vrăjmașului scoțind strigăte năprasnice, apoi s-a pus în mișcare și pedestrima, atacând cu o înverșunare fără seamăn. În nici un sector legiunile etrusce

n-au fost în stare să reziste în fața iureșului roman. Numai cavaleria vrăjmașă s-a împotrivit, rezistînd cu desperare. Era chiar regele Tolumnius în fruntea cavaleriei sale, fiind un comandant desăvîrșit și mai ales foarte viteaz. El a făcut să se prelungească cel mai mult lupta, pentru că, fiind peste tot, își îmbărbăta pe ai săi fără întrerupere, ca să nu se lase bătuiți de romani, care îi strîmtorau din toate părțile.

XIX Era pe atunci în rîndurile cavaleriei romane un tribun militar²⁶ pe nume A. Cornelius Cossus, un tînăr de o frumusețe nemaipomenită, vînjos, zdravăn și cu avîntul nestăvălit, care, amintindu-și de faima numelui înaintașilor săi, i-a întrecut pe toți prin vitejia-i fără seamăn. Numele lui Cossus a ajuns cel mai vestit ca erou și cel mai prețuit din toți de urmași.

Cînd Cossus a băgat de seamă că șirurile escadroanelor romane încep să se clatine și că atacurile cavaleriei proprii sînt zădărnice de Tolumnius, care se găsea acolo unde era mai greu, după ce l-a recunoscut pe regele vrăjmaș după straietele lui domnești și l-a văzut parcă zburînd, cînd în dreapta, cînd în stînga, pe tot frontul, a spus călăreților săi: „Oare acesta e cel care a călcat în picioare îndatoririle tratatului încheiat și care și-a bătut joc de dreptul ginților? Ei bine, eu voi fi acela care-l voi jertfi pe Tolumnius, ca să-și ispășească păcatele pentru sufletele solilor romani măcelăriți de el. (Dacă zeii vor să mai fie ceva sfînt pe pămîntul acesta!)“ Dînd pinteni calului, se năpusti năprasnic cu lancea întinsă asupra regelui. După ce l-a trîntit pe Tolumnius de pe cal, cu această lovitură, Cossus sări fulgerător de pe cal, sprijinindu-se de lancea sa. Cînd regele încercă să se ridice de la pămînt, Cossus își repezi cu putere scutul asupra lui Tolumnius, izbindu-l zdravăn, și apoi îl împunse de mai multe ori, țintuindu-l la pămînt. Îi luă apoi regelui ca trofeu armele și veșmintele. Înfigînd capul regelui ucis în sulia sa, învingătorul îl arătă tuturor.

Uciderea regelui Tolumnius a vîrît groaza în dușman. Astfel au fost puse pe fugă și formațiile cavaleriei vrăjmașului, care de la început pusese în cumpănă izbînda romanilor, în această bătălie. Dictatorul urmărește cu înverșunare legiunile împrăștiate și puse pe fugă ale vrăjmașului, și face o adevărată

baie de sînge în rîndurile lui, după ce i-a grămădit de-a valma în tabără. Cei mai mulți dintre ostașii fidenaiților, cunoscînd bine împrejurimile locului bătăliei, și-au găsit scăparea în munți. Cossus, urmărindu-i cu cavaleria și dincolo de Tibru, s-a întors la Roma, încărcat cu o pradă uriașă luată de pe teritoriul veienților.

S-a mai dat o luptă și în jurul taberei romane, cu pîlcurile trimise de Tolumnius, așa cum am arătat mai sus. Fabius Vibulanus a apărut cu succes tabăra, zădărniciind atacul potrivnicului, care înconjurase valul întăriturilor romane. Apoi, văzînd că vrăjmașul e preocupat cu lucrările de încercuire, a făcut o ieșire, atacînd prin surprindere, prin poarta principală, cu unitățile sale de triarii atît de năprasnic, încît a băgat spaima în dușman care a rupt-o la fugă. Dezastrul lor a fost de proporții mai mici, fiindcă aici erau trupe cu slabe efective; totuși, în fugă, nu i-a mai întrecut nimeni pe veienți.

XX Dictatorul, care izbutise să obțină biruința pe întreg frontul, a fost purtat în triumf la întoarcerea în Roma, în urma decretului dat de senat și cu încuviințarea poporului. Cea mai arătoasă priveliște a triumfului o oferea eroul Cossus, care purta trofeul regelui doborît de el în luptă. Ostașii armatei romane intonau cîntece cu stihuri improvizate, în care îl proslăveau pe viteaz, punîndu-l pe aceeași treaptă cu Romulus însuși. Cu o nemaipomenită solemnitate, trofeul lui Cossus a fost așezat în templul lui Jupiter Feretrius, alături de trofeul lui Romulus, care a fost cel dintîi care s-a chemat „Marele Trofeu“, singurul de asemenea fel pe acea vreme.

Toate privirile cetățenilor se îndreptaseră spre acest erou, lăsînd deoparte carul de triumf al dictatorului, Cossus fiind ținta și miezul serbării. Din porunca poporului, dictatorul a depus o coroană de aur în greutate de trei sute de grame, în cinstea lui Jupiter, în templul de pe Capitoliu, pe cheltuielă statului.

În zugrăvirea isprăvii lui Aulus Cornelius Cossus, care a cîștigat a doua mare izbîndă din cîte se cunosc pînă acum, închinînd trofeul lui Jupiter Feretrius, eu am urmat întocmai povestirile analiștilor. Nu sînt însă de acord asupra unui amă-

nunt, și anume, că „Marele Trofeu“ se socotește acela pe care căpetenia cea mai înaltă a unei armate îl ia de la un alt comandant aidoma lui, pe care l-a biruit în luptă, fiindcă numai cel care are conducerea întregului război, cu oblăduirea zeilor, știm că se numește comandant suprem; or titlul și inscripțiile de pe acest trofeu sînt, pentru mine, o dovadă împotriva susținerii mele și a înaintașilor mei, care spun că acest trofeu a fost capturat de Cossus²⁷, în calitate de consul. Mie mi-a spus însuși Caesar Augustus, întemeietorul și reziditorul tuturor templelor romane, că el, cînd a vizitat odată templul lui Jupiter Feretrius, care se năruise de vremuri, după ce a dat poruncă să fie refăcut, a citit cu ochii săi ceea ce era scris pe pînza de in de pe platoșa care-i acoperea pieptul, și atunci m-am gîndit că ar fi o netrebnicie din partea mea dacă aș voi să-i răpesc lui Cossus paternitatea trofeului său, văzut și pipăit de un martor atît de prețios ca însuși Augustus, care a zidit din nou acest templu. Greșeala reiese din faptul că analele atît de vechi, condicile cu însemnările autorităților superioare ale statului, cît și cărțile pe pînza de in, depuse în templul zeiței Moneta și pe care le citează istoricul Licinius Macer, îl pomenesc pe Aulus Cornelius Cossus în funcția de consul o dată cu Titus Quintus Pennus, cînd se știe că acesta a fost în dregătorie cu nouă ani mai tîrziu, și de această greșeală își poate ușor da seama oricine. Se mai adaugă încă un argument, că nu se poate împinge data acestei faimoase bătălii tocmai peste 9 ani, fiindcă în anul cînd a fost consul Aulus Cornelius Cossus nu s-a desfășurat nici un război, iar cu trei ani mai înainte, republica fusese bîntuită de ciumă și foamete, așa fel încît unele anale nu pomenesc decît numele consulilor, fără nici un alt eveniment deosebit, pentru că erau vremuri de doliu.

Apoi, în al treilea an după consulatul lui Cossus, îl găsim pe acesta pomenit în dregătoria de tribun militar, cu putere consulară, și în același an și comandant al cavaleriei, în care post a săvîrșit o altă ispravă la fel de strălucită, într-o luptă dată de cavaleria sa. De aceea e liber fiecare să creadă ce vrea și să urmeze temeiorile aparente, care totuși nu sînt valabile, cîtă vreme eroul însuși al luptei, după ce a depus proaspătul trofeu în sanctuarul sfînt al lui Jupiter și cînd avea în fața

ochilor pe Jupiter însuși, în cinstea căruia îi închina prinosul său, precum și pe Romulus însuși, care nu puteau fi niște martori de rînd, n-ar fi îndrăznit să scrie și să se intituleze în chip mincinos Aulus Cornelius Cossus, consulul.

XXI Armatele romane, sub comanda consulilor M. Cornelius Maluginensis și L. Papirius Crassus²⁸, au fost conduse pe teritoriile veienților și faliscilor. S-au luat ca pradă oameni și vite. Nici urmă însă de vrăjmaș înarmat. Nu s-a dat nici o luptă. Totuși orașele lor n-au fost împresurate, fiindcă a izbucnit ciuma în rîndurile poporului roman. S-au căutat și pricini de răscoală în țară, ațîțate de tribunul poporului Sp. Maelius, dar nu s-a ajuns pînă la mișcări sîngeroase. Acesta, bizuindu-se pe faima numelui său, credea că e în stare să ridice poporul, de aceea a fixat termen de judecata lui Minucius; tot el a făcut o propunere pentru confiscarea bunurilor lui Servilius Ahala. Tribunalul susținea sus și tare că Maelius a fost victima unor învinuiri neîntemeiate, iar lui Servilius i se imputa uciderea unui om, fără să fi fost judecat și condamnat. Dar toate agitațiile lui Sp. Maelius n-au stîrnit decît un slab răsunset în sufletul poporului. Altă urgie cu mult mai cumplită căzuse pe capul lui: ciuma; în afară de aceasta și de diferitele semne și arătări, se mai dusesese acum vestea că, în urma unor dese cutremure de pămînt, s-au prăbușit la țară numeroase case. De aceea s-au făcut slujbe religioase, săvîrșite de către soborul preoților dumvirilor²⁹.

Anul care a urmat a fost și mai de pomină prin prăpădul ciumei, sub consulatul lui C. Iulius, ales a doua oară, și al lui L. Virginius, pricinuind atîta prăpăd și în rîndurile orașenilor, și ale sătenilor, încît nu numai că nu s-a mai recurs din partea romanilor la nici o acțiune de prădăciune împotriva altor neamuri, dar nici patricienii și nici poporul nu s-au mai gîndit de fel la vreun război. S-a ajuns pînă acolo, încît chiar fidenanții, care la început nu ieșiseră din bîrlog, ci trăiau retrași în cetatea din munții lor și în micile lor redute, au fost și ei în stare să înainteze nestingheriți de nimeni, ca să jefuiască satele și ogoarele teritoriului roman. Apoi, chemînd în sprijinul lor și armata veienților (căci faliscii nu au putut fi ademeniți

să pornească la un nou război împotriva Romei, nici de prăpădul molimei ce secera poporul roman, nici de cererile stăruitoare ale aliaților lor), numai atunci armatele celor două noroade au trecut râul Anio și și-au instalat tabăra nu departe de poarta Collina. S-a stîrnit panică și la țară, și în oraș. Consulul Iulius și-a înșiruit unitățile pe metereze și pe ziduri; în vremea aceasta Virginius se consfătuiește cu senatul, în templul lui Quirinus. Se hotărăște să se numească ca dictator A. Servilius, care are porecla de Priscus, fie de Structus. Virginius, care a așteptat numai atît cît a fost nevoie să-și întrebe colegul său dacă încuviințează această numire, l-a și investit în postul său pe dictator, în cursul aceleiași nopți. La rîndul său, dictatorul l-a numit pe Postumus Aebutius Elba comandant al cavaleriei.

XXII Dictatorul a dat porunca ca toți cetățenii zdraveni și cei care mai au o fărîmă de putere în vine să se adune în fața porții Colline: a doua zi, toți cei care erau în stare să poarte armele au răspuns la chemare. Din tezaurul statului³⁰ sînt aduse drapelele în grabă, în fața dictatorului. În timpul distribuirii drapelelor pe unități, dușmanul a năvălit și a ocupat pozițiile dominante. Dictatorul a și pornit îndată atacul împotriva vrăjmașului. Ciocnirea a avut loc nu departe de Nomentum, reușind să dea peste cap și să pună pe fugă legiunile etrusce. I-a gonit apoi pe fidenaiți pînă la orașul lor, pe care l-a împresurat, făcînd convenite lucrări de împresurare. Orașul Fidenae era însă situat pe înălțimi și era atît de întărit, încît nu a putut fi cucerit nici cu ajutorul scărilor. Nici împresurarea nu a izbîndit, fiindcă asediații aveau la îndemînă mari rezerve de alimente, strînse din vreme, nu numai pentru momentele grele, ci și pentru a putea face față unui asediu de lungă durată. De aceea, dictatorul, crezînd că nu va fi în stare să cucerească orașul prin asalt și nici să-l silească să capituleze, fiindcă cele două tabere erau prea apropiate, a hotărît să sape un tunel³¹ în spatele orașului, ca să poată pătrunde în fortăreață, mai ales că partea aceea a orașului era cel mai puțin apărată de fidenaiți, care se bizuiau pe pozițiile foarte tari, prin însăși natura lor, ale cetății.

După ce Servilius a alcătuit din armata sa patru grupuri, care trebuiau, fără întrerupere, să dea asalturi peste asalturi împotriva cetății, a atras atenția vrăjmașului numai asupra acestor operațiuni, ca să-l abată de la lucrările tunelului, pe sub munte, pînă cînd, în sfîrșit, a fost scobit acest drum pe sub pămînt, pînă la fortăreață. În timp ce etruscii, amăgiți de aceste atacuri simulate, erau ocupați să respingă atacurile dezlănțuite din alte părți, un strigăt năprasnic auzit deasupra capului lor, scos de romanii care pătrunseseră prin tunel în fortăreață, le-a dat de veste că orașul lor a fost cucerit.

În cursul acestui an, cenzorii Caius Furius Facilus și Marcus Geganius Macerinus au încuviințat construirea edificiului casei³² poporului în Cîmpul lui Marte. Acolo, după terminarea clădirii, s-a făcut primul recensămînt al poporului.

XXIII Pentru anul următor au fost realeși aceiași consuli: Iulius, pentru a treia oară și Virginus, pentru a doua oară, așa am găsit la istoricul Licinius Macer. În schimb, analiștii Valerius Antias³³ și Q. Tubero³⁴ susțin că în anul acela au fost consuli M. Manlius și Q. Sulpicius.

Deosebirea³⁵ de păreri rezultă din aceea că și unul și altul dau pe seama cărților pe pînză de in izvoarele lor, fără însă să tăgăduiască faptul că au găsit scris, la analiștii și mai vechi, că în acest an au fost în funcție tribuni militari. Licinus Macer se decide pentru cărțile pe pînză de in, „liberi lîntei“, dar Tubero se îndoiește asupra adevărului acestor informații. De aceea, avînd în vedere prea marea vechime a acestor evenimente, și eu le relatez așa cum mi s-au înfățișat.

După cucerirea cetății Fidenae, Etruria a intrat într-o cumplită panică; la rîndul lor, și veienții s-au îngrozit la gîndul că vor împărtăși soarta aliaților lor; chiar și faliscii tremurau, cu toate că nu luaseră parte la războiul din urmă, însă și-aminteau că împreună cu veienții și fidenatii s-au înhamat la același jug, dezlănțuind împreună primul război. De aceea, aceste două cetăți și-au trimis soli la aproape toate cele 12 cetăți din confederație, ca să fie de față toate la întrunirea întregii Etrurii, la templul zeiței Voltumna³⁶.

În fața amenințării unei noi primejdii de război, senatul hotărăște să fie numit Mamercus Aemilius, dictator pentru a doua oară. La rîndul lui, dictatorul îl numește pe Postumius Tubertus comandant al cavaleriei. Strădaniile depuse pentru pregătirea acestui război au fost cu atît mai mari, cu cît primejdia era mai apropiată, știindu-se că Etruria se unise în acest scop și nu mai era vorba acum numai de cele două popoare, fidenții și veienții.

XXIII În pofida tuturor așteptărilor, a domnit totuși liniște peste hotare. De aceea, cînd niște negustori au dat de știre că toate 'neamurile etrusce au refuzat să sprijine pe veienți în războiul cu romanii și că au fost lăsați să se descurce cum vor ști ei singuri, bizuindu-se numai pe mijloacele lor proprii pentru acest război, pe care ei singuri l-au stîrnit și dezlănțuit și să nu-și mai caute aliați, acum cînd sînt la ananghie, cită vreme n-au împărtășit mai înainte nimănui planurile lor, dictatorul, în fața acestei noi situații, nemai-oferindu-i-se prilej de a cîștiga glorie prin război, ca să nu stea cu mîinile încrucișate în această înaltă dregătorie, s-a gîndit la înfăptuiri vrednice de vremuri de pace, care să amintească cetățenilor că a fost un dictator de vază, și de aceea propune micșorarea³⁷ duratei funcției censorilor. Mamercus Aemilius era de părere că puterea acestora întrece măsura, nu atît prin însemnătatea dregătoriei, cît prin preamarea ei durată. Drept urmare, a convocat adunarea poporului, unde a rostit următoarea cuvîntare:

„Zeii au luat asupra-le grija pentru binele și propășirea republicii romane și pentru siguranța ei, în toate privințele, dincolo de granițele ei, față de toți dușmanii. De aceea el va veghea ca libertatea poporului roman să rămînă neștirbită și neadumbrită de vreo primejdie și înăuntrul zidurilor cetății. Cel mai desăvîrșit mijloc de apărare a libertății se întemeiază pe condiția ca marile dregătorii să nu fie de lungă durată, și în măsura în care nu se pot delimita juridicește, cel puțin, măcar ca timp să fie mărginite. În timp ce cea mai mare parte a funcțiilor statului durează un an de zile, censorii sînt aleși pe o perioadă de cinci ani. Gîndiți-vă ce greu e pentru

bieții cetățeni să stea cu capul plecat atât amar de ani, o mare parte a vieții lor, în fața atitor mărimi ale statului! De aceea el va propune o lege prin care cenzura se va limita pe o perioadă de funcționare de un an și jumătate“.

A doua zi, poporul a votat într-un glas această lege, cu care prilej Mamercus Aemilius a spus: „Cetățeni! Ca să nu mă dezic pe mine însumi, că nici mie nu-mi place să dureze prea mult o dregătorie, să știți că și eu părăsesc dictatura“. Ieșind din funcție și mărginind durata funcțiunii și celeilalte autorități, a cenzurii, a fost condus pînă la casa lui de întreg poporul, în semn de dragoste și recunoștință.

Censorii nu s-au simțit bine că Mamercus le-a dat această lovitură, micșorîndu-le durata funcției lor; de aceea l-au făcut aerarius și l-au dat afară din trib³⁸ cînd el a renunțat la dictatură, impunîndu-l la niște dări nemaipomenite, de opt ori mai mari decît plătea în anii trecuți. Se spune că Mamercus a îndurat această grea lovitură cu sufletul senin și împăcat, pentru că și-a dat seama care e dedesubtul și țelul urmărit prin înjosirea lui în ochii poporului. Căpeteniile patricienilor, cu toate că nu văzuseră cu ochi buni micșorarea duratei cenzurii, totuși au simțit și pe obrazul lor această jignire și această pildă de nedreptățire, fiindcă fiecare din ei își da seama că totuși vor sta la dispoziția censorilor, cît timp va dăinui această demnitate. Se mai spune însă că în rîndurile poporului s-au arătat și mai aprig nemulțumirile și revolta împotriva censorilor, tăbărînd asupra lor, și cine știe ce neajunsuri li s-ar fi întîmplat dacă n-ar fi intervenit în sprijinul lor însuși Mamercus, cu autoritatea sa.

XXV Fiindcă tribunii plebei au ținut numeroase adunări ale poporului pentru a zădărnici alegerile consulare, s-ă recurs din nou la interregn. Tot ei și-au impus punctul lor de vedere de a se alege tribuni militari cu putere consulară; cu toate acestea, ca răsplată a biruinții, n-au izbutit să aibă măcar un reprezentant plebeu în rîndurile celor aleși. Toți acești tribuni militari făceau parte numai din tabăra patricienilor. Aceștia au fost următorii: M. Fabius Vibulanus, M. Foslius și L. Sergius Fidenas.

În cursul aceluia an a bîntuit din nou ciuma. Noroc că în alte privințe a fost liniște și-n țară, și afară. Atunci s-a făgăduit ridicarea unui templu în cinstea lui Apollo³⁹, pentru sănătatea poporului. Soborul de preoți a citit tot felul de slujbe din cărțile sfinte, pentru a îmblînzi mînia zeilor și a abate urgia de la viețile cetățenilor. Mare prăpăd a fost și la țară, și la oraș, molima secerînd fără cruțare și oameni, și vite. Autoritățile, temîndu-se că nu vor avea îndeajuns pentru hrana poporului, din pricina decimării plugarilor, au trimis diferite delegații pentru cumpărarea de cereale din altă parte. Nu s-a mai pomenit însă nimic de alegerile consulare. Toți tribunii militari cu putere consulară au fost aleși numai din sînul patricienilor. Aceștia au fost: L. Pinarius Mamercinus, L. Furius Medullinus, Sp. Postumius Albus.

În anul acela molima și-a mai slăbit puterea, după ce își împlinise sorocul. Fiindcă autoritățile au avut grijă din vreme de aprovizionarea poporului cu grîne, s-a îndepărtat primejdia foametei.

Volscii și aequii au trîmbițat iarăși în adunările lor planul unui nou război cu Roma; așisderea, și neamurile etrusce s-au întrunit la templul zeiței Voltumna. Însă aici toți s-au înțeles să amîne dezlănțuirea ostilităților peste un an; din prevedere, au hotărît să nu se mai adune într-acest scop pînă la anul, cu toate că poporul veienților se jeluia de-a surda, însă, că și cetatea Veii e amenințată să îndure aceeași soartă care a lovit-o pe Fidenae, năruind-o pînă în temelie.

În vremea aceasta fruntașii poporului, văzînd că degeaba își făuresc nădejdiile unci soarte mai bune, năzuind și ei la funcții mai mari și mai de răspundere, în timp ce domnea liniște și pace dincolo de fruntarii, au început să țină tot felul de adunări în casele tribunilor poporului. Acolo, în consfătuiri tainice, se plîngeau că plebea e nerecunoscătoare față de ei, fiindcă de atîta vreme își alege tribunii militari cu putere consulară numai din rîndurile patricienilor, pe cînd reprezentanților plebeilor le sînt zăvorîte porțile la asemenea demnități. Mai spuneau că „strămoșii lor au fost cit se poate de prevăzători cînd au hotărît să nu îngăduie în rîndul dregătorilor plebei și reprezentanți ai aristocrației, fiindcă s-ar fi

pomenit acum cu tribuni ai poporului, aleși din rîndurile patricienilor. În schimb ei, adevărații fruntași ai plebeilor, sînt priviți ca niște ființe nemernice, fiindcă sînt disprețuiți nu numai de patricieni, ci, ceea ce e mai trist pentru ei, chiar de plebei!“

Alții însă căutau să dezvinovățească plebea și să arunce în circa aristocrației toată vina, spunînd că „din pricina ambiției și urzelii ticluite aleșii poporului nu au ușă deschisă spre această înaltă dregătorie. Însă dacă cetățenii vor fi conștienți și-și vor da seama de realitate, deoarece ei de atîtea ori le-au atras atenția, atunci vor ști ce trebuie să facă cu voturile lor la viitoarele alegeri. Numai în felul acesta, votîndu-și pe susținătorii intereselor lui, îi va fi netezită poporului calea la cîrma republicii, ca să poată dispune de propria lui soartă“.

De aceea căpeteniile poporului au hotărît ca tribunii să facă un proiect de lege, care prevedea că de aici înainte candidații nu vor mai avea voie să apară printre alegători înveșmîntați în alb⁴⁰, pentru ca în felul acesta să fie zădărnicită propaganda aristocrației. La prima înfățișare, acest proiect de lege părea un amănunt fără nici o însemnătate, un moft care nu merita să fie luat în serios, însă care a încins o vrajbă nemaipomenită între patricieni și popor. Pînă la urmă însă, tribunii și-au impus voința lor, învingînd în această luptă: legea s-a votat. Prin această biruință s-a învederat limpede că poporul, atunci cînd e în joc soarta lui, se îndîrjește și știe să-și facă datoria, susținîndu-și oamenii.

Patricienii însă, ca să nu-i dea poporului apa la moară, au fixat, printr-un decret senatorial de astă dată, alegeri consulare.

XXVI Pricina a fost găsită îndată de aristocrație: se apropie furtuna unui nou război, pe care au trîmbițat-o latinii și hernicii atacați din nou de volsci și de aequi. T. Quinctius Cincinnatus, fiul lui Lucius, care a fost poreclit și Pennus, împreună cu C. Iulius Mento au fost consulii acestui an⁴¹. Primejdia războiului cu cele două popoare n-a mai zăbovit mult să izbucnească. Aequii și volscii și-au mobilizat armata, po-

trivit unei legi⁴² care sancționa pe cei nesupuși la încorporare cu osîndirea lor la moarte, izbutind în felul acesta să pună pe picior de război forțe cît mai mari cu putință. Oștile ambelor noroade, la fel de puternice, s-au concentrat pe muntele Algidus și acolo și-au instalat taberele separat; comandanții lor au depus mai mult zel ca oricînd la facerea lucrărilor de întărire a taberelor respective și la instruirea ostașilor. Aceste știri au stîrnit și mai multă panică în Roma. Senatul a găsit de cuviință să se recurgă din nou la un dictator, pentru că aceste noroade, cu toate că au fost înfrînte de romani în atîtea rînduri, porniseră un nou război, de astă dată însă de proporții mult mai mari; în al doilea rînd, fiindcă republica romană, în urma decimării tineretului său de ciumă, fusese greu lovită. Înainte de orice, consulii își pierdeau vremea printr-un lanț nesfîrșit de consfătuiri, care scoteau în vileag prin aceste urîte frecșuri dezbinarea dintre ei. Unii analiști susțin că războiul desfășurat de consulii la Algidus s-a încheiat cu înfrîngerea romanilor, și aceasta a fost pricina numirii unui dictator. Totuși, e un fapt constatat de analiști că cei doi consulii s-au împotrivit voinței senatului de a se recurge la serviciile unui dictator, pînă cînd, în cele din urmă, fiindcă veneau vești peste vești, care de care mai înspăimîntătoare, iar consulii nu voiau să se supună dispozițiilor luate de senat în această privință, Quintus Servilius Priscus, care deținuse cu cinste cea mai înaltă dregătorie din republică, a luat cuvîntul, spunînd următoarele:

„Tribuni ai poporului! Fiindcă am ajuns în cea mai grea cumpănă, avînd în vedere răscrucea acestor cumplite vremuri pentru republică, senatul face apel la voi, rugîndu-vă, în numele puterii de care dispuneți, să siliți pe consulii să numească un dictator“.

Auzind propunerea lui Priscus, tribunii plebei au crezut că au acum în mînă prilejul de a dobîndi o putere și mai mare, de aceea s-au retras la o consfătuire numai între ei, după care au dat o declarație comună în numele colegiului lor, „că hotărâse ca, fără întîrziere, consulii să execute ordinul senatului; iar dacă aceștia nu înțeleg să se supună, ci se împotrivesc senatului, cea mai înaltă putere a republicii, atunci colegiul

tribunatului va dispune punerea în lanțuri a consulilor⁴. Și atunci consuli au primit să fie înfrinți mai degrabă de tribuni decât de senat, motivînd că senatul, prin trădarea drepturilor celui mai înalt for al statului, a vîrit sub jugul puterii tribunicene consulatul, atrăgînd atenția că dacă și consuli, cei mai înalți dregători ai republicii, pot fi siliți de un tribun, în numele puterii de care dispune, încît să ajungă să fie puși și în lanțuri, atunci la ce grozăvii trebuie să se aștepte un biet particular?

S-a tras la sorți cine să fie numit dictator, fiindcă cei doi consuli n-au căzut de acord asupra persoanei; sorții i-au căzut lui T. Quinctius să-l desemneze pe dictator. Aceasta l-a numit în funcția de dictator pe A. Postumius Tubertus, socrul său, un om de o asprime nemaipomenită; la rîndul lui, acesta a ales comandant al cavaleriei pe L. Iulius.

Îndată se suspendă oficial toate procesele. Pe tot cuprinsul cetății nu se vorbește și nu se aude altceva decât zăngănit de arme. Războiul se pregătește cum se cuvine. Cei scutiți de mobilizare nu sînt cercetați acum, fiindcă nu e vreme. Verificările sînt amîinate după sfîrșitul războiului. De aceea și cei mai șovăielnici dintre cetățeni sînt hotărîți să răspundă la înrolarea sub drapel. Și populațiile latinilor și hemicilor au primit ordin să pună la dispoziție contingente de ostași pentru acest război. Ambele noroade execută cu tot zelul ordinele dictatorului.

XXVII Toate aceste pregătiri sînt desăvîrșite cu cea mai mare iuțea. Dictatorul l-a însărcinat pe consulul C. Iulius să rămînă la Roma pentru paza orașului, ajutat de comandantul cavaleriei, acesta avînd misiunea de a îngriji de toate lucrările necesare și mai ales de organizarea aprovizionării și serviciilor, ca să meargă totul strună în tabără și să nu se ducă lipsă de nimic; apoi, la îndemnul marelui preot A. Comelius, din pricina panicii tot mai mari, dictatorul a făgăduit solemn în fața zeilor că va închina în cinstea lor o sărbătoare cu cele mai mari spectacole. Apoi, punîndu-și armatele în mișcare împreună cu consulul Quinctius, care a primit și el comanda unei armate, a ajuns în fața taberei vrăjmașilor.

După ce au constatat la fața locului că cele două tabere dușmane sînt depărtate între ele printr-un mic gol, dictatorul și-a așezat tabăra la Tusculum, și consulul la Laticum⁴³, la circa o mie de pași de vrăjmaș.

În felul acesta erau față în față patru armate, instalate fiecare pe poziții puternice și avînd în mijlocul lor un șes, care îngăduia nu numai mici ciocniri, ci și desfășurarea în formație de atac a întregului front de luptă.

Din clipa în care taberele au ajuns față în față, au și început hărțuierile. Această tactică îi convenea de minune dictatorului, fiindcă el vedea cu plăcere cum luptătorii săi se înfierbîntă și capătă un avînt și mai mare, ori de cîte ori se măsurau cu vrăjmașul, pentru ca în felul acesta să li se adîncească în suflet încrederea în marea biruință. Dar nici dușmanii n-au rămas mai prejos, și, de aceea, ca să precipite lucrurile, fiindcă nu aveau nădejde de biruință printr-o bătălie în toată regula în cîmp deschis, au atacat prin surprindere în timpul nopții tabăra consulului, încercîndu-și astfel norocul.

Pe neașteptate, în tabăra romană s-a dat alarma. Nu numai străjile și armata întreagă a consulului au fost treze, ci și dictatorul. Așa cum impune datoria ceasului de față, consulul s-a dovedit a fi la înălțime și prin bărbăție, și printr-un plan bine chibzuit: o parte din unități sînt trimise ca forțe de întărire a unităților de pază de la porțile taberei, iar cealaltă parte înconjură tabăra proprie cu un val de întărituri.

În tabăra dictatorului zarva era cu mult mai mică, de aceea și-a putut da seama mai bine de situație, intervenind cu succes unde nevoia era mai mare. După ce a trimis în grabă un pîlc de ostași sub comanda legatului Spurius Postumius Albus în sprijinul armatei consulului, dictatorul s-a retras cu o parte din forțele sale, apoi a făcut un mic ocol, depărtîndu-se în cea mai mare taină de linia frontului și, odată ajuns pe noile poziții, dezlănțui pe neașteptate un fuigerător atac, căzînd în spatele adversarului.

Legatul Quintus Sulpicius a fost însărcinat cu comanda taberei, iar legatul Marcus Fabius, comandantul cavaleriei, a primit ordin să nu facă nici o mișcare, pînă la revărsatul zorilor, fiindcă manevrele cavaleriei în timpul nopții sînt greu

de condus. Toate dispozițiile luate de dictator și punerea în aplicare a tacticii sale, izvorâte dintr-un plan iscusit, potrivit unei asemenea situații, s-au executat întocmai, în ordinea stabilită. O altă dovadă a geniului său militar și a hotărârilor rezezi, însușiri care sînt vrednice de toată lauda, e faptul că a trimis pe M. Geganius, cu o sumă de cohorte din cele mai alese, pentru a ataca și cuceri tabăra vrăjmașului, din care ieșise grosul forțelor, după cum au dat de știre iscoadele trimise să cerceteze terenul.

Geganius, cînd a băgat de seamă că străjile și posturile dușmanului habar n-au ce se petrece în jurul lor, fiindcă erau încredințați că primejdia e în altă parte, a dezlănțuit un atac pe neașteptate asupra taberei vrăjmașe, izbutind s-o cucerască înainte ca aceștia să prindă de veste ce s-a pus la cale. Apoi Geganius dă semnale prin fum, așa cum se înțeleseseră, și cînd dictatorul a băgat de seamă ceea ce s-a petrecut, strigă: „A fost cucerită tabăra vrăjmașului!“, apoi dă ordin să fie încunoștințate toate unitățile sale de această ispravă.

XXVIII Începuseră să mijească zorile: acum tot teatrul de operațiuni se desfășura în fața ochilor dictatorului.

Fabius pornește în iureș cu cavaleria, iar consulul, la rîndu-i, ieșind din tabăra sa, se năpustește năvalnic asupra vrăjmașului intrat în panică. Dictatorul însă, care căzuse în spatele potrivnicului și-i atacase rezervele și linia a doua de rezistență, a reușit să cîștige o victorie nedezmîntită asupra acvilor și volscilor, și cu cavaleria, și cu pedestrirea sa, fiindcă dușmanii erau puși într-o grozavă încurcătură, neștiind unde să intervină mai întii, din cauza strigătelor romanilor care se auzeau de pretutindeni, și-n spate, și-n față, și-n flancuri.

Înconjuțați din toate părțile, vrăjmașii ar fi plătit pînă la ultimul om pentru dezlănțuirea acestui război, dacă Vectius Messius, de neam volsc, un om vestit mai mult prin faptele de arme strălucite decît prin noblețea singelui, nu le-ar fi rostit alor săi, prinși în clește din toate părțile, aceste cuvinte:

„Aveți de gînd să vă dați pradă armelor dușmane fără să vă apărați și fără să vă răzbuțați? Atunci de ce mai aveți

arme? De ce ați mai pornit acest război? La pomană — năvală, și la război — înapoi? Mai pot nădăjdui viața cei ce stau pe loc? Mai credeți voi că vă vor lua sub scutul lor zeii și vă vor scăpa de aici? Cei ce vreți să scăpați, numai cu spada vă veți putea croi drumul. Cei care mai aveți de gând să vă mai vedeți casele voastre, părinții voștri, soțiile și copiii voștri, haideți, veniți după mine, urmați-mă în tot locul, pe unde mă veți vedea mergînd înaintea voastră. În calea avîntului vostru nu stau stavilă nici ziduri, nici redute, ci piept la piept se vor înfrunta ostaș cu ostaș. Deși sînteți deopotrivă cu romanii prin vitejie, totuși veți fi mai presus de ei, fiindcă sînteți împinși de nevoie, căci nevoia e arma cea mai cumplită și e și cea mai de pe urmă!“

Vrăjmașii se inflăcărează la aceste cuvinte ale lui Messius și scoțînd strigăte turbate pornesc la asalt, ca să-i execute ordinul, tocmai în sectorul unde Postumius Albus înainta cu cohortele sale. Atacul desperat al lui Messius ar fi reușit să pricinuiască un moment greu cohortelor biruitoare ale lui Postumius, dacă nu ar fi intervenit la timp dictatorul, cînd i-a văzut pe ai săi dînd înapoi.

Aici a fost tot greul bătăliei. Soarta vrăjmașului atîrna numai de brațul unui singur viteaz, al lui Messius. Mult sînge a curs acolo, multe leșuri din partea ambelor tabere au umplut cîmpia; și comandanții romani și-au dat tributul lor de sînge. Cu toate acestea, numai Postumius, izbit puternic de o piatră în cap, a fost nevoit să iasă din luptă; în schimb dictatorul, Fabius și consulul n-au vrut să părăsească cîmpul de bătăie, cu toate că cel dintîi fusese rănit la umăr, celui de-al doilea o lance îi străpunsese piciorul, țintuindu-l de cal, și cel de-al treilea își pierduse în luptă un braț.

XXIX Messius, în fruntea unei cete alcătuite din cei mai viteji tineri, reușește să treacă peste mormanele de leșuri alor săi și să ajungă pînă în tabăra volscilor, care încă nu căzuse în mîna romanilor.

Tot frontul roman se desfășoară acum spre această nouă țintă. Consulul, urmărindu-și dușmanul în retragere și răsfirat către întăriturile taberei volscilor, atacă și tabăra, și meterezele.

Tot acolo își îndreaptă sforțările și dictatorul, dar pornind din cealaltă parte. Și asaltul taberei a fost la fel de năprasnic ca și bătălia de pînă acum. Se spune că a luat un drapel chiar consulul și-apoi l-a aruncat dincolo de parapetul dușman, pentru ca ostașii săi să atace mai cu sîrg și să străpungă linia apărării dușmane.

Intr-adevăr, romanii, în iureșul lor de a pune mîna pe drapel, au izbutit să spargă linia apărării. Acum dictatorul, după trecerea romanilor dincolo de parapete, a strămutat lupta înăuntrul taberei volsclilor. Aceștia au început, ici și colo, să arunce armele și să se predea. După cucerirea și a acestei tabere, toți prizonierii capturați au fost vînduți ca sclavi, în afară de senatori. Hernicii și latinii, după ce și-au recunoscut bunurile lor luate ca pradă de inamic, și le-au luat înapoi; restul de capturi a fost vîndut de dictator la licitație⁴⁴.

Lăsînd pe consul cu comanda taberei romane, dictatorul s-a întors la Roma, unde a fost sărbătorit prin purtarea lui în triumf, în urma cărui eveniment a abdicat din funcție. Unii analiști au istorisit că dictatura sa, care a fost atît de strălucită prin slava ei, a fost de tristă amintire, spunînd că Postumius ar fi dat ordin să fie decapitat cu securea fiul său, cu toate că acesta își biruise potrivnicul, fiindcă a părăsit postul, fără îngăduința șefilor săi, pentru a da o luptă cu un vrăjmaș care l-a provocat.

Această poveste nu e vrednică de crezare; de altfel sînt și dovezi care vin în sprijinul acestei concluzii. O dovadă e și faptul că au rămas de pomină cuvintele: „faimoasa disciplină Manliană⁴⁵, și nu cea Postumiană, fiindcă cel care și-a schimbat porecla în renume a fost Manlius, și nu Postumius“. Doar Manlius a fost poreclit tiranul, și nu Postumius, care nu a devenit faimos prin nici un fel de ispravă de tristă amintire.

Consulul C. Iulius a inaugurat templul lui Apollo în absența colegului său, fără să se tragă la sorți. Quinctius a îndurat greu această lipsă de respect față de el, și de aceea, după ce s-a întors cu armata la Roma, și a trimis-o la vatră, i s-au adus învinuiri în senat, de-a surda însă.

Acest an a mai fost însemnat și prin alt eveniment, deși pe atunci însă nu părea de mare vîlvă, fiindcă nu privea

statul roman, și anume: cartaginezii⁴⁶, cei mai de temut din viitorii adversari ai Romei, au trecut cu armata lor în Sicilia, sub pretextul că își oferă sprijinul lor armat uneia din cele două tabere, care se războiau pentru a fi la putere.

XXX Tribunii poporului au redeschis vechea vrajbă pe temeiul alegerilor tribunilor militari cu putere consulară. Nici de data aceasta n-au izbutit să facă nimic. Sint aleși consuli L. Papirius Crassus și L. Iulius. S-au înfățișat senatului roman soli din partea aequilor, care să încheie tratatul de pace cu romanii. Condiția pusă de romani a fost supunerea și recunoașterea puterii romane. Aequii au primit această condiție; cu prilejul acestui tratat s-a încheiat și un armistițiu între cele două noroade pe timp de 8 ani.

Volscii, tare slăbiți de pe urma înfringerii suferite la Algidus, au căzut din lac în puț, pentru că au început să fie măcinați mai rău între ei de partidele politice și tulburările interne, unii fiind partizanii păcii, alții ai războiului. Romanii în schimb, s-au bucurat de pace pe toate fronturile. În domeniul politicii interne, consuli au putut afla, prin trădarea unui tribun, de un proiect de lege al tribunilor plebei, potrivit dorinței exprimate de popor, care lege prevedea transformarea pedepsei în amendă penală⁴⁷, și atunci consuli le-au luat-o înainte tribunilor, propunând, ca din inițiativa lor, această lege, care s-a votat în adunarea poporului.

Noii consuli⁴⁸ aleși au fost L. Sergius Fidenas, pentru a doua oară, și Hostus Lucretius Tricipitinus. Nimic vrednic de subliniat în legătură cu consulatul acestora. După ei au urmat consuli A. Cornelius Cossus și T. Quinctius Pennus, pentru a doua oară. Veienții au întreprins o acțiune de jaf prin satele teritoriului roman. S-a răspândit zvonul că n-ar fi fost străini de această acțiune și un șir de tineri din rîndurile fidenaiților. Pentru anchetarea și raportarea acestei situații au fost însărcinați L. Sergius, Q. Servilius și Mamercus Aemilius. Unii din acești tineri, care n-au putut dovedi pentru care pricină n-au fost prezenți în cetatea lor în cursul acelor zile, au fost surghiuniți la Ostia. S-a mărit apoi numărul coloniștilor romani din Fidenae, care au fost împroprietăriți cu pămînturile celor căzuți în răz-

boaie. Poporul roman a suferit greu de tot în cursul aceluia an, din pricina secetei.

Cu toate că n-au lipsit ploile, pământul însă era atât de încins de arșiță și atât de secătit, încît albiile rîurilor abia dacă mai aveau un firicel de apă. În unele localități, lipsa apei a pricinuit un adevărat prăpăd în rîndurile turmelor de vite, care crăpau de sete în jurul fîntînilor secate și în vadurile rîurilor lipsite de apă. Alte animale piereau cu duiumul din pricina rîiei. Molipsindu-se și locuitorii, toată lumea a pătimit de pe urma a tot felul de molime, care au izbucnit mai întîi în rîndurile țărănilor și sclavilor, și apoi s-au răspîndit și în oraș.

Nu numai bolile trupești pricinuiău oamenilor suferințe: le mai măreau chinurile sufletești și tot soiul de superstiții și de practici mistice⁴⁹, tot soiul de erezii venite mai mult de peste graniță, fiindcă speculanții suferinței omenesti împuiau capul locuitorilor cu tot felul de formule magice, introducînd în casa gospodarilor și tot felul de obiceiuri și obligîndu-i la tot felul de jertfe, ca acești scornitori să trăiască pe spinarea lor.

Acestea au durat pînă în ziua cînd autoritățile statului au început să-și dea seama de asemenea prăbușire a moravurilor, cînd au văzut că pe toate ulițele și în toate colțurile se ridicaseră tot soiul de altare, pentru jertfe de animale, obiceiuri aduse de peste hotare, călcîndu-se orice datină, numai ca să se dobîndească iertarea zeilor. Edilii poporului primesc din partea senatului însărcinarea ca de aci înainte să supravegheze cultul religios și să nu mai încuviințeze decît cinstirea zeilor romani, și numai după datinele strămoșești.

Pentru anul care a urmat s-a amînat rezolvarea problemei veienților, sub consulatul lui C. Servilius Ahala și al lui L. Papius Mugillanus. Gîndul răspunderii i-a oprit să deschidă numai-decît ostilitățile sau să se trimită într-acolo, spre veienți, armatele. De aceea au hotărît să-și trimită crainicii păcii, ca să-și ceară restituirea bunurilor răpite și despăgubiri. Doar de curînd se războieră cu veienții la Nomentum și la Fidenae și se încheiasc, e adevărat, nu pace, ci un armistițiu, care însă a fost călcat înainte de expirarea termenului fixat, pentru că au și reizbucnit ostilitățile. Au fost trimiși fetialii, însă veienții nici n-au vrut să stea de vorbă cu ei, ca să asculte cererile

romanilor, care, potrivit obiceiurilor din străbuni, le cereau satisfacție, așa cum se legaseră prin jurământ la încheierea armistițiului. Atunci s-a iscat o nouă neînțelegere, dacă trebuie să li se declare război veienților, printr-un ordin dat de popor, sau e de ajuns numai un decret al senatului.

Tribunii însă și-au impus punctul lor de vedere asupra consulilor, în urma amenințărilor că vor zădărnici mobilizarea armatei dacă nu vor face așa, și astfel i-au silit pe consuli să aducă la cunoștință poporului problema războiului. Și atunci poporul⁵⁰, întrunit pe comiții centuriate, a votat într-un glas războiul. Cu acest prilej, poporul a izbutit, în sfârșit, să amâne alegerile consulare pentru anul următor.

XXXI S-au ales atunci patru tribuni militari cu prerogative consulare: T. Quinctius Pennus, cu toate că era consul în funcție, C. Furius, M. Postumius și A. Cornelius Cossus. Dintre aceștia, Cossus a primit misiunea organizării apărării orașului. Ceilalți trei tribuni militari, după mobilizarea armatei, au pornit spre Veii. Cu prilejul acestui război s-a învederat limpede, rămânând ca o învățătură de minte, că poporul cu prea multe căpetenii pierde războiul. Pentru că fiecare din cei trei comandanți făcea pe grozavul, căutînd să-și impună planul și tactica lui, pe care le socotea mai bune ca ale celuilalt, au dat prilej dușmanului să dea peste ei nepregătiți. Veienții s-au năpustit asupra lor la vreme și în chip rodnic, tocmai pentru că romanii nici nu-și înjghebaseră formațiile de atac și deoarece în timp ce un tribun dase semnalul de atac, celălalt dăduse ordin să sune trîmbițele de retragere. Romanii au luat-o la sănătoasa, retrăgîndu-se în cea mai mare grabă în spatele întăriturilor. Cu acest prilej, dezastrul nu a fost atît de mare, pe cît a fost rușinea suferită.

Roma, neobișnuită cu înfrîngerile, s-a mohorit de tot. Cetățenii au început să-i urască pe acești tribuni militari și cereau cu toții să se recurgă la un dictator, ca să-i scoată din impas, fiindcă dictatorul e singura nădejde a cetății, însă îi opreau pravilele și cultul religios care prescriau că nu poate fi ales un dictator decît de consuli, și atunci au fost consultați augurii, care și-au dat încuviințarea. Aulus Cornelius a numit pe Mamercus Aemilius dictator, iar acesta, la rîndu-i, l-a însărcinat pe

tribunul militar Aulus Cornelius cu postul de comandant al cavaleriei. Cetatea romană a avut cel mai mare noroc cu Mamercus, om înzestrat cu atâtea mari virtuți, care, cu toate loviturile primite din partea censorilor, a fost singur în măsură să cirmuiască republica căzută în grea restriște și s-o salveze. Veienții, făloși de o asemenea ispravă, au trimis solii la toate noroadele Etruriei, ca să le vestească că ei au izbutit să bată armatele a trei comandanți romani într-o singură bătălie; cu toate acestea n-au izbutit să clintească din loc nici o populație, ca să le trimită ajutoare pentru continuarea războiului. Au atras numai o sumă de voluntari, ademeniți de nădejdea prăzilor. Singurii care au răspuns la acest apel au fost fidenaii, care și-au unit armata cu aceea a veienților; în felul acesta fidenaii și-au semnat sentința osîndeii, fiindcă au adăugat la lanțul fără-delegilor, la urzeala și dezlănțuirea războiului precedent și această nouă verigă, măcelărirea noilor coloniști romani. Căpeteniile celor două popoare chibzuiesc între ei unde să stabilească teatrul de operațiuni, pe teritoriul fidenaiilor sau al veienților. Li s-a părut mai potrivit pentru desfășurarea operațiunilor regiunea Fidenae. De aceea veienții, trecînd Tibrul, au strămutat războiul în țara fidenaiilor.

La Roma s-a stîrnit mare panică. Senatul a ordonat să vină în grabă din tabăra de la Vei armata romană, și ea fiind destul de abătută din pricina rușinii înfrîngerii suferite. Forțele romane își instalează tabăra în fața porții Colline. Se distribuie pe metereze, pe ziduri și în diferitele puncte importante gărzi și pîlcuri de ostași, se suspendă toate judecățile în for, se închid toate prăvăliile, în sfîrșit se creează o stare întunecată de război, încît întreaga cetate pare transformată într-o tabără militară, nu oraș.

XXXII Apoi dictatorul și-a trimis crainicii pe toate ulițele orașului, ca să-i cheme la adunare pe toți cetățenii care erau acum în panică. Aici el le-a atras atenția printr-o cuvîntare, muștrîndu-i „de ce stau cu ochii holbați și sînt aproape cu sufletul la gură, ca și cum soarta lor și a patriei ar atîrna numai de o mică întorsătură a norocului? Înfrîngerea fără importanță, suferită din partea dușmanului, nu este rezultatul

vitejiei acestuia și nici a netrebniciei armatei romane, ci rodul neînțelegerilor și zizaniilor dintre comandanți. Cum au ajuns romanii să se înfricoșeze de niște dușmani ca veienții, pe care i-au înfrînt pînă acum de șase ori, și de cetatea Fidenae, pe care, de cîte ori au împresurat-o, de atîtea ori au cucerit-o?

Romanii și vrăjmașii nu sînt aceeași, și la fel cum au fost de-a lungul atîtor veacuri? Nu au același suflet, aceleași puteri, aceleași însușiri trupești și aceleași arme? El, Mamercus Aemilius este același dictator, care a biruit la Nomentum armatele unite ale veienților, fidenaiților și faliscilor, iar A. Cornelius Cossus, comandantul cavaleriei, va fi pe cîmpul de bătăie, același viteaz care l-a doborât în războiul trecut, cînd era tribun militar, pe Lar Tolumnius, regele veienților, învingîndu-l în văzul celor două armate, și care i-a adus ca ofrandă lui Jupiter Feretrius cel mai mare și cel mai bogat trofeu din cîte există! Afară de aceasta, romanii să-și mai aducă aminte cîte triumfuri au repurtat și sărbătorit sub comanda lui, cîte trofee au capturat și cîte biruințe au cîștigat cu el împreună. Să-și mai aducă aminte că poporul roman a ridicat armele și a pornit războiul împotriva acelor vrăjmași care au săvîrșit nelegiuirea omorîrii solilor, călcînd dreptul ginților, împotriva fidenaiților care au măcelărit pe coloniștii romani, deși era pace între Fidenae și Roma; să-și amintească apoi că acești dușmani sînt aceeași care au rupt armistițiul și au trădat pe romani în șapte rînduri, și că întotdeauna și-au primit plata cuvenită. El e pe deplin încredințat că, îndată ce taberele se vor găsi față în față, vor înceta să rînjească de bucurie acești dușmani, care sînt cei mai ticăloși de pe lume, pentru vremelnica rușine și ocară pricinuită armatei romane“.

Poporul roman se va convinge că pentru meritele lui deosebite l-au numit dictator pentru a treia oară, cu toate că censorii au încercat să-i întineze a doua dictatură atunci cînd a îndrăznit să dea peste cap tirania censurei.

După slujba religioasă, potrivit datinilor, armata romană a pornit în marș și și-a așezat tabăra la 1500 de pași dincoace de cantonamentele fidenaiților. Tabăra romană era mărginită în dreapta de munți, în stînga de fluviul Tibru. Mamercus Aemilius ordonă legatului F. Quinctius Pennus să ocupe terenul muntos

și să pună stăpînire pe creasta acestor munți, dar toate aceste operațiuni să se facă în ascuns, pentru a cădea în spatele potrivnicului.

A doua zi, el dă ordin de atac, după ce etruscii, înfumurați pentru succesul dobîndit cu o zi mai înainte, se desfășuraseră în formație de luptă, doar după o mică așteptare, pînă s-au întors iscoadele, care i-au adus la cunoștință că Quinctius a izbutit să pună stăpînire pe creasta muntelui din apropierea fortăreței fidenaiilor. Și acum dictatorul își pornește linia de atac a pedestrimii, care pășește bărbătește înspre potrivnic. Dă îndrumări lui Cossus, comandantul cavaleriei, să nu se avînte la luptă fără ordinul său, căci el va da semnalul numai cînd va avea nevoie de sprijinul cavaleriei. Cînd va interveni, să-i fie vie în amintire lupta cu regele Tolumnius și marele lui trofeu, dat ca ofrandă lui Romulus și lui Jupiter Feretrius, și să-și facă datoria cum se cuvine.

Legiunile se înțeștează cu o înverșunare nemaipomenită. Romanii, îndrîjiți peste măsură, își varsă tot focul mîniei și prin fapte, și prin vorbe asupra nelegiuțiilor fidenaii și asupra tîlharilor de veienți, vrăjmașii care au rupt armistițiul, ticăloșii mînjiți cu sîngele nevinovat al solilor romani, dușmanii care s-au pîngărit stropindu-se cu sîngele coloniștilor romani, aliații care și-au călcat mereu credința și care, pe cîmpul de bătaie, s-au dovedit totdeauna neputincioși.

XXXIII Din prima ciocnire, romanii i-au dat peste cap pe vrăjmași, cînd deodată se deschid larg porțile cetății Fidenae și năvălește o nouă armată dușmană, pe care romanii nu o mai văzuseră și de care nici nu auziseră pînă-n această clipă. Un puhoi uriaș de oameni înarmați cu făclii aprinse, ca o mare de flăcări aproape, se năpustesc ca niște ieșiți din minți asupra armatei romane. Priveliștea acestui neobișnuit chip de a lupta îi înspăimîntă pe romani o bucată de vreme.

Îndată dictatorul, după ce a trimis ordinul comandantului cavaleriei și după ce l-a chemat să intre în acțiune și pe Quinctius cu armata lui de pe creasta muntelui, aleargă în goană spre ostașii de la aripă stîngă, care, speriați de marea de flăcări ce se năpustea asupra lor, începuseră să dea înapoi,

fiindcă ceea ce vedeau ei nu mai semăna a luptă, ci a pîrjol sadea. Cu voce puternică, Mamercus strigă:

„V-ați dat bătută și ați început să o luați înapoi, părăsindu-vă îndurările voastre și fugind ca un roi de albine speriate de fum? Cum? Aveți de gînd să vă retrageți din fața unui vrăjmaș dezarmat? Nu aveți de gînd să stingeți focul cu spada în mîină? Dacă e vorba de o luptă cu focul și nu cu arma, pentru ce nu le smulgeți făcliile din mîini și nu le aruncați în ochii acclora care le poartă? Înainte! În numele sfînt al Romei, amintiți-vă de numele de roman, de vitejia strămoșilor și de bravura voastră! Întoarceți focul și faceți-l să cadă asupra cetății vrăjmașe! Faceți să se năruiască această cetate blăstemată în propriile ei flăcări, de vreme ce n-ați putut s-o împăcați prin binefacerile voastre! Sîngele solilor și coloniștilor voștri, vărsat de acești netrebnici, și satele voastre pîrjolate, vă poruncesc să porniți la această faptă!“

La ordinul dictatorului, întregul front roman s-a pus în mișcare ca un singur om. O parte din torțe sînt prinse din zbor, iar altele sînt smulsc cu de-a sila. Acum, ambele oștiri poartă în mîini flăcări. Comandantul cavaleriei intră și el în luptă. Cossus dă poruncă să se dea frîu liber cailor, iar el, în frunte, dînd pînteni armăsarului său, se avîntă năprasnic în mijlocul parei de foc, și atunci toți caii escadroanelor sale galopează în tropot sălbatic, năpustindu-se asupra vrăjmașului. Norii de pulbere stîrniți de copite îmbinați cu fumul făcliilor izgonesc lumina din ochii cailor și călăreților. Numai că priveștiștea aceasta, care-i speriasc pe oameni, nu-i înfricoșează de fel pe cai, ci dimpotrivă. Cavaleria romană pe unde trece lasă în urmă prăpăd și jale. Deodată se aude un nou răcnet, care a făcut să li se zbirlească părul pe cap tuturor ostașilor, și romanilor, și vrăjmașilor. „E Quinctius legatul, cu armata lui! El a atacat pe dușman din spate!“ strigă dictatorul bucuros. Și el însuși, răcnind cu ai săi și mai tare, pornește mai înverșunat la un nou asalt.

Și în timp ce două fronturi a două armate deosebite amenință pe etruscii care erau înconjurați și din față, și din spate, și care nu mai aveau nici o porțiță de scăpare nici către tabăra lor, nici către munți, de unde răsărise ca din pămînt un nou

potrivnic, și fiindcă pe deasupra și cavaleria romană în galopul nebun al cailor, le seceră rîndurile lor, cea mai mare parte a veienților se îndreaptă împrăștiată în neorînduială spre Tibru. Cele din urmă rămășițe de fidenai pornesc spre orașul lor, ca să scape înapoia zidurilor cetății. Cu ochii holbați, nemaiștiind încotro s-o apuce, nimeresc tot în toiul măcelului. Unii din ei sînt doborîți pe ripe, alții se aruncă desperați în apa fluviului, unde sînt înghițiți de valuri. Chiar celor ce știu să înoate, rînille, oboseala și groaza le înțepenesc mîinile și, cîzînd la fund, îi înghite adîncul; abia dacă vreunul din ei mai ajunge pe malul celălalt al Tibrului. Celălalt convoi se îndreaptă într-o mare învălmășeală spre orașul lor, străbătîndu-și de la un cap la altul tabăra.

Asupra etruscilor dă năvală acuma armata romană, care pornește în urmărirea lor, și mai ales Quinctius cu pîlcurile lui coborîte din munte, cu forțe proaspete de tot, fiindcă intraseră în luptă în cele din urmă clipe.

XXXII) Unitățile lui Quinctius, amestecate cu convoiul de dușmani, intră o dată cu aceștia pe porțile cetății, sar imediat peste parapete și înfig drapelul roman deasupra zidurilor, ca semn că cetatea dușmană a fost cucerită. Cînd dictatorul observă aceasta (și el străbătuse fără greutate prin tabăra dușmană, de parcă ar fi fost pustie), își conduce spre porțile cetății trupele sale, care erau dornice să pună mîna pe pradă, nădăjduind că înăuntrul orașului vor da de capturi și mai bogate. După ce bagă de seamă că întreaga lui armată a intrat între zidurile cetății, purcede acum către fortăreață s-o ia cu asalt, mai ales cînd a băgat de seamă că toată gloata fugarilor a dat buzna acolo.

Ce măcel cumplit a fost și aici! La fel ca și pe cîmpul de bătăie, sîngele a curs șuvoaie. În cele din urmă, zvîrlind cu toții armele, veienții se predau dictatorului, necerîndu-i altceva decît să le cruce viața. Și orașul, și tabăra dușmană sînt prădate în voie de romani. A doua zi, fiecare ostaș roman din unitățile de cavalerie⁵¹, de la călăreț pînă la centurion, a primit cîte un prizonier, pentru care s-a tras la sorți, iar cei care

s-au distins și mai mult prin vitejie au primit câte doi prizonieri.

După aceea, rămășițele de dușmani captivi au fost vânduți ca sclavi la licitație. Apoi dictatorul s-a întors la Roma cu armata învingătoare încărcată de capturi, fiind purtat în triumf. După ce a ordonat comandantului cavaleriei să iasă și el din postul său, a abdicat din dictatură, numai după 16 zile de funcție. În felul acesta, Mamercus Aemilius a izbutit să readucă pacea și liniștea între fruntariile republicii, după care a renunțat la înalta dregătorie, pe care o primise în vremuri de restriște și de război.

Unii analiști au istorisit că la Fidenae au fost și lupte navale⁵² între romani și veienți. Aceste informații nu sînt demne de crezare, pentru că nu era cu puțință o asemenea luptă. De altfel, Tibrul nici nu e atît de lat în acest loc. Analele mai vechi scriu că pe atunci Tibrul era încă și mai îngust ca astăzi. S-ar fi putut întîmpla să fie un număr oarecare de vase, cu care romanii au căutat să zădărnicească trecerea fluviului de către vrăjmași, dar făcîndu-se dintr-un țințar armăsar, așa cum se obișnuiește, s-a spus că a fost o nemaipomenită biruință navală, cînd n-au fost decît cîteva vase care s-au ciocnit.

XXXV Anul următor au cîrmuit republica tribunii militari investiți cu putere consulară: A. Sempronius Atratinus, L. Quinctius Cincinnatus, L. Furius Medullinus și L. Horatius Barbatus. S-a încheiat între Roma și cetatea Veii un armistițiu pe timp de 20 de ani, iar cu aequii pe o perioadă de trei ani, cu toate că ei ceruseră pe o durată mai lungă. În țară n-au mai fost frămîntări politice.

Anul următor nu s-a remarcat nici prin războaie în afară, nici prin tulburări în sînul cetății. În schimb, au fost de pomină marile jocuri făgăduite în timpul războiului, înjghebate și desfășurate cu mare pompă, și prin fastul și preparativele tribunilor militari, și prin îmbulzeala mare a populațiilor vecine.

Tribunii militari cu putere consulară au fost următorii: Appius Claudius Crassus, Sp. Nautius Rutilus, L. Sergius Fidenas, Sextus Iulius Iulus⁵³. Spectacolul jocurilor romane a

desfătat deosebit de mult pe oaspeții care au fost poștiți în mod oficial de autoritățile republicii.

După aceste festivități, tribunii plebei au început din nou să țină cuvântări ațîțitoare, în care aceștia făceau imputări plebeilor „că stau muți și se minunează în fața patricienilor, deși îi urăsc și deși știu că țin păturile de jos ale poporului într-o veșnică sclavie. Ei le mai aduceau apoi învinuiri cetățenilor că nu sînt hotărîți să-și facă parte de un consulat, sau măcar de o dregătorie în rîndurile tribunilor militari, ca să fie aleși deopotrivă și din sînul aristocrației, și al poporului, și nu se gîndesc la interesele lor, și că nu-și prețuiesc pe sprijinatorii lor. De aceea, cetățenii să nu se mai mire pentru ce nici unul dintre tribunii lor nu mai suflă o vorbă despre interesele poporului. Truda și primejdiile vor fi înfruntate de ei numai atunci cînd vor avea nădejdi de onoruri sau vreun folos cît de mic. Întotdeauna, oamenii pornesc cu avînt la mările înfăptuiri atunci cînd nădăjduiesc o răsplată zdravănă care să fie deopotrivă cu eforturile lor. De cîte ori nu s-au năpustit tribunii poporului orbește, acolo unde a fost primejdia mai mare, și n-au cules nici o roadă de pe urma luptelor și jertfelor lor? În schimb s-au ales (de acest fapt sînt absolut siguri) cu ura neîmpăcată a patricienilor, care îi vor urmări pînă în pinzele albe cu un război necruțător, fiindcă ei, tribunii plebei, au îndrăznit să-i atace pentru abuzurile lor; și, la urma urmei, să nu se aștepte la nici un fel de recunoștință din partea poporului pentru care luptă ei de atîta vreme? Să nu nădăjduiască niciodată și nici să nu-i ceară poporului să-i prețuiască, încredințîndu-le funcții de mare vază și de răspundere la cîrma statului? Sufletul omului ajunge mare și prin cinstirea lui cu înalte demnități. Nici un om din popor nu se va mai disprețui pe sine însuși, dacă nu va mai fi privit cu dispreț de nimeni. De aceea poporul să încerce măcar o dată să-i încredințeze o funcție unuia sau altuia din rîndurile sale, ca să-și dea seama dacă un plebeu este la înălțimea rostului și demnității sale și să-și amintească, din trecut, că ori de cîte ori s-a ivit din pătura de jos a poporului un om viteaz și vrednic, acesta a fost privit ca o adevă-

rată minune. Cu ce supraomenești sfortări au obținut ei dreptul de a se alege tribuni militari investiți cu putere consulară și din rîndurile poporului! Au candidat la alegeri cei mai de vază fii ai poporului, care și-au cîștigat faima și dincolo de fruntarii, și înăuntrul cetății; dar fiindcă din primii ani au fost luați peste picior, au fost izgoniți, ajungînd de rîsul și batjocura patricienilor, ei au încetat să-și mai arate obrazul în fața rînjelilor aristocrației. De aceea, ei nu văd pentru ce nu se răstoarnă o lege care nu mai are nici un rost, de vreme ce niciodată nu se înfăptuiește ceea ce e îngăduit să se înfăptuiască, fiindcă se vor rușina mai puțin de nedreptatea unei legi, decît de faptul că se trece cu atîta ușurință peste ei, de parcă ar fi cei mai nevrednici dintre oameni.

XXXVI Ecoul stîrnit de asemenea cuvîntări a găsit numeroși susținători, mai ales în rîndurile celor care candidau la funcția de tribun militar. Fiecare din ei făgăduia marea cu sarea și că o să facă și o să dreagă pentru popor atunci cînd va fi la putere. Toți aceștia au trîmbișat și le-au dat nădejdi că ei vor fi în stare să le împartă pămînturile, aparținînd statului, și că vor înființa noi colonii. Apoi că actualii posesori de pămînturi din ogorul public vor fi impuși la dări, din care să fie plătite soldele ostașilor. Tribunii militari, pe de altă parte, au ajuns să recurgă la următoarea înșelătorie: în timp ce cetățenii erau plecați din oraș ca să-și vadă de munca cîmpului, au convocat senatul într-o zi, fără să aducă la cunoștința poporului această ședință și fără să fie de față tribunii poporului, cu care prilej senatul a dat un decret prin care se hotăra că, avîndu-se în vedere zvonurile adevărate că volșcii au pornit iarăși după pradă în teritoriul hernicilor, tribunii militari trebuie să plece la fața locului, ca să cerceteze situația, și în același timp să se facă și alegerile consulare. Aceștia au plecat către țara hernicilor, lăsînd la conducerea Romei pe Appius Claudius, fiul decemvirului, în funcția de praefect al orașului. Acesta era un tînăr bătaios, căruia din leagăn i se turnase otrava unei neîmpăcate uri împotriva tribunilor poporului.

Totuși, tribunii poporului nu s-au mai luptat nici cu cei care dăduseră decretul și care plecaseră, și nici cu Appius, făptașul întregii urzeli, care a putut fi adusă la îndeplinire.

XXXVII Și au fost aleși consuli⁵⁴ C. Sempronius Atratinus și Q. Fabius Vibulanus.

Ca eveniment extern demn de pomenit în cursul acestui an s-a transmis de analiști faptul că samniții au cucerit orașul etrusc Volturnus, care acum se cheamă Capua⁵⁵. Numele de Capua vine de la căpetenia lor Capys sau (ceea ce e mai aproape de adevăr) de la cîmpia din jurul acestui oraș. Samniții au cucerit Capua după ce au înfrînt pe etrusci într-un război, primindu-i apoi într-o confederație, și cu orașul, și cu ogoarele lor, ca mai tîrziu, după o mare sărbătoare, cînd toți locuitorii erau îngreuiți de somn și ghiftuiți de mîncări, noii coloniști să se năpustească asupra vechilor locuitori și să le facă de petrecanie noaptea la toți.

Consulii menționați mai sus au intrat în funcție, după aceste evenimente, la idele lui decembrie. Nu numai cei trimiși acolo au dat de veste, dar și solii veniți din partea latinilor și hernicilor au anunțat că volscii niciodată n-au procedat cu mai multă grijă și atenție la alegerea comandanților și la înrolarea cetățenilor sub arme ca în momentul de față; mai istoriseau apoi că tot poporul volsc fremăta, exprimîndu-și convingerea că sau trebuie să alunge de-a pururi orice gînd de război și de arme, sau să le îngroape total în uitare și să primească jugul puterii romane, îngenunchind mereu în fața poporului cu care se ciocnește de atîta vreme, sau trebuie să-l înfrunte pe orice cale, și prin vitejie, și prin puterea răbdării, și prin disciplina militară.

Cu toate că veștile nu erau de loc lipsite de temeii, totuși patricienii nu prea se sinchiseau de acest război. Consulul Sempronius, căruia îi căzuse la sorți comanda războiului cu volscii, era bucuros că a dat norocul peste el, ca și cum norocul s-ar ține scari de om toată viața lui. Și era tare mîndru că e conducătorul unui popor de biruitori, care a pornit din nou la luptă împotriva unor dușmani care sînt și vor fi mereu înfrinți. Numai că de astă dată a lucrat cu o ușurință și o

delăsare condamabilă, lăsînd totul la voia întîmplării, fiind încredințat că disciplina și însușirile războinice ale armatei romane sînt cu mult mai presus de ale volscilor.

Numai că norocul s-a ținut și de astă dată pe urmele vitejiei romanilor, ca în multe asemenea împrejurări. În prima ciocnire cu dușmanul, în care consulul Sempronius s-a dovedit lipsit de prevedere și de chibzuință, lupta s-a desfășurat fără nici o socoteală, fiindcă linia de bătaie n-a fost întărită și sprijinită și de unitățile de rezervă, și nici cavaleria romană n-a fost întrebuințată la momentul și locul potrivit. Înseși strigătele de luptă au fost prima dovadă unde aveau să incline sorții izbînzii. Din partea volscilor s-a răcnit din toți rărunchii, cu bărbăție și de toată ostășimea deodată; din partea romanilor, ca niciodată mai înainte, a fost un strigăt prizărit, ca de oameni adormiți sau înfricoșați, dînd în vilcag ținuta lor șovăitoare. Volscii s-au năpustit cu tot avîntul asupra romanilor, izbindu-i și cu scuturile; spadele lor străfulgerau în fața ochilor, în timp ce în partea romanilor se vedeau coifurile tot rotindu-se în jur, după ajutor. Armata romană intrase în panică, toți ostașii se îmbulzeau fără rost unii peste alții. Acolo unde fuseseră înfipte mai întii drapelele, nu mai era nici un ostaș în jurul lor, fiindcă linia întîia le lăsase baltă; înșiși stegarii se retrăgeau în mijlocul manipulelor lor. Nu se putea lămuri bine ce era cu această luptă, pentru că nu se învedera nici fuga unei tabere, dar nici biruința celeilalte. Armata romană mai mult își acoperea retragerea, în loc să lupte. Volscii, înaintînd fără întrerupere, strîmtorau mereu frontul roman. Totuși, dușmanul a constatat că romanul preferă să moară decît să fugă.

XXXVIII Iată însă că, pînă la urmă, armata romană a dat înapoi pe tot frontul. Zadarnic răcnea Sempronius, căutînd să-și îmbărbăteze ostașii. Nici ordinul lui, nici înalta lui demnitate de comandant suprem al armatei nu mai prețuiiau în ochii ostașilor săi nici cît doi bani. În urmă, toți romanii ar fi luat-o la sănătoasa dacă Sextus Tempanius, un comandant de decurie⁵⁶ din rîndurile cavaleriei, vîzînd că situația e desperată, nu ar fi avut prezența de spirit să intervină la timp.

Acesta răcni cît putu de tare: „Călăreții care vor să-și salveze patria să sară de pe cai!“ Și atunci călăreții tuturor escadroanelor romane parcă au fost înflăcărați de o poruncă dată de însuși consulul. „Dacă cohorta noastră parmată⁵⁷, spuse Tempanius, nu va stăvili atacul vrăjmașului, punînd scuturile în față ca un zid de netrecut, s-a dus puterea Romei!

Urmăriți cu ochii lancea mea, ca pe o flamură. Dovediți și romanilor, și volscilor că nu e pe lume nici o cavalerie și nici o pedestrime deopotrivă cu voi în vitejiei!“

Cum cuvintele lui de îndemn s-au înfipt adînc în sufletul camarazilor săi, scoțînd un strigăt puternic Tempanius înaintează cu sulița ridicată. Pe unde străbat, ostașii săi croiesc pîrtic, secerînd șirurile vrăjmașilor; unde vîd că ai lor se trudesesc cel mai greu, acolo se năpustesc, făcînd zid din scuturile lor. În felul acesta lupta e restabilită pe întreg frontul, mai ales în acele sectoare unde au intervenit cu folos cohortele de călăreți. Neîndoielnic că dacă pumnul acesta de viteji ar fi putut fi de față în același timp, pe tot frontul, s-ar fi ajuns pînă acolo încît dușmanii să fie dați peste cap.

XXXIX Dar pentru că Tempanius nu era susținut din nici o parte de restul trupelor proprii, comandantul volscilor dădu ordin unităților sale să se retragă în fața acestei cohorte de romani, lăsîndu-i să înainteze o bucată de vreme și apoi să le taie legăturile cu grosul forțelor romane. Volscii au executat acest ordin întocmai, și în felul acesta cohorta lui Tempanius a fost ruptă de armata romană. Cu toate sforțările depuse, acești romani n-au mai putut străbate rîndurile dese de volsci prin pîrtia pe care o croiseră ei, fiindcă tocmai aici dușmanul își grămădise acum unități peste unități. Ne-maizărînd cohorta lui Tempanius, care-i făcuse proteguirea întregii sale armate, consulul și legiunile romane întreprind tot felul de acțiuni pentru a veni în sprijinul acestor ostași atît de viteji, cu legăturile către ei rupte, nevrînd să-i lase să fie nimiciți de vrăjmași. Din toate părțile, volscii îl atacă și pe Tempanius și cohorta lui, iar pe de altă parte țin piept și legiunilor consulului.

Tempanius cu unitatea lui, văzînd că toate încercările de a veni la matcă îi sînt zădărnice, după ce pun stăpînire pe o mîgură care a fost prefăcută într-un punct de sprijin în formă rotundă, se apară cu îndîrjire, pricinuind sîngeroase pierderi vrăjmaşilor. Numai lăsarea amurgului a adus încetarea acestei lupte.

Consulul roman a căutat să nu întrerupă o clipă contactul cu forţele duşmane. El însă a putut să-i ţină pe volsci înclistaţi numai atîta vreme cît a mai fost lumină. Întunericul nopţii a curmat ostilităţile, lăsînd amîndouă taberele în deplină necunoştinţă a situaţiei. Cum s-a sfîrşit această luptă, ambele armate au fost atît de zdruncinate şi sleite de marile sîcrări depuse, încît, încredinţate că au fost înfrînte, s-au retras în pădurile munţilor din apropiere, lăsîndu-şi pe cîmpul de bătaie răniţii şi o mare parte din bagaje şi aprovizionare. Însă Tempanius şi pîlcurile lui au rămas mai departe, înconjurat de vrăjmaşi, pe mîgura dealului, pînă după miezul nopţii, şi la rîndu-le volscii, care îl încercuiseră pe Tempanius, cum au prins de veste că în tabăra lor n-a mai rămas picior de ostaş, au crezut că armata lor a fost aceea care a fost învinsă, şi atunci, de frică, fiecare a luat-o care încotro, profitînd de întuneric.

Tempanius, din prudenţă, ca să nu cadă victima unei curse întinse de duşmani, a rămas mai departe cu ai săi pe poziţie, pînă la ivirea zorilor. Pornind în cercetarea terenului şi lămurirea situaţiei însoţit numai de cîteva iscoade, cînd a aflat din gura volscilor răniţi că armata lor a părăsit tabăra, s-a întors vesel la punctul său de sprijin, şi-a luat oamenii şi a intrat în tabăra romană. Cum şi aici i s-a înfăţişat ochilor aceeaşi groaznică privelişte ca şi în tabăra volscilor, totul fiind lăsat în neorînduială, înainte ca vrăjmaşii să prindă de veste şi să-şi dea seama de greşeala în care au căzut, Tempanius cu toţi răniţii, cîţi a putut să ia cu sine, fiindcă nu ştia spre ce regiune s-a îndreptat consulul, a pornit-o spre Roma pe drumurile cele mai apropiate.

XL În oraş se şi răspîndise vestea înfrîngerii armatei romane şi părăsirii taberei; în primul rînd era jelită cohorta

de călăreți, fiind socotită o grea pierdere, atât pentru stat, cât și pentru familii. În vremea asta, când panica s-a întins în toată Roma, consulul Fabius se găsea în fruntea unor trupe de apărare în fața porților cetății; deodată fu cuprins de îngrijorare, când băgă de seamă că se apropie de zidurile Romei niște trupe de călăreți, neștiind cine poate fi; dar după ce a recunoscut cohorta lui Tempanius, pe neașteptate încordarea și teama s-au transformat într-o bucurie fără margini, încît toată lumea a început să strige: „S-au întors călăreții! S-a întors cohorta de cavalerie, teafură și învingătoare!“ Și toți cetățenii îi felicită pentru isprava lor. S-au repezit într-un suflet din casele lor și le-au alergat în cale mai ales accia care puțin mai înainte erau îndoliați pentru pierderea dragilor lor. Mamele și soțiile, încremenite de jale și îngrozite pînă acum, deodată, din pricina neașteptatei bucurii, au lăsat departe orice sfială și au sărit de gîtul soților, fraților sau fiilor lor, îmbrățișîndu-i și sărutîndu-i cu lacrimi în ochi. Atît de mișcate și de înmărmurite erau aceste femei, încît nu le venea a crede ochilor de atîta bucurie!

Tribunii poporului, care fixaseră termenul de judecată lui M. Postumius și lui T. Quinctius, acuzați că din vina lor romanii au suferit înfrîngerea de la Veii, au găsit cu cale că a sosit prilejul să dezlănțuie atacul și să-și verse focul și pe consulul Sempronius, pentru ultima înfrîngere, precum și împotriva tuturor patricienilor.

De aceea, după ce au convocat adunarea poporului, tribunii plebei au început să strige tare că la cetatea Veii republica romană a fost trădată de comandanții ei, și, fiindcă au rămas mai departe nepedepsiți, ei și-au continuat trădările lor, lășîndu-și pradă volscilor armata lor; astfel au fost părăsiți pe poziție călăreții romani, cei mai bravi din toți ostașii armatei romane, spre a fi măcelăriți de vrăjmași, și în felul acesta a fost părăsită în mod rușinos și tabăra. Caius Iulius, unul dintre tribunii plebei, dădu poruncă ca să fie chemat în fața norodului cavalerul Tempanius. El îi adresă următoarele cuvinte: „Sextus Tempanius! Îți pun întrebările următoare: Oare consulul Sempronius a dezlănțuit atacul la momentul potrivit? Și-a întărit frontul de luptă prin alcătuirea și rin-

duirea în formație a rezervelor? Și, și-a făcut datoria de consul și comandant așa cum se cuvine? Sau atunci cînd ai văzut că legiunile romane au fost învinse, tu ai fost acela care ai dat ordin din capul tău cavaleriei să coboare de pe cai, pentru ca în felul acesta să restabilești lupta? După tăierea legăturilor cu grosul armatei noastre, ți-a venit oare consulul în sprijinul tău și al cohorței tale? Ți-a trimis măcar cel mai mic ajutor? În sfîrșit, a doua zi ți-a trimis întăriri, ca să te susțină mai departe? Oare nu tu și cohorta ta ați fost aceia care ați ajuns din nou singuri în tabără, prin vitejia voastră? Dar în tabără ați mai dat de vreun consul? Ați mai găsit acolo vreun ostaș al armatei romane? N-ați descoperit oare că și tabăra fusese părăsită la fel ca și răniții, pe cîmpul de bătaie? În numele vitejiei și credinței tale, însușiri prin care republica romană a izbutit să rămînă în picioare în acest război, îți cer să mărturisești adevărul în fața poporului roman! În sfîrșit, te mai întrebăm: unde e consulul Sempronius? Unde sînt legiunile noastre? Tu ai fost acela care ai dezertat de la datorie, părăsindu-ți consulul și armata, sau comandantul tău te-a lăsat la voia întîmplării? În sfîrșit: am fost înfrînți sau am biruit?“

XLI Se spune că cuvintele lui Tempanius erau simple și fără înflorituri, rostite ca de un adevărat luptător, fără trufia celui care se umflă în pene pentru isprăvile sale și fără rînjetul batjocoritor al celui care îl învinuiește pe semenul său. El vorbește scurt și răspicat, ca un adevărat ostaș:

„Atîta vreme cît acest război cade în sarcina minții iscusite a consulului, ostașul C. Tempanius nu are drept să-și vorbească de rău comandantul său. Singurul îndreptățit să-l judece este numai poporul roman, pentru că el este acela care l-a ales în funcția de consul. De aceea, să nu fie întreat el, un simplu ostaș, ce plan a avut în cap comandantul său, care a fost ținta urmărită de consul, fiindcă toate aceste chestiuni trebuie chibzuite și cîntărite de oameni mari, cu minți alese, și de răspundere. El, cel mult, atîta poate să facă: să aducă la cunoștință ce-a văzut: de aceea mărturisește deschis că înainte de a i se tăia legăturile cu armata romană l-a văzut

pe consul luptând în prima linie, îmbărbătându-și ostașii, înfruntând armele și vrăjmașii, stînd mereu în frunte, în jurul flamurilor; dar, cînd vrăjmașul i-a întrerupt orice contact cu ai săi, el i-a pierdut din ochi. Cu toată învălmășeala și strigătele neîntrerupte, el a putut observa că lupta s-a prelungit pînă noaptea tîrziu. El crede însă că consulul cu armata lui n-ar fi fost în măsură să pătrundă pînă la poziția care o ocupase el pe măgură, spre a-i da ajutor, ca să spargă încercuirea, fiindcă rîndurile dușmanului erau mult prea dese. Cît despre armata romană, el nu știe unde se află. E încredințat că așa cum el s-a apărat pe sine și pe ai săi, găsind un loc prielnic într-o situație atît de primejdioasă, la fel și consulul roman și-a căutat alte poziții mai nimerite de apărare pentru salvarea armatei romane. El nu crede că situația volscilor e mai brează și că volscilor le-a mers mai bine ca romanilor. Întîmplarea și noaptea au fost acelea care au înșelat pe nesimțite amîndouă taberele.“

Tempanius i-a rugat apoi să nu-l mai rețină prea mult în picioare, fiindcă e trudit și rănit, și atunci a fost lăsat să plece la casa lui, fiind lăudat de toată lumea nu numai pentru isprăvile lui de vitejie, cît mai ales pentru modestia sa.

În timp ce la Roma se petreceau aceste evenimente, consulul roman se găsea în fața sanctuarului zeiței Quies — care e pe Via Lavicana⁵⁸. Acolo i s-au trimis convoaie de căruțe și animale de povară, în care s-au urcat ostașii răniți și cei trudiți de atîtea sforțări în timpul bătăliei, și de marșul forțat din timpul nopții. Puțin după asta a intrat în Roma și consulul, nu atît pentru a se dezvinovăți, cît pentru a-i aduce neprecupețite laude lui Tempanius pentru strălucitele lui fapte de arme.

M. Postumius, care fusese tribun militar investit cu putere consulară și care comandase armata romană de la Veii, a fost învinuit în fața poporului îndoliat și îndrjtit pentru înfrîngerea suferită la Veii, și, în același timp, și împotriva comandanților armatei romane, care au condus rău operațiunile; poporul l-a condamnat la o amendă de zece mii de ași. Colegul său de funcție, Titus Quinctius, a fost absolvit de orice vină în adunarea poporului pe triburi, fiindcă reputează suc-

cese în țara volscilor, în calitate de consul, subordonat dictatorului Postumius Tubertus, și la fel, și Fidenae se distinsese în funcția de legat al celui alt dictator, Mamercus Aemilius, toată vina acestei înfrîngerii căzînd asupra colegului său osîndit. Se spune că a înrîurit la absolvirea lui și amintirea tatălui său, Cincinnatus, care fusese cinstit și prețuit de tot poporul, precum și Capitolinus Quinctius, ajuns acum la o vîrstă înaintată, care a sărit în sprijinul lui Titus Quinctius, rugînd poporul cu lacrimi în ochi să nu-i încarce sufletul cu povara acestei dureroase știri, pe care s-o ducă dincolo de mormînt lui Cincinnatus tatăl, acum cînd mai are cîteva clipe de trăit pe pămîntul acesta.

XLIII Poporul a ales ca tribuni ai săi pe Sextus Tempanius, A. Sellius, Sex. Antistius și pe Sp. Icilius, cu toate că nu erau de față. Toți aceștia, din îndemnul lui Tempanius, fuseseră aleși de ostași în funcția de centurioni ai unităților cohortei romane de cavalerie, în noaptea de pomină. La rîndul lui, și senatul a dat ordin să se aleagă tribuni militari cu putere consulară, fiindcă numele de consul ajunsese de rușine din pricina înfrîngerii suferite de consulul Sempronius. Noii aleși au fost: L. Manlius Capitolinus, Q. Antonius Merenda, L. Papirius Mugillanus. Chiar la începutul anului, tribunul poporului L. Hortensius i-a fixat ziua de judecată lui C. Sempronius, consulul anului trecut. Cu toate că patru din colegii săi de tribunat îl rugau, în văzul și auzul poporului, să nu aducă această jignire comandantului lor, căci el nu e vinovat, deoarece nu i se poate aduce o altă imputare pentru înfrîngerea suferită decît că soarta a vrut să se întîmple ceea ce s-a întîmplat. Atunci Hortensius a fost adînc mișcat de aceste rugăminți stăruitoare și, fiindcă credea că i se pune la încercare puterea răbdării, le-a răspuns tribunilor plebei că invidiul nu mai are nevoie de rugămințile lor, care sînt făcute numai așa, ca să-l ispitească pe el. În orice caz, el e convins că Sempronius are nevoie de ajutor. Și atunci, îndreptîndu-și privirile către Sempronius, îl întrebă: „Unde mai este acea faimoasă trufie a aristocrației? Unde a rămas cutezanța aceea plină de încredere a nevinovăției? Un fost consul a ajuns

să se tîrască la fel ca și o șopîrlă, în umbră, cerînd ajutor tribunilor?”

Apoi adresă aceste întrebări colegilor săi de tribunat: „Ce veți face voi, dacă voi stăruî pînă la capăt ca această învinuire să rămînă în picioare? Oare îi veți răpi poporului dreptul său și veți răsturna puterea tribuniciană?”

Ceilalți tribuni ai plebei i-au răspuns: „Poporul roman are puterea supremă și asupra lui Sempronius, și asupra tuturor cetățenilor romani; tribunii poporului nu sînt nici în măsură să hotărască, nici să zădărnicească sentința poporului roman. Însă dacă rugămintile pentru comandantul lor, care le-a fost ca un părinte adevărat, nu găsesc nici un răsunset în inima lui, atunci vor veni și ei pe banca acuzaților, alături de el, și-și vor schimba haina cu a lui“.

Hortensius le-a răspuns: „Poporul roman nu va ajunge pînă acolo încît să-și vadă tribunii săi în haine de doliu⁵⁹ și însemnați cu pata infamiei. De vreme ce Caius Sempronius a putut să fie atît de drag luptătorilor săi, în rostul său de comandant, eu nu mai am nimic de adăugat și-l las în pace“.

Nu numai respectul celor patru tribuni ai plebei față de fostul comandant a stîrnit bunăvoința și dragostea și a poporului, și a patricienilor față de soarta fostului consul, ci deopotrivă și firea înțelegătoare a lui Hortensius în fața unei cauze atît de drepte.

XLIII Aequii, care se bucuraseră din toată inima de biruința⁶⁰ volscilor, ca și cum ar fi fost a lor, cu toate că fusese îndoielnică, nu au avut totuși parte de liniște și pace pînă la capăt. În anul următor au fost aleși consuli N. Fabius Vibulanus și T. Quinctius Capitolinus, fiul lui Capitolinus. Armata romană sub conducerea lui Fabius, care a primit conducerea acestor operațiuni împotriva aequilor, nu a izbutit să dobîndească o izbîndă atît de însemnată pentru a fi vrednică de pomenit.

Abia se așezaseră aequii în formație de bătaie și au și putut să-și dea scama, pe piclea lor proprie, cît de înverșunați sînt romanii împotriva lor. În cîteva clipe sînt împrăstiați și puși în mod rușinos pe fugă. Consulul n-a avut prilej să se mîndrească de o adevărată biruință. De aceea i s-a refuzat și trium-

ful. I s-a îngăduit însă să fie sărbătorit prin ovațiuni atunci cînd a intrat în Roma, ca semn că totuși a spălat rușinea înfrîngerii lui Sempronius.

În contrast cu acest război, care în pofida tuturor așteptărilor s-a încheiat în urma unei neînsemnate bătălii, orașul părea că de multă vreme nu mai este tulburat de nici un fel de agitație, cînd deodată a izbucnit o nemaipomenită sfadă și gilceavă între patricieni și popor, izvorită dintr-o propunere în legătură cu îndoirea numărului quaestorilor. Fiindcă consulii și-au făcut o dare de seamă în fața senatului, prin care cereau să se creze și să se pună la îndemîină praetorilor urbani doi quaestori, și în subordinea lor alții doi, pentru diferitele însărcinări în legătură cu operațiunile militare, senatul a sprijinit cu tot dinadinsul această propunere a consulilor. Atunci tribunii poporului au propus la rîndu-le consulilor ca acești quaestori să fie aleși nu numai din tabăra aristocrației, ci și din sînul plebeilor.

La început, și patricienii, și consulii s-au opus din răsputeri înfăptuirii acestei propuneri. În urmă însă au dat înapoi, încuviințînd ca quaestorii să fie desemnați în același chip cum sînt aleși și tribunii militari cu putere consulară, adică după dorința întregului popor, dar cînd au văzut că nu izbutesc, au vrut să renunțe la această chestiune. Numai că tribunii poporului nu pierd nici un prilej să scormonească și să dezgroape totul din uitare: la această problemă ei mai adaugă și altele, de pildă legea în legătură cu împărțirea pămîntului, făcînd tot soiul de propuneri care au stîrnit din nou vîlvă și frămîntări în sînul poporului. Din pricina acestor tulburări, senatul voiește să se facă alegeri consulare, nu de tribuni militari: el nu reușește însă să-și impună punctul său de vedere, din pricina împotrivirii tribunilor poporului, neputînd da nici un decret. De aceea, republica a ajuns să fie cîrmuită de interregi în locul consulilor, dar și în aceste zile au fost mari frămîntări, fiindcă tribunii poporului se împotriveau mereu ca numai patricienii să fie la cîrma statului. S-a scurs și cea mai mare parte a anului următor sub noii tribuni ai poporului și sub mai mulți interregi, continuîndu-se vrajba, fiindcă tribunii mereu se împotriveau numirii de noi interregi și mereu zădărniceau orice decret al senatului,

pe care interregele voia să-l impună ori de câte ori era vorba de alegeri consulare. Atunci, în sfârșit, interregele Papirius Mugillanus a roștât o aspră muștrare și patricienilor, și tribunilor poporului, spunându-le următoarele:

„Republica a fost lăsată la voia întâmplării de toți cetățenii. Numai din harul zeilor mai stă patria noastră mai departe în picioare, datorită armistițiului încheiat cu veienții și din pricina delăsării și nehotărîrii aequilor. Ce s-ar întâmpla, însă, dacă ar fi o primejdie adevărată? Oare ar încuviința tribunii poporului să lase să fie atacat statul de dușmani, numai pentru că la cîrmă sînt dregători din rîndurile patricienilor? Nu se va mai mobiliza oare armata și nu se va mai numi un comandant în fruntea ei? Cred ei oare că vor izbuti să îndepărteze războaiele de dincolo de hotare printr-un război intern? Dacă toți vrăjmașii Romei se vor uni, nici zeii nemuritori n-ar mai fi în stare să oprească prăbușirea statului roman! De aceea, să se lase deoparte cearta pentru drepturile supreme ale fiecărei tabere și să se închege odată armonia și solidaritatea între tabere! Prin urmare, patricienii să încuviințeze alegerea de tribuni cu putere consulară din rîndurile poporului! Nici tribunii plebei să nu se mai opună ca poporul însuși să-și aleagă, după voie, cei patru quaestori, fie din rîndurile aristocrației, fie din popor, prin liberul vot!“

XLIV Mai întîi s-au făcut alegeri pentru funcțiile de tribuni militari cu putere consulară. Noii tribuni, aleși numai din rîndul patricienilor, au fost următorii: L. Quinctius Cincinnatus, pentru a treia oară, L. Furius Medullinus, a doua oară, M. Manlius și A. Sempronius Atratinus. Acesta din urmă a prezidat alegerile de quaestori. Printre candidați se găseau și cîțiva plebei, între care și fiul lui Antistius, tribunul poporului, precum și fratele celui alt tribun al poporului, Sextus Pompilius. Cu toată vaza acestora și cu toată propaganda lor, plebeii nu au reușit să fie aleși, fiind preferați numai reprezentanții nobilimii ai căror părinți și bunici fuseseră consuli. Tribunii poporului au spumegat de ciudă, și mai ales Pompilius Antistius, care era cel mai îndrîjit din toți pentru această înfrîngere.

„Ce însemnează aceasta? spunea el. Atâtea binefaceri primite de popor din partea tribunilor săi, atâtea nedreptăți suferite de tribuni din partea patricienilor, atâtea pătimase porniri ale patricienilor, de a stăpîni numai ei totul și numai în folosul lor, nu îndreptătesc pe reprezentanții poporului să merite măcar atîta încredere din partea lui (cu toate că acum îi este îngăduit ceea ce înainte nu îi era), încît să nu fie ales nu numai nici un tribun militar, dar nici măcar un quaestor din rîndul reprezentanților poporului? Nu au avut nici un fel de răsunset în sufletul poporului stăruințele tatălui pentru fiul său și ale tribunului pentru fratele său, cînd amîndoi tribunii poporului erau investiți cu puterea sacrosantă și creată tocmai ca să fie scutul proteguitor al libertății? De bună seamă e o înșelătorie la mijloc, pentru că A. Sempronius a întrebuițat cea mai urîtă demagogie, înșelînd buna credință a alegătorilor. De aceea îi aduc învinuirea că, datorită ițelor urzite de el, oamenii poporului au fost îndepărtați de la această dregătorie“.

Dar fiindcă tribunii poporului nu-l puteau ataca fățiș în timpul funcției sale, căreia încă nu-i găsiseră noduri în papură, și-au vărsat tot focul atunci asupra lui C. Sempronius, nepotul lui Atratinus, căruia i-au adus învinuirea că el e vinovat de dezastrul suferit de romani în războiul cu volscii. Tribunul M. Canuleius le-a oferit colegilor săi tot sprijinul său în acest proces, căruia i s-a fixat termenul de judecată. Apoi aceiași tribuni au propus în senat și un alt proiect de lege, referitor la împărțirea de pămînturi poporului (împotriva cărui proiect C. Sempronius se împotrivise din răspuseri întotdeauna), deoarece ei erau încredințați de bună seamă că, renunțînd acuzatul la opoziția sa, acest proiect va scădea în ochii senatorilor. Dar dacă Sempronius se încăpățînează să rămînă mai departe în atitudinea lui, va fi cît se poate de urît de popor, tocmai în ajunul procesului. Sempronius însă a voit să înfrunte mai degrabă ura potrivnicilor în dauna cauzei sale, decît să se lipsească de dregătoria sa, și a stăruit mai departe în aceeași atitudine, spunînd că dărnicia aceasta față de popor e cu cîntec: cei trei tribuni urmăresc un plan strategic, pentru a-și mări vaza lor în ochii plebei.

Ținta lor adevărată este, nu să se împartă pământ poporului, ci să stărnească ura împotriva sa. Dar el va înfrunta furtuna cu bărbăție. El știe cât de mult îl prețuiește senatul, dar, fiindcă nu vrea să lase pe altul să înfrunte primejdia, e gata să pătimească el singur totul, decît să îndure republica vreun neajuns. Totuși, Sempronius și-a arătat aceeași încăpăținare și trufie și în ziua procesului, și cu toate că patricienii s-au străduit din răspuțeri să potolească poporul, de-a surda însă, el a fost condamnat⁶¹ la plata unei amenzi de 15 000 de ași.

În același an, Postumia, o fecioară vestală, a fost învinuită de abatere de la legile moralei. Fixîndu-i-se procesul, la judecată acuzațiile s-au dovedit însă neîntemeiate. Vestala ajunsese cu o faimă destul de proastă pentru că se dichisea prea mult și avea o fire cam zvăpăiată, cum nu se cuvine să arate o fecioară vestală. Procesul a avut o amînare, dar la a doua înfățișare a fost achitată. Cu acest prilej, marele preot i-a recomandat, în numele soborului de preoți, să fugă de veselia zgomotoasă, iar în ce privește hainele, să se înveșmînteze cît se poate de cuviincios și de simplu, și nu țipător.

În același an, campanii cuceresc orașul Cumae, care era în stăpînirea grecilor.

XLV În anul⁶² următor au fost la cîrma statului următorii tribuni militari cu putere consulară: Agrippa Menenius Lanatus, L. Lucretius Tricipitinus și Sp. Nautius Rutilus. Anul acesta a fost de pomină, însă, spre norocul Romei, grozava primejdie care o amenința a fost înlăturată la timp: s-au rîsculat sclavii. Ei urziseră să dea foc orașului în diferite părți deodată, și în timp ce poporul era să fie ocupat cu salvarea caselor, ei aveau să ocupe cu armele Cetățuia și Capitoliul. Jupiter însă a vegheat asupra Romei, fiindcă le-a zădărnicit ticăloasa urzeală⁶³.

Prin pîra făcută la stăpînire de doi sclavi, s-au descoperit toate ițele, și vinovații și-au ispășit crunt fapta. Pîrîtorii au fost rîsplătiți din belșug, primind fiecare din vistieria statului cîte zece mii de ași, bani care pe atunci erau socotiți o avere, și pe deasupra și-au căpătat și libertatea.

Apoi și aequii au început din nou să se pregătească de război. La Roma s-au adus știri sigure că s-a alăturat la uneltirile aequilor un nou vrăjmaș, lavicanii. Barem cu aequii erau obișnuiți romanii, de vreme ce aproape nu era an în care aceștia să nu ridice armele împotriva romanilor. Solia romană trimisă la fața locului s-a întors de la Lavicum cu răspunsul lor în doi peri, din care nici nu reieșea că lavicanii se pregătesc de război, dar nici că pacea cu romanii avea să mai dăinuie multă vreme; de aceea au dat însărcinare tusculanilor să fie atenți la lavicani, supraveghindu-le orice mișcare.

În anul următor, abia intraseră în funcție tribunii militari investiți cu putere consulară, Lucius Sergius Fidenas, Marcus Papirus Mugillanus, Caius Servilius, un fiu al lui Priscus (cel care cucerise, ca dictator, cetatea Fidenae), când li s-au înfățișat solii veniți din partea tusculanilor. Aceștia au dat de știre că lavicanii au luat armele și, împreună cu armata aequilor, au pustiit țara tusculanilor, și apoi și-au așezat tabăra pe Algidus. Atunci Roma a declarat război cetății Lavicum. Printr-un decret dat de senat s-a hotărît ca doi tribuni să conducă operațiunile în acest război, iar cel de-al treilea să rămână la Roma, ca să chivernisească treburile cetății. Acest decret însă a iscat o neașteptată zizanie și pizmă între tribunii militari, fiindcă fiecare din ei dorea să plece la luptă și să conducă operațiunile, socotind că rămânerea pe loc pentru organizarea pazei și apărării cetății e o însărcinare urită și nevrednică. Senatorii se uitau urît la această vrajbă, care îi scobora pe asemenea dregători. De aceea, senatorul Quintus Servilius a rostit următoarele cuvinte:

„De vreme ce tribunii militari nu au nici un fel de respect nici față de senat, nici față de republică, atunci trecutul meu de luptă și trecerea și vaza mea de părinte să hotărască în această înjositoare sfadă. Fără să se mai tragă la sorți, eu hotărâsc ca fiul⁶⁴ meu să aibă răspunderea cîrmuirii cetății, iar ceilalți doi să plece la război. Dar-ar zeei ca cei care rîvnesc cu atîta înfocare această sarcină să și-o îndeplinească cu mai multă cinste și armonie ca ceilalți, decît o doresc!“

XLVI Poporul însă a hotărît să nu fie mobilizare⁶⁵ generală și de aceea au tras la sorți numai contingentele din zece triburi. S-a alcătuit o armată numai din contingente tinere, cu care cei doi tribuni au pornit în marș spre vrăjmaș. Numai că zizaniile și pizma începute la Roma și pricinuite de ambiția cine să fie comandantul cel mai înalt al armatei s-au încins și mai tare în tabără. În toate privințele erau dezbinați tribunii militari.

Fiecare lupta pentru impunerea planului său, încredințat că numai propunerile și ordinele sale sînt cele mai bune. Fiecare tribun se uita cu ochi răi la celălalt; la rîndu-î, și el era privit cu aceiași ochi de semenul său. Pînă la urmă au intervenit legații lor și le-au adus aspre muștrări și atunci s-au învoit între ei ca să comande pe rînd, fiecare cîte o zi. Făcîndu-se cunoscută la Roma această stare de lucruri, se spune că Q. Servilius, care a tras învățatură din rostul vremilor, fiindcă era un om călit de viață, s-a rugat în fața zeilor nemuritori ca nu cumva desbinarea tribunilor militari să fie în dauna republicii, ca să pățească mai rău ca la Veii; și ca și cum ar fi avut o presimțire rea că urgia bate la ușă, a stăruit pe lîngă fiul său să strîngă o nouă oaste și să o înzestreze cu arme. Și Servilius, într-adevăr, n-a fost profet mincinos. În ziua cînd comanda armatei romane era în mîna tribunului L. Sergius, vrăjmașul a întrebunțat un vechi viclesug: s-a prefăcut că se retrage de frică înapoia întăriturilor; stratagema s-a prins, pentru că lui Sergius i-a intrat în cap că el e în stare să cucerească tabăra aequilor. Deodată însă potrivnicul, care se furișase printr-o vale, s-a năpustit asupra trupelor romane și, prin acest atac fulgerător, reușește să-i împrăștie. Cu mult mai mulți ostași romani au fost doborîți în timpul prăvălirii și în vîlmășagul iscat, decît în timpul fugii.

În cursul acelei zile, cu greu au mai putut romanii opune o oarecare rezistență în tabăra lor, însă, în ziua următoare, văzînd că sînt cît pe-aci să fie de tot încercuiți, au părăsit tabăra, ieșind prin poarta ei din spate, pornind care încotro într-o fugă rușinoasă. Comandanții și legații lor și cîntă armată zdravănă a mai rămas în jurul drapelurilor s-au îndreptat spre Tusculum. Alții, furișîndu-se pe poteci, străbătînd peste ogoare,

au vestit la Roma dezastrul suferit, umflînd mărimea nenorocirii căzute pe capul lor. Numai că de astă dată spaima n-a mai fost atît de mare în cetate, fiindcă cetăţenii erau pregătiţi din vreme să preîntîmpine eventualul dezastru prin măsurile luate din pripă de tribunul militar C. Servilius. Acesta pusese la punct toate rezervele, fiind gata de a interveni în momentul primejdios. Panica poporului roman a fost potolită prin mijlocirea organelor⁶⁶ de sub ascultarea lui; iscoadele trimise în grabă au şi adus înapoi vestea că comandanţii şi armata romană se găsesc la Tusculum, şi că vrăjmaşul nu s-a clintit din tabăra sa de la Algidus. Ceea ce a îmbărbătat şi mai mult sufletele a fost faptul că a fost numit Q. Servilius Priscus dictator, printr-un decret senatorial. Acesta mai fusese şi înainte pavăză republicii în multe împrejurări vitrege, căci cetatea doar prin înţelepciunea lui a fost salvată, mai ales cu prilejul acestui război, al cărui sfîrşit dezastros din pricina vrajbei între tribunii militari el îl prevăzuse. El şi-a numit comandant al cavaleriei chiar pe fiul său, care-l ridicase pe Priscus la înalta treaptă a dictaturii (aşa pomenesc unii dintre analiştii, care scriu în analele lor că în acel an comandantul cavaleriei romane a fost Ahala Servilius).

Cu această nouă armată, la care s-au adăugat şi unităţile rămase la Tusculum, Priscus a purces la război. Dictatorul şi-a aşezat tabăra la două mii de paşi de duşman.

XLVII Trufia şi delăsarea, păcate de care dăduseră dovadă comandanţii romani, au trecut de astă dată în tabăra aequilor, mîndri de o asemenea ispravă. De aceea, chiar din prima ciocnire, dictatorul a şi dat peste cap linia întîia a vrăjmaşului, cu ajutorul cavaleriei sale. Apoi, fără zăbavă, a ordonat stegarilor să pornească cu cea mai mare iuţeală înaintea legiunilor. Chiar el, cu mîna lui proprie, a ucis un stegar care se mişca prea încet. Avîntul atacului roman a fost atît de aprig, încît aequii nu l-au putut stăvili.

Înfrînţi în această luptă, aequii s-au repezit, care de care mai repede, să-şi asigure viaţa înapoia întăriturilor taberei, numai că de astă dată romanii au fost şi mai iuţi, şi în cel mai scurt timp a fost răzbită şi tabăra potrivnicilor, lupta

aceasta durînd mult mai puţin decît cea dinainte. După cucerirea taberei şi capturarea unei bogate prăzi de război, pe care dictatorul a împărţit-o în întregime ostaşilor săi, i s-a dat de ştire că escadroanele cavaleriei sale au urmărit pe duşman care o luase razna din tabere, că toţi lavicianii au fost înfrînţi şi că o mare parte din aequii s-au refugiat în cetatea Lavicum.

În ziua următoare, Priscus a pornit în marş cu armata lui spre Lavicum, l-a împresurat zdravăn şi după scurt timp, cu ajutorul scărilor, l-a cucerit şi l-a prădat. Apoi dictatorul s-a întors cu armata biruitoare la Roma, şi numai după 8 zile de funcţionare a părăsit înalta-i dregătorie. Tot el a stăruit şi i s-au împlinit dorinţele, înainte ca tribunii să agite din nou oraşele, pe temeiul propunerii împărţirii de pămînturi poporului din ogoarele lavicilor, ca să se întemeieze o colonie romană la Lavicum. Şi atunci au fost trimişi 1500 de colonişti romani din Roma, care au primit acolo cîte două jugăre.

După cucerirea acestei cetăţi s-au ales din nou pentru cîrmuirea ştatului tribunii militari cu putere consulară: Agrippa Menenius Lanatus, L. Servilius Structus şi P. Lucretius Tricipitinus, toţi trei pentru a doua oară, precum şi Sp. Rutilius Crassus.

În anul⁶⁷ următor au fost aleşi în aceeaşi funcţie A. Sempronius Atratinus, pentru a treia oară, M. Papirius Mugillanus şi Nautius Rutilus, pentru a doua oară. În cursul acestor doi ani a fost linişte peste hotare, în schimb în ţară au fost mari frămîntări şi tulburări pe chestiunea legilor agrare.

XLVIII Aţîţătorii poporului erau mai ales cei doi tribuni ai plebei, şi anume Spurius Maecilius, pentru a patra oară, şi Spurius Metilius, pentru a treia oară, amîndoi aleşi în lipsa lor. După ce au făcut să se voteze şi să se afişeze acest proiect de lege, prin care se prevedea împărţirea în loturi egale pe cap de locuitor a teritoriului confiscat de la duşmani şi cum în acelaşi timp o mare parte din proprietăţile aristocraţilor intrau în prevederile decretului poporului, fiind incluse în ogorul public (fiindcă într-un nou oraş întemeiat pe pămînt străin, aproape întregul pămînt agricol fusese cucerit cu arma

în mînă, iar ceea ce fusese cumpărat și repartizat pe loturi⁶⁸ de stat aparținea numai plebeilor). Acest proiect de lege părea să aprindă scînteia unei mari vrajbe între patricieni și popor. Nici chiar tribunii militari nu găseau o porțiță de ieșire din impas, nici la ședințele senatului, nici în întîlnirile din casele particulare, unde se întruneau căpeteniile aristocrației.

În vremea aceasta, Appius Claudius, nepotul decemvirului ajuns de pomină cu cele douăsprezece table, care era cel mai tînăr din tagma senatorilor, se spune că le-ar fi dat următoarea sugestie, dezvăluindu-le un mijloc păstrat în tradiția familiei și pe care l-a moștenit de la strămoșii săi:

„Străbunicul său, Appius Claudius, a arătat patricienilor că singura cale de izbîndire este combaterea puterii tribunicene prin împotrivirea pe care o vor face propriii lor colegi. Va fi ușor pentru ei să le succescă mințile noilor reprezentanți ai poporului, lipsiți de experiență, ca să joace cum le cîntă fruntașii aristocrației, abătîndu-i de la atitudinea impusă de colegiul tribunilor, dacă patricienii vor ști cum să le vorbească, potrivit împrejurărilor, fără să caute să-și impună cu de-a sila autoritatea lor. Ținta tribunilor plebei este să-și facă numai interesele lor. Cînd susținătorii acestui proiect de lege vor vedea că li s-a dus toată vaza de care se bucură în ochii poporului și nu mai găsească nici o ieșire din impas, atunci, fără să mai șovăie, vor lăsa în seama senatului ca să le salveze situația, pentru că numai senatul e în măsură să aducă unitatea și armonia în sînul întregului popor, atrăgîndu-l de partea fruntașilor aristocrației“.

Toți patricienii au aprobat acest plan, și mai ales Q. Servilius Priscus, care l-a lăudat pe tînărul Claudius, spunîndu-i că într-adevăr neamul Claudiilor nu s-a stins. Și atunci ei primesc sfatul ca să-i ademenească rînd pe rînd pe toți tribunii din colegiu și să-i convingă să se opună acestor proiecte de legi. După terminarea ședinței, toți fruntașii aristocrației se agață de tribuni și, făgăduindu-le cîte în lună și în soare, îi conving pe fiecare în parte că vor avea mari foloase și vor fi totodată și pe placul întregului senat; în felul acesta izbutesc să cumpere conștiințele a șase tribuni, care aveau să se împotrivescă proiectelor de legi.

A doua zi, așa cum se înțeleseseră între ei, din nou s-au adus în dezbaterile senatului tulburările stîrnite de Maecilius și Metilius prin dărnicia lor față de popor, prin care ei dau însă cea mai urîtă pildă patriei. Cu acest prilej, fruntașii patricienilor au rostit tot soiul de cuvîntări cu un asemenea tîlc, încît fiecare spunea că nu-l mai ajută mintea la ce soluție să se recurgă, nu găsește altă scăpare decît în sprijinul tribunilor. Republica nu se poate bizui decît pe puterea tribuniciană⁶⁹, așa cum o ființă obidită și asuprită își găsește adăpostul numai sub scutul lor. Puterea tribuniciană va fi cu atît mai presus cu cît, în loc să aducă jîgniri senatului și să stîrnească dezbinarea între clase, vor izbuti să se împotrivescă colegilor lor necinstiți. Apoi, din rîndul senatorilor s-a iscat un freamăt neobișnuit deoarece, din toate colțurile curiei, senatorii îi strigau care mai de care pe tribuni⁷⁰. Atunci, după ce s-a făcut tăcere, tribunii trădători ai plebei, care fuseseră cîștigați și dădăciți anume de căpeteniile nobilimii, atunci cînd senatul și-a exprimat punctul de vedere că legea propusă de colegii lor este menită să aducă pieirea republicii, ies în față și declară că ei se împotrivesc acestei legi. Senatul i-a răsplătit pe acești tribuni pentru fapta lor, aducîndu-le și mulțumiri publice. Atunci autorii proiectului au convocat adunarea poporului, unde au adus la cunoștință cetățenilor această faptă, înfierîndu-i pe slugoii consulilor, ca și pe toți trădătorii intereselor poporului; după ce au rostit tot soiul de sudălmi la adresa lor, au renunțat la legea ce-o proiectaseră.

XLIX În anul care a urmat, Roma ar fi avut războaie grele sub tribunii militari cu putere consulară Cornelius Cossus, C. Valerius Potitus, Q. Quinctius Cincinnatus, N. Fabius Vibulanus, dacă, superstițioase, căpeteniile veienților nu ar fi amînat declararea lor, din pricina că fluviul Tibru, revărsîndu-se peste maluri în urma ploilor, le încase orașele, năruindu-li-se casele. În același timp, și înfrîngerea suferită de aequi cu trei ani mai înainte i-a oprit să le acorde ajutor bolanilor, una din ramurile aceluiași popor. Bolanii năvăliseră peste ogoarele ținutului lavicenilor, învecinat cu ei, atacînd și pe noii coloniști romani. Cu toate că bolanii nădăj-

duiseră că vor fi susținuți cu sprijin armat de toți aequii în această acțiune întreprinsă de ei în dauna republicii romane, pînă la urmă s-au văzut părăsiți de toți ai lor.

În războiul cu romanii, care n-a fost de cine știe ce proporții, bolanii, în urma împresurării orașului lor și a unei lupte destul de ușoare pentru romani, și-au pierdut și cetatea, și ogoarele. Tribunul poporului S. Sextus a încercat atunci să propună un proiect de lege prin care să se hotărască trimiterea de coloniști romani, pentru a întemeia și la Bolae⁷¹ o colonie, ca și la Lavicum, care propunere a fost zădărnicită de colegii săi de tribunat, prin împotrivirea lor, în urma declarației că ei nu vor încuviința să intre în vigoare nici o hotărîre⁷² a poporului, dacă nu e dată cu încuviințarea senatului.

Aequii, în cursul anului⁷³ următor, au cucerit din nou Bolae, întemeind ei o colonie acolo, devenind o puternică fortăreață în mîna lor. În vremea aceasta conduceau republica tot tribunii militari cu putere consulară, și anume: Cn. Cornelius Cossus, L. Valerius Potitus, Q. Fabius Vibulanus, pentru a doua oară, și N. Postumius Regillensis. Războiul cu aequii a căzut în sarcina lui Postumius, un om care, nu prea zdravăn la minte și care, cu toate că era lipsit de însușiri de mare comandant, totuși a avut norocul să obțină o biruință. Deși a strîns o oaste în pripă, a condus-o îndată spre Bolae, unde, după cîteva ciocniri ușoare cu aequii, i-a bătut izbutind să pătrundă și în cetatea Bolae. După aceasta însă, și-a întors privirile de la dușmani către concetățenii săi, pe care a căutat să-i înșele; în timpul asediului orașului făgăduise ostașilor săi că toată prada capturată va fi numai a lor, acuma însă, după căderea cetății, nu și-a mai ținut făgăduiala. Pentru mine e mai probabil acest temei al nerespectării cuvîntului și nemulțumirea și ura din partea ostașilor săi, decît ne-cazul lui că a găsit prea puțină pradă în acest oraș, în această colonie nouă, de curînd jefuită, așa cum a motivat el.

Ura poporului împotriva lui Postumius a crescut și mai mult atunci cînd, după ce s-a reîntors la Roma, fiind chemat de colegii săi din pricina tulburărilor aștiate de tribunii poporului, au fost auzite de toată lumea prezentă cuvintele lui

lipsite cu desăvîrșire de bun simț și rostite parcă de un om care nu e în toate mințile. Când tribunul poporului Sextus a propus un proiect de lege de a se trimite coloniști la Bolae, susținînd că se cuvine ca orașul și ținutul cetății Bolae să aparțină de drept acelor ostași romani care l-au cucerit prin vitejia lor, Postumius i-a dat acest răspuns: „Dacă ostașii mei nu se potolesc, n-au decît să se spînzure!”

Vorbele rostite de el le-au auzit nu numai cetățenii, ci și senatorii, care s-au îndrîjit și ei împotriva lui. La rîndu-i, tribunul poporului Sextus, un om dîrz și mare meșter în arta vorbirii, a și ajuns nașul acestui zînatic îngîmfat, ascuțit la limbă, cu care a întreținut un război viu tot timpul. În felul acesta Postumius a ajuns calul lui de bătaie, pentru că tribunul tăbăra numai asupra lui. Și Postumius a ajuns să fie urit de toată lumea; nimeni nu-i mai lua apărarea, nici chiar colegii săi de dregătorie. După îngrozitoarele-i cuvinte rostite, fără umbră de respect față de semenii săi, tribunul Sextus s-a adresat poporului, spunînd următoarele:

„Cetățeni! Cu toate că l-ați auzit pe Postumius cum v-a jignit trimițîndu-vă la spînzurătoare, de parcă ați fi sclavi de rînd, nu ostași adevărați, totuși această fiară de om vi se pare a fi mai vrednic decît cei ce vă dăruiesc vouă ogoare și un oraș întreg, care vă trimit într-o nouă colonie, ca să vă fie vouă sprijin la bătrînețe, unde să vă puteți împotrivi patricienilor, acești vrăjmași ai voștri atît de cruzi și de neomenoși, și unde să vă apărați interesele voastre! Și vă mai mirați pentru ce sîntem atît de puțini apărători ai cauzei voastre? Mai putem noi nădăjdui de la voi funcțiile pe care le încredințați, fără să pregetați, propriilor voștri vrăjmași, în loc să le dați apărătorilor poporului roman? Ați gemut și suspinat auzind ocară acestuia! Dar la ce folosește acest vaier surd al vostru? Dacă acum s-ar face alegeri, l-ați alege tot pe cel care vă amenință pe voi cu spînzurătoarea, și nu pe aceia care vor să vă pricopsească cu ogoare, locuințe și averi!”

L Vorbele lui Postumius, ajunse pînă la urechile ostașilor, au stîrnit și mai multe murmure și indignare în tabăra

lor: „Tocmai cel care și-a însușit toată prada și ne-a luat de sub nas ceea ce nouă ni se cuvine, tocmai acest înșelător îndrăznește să ne amenințe și cu spînzurătoarea pe noi, soldații armatei romane?“ Fiindcă s-a iscat zarvă mare, quaestorul S. Sestius și-a închipuit că el va fi în stare să înăbușe prin teroare această frămîntare, și de aceea a trimis un lictor la ostașul care răcnea mai tare, ca să-l înhațe; atunci însă au izbucnit și mai tare strigătele și vrajba, ajungîndu-se pînă acolo că Sestius, izbit zdravăn cu o piatră, a fost nevoit să iasă din mijlocul mulțimii. Cel care l-a rănit i-a strigat de la obraz:

„Quaestorul a primit tocmai ceea ce merită Postumius pentru amenințările pe care ni le-a făcut nouă, ostașilor“.

Postumius, chemat într-adins ca să înăbușe zarva, prin ancheta neomenescă întreprinsă i-a întăritat și mai rău pe ostași în urma pedepselor crude date. În cele din urmă, Postumius întrecu orice măsură cu neomenia sa, dezlănțuind toată furia soldaților săi. Cînd dădu ordin să fie îngropați sub bolovani și omorîți⁷⁴ un număr din ei, soldații au început să răcnească din răsuputeri. Cînd el sări ca un smintit, din jilțul său de la tribună, asupra celor ce voiau să-l oprească de la execuția ostașilor, s-a iscat o aprigă învâlmășeală. În timp ce lictorii și centurionii îmbrînceau mulțimea, încercînd s-o risipească, ostașii nu și-au mai putut înăbuși revolta și au pus toți mîna pe pietre, aruncîndu-le cu nemiluita în capul lui Postumius, pînă l-au omorît. După ce s-a vestit la Roma această faptă îngrozitoare a ostașilor romani, cînd tribunii militari au vrut să întreprindă cu ajutorul senatului o anchetă⁷⁵ asupra morții colegului lor, tribunii poporului s-au împotrivit acestei anchete. Numai că vrajba asta era ca un lanț cu multe verigi: patricienii erau îngrijorați acum ca nu cumva poporul, de teama anchetei, să aleagă tribuni militari din rîndurile plebei. De aceea se străduiau din răsuputeri să facă alegeri consulare. Cum tribunii poporului s-au împotrivit ca să dea un decret senatorial în această privință și cum și cu prilejul adunărilor poporului în vederea alegerilor consulare tribunii s-au opus mai departe acestor măsuri, atunci patriciatul a recurs la interrege. În felul acesta

biruința a trecut de partea patricienilor. Interregele Q. Fabius Vibulanus a prezidat alegerile, în care au fost aleși consuli A. Cornelius Cossus și L. Furius Medullinus.

LI Sub acești consuli, la începutul anului⁷⁶ s-a dat un decret al senatului, prin care să se aducă la cunoștința poporului, cât mai neîntârziat, chestiunea uciderii lui Postumius, și ca poporul să însărcineze cu executarea acestei anchete pe cine va vrea. Prin consimțământul adunării poporului chiar consuli sînt însărcinați cu această anchetă. Aceștia însă au găsit cu cale să se poarte cu cel mai deosebit tact și blîndețe, și să nu fie pedepsiți decît un număr foarte mic de vinovați, și numai aceia care vor fi descoperiți și vor mărturisi că sînt autorii acestui omor. Deși consuli așa au făcut, cu toate acestea nu au reușit să împace poporul, care a socotit pedepsirea oamenilor săi drept cea mai cruntă lovitură. Cetățenii se plîngeau că „se dă cu piciorul la toate proiectele de legi care sînt făcute în sprijinul intereselor lor, în timp ce un ordin care prevede să se verse sîngele lor intră fără întîrziere în vigoare și se aplică cu cea mai mare strășnicie“. De aceea, consuli au crezut că cea mai nimerită măsură de a potoli aceste frămîntări și de a împlîndi poporul este împărțirea de loturi din pămînturile bolanilor. Prin această înfăptuire, consuli credeau că vor convinge poporul să nu mai jinduiască după legea agrară a tribunilor săi, potrivit căreia patricienii aveau să piardă pămînturile care făceau parte din ogorul public.

Poporul era nemulțumit și adînc revoltat nu numai pentru faptul că patricienii dețineau prin silnicie pămînturile sustrate din ogorul public, ci și pentru că aristocrația nu voia să împartă poporului nici teritoriul bolanilor, lipsit de locuitori și cucerit de curînd din mîna vrăjmașului, și de care aveau să se bucure numai un pumn de profitori, ca de obicei.

În același an, consulul roman a pornit în fruntea legiunilor sale împotriva volscilor, care pustiiseră satele și ogoarele hernicilor, însă nedînd de urmele vrăjmașului, a cucerit cetatea Ferentinum⁷⁷, unde se retrăsese o mare mulțime de volsci. Numai că prada pe care năzuiau să pună mîna a fost sub

așteptări, fiindcă volszii, cînd au văzut că nu prea au nădejde să poată apăra și păstra orașul, l-au părăsit într-o noapte, luînd cu ei tot ce era al lor. Romanii au cucerit a doua zi o cetate aproape pustie. Ogoarele acestei cetăți au fost dăruite hemicilor⁷⁸.

LII În anul următor, sub consulatul lui Quintus Fabius Ambustus și Caius Furius Pacilus, s-a impus prin dîrzenia sa tribunul poporului L. Icilius, care însă n-a mai stat cu mîinile încrucișate, ca tribunii anului trecut. Icilius, ca să fie la înălțimea faimei numelui și familiei sale, chiar la începutul anului a stîrnit o mare frămîntare în sînul norodului, prin propunerea legilor agrare pentru împărțirea de pămînturi poporului. Numai izbucnirea din nou a ciumei, din fericire nu cu urmări grave, a abătut cîtva timp mințile cetățenilor de la frămîntările politice și de la aceste dezbinări și ciocniri, avînd a se îngriji acum de nevoile casnice, de hrana și aprovizionarea cu cele necesare vieții. Se crede că de data aceasta molima a făcut mai puțin prăpăd ca oricînd, chiar și cu urmări mult mai neînsemnate decît tulburările interne.

După ce romanii au scăpat cu bine din acest an, cu toate că fuseseră foarte mulți din ei molipsiți, totuși, ca nicio-dată înainte, molima a doborît un număr foarte scăzut de cetățeni, s-a mai adăugat și altă năpastă, lipsurile și sărăcia, din pricină că muncile pe ogoare fuseseră lăsate deoparte, așa cum se întîmplă de cele mai multe ori în asemenea împrejurări.

În vremea aceasta erau consuli M. Papirius Atratinus și C. Nautius Rutilus. Foametea ar fi lăsat dîre mai mari și ar fi pricinuit pierderi și mai grozave decît ciuma, dacă Roma n-ar fi trimis un număr de împuterniciți la toate popoarele care locuiesc în jurul Mării Etrusce și la cele din jurul fluviului Tibru, pentru a cumpăra cereale, ca să se vină în sprijinul poporului. Numai samniții⁷⁹, care stăpîneau porturile Capua și Cumae, au refuzat cu trufie să încheie orice fel de legături comerciale cu romanii. În schimb, delegații au fost primiți cu toată bunăvoința de cîrmuitorii din Sicilia, care au venit numaidecît în ajutorul Romei. Mari cantități de grîne au fost transportate pe Tibru, fără să fie împiedicate cituși de puțin de populațiile

Etruriei. Consulii au simțit și ei golul acesta lăsat de atîta urgie căzută pe capul Romei, fiindcă s-au văzut siliți ca să trimită împreună cu diferitele solii și cîte doi cavaleri, nemaiașind la îndemînă destui senatori.

În afară de pacostea molimei și problema aprovizionării populației cu grîne, Roma n-a mai avut neplăceri vreme de doi ani încheiați, nici înăuntrul hotarelor, nici în afară. Dar cum au scăpat de aceste necazuri, din nou a izbucnit un război dincolo de graniță și s-au ivit iarăși certurile și vrajba între popor și patricieni, vechea racilă care măcina cetatea.

LIII Sub consulatul lui M. Aemilius și C. Valerius Potitus⁸⁰, aequii se pregăteau iar de război. La rîndul lor și volscii, nevoind să participe pe față la acest război, au trimis trupe de voluntari, cărora însă le-au plătit solde. La vestea despre cele puse la cale de vechii dușmani ai Romei (volscii și trecuseră în ținuturile latinilor și hernicilor), tribunul poporului, M. Maenius autorul legii agrare, a vrut să împiedice mobilizarea armatei, și atunci, bizuindu-se pe ocrotirea acestui tribun, cetățenii n-au mai vrut să depună jurămint de credință sub drapel.

Deodată însă s-a dat de știre că fortăreața Carventana a căzut în mîna aequilor. Această rușinoasă lovitură suferită de romani a stîrnit ura patricienilor împotriva lui Maenius. De aceea au și pus la cale, împreună cu ceilalți tribuni pe care i-au cumpărat, ca să se împotrivesc legii propuse de colegul lor, pe temeiul că patria e în primejdie. Cum situația se tot tărăgănea din pricina atîtor discuții și răfuielei, consulii luau drept martori pe toți zcii și pe toți oamenii, spunînd că înfrîngerea, rușinea și ocară care s-au întîmplat, sau îi amenință să se mai întîmple, sînt toate numai din vina lui Maenius, fiindcă el este acela care împiedică mobilizarea armatei. La rîndul lui și Maenius striga în gura mare, că: „dacă patricienii înțeleg să dea înapoi cetățenilor îndreptății pămînturile luate pe nedrept de ei din ogorul public, nici el nu se va împotrivi cîtuși de puțin mobilizării. Atunci ceilalți nouă tribuni au luat atitudine, declarînd că ei hotărîsc, în numele întregului lor colegiu, că dacă consulul Va-

lerius va recurge la mijloace de constringere împotriva celui care îl împiedică să ducă la îndeplinire mobilizarea armatei, atunci ei, tribunii plebei, îl vor sprijini cu toată autoritatea lor și vor zădărnici în felul acesta împotrivirea făcută de colegul lor Maenius.

Consulul, înarmat cu acest decret al tribunilor, ordonă să fie înșfăcați un număr dintre tinerii care refuzau să depună jurământ și care apelau la sprijinul tribunului; atunci și ceilalți cetățeni, de frică, au depus jurământul.

Armata romană a fost condusă pînă la fortăreața Carventana, cu toate că ostașii executau cu de-a sila acest ordin, deoarece nutreau o ură neîmpăcată împotriva consulului; armata romană a cucerit repede fortăreața, din primul iureș, izgonind garnizoana aequilor de acolo. Numai delăsarea și faptul că ostașii aequi ai acestei garnizoane o luaseră razna după prădăciuni au ușurat atacul asediatorilor, care au luat cu asalt cetățuia. Aici s-au găsit și mari cantități de prăzi, capturate de această garnizoană cu prilejul atîtor prădăciuni, căci fuseseră toate grămădite la un loc sigur.

Consulul a dat ordin quaestorilor să vîndă la licitație toate aceste capturi, iar sumele să se verse în vistieria statului, declarînd că ostașilor numai atunci le va face parte din aceste prăzi, cînd nu vor mai refuza să răspundă mobilizării. Poporul și ostașii au spumegat și mai tare de mînie și indignare împotriva consulului. De aceea, atunci cînd consulul intra în Roma ca să fie ovaționat — în urma unui decret al senatului, — s-au auzit rostindu-se între cîntecele lor ostășești tot felul de stihuri cu glume și strigături mușcătoare la adresa consulului — care stîrneau ciudă și indignare — și în același timp și cuvinte de laudă pentru Maenius; și cum numele acestui tribun era purtat din gură în gură de toți cetățenii, ieșea puternic în vileag cum soldații și poporul se întreceau care pe care să-și arate dragostea pentru Maenius, aplaudînd ori de cîte ori auzeau numele lui. Această atitudine a poporului a pricinuit o mare bătaie de cap patricienilor, deși atare manifestări erau obișnuite la asemenea sărbători. Convinși că Maenius are de gînd să candideze la funcția de tribun militar și, ca să-i zădărnicească asemenea planuri, pa-

tricienii au făcut ce au făcut și l-au împiedicat ca să ia parte la alegeri.

LIV La alegerile⁸¹ de consuli au reușit C. Cornelius Cossus și L. Furius Medullinus, pentru a doua oară. Poporul n-a privit cu ochi buni faptul că aceste alegeri n-au fost pentru desemnarea tribunilor militari. Ciuda și mîhnirea poporului s-au vădit și mai tare cu prilejul alegerilor de quaestori: totuși s-au simțit răzbunași cînd au aflat că pentru prima oară au izbutit să fie aleși și reprezentanții săi în rîndurile quaestorilor. Din numărul total de patru quaestori⁸², un singur patrician a reușit să fie ales, și anume: C. Fabius Ambustus, alături de trei oameni din popor, Q. Silius, P. Aelius și P. Pupius, care s-au impus învingînd la alegeri pe candidații cu nume sunător și care făceau parte din familiile cu cea mai mare faimă în Roma. Am găsit scris de analiști că cei care au stîrnit mare vîlvă în jurul reprezentanților poporului, la aceste alegeri atît de libere, cum nu s-au mai pomenit vreodată, au fost frații Iciliu.

Anul acela, trei membri ai acestei familii, cea mai înverșunată din toate împotriva patricienilor, fuseseră aleși fiindcă declaraseră poporului, atît de însetat de înfăptuiri, că ei vor fi gata să-și facă datoria fără șovăire. Iciliu au afirmat sus și tare că nu se vor clinti din locul lor pînă cînd poporul nu va avea atîta tărie să-și impună oamenii săi la alegerile de quaestori, pe care, după lege, îi e îngăduit să-i aibă, (singurele alegeri la care senatul îngăduise să fie propuși candidați și din sînul poporului, și din rîndurile patricienilor). Într-adevăr, biruința poporului a fost nemaipomenită. Poporul prețuia cum se cuvine această izbîndă, fiind încredințat că de acum înainte le sînt deschise oamenilor noi, vrednici, răsăriți din sînul lui porțile și către consulat, și către triumfuri.

Patricienii, dimpotrivă, spumegau de ciudă, nu numai pentru că și poporul avea dreptul la onoruri și funcții ca și ei, dar pentru că în același timp ei le pierdeau pe ale lor. Mai spuneau că dacă așa stau lucrurile, „n-au să-și mai crească copii, fiindcă aceștia, izgoniți din locurile de cinste ale moșilor și strămoșilor, vor vedea pe alții pe scara demnităților, nerămfi-

nîndu-le la îndemină decît slujbele preoțești; pînă acolo s-a ajuns, încît chiar preoții salii și flaminii aduc sacrificii tot pentru popor, lăsîndu-i pe ei mofluzi și fără putere, și fără demnități“.

Ambele tabere erau acum cît se poate de îndîrjite. Plebeii începuseră să mai capete curaj, fiindcă aveau în fruntea lor pe cei trei Icilii, cele mai de ispravă căpetenii, cu cel mai faimos nume; și care erau cît se poate de devotați cauzei lor. Patricienii, simțind unde bat gîndurile poporului, convinși că de aci înainte toate alegerile de quaestori vor avea aceeași soartă, și că poporul a cîștigat și această poziție, erau acum cu ochii ațintiți spre alegerile consulare, singurele care rămăseseră ca un drept al lor. Icilii însă susțineau, dimpotrivă, să fie aleși tribunii militari cu putere consulară și ca, în sfîrșit, și reprezentanții plebeilor să poată fi aleși în această funcție.

LV Însă într-o singură privință tribunii plebei își puteau dovedi tăria, și anume: împotrivirea în fața inițiativelor și acțiunilor consulilor. Această situație li s-a oferit fără doar și poate cînd s-au răspîndit veștile că volscii și aequii au ieșit din granițele țărilor lor și au pornit după prădăciuni, pustiind ogoarele și satele latinilor și hernicilor.

Potrivit decretului senatului, consulii purced la treabă, hotărînd mobilizarea armată. Atunci apar tribunii plebei, care se opun cu strășnicie mobilizării, găsind că acum e prilejul cel mai nimerit să susțină dreptatea cauzei poporului în fața patricienilor. Numai că în fruntea poporului erau cele mai cu vază căpetenii ale lui, cei trei Icilii, oameni și căliți și întreprinzători, care nu se lăsau cu una cu două și care, bineînțeles, făceau parte din rîndurile lui. Doi dintre ei s-au obligat să nu piardă o clipă din ochi pe consul, fiecare luîndu-și în seama sa pe cîte unul, iar al treilea avea sarcina să înștiințeze mereu poporul și să-l înflăcăreze prin cuvîntări.

Nici consulii n-au izbutit să facă mobilizarea armatei, dar nici tribunii să facă alegerile la care candidau pentru scaunul de consul. Tocmai cînd sorții de izbîndă cădeau în cumpănă de partea poporului, a venit vestea că au năvălit aequii în cetățuia Carventana⁸³, în timp ce ostașii garnizoanei romane se

duseseră după prădăciuni, și că puținii ostași care mai rămăseseră cu paza orașului, aceia care își căutaseră scăparea la adăpostul zidurilor cetății, precum și cei care erau risipiți și ascunși prin ogoare, au fost măcelăriți toți pînă la unul.

Această năpastă a făcut să crească și mai mult puterea celor trei tribuni, fiindcă a venit în sprijinul strădaniilor lor. Ei n-au încetat o clipă lupta. Pentru a-și impune punctul lor de vedere, tribunii poporului au declarat că vor împiedeca cu orice preț mobilizarea armatei și că hotărîrea lor nu va fi zdruncinată nici de furtuna care amenința republica, nici de ura patricienilor stîrnită împotriva lor. Numai în felul acesta au înduplecat senatul să dea un decret pentru alegerea tribunilor militari cu putere consulară. Atunci, în sfîrșit, s-a încheiat între popor și patricieni și o învoială ce prevedea să nu fie ales vreunul din tribunii plebei anului aceluia în funcție și să nu fie reales nici la anul. De bună seamă, senatul îi bănuia pe Icili că rîvnesc consulatul, pentru ca în felul acesta să fie răsplătiți de popor pentru frămîntările și lupta lor. În urma acestui pact încheiat s-a început mobilizarea armatei și pregătirea războiului, prin asentimentul comun al ambelor tabere.

Analiztii nu menționează cu exactitate dacă amîndoi consulii au plecat către cetățuia Carventana sau dacă, vreunul din ei a rămas la Roma, pentru a prezida alegerile. Într-o singură privință nu se deosebesc analiztii, și anume, în istorisirea faptelor că romanii, după ce au împresurat zadarnic reduta Carventana, s-au retras de acolo, că aceeași armată romană a cucerit apoi cetatea Verrugo, din țara volscilor, și că romanii au întreprins o uriașă acțiune de pustiire și prădăciune a teritoriilor volscilor și aequilor.

LVI Biruința poporului în Roma a fost înșelătoare, fiindcă numai cu atît s-au ales: cu alegerile. La acestea au învins, ca de obicei, patricienii.

Peste orice așteptări, toți cei trei tribuni militari cu puteri consulare au fost aleși⁸⁴ numai din rîndurile patricienilor. Aceștia au fost C. Iulius Iulus, P. Cornelius Cossus și C. Servilius Ahala: analiztii spun că patricienii au întrebuițat toate vicleniile cu

putință (de care îi învinuiau fățiș pe aristocrați cei trei Icili), spunând că au amestecat printre candidații de ispravă o sumă de netrebnici, care s-au făcut de rîs, încît în felul acesta au depărtat poporul de toți candidații plebei. Se mai spune că volscii și cu aequii, fie că erau însuflețiți de nădejdea că vor izbuti să păstreze mai departe în stăpînirea lor cetățuia Carventana, fie că erau aprinși de ură că au pierdut garnizoana lor din cetatea Verrugo, au dezlănțuit un război din cele mai sîngeroase. Capii tuturor răutăților au fost anțiații. Oamenii de încredere ai acestora umblau în lung și în lat pe la toate neamurile acestor două popoare și le aduceau muștrări, învinuindu-i „că au amorțit de tot de frică, fiindcă stau ascunși numai în spatele zidurilor, fiindcă îngăduiseră cu un an înainte romanilor să le cutreiere și să le pustiască ogoarele și satele și fiindcă lăsaseră pe romani să le măcelărească garnizoana din cetatea Verrugo. Roma își trimite acum nu numai forțele sale înarmate, ci își întemeiază și colonii în țările lor, apoi că Roma a hotărît dinainte nu numai împărțeala pe loturi a pămînturilor, dar după ce le-a cucărit cetatea Ferentinum au și dăruit și teritoriul acesteia hernicilor“.

Oriunde ajungeau acești crainici, izbuteau să-i îndîrjească și să-i înflăcăreze pe băștinași, după care pe cei tineri îi înrolau sub arme. Astfel, întregul tineret al celor două noroade a fost adunat la Antium. Acolo și-au așezat volscii și aequii tabăra, așteptînd pe romani. Cînd toate aceste lucruri le-au fost vestite romanilor, umflîndu-se, cum e obiceiul, lucrurile, senatul porunci să fie numit un dictator (ori de cîte ori era primejdie, se recurgea la cea mai de pe urmă măsură). Consulii Iulius și Cornelius, spun analiștii, găsesc cu cale că li se aduce o jignire cu această numire, și cu acest prilej izbucnește din nou o mare ceartă între ei. Fruntașii patricienilor îi învinuiesc că degeaba se plîng, deoarece dregătoria tribunilor militari nu e pe placul senatului; că pînă la urmă vor recurge la ajutorul tribunilor poporului, dînd, ca și în împrejurările trecute, pilde în care tribunii plebei au silit chiar pe consuli. La rîndul lor, tribunii poporului erau bucuroși de vrajba din sînul patricienilor. Ei au declarat că cei care sînt socotiți nevrednici de a face parte nu numai din rîndul cetățenilor, dar chiar și din al oamenilor,

nu pot să le ajute cu nimic. Dacă funcțiile înalte s-ar împărți deopotrivă tuturor cetățenilor, fără deosebire de avere, așa cum sînt comune și celelalte demnități mai mici, atunci tribunii ar lua măsuri ca decretele extraordinare ale senatului să nu fie luate în răspăr de trufia celui mai înalt for al statului. Patricienii atunci vor respecta legile și autoritatea supremă a republicii, cînd vor recunoaște și puterea tribuniciană; dar ei apelează la ea numai ca să-și facă ei interesele, și apoi să-și bată joc de popor.

LVII Cînd un război atît de greu bătea la ușă, cînd vrajba aceasta dezbină sufletele oamenilor și cînd mințile lor erau bîntuite de asemenea frămîntări, în momentul cel mai puțin potrivit pentru republică tribunul militar Servilius Ahala a pus piciorul în prag; el a luat atitudine văzînd că ceilalți doi tovarăși ai lui, Iulius și Cornelius, se pierd în vorbărie fără noimă, susținînd că nu e drept să li se răpească lor cinstea cîrmuirii republicii și a armatei, cinste încredințată de poporul roman, cîtă vreme sînt comandanți destul de destoinici pentru acest război, spunînd următoarele:

„El a tăcut înadins atîta vreme, nu pentru că nu știa ce să mai creadă sau ce să mai spună (care dintre cetățenii vrednici nu se frămîntă, gîndindu-se la binele patriei, și cine ar putea să-și alunge din suflet icoana ei?) ci, fiindcă a preferat ca tovarășii săi să se supună în fața autorității senatului, decît să îngăduie senatului această încovoiere a șirei spinării sale, implorînd ajutorul puterii tribunicien: împotriva intereselor aristocrației lor. Dacă vremurile ar îngădui, el le-ar oferi cu plăcere prilejul, ca ei și să-și dea seama de realitate și să-și iasă din încapățînarea lor. Cu toate că războiul, cînd se năpustește asupra ta, nu te așteaptă pînă te trezești și pînă îți bagi mințile în cap, de aceea pentru sine sînt cu mult mai presus interesele și viața patriei decît bunul plac și micimea de suflet a colegilor săi. Dar dacă senatul stăruie mai departe în părerea sa, el e hotărît să numească în noaptea următoare un dictator; dacă însă se va împotrivi cineva de a da un decret senatorial de aprobare a numirii dictatorului, atunci el va fi mulțumit numai cu deplinele puteri“.

În afară de faptul că Servilius Ahala a cules numai laude și mulțumiri de la toată lumea prin această numire a dictatorului, în funcția de comandant al cavaleriei, încredințată lui de dictator, față de colegii săi de dregătorie dovedi că vaza și cinstirea ta de către semenii tăi, nu vin la tine să-ți împodobească sufletul, atunci când stai cu mâinile la sîn, și dacă nu te străduiești să le cauți și să le cucerești. Războiul n-a fost de pomină. Într-o singură bătălie, la Antium, destul de ușoară, vrăjmașul a fost nimicit. Armata biruitoare a pustiit teritoriul volscilor. O mică fortăreață de lângă lacul Fucinus⁸⁵ a fost luată prin asalt, făcându-se cu acest prilej trei mii de prizonieri. Ceilalți volsci urmăriți de romani s-au retras în orașele lor, lăsându-și satele fără apărare. Dictatorul, după ce conduse acest război astfel încît să se poată spune de el că a avut parte și de noroc și a fost și la înălțimea încrederii acordate, s-a întors la Roma cu o faimă destul de mare. Îndată a și prezentat senatului demisia sa, ieșind din funcție. Tribunii militari, fără să mai sufle o vorbă de alegeri consulare (pricina e, cred eu, că erau supărați pentru că li s-a pus un dictator peste capul lor), au fixat data alegerilor de tribuni militari.

Patricienii erau cu atît mai îngrijați, cu cît ei și-au văzut interesele de clasă trădate de proprii lor oameni. Însă așa cum la trecutele alegeri patricienii știuseră să stîrnească sila poporului prin găsirea unor candidați dintre cei mai netrebnici, acum, dimpotrivă, s-au străduit să scoată din rîndurile aristocrației pe cei mai de vază și mai arătoși reprezentanți ai ei, izbutind să obțină la alegeri, și de data aceasta, toate locurile. Din nou, n-a fost ales nici un candidat al poporului. Au intrat în funcție patru patricieni, care mai îndeplinseseră odată această însărcinare, și anume: Lucius Furius Medullinus, Caius Valerius Potitus, Numerius Fabius Vibulanus și Caius Servilius Ahala. Realegerea acestor înalți demnitari se datorează atît marilor însușiri de care au dat tot timpul dovadă, cît și deosebitului simț al măsurii și tactului, dovedit cu prilejul ultimei cîrmuiri cînd au cîștigat dragostea și prețuirea tuturor cetățenilor.

LVIII În cursul acestui an⁸⁶ expira data armistițiului încheiat între romani și veienți, și de aceea Roma a trimis o solie alcătuită din senatori și fețiali, pentru a cere îndeplinirea

condițiilor pentru continuarea armistițiului. A ieșit la graniță, în întâmpinarea lor, o delegație de veienți, care au cerut romanilor să nu se ducă la Veii înainte de a se prezenta solia veientă în fața senatului roman. Într-adevăr, veienții au obținut din partea Romei încuviințarea de a amâna achitarea obligațiilor decurse din condițiile armistițiului, deoarece și țara lor era frământată de tulburări. Romanii au înțeles foarte bine că nu e bine să profite de situația celor căzuți în restriște, și au admis amânarea.

În țara volscilor, romanii au suferit o lovitură prin atacarea și pierderea garnizoanei sale, Verrugo, de către volsci. S-ar fi putut veni într-ajutorul acestei garnizoane romane, dacă romanii s-ar fi grăbit puțin în acest moment atât de greu, fiindcă această cetate ceruse Romei să i se trimită ajutor, chiar atunci când volscii începuseră împresurarea cetății Verrugo; romanii au izbutit totuși să-i înfrângă pe volsci, deși mai târziu, atacându-i pe neașteptate, când aceștia în urma proaspătului măcel al garnizoanei porniseră din nou după prădăciuni. Vina întârzierii trebuie pusă pe seama senatului, în primul rând, și apoi a tribunilor militari, fiindcă, atunci când le sosiseră știri din partea garnizoanei că ostașii ei se vor strădui din răsuputeri să reziste și se vor apăra pînă la cea din urmă picătură de sînge, nici tribunii militari și nici senatul nu s-au gîndit că, oricît de viteji ar fi acești romani, nu pot să înfrunte și să biruie pe un potrivnic mult superior numericeste. Totuși acești ostași romani atât de viteji căzuți la datorie, și-au vîndut scump viața, și nici după moartea lor n-au rămas nerăzbunați.

Anul următor, sub tribunii de război frații S. și Cn. Cornelius Cossus, N. Fabius Ambustus și L. Valerius Potitus, romanii au declarat război veienților, din pricina răspunsului trufaș dat de senatul cetății Veii. Acesta a însărcinat pe solii săi să aducă la cunoștința Romei răspunsul la cererea romană de a se respecta condițiile armistițiului, că dacă nu evacuează în pripă orașul și țara lor, li se va da ca răsplată ceea ce le-a dat cîndva altor soli romani regele Lar Volumnius. Senatul roman n-a putut să îndure această jignire adusă, și de aceea a poruncit ca tribunii militari să aducă la cunoștința poporului roman hotărîrea lor de a se declara război veienților în cel mai scurt timp. Cînd

s-a adus la cunoștința poporului acest decret al senatului, în rindurile tineretului roman s-a iscat un freamăt de nemulțumire și un val de indignare. Ei spuneau: „Nici nu s-a sfârșit războiul cu volscii și gata, o altă pacoste, un alt război! Deunăzi, două garnizoane romane au fost măcelărite de vrăjmași; păstrarea acestor fortărețe înaintate se face întotdeauna cu mari primejdii, și simțitoare jertfe pentru Roma. Nu trece an fără război, și, ca și cum n-ar fi fost de-ajuns cîte au căzut pe capul romanilor pînă acum, se caută să se pregătească un nou război împotriva veienților, un popor învecinat, care e cel mai puternic din toate și care va ațîța și aprinde întreaga Etrurie!“ În felul acesta se răspîndeau de la sine aceste tulburări. Tribunii poporului mai pun și ei paie pe foc, zădărind și mai tare poporul. Ei spuneau pretutindeni că „războiul pe care-l poartă poporul cu patricienii e cu mult mai mare și mult mai greu. Aristocrația într-adins ațîță și întreține aceste războaie, pentru a istovi și lăsa poporul să fie măcelărit de vrăjmași. Patricienii scot poporul din Roma și-l țin în depărtare, pentru ca cetățenii să nu aibă niciodată liniște la casele și patria lor, ca să nu-și mai aducă aminte de libertate, de drepturile lor, de coloniile lor, de pămînturile domeniilor statului, și să nu se mai frămînte cu mintea la înfăptuirea unor alegeri cu adevărat libere și nemăsluite“. Apoi cînd tribunii plebei întîlneau veterani în cale, le strîngeau mîinile și le numărau anii sluiți sub drapel, rănile și semnele lor pe tot corpul...“ Pe tot trupul lor hăcuit de vrăjmaș, mai rămîne vreun locșor liber pentru a mai primi noi răni? îi întrebau ei. Tot mai au sînge în vine, pentru ca să și-l verse pentru republică?“ Cum toate aceste frămîntări și nemulțumiri, care se lățiseră în tot sînul poporului și cu prilejul adunărilor, și se răspîndiseră și de la om la om, convinseseră pe cetățeni să nu se mai înroleze sub arme și să nu mai ia parte la război, tribunii plebei amînară pentru o altă dată propunerea proiectului de lege, deoarece, dacă ar fi fost dezbătut în toiul acestor dezbinări și acestei uri atît de mari, de bună seamă că ar fi fost respins.

LIX În vremea aceasta tribunii militari au găsit cu cale să-și conducă armatele pe teritoriul volscilor. Singur Cn. Corne-

lius a fost lăsat cu paza Romei. Când cei trei tribuni au văzut că nu se vede nici urmă de tabără dușmană și că volscii n-au nici un gând de a se măsură cu romanii în luptă deschisă, au pornit din trei părți diferite, ca să le pustiască țara. Valerius s-a îndreptat spre Antium, Cornelius spre Ecetrae. Pe unde au străbătut și cutreierat, au devastat în lung și în lat satele și ogoarele volscilor, urmărind ca scop despărțirea volscilor în mai multe sectoare. Planul chibzuit cu cap a fost pus în aplicare de Fabius, care s-a apropiat de cetatea Anxur⁸⁷, pe care a împresurat-o, fără să se dedea la jafuri și pustiiri. Anxur e cetatea care poartă acum numele Tarracina. Orașul e așezat pe o colină, la poalele căreia sînt niște mlaștini. Acolo a găsit cu cale Fabius că e regiunea potrivită pentru ducerea la bun sfîrșit a operațiunilor împresurării. Numai tribunul militar C. Servilius, în fruntea a patru cohorte, a împresurat cetatea, a ocupat colina ce domina orașul, și de acolo, de pe aceste poziții atît de prielnice, unde nu se găsea nici urmă de vrăjmaș, romanii au dezlănțuit asaltul asupra meterezelor și parapetelor cetății, făcînd o larmă nemaipomenită prin năprasnicele strigăte scoase. Dușmanul a rămas încremenit de groază în fața acestei zarve neobișnuite în partea cea mai de jos a orașului, din fața lui Fabius, pe care o apărau ei, și acest moment de panică a dat puțința romanilor să-și alătore și să fixeze scările de ziduri. În cîteva clipe s-a stîrnit o învălmășeală de nedescris; pretutindeni, dușmanii fură dați peste cap și împrăștiați. Romanii au făcut o adevărată baie de sînge în rîndurile volscilor, pentru că fără nici o milă au hăcuit tot ce li se înfățișa ochilor: fugari, luptători înarmați, dezarmați, fără deosebire. Inșiși învinșii erau siliți să lupte pînă la cea din urmă suflare, fiindcă nu mai aveau nici o nădejde de scăpare și nu mai puteau da înapoi. Atunci, însă, cînd romanii au strigat deodată în gura mare că niciunul din cei înarmați să nu fie cruțați, mulțimea vrăjmașilor rămași în viață a aruncat armele. Au fost capturați cu acest prilej 2 500 de prizonieri. Fabius a oprit pe ostașii săi să se înfrupte din restul de prăzi, pînă nu sosesc și celelalte trupe ale colegilor săi, lămurindu-i că cetatea Anxur a fost cucerită și cu ajutorul celorlalte armate romane, în măsura în care au împiedicat pe volsci ca să vină în ajutorul acestei

cetăți. Cînd toate cele trei armate romane s-au adunat laolaltă în Anxur, și-au împărțit frățește capturile găsite în uriașe cantități, fiindcă Anxur era o cetate străveche și bogată. Această mărinimie a comandanților a spart într-o bună măsură gheața, pentru împăcarea cu patricienii. Fruntașii senatului au făcut o uluitoare propunere, care a stîrnit înmărmurirea poporului prin noua binefacere în sprijinul gloatelor, fiindcă senatul a dat ordin, înainte ca poporul sau tribunii săi să prindă de veste, pentru ca să pornească de la ei această inițiativă, ca de aci înainte fiecare ostaș să primească solda⁸⁸ din partea statului, fiindcă pînă la acea vreme toate cheltuielile campaniei trebuiau suportate de fiecare ostaș, din mijloace proprii.

LX Analistii subliniază faptul că niciodată în trecut poporul nu s-a bucurat ca acuma. Cetățenii mergeau în corpore către senat și salutau pe senatori cu tot respectul, strîngîndu-le mîinile și spunîndu-le că s-au purtat față de ei ca niște părinți adevărați; le declarau sus și tare că de aci înainte nimeni din ei nu va pregeta să-și verse sîngele și să-și dea viața, atîta vreme cît fiecare va avea vlagă în trupul său, pentru o patrie atît de darnică. În afară de faptul că pentru cetățeni a fost de mare folos să știe că familiile lor capătă un prețios și grabnic ajutor, pentru perioada de timp în care ei sînt obligați să-și facă datoria pentru patrie, ei accentuau că tribunii lor n-au adus vreodată vorba să rezolve ei prin puterile lor aceste greutăți ale poporului, și de aceea, în fața acestor binefaceri din partea senatului roman, și bucuria, și recunoștința cetățenilor va fi fără margini. În schimb, tribunii poporului nu se împărtășeau din această bucurie generală, pentru înfăptuirea armoniei în sînul întregului popor, și de aceea ei spuneau următoarele: „Să nu creadă patricienii că o vor scoate bine la capăt cu această zgomotoasă bucurie de azi. În curînd poporul își va da seama de toată urzeala ticluită și că totul e numai fătuială. De unde vor strînge ei sumele de bani pentru soldele ostașilor, cînd poporul nu este impus la nici un fel de dări? Într-adevăr patricienii sînt darnici, însă numai pe spinarea altora. Apoi să se țină seama și de faptul că dacă celelalte noroade ar lua aceste poveri pe spinarea lor, oare acei cetățeni care și-au

făcut datoria și și-au împlinit sorocul sub drapel vor îngădui ca noile contingente mobilizate să culegă roade și o răsplată mai mare ca ei și să se bucure de condiții mai bune pentru îndeplinirea serviciului militar? Și apoi, după ce și-au făcut datoria cu prisosință pe câmpul de luptă, tot ei să fie aceia care trebuie să suporte greutatea și dările și pentru alții?“ Într-adevăr o parte din popor era mișcată și pătrunsă de adevărul celor rostite. În cele din urmă, când a fost vorba de chestiunile dărilor către stat, tribunii au declarat că vor sprijini fățiș pe acei cetățeni care nu vor da un ban pentru soldele ostașilor. Senatul și-a continuat nestingherit opera sa începută. Chiar el a dat cea dintâi pildă, oferindu-și de bunăvoie contribuțiile, și fiindcă nu erau pe atunci bătute monede de argint, bătea la ochi stringerea dărilor, în felul cum unii senatori își cărau banii de aramă în care și căruțe, către tezaurul statului⁸⁹, stârnind uimire în sinul poporului. După ce senatul s-a achitat de îndatorire cu o deosebită conștiinciozitate, potrivit stărilor materiale înregistrate cu prilejul recensământului, au început să vină la rînd și ceilalți fruntași ai poporului, prietenii bogați ai patricienilor, ca să-și dea obolul, potrivit înțelegerilor dinainte cu aristocrația. Și când poporul de rînd a băgat de seamă că acești cetățeni sînt ridicați în slăvi de patricieni și că sînt lăudați și de cei care potrivit vârstei urmau să fie încorporați, și că erau socotiți cetățeni vrednici și conștiincioși, deodată au lăsat baltă și tribuni, și ajutor, și tot, luîndu-se care de care la întrecere, să vină fiecare cu dania sa. După ce s-a votat legea prin care se declara război veienților, noii tribuni militari investiți cu putere consulară au pornit în fruntea armatelor lor, alcătuite în mare parte din voluntari, către cetatea Veii.

LXI Tribunii militari aleși atunci erau T. Quinctius Capitolinus, Q. Quinctius Cincinnatus, C. Julius, pentru a doua oară, A. Manlius, L. Furius Medullinus, a treia oară, A. Aemilius Mamercinus. Aceștia au împresurat cei dintâi cetatea Veii. O dată cu începerea asediului s-au întrunit populațiile de neam etrusc la templul zeiței Voltumna, venind în mare număr acolo; totuși nu s-au înțeles dacă Veii trebuie apărată cu orice preț, prin sprijinul fățiș al întregii Etrurii. Acest asediu a lîncezit în

cursul anului următor, fiindcă tribunii, cu o parte din armate, au purtat război cu volscii.

Anul acela s-au ales tot tribuni de război, cu putere consulară. Aceștia au fost următorii: C. Valerius Potitus, pentru a treia oară, M. Sergius Fidenas, P. Cornelius Maluginensis, Cn. Cornelius Cossus, C. Fabius Ambustus, Sp. Nautius Rutilus, pentru a doua oară. Cu volscii, romanii au dat o bătălie între Ferentinum și Ecetrae. Romanii au câștigat biruința. Apoi tribunii militari au început împresurarea cetății Artena; dușmanul, încercînd să spargă încercuirea, a fost izgonit între zidurile orașului lor, și acest moment a dat prilej romanilor să pornească la asaltul cetății. Orașul a fost cucerit, numai fortăreața nu.

O bună parte din oastea dușmană și-a găsit scăparea în fortăreața orașului, întărită și prin poziția naturală a locului. În jurul fortăreței toți vrăjmașii au fost fie doborîți, fie luați prizonieri. Apoi s-a început asediul fortăreței. Romanii n-au putut pune stăpînire pe Artena, deoarece dispunea de o garnizoană destul de puternică față de pozițiile sale de apărare. Nici nădejde de a o putea cuceri prin înfometare nu era, fiindcă înainte de căderea orașului în mîinile romanilor fuseseră transportate aici mari cantități de provizii. Aceștia erau hotărîți să se retragă, spre marea rușine a Romei; și negreșit ar fi făcut-o dacă un sclav n-ar fi trădat pe artenați; datorită acestui fapt romanii conduși de acesta, pe o potecă ferită, au reușit să cucerească și fortăreața. În timp ce apărătorii fortăreței și restul de dușmani intrați în panică s-au predat fortăreața și orașul au fost dărîmate pînă în temelie; apoi legiunile romane au fost scoase de pe teritoriul volsclilor și întoarse la Roma. Toate forțele romane au fost trimise apoi spre Veii⁹⁰. Sclavului care i-a trădat pe veienți i s-a oferit libertatea, în afară de o recompensă, pămînt și doi sclavi. A primit numele de Servius Romanul. Sint analiști care susțin că Artena a aparținut veienților, nu volsclilor. Greșeala provine din faptul că un oraș cu același nume se găsește între Caere și Veii. Însă acest oraș, care a fost distrus de regii romani, aparținuse caerților, și nu veienților. Celălalt oraș, tot cu numele de Artena, care se afla în ținutul volsc, este acesta despre sfîrșitul căruia am vorbit aici.

CARTEA V

I Roma izbutise să facă pace aproape cu toate neamurile înconjurătoare, numai cu cetatea Veii nu. Atît Romanii, cît și veienții se încheștaseră cu atîta înverșunare și cu atîta ură, încît se învedera de pe acumă că cei care vor fi înfrinți vor ispăși amarnic. Ambele popoare și-au ales conducători la cîrmă cu totul altfel decît pînă acum. Romanii de astă dată și-au ales opt¹ tribuni militari cu putere consulară, fapt care nu se mai petrecuse pînă în vremea aceea.

Aceștia erau următorii: M. Aemilius Mamercinus, pentru a doua oară, L. Valerius Potitus, pentru a treia oară, Appius Claudius Crassus, M. Quinctilius Varus, L. Iulius Iulus, M. Postumius, M. Furius Camillus, M. Postumius Albinus. Veienții, dimpotrivă, de uritul candidaturilor în fiecare an, care erau pricina atîtor dezbinări și frămîntări, și-au ales un rege. Această măsură a stîrnit revolta tuturor noroadelor etrusce², nu atît din ură pentru regalitate, cît pentru persoana regelui. Regele se făcuse nesuferit întregului popor încă dinainte de a fi ales, datorită bogățiilor pe care le avea, și în primul rînd din pricina trufiei cu care oprise cu de-a sila să se mai desfășoare jocurile festive, a căror întrerupere religia lor o socotea un mare păcat în fața zeilor. Dar, fiindcă cele douăsprezece seminții etrusce au dat înțietate unei alte persoane în funcția de preot, regele s-a supărat și și-a retras din mijlocul spectacolelor toți artiștii³ și concurenții, care în mare parte erau sclavi de-ai săi.

Toate aceste seminții, care țineau mai mult ca alții la păstrarea neîntinată a datinelor și obiceiurilor lor, fiindcă etruscii erau meșteri în sărbătorirea lor cu alaiul și pompa cuvenită, au hotărît să nu mai acorde nici un fel de ajutor veienților, cîtă vreme vor avea în fruntea lor un rege. Vestea acestei hotărîri comune a fost însă tănuită de toată lumea, temîndu-se de rege. De aceea, oricare dintre locuitorii veienți se încumeta să aducă o asemenea știre, era îndată învinuit că e cap de răscoală și nu aducătorul unei știri fără însemnătate. Romanii, cu toate că erau la curent cu veștile că în restul Etruriei domnește liniște, fiindcă ceca ce făcuse și cum se purta regele din Veii se dezbătea în adunările tuturor etruscilor, totuși, pentru a preîntîmpina orice surpriză, și-au pregătit așa fel lucrările de împresurare, prevăzîndu-le cu întărituri și cu parapete și în față, și în spate, încît să poată face față atît atacurilor dinăuntru cetății Veii, cît și pentru a zădărnici eventualele ajutoare care ar veni din restul Etruriei.

II Comandanții romani însă nădăjduiau mai mult în rodnicia împresurării decît în izbîndirea prin asalt. De aceea, fiindcă fruntașii plănuseră să ducă mai departe războiul și în timpul iernii, în pofida vitregiei ei, s-au început pregătirile instalării în tabăra de iarnă⁴, măsuri noi pentru ostașul roman. Tribunii poporului, care de multă vreme nu mai găseau pricină de a reinnoi atacurile împotriva patricienilor, după ce au prins de veste ce plănuesc comandanții romani, au început din nou să întărite poporul în adunări.

„Din această pricină, spuneau ei pretutindeni, au născocit patricienii basmul cu solda⁵ ostașilor. Aristocrații nu s-au înșelat cînd au afirmat că acest dar al nobilimii va fi pentru popor ca o pîine cu coaja rumenită și cu miezul otrăvit. Prețul cu care poporul și-a vîndut libertatea sa este acesta: tineretul roman a fost îndepărtat pe vecie, ca într-un surghiun forțat, și de Roma, și de republică, astfel încît să nu mai plece de pe front nici măcar în vremea iernii, și nici într-un alt anotimp, spre a-și mai vedea și casele și pe ai lor. Crede poporul că altul ar putea fi temeiul prelungirii fără întrerupere a serviciului militar? Oricît vor căuta, nu vor afla decît că aris-

toacă suge vlaga numerosului tineret, care reprezintă toată tărnia poporului roman, nelăsându-l să-și vadă de rosturile și de interesele sale. În afară de aceasta, tineretul poporului roman va fi cu mult mai vlăguit și mai obidit decât veienții împresurați, fiindcă de bună seamă, aceștia din urmă vor petrece iarna sub acoperământul caselor lor, la adăpostul unor strașnice ziduri și metezeze, fiind sprijiniți și ocrotiți și de pozițiile naturale ale cetății lor. Ostașul roman, dimpotrivă, trudit de atâtea sforțări pentru lucrările neîntrerupte, va fi stors de puteri, și pe deasupra istovit și de vifornițele care-l vor încremeni, și de ninsoarele care se vor așterne peste trupul-i, dîrdîind sub pieile cortului, nelăsînd deoparte armele nici măcar în vremea iernii, cînd încetează toate războaiele, și pe mare, și pe uscat. Ceea ce au născocit tribunii militari, creînd din nou o eră de tiranie împotriva vieții și intereselor poporului roman, n-au îndrăznit s-o scornească nici măcar regii, nici acei trufași consuli, înainte de a se înființa puterea tribuniciană, n-a iscodit-o nici acel faimos dictator⁶ de tristă amintire. N-au împins această robie atît de departe nici cei mai urîți dintre cîrmuitori, decemvirii, așa fel încît serviciul militar să dănuie de-a pururi. Atunci ce-ar putea să mai născocescă acei faimoși consuli sau dictatori, care și-au îngăduit să se poarte cu atîta sălbăticie și cruzime, la adăpostul puterii cu care erau investiți? De bună seamă poporul roman își merită pe deplin soarta. În rindurile unei cete de opt tribuni militari n-a fost loc măcar pentru un singur reprezentant al poporului. Mai înainte, tribunii poporului au dus o îndrîjită luptă cu patricienii pentru a împlini numărul legal, alegînd numai trei dregători obișnuiți, și acum vor porni opt candidați deodată în cursă. Însă din toată ceata asta a concurenților, la cîrma statului nu va ajunge nici un om al poporului, care, dacă n-ar face altceva, măcar atît să le amintească colegilor săi: că ostașii romani sînt cetățeni slobozi, nu sclavi și că s-ar cuveni ca la căderea iernii să fie aduși fără întîrziere la casele și vetrele lor, și că trebuie să li se dea învoire și concedii măcar într-un singur anotimp, spre a-și vedea părinții, copiii și soțiile lor, pentru a se bucura și ei de libertate și pentru a-și alege pe mai marii lor de la cîrma țării“.

Tribunii, care rosteau cu glas tare asemenea învinuiri, și-au găsit însă numaidecît nașul, într-un potrivit care nu s-a lăsat mai prejos. Acesta era tribunul militar Appius Claudius, pe care colegii săi l-au lăsat la Roma cu însărcinarea de a înăbuși ațîțările tribunilor poporului. Acesta era un vulpoi bătrîn, destul de încercat în luptele cu tribunii poporului, încă din tinerețe. S-a amintit la timpul potrivit cum Appius a fost cel care a dat peste cap puterea tribuniciană, izbutind prin urzeli să ademenească de partea patricienilor pe unii dintre tribunii poporului, prin împotrivirea celorlalți tribuni.

III Appius, care era înzestrat de la natură cu o minte ascuțită și era și un mare meșter al cuvîntului, a rostit următoarea cuvîntare:

„Cetățenil Dacă voi, în trecut, ați stat vreodată în cumpănă să credeți din ce pricină au fost tribunii poporului ațîțătorii răscoalelor, și dacă ei într-adevăr au fost susținătorii cauzei voastre sau a intereselor lor proprii, ei bine, eu am izbutit să mă conving pe deplin în cursul acestui an de adevăr, alungînd umbra oricărei îndoieli. Mă bucur că în sfîrșit ați pus și voi capăt unei rătăcirii atît de îndelungate, și că această rătăcire s-a curmat, spre fericirea voastră, și de aceea vă urez noroc și vouă, și republicii, în numele vostru. Mai e cineva în rîndurile voastre care să se îndoiască de faptul că tribunii poporului au fost porniți cu atîta înverșunare împotriva patricienilor, nu pentru așa-zisele nedreptăți suferite de voi de pe urma patricienilor, dacă au existat cumva asemenea nedreptăți vreodată, ci numai din pricina acestei dărnicii a aristocrației față de popor, în urma faptului că patricienii au hotărît să se acorde răsplata în bani ostașilor pentru timpul slujit sub drapel? De ce credeți voi că s-au temut ei atunci, sau de ce spumegă ei de turbare astăzi dacă nu pentru motivul că prin înfăptuirea unirii, armoniei și solidarității între clase⁷ se va năruî în primul rînd puterea tribunilor? Ca niște hîrbari nepricepuți și necinstiți, acești tribuni își caută de lucru; ei vor cu tot dinadinsul ca republica să fie mereu roasă de cîte o molimă, pretextînd că sînt vraci pricepuți și în stare s-o vindece, însă cu ajutorul vostru. Haideți și spuneți odată drept,

tribuni! Ce faceți voi? Apărați poporul sau luptați împotriva lui? Susțineți drepturile și cauza poporului sau sînteți vrăjmașii celor care-și fac datoria pe front? Sau vreți să spuneți că din tot ce fac patricienii, fie că e în interesul, fie că e împotriva intereselor poporului, vouă nu vă e nimic pe plac? Așa cum stăpîinii își opresc pe sclavii lor să aibă de-a face cu alți oameni străini, obligîndu-i pur și simplu să nu facă nimănui nici rău, nici bine, la fel și voi zăgăzuiți orice fel de legături de apropiere între patricieni și popor. Cereți ca nici noi să nu atragem poporul de partea noastră prin blîndețe, bunăvoință și dărnicie, și nici poporul să nu asculte de cuvîntul nostru sau să ni se supună nouă. Vă rog să-mi spuneți deschis: n-ar fi fost de datoria voastră, nu mai vorbesc de datoria cetățenească, ci de datoria de om, să priviți cu ochi buni și să întrețineți din răspuțeri această apropiere dintre cele două clase, făcînd să crească bunăvoința și îngăduința aristocrației față de plebe, și respectul și supunerea plebei față de aristocrație? Dacă s-ar înfăptui de-a pururi această armonie și solidaritate a întregului popor, cine ar îndrăzni să tăgăduiască faptul că această putere a poporului roman nu va fi în scurtă vreme cea mai mare în sînul tuturor popoarelor vecine?

IV Eu voi arăta, mai la urmă, cît de folositoare și mai ales cît de trebuincioasă a fost această hotărîre a colegilor mei de a nu îndepărta armata romană de la zidurile cetății Vei înaintea de încheierea operațiunilor militare. Acum însă voi spune cîteva cuvinte despre condițiile celor care sînt înrolați sub drapel. Sînt convinși că această cuvîntare va putea fi găsită potrivită și îndreptățită nu numai de voi înșivă, aici în locul adunării, ci chiar de ostașii din această tabără, care vor fi de aceeași părere cu mine. Temciul acestei cuvîntări nu e scornit din capul meu, și nici nu susțin ceva împins de nevoie, ci mă leg numai de cele ce afirmă potrivnicii.

Așa, de pildă, tribunii plebei declară că nu trebuie să se dea solde ostașilor, fiindcă nici în trecut nu s-au mai dat vreodată. Dar cum pot să fie ei atît de porniți împotriva acestei măsuri prin care li se oferă foloase mai mari acelor ostași care sînt supuși unor sforțări neobișnuite și au însărcinări mai grele

de îndeplinit? Niciînd și niciunde nu există faptă fără răsplată și trudă fără câștig, după cum nu trebuie să existe nici câștig fără muncă și trudă⁸. Munca și plăcerea, deși atât de deosebite prin firea lor, sînt totuși legate între ele printr-o firească împletire⁹.

Înainte vreme, ostașului îi venea tare greu că era nevoit să slujească sub drapel pentru apărarea patriei, pe cheltuiala sa proprie. Totuși era bucuros că o bună bucată de vreme rămîne acasă ca să-și lucreze ogorul său și se străduia să agonisească ceva, pentru nevoile sale și ale familiei, și pentru vreme de pace, și pentru vreme de război. Negreșit că ostașul acum se bucură că republica, recunoscîndu-i și bizuindu-se pe vitejia lui, îl răsplătește pentru jertfa sa, iar el cu voioșie își primește solda. De aceea se cuvine să rabde cu inima împăcată, dacă va fi nevoie ca el să rămînă ceva mai multă vreme departe de casa și gospodăria sa, de vreme ce nu mai e împovărată cu o nouă sarcină, ci tocmai dimpotrivă. Cum adică? Dacă statul îi cere ostașului socoteală în această privință, nu-i poate spune acestea pe bună dreptate; dacă tu îți primești solda pe o durată de un an întreg, slujești și tu republica tot pe un an întreg? Sau de cuviință că e drept să iei solda pe timp de un an întreg, și în schimb să slujești sub drapel timp de șase luni? Cetățeni, fără voia mea vă țin în loc cu această parte a cuvîntării mele, însă așa stau lucrurile cu ostașii, acum cînd primesc soldă.

De aceea, noi vrem să discutăm cu concetățenii noștri, așa cum e drept să vorbim, în numele patriei, ca și cum ea ni s-ar adresa nouă; altminteri, nu s-ar fi convenit să mai pornim acest război; sau, de vreme ce l-am pornit, să-l desfășurăm mai departe, în numele obrazului și demnității poporului roman, și să-i punem capăt cît mai repede. Sînt convîns că războiul acesta se va sfîrși, dacă ne vom grăbi și dacă vom depune ultimele eforturi, ca să-i răpunem pe veienții asediați. Eu sînt încredințat că nu vom pleca de la Veii înainte de a ne împlini nădejdea că vom cuceri această cetate vrășmașă. Dar, în numele cerului, chiar dacă n-ar fi un alt temci, tot ar trebui să ne gîndim că înseși ticăloșiile săvîrșite împotriva noastră ne silesc să stăruim pînă la capăt.

Cîndva, timp de zece ani, toată Grecia a asediat Troia, numai din pricina unei femei¹⁰; și cît de departe se găseau toți de patria și casele lor! Ce depărtare, peste cîte țări și mări! Și noi ne zărlim și ne burzuluim că avem de îndurat greutățile unui asediu, vreme de un an, și numai la douăzeci de km de patrie, aproape în văzul orașului nostru! Și aceasta, ca și cum pricina acestui război ar fi floare la ureche și n-ar fi destul zbuciumul și durerea care, în chip îndreptățit, ne împinge să stăruim pînă la capăt. De șapte¹¹ ori s-au ridicat veienții cu război împotriva noastră! Niciodată ei nu și-au respectat credința și îndatoririle în timp de pace! De mii de ori ne-au pustiit ogoarele noastre! Ei au fost aceia care au silit pe fidenai să ne trădeze! Tot ei ne-au ucis coloniștii noștri din acest oraș! Veienții au fost sfătuitoarii nelegiuitului măcel al solilor noștri, în pofida dreptului ginților! Au vrut să asmută întreaga Etrurie împotriva noastră! Urzesc mai departe și azi uneltiri împotriva noastră! Puțin a lipsit de a nu se mînji în sîngele unei noi crime, cînd au vrut să ne măcelărească acum în urmă pe solii noștri, trimiși la ei pentru a le cere socoteală și despăgubiri.

D Și cu neamul acesta blestemat se cuvine să purtăm un război, noi arătîndu-ne înțelegători, iar ei tărăgănîndu-l pînă ne ies ochii? Dacă pe noi ne însuflețește această ură, în schimb pe voi vă lasă reci? Spuneți, rogu-vă!

Cetatea Veii¹² a fost înconjurată cu un val strașnic de lucrări de împresurare, datorită cărora vrăjmașul e prins ca într-o cursă între zidurile cetății sale. Veienții nu și-au mai lucrat de mult ogoarele, iar țarinile muncite de ei au fost pustiite de furia războiului. Dacă retragem armatele noastre, cine e acela care se îndoiește că veienții, nu numai aprinși de dorința de a se răzbuna împotriva noastră, dar și siliți de lipsuri și nevoi, nu se vor năpusti din nou asupra țării noastre ca să ne jefuiască rodul ogoarelor noastre, de vreme ce și le-au pierdut pe ale lor?

Cu planul acesta nu numai că amînăm războiul, ci îl atragem între fruntariile țării noastre. Ce? Deodată îngrijorați, tribunii plebeilor vor să știe cu tot dinadinsul cum stau lucruri-

rile cu acești ostași, deși acești preacumsecade susținători ai poporului vor să le smulgă din mână sumele de bani rezultate din soldele primite? Ei bine, ostașii armatei romane au săpat un șanț și au construit un șir de lucrări de împresurare, o operă uriașă care a costat multă trudă și osteneală în jurul unei bucăți foarte mari de teren. La început au ridicat mici întărituri, ici și colo, și în urmă, mărimdu-se efectivele armatei, le-au îndesit și mai mult. Au făcut lucrări de fortificații, nu numai îndreptate cu fața către oraș, ci și către Etruria, pentru cazul că neamurile etrusce ar intenționa să le trimită ajutoare. Ce să mai vorbesc de turnurile de asalt¹³, de broaștele țestoase¹⁴ și de toate lucrările, pregătirile și măsurile impuse de acest război de asediu? După ce s-a cheltuit atîta trudă și s-a risipit atîta energie și după ce s-a ajuns pînă la capăt cu aceste grele lucrări, acum sînteți de părere să le părăsim, pentru ca la vară să le începem din nou, storcîndu-ne iarăși de vlagă, pentru ca s-o luăm mereu de la capăt și să tărăgănim războiul la nesfîrșit? Oare nu costă mult mai puțin să păstrăm ceea ce am făcut cu trudă și nu trebuie să continuăm lucrările începute și să le desăvîrșim ca să scăpăm odată de grijă?

De bună seamă, orice treabă și orice acțiune întreprinsă este mai scurtă, dacă se stăruie și se merge pînă la capătul¹⁵ ei. În schimb, nădejdiile de biruință vor fi mai slabe dacă vom întrerupe strădaniile. Vorbesc acum de această lucrare și de timpul irosit. Ne dăm noi seama ce primejdii vom avea de înfruntat dacă tărăgănim lucrările, acum, în faza hotărîtoare a războiului? Oare adunările atît de dese ale popoarelor Etruriei ne îngăduie să trecem cu vederea că ele se fac în scop de a se pregăti să trimită ajutoare veienților? Așa cum stau lucrurile astăzi, populațiile etrusce sînt pornite și îi urăsc pe veienți, spunînd că nu vor trimite nici un sprijin cetății Veii. Din partea lor, putem să cucărim cît poftim cetatea Veii.

Dar cine ne poate asigura că va dăinui această stare de spirit, dacă se va prelungi războiul? Cu cît vom tărăgăni acest război, cu atît vor cutreiera și solii veienților toate orașele și ținuturile Etruriei. Răgazul pe care-l vom oferi veienților va fi în măsură să schimbe în întregime situația, fiindcă s-ar putea ca

noroadele Etruriei să uite pricina pentru care s-au simțit jignite, anume, alegerea regelui veienților, putîndu-se întimpla, fie și cu încuviințarea cetății, ca populațiile etrusce să-și schimbe sentimentele față de Veii, fie chiar prin voința regelui însuși, care n-o să pregete să se împotrivească salvării patriei sale, crampotîndu-se să rămînă mai departe pe tron.

Băgați de seamă, cîte greutăți avem, cît de nefolositoare și cît de păgubitoare sînt asemenea hotărîri: pierderea lucrărilor împresurării întreprinse cu atîta trudă și jertfe, primejdia amenințătoare a pustiirii teritoriului țării noastre, și, în sfîrșit, războiul cu toate neamurile etrusce, așitate și chemate în ajutorul lor de veienți. Tribuni ai plebei! Îndemmurile voastre, dacă ar fi să le cîntărim, s-ar asemăna într-adevăr cu sfaturile pe care cineva le-ar da unui bolnav, care, ca să se însănătoșească cît mai repede, trebuie să se apuce în timpul îngrijirii ca să se îndoape dintr-o dată cu mîncare și băutură cît mai multă, ca să descopere pînă la urmă că și-a lungit boala și și-a făcut-o, poate, de nevindecat.

VI Dar pe toți zeii din cer, chiar dacă nu ne-ar privi cîtuși de puțin acest război, este și în interesul păstrării disciplinei militare ca soldatul nostru să se deprindă nu numai să se bucure de victoria cîștigată, ci, dacă războiul merge ceva mai încet, ostașul să nu se posomorască la chip și să-și piardă toate speranțele de biruință. Dacă acest război nu s-a putut sfîrși în timpul campaniei de vară, nu trebuie să preîntîmpinăm vitregia unei ierni, așa cum fac păsările călătoare, care, cum dă toamna, pornesc în zbor spre a-și căuta țări mai calde pentru acoperămint și adăpost. Vă rog să-mi spuneți: nu sînt oameni pe care patima vînațoarei îi mină peste toate coclaurile din munți și din pădure, pe orice vreme, fie pe promoroacă, fie pe ninsori? Adică noi nu vom fi în stare să înfruntăm greutățile războiului, dovedind acea putere a răbdării pe care o avem în mod obișnuit, cînd e vorba de plăceri și desfătări? Oare credem noi că trupurile ostașilor noștri sînt atît de fleșcăite și sufletele atît de moleșite, încît nu pot îndura măcar o singură iarnă în tabără și nici sta departe de casele lor?

Oare se văicăresc soldații noștri ca și cum ar fi siliți să ducă un război naval, fiind nevoiți să ocolească furtunile și să respecte anotimpul pentru navigație, și de aceea nu sînt în stare să suporte nici arșița și nici frigul? De bună seamă cred că dacă cineva le-ar aduce această muștrare ostașilor noștri le-ar crăpa obrazul de rușine. Soldatul trebuie să se străduiască să dea dovadă de curaj bărbătesc și răbdare, și cu sufletul, și cu trupul, și că e în stare să lupte iarna la fel ca și vara.

Să-și aducă bine aminte tribunii că strămoșii noștri nu le-au lăsat lor moștenire moleșeala și șederea cu brațele încrucișate. Puterea de azi a Romei n-a fost înfăptuită de ei stînd la umbră și sub acoperămîntul caselor. În numele vitejiei luptătorilor noștri, în numele vredniciei și numelui de roman, nu trebuie să aveți sub ochii voștri numai cetatea Veii și războiul de acum, ci să vă gîndiți că vor mai fi, poate, și alte războaie, și că faima Romei va dăinui și în viitor, cu prilejul altor ciocniri cu alte noroade. Oare credeți că au puțină însemnătate diferitele păreri care ar rezulta în urma acestor discuții?

Vreți mai degrabă ca vecinii să vadă în noi, romanii, un popor de care să nu se teamă nici o cetate străină, pentru că a izbutit să zădărnicească în cel mai scurt timp primul atac împotriva ei? Oare spaima dușmanului în fața numelui de roman nu rezultă numai din convingerea că armata romană nu poate fi clintită din locul său, că ostașul roman nu plesnește de plictiseală, chiar dacă asediul durează prea multă vreme, că ostașul roman nu se pierde cu firea în fața vitregiei iernii, stînd în jurul cetății împresurate? Nu știu toate noroadele că romanul nu cunoaște alt sfîrșit al războiului decît biruința? Și că războiul nu se desfășoară și nu se curmă numai cu ajutorul avîntului, ci mai degrabă prin puterea răbdării?¹⁵

Aceste două însușiri sînt trebuincioase nu numai în orice fel de operațiuni militare, ci mai ales cu prilejul asedierii cetăților. Cele mai multe din orașe nu pot fi înfrînte din pricina fortificațiilor și pozițiilor naturale, greu de cucerit. De aceea foametea, setea, lipsurile îndelungate și rugina vre-

mii le dau gata și le îngenunche cînd nu te aștepți, așa cum se va întîmpla și cu Veii, care negreșit va cădea în mîinile noastre; afară de cazul că tribunii poporului roman vor sări în ajutorul vrăjmașului și că veienții vor găsi la Roma sprijinul pe care zadarnic îl cer noroadelor etrusce. Ce credeți că doresc veienții din toată inima, decît să vadă că Roma noastră e bîntuită de răscoale, și frămîntări, și dezbinări, și că tabăra romană s-a molipsit de aceeași molimă? În schimb dușmanii dovedesc că au și cap și un deosebit simț al măsurii, de vreme ce nu s-au pierdut cu firea din pricina lungului asediu și a tiraniei regelui, nedînd nici un semn de neliniște. Veienții nu s-au tulburat cîtuși de puțin că noroadele etrusce le-au refuzat ajutorul. La veienți, oricine va stîrni tulburări va fi dat pierzării, fără doar și poate! La veienți nu-i e îngăduit nimă-nui să spună, fără a fi pedepsit, ceea ce voi fără nici o teamă îndrăzniți să roștiți în gura mare. Veientul care-și părăsește drapelul sau pleacă din postul său este condamnat la moarte și executat prin lovituri de vergi¹⁶. La noi, însă, în Roma noastră, îi auziți pe tribuni¹⁷ că își îndeamnă ostașii să-și părăsească drapelul și să dezerteze din tabără, nu prin șoapte la urechea fiecărui soldat în parte, ci strigînd cu glas tare, în auzul întregii armate și în fața întregii adunări. V-ați obișnuit să executați cu suflet împăcat tot ce vă vorbește tribunul plebei, cu toate că vă îndeamnă să vă trădați patria și să vă năruiți republica, și, ademeniți și prinși în mreșile acestei puteri, lăsați să se ascundă în umbra ei toate fărădelegile din lume. A mai rămas numai atît: ca vorbele rostite aici, cu glas tare de tribunii plebei, să mai fie răspîndite și în rîndurile ostașilor, ca să le zăpăcească mințile, în așa fel încît să nu mai vrea să asculte de ordinele comandanților, fiindcă la Roma libertate înseamnă a nu respecta senatul, pe mai marii de la cîrma țării, legile, datinile strămoșești, așezămintele patriei și disciplina ostășească!¹⁸

VII Așa ținea piept Appius în adunările poporului tuturor tribunilor plebei. Și-n această vreme, în pofida oricărei așteptări, s-a aflat de o nenorocire întîmplată cu prilejul împresurării cetății Veii, dar care i-a ridicat și mai mult trecerea

și vaza lui Appius în ochii cetățenilor, și care a întărit și mai mult unitatea și solidaritatea întregului popor, și a înflăcărat și mai mult avîntul și zelul de a duce la bun sfîrșit asediul veienților. Căci, după ce lucrările de împresurare fuseseră împinse cît mai aproape de cetatea Veii, astfel încît puțin mai trebuia ca turnurile pe roate¹⁹ să fie alăturate de ziduri, în timpul nopții, deoarece romanii n-au mai supravegheat lucrările cu atenția cuvenită, ca în timpul zilei, deodată veienții au deschis poarta cetății, și un uriaș puhoi de oameni, dintre care un număr foarte mare era înarmat cu torțe aprinse s-a năpustit asupra lucrărilor de asediu și le-au pus foc. Pălălaia a mistuit într-un ceas și lucrările, și turnurile, și toată munca ostașilor romani, la care se trudiseră ei atît amar de vreme. Numeroși soldați romani și-au pierdut viața în para focului, luptîndu-se și cu vrăjmașul înarmat, și cu flăcările pe care zadarnic încercau să le stingă.

Cînd s-a auzit la Roma de această grozăvie, toți cetățenii au fost cuprinși de jale, iar senatul — de îngrijorare și de teamă că n-are să mai poată înăbuși revolta nici în tabără, nici în oraș, și că tribunii plebei au să sară în sus de bucurie și au să spună că republica a fost înfrîntă din pricina patricienilor. Deodată, un număr mare de cetățeni, admiși să facă parte din clasa cavalerilor, în urma recensămîntului, care nu primiseră cai din partea statului, au apărut pe neașteptate în fața senatului, după ce mai înainte ținuseră o consfătuire între ei. Dîndu-li-se voie să spună ce au de spus, ei au declarat că au hotărît să se înroleze ca voluntari²⁰, suportînd toate cheltuielile cu întreținerea cailor de călărie. După ce senatul le-a adus cele mai vii mulțumiri, ducîndu-se vestea despre isprava lor și în tot forul, și de-a lungul și de-a latul orașului, poporul a dat buzna în mare număr către senat:

„Acum e rîndul clasei poporului, care slujește sub drapel în formațiile pedestrimii, ca să-și facă datoria și să-și ofere serviciile peste rînd, ca voluntari. Toți sînt gata să pornească în marș fie spre Veii, fie spre oricare alt front. Dacă vor fi conduși spre Veii, declară că nu se vor întoarce de acolo pînă nu vor cuceri această cetate vrăjmașă!“

Atunci bucuria tuturor senatorilor n-a mai cunoscut margini. De astă dată însă n-au mai fost însărcinați anumiți dragători ca să li se aducă mulțumiri publice cetățenilor, ca în cazul cavalerilor. N-au fost chemați nici în senat, și nu li s-a răspuns nici din pragul senatului, ci fiecare senator, din imboldul inimii sale, își arăta bucuria, în văzul întregii mulțimi, de pe treptele înaltei clădiri a senatului, prin semne, fluturări de mâini și strigăte înspre cetățenii adunați în for. Senatorii spuneau: „Fericită cetate! Roma va fi de-a pururi neînfrântă! Veșnic va dăinui, prin înfăptuirea păcii și armoniei între toți cetățenii!“ Apoi îi laudau și pe cavaleri și ridicau în slăvi și poporul, strigând că sfântă va fi pentru ei această zi. Apoi senatorii mărturisiră deschis că într-adevăr instituția lor n-a fost la înălțime prin bunăvoința și recunoștința sa față de popor. Și senatorii, și poporul aveau ochii scăldați în lacrimi de bucurie.

În cele din urmă, senatorii au fost convocați într-o ședință extraordinară, cu care prilej au dat un decret prin care hotărâsc: „Tribunii militari sînt însărcinați să aducă mulțumiri publice în adunarea poporului, și pedestrimii, și cavaleriei; să vestească pe toți cetățenii că senatul își va aminti întotdeauna de credința lor față de patrie. De asemenea, mai hotărâsc ca toți acești voluntari, înrolați sub drapel, în afară de strigările obișnuite, să-și primească solda din vistieria statului“. La rîndul lor, și cei din cavalerie au primit anumite sume de bani pentru întreținerea cailor. Aceasta a fost prima oară cînd și cavaleria a primit soldă.

Armata de voluntari romani a pornit în marș către Vei, refăcînd toate întăriturile pierdute și desăvîrșind și noile lucrări. Și din Roma aprovizionarea sosea cu mai mare sîrg ca înainte, avîndu-se grijă ca această armată, alcătuită din suflete atît de alese și de devotate patriei, să nu ducă lipsă de nimic din cele trebuincioase bunului trai.

VIII Și în anul următor²¹ au fost aleși tot tribuni militari cu putere consulară. Aceștia erau următorii: C. Servilius Ahala, ales pentru a treia oară, A. Servilius, L. Virginius, Q. Sulpicius, A. Manlius, pentru a doua oară, și M. Sergius,

pentru a doua oară. Pe cînd toată lumea își îndreptase grijile către războiul de la cetatea Veii, tribunii militari au trecut cu vederea nevoile garnizoanei romane din fortăreața Anxur²², ai cărei ostași plecaseră în concediu, și unde, în schimb, intraseră o sumedenie de volsci în chip de negustori. Aceștia i-au dat pe romani pe mîna trădătorilor, care au venit repede de hac ostașilor însărcinați cu paza porților. Din rîndurile garnizoanei romane au căzut prea puțini romani, deoarece, în afară de bolnavi, toți erau plecați pe la tîrguri și prin satele învecinate, ocupîndu-se cu tot felul de negustorii.

N-au mers lucrurile mai bine nici la Veii, care era grija de căpetenie a tuturor cîrmuitorilor statului, precum și a întregului popor, pentru că înșiși comandanții erau mai învrăjbiți între ei decît împotriva dușmanului. Acest război a căpătat proporții și din pricină că pe neașteptate au sărit în ajutorul veienților și capenații²³, și faliscii²⁴. Aceste două noroade ale Etruriei, aflîndu-se în vecinătatea cetății Veii, erau încredințate că după înfrîngerea veienților vor veni ele la rînd ca să fie atacate de romani, cît de curînd. Faliscii se credeau cei mai amenințați de romani, fiindcă se amestecaseră în războiul de mai înainte cu fidenaii. Amîndouă noroadele și-au trimis unii altora împuterniciți și s-au obligat prin jurămint să intervină pe neașteptate în sprijinul veienților, și de aceea romanii s-au trezit peste ei cu cele două armate. Din întîmplare, tocmai tribunul militar M. Sergius comanda operațiunile militare în acea regiune. Atacul dat prin surprindere de falisci și capenați asupra taberei romane a stîrnit o mare panică în rîndurile romanilor, care crezuseră că au năvălit peste ei, cu forțe uriașe, toate neamurile din Etruria. Aceste știri au trezit și pe veienții din oraș. Și astfel, tabăra romană, prinsă ca între două focuri, a fost asaltată și din spate, și din față; romanii, fiind nevoiți să intervină fără întrerupere în toate părțile, cînd ici, cînd colo, n-au mai fost în stare să zădărnicească ieșirea veienților, prin atacurile date împotriva meterezelor și parapetelor lor, nici să-i stăvilească prin întărirurile lor, și nici să se apere împotriva dușmanului dinafară. Aveau totuși o singură nădejde: intervenția neîntîrziată din partea sectorului roman unde erau

forțe mai mari, pentru ca unele regiuni romane să poată face față atacurilor dezlănțuite din afară de falisci și capenați, iar altele să zădărnicească încercările de despresurare a veienților.

Însă comandantul suprem al taberei era Virgilius, înverșunat împotriva lui Sergius, pe care îl pizmuia din motive personale. Cu toate că Virgilius fusese încunoștințat asupra situației și știa că cele mai multe din redute și metereze erau atacate, că dușmanul a trecut peste parapetele sale și că năvălește asupra lui Sergius din ambele fronturi, și-a ținut pe loc armata sa, fără să facă nici un fel de mișcare. Spunea pretutindeni că dacă colegul său are nevoie de ajutor, n-are decît să i-l ceară, fiindcă el nu se va codi să-i trimeată. Însă îngîmfarea lui Virgilius era deopotrivă cu încăpățînarea lui Sergius, care, ca să nu se vadă că împrejurările vitrege l-au silit să ceară ajutor de la potrivnicul său, a preferat să fie înfrînt de vrăjmașul din afară, decît să învingă cu ajutorul concetățeanului său.

Ostașii romani, prinși între cele două fronturi, au fost pisați vreme îndelungată. În cele din urmă, și-au părăsit pozițiile, cu întărituri cu tot; o parte din ei, cei mai puțini la număr, s-au îndreptat către tabăra cea mare, iar cei mai mulți au pornit sub comanda lui Sergius, spre Roma. Cum aici toată vina precumpănca în partea lui Virgilius, senatul a hotărît rechemarea lui la Roma, lăsînd ca locțiitor în fruntea taberei pe legași. Această întîmplare a fost dezbătută în fața senatului, unde toți tribunii militari s-au făcut de rîs, aruncîndu-și unul altuia vorbe de ocară. Prea puțini din ei se sinchiseau de apărarea și salvarea republicii, deoarece cei mai mulți își susțin au omul lor, după vază, influența și interesele care îi legau de ficcare.

IX Fruntașii patricienilor, fără să mai cerceteze dacă această înfrîngere rușinoasă suferită de romani s-a întîmplat fie din greșeala comandanților, fie că n-au avut noroc în acest război, au hotărît următoarele: „Să nu se aștepte pînă cînd se împlinește sorocul noilor alegeri, ci, fără întîrziere, să se purcedă la altele noi, pentru ca noii tribuni militari să intre în funcție la întîi octombrie“.

Fiindcă majoritatea senatului își însușise această părere, ceilalți tribuni militari n-au mai îndrăznit să se împotrivescă. În schimb, Sergius și Virginius, de care senatul se căia că i-a avut la cîrma republicii în cursul aceluși an, la început au cerut iertare pentru rușinea suferită, în urmă însă au spus că ei se împotrivesc decretului senatului. Mai mult, au declarat că ei nu vor ieși din dregătorie înainte de 1 decembrie, ziua intrării oficiale în funcție a autorităților. Tribunii poporului, care stătuseră de nevoie liniștiți în răstimpul cît se închegea armonia și unirea tuturor cetățenilor, mai ales cînd cetatea culesese izbînză, s-au năpustit acum amenințatori asupra tribunilor militari, spunîndu-le că dacă nu se vor supune autorității senatului vor da porunci să fie puși în lanțuri și duși la închisoare²⁵. Atunci C. Servilius Ahala, tribunul militar, a spus următoarele:

„Cît vă privește pe voi și amenințările voastre, tribuni ai poporului, eu oricînd sînt gata să le înfrunt, fiindcă îmi dau seama că voi nu aveți acest drept să tăbăriți asupra noastră, și să faceți numai pe grozavii. În primul rînd și noi sîntem pe deplin convinși că ar fi o nelegiuire din parte-ne să ne împotrivim autorității senatului. În al doilea rînd, căutați-vă de treabă și nu mai puneți și voi paie pe foc! Nu vă mai amestecați în aceste neînțelegeri dintre noi și nu ne mai stropiți cu ocări! Colegii mei sau vor îndeplini porunca senatului sau, dacă se încapățînează să rămîna neînțelegători și îndărătnici, eu voi numi îndată un dictator, care îi va sili să iasă din dregătorie“.

Intervenția la timp a lui Servilius Ahala prin această cuvîntare a stîrnit aprobarea tuturor senatorilor. Toți se bucurau că, fără să mai fie nevoie de amenințările puterii tribuniciene, s-a găsit o cale mai bună pentru a-i îndupleca pe acești dregători, care în urma hotărîrii luate în comun în senat au ținut alegerile pentru noii tribuni militari, ce-aveau să intre în funcție la 1 octombrie; iar ei au ieșit din dregătorie înainte de această dată.

X În timpul tribunilor²⁶ militari investiți cu putere consulară L. Valerius Potitus, a patra oară, M. Furius Camillus, a doua oară, M. Aemilius Mamercinus, a doua oară, Cn. Cor-

nelius Cossus, a doua oară, C. Fabius Ambustus și L. Iulius Iulus s-au petrecut multe evenimente și în țară, și pe frontul de luptă.

În vremea aceasta s-au desfășurat numeroase războaie, și la Veii, și la Capena, și la Falerii și cu volscii, unde s-a recucerit din mîna vrăjmașilor cetatea Anxur. La Roma s-au depus sforțări deosebite și pentru mobilizarea armatei, și pentru strîngerea dărilor. Și în sînul colegiului tribunilor poporului au fost frămîntări pentru alegerea de noi tribuni în locurile rămase vacante. Afară de acestea, două mari procese intentate celor doi tribuni militari care fuseseră în funcție puțin mai înainte au stîrnit mare vîlvă.

Prima grijă a noilor tribuni militari a fost mobilizarea armatei. Au fost chemați sub drapel nu numai contingentele tinere, ci și cele vechi au fost obligate să răspundă la strigări, fiind încadrate în unități însărcinate cu paza cetății. Cu cît creșteau efectivele armatei, cu atît era nevoie de sume mai mari de bani pentru plata soldelor. Cetățenii din unitățile care rămîneau pe loc în Roma nu voiau să mai plătească dările, spunînd că ei sînt siliți, pe de o parte, să apere cetatea cu arma în mînă, și pe de altă parte, să facă și tot felul de lucrări și de slujbe pentru republică. Aceste greutăți destul de mari prin firea lor, tribunii poporului într-adins le umflau și ca să pară și mai de nesuferit poporului, întreținînd în adunări o atmosferă de învrăjpire tot mai aprinsă. Astfel, ei aduceau învinuiri patricienilor spunînd: „de aceea aristocrația a hotărît să plătească soldă ostașilor, pentru ca tot poporul să fie subjugat; o parte din cetățeni sînt înrolați sub drapel, iar ceilalți obligați să plătească dări. De trei ani de zile se duce un singur război, și într-adins se desfășoară rău, pentru ca să dăinuie cît mai multă vreme. S-au recrutat cu prilejul unei singure mobilizări contingente pentru efectivele a patru armate, pentru patru războaie, fiind încorporați laolaltă și copiii, și bătrînii. De astă dată, războiul se duce fără deosebire de anotimp, și vara, și iarna, încît bietul popor nu mai are răgaz și tihnă niciodată. Poporul a ajuns acum cu cuțitul la os, din pricina dărilor impuse peste puterile lor; cetățenii istoviți de atîta trudă, sleiți de vlagă, din pricina sîngelui scurs din răni, și, în sfîrșit, îm-

bătrîniți înainte de vreme, cînd se întorc acasă își găsesc ogoarele înțelenite și gospodăriile în paragină, din pricina îndelungatei lipse de acasă a locuitorilor. Și pe deasupra, tot ei să mai plătească și dările din bruma de gospodărie atît de greu lovită? Cetățenii sînt îndatorați să înapoieze înmiit republicii nenorocita lor de soldă, de parcă ar fi împrumutat bani cu camătă“.

În răstimpul mobilizării și încasării dărilor, poporul fiind nemulțumit de apăsătoarele probleme ale republicii, cu prilejul alegerilor de tribuni ai plebei nu a fost cu puțință ocuparea tuturor locurilor din colegiu. De aceea, patricienii au dus o luptă îndîrjită ca în locurile vacante să fie aleși tribuni ai poporului din rîndurile lor. Fiindcă n-a fost cu puțință așa ceva, pentru a face să cadă legea Trebonia²⁷, patricienii s-au străduit atunci ca să fie aleși ca tribuni ai poporului uneltele patricienilor C. Lacerius și M. Acutius, neîndoios, cu sprijinul nobilimii.

XI Întîmplarea a făcut ca în anul²⁸ acela să fie tribun al poporului Cn. Trebonius, care se credea îndreptățit, prin numele și familia sa, să păstreze neștirbită moștenirea legii Trebonia. Acesta îi învinuia pe aristocrați, spunînd că: „ei au răsturnat legea Trebonia, prin mijlocirea tribunilor militari, cînd au văzut că primele încercări ale patricienilor în acest scop fuseseră zădărnice de tribunii noștri. Numai în felul acesta patricienii au izbutit să-și vîre oamenii lor în colegiul tribunilor poporului, pe calea cooptării, și nu prin votul poporului, ci după bunul plac al nobilimii. Astfel s-a răsturnat în întregime situația, fiindcă am ajuns azi să avem în demnitatea de tribuni ai poporului, fie numai patricieni, fie numai slugoi de-ai lor. Acuma legile sfinte ale poporului sînt date peste cap și nimicite una cîte una, iar poporului îi e smulsă din mîină puterea tribuniciană. Vinovați sînt și patricienii, care au izbutit să stîrpească această putere poporului datorită înșelăciunilor întrebuițate de ei, dar și tovarășii lor de tribunat, prin ticăloasa lor trădare“.

Fiindcă clocoteau de ură nu numai patricienii, ci și tribunii plebei, atît cei cooptați în rîndurile lor, cît și cei care aprobaseră această măsură, din sînul colegiului s-au ridicat trei tribuni ai poporului: P. Curiatius, M. Metilius, și M. Minucius, care, fiind îngrijorați de situația lor, au tăbărît asupra lui

Virginus și lui Sergius, tribunii militari ai anului trecut. Împotriva acestora s-a revărsat toată revolta plebeilor în ziua hotărîtă pentru judecata lor, cînd s-a spus:

„Asupra acestor tribuni militari cade vina mobilizărilor, a înființării dărilor de război, a prelungirii stagiului militar, precum și povara acestui război care nu se mai sfîrșește. Din pricina lor a suferit poporul roman dezastrul de la Veii. Din pricina lor, fiecare cetățean își are doliul și jalea în casă, prin pierderea copiilor, fraților, rudelor și prietenilor. De aceea atrag atenția poporului, care e singurul îndreptățit să dea celor doi vinovați pedeapsa cuvenită după drept și după lege, pentru răul și neajunsurile suferite și de stat, și de fiecare cetățean în parte. Virginus și Sergius sînt pricina tuturor nenorocirilor. Acuzatorul public nu le aduce mai multe învinuiri decît cele mărturisite de înșiși cei doi vinovați. Amîndoi sînt la fel de vinovați. Numai că fiecare din ei aruncă ponosul în spatele celuilalt. Virginus spune că Sergius e vinovat, pentru că a fugit, iar Sergius îi aruncă lui Virginus învinuirea că și-a trădat patria. La urma urmei, amîndoi au dreptate, fiindcă mințile amîndorura au fost la fel de înnegurate. Însă, de bună seamă, toate aceste grozăvii au fost puse la cale prin urzeala vicleană a întregului patriciat. Patricienii sînt aceia care au dezvăluit cei dintîi veienților locul pe unde să vină și să dea foc lucrărilor împresurării, în scopul de a prelungi războiul; acum, în urmă, tot ei au fost aceia care au trădat și predat și armata, și au lăsat în mîna faliscilor și tabăra romană. Patricienii se străduiesc din răspuțeri ca tineretul poporului roman să se irosească îmbătrînind la Veii, și astfel tribunii plebei să nu poată aduce la cunoștința poporului propunerile lor în legătură cu împroprietărirea și cu celelalte interese ale poporului, pentru ca să nu se poată ridica în ochii lui tribunii și nici să nu se poată împotrivi și zădărnici urzelile patricienilor prin prezența în Roma a tuturor cetățenilor. Sentința în judecata celor doi vinovați au dat-o dinainte și senatul, și poporul roman, și colegii săi de funcție: Virginus și Sergius au fost îndepărtați de la cîrma statului, printr-un decret al senatului; însă fiindcă refuzau să iasă din dregătorie, au fost siliți de colegii lor, sperîindu-i că se va recurge la dictator; la rîndul lui, poporul roman și-a

ales alți cîrmuitori, pe tribunii militari care au intrat în funcție, nu în ziua obișnuită, la 13 decembrie, ci îndată după alegeri, la 1 octombrie, deoarece republica nu putea sta în picioare cîtă vreme aceștia doi se găseau mai departe la cîrma ei. Cu toate acestea, cei doi vinovați, care au fost copleșiți pînă în gît de noianul fărădelegilor lor și condamnați înainte, acum se prezintă din nou în fața judecării poporului. Numai că de astă dată ei sînt încredințați că au scăpat de orice grijă și că au ispășit îndeajuns numai prin aceea că au ieșit din dregătorie cu două luni înainte de termen, devenind acum simpli cetățeni. Ei nu înțeleg că atunci numai atît s-a făcut: li s-a luat puterea din mîna, ca să nu mai facă rău mai departe republicii, însă uită că pedeapsa convenită nu și-au primit-o încă. Ei nu înțeleg aceasta, ca și cum puterea nu s-ar fi luat și din mîna celorlalți colegi ai lor, deși aceștia, de bună seamă, nu săvîrșiseră nici un rău. Să-și reamintească cetățenii numai stările lor sufletești pe care le-au avut cînd au îndurat proaspătul dezastru de la Veii, cînd și-au văzut armata pusă pe fugă, cînd le curgea sîngele din răni, cînd soldații se năpusteau înspăimîntați pe poarta taberei, ca să scape cu viață, și cînd învinuiau nu soarta sau pe vreunul din zeii din cer, ci pe acești comandanți. Tribunii plebei sînt încredințați că în adunarea de față nu-i cetățean care să nu rostească cele mai grozave blesteme în ziua acestei judecări, ca să se aleagă praful și pulberea de viața, casa și avutul lui L. Virginius și M. Sergius! Ei, ca tribuni ai plebei, nu sînt de loc mulțumiți că nu s-au folosit de dreptul și puterea lor, ca să-i dea pe cei doi vinovați pe mîna poporului, care s-a rugat zeilor să-i scape de acești ticăloși, dîndu-i pierzării, fiindcă le era îngăduit după lege, și se și cuvenea. Nici-odată zeii n-au ocrotit pe netrebnici! E de ajuns că le-a dat prilejul și le-a pus arma în mîna celor asuprași, pentru a se răzbuna împotriva ticăloșilor!“

XII Poporul, îndrîjit prin aceste învinuiri aduse de tribunii plebei în cuvîntările rostite, îl condamnă pe ficcare acuzat la cîte o amendă de 10 mii de ași. Poporul nu s-a înduioșat nici în fața lui Sergius, care își învinuia nenorocul care l-a păscut și pe el, și poporul în acest război, și nici în fața lui

Virgilius, care s-a rugat de concetățenii săi să aibă milă de el și să nu facă să cadă peste capul lui o năpastă mai mare decît aceea îndurată de el pe front. Minia revărsată de popor cu acest prilej a făcut să se aștearnă vâlul uitării peste celelalte neajunsuri, cooptările de tribuni ai plebei, și tot soiul de înșelătorii săvîrșite de patricieni în dauna legii Trebonia.

Tribunii plebei au cîștigat o mare biruință. Ca urmare, au vrut să răsplătească pe cetățeni pentru această sentință dreaptă, cu prilejul judecării celor doi tribuni militari, și au propus o lege agrară pentru împărțirea de pămînturi plebecilor. În același timp, ei au împiedicat și strîngerea dărilor, spunînd „că se cer uriașe sume de bani pentru achitarea soldelor ostașilor din toate aceste armate, în schimb operațiunile militare nu au înaintat de fel, astfel încît nu s-a atins ținta propusă în nici unul din aceste războaie“.

Cu toate acestea, la Veii, tabăra romană care căzuse în mîna vrăjmașului a fost recucerită; acolo romanii au construit din nou meterezele și parapetele întăriturilor dinainte. Comandanții acestui front de luptă erau atunci M. Aemilius și C. Fabius. Ceilalți tribuni militari n-au întîlnit nici picior de vrăjmaș, nici M. Furius — pe teritoriul faliscilor, și nici Cn. Cornelius — în țara capenașilor. Nici unul din dușmani nu s-a încumetat să iasă dinapoia zidurilor. Romanii au luat mari prăzi de la dușmani și le-au prefăcut în fum și cenușă satele și ogoarele. În țara volscilor, la fel au fost pustiite satele și ogoarele, în lung și în lat. Totuși cetatea Anxur a fost de-a surda asediată, fiindcă era așezată pe poziții prea înalte. Văzînd că atacurile sînt zădărnice, romanii au pornit din nou cu lucrări sistematice, cu șanțuri, parapete și celelalte. Valerius Potitus conducea operațiunile militare din țara volscilor.

Pe cînd pe fronturile de luptă situația se înfățișa în felul acesta, în țară au izbucnit din nou tulburări, într-un chip cu mult mai crîncen decît se duceau războaiele. Nu se mai puteau strînge nici dările, din pricină că se împotriveau tribunii poporului, și nu se mai trimiteau nici soldele ostașilor, care își cereau drepturile lor. Se ajunsese atît de departe, încît și tabăra se molipsise de aceeași furie care bîntuise poporul din Roma. În aceste vremuri, cînd poporul își arăta fățiș

revolta împotriva patricienilor, tribunii plebei susțineau că acum e momentul cel mai prielnic de a se întări și asigura libertatea poporului, și ca reprezentanții săi cei mai dirji și cei mai vrednici să capete dreptul de a intra în rîndurile înalților dregători de la cîrma republicii, în locul lui Virginius și al lui Sergius. Lupta poporului a fost încununată de izbîndă, fiindcă, nu după multă vreme, a fost ales, în sfîrșit, în rîndurile tribunilor militari cu putere consulară și un plebeu, și anume P. Licinius Calvus²⁹, pentru ca plebea să se bucure de dreptul ei. Cei-lalți erau toți patricieni: P. Maenius, L. Titinius, P. Maelius, L. Furius Medullinus și L. Publilius Volscus. Poporul însuși se minuna cum a fost cu puțință cîștigarea unei biruințe atît de mari, cu atît mai vîrtos cu cît noul ales, Calvus, nu se bucurase înainte de nici un fel de onoruri publice, ci era un biet bătrîn, un vechi senator împovărat de ani, care se mira și el cum a fost cu puțință așa ceva. Încă nici acum nu se știe pentru ce tocmai lui i s-a făcut această cinste pentru înția dată. Unii analiști cred că datorită influenței fratelui său după mamă, Cn. Cornelius, care fusese tribun militar anul trecut și care mărise de trei ori solda unităților de cavalerie, menționînd că vaza acestuia a înrîurit ridicarea lui Calvus la o treaptă atît de înaltă. Alți analiști, dimpotrivă, susțin că datorită unei cuvîntări în care Calvus i-a zdruncinat pe toți, și că vorbind despre unirea și solidaritatea claselor, a stîrnit prețuirea lui și în fața poporului, și în fața patricienilor. Tribunii plebei se credeau în al noulea cer, prin biruința dobîndită în alegeri, și au lăsat pe planul al doilea problema dărilor, care frămînta cel mai greu republica. De astă dată dările s-au strîns fără împotrivire, toți cetățenii supunîndu-se îndatoririlor. Sumele de bani strînse s-au trimis pentru plata soldelor ostașilor, în tabere.

În sfîrșit și cetatea Anxur a căzut în stăpînirea romanilor, într-o zi de sărbătoare, cînd străjile însărcinate cu paza orașului erau plecate la petrecere.

*XIII Anul*³⁰ acesta a fost însemnat prin iarna geroasă și nămeții de omăt căzut. Toate drumurile erau troienite. În-săși navigația pe fluviul Tibru a fost oprită. Prețul griului

și bucatelor nu s-a urcat totuși, datorită aprovizionării făcute din vreme și fiindcă și noul ales, tribunul militar P. Licinius, tot din rîndurile plebeilor, care a intrat în funcție fără să pricinuiască tulburări, s-a purtat așa fel încît a cîștigat și sufletul poporului și a fost și pe placul patricienilor, fiind un dregător fără cusur; poporul s-a trezit, în sfîrșit, și și-a ales și viitori cîrmuitori aproape numai din rîndurile păturii de jos. Dintre patricieni, unul singur a reușit la alegeri, M. Veturius, care și-a păstrat locul său mai departe. Aproape toate centuriile au votat pe reprezentanții poporului: M. Pomponius, C. Duilius, Volero Publilius, Gn. Genucius și L. Atilius.

După iarna de tristă amintire a venit o vară și mai cumplită, fie că s-au schimbat deodată și s-au învălmășit păturile văzduhului, venind din direcții contrarii curenți de aer cald, fie din altă pricină, anul ajungînd de pomină prin ciuma care a năpădit peste toate viețuitoarele. Fiindcă groaznicei molime, atît de greu de vindecat, nu i se găsea nici pricina și nu se prevedea nici cînd se va curma, senatul a dat un decret prin care se hotăra să se caute ce spun cărțile sibiline³¹. Soborul de preoți decemviri, însărcinați cu oficierea slujbelor religioase după rînduială, a organizat și un lectisternium³² cu ospăț, prima de acest fel pe acea vreme; slujbele religioase oficiate în Roma în cinstea lui Apollo și a Latonei, și a Dianei s-au desfășurat vreme de 8 zile, iar ceremoniile închinat lui Hercules³³, Mercur³⁴ și lui Neptun³⁵ au ținut trei zile. Ospățul public a fost înjghebat cu tot fastul cuvenit, întinzîndu-se trei rînduri de mese. Această sărbătoare a fost comemorată și de fiecare familie în parte. Se spune că toate ușile caselor erau deschise pentru oricine, și fiecare cetățean își oferea prinosul în fața casei sale, la îndemîna oricărui oaspete, poftind pe oricare la masă, fie cunoscut, fie străin, fără osebite. Toată lumea s-a străduit să curme certurile, neînțelegerile și procesele care-i dezbinaseră în trecut și s-au împăcat toți cei care pînă atunci fuseseră învrăjbiți unii împotriva altora. Celor închiși și puși în fiare li s-au luat în cursul acestor zile lanțurile și cătușele.

De atunci s-a socotit că e păcat să mai fie puși la popreală și viriți în lanțuri acei cărora zeii le hărăziseră libertatea.

În timpul acesta la cetatea Vei proporțiile războiului s-au întreit, fiindcă au fost atrași și alți vrășmași acolo. Căci în jurul acelorași lucrări de asediu, ca și mai înainte, au năvălit pe neașteptate capenații și faliscii, venind în ajutorul veienților. Romanii aveau de înfruntat acum atacurile dezlănțuite deodată pe două fronturi, de trei armate. Numai că de data aceasta a fost destul de vie în amintirea comandanților și ostașilor condamnarea lui Virginius și a lui Sergius. De aceea, din tabăra mai mare unde încetase lupta, romanii au desfășurat o manevră de învăluire a capenaților, ocupați cu atacul fortificațiilor romane. Capenații sînt loviți acum din spate. Apoi s-a dezlănțuit bătălia. Când unitățile romane au năvălit la momentul potrivit asupra dușmanului, a intrat panica și în falisci. Romanii au biruit pe tot frontul. Urmărind pe dușmanii respinși, romanii le-au pricinuit uriașe pierderi.

Nu mult după această bătălie, romanii au purces la puștierea ținuturilor capenaților, cu care prilej le-au nimicit și cele din urmă rămășițe de trupe scăpate din bătălie. Veienții, în retragerea lor, și-au pierdut numeroși oameni care se grămădiseră în fața porților orașului, fiindcă cei dinăuntru, de teamă să nu pătrundă o dată cu ai lor și romanii, au pus repede drugii și zăvoarele la poartă, astfel încît ultimii din veienți rămînînd afară, la îndemîna romanilor, aceștia le-au venit repede de hac.

XIV Acestea au fost evenimentele scurse în acel an. Se apropiau din nou zilele de alegeri ale tribunilor militari, din care pricină patricienii erau mai îngrijorați de soarta lor decît de a războiului. Aristocrația simțea alunecîndu-i terenul de sub picioare, fiindcă vedea că poporul nu numai că ia parte deopotrivă cu ei la conducerea destinelor republicii, dar își da seama că pierduse aproape din mînă cîrma statului. De aceea, patriciatul într-adîns și-a impus pe cei mai de vază reprezentanți ai săi pentru a candida la alegeri. Patricienii erau încredințați că numai trecînd pe străzile orașu-

lui acești candidați vor impune respect în fața tuturor cetățenilor; toți aristocrații se purtau așa fel, de parcă toți ar fi fost candidați.

Patricienii chemau în sprijinul lor nu numai oamenii, ci și zeei înșiși, căutând să convingă pe cetățeni că alegerile ultimilor doi ani n-au fost făcute după voia cerului. Mai răspindeau și zvonuri pretutindeni că în primul an a venit o iarnă cumplită cu anumite semne și arătări prevestitoare; în anul următor au arătat nu numai semnele, ci și urmările lor; a izbucnit ciurma și la oraș, și la țară; depline dovezi că e vorba tot de urgia și de mînia cerului; consultîndu-se cărțile sfinte ale destinului³⁶, s-a găsit acolo scris că, pentru a se îndepărta molima, poporul trebuie să împace zeei după îndrumările scrise în aceste cărți. Se mai spunea apoi că zeei au primit cu neplăcere și că s-au mîniat foarte, deoarece, atunci cînd au fost consultate auspiciile în legătură cu alegerile trecute, s-au oferit înaltele dregătorii cetățenilor de rînd, neținîndu-se de loc seama de neamul fiecăruia.

Poporul, impresionat de măreția și vaza candidaților, zdruncinat și de teama religioasă, a ales de astă dată în funcția de tribuni militari cu putere consulară numai pe candidații propuși de patricieni, însă în chip deosebit pe aceia care îndeplineseră cu cea mai mare cinste această demnitate, și anume pe Lucius Valerius Potitus, pentru a cincea oară, pe Marcus Valerius Maximus, pe Marcus Furius Camillus, pentru a treia oară, pe Lucius Furius Medullinus, pentru a treia oară, pe Quintus Servilius Fidenas, pentru a doua oară, și pe Quintus Sulpicius Camerinus, pentru a doua oară.

Sub cîrmuirea acestor tribuni militari³⁷ nu s-a întîmplat nimic deosebit la Veii. Toată activitatea militară a romanilor s-a rezumat la pustiiri de teritorii inamice.

Comandanții supremi ai armatelor romane, Potitus și Camillus, au capturat prăzi uriașe, primul de la Falerii, iar celălalt de la Capena, trecîndu-le prin foc și sabie întreg teritoriul, de n-a mai rămas nimic neatins de pîrjol și prăpăd.

XV În vremea aceasta se dusesse vestea de tot felul de arătări și minuni. Celor mai multe din ele nu li se dăduse

crezarea și atenția cuvenită, fiindcă erau istorisite de câte o singură persoană, iar pe de altă parte, fiindcă, de când erau în vrăjmășie cu etruscii, romanii nu mai aveau haruspicii, prin mijlocirea cărora să poată cerceta semnele cerești. Mai ales o întâmplare deosebită a stîrnit îngrijorarea tuturor, și anume: lacul din mijlocul dumbrăvii albane a crescut de la sine la o mărime nemaipomenită, fără să se ridice datorită ploilor sau altor pricini, fapt care a întărit convingerile că acolo, într-adevăr, s-a întîmplat o minune. S-au trimis împuterniciți la oracolul din Delphi³⁸, ca să întrebe ce vor zeii să arate printr-o asemenea minune.

Dar într-o zi, un bătrîn oarecare din cetatea Veii, cu prilejul schimbului de glume care și le făceau unul altuia ostașii romani și etrusci care erau de strajă prin diferitele locuri și unghere, a rostit cu glas profetic următoarele cuvinte: „niciodată romanii nu vor ajunge să stăpînească cetatea Veii, înainte ca apa din lacul Alban să fie scoasă și pornită la vale.“

La început nu s-a dat nici o însemnătate acestor vorbe, de parcă ar fi fost aruncate așa, la voia întîmplării; mai tîrziu însă, aceste cuvinte au început să stîrnească vîlvă. Într-o bună zi, o strajă romană l-a întrebat pe potrivnicul din față (din pricină că acest război fusese atît de lung, ostașii celor două tabere ajunseseră să schimbe și vorbe între ei) cine-i acela care vorbește ca din zodiac despre povestea cu lacul Alban? Cînd a auzit din gura veientului că bătrînul este haruspiciu înzestrat cu darul proorocirii, romanul, o fire stăpînită de puterea credinței, spovedindu-se vecinului său din față, i-a spus că i s-au arătat și lui niște semne pe care ar vrea să i le tîlcuiască proorocul; în felul acesta, romanul l-a ademenit pe bătrîn să vină să stea de vorbă cu el.

După ce romanul și etruscul au pășit amîndoi în fața posturilor lor, în mijlocul golului dintre poziții, ca să înlăture orice teamă n-au luat nici o armă la ei, romanul, un flăcău zdravăn și vînjos, l-a înșfăcat pe neputinciosul bătrîn în văzul tuturor și l-a adus la ai săi, cu toată zarva pe care de-a surda o făceau etruscii. Bătrînul veient a fost îndrumat sub pază către comandant, și de acolo dus la Roma și înfăți-

șat senatorilor, unde a fost întrebat ce a vrut el să spună cu proorocirea sa despre lacul Alban. Acesta le-a răspuns:

„De bună seamă, în ziua aceea zeii erau miniași pe poporul veienților, de vreme ce, prin voia cerului, i-a fost insuflat lui să facă această profeție că patria sa, Veii, va fi dată pierzării. De aceea, el, cuprins de fiorul tainic al proorocirii, în urma poruncii venite de sus, a prezis ceea ce nu mai poate fi de nimeni răsturnat, căci ceea ce vor zeii să știe toată lumea nu poate fi trecut sub tăcere, după cum, la fel, te vei încărca cu un greu păcat dacă te vei încumeta să dezvălui ceea ce e oprit. Așa stă scris în cărțile sfinte sibiline, așa ne învață și datinile etrusce, că numai atunci când apele lacului Alban vor ieși din matcă, și numai dacă romanii vor săpa o albie, ca aceste ape să se scurgă, ei se vor învrednici să câștige biruința asupra veienților. Dacă nu vor îndeplini în chipul acesta proorocirea, zeii nu vor părăsi zidurile cetății Veii“. Și apoi bătrînul veient continuă să arate cum ar trebui îndrumată apa în mod firesc. Senatorii însă l-au socotit drept un flecar de rînd, care nu merită să fie crezut cu povestea-i despre o minune atît de mare, și de aceea au hotărît ca să aștepte solia cu prezicerile oracolului de la Delphi.

XVI Încă înainte de a se întoarce împuterniciții romani de la Delphi și de a se găsi prin ce mijloace trebuie să ispășească romanii minunea de la lacul Alban, au intrat în funcție noi tribuni militari³⁹ cu putere consulară, L. Iulius Iulus, L. Furius Medullinus, pentru a patra oară, L. Sergius Fidenas, A. Postumius Regillengis, L. Cornelius Maluginensis și A. Manlius. În anul acela, din nou locuitorii din Tarquinii și-au arătat colții vrăjmășiei. Fiindcă au băgat de seamă că romanii erau ocupați cu atîtea războaie: cu volscii la Anxur, unde garnizoana romană era împresurată de aceștia în fortăreață, cu aequii la Lavicum, unde aceștia atacaseră colonia romană de acolo, și că, pe deasupra, romanii erau copleșiți pînă la gît de grija războiului cu veienții, cu faliscii și capenații, și fiindcă nici între zidurile Romei nu se curmaseră neînțelegerile și vrajba dintre patricieni și plebei, tarquinii s-au gîn-

dit că e momentul să se înfrupte și ei puțin; de aceea, ei și-au trimis câteva cohorte iuți în mișcări să prade teritoriul roman. Tarquinii erau încredințați că romanii sau vor lăsa fără urmări acea încălcare, nepedepsindu-i, ca să nu se încarce cu povara unui nou război, sau îi vor urmări cu trupe puține, și de aceea fără sorți de izbândă.

Însă romanii au socotit că această ticăloșie e prea mare ca să-i lase nepedepsiți pe prădalnicii tarquinii. Aici n-a fost nevoie de strădanii prea mari și nici de o amânare pentru mai târziu. A. Postumius și L. Iulius, fără să recurgă la o mobilizare după toate regulile (de altfel ar fi fost împiedicați de tribunii plebei), au adunat o oaste de strînsură, alcătuită aproape numai de voluntari, pe care i-au îndirjit prin cuvinte de îmbărbătare, și ieșind cu ei din Roma, pe poteci lăturalnice, au străbătut ținutul Caere. Trupele romane au dat peste tarquinii tocmai când se întorceau în țara lor, după jafurile făcute, încărcăți de prăzi. Pe mulți dușmani i-au hăcuit romanii, luîndu-le înapoi ce le fusese jefuit, toate lucrurile și toate cantitățile de cereale răpite de pe holdele și din satele lor, și apoi s-au întors la Roma. S-a dat răgaz două zile cetățenilor ca fiecare să-și recunoască bunurile sale. A treia zi, cele care nu fuseseră recunoscute (fiindcă cele mai multe aparțineau chiar dușmanilor) au fost vîndute la licitație, iar sumele rezultate s-au împărțit soldaților.

Celelalte războaie, și mai ales cel cu Veii, nu se știa cum aveau să se sfîrșească. De aceea romanii, pierzîndu-și nădejdea că-i vor putea pune capăt cu ajutorul puterii omenești, așteptau să afle ce au hotărît zeii și ursita. După ce împuter-niciții Romei au venit de la Delphi, aducînd răspunsul oracolului lui Apollo, s-a observat că acest răspuns semănă ca două picături de apă cu proorocirea bătrînului din Veii: „Romane! sunau cuvintele oracolului. Să nu lași apa din lacul Alban⁴⁰ să stea pe loc în matca ei, dar nici să se scurgă pe albia ei, ca să se verse pe îndelete în mare; dîndu-i voie să iasă, vei îndruma-o peste ogoare, și, împărțind-o în pîraie, vei face-o să piară. Numai după ce săvîrși-vei toate acestea, vei înfrunta cu semeție zidurile vrăjmașilor. Ia aminte, tu, care de atîta amar de ani, de-a surda împresori cetatea Veii,

că biruința e hotărîtă de ursită prin acest răspuns, care tîlcuitu-ți-s-a acum. După ce biruitor sîfîrși-vei acest război, adă prinos îmbeșugat templelor mele! Înaltă sfinte altare în patria ta! Și așa cum se cuvine, adu din nou sacrificii pe altarele zeilor patriei, după datinile și rînduelile care de atîta vreme au fost date uitării!“

XVII Prinsul prooroc a început să fie privit ca o făptură minunată și nemaipomenită, și atunci tribunii militari Cornelius și Postumius i-au dat poruncă să și purceadă îndată la treabă, pentru a orîndui cele convenite în legătură cu semnul arătat la lacul Alban, pentru că și ei sînt gata să-i primească sfatul cum trebuie împăcați zeii. În sîfîrșit s-a descoperit pricina pentru care zeii erau mîniați pe romani: fuseseră călcate pravilele sfinte și tipicul rînduiei. O altă pricină a izbeliștii și a opreliștii celor de sus era și aceasta: înalții dregători au fost aleși tot prin răsturnarea voinței destinului, și cu prilejul slujbei de pe muntele Alban nu s-a respectat rînduiala religioasă. Singurele căi de ispășire sînt: ieșirea din dregătorie a tribunilor militari, consultarea din nou a auspiciilor și intrarea în funcție a interregilor. Pentru toate acestea, senatul a dat convenitul decret. Cei trei interregi⁴¹ numiți au fost: Lucius Valerius, Quintus Servilius Fidenas și M. Furius Camillus. Frămîntările au luat proporții tot mai mari, fiindcă tribunii poporului au spus că „se vor împotrivi acestor alegeri pînă cînd senatul nu va încuviința ca majoritatea tribunilor militari să facă parte din rîndurile poporului.“

Pe cînd astfel stau lucrurile la Roma, popoarele etrusce s-au adunat la templul zeiței Voltumna, unde capenații și faliscii au cerut ca toate aceste noroade ale Etruriei să-și însușească hotărîrea și planul comun de a se elibera din împresurarea romană cetatea Veii. Acestora li s-a răspuns astfel: „etruscii s-au codit și mai înainte să le dea veienților sprijin, fiindcă într-o chestiune atît de gravă nu se cade ca veienții să ceară ajutor de acolo de unde au refuzat să primească sfatul. Acum populația etruscă le refuză sprijinul, pentru că se gîndește la soarta sa, mai ales cînd știi că au în imediata lor vecinătate un nou popor, nemai-

văzut pînă acum pe aceste meleaguri, pe galli, cu care nu se poate încheia o pace sigură, fiindcă nu o respectă, dar căroră nu li se poate declara nici război. Totuși, în numele singelui și numelui, care e același la toate seminiile etrusce și care-i leagă și în fața primejdiilor comune de față, care-i amenință pe consîngenii, lor, hotărâsc să nu împiedice înscrierea de voluntari care să lupte în acest război“.

La Roma a ajuns vestea că acolo, la templul Voltunnei, se strînsese un mare număr de dușmani. Și atunci, în fața pericolelor comune, au început, ca de obicei, să se potolească zîzaniile și vrajba dintre cetățeni.

XVIII Patricienii au încuviințat ca prima centurie⁴² să-l voteze ca tribun militar, cu toate că el nu candidase la alegeri, pe P. Licinius Calvus, un om care în timpul trecutei sale dregătorii se făcuse cunoscut tuturor în mod deosebit prin simțul măsurii și care acum ajunsese la o vîrstă înaintată. Apoi au fost realeși și colegii săi din același an⁴³: L. Titinius, S. Maenius, I. Maelius, Gr. Genucius și L. Atilius. Înainte ca numele acestora să fie aduse la cunoștința alegătorilor spre a fi votați pe triburi, P. Licinius Calvus, cu încuviințarea interregelui, a rostit următoarele cuvinte:

„Cetățeni! Îmi dau bine seama că voi ați căutat în mod deosebit, în acest moment atît de greu, să ne reinnoiți mandatul de tribuni militari și pe noul an care vine, amintindu-vă de felul cum ne-am făcut noi datoria în trecut. În timp ce ceilalți tribuni militari realeși vă vor dovedi însușiri și mai mari, în urma experiențelor cîștigate, în schimb, în ce mă privește, în mine n-o să mai întilniți pe același Licinius din trecut, ci numai numele și umbra lui. Acum sînt cu trupul istovit, cu simțurile văzului și auzului slăbite, memoria nu mă mai ajută, și nici mîntea nu mai mi-e sprintenă“. Și apoi, arătîndu-le pe fiul lui: „Iată, vă înfățișez aici un bărbat în floarea vîrstei, care e icoana aceluiași om pe care ați binevoit să vi-l alegeți ca tribun militar pentru întiași dată din rîndurile poporului. Crescut sub oblăduirea și îndrumările mele, vi-l incredințez din toată inima, și-l hărăzesc și patriei, ca locșitor al meu. Ca atare, cetățeni, lăsați-mă pe mine deo-

parte, cu această demnitate. Încredințați-i fiului meu această cinste, pe care și el vi-o cere și pentru care și eu vă rog“.

În cinstea tatălui, poporul i-a împlinit dorința. Fiul acestuia, P. Licinius, a fost ales tribun militar cu putere consulară, împreună cu cei pe care i-am amintit mai sus. Tribunii militari Titinius și Genucius au pornit să ducă mai departe războiul cu faliscii și cu capenații. Fiindcă s-au avîntat prea tare și fără chibzuință, ei au căzut în mrejele întinse de vrăjmași. Genucius a căzut în prima linie, în fața drapelului, ispășindu-și prea marea cutezanță printr-o moarte de erou. Totuși, Titinius a izbutit să restabilească lupta, după ce și-a adunat în jurul său pe o măgură pe toți ostașii săi, pe care i-a scos din mare panică; totuși n-a mai cutezat să se ciocnească din nou cu vrăjmașul în câmp deschis. Pierderile n-au fost atât de simțitoare, pe cît a fost de rușinoasă înfrîngerea, care se putea preface, fără doar și poate, într-un dezastru cumplit, fiindcă spaima a ajuns nu numai pînă în Roma, unde se răspîndiseră tot felul de știri, care de care mai umflate și mai îngrijorătoare, ci a pătruns și în tabăra romană de la Veii. Greu de tot au fost reținuți pe loc să n-o ia la fugă și ostașii acestei tabere; acolo pătrunseseră zvonurile că și comandantii, și armata în întregime au fost măcelăriți, și că faliscii și capenații învingători, la care s-a alăturat tot tineretul din Etruria, nu sînt departe de ei.

Populația din Roma crezuse că situația e și mai disperată, că vrăjmașul a început atacul taberei romane de la Veii, și că o parte a forțelor dușmane s-au îndreptat spre zidurile Romei. Toată lumea a alergat pe metereze și parapete, iar femeile, pe care spaima răspîndită în tot orașul le scoase din minți, au intrat în temple, ca să facă rugăciuni și slujbe. Cu lacrimi în ochi au rugat zeii să se milostivească să alunge prăpădul și pieirea de la casele, templele și zidurile Romei, și să vîre groaza în vrăjmașul de la Veii (așa cum și-au arătat ei voia prin semnele de la lacul Alban), de vreme ce au fost îndeplinite toate cele convenite, după rînduiala datinilor, și s-au îngrijit și de slujbele ispășirii, în urma semnelor arătate.

XIX Tocmai se înjghebaseră din nou spectacolele jocurilor sărbătorilor latine⁴⁴. Apa din lacul Alban⁴⁵ fusese îndrumată, prin canaluri, către ogoare; toată lumea aştepta împlinirea ursitei cetăţii Veii: pieirea ei. De aceea, trebuia ales şi hărăzit prin voinţa destinului şi comandantul merit să ducă la bun sfârşit această însărcinare: salvarea patriei şi nimicirea cetăţii vrăjmaşe; acesta a fost M. Furius Camillus, care a fost numit dictator. El, la rîndul lui, şi-a ales un comandant al cavaleriei în persoana lui P. Cornelius Scipio. Cu schimbarea comandantului s-a schimbat în întregime şi situaţia. Alte nădejdi, alt curaj, alt noroc păreau că surîd Romei. Primele măsuri, Camillus le-a luat împotriva ostaşilor⁴⁶, care, cuprinşi de frică, fugiseră de pe poziţiile din faţa cetăţii Veii, şi prin asprimea pedepselor, potrivit disciplinei militare romane, a făcut aşa fel ca ostaşii romani să nu se mai sperie atît de tare de duşmani.

Apoi, după ce a fixat ziua cînd trebuie să se facă mobilizarea armatei, a plecat la Veii, ca să îmbărbăteze şi pe soldaţii de acolo. După aceasta s-a întors la Roma, ca să ducă la bun sfârşit înrolarea sub drapel a noilor oşti; toţi cetăţenii în stare de a purta armele au răspuns la chemare. A răspuns la chemare chiar tineretul străin, al latinilor şi hernicilor, care la rîndu-le au făgăduit că-şi vor face datoria în acest război. După ce li s-au adus mulţumiri publice aliaţilor, într-o şedinţă a senatului, şi după ce toate pregătirile au fost desăvîrşite pentru acest război, Camillus a făgăduit solemn, şi senatul a dat ca urmare un decret în acest sens, că va sărbători, prin organizarea marilor jocuri, biruinţa asupra cetăţii Veii, şi că va zidi din nou şi va inaugura templul zeiţei Mama Matuta⁴⁷, închinat mai înainte de regele Servius Tullius.

Ieşind din Roma, Camillus a pornit apoi cu armata în marş, toată lumea fiind curioasă să vadă ce-o să se întîmple, fiindcă nu avea prea mare nădejde de izbîndă. Camillus străbate ţinutul Nepesin⁴⁸, dînd mai întîi bătălia cu capenaţii şi cu faliscii. Aici a chibzuit şi un plan cu mult cap, aplicînd cele mai bune măsuri cu putinţă, dar şi norocul a păşit pe urmele celui vrednic, aşa cum se întîmplă de obicei. Camillus nu numai că l-a împuştiat şi l-a pus pe fugă pe potrivnic, dar l-a scos şi din tabără, cucerind-o. Armata romană a pus mîna pe o uri-şă

pradă de război. Cea mai mare parte din capturi a dat-o în seamă unui quaestor, iar ceea ce a mai rămas a fost împărțit ostașilor.

Apoi a purces cu armata către Veii și acolo a ridicat numeroase redute⁴⁹, mult mai dese ca înainte. Apoi a dat un ordin, prin care interzicea de-acum înainte ostașilor s-o mai ia razna din loc în loc și să plece după prădăciuni, care acțiuni pînă în ziua aceea se repetau destul de des, după cheful fiecărui ostaș și la voia întîmplării, între lucrările de fortificații și zidurile cetății; apoi a mai dispus că nici un ostaș nu mai are voie de aci înainte să mai lupte în afară de ordinele sale. În felul acesta, ostașii romani au fost ținuți în loc, pentru a se continua lucrările întăririlor. Truda ostașilor a fost încununată de izbîndă, pentru că ținta cea mai grea și cea mai importantă a lucrărilor era săparea unui tunel care trebuia să se ducă pînă la cetățuia vrăjmașului. Pentru ca lucrarea să nu fie nici o clipă întreruptă, și pentru ca să nu fie siliți să facă numai aceiași oameni o săpătură atît de grea pe sub pămînt, ca să se istovească prea tare, a împărțit armata în șase detașamente de lucru, obligîndu-le să lucreze prin rotație, cîte șase ore pe zi. Săpatul nu s-a întrerupt nici o clipă. S-a lucrat și zi și noapte, pînă s-a străpuns prin acest tunel tot terenul pînă la cetățuie.

XX Camillus, cînd și-a dat seama că acum e pe punctul să aibă în mînă biruința, apoi că, cu acest prilej, se va cuceri unul din cele mai bogate orașe, și că vor fi atît de uriașe capturile, cum nu mai avuseseră parte, în trecut, în toate războaiele de pînă acum, ca să înlătore nemulțumirile soldaților pentru împărțeala nedreaptă a capturilor și să nu stîrnească pizma patricienilor, în cazul că va fi prea darnic cu ostașii săi, a trimis o dare de seamă senatului, unde a scris următoarele: „Prin milostivirea zeilor nemuritori, cu ajutorul planului chibzuit de capul său, și prin puterea răbdării ostașilor săi, Veii va fi în cel mai scurt timp în stăpînirea poporului roman. Și atunci în privința capturilor ce hotărăște senatul roman?

Două păreri se învederaseră în mod deosebit în senat, cea dintîi a bătrînului P. Licinius dată fiului său; cînd acesta l-a întreat ce e de făcut cu capturile, părere pomenită și de analiști, Licinius a spus că se cade să se aducă la cunoștința întregului popor că cetățenii care vor să se înfrupte din prăzile de la Veii sînt liberi să se ducă și să ia ce poftesc. Cea de a doua părere era dată de Appius Claudius, în care acesta îi muștra pe senatori pentru această nouă dărnicie, spunînd că aceasta e o risipă nelalocul ei, fără nici un rost și fără nici un sens. El spunea:

„E păcat să nu se treacă pe seama vistieriei statului valoarea acestor capturi luate de la vrăjmaș, cîtă vreme republica a fost secătuită din pricina atîtor cheltuieli. De aceea, el e de părere să se alcătuiască din aceste prăzi fonduri de plată pentru soldele armatei, pentru ca în felul acesta să se micșoreze sarcinile poporului în ce privește datoriile plății impozitelor. Toate familiile vor simți și se vor bucura deopotrivă de binefacerea comună a acestor ofrande. Apoi, nu e drept și nici nu se cuvine ca cei care n-au pus umărul la acest război, să-și înfigă lacom mîinile în aceste capturi, care se cade să fie o răsplată a vitejiei numai a acelor ce și-au făcut datoria pe cîmpul de luptă. E un adevăr de netăgăduit că viteazul care s-a trudit și a înfruntat primejdiile pe cîmpul de luptă niciodată el cel dintîi nu dă năvală ca la pomană și niciodată nu ia partea leului din prăzile capturate“.

Licinius, dimpotrivă, spunea veșnic: „Vor izvorî bănuieli și pizmuitoare întrebări: ce se face și unde se irosesc acești bani? Și asemenea frămîntări vor fi mereu pricini de învinuiri, din partea poporului, și prilejuri de tulburări și de noi legiuri. În schimb se vor culege și mai mari mulțumiri, și va fi mult mai bine, dacă sufletul poporului este atras și împăcat prin asemenea daruri. Numai în felul acesta se va veni în mod rodnic în sprijinul poporului stors de vlagă și secătuit de ultimele venituri, prin atîtea dări plătite statului, atîția amari de ani. Vor simți și cetățenii măcar o dată dulceața roadelor culese de pe urma acestui război, în care aproape au îmbătrînit. Oamenii vor fi mult mai bucuroși și mai recunoscători, atunci cînd fiecare va lua o părticică cu mîna sa proprie din capturile

vrăjmaşului, ducîndu-şi-o la casa sa, în loc să primească, după bunul plac al altuia, oricît de mult i se va da. Însuşi dictatorul căută să fugă de pizma şi învinuirile oamenilor, pentru acelaşi îndreptăţit temeii şi de aceea a dat această grijă pe zeama seratului. La rîndul lui, şi senatul trebuie să cumpănească cu înţelepciune lucrurile şi să încredinţeze această sarcină poporului, pentru ca fiecare cetăţean să se bucure din ceea ce i-a hărăzit soarta.“

Această părere a fost găsită ca cea mai potrivită, singura menită să stîrnească dragostea poporului faţă de senat. De aceea senatul a dat un decret prin care se prevedea că oricare din cetăţeni e slobod să meargă şi să se înfăţişeze în tabăra dictatorului, spre a se înfrupta din capturile veienţilor.

XXI O mare mulţime de cetăţeni care a plecat din Roma a umplut tabăra lui Camillus. Atunci dictatorul, ieşind pentru consultarea auspiciilor, după ce a dat poruncă ostaşilor săi să pună mîna pe arme şi să fie gata de luptă, a rostit următoarea rugăciune: „Sub pavăza ta ocrotitoare, Apollo Pythicus, cu sufletul aprins de credinţa în Tine, pornit-am acum la nimicirea cetăţii Veii. Închinîndu-mă ţie, îţi dau prinos a zecea parte din aceste capturi. Şi tu, Regina Junona⁵⁰, care îţi ai aşezăminte şi sfinte altare la Veii, în genunchi rogu-te îndrumează paşii noştri spre biruinţă, spre acest oraş al nostru, care în curînd va fi şi al tău; aici îţi ridică-vom pentru ţine un mîndru templu, vrednic de tine şi de mărirea ta!“

După rostirea acestei rugăciuni, Camillus atacă oraşul din toate părţile, pentru ca duşmanul să nu simtă că primejdia care-l paşte cel mai mult va veni prin tunelul săpat pe sub pămînt. Veienţii, care habar nu aveau că profeţii lor i-au trădat, nu ştiau nici ce prooroci făcuseră îndepărtatele oracole, nici că înşişi zeii lor erau chemaţi de romani ca să se înfrupte din prăzi şi că şi ceilalţi zei din cetatea lor, atraşi prin fîgăduieli, îşi îndreaptă acum privirile spre templele duşmanilor şi noile lor locuinţe şi nici că aceasta va fi cea din urmă zi a vieţii lor. Mai puţin ca orice, veienţilor nu le trecea prin cap că în curînd romanii vor pătrunde prin tunelul subteran în cetăţuia lor, care se va umple de ostaşi, şi că li se vor

năruî cetăţuia de apărare pînă la temelie, de aceea toţi într-un suflet aleargă pe ziduri şi pe parapete, cu arma în mînă.

Veienţii se miră de cele ce văd că se întîmplă acum, mai ales că atîta vreme n-a fost nici cea mai mică mişcare din partea străjilor din posturile romane, care acum, parcă împinşi de furia turbării, s-au năpustit pe neaşteptate asupra zidurilor cetăţii lor. A rămas de atunci o legendă în legătură cu acest atac: în timp ce regele veienţilor aducea jertfele, şi cînd glasul preotului însărcinat cu tălmăcirea semnelor a rostit că biruinţa va fi de partea acelor care vor aduce jertfă măruntaiele animalului înjungheat, ostaşii romani, care se aflau în tunel şi-i auziseră cuvintele, s-au năpustit din tunel deschizîndu-l, pentru a pune mîna pe acele măruntaie şi a le duce la dictator. Însă în întîmplări şi fapte atît de vechi eu mă mulţumesc să redau numai cele ce par numai adevărului. Nu merită truda şi osteneala nici să confirmi, dar nici să respingi asemenea legende, care sînt mai degrabă vrednice să le pui pe scena teatrului.

Tunelul de sub pămînt s-a umplut de ostaşii romani numai unul şi unul, care au ajuns pînă în templul Junonei din cetăţuia din Veii şi care au năvălit deodată în incinta cetăţuîi. O parte din ei pornesc în iureş asupra duşmanului de pe ziduri, care era atent înspre afară, spre lucrările romane. O altă parte, sfărămă repede zăvoarele şi drugii de la porţile fortăreţei, iar alţii dau foc oraşului, în timp ce femeile şi sclavii veienţilor aruncau în romani cu bolovani şi ţigle de pe acoperişul caselor lor. Strigătele şi răcnetele de groază, amestecate cu ţipetele şi vaietul femeilor şi copiilor lor se auzeau pretutindeni. Într-o clipă, apărătorii au fost aruncaţi peste cap de pe ziduri.

După ce s-au deschis porţile, trupele de atacatori romani se năpustesc năvalnic în pîlcuri dese, alţii sar peste zidurile lipsite de apărători. Tot oraşul se umple de romani. Lupta se încinge în tot locul. După atîta măcel şi sînge vărsat, lupta începea să piardă din sălbăticie şi cruzime. Camillus dă să se vestească prin crainici următoarele: romanii să-i cruţe pe cei fără arme la ei. Acest ordin al lui Camillus a pus capăt băii de sînge. Cei fără arme au început să se predea. Şi atunci ostaşii, cu încuviinţarea dictatorului, au pornit după capturi.

Cînd Camillus și-a văzut ostașii cîrînd prăzi cu mult mai mari și lucruri cu mult mai de preț decît se așteptaseră, se spune că a ridicat mîinile spre cer și a rostit următoarea rugăciune: „Dacă vreunul din zei sau dintre oameni găsește cu cale că poporul roman a avut parte de un noroc prea mare, să cadă mai degrabă pe capul său izbeliștea sau pizma oamenilor, decît să îndure poporul roman vreun neajuns oricît de mic“.

A rămas și s-a răsîndit de atunci această poveste: Camillus, în urma acestei rugăciuni, după ce s-a întors la ai săi, a alunecat și s-a prăbușit la pămînt. Mai tîrziu, cînd s-a căutat să se tîlcuiască această întîmplare, s-a dovedit că acesta a fost un presimțămînt al lui Camillus care s-a adevărit în fapt, fiindcă el, într-adevăr, a fost condamnat, și nu mult după osîndirea lui, la cîțiva ani, a urmat și prăbușirea Romei, lovită de o urgie mult mai cumplită: căderea cetății în mîinile galilor.

Ziua aceea s-a încheiat cu răpunerea tuturor vrăjmașilor care mai rămăseseră pe ici pe colo și cu jefuirea acestui oraș atît de bogat.

XXII A doua zi, dictatorul a poruncit ca prizonierii să fie vînduți la licitație. Sumele rezultate au fost vărsate vistieriei statului; poporul însă a fost nemulțumit de această măsură. Nemulțumirile au sporit și din altă pricină: convingerea poporului că, deși cetățenii s-au înfruptat din prăzile de război, aceasta s-a întîmplat nu datorită lui Camillus, cu toate că aceasta atîrna numai de voința comandamentului suprem al armatei; de aceea plebea învinuia pe Camillus că a lăsat senatul să hotărască în această privință, căutîndu-și aiurea sprijinitori ai bunului plac și abuzului în dauna intereselor poporului. Plebeii erau încredințați că ceea ce dobîndiseră ei nu datorează nici senatului, ci familiei Licinia, în primul rînd fiului lui Licinius Calvus, care începuse în senat această discuție, și apoi, în al doilea rînd, tatălui tribunului militar, fiindcă el fusese autorul acestei propuneri atît de îmbucurătoare pentru popor.

Abia după ce toate bunurile și averile locuitorilor au fost cărate din Veii, au început să transporte statuile zeilor și ofrandele aduse lor, dar aceasta o făceau mai degrabă în semn de cinstire și prețuire, și nu cu gînd de jaf. Astfel s-a ales

din toate unitățile armatei o ceată de tineri aleși unul și unul, care primiseră însărcinarea să ducă pe brațele lor statuia Junonei Regina, și după ce au intrat în scaldătoare ca să se curețe, după pravila religioasă, îmbrăcați în haine albe strălucitoare, au intrat plini de cucernicie în altarul templului zeiței și, cuprinși de fiorii credinței sfinte, au luat pe brațele lor statuia, care, după datinele etrusce, nu se cădea să fie atinsă decît numai de preotul unei anumite spețe dintr-un neam. Apoi, cînd unul din tineri, fie insuflîndu-i-se har divin, fie dintr-o glumă tinerească, a întrebat statuia zeiței: „Juno, vrei să vii la Roma?“, ceilalți părtași la această treabă au strigat cu toții: Zeița a făcut semn că da. Acestei legende i s-a mai adăugat o alta: că acești romani au auzit chiar glasul zeiței rostind cuvîntul „vreau“.

Analiștii au amintit apoi că această statuie a fost ridicată din locul ei cu ajutorul unor pîrghii și că în felul acesta a fost strămutată destul de ușor. Statuia Junonei a fost dusă fără să sufere cea mai mică stricăciune și așezată pe altarul ei veșnic din templul său de pe Aventin, unde o hărăzise făgăduința solemnă a dictatorului roman.

Astfel a apus de-a pururi cetatea Veii, oraș cu faimă mare prin bogățiile sale fără număr, dar și mai mare prin dezastrul său din urmă și pieirea sa. Cetății Veii, împresurată zece veri și zece ierni neîntrerupte, fiindcă pricinuiseră mai multe neajunsuri și mai mult rău decît pătîmise ea, ursita necruțătoare i-a hotărît căderea și sfîrșitul. Veii, în cele din urmă, a fost cucerită prin lucrarea iscusită a minții și prin truda ostașului roman, nu prin atac fățiș.

XXIII Cînd a ajuns la Roma vestea că cetatea Veii a fost cucerită, cu toate că semnele pieirii ei fuseseră demult prooro-cite, iar minunile fuseseră tilcuite și împlinite, cu toate că erau îndeobște cunoscute și răspunsurile profeților și ale oracolului din Delphi, și deși romanii recurseseră la cel mai strălucit și mai vrednic dintre toți comandanții romani, la M. Furius Camillus, care a făcut tot ce se poate face cu ajutorul minții omenești, totuși bucuria poporului roman a fost fără margini. Voioșia poporului a fost ca o necuprinsă revărsare a sufletului, mai ales că cetățenii își pierduseră aproape orice nădejde de

biruință, pentru că de atîta amar de ani se războieră romanii acolo cu noroadele etrusce, și pentru că poporul roman suferise atîtea înfringeri la Veii. Mai înainte ca senatul să dea poruncă, toate templele erau pline de mamele romane, care aduceau mulțumiri zeilor.

Senatul a hotărît ca vreme de patru zile încheiate să se facă ceremonii religioase, ca niciodată în trecut cu prilejul vreunui alt război. Sosirea dictatorului a însemnat un prilej de sărbătoare și mai mare. Tot poporul, și cei de sus, și pătura de jos, l-a întîmpinat în cale pe Camillus, cinste de care nu s-a bucurat vreun alt comandant roman înainte. Sărbătorirea triumfului lui Camillus a întrecut tot ce s-a cunoscut în trecut. Tînta privirilor tuturor cetățenilor romani era Camillus, care a intrat în Roma în carul său de triumf, tras de cai albi. Avea înfățișarea unei ființe ce părea că nu face parte din tagma muritorilor de rînd. Camillus părea, în caru-i de triumf, într-aripat aidoma soarelui, asemenea lui Joie atotputernicul. Toți îl priveau simțind fiori în fața lui. Tocmai din această pricină triumful lui a ajuns de pomină, însă prin strălucirea lui mai degrabă, decît prin recunoștința oamenilor față de vrednicia și însușirile marelui erou.

Cu acest prilej Camillus a pus piatra de temelie Junonei Regina pe Aventin și a hărăzit și un templu zeiței mame Matuta. După aducerea la îndeplinire a tuturor rînduielilor omenesti și dumnezeiesti, Camillus a părăsit scaunul de dictator. Apoi a început să se îngrijească de îndeplinirea celor făgăduite lui Apollo. Deoarece Camillus și-a adus aminte că îi promisese lui Apollo ca prinos a zecea parte din pradă, pontificii au declarat că poporul trebuie să înțeleagă că el trebuie să-și respecte angajamentul și să-și îndeplinească acest legămînt sfînt. Se vedea bine însă că nu e o treabă ușoară să dai poruncă poporului să aducă înapoi și să-i pună la îndemînă o pradă capturată, pentru ca să se aleagă din ea a zecea parte, partea cuvenită pentru zidirea sanctuarului lui Apollo.

În sfîrșit, s-a ales mijlocul care li se părea preoților cel mai ușor de înfăptuit, și anume, ca fiecare cetățean care vrea să se dezlege pe sine și casa sa de sfintele îndatoriri și legăminte să aducă, după propriile socoteli ale capturilor sale,

prețul zeciuielii, pe care să-l predea, pentru ca din acest prinos să se facă o statuie cu totul și cu totul de aur, care să fie potrivită măreției templului și numelui lui Apollo, și la înălțimea vredniciei și faimei poporului roman. Numai că ofrandele adunate cu surle și tobe, de la om la om, au îndepărtat simțămintele poporului de Camillus.

În vremea aceasta s-a înfățișat la Roma o solie din partea volscilor și a aequilor, în vederea încheierii păcii cu ei. S-a adus la înfăptuire pacea și cu aceste noroade, mai mult pentru că Roma, sleită de atâtea războaie, voia să-și refacă puterile și să se întărească, nu pentru că cei care cereau această pace meritau să se stea de vorbă cu ei.

XXIV După cucerirea cetății Veii, în anul⁵¹ care a urmat s-au ales șase tribuni militari cu putere consulară. Aceștia au fost următorii: cei doi frați P. Cornelli, Cossus și Scipio, M. Valerius Maximus, pentru a doua oară, C. Fabius Ambustus, pentru a treia oară, L. Furius Medullinus, pentru a cincea oară, Q. Servilius, pentru a cincea oară. Celor doi frați Cornelli le-a căzut prin tragere la sorți războiul cu faliscii, iar lui Valerius și lui Servilius, războiul cu capenații. Numai că de astă dată romanii nu au mai încercat să le cucerească orașele prin atacuri ori împresurări, ci le-au pustiit ogoarele și le-au luat pradă toată agoniseala ogoarelor; nu le-au mai lăsat pe țărini nici bob de grâu, iar fructe în livezi, nici măcar de gust. Această năpastă i-a potolit de tot pe capenați. Cerînd pace, Roma le-a acordat-o. Mai rămînea războiul cu faliscii.

În vremea aceasta în Roma erau tot felul de frământări și tulburări. Pentru potolirea spiritelor îndârjite, senatul hotărîse întemeierea unei colonii pe teritoriile volscilor, în care scop trebuiau să se înscrie trei mii de cetățeni romani. Comisia de trei membri, aleși în această privință, a hotărît să se împartă cîte trei jugăre⁵² și șapte uncii de fiecare cap de locuitor. Această dărnicie însă n-a mișcat de loc poporul. Toți cetățenii erau de părere că sînt ademiniți cu astfel de momene pentru a-i abate de la nădejdea dobîndirii unor drepturi mai apropiate de ochii lor. Dar de ce se surghiunește poporul tocmai în țara volscilor, cînd au sub ochii lor un oraș atît de frumos ca Veii, și ogoarele

veienților sînt mai roditoare și mai întinse ca holdele romane? De aceea ei prețuiau orașul Veii chiar mai presus de Roma, și prin așezarea lui, și prin măreția clădirilor publice și particulare, și prin frumusețea împrejurimilor. Această propunere a ajuns să fie însă adusă la îndeplinire abia după cucerirea Romei de către galli, cînd s-au strămutat numeroși coloniști romani la Veii. Unii din ei își dăduseră cu părerea că acest oraș trebuie hărăzit să fie locuit în întregime fie numai de patricieni, fie numai de plebei, spunînd că poporul roman poate să locuiască în două orașe, de vreme ce acestea aparțin aceleiași stat.

XXV Impotriva acestei păreri s-au ridicat însă frunțașii patricienilor, care au declarat sus și tare „că mai degrabă vor muri cu toții în fața poporului roman, decît să îngăduie să se aducă la îndeplinire aceste propuneri. Dacă, acum, într-o singură cetate sînt atîtea zizanii și nemulțumiri, ce va să fie în două? Oare vrea cineva ca o cetate învinsă să ajungă să fie mai presus decît aceea care a biruit-o în luptă? Să îngăduie ei ca Veii, după cucerirea ei de romani, să dobîndească o soartă mai bună și să se bucure de un noroc mai mare decît a avut Roma în vremuri de propășire? La urma urmei, patricienii pot fi lăsați pe loc în patrie de concetățenii lor, însă trebuie să se știe, că nici o forță din lume nu va fi în stare să-i urnească din loc pentru a-și părăsi patria și concetățenii. N-au decît să-l urmeze pe T. Sicinius, numindu-l pe el întemeietorul noii cetăți romane de la Veii (acesta era tribunul plebei care propusese legea cu pricina), și n-au decît să-l părăsească și pe zeul Romulus, vlăstar din zei, părintele și ziditorul orașului Roma“.

S-au iscat în felul acesta din nou zizanii, certuri urite și ciocniri între cele două tabere (fiindcă patricienii atrăseseră de partea lor și pe unii dintre tribunii poporului); plebeii erau atît de îndârjiți, încît frunțașii senatului n-au găsit un alt mijloc mai temeinic de a stăvili violența poporului, ori de cîte ori izbucneau strigătele unei noi încăierări, decît să se arunce în mijlocul mulțimii întăritate, poftindu-i pe plebei să-i atace, să-i lovească și să-i ucidă pe ei mai întii. În adevăr, numai în felul acesta plebeii izbutesc să-și înăbușe pornirile sălbatice

de a nu-i gîtui pe patricieni, ferindu-i pe fruntași de a pași vreun neajuns, din respect pentru vîrsta lor înaintată și pentru cinstirea ce li se cuvenea în urma atîtor demnități îndeplinite.

La rîndul lui, și Camillus avea pretutindenii aceeași ținută; în toate adunările, el îi muștra pe cetățeni în felul acesta:

„Nu e de mirare ce se întîmplă în Roma. În această cetate, parcă toți cetățenii sînt atinși de turbare, pentru că deși zeii sînt pe deplin îndreptății să ceară împlinirea făgăduinței făcute, cetățenii, în loc să-și arate tot zelul ca să fie dezlegați de păcatul călcării legămîntului făcut, își fac de cap. El nu vrea să le mai pomenească nimic despre obolul datorat de ei zeilor, o danie aidoma unei milostenii fără însemnătate, care nu e decît o biată zeciuală. Cu toate că el nu poate nici să răspundă pentru întreg poporul, pentru angajamentul pe care și l-a luat fiecare în parte, totuși, conștiința lui nu-l lasă să treacă sub tăcere această atitudine atît de urîtă a poporului, și să nu aducă vorba despre aducerea zeciuielii cuvenite de pe urma unor prăzi atît de mari, fără să mai pună la socoteală orașul cucerit și ogoarele intrate în stăpînirea republicii, căci la urma urmei și ele sînt cuprinse în făgăduiala făcută zeilor“.

Deoarece senatului îi venea greu să ia o hotărîre răspicată în vreo privință sau alta, a dat pe seama pontificilor dezlegarea problemei. Soborul pontificilor, la care a luat parte și Camillus, a găsit de cuviință că zeciuiala făgăduită zeilor, din bunurile capturate de la veienți și care au intrat apoi în mîinile poporului roman, trebuie fără doar și poate să fie hărăzită lui Apollo.

În felul acesta a venit vorba despre punerea pe răboj a tuturor socotelilor în legătură și cu orașul Veii, și cu ogoarele. S-au scos sumele trebuincioase de bani din vistieria statului, iar tribunii militari au primit din partea senatului însărcinarea ca să cumpere aur. Fiindcă nu au ajuns banii, matroanele⁵³ romane s-au consfătuit între ele și au hotărît, prin bună înțelegere, să le ofere tribunilor militari toate bijuteriile și podoabele de aur, care au fost depuse în tezaurul statului. Această faptă a matroanelor romane a stîrnit cea mai mare bucurie în sufletul senatorilor, de aceea au hotărît să li se încuviințeze, în semn de deosebită cinstire pentru dărnicia lor, dreptul de a fi purtate, și la sărbători, și la ceremoniile religioase, și la spectacolele

jocurilor, în trăsurile⁵⁴ trase de cîte patru cai, iar în restul zilelor de sărbători și de lucru, în faetoane⁵⁵. Fiecare donatoare își cîntărea și prețuia în bani greutatea podoabelor sale de aur oferite, toate fiind de părere să se făurească de giuvaergii un potir mare de aur, ca să fie dat ca ofrandă lui Apollo, la templul său din Delphi.

Cum s-a încheiat povestea cu îndatoririle impuse de religie, tribunii plebei au întăritat din nou poporul împotriva tuturor frunțașilor patricienilor, și în primul rînd împotriva lui Camillus. Ei spuneau că s-au ales praful și pulberea de toate uriașele capturi din Veii, deoarece singurii care s-au bucurat au fost doar statul și zeii. „Cînd patricienii nu erau de față la adunări, tribunii plebei tunau și fulgerau împotriva lor. Cînd veneau și ei în adunări, își înăbușeau pornirile, mai ales cînd nobilii se arătau gata să primească orice lovitură din partea plebeilor. Cînd au văzut că aristocrația vrea să amîne rezolvarea chestiunii și pe anul următor, poporul și-a reales pe acciōși tribuni ai săi, care făcuseră propunerea. La rîndul lor, și patricienii s-au străduit să-și impună din nou oamenii lor, care să fie gata să se împotrivescă, ca de obicei, tribunilor plebei. În felul acesta, o bună parte din vechii tribuni au fost din nou aleși.

XXVI Patricienii s-au străduit din răspuțeri ca să alegă pe Marcus Furius Camillus în rîndul tribunilor militari. Ziceau că republica are nevoie de un asemenea comandant, în vederea pregătirii operațiunilor militare pentru alte războaie. Adevărul era că patriciatul căuta un om care să țină piept și să zădărnicească toate proiectele de legi în legătură cu interesele poporului. O dată cu Camillus au fost aleși⁵⁶ ca tribuni militari, cu putere consulară și L. Furius Medullinus, a șasea oară, C. Aemilius, C. Valerius Publicola, Sp. Postumius și P. Cornelius, a doua oară. La începutul acestui an, tribunii poporului n-au stîrnit nici un fel de tulburare pînă l-au văzut plecat pe Camillus în țara faliscilor, fiindcă el fusese însărcinat cu ducerea acestui război. Amînînd dezlănțuirea furtunii, toate frămîntările au intrat în copăia lincezelii. În schimb Camillus, de care

se temeau ei ca de potrivnicul cel mai puternic, s-a încununat de și mai multă glorie, adăugînd și alți lauri templelor sale.

La început, faliscii ședeau la adăpost în spatele zidurilor cetății lor, crezînd că aceasta-i cea mai cuminte măsură. În urmă însă, cînd au aflat că romanii le pustiesc ogoarele și le pîrjolesc satele, s-au văzut siliți să iasă din bîrlog. De teamă totuși, nu s-au depărtat prea mult. De aceea și-au așezat tabăra cam la 1000 de pași depărtare de cetatea lor. Pozițiile taberei faliscilor le erau cît se poate de prielnice și de sigure pentru ei, în schimb căile de pătrundere numai cu mare greutate puteau fi folosite de potrivnicii lor, fiindcă ținutul era stîncos și neprimitor, iar drumurile erau ici înguste, colo povîrnite.

Însă Camillus a pus mina pe o călăuză dintr-un sat, care i-a dezvăluit tot secretul pozițiilor dușmane, și mărșăluind cu forțele sale pînă noaptea tîrziu, cînd au răsărit zorii, faliscii s-au trezit cu romanii că îi dominau prin pozițiile lor mai înalte. Linia a treia a armatei săpa șanțurile și parapetele, iar celelalte două linii ședeau gata de luptă. Faliscii au căutat însă să zădărnicească lucrările romane de apărare. Sînt însă bătuți, dați peste cap și împrăștiați. Atît de tare a fost stîrnită groaza în rîndurile faliscilor, încît au luat-o la sănătoasa, depășindu-și în fuga lor desperată și tabăra, deși le era mai la îndemînă, și s-au îndreptat către cetatea lor. Mulți din ei au fost răpuși, alții răniți, cînd se năpusteau să intre în buluc pe porți. Tabăra faliscă a fost cucerită de romani.

Numai că din nou din ordinul lui Camillus toate capturile au fost aduse și încredințate quaestorului, spre marea nemulțumire a ostașilor. Însă ei au înghițit-o și pe aceasta și au tăcut mîlc, pentru că știau că nu e de glumă cu un comandant atît de aspru. E adevărat că se minunau ostașii romani în fața vitejiei lui Camillus, dar totodată îl și urau. Apoi romanii au început să împresoare orașul cu tot soiul de lucrări. Din cînd în cînd se mai dădeau și slabe ciocniri, fără însemnătate, cînd pîlcuri de falisci se năpusteau prin surprindere asupra punctelor de sprijin romane. În felul acesta se pierdea vremea fără nici un rost, fără sorți de izbîndă pentru vreo tabără, mai ales cei asediați dispuneau din belșug de provizii,

pe care le căraseră din timp, în timp ce asediatorii o duceau ceva mai greu. Era limpede că truda și osteneala ar fi fost de lungă durată, ca și la Veii, dacă Furius Camillus nu ar fi fost la înălțimea greii însărcinări încredințate și dacă norocul nu i-ar fi oferit comandantului roman un prilej nimerit să-și dovedească marile sale însușiri, bine cunoscute în războaiele sale, și n-ar fi adus mai de timpuriu biruința.

XXVII La falisci era un obicei ca fiii lor să fie îndrumați de către același dascăl, care să-i însoțească pretutindeni; și de astă dată o ceată de copii erau încredințați grijii și supravegherii unui singur învățător, așa cum se obișnuiește și azi în Grecia. Îndeobște copiii frunțașilor cetății erau dați pe mîna aceluia îndrumător care se bucura de cea mai mare faimă în ce privește cultura sa, cum era și firesc. Fiindcă învățătorul se deprinsese să-și conducă ciracii dincolo de zidurile orașului, ca să se hîrjonească și să facă cu ei și exerciții de gimnastică în aer liber în fața orașului, și acum și-a continuat fără întrerupere obiceiul lui, fără să țină seama de război, parcurgînd cîteodată distanțe mai scurte, altelei mai lungi, departe de porțile orașului.

Într-o zi dascălul, împreună cu copiii, a străbătut o cale mai mare ca de obicei, întrefîinînd cu ei diferite glume și jocuri și, înaintînd prea mult, a trecut de străjile taberei lor și a nimerit tocmai în tabăra romană. Acolo și-a condus ceata de copii către cortul comandantului suprem al armatei romane. În fața cortului urzi o mîrșavă uneltire, adăugînd la o faptă mîrșavă vorbe și mai ticăloase. Spuse lui Camillus: „El va preda puterii romane cetatea faliscilor, fiindcă în mîna sa se găesc copiii ai căror părinți sînt capii tuturor răutăților“. Cînd Camillus auzi astfel de vorbe, i-a spus: „Nemernicule, o asemenea ticăloșie nu-ți e încuviințată nici de poporul, nici de comandantul în fața căruia te înfățișezi cu un asemenea netrebnic pescheș, dat fiindcă noi, romanii, nu sîntem de teapa ta. Deocamdată, între noi și falisci nu este nici un tratat de alianță, așa cum s-ar fi convenit. Însă în însăși firea noastră omenească a încolțit și va încolți de-a pururi rîvna de apropiere și de înțelegere dintre semeni.

Dar așa cum există legile păcii, există și drepturile și legile războiului: noi, romanii, așa fel ne-am deprins viața, încît respectăm numai ceea ce este drept și numai ceea ce înseamnă linia cinstei și a vitejiei; apoi noi romanii stăm numai cu fața la dușman. Noi n-am ridicat brațul nostru înarmat împotriva nevrstnicilor, pe care orice vrăjmaș îi cruță, chiar și atunci cu prilejul cuceririi orașelor. Noi am luat armele împotriva oamenilor înarmați, care, fără să fi fost provocați de noi și fără să fi suferit vreo jignire din partea noastră, au atacat tabăra romană de la Veii. Biruința ta este pe cît de ieftină, pe atît de mîrșavă și cîștigată printr-o nouă mișclie, după măsura nemerniciei tale. Numai că eu vreau să-i înving pe falisci prin mijloace vrednice de numele de roman, prin vitejie, prin arme și lucrări de împresurare, așa cum i-am mai biruit în atîtea rînduri pe veienți.“

Ticălosul a fost apoi dezbrăcat, și în felul acesta, cu mîinile legate la spate, Camillus l-a încredințat copiilor să-l ducă la falisci. Le-a dat și niște vergi în mîna, ca să-l mînc pe trădător din spate pînă-n oraș, lovindu-l mereu. În fața acestei priveliști s-a adunat tot poporul falisc, care a alergat într-un suflet ca să vadă ce s-a întîmplat. Atunci căpeteniile orașului au convocat senatul, pentru a hotărî asupra situației noi ivite. Cu acest prilej s-a petrecut o prefacere atît de grozavă în sufletul locuitorilor, încît și aceia care, aprinși de ură și mînie, ar fi preferat un sfîrșit aproape ca al veienților, decît o pace ca a capenaților, au fost de părere ca Falerii să ceară pace Romei. În forul și în senatul lor, toți cetățenii ridică acum în slăvi respectul credinței și simțămîntul dreptății dovedit de comandantul roman. Poporul, într-un glas, e de părere să se trimită soli la Camillus, în tabără.

Împuterniciții faliscilor pleacă apoi la Roma cu îngăduința lui Camillus, ca să aducă la cunoștința senatului că cetatea Falerii s-a predat romanilor. Analistii arată că solii faliscilor, odată introduși în senat, s-au adresat senatului roman cu următoarele cuvinte:

„Cinstiți senatori! Voi și comandantul vostru ați cîștigat asupra noastră o biruință pe care nici un zeu și nici un muritor n-o poate pizmui, și de aceea și noi ne supunem vouă.

Sîntem încredințați că pentru un biruitor nimic nu poate fi mai înălțător decît convingerea că noi vom duce o viață mai bună ascultînd de puterea voastră, decît de legile noastre. Sfirșitul acestui război a oferit neamului omenesc două pilde, care vor rămîne de pomină de-a lungul veacurilor: voi, romanii, ați voit să vă arătați cu prilejul acestui război mai de grabă puterea credinței voastre decît biruința de față. Noi am fost uimiți de înalta voastră ținută și de aceea v-am prilejuit biruința asupra noastră. De azi înainte sîntem supușii voștri. Trimiteți-vă oamenii voștri, în fața cărora se vor deschide porțile orașului nostru, ca să ne ia în primire armele, ostacii și cetatea noastră. Nici voi nu vă veți căi de credința pe care vă vom dovedi-o de aci înainte, nici noi nu vom regreta puterea voastră“.

Lui Camillus i s-au adus mulțumiri și din partea dușmanilor, și din partea concetățenilor săi. Poporul faliscilor a fost obligat să plătească romanilor ca tribut o sumă de bani deopotrivă cu valoarea soldelor armatei romane pe timp de un an, pentru ca în felul acesta poporul roman să fie scutit de impozitul pentru război. După încheierea păcii, armata romană s-a reîntors la vatră.

XXVIII Camillus s-a întors la Roma încărcat de astă dată de o slavă mult mai mare ca după primul triumf, cînd el fusese purtat prin mijlocul orașului în carul lui tras de patru telegari albi, fiindcă de astă dată vrășmașul a fost înfrînt, plecîndu-și capul în fața Romei, datorită spiritului de dreptate, omeniei și buneii-credințe dovedite de romani prin Camillus. De aceea senatul, în semn de prețuire deosebită, n-a stat mult la gînduri de a-i duce la îndeplinire făgăduința solemnă făcută lui Apollo. Au fost însărcinați cu această misiune: L. Valerius, L. Sergius și A. Manlius, care au plecat la Delphi cu potirul de aur, ofranda zeului, pe un vas de război. Imputerniciții romani au fost însă atacați de pirați, nu departe de strîmtoarea siciliană⁵⁷ și duși la Liparae⁵⁸.

În cetatea aceasta era obiceiul ca tot ceea ce părăduiau pirații să pună la îndemîna locuitorilor, pentru ca să se înfrupte toți deopotrivă. Din întîmplare, în anul acesta era la

cîrma cetății Liparae un oarecare Timasitheus, care prin fire se asemeua mai mult cu romanii decît cu ai săi. Acesta, cînd a aflat de ce neam sînt solii, cum se cheamă fiecare, ce e cu ofranda, cărui zeu i se trimite și pentru care nobilă pricină, mișcat de cele auzite, a izbutit să insufle același respect cuvenit și norodului său, care întotdeauna e aidoma cîrmuitorului său. Timasitheus le-a oferit solilor romani găzduire oficială, apoi i-a însoțit cu escortă de vase de-ale lor pînă la Delphi, și tot el i-a adus teferi și nevătămați pînă la Roma. Senatul a dat un decret prin care i s-a acordat lui Timasitheus dreptul de ospetie, dîndu-i-se și o sumă de daruri în numele statului.

În cursul aceluiași an, războiul cu aequii a avut sorți schimbători pentru ambele tabere. Pînă la urmă nu s-a putut conchide nici la Roma, nici în țara aequilor cine a biruit, și cine a fost înfrînt. Comandanții romani ai acelu an⁵⁹ au fost tribunii militari C. Aemilius și Sp. Postumius. La început, cei doi au comandat împreună. După ce vrășmașul a fost bătut în luptă, cei doi șefi s-au învoit ca Aemilius să rămînă în așteptare în cetatea Verrugo, iar Postumius să porceadă la pustiirea teritoriului aequilor. Cu oastea lui, Aemilius care se culcase pe laurii succesului și pornise în marș în formații dezlîinate, a fost atacat pe neașteptate de aequi.

Panica stîrnită în rîndurile romanilor a fost atît de mare, încît au fugit pînă au ajuns pe niște mîguri din apropiere; spaima s-a răspîndit pînă la armata lui Postumius, care se afla în garnizoana din cetatea Verrugo. Numai că Postumius nu s-a pierdut cu firea, fiindcă ai săi erau în siguranță la adăpostul zidurilor, de aceea, după ce și-a adunat ostașii pentru a le vorbi, i-a muștrat pentru spaima ce i-a cuprins și pentru fuga din fața dușmanilor; le-a spus că romanii au ajuns să fie bătuți de cel mai netrebnic și mai fricos dintre toți vrășmașii. Atunci ostașii săi au strigat într-un glas că pe bună dreptate merită muștrările lui biciuitoare, și-i mărturisesc deschis purtarea lor rușinoasă, declarînd că se vor îndrepta și nu vor lăsa pe dușman să se bucure multă vreme. De aceea au cerut să fie porniți fără întîrziere asupra potrivnicului (tabăra aequilor era așezată într-o cîmpie, sub ochii lor), stă-

ruind, că dacă nu vor izbuti să-i înfrîngă pe aequi înainte de lăsatul amurgului, nu vor pregeta să primească orice pedeapsă.

Postumius le-a adus laude pentru o asemenea hotărîre. Le ordonă apoi să se pună la punct cu hrana și odihna și să fie gata de atac pe la straja a patra din noapte. Deoarece dușmanul voia să le stăvilească romanilor drumul către Verrugo, pentru ca în timpul nopții să-i taie retragerea armatei lui Aemilius de pe măgurile ocupate, către această cetate, a nimerit peste Postumius. Lupta s-a dezlănțuit înainte de răsăritul soarelui (fusesse de altfel și noapte cu lună, de aceea lupta s-a desfășurat ca și în timpul zilei). Totuși ecoul strigătelor a ajuns pînă la Verrugo, unde romanii au crezut că tabăra lui Postumius a fost luată cu asalt și cucerită de aequi. Ostașii lui Aemilius au fost atît de tare înspăimîntați de atacul aequilor, încît nimic nu i-a mai putut stăvili de a nu fugi de pe poziții, cu toate stăruitoarele rugăminți ale comandanților lor. Acești romani au ajuns pe furiș pînă la Tusculum. La Roma însă s-au răspîndit zvonuri că armata lui Postumius, cu comandant cu tot, a fost măcelărită în întregime de vrăjmaș. Cînd s-au revărsat zorii și s-a făcut bine lumină, romanii n-au mai avut nici un motiv să se teamă de vreo cursă întinsă de aequi.

Postumius, după ce și-a inspectat călare unitățile sale gata de atac, amintindu-le încă o dată de angajamentul luat, le-a insuflat ostașilor atîta avînt și îndrjire, încît aequi n-au mai fost în stare să reziste în fața vijeliosului iureș roman. Dușmanul a fost pus pe fugă. A fost o adevărată baie de sînge în rîndurile aequilor fugari, care au fost nimicîți fără milă de romani, așa cum se întîmplă de multe ori ca mînia să facă mai mult ca vitejia. Locuitorii din Tusculum, care groaznic înspăimîntați în urma primirii știrii atît de triste cu pieirea armatei lui Postumius, au văzut că de-a surda le-a fost frica atunci cînd au primit o scrisoare înconjurată cu frunze de lauri⁶⁰, scrisă chiar de mîna lui Postumius: „Poporul roman a cîștigat biruința. Armata aequilor a fost nimicîtă“.

XXIX Tribunii poporului nu au încetat o clipă cu acțiunile lor de apărare a intereselor poporului, și poporul a continuat să le dea aceeași încredere tribunilor săi, care propuneau legea împroprietăririi cu pământ, dar — la rîndul lor — și patricienii se străduiau din răspuțeri să-și impună la alegeri pe slugoii lor, care să se împotrivescă legii cu pricina. Dar de astă dată poporul și-a făcut datoria la alegeri, alegîndu-și numai oameni devotați cauzei sale. Atunci patricienii s-au răzbunat pe popor pentru lovitura primită, obligînd senatul să dea un decret potrivit căruia fură aleși consuli tocmai aceia care erau cei mai urîți de popor.

După un interval de timp de unsprezece ani au intrat în dregătorie consulii⁶¹ L. Lucrețius Flavius și Servius Sulpicius Camerinus.

La începutul acestui an, tribunii poporului își susțineau cu îndârjire legea lor, căutînd ca să fie votată în adunarea poporului, de astă dată nemaiîntîmpinînd nici o împotrivire din partea vreunuia din colegii lor; din această pricină și consulii se arătau tot mai înverșunați, vrînd să zădărnicească votarea. În timp ce toți cetățenii erau frămîntați numai de această grijă, aequii atacă și cuceresc colonia romană Vitellia⁶², care se găsea pe teritoriul lor. Cea mai mare parte a coloniștilor au izbutit să scape teferi din această cetate, care căzuse în miinile vrășmașilor prin trădare, fugind în timpul nopții prin cealaltă parte a orașului. Consulul L. Lucrețius a primit sarcina desfășurării acestor operațiuni militare. În bătălia ce s-a dat, acesta i-a înfrînt pe aequi.

Întors biruitor la Roma, aici a dezlănțuit o bătălie și mai mare. Tocmai fusese fixat termenul de judecată a tribunilor poporului din anul trecut, Aulus Virginius și Quintus Pomponius⁶³. Senatul fusese în întregime de părere că cei doi foști tribuni trebuie să aparăți cu orice preț. Învinuirea care li se aducea nu era pentru vreo greșeală sau gravă încălcare în vremea dregătoriei lor, ci pentru că cei doi fuseseră cumpărați de patricieni, ca să fie pe placul acestora, și se opuseseră legii tribunilor poporului. Minia cetățenilor a fost mai tare decît toată vaza și influența nobililor. Și ca să fie un caz pilduitor, cei doi acuzați, cu toate că erau nevino-

vați, au fost condamnați la plata unei amenzi de zece mii de ași fiecare. Patricienii au îndurat greu această lovitură. Camillus acuza fățiș poporul că a săvârșit o fărâdelege, spunând că acesta, zădărit împotriva oamenilor săi proprii, nu-și dă seama că prin sentința sa nedreaptă nimicește însuși dreptul de veto al tribunilor. Anulându-și dreptul lor de opoziție, tribunii au răsturnat și nimicind propria lor putere. Se înșeală tribunii poporului dacă speră că mai pot să-și facă de cap și că patricienii vor răbda prea mult dezlănțuirea furiei acestor dregători.

Deși puterea tribuniciană nu mai poate fi stăvilită cu ajutorul opoziției unui număr de tribuni răsăriți chiar din sânul lor, totuși aceasta nu înseamnă că „patricienii nu vor găsi alte căi și alte arme ca să-i vină de hac“. Apoi îi muștră pe consuli, fiindcă au primit în tăcere să fie atît de crunt loviți acești doi tribuni ai poporului și totodată înlăturați din funcțiile lor de încredere, tocmai fiindcă luptaseră pentru interesele senatului. Discutînd toate aceste chestiuni deschis, Camillus își atrăgea din zi în zi mai tare ura poporului asupra sa:

XXX Camillus o clipă n-a încetat să ațîțe senatul împotriva acestei legi, spunîndu-i:

„Cînd va sosi ziua votării acestei legi, senatorii să coboare în for, la adunarea poporului, avînd săpată în minte numai această convingere că trebuie să lupte pentru altarele, pentru templele zeilor, pentru vetrele și pămîntul pe care s-au născut. În ce privește însă persoana sa, dacă îi va fi îngăduit să-și amintească de slava de care s-a bucurat pînă acum în această luptă pentru salvarea patriei, va fi o cinste pentru el să vadă orașul Veii, cucerit de el, populîndu-se mereu; el se simte mîndru că are în fața ochilor săi această cetate, ca pe un monument ce a vestit lumii întregi faima sa; că și acum i se pare că i se perindă prin față acest oraș, al cărui tablou a precedat carul său de triumf, și-i vede pe toți pășind pe urmele laudelor sale; dar crede că e păcat ca un oraș predat și părăsit de zeii nemuritori să fie locuit de cetățeni romani și ca poporul roman să se strămute pe un pămînt cu-

cerit și să-și schimbe patria sa învingătoare în locul celei învinse“.

Atunci patricienii, întăriți de aceste vorbe rostite de fruntașul lor, toți, bătrâni și tineri au intrat în for, în convoi de marș. Acolo, împrăștiindu-se prin toate triburile, fiecare se agăța ca scaiul de fiecare cetățean, care făcea parte din același trib, și începea să-l roage cu lacrimi în ochi să nu-și părăsească patria, pentru dănuirea căreia au luptat și ei, și moșii, și strămoșii lor cu atîta vitejie și după atîtea izbînzii. Și, arătîndu-le cetățenilor Capitoliul, templul Vestei și celelalte sanctuare ale zeilor din jur, le grăiau: „Să nu strămute în orașul dușmanilor poporul roman, ca pe surghiuniți sau ca pe străinii de neam; să nu-și părăsească pămîntul patriei și zeii casnici. Poporul roman va crea o asemenea stare de lucruri, încît patricienii mai de grabă se vor căi că au cucerit cetatea Veii, și Roma tot n-o vor părăsi. Pentru că patricienii nu au întrebuițat forța, ci au folosit numai rugăminți. În care pomeneau mereu numele zeilor, cei mai mulți cetățeni au fost cuprinși de o teamă religioasă, astfel încît, atunci cînd s-a pus la vot proiectul de lege cu pricina, această lege a fost respinsă numai cu o majoritate de un trib. Patricienii au fost atît de bucuroși de această victorie, încît a doua zi, la propunerea consulilor, s-a dat un decret senatorial prin care se împărțeau poporului pămînturile veienților, primind fiecare cetățean cîte un lot de șapte pogoane. De binefacerea acestei legi⁶⁴ aveau să se bucure nu numai fiecare cap de familie, ci și toți cei născuți liberi din fiecare familie. În felul acesta se mijeau zorile frumoase tuturor tinerilor care voiau să-și întemeieze o vatră și un cămin, și să devină cap de familie.

XXXI În felul acesta, poporul a fost potolit. N-a mai fost pricină de vrajbă pentru a se împiedica alegerile de consuli. Noii consuli⁶⁵ aleși au fost: Gn. Valerius Potitus și M. Manlius, acesta primind mai tîrziu porecla de Capitolinus. Prin strădania acestora s-au înjghebat și desfășurat spectacolele marilor jocuri, pe care le făgăduise dictatorul M. Furius Camillus. Tot în același an se inaugurează și templul Junonei

Regina, promis tot de dictator, în același război. Analiștii menționează că femeile au fost acelea care au depus cel mai mare zel pentru inaugurarea cât mai sărbătorească și mai strălucitoare cu putință a acestui templu.

Războiul purtat cu aequii la Algidus nu prea a fost de pomină, fiindcă dușmanul a luat-o la sănătoasă, înainte ca romanii să dezlănțuie atacul. Consulul Valerius s-a luat după fugari, urmărindu-i cu înverșunare pînă i-a nimicit, încît senatul i-a decretat sărbătorirea marelui⁶⁶ său triumf, în timp ce lui Manlius i s-a acordat micul triumf⁶⁷, încuviințându-i să intre în Roma prin ovații.

În același an a izbucnit un nou război și cu volsinii⁶⁸, însă din pricina foametei și ciumei ce bîntuiau prin satele ținuturilor romane (de bună seamă, aceste molime se datorau secetei și arșiței prea mari), armata romană n-a putut fi condusă într-acolo. În schimb volsinii, la care s-a alăturat și populația salpinaților⁶⁹, plini de trufie, s-au încumetat să pustiască holdele romane. Atunci Roma a declarat război celor două seminții. În vremea aceasta s-a stins din viață censorul C. Iulius: l-a înlocuit în funcție M. Cornelius. Această numire a fost privită însă ca un păcat, fiindcă tocmai în perioada acestor cinci ani s-a întîmplat ca Roma să fie cucerită de galli. De atunci, un censor care a murit în timpul dregătoriei sale n-a mai fost niciodată înlocuit cu un altul, pînă la expirarea mandatului. Consulii, fiindcă și ei fuseseră atinși de molimă, au găsit însă de cuviință să încredințeze cîrma supremă a țării în mîna altor autorități, recurgîndu-se la interregi.

De aceea, după ce consulii, potrivit unui decret al senatului, au demisionat din dregătorie, s-a numit un interrege în persoana lui M. Furius Camillus. Acesta, la rîndul lui, l-a numit pe P. Cornelius Scipio, iar Scipio, pe Lucius Valerius Potitus, ca interrege. Acesta din urmă a prezidat alegerile, în care au fost aleși 6 tribuni militari cu putere consulară; scopul urmărit a fost să fie un număr cât mai mare de dregători la cîrma țării, în caz că vreunul din ei ar fi lovit de ciumă.

XXXII La 1 iulie au intrat în funcție noii tribuni militari⁷⁰: L. Lucretius, S. Sulpicius, M. Aemilius, L. Furius Medullinus, a șaptea oară, Agrippa Furius și C. Aemilius, a doua oară. Tribunii militari L. Lucretius și C. Aemilius au primit însărcinarea să ducă războiul cu volsinii, iar Agrippa Furius și Servius Sulpicius pe cel cu salpinații.

Primele operațiuni au fost desfășurate de romani împotriva volsinilor. Avînd dușmanul la îndemînă mari forțe, războiul a fost de uriașe proporții, totuși romanii n-au fost nici un moment în grea cumpănă. Chiar din prima ciocnire, dușmanul a fost împrăștiat și pus pe fugă. Cam opt mii de războinici, cărora li se tăiasă de către cavaleria romană orice putință de a scăpa cu viață, s-au predat.

Faima acestui război a făcut ca salpinații să nu se mai încumete să dea piept cu romanii, ci au rămas la adăpostul zidurilor cetăților lor. Romanii, fără să întîmpine nici un fel de rezistență, au pustiit și teritoriul salpinaților, și al volsinilor, întorcîndu-se cu prăzi. În cele din urmă volsinii, sleiți de acest război, s-au învoit să încheie pace cu romanii, care le-au impus condițiile următoare: restituirea bunurilor răpite cetățenilor romani și plata soldelor armatei romane pentru acel an. Apoi s-a încheiat un armistițiu între cele două popoare, pe timp de douăzeci de ani.

În același an, un om din popor, M. Caedicius, a anunțat pe tribunii militari că el a auzit un glas omenesc strigînd răspicat, în tăcerea nopții, pe Calea Nouă⁷¹, mai sus de templul Vestei, unde e acum un mic sanctuar, care i-a poruncit să vestească pe mai marii cetății că vin gallii. Dar cum se întîmplă de cele mai multe ori în asemenea cazuri, vorbele lui Caedicius n-au fost luate în seamă, fiindcă el era de neam de jos și fiindcă poporul gallilor era hăt, departe, și din această pricină era atît de puțin cunoscut. Nici semnele prevestitoare ale zeilor nu au fost luate în seamă, fiindcă ursita hotărîse să cadă pe capul Romei această urgie.

În același timp romanii au mai săvîrșit și greșcala să izgonească dintre zidurile Romei singura nădejde pe care se puteau bizui, pe M. Furius Camillus. Tribunalul poporului L. Appuleius îi fixase ziua de judecată⁷² fostului dictator, ca să dea socoteală

pentru capturile din cetatea Veii, tocmai cînd fusese izbit de o nenorocire în familie; și-a pierdut feciorul în floarea vîrstei. În ziua procesului, clienții și tovarășii săi din trib⁷³ (o mare parte făcea parte chiar din rîndurile poporului), cînd au fost întrebați de el ce măsură vor lua față de nenorocirea lui, toți au răspuns că se îndatorează să strîngă toată suma trebuincioasă pe care va fi osîndit s-o plătească, dar că nu-l pot scuti de pedeapsă, și atunci Camillus a plecat în surghiun. Ieșind din Roma, s-a rugat zeilor nemuritori „să-și arate puterea lor ca în cel mai scurt timp întreaga cetate nerecunoscătoare să se căiască și să-i dorească reîntoarcerea în patrie, deoarece lui i s-a făcut o mare nedreptate, nefiind cu nimic vinovat!“ Camillus a fost condamnat în lipsă la plata unei amenzi de 15 000 libre de aramă.

XXXIII După surghiunirea peste fruntarii a aceluia care, dacă ar fi rămas (în măsura în care se poate vorbi de soarta sigură a omului), Roma n-ar fi putut fi cucerită de galli, dar fiindcă se apropia ceasul pierzaniei Romei hărăzită de voința ursitei, vin la Roma soli din partea clusinelor⁷⁴, ca să ceară ajutor împotriva gallilor⁷⁵. Se spune că neamurile gallice, ademenite de belșugul roadelor și mai ales de plăcerile vinului ce le îmbătau simțurile, plăceri nemaiîntîlnite pînă atunci de galli, au trecut Alpii și au pus stăpînire pe cîmpiile lucrate mai înainte de etrusci. Și se mai spune că Aruns Clusinus a fost acela care a adus în Gallia vinul, cu care a ademenit populațiile gallice, din ură împotriva lui Lucumo, al cărui tutore fusese Aruns, dar Lucumo, un tînăr falnic și înzestrat cu o putere nemaipomenită, îi zăpăcise mințile soției lui Aruns și i-a răpit-o. De aceea, Aruns a recurs la ajutor străin, fiindcă singur nu se simțea în stare să-l răpună. Gallii au trecut Alpii călăuziți de Aruns. Tot din încemnul lui Aruns, gallii au atacat și împresurat cetatea Clusium. Eu nu m-aș da înapoi să cred toate aceste legende, cum că gallii au fost aduși de Aruns la Clusium sau de vreun alt cetățean din Clusium, însă e un adevăr de netăgăduit că, gallii care au asediat Clusium, n-au fost cea dintîi populație celtică ce a trecut Alpii.

Într-adevăr, gallii au trecut în Italia cu două sute de ani mai înainte de împresurarea cetății Clusium și de cucerirea Romei. În al doilea rând, armatele gallilor au purtat de nenumărate ori războaie cu populațiile care locuiesc între Alpi și Apenini, cu multă vreme înainte de conflictul cu etruscii, care, deci, n-a fost prima ciocnire a gallilor cu un popor de dincoace de Alpi. De bună seamă, etruscii și-au întins mult stăpînirea peste țări și mări, înainte de a apărea puterea romană. Dovezile puterii etruscilor sînt numele mărilor de Sus și de Jos, care înconjură Italia aproape ca pe o insulă, fiindcă Marea de Jos poartă numele de Marea Etruscă, după numele întregului popor etrusc, dat de populațiile Italiei de pe acea vreme, iar Marea de Sus s-a chemat Marea Adriatică de la o colonie înființată de etrusci, cu numele de Hadria⁷⁶.

În schimb grecii numesc cele două mări: Marea Tyrheniană și Marea Adriatică. Grecii care s-au îndreptat și care au venit cu vasele lor pe ambele mări au fost aceia care au pus stăpînire pe pămînturile Italiei sudice, unde au înființat 12 orașe. Tot grecii au fost aceia care au trimis coloniști, mai întîi dincoace de Apenini, către Marea de Jos sau Tyrheniană, și apoi și dincolo de Apenini, care au pus temeliiile noilor colonii grecești. Acești coloniști greci au stăpînit toate ținuturile de dincolo de fluviul Pad, pînă la Alpi, cu excepția colțului de teritoriu locuit de veneți, și care merge de-a lungul golfului Mării Adriatice. Nu e îndoială asupra obîrșiei populațiilor alpine, îndeosebi a celor de pe povîrnișurile Alpilor Retic⁷⁷, ale căror regiuni sălbatice le-au împrumutat locuitorilor asprimea firii lor, încît n-a mai rămas nici o urmă din vechea lor obîrșie, în afară de limbă, și aceea destul de stricată.

XXXIV În privința trecerii Alpilor de către galli, avem la îndemînă următoarele informații: pe cînd cîrmuia la Roma regele Tarquinius cel Bătrîn, între celții care stăpîneau o treime din Gallia se impuseseră biturigii. Dintre ei provenea regele ce domnea peste toți celții. Regele Ambicatus, așa se numea el, împreună cu poporul său au cîștigat mare faimă și prin vitejia, și prin propășirea lor, încît, datorită cîrmuirii sale, Gallia s-a ridicat la o putere atît de mare, atît prin rodnicia ogoarelor,

cît și prin numărul mare al locuitorilor, încît era limpede că el nu va fi în stare să conducă singur un popor atît de mare de oameni.

Cînd Ambicatus a ajuns la o vîrstă înaintată, și-a făurit un plan de a se scăpa de atîta suflare omenească, care era o povară pentru sceptrul său. A adus la cunoștința poporului că va trimite pe Bellovesus și pe Sigovesus, fiii surorii sale, doi tineri de ispravă, pentru a întemeia sălașuri pe acele meleaguri pe care i le-au arătat zeii prin semnele arătate de zborul păsărilor. Le-a recomandat apoi celor doi tineri să-și ia cu ei un număr cît mai mare de oameni, pentru ca să nu-i poată împiedica nici un neam în cale și pentru ca să se așeze unde vor. Cînd s-a tras la sorți, lui Sigovesus i-au căzut pădurile Hercynice⁷⁸, iar lui Bellovesus, zeii i-au hărăzit un alt drum mult mai plăcut, care ducea către Italia.

Bellovesus și-a strîns oamenii din rîndurile populației care avea prea multă suflare, și anume pe biturigi⁷⁹, arverni⁸⁰, senoni⁸¹, aedui⁸², ambarri⁸³, carnuți⁸⁴ și aulerci⁸⁵. El a purces în fruntea unor numeroase trupe de cavalerie și pedestrime, ajungînd pînă la ținutul tricastinilor⁸⁶. În fața lor se înălțau, ca un zid, Alpii. Nu mă mir că și gallilor li s-a părut că Alpii sînt de netrecut, fiindcă nu fuseseră străbătuți, pînă atunci, de nici un muritor de rînd, în afară de Hercule, dacă se poate crede o asemenea legendă. Cînd gallii au ajuns în fața acestei uriașe stavile, rotindu-și privirile de jur împrejur, ca să-și dea seama pe ce culmi (care se păreau că se împreună cu cerul) ar putea merge ca să poată ajunge pe alte meleaguri ale pămîntului, li s-a părut că e un semn al cerului care îi oprește să meargă mai departe, cînd au auzit că niște venetici, care-și căutaseră și ei un sălaș pe lume, au fost împresurați de poporul Salyilor⁸⁷. Aceștia erau massilii⁸⁸ care veniseră cu flota lor, pe mare tocmai din Phocida.

Gallii, crezînd că soarta le-a scos în calea lor pe massilii, le-au oferit sprijinul lor, astfel încît aceștia au putut să-și întărească locul pe care-l ocupaseră la debarcarea lor de pe vase, și care ținut era acoperit de păduri întinse. Gallii au străbătut de acolo prin țara taurinilor⁸⁹, pe povîrnișurile munților lipsite de poteci și hățișuri, și au trecut apoi și Alpii.

Coborînd în Italia, s-au ciocnit cu etruscii, pe care i-au bătut nu departe de râul Ticinus⁹⁰. Aici au aflat că regiunea unde se așezaseră ei se chiamă țara insubrilor⁹¹, după numele unui trib al aeduilor. Aici au întemeiat orașul pe care l-au denumit Mediolanum⁹², ca să rămînă un semn despre obîrșia lor.

XXXI După aceștia, alte cete de galli cenomani, sub conducerea lui Elitovius, luîndu-se pe urmele înaintașilor lor, s-au strecurat prin aceeași trecătoare, sprijiniți și de Bellovesus, au trecut Alpii și s-au așezat în acea regiune unde sînt acum orașele Brixia⁹³ și Verona⁹⁴ (aceste meleaguri le stăpîniseră înaintea lor libuii). În urma cenomanilor au venit gallii salluvii, care și-au întemeiat sălașurile alături de vechiul popor al ligurilor, laevii⁹⁵, care locuiau în jurul râului Ticinus. Boii⁹⁶ și lingonii⁹⁷, alte neamuri gallice, după ce au străbătut munții Alpii Penini, dar găsind ocupat întregul ținut dintre Pad și Alpi, au trecut fluviul Pad pe plute, izbutind să alunge din sălașurile lor nu numai pe etrusci, ci și pe umbrii. Acolo ei s-au mulțumit cu regiunile de dincoace de Apenini.

Ultimele ramuri gallice coborîte în Italia, gallii senoni, au locuit ținutul dintre râurile Utens⁹⁸ și Aesis⁹⁹. După cîte am aflat eu, aceasta a fost populația care a venit la Clusium și a atacat și Roma. Ceea ce nu se știe exact e faptul dacă au venit singuri sau întovărășiți și de toate populațiile gallilor cisalpini. Clusinii, înpăimîntați de noul război, cînd au observat puhoiul acesta de oameni și înfățișarea deosebită care nu le mai apăruse vreodată în fața ochilor, apoi și felul armelor lor, și cînd au auzit și de la locuitorii, și de dincoace, și de dincolo de Pad¹⁰⁰, că legiunile etruscilor au fost bătute, au trimis soli la Roma, ca să ceară ajutor din partea senatului¹⁰¹, cu toate că clusinii nu încheiaseră pînă atunci nici un tratat de alianță și nu avuseseră nici un fel de prietenie cu romanii, cu deosebirea că ei nu săriseră în ajutorul consîngenilor lor, veienții, în războiul acestora cu romanii. Roma însă a pregetat să le acorde clusinilor acest ajutor. Au trimis în schimb în solie pe cei trei fii ai lui Marcus Fabius Ambustus, care să trateze cu gallii în numele senatului și al poporului roman, cerîndu-le să nu-i atace pe aliații și prietenii poporului roman, de vreme ce gallii

nu au fost jigniți și nu au suferit niciodată vreun neajuns din partea clusinilor. Dar dacă lucrurile vor ajunge pînă la război, romanii îi vor apăra cu orice preț pe clusini. Totuși vor căuta, pe cît le va sta în putință, să evite războiul și să cunoască mai bine noul popor al gallilor prin legături pașnice, nu pe calea armelor.

XXXVI Dacă solia romană ar fi fost încredințată unor alți oameni, poate că tratativele ar fi avut un alt curs. Dar cei trei fii ai lui Ambustus erau prea înfumurați, asemuindu-se mai mult cu gallii decît cu romanii. După ce împuterniciții Romei au adus aceasta la cunoștință într-o adunare a gallilor, au primit următorul răspuns din partea acestora:

„Cu toate că gallii aud pentru întia oară de numele de roman, totuși cred că e vorba de un popor viteaz, de vreme ce clusinii căzuți acum la ananghie recurg la ajutorul lor. Dar fiindcă romanii au vrut să-și aperc alianții printr-o solie și printr-o bună înțelegere mai degrabă, și nu pe calea armelor, ei nu resping pacea oferită de romani; pun însă numai o condiție: fiindcă gallii sînt lipsiți de pămînturi, clusinii, care stăpînesc un ținut atît de întins, cu mult mai mult decît au ei nevoie, sã le cedeze acestora o parte din teritoriul lor. Însă dacă romanii vor să le impună alte condiții în afara acesteia și nu vor obține pacea din partea lor, refuzîndu-le cedarea acestui ținut, atunci gallii îi vor înfrunta fățiș pe romani, ca să se poată duce vestea în țara lor cu cît sînt mai presus gallii prin vitejie decît toți ceilalți muritori. Oare ce e mai drept: să ceară pămînt celor cărora le prisosește, sau să-i amenințe pe aceștia cu puterea brațului?“ Iar cînd romanii i-au întrebat: „Dar ce drepturi și ce interese au gallii în Etruria?“, ei le-au răspuns, plini de trufie: „Dreptul lor se bizuie pe puterea armelor. Cei viteji pot avea tot ce poftesc“.

În felul acesta se întărită ambele tabere și se puse mîna pe arme; sînt gata acum de înclăstare. Cu acest prilej, împuterniciții romani pun și ei mîna pe arme, călcînd dreptul ginților, de parcă ar fi fost o poruncă de sus ca pe capul Romei să cadă urgia; de altfel nici nu s-a putut tăinui că în fruntea oastei etrusce luptau trei dintre cei mai vestiți și mai viteji

vlastari ai tineretului roman. Se dusesse faima peste țări și mări despre vitejia acestor străini. Mai ales că Lucius Fabius, avîntîndu-se cu calul său dincolo de linia frontului, a răpus pe căpetenia gallilor, care dase buzna peste flamurile oastei etrusce, străpungîndu-l prin coapse cu sulița. Gallii l-au recunoscut îndată pe roman cînd îl despuia pe comandantul lor, luîndu-i armele și hainele ca trofeu, ducîndu-se vestea pe tot frontul că biruitorul este solul roman.

Gallii lăsară deoparte orice ură și orice atac împotriva clusinelor și, dînd semnalul de încetare a luptei, amenințară de astă dată cu războiul pe romani. Au și găsit în rîndurile lor împuterniciți pe care să-i trimită îndată la Roma. Cei mai bătrîni din tabăra gallică și-au impus punctul de vedere, spunînd să se trimită mai întîi o solie la Roma, ca să se plîngă de jignirile aduse și ca să-i ceară ca cei trei Fabii să le fie predați lor ca prizonieri, fiindcă au călcat dreptul ginților.

După ce împuterniciții gallilor au expus la Roma însărcinarea soliei lor, senatul roman n-a fost de loc bucuros de isprava Fabiilor, găsind cu cale că ceea ce cer barbarii este pe deplin îndreptățit. Însă gîndul că trebuie să ia o hotărîre în privința unor bărbați de seamă a silit senatul roman să nu dea înapoi. De aceea, ca să nu cadă tot pe capul lor răspunderea eventualului dezastru suferit de pe urma războiului cu gallii, senatorii aduc la cunoștința adunării poporului cererile formulate de galli. Patricienii au pus în mișcare toată vaza și influența de care dispuneau, ca să fie aleși pentru anul următor¹⁰² ca tribuni militari cu putere consulară tocmai Fabii, a căror osîndire o ceruseră gallii. Prin această măsură, cum era și firesc, solii gallilor amenință pe romani fățiș cu războiul, arătîndu-și toată înverșunarea împotriva romanilor, după care întîmplare se întorc la ai lor. Au fost aleși tribuni militari cei trei frați Fabii împreună cu Q. Sulpicius Longus, Q. Servilius, pentru a patra oară, și Servius Cornelius Maluginensis.

XXXVII Pe cînd Roma era amenințată de o primejdie¹⁰³, mai cumplită ca niciodată, statul, care în asemenea împrejurări grele recursese la un dictator ca la ultimul sprijin, pentru a face față oricărei situații (așa le întunecă soarta mințile celor

căroră vrea să le dea loviturile sale hotărîtoare!), cum a fost de pildă în războiul cu fidenatii și cu veienții, și cu alți vrăjmași din rîndurile popoarelor vecine — acum, cînd a fost vorba de un dușman de care nu s-a mai auzit și care nu a mai fost văzut vreodată, venit tocmai de la capătul pămîntului, de lîngă oceanul Atlantic, Roma n-a mai apelat nici la autoritatea extra-ordinară a unui dictator și nici n-a mai căutat vreun sprijin undeva. Mai mult, erau la cîrma republicii tocmai aceia datorită îndrăzelii căroră fusese pornit acest război. Aceștia au făcut mobilizarea armatei, ca de obicei, fără o grijă deosebită, de parcă ar fi fost vorba de un război oarecare, lipsit de importanță (ba chiar socoteau că pentru ei acest război e o floare la ureche).

În vremea asta, gallii, cînd au aflat că cei vinovați față de ei prin încălcarea dreptului ginților au fost și mai mult prețuiți, fiind ridicați la posturile de cea mai înaltă răspundere, și că romanii și-au bătut joc de solii lor, s-au aprins de o ură atît de înverșunată, încît întreg acest popor, care nu-și poate stăvili pornirile, s-a năpustit deodată spre flămuri și smulgîndu-le de unde erau înfipte au pornit către Roma, în marș forțat. În timp ce toate celelalte cetăți, înspăimîntate ca de o furtună năprasnică la trecerea hoardelor sălbatice ale gallilor, alergau să pună mina pe arme, și în timp ce toți țărani au pornit în băjenie, într-o fugă desperată, gallii le făceau semne tuturor și le strigau în gura mare că ei merg spre Roma. Prin toate ținuturile pe care le străbăteau, gallii puneau în mișcare forțe atît de uriașe, încît cu puhoaiile lor de cai și de oameni erau înșiruiți și în lung, și în lat, pe un nemăsurat spațiu. Iușeala cu care ei se mișcau a stîrnit cea mai mare groază cu putință în Roma, spaima răspîndindu-se mult mai iute decît zvonurile și ștafetele clusinilor și ale celorlalte noroad.

Cu toate că armata romană fusese mobilizată în cea mai mare grabă, întocmai ca o oaste de strînsură, romanii au ieșit în întîmpinarea gallilor la piatra miliară a unsprezecea, în ținutul unde riul Allia¹⁰⁴ pornește la vale din munții Crustumini, curge pe o albie foarte adîncă, se unește cu fluviul Tibru nu departe de Via Armatei, din jos de ea. Toate împrejurimile mișunau de uriașele hoarde gallice și pretutindeni rîsunau

zbieretele de tot felul și cîntecele sălbatice ale acestor noroade, obișnuite cu atîta zarvă nemaipomenită și care înpăimîntau toată lumea cu răcnetele lor sinistre.

XXXVIII Acolo, tribunii militari își rînduiesc armata în formație de luptă, desfășurîndu-se la aripi ca să preîntîmpine o învăluire din partea gallilor, care erau atît de numeroși. Însă ei au făcut toate aceste operațiuni fără să-și fi ales mai dinainte cele mai bune poziții pentru tabără și fără s-o fi înzestrat cu întăriturile cuvenite, înlăuntrul cărora să se poată retrage. Nu și-au mai adus aminte nici de zei, nici de oameni, n-au mai consultat nici auspiciile și n-au mai adus nici jertfele după orînduială. Nici măcar în sectorul de centru frontul roman nu era deopotrivă cu al gallilor, fiindcă și aici romanii îl slăbiseră subțîindu-l prin răirea șirurilor, ca să poată acoperi tot frontul, care așa ajunsese aproape dezlînat. La aripa dreaptă se găsea o mică măgură. Comandanții romani au hotărît ca să-și așeze aici rezerva, și aceasta a fost singura măsură făcută cu cap, fiindcă atunci cînd romanii, intrați în panică, au luat-o la fugă, numai acolo și-au găsit scăparea.

Brennus¹⁰⁵, căpetenia gallilor, se temuse ca nu cumva romanii, dîndu-și seama de puțînatatea lor numerică, să recurgă la vreo viclenie, și atunci și-a făcut planul ca să cucerească în primul rînd această înălțime, pentru ca gallii, după ce vor izbi legiunile romane în sectorul din centru, să poată ataca rezervele romane și din lături, și din spate. De aceea s-a îndreptat atacul întii împotriva acestor rezerve. Brennus era convins că biruința va fi de partea lui, de vreme ce dispunea de superioritate numerică, însă numai după ce va izbuti să-i scoată pe romani din pozițiile rezervelor lor și va da lupta piept la piept, în cîmp deschis.

Iată că barbarii, în afară de faptul că erau ajutați de noroc, dovedeau că au și un plan iscusit. În schimb, în linia lor de atac, romanii nu mai aveau nimic din faimoasele lor însușiri, nici comandanții din trecut, nici ostașii de altădată. Groaza de galli și gîndul de a-și salva viața prin fugă îi stăpîneau atît de tare pe romani, încît au uitat de toți și de toate; o parte cu mult mai mare de romani și-au căutat

scăparea la Veii, orașul dușmanilor, de care îi despărțea fluviul Tibru, în loc să se îndrepte pe cel mai scurt drum către Roma, la soțiile și copiii lor. Pe pozițiile lor de pe înălțime, rezervele romane au rezistat o bucată de vreme atacului galilor, apărându-se zdravăn.

În restul frontului însă, romanii, îndată ce au auzit înfiorătoarele strigăte de război ale galilor, atît cei care erau mai apropiați de linia dușmanilor, cît și cei mai depărtați, fără ca să încerce măcar să dea ochi și să se măsoare în luptă cu dușmanul, fără să răspundă la rîndu-le cu strigătul de luptă, au rupt-o cu toții la fugă, înainte de a se fi ciocnit cu gallii. Ostașii Romei și-au vărsat sîngele și și-au pierdut viața în timpul fugii, nu în luptă pieptișă. Ariergarda, împiedecată în fuga sa de mare învălmășeală și îmbulzeală și izbită în spate de propriii ei ostași, a fost cea mai decimată. Pe malul Tibrului, unde se retrăsese toată aripa stîngă, după ce și-au azvîrlit din mînă armele, prăpădul a fost și mai cumplit. Pe mulți romani, care nu știau să înoate și care erau istoviți și îngreunați de platoșa și echipamentul lor de război, i-au înghițit valurile Tibrului.

Totuși, mare parte dintre romani au izbutit să scape nevătămați în cetatea Veii. Ajunși acolo, nu s-au gîndit nici măcar la atît: să trimită o ștafetă la Roma, ca să vestească dezastrul lor. Nici gînd să înghebeze o apărare. De la aripa dreaptă, care se găsea mult mai departe de fluviul Tibru și se afla mai aproape de munte, romanii s-au îndreptat cu toții spre Roma, refugiindu-se în fortăreață, fără măcar să închidă porțile orașului.

XXXIX Gallii au rămas uimiți, ca în fața unei minuni, cînd au văzut că au cîștigat această victorie atît de repede. La început au rămas uluiți, ca unii care habar nu au ce s-a petrecut. Mai apoi s-au temut să nu le fi întins romanii cine știe ce capcană. În cele din urmă, au cules trofeele romanilor căzuți, făcînd un uriaș morman de arme, așa cum este obiceiul la ei. După această treabă, vîzînd că nu se da nimic de bănuț din partea potrivnicului, au purces la drum, ajungînd la zidurile Romei nu cu mult timp înainte de apusul soarelui.

Pîlcul de călăreți galli, trimis înainte pentru cercetarea terenului, au dat de știre că au găsit porțile cetății deschise, dar că nu au văzut nici o strajă în fața porților, și nici pe ziduri n-au observat picior de ostaș roman; de aceea, ca și mai înainte, gallii din nou s-au minunat întrebîndu-se ce-o fi însemnînd aceasta. Dar temîndu-se de ce s-ar putea întîmpla în timpul nopții, precum și de pozițiile unui oraș necunoscut de ei, și-au instalat tabăra între Roma și riul Anio, trimițîndu-și grupuri de iscoade în jurul zidurilor și porților cetății, pentru a-și putea da seama ce plănuiau romanii în această situație desperată.

Locuitorii Romei credeau că în afară de ostașii ce-și căutaseră scăparea în Roma n-a mai rămas nici un roman în viață, deoarece cei mai mulți ostași se îndreptaseră de pe front către Veii, și jeluindu-i pe toți deopotrivă, și pe cei vii, cît și pe cei morți, au umplut aproape tot orașul de strigăte și vaiete. De groază, li se zbîrli părul pe cap; toți amuțiră la vestea că s-au apropiat gallii. În curînd au început să fie auzite urletele și cîntecele lor sălbatice, nemaipomenite de romani, în vreme ce bîrbarii cutreierau de-a valma pîlcuri, pîlcuri, fără nici o rînduială, prin jurul zidurilor Romei. În această vreme, toată lumea a stat cu sufletul la gură, pînă la ivirea zorilor, așteptîndu-se ca gallii să năvălească din clipă în clipă în cetate. Romanii au crezut mai întii că gallii vor dezlănțui îndată atacul, o dată cu sosirea lor în fața zidurilor orașului. Apoi, cînd au văzut că gallii au rămas în tabăra de la Allia, s-au gîndit că vrăjmașul urmărește alt plan: va năvăli peste ei înainte de lăsarea nopții, fiindcă lumina zilei era pe sfîrșite. Mai tîrziu însă, văzînd că gallii au amînat dezlănțuirea atacului, romanii s-au gîndit că-i așteaptă o soartă și mai crudă, și că dușmanii aveau să-și facă în Roma o apariție și mai înfiorătoare. În sfîrșit, cînd s-a crăpat de ziuă, toți cetățenii se simțeau parcă cuprinși de frigurile din urmă ale morții. Fiorii groazei atinseseră culmile nebuniei, din pricina încordării neîntrerupte.

Atunci cînd romanii au văzut steagurile gallilor în imediata apropiere a porților cetății, și-au zis cu toții că le-a bătut ceasul din urmă. Cu toate acestea, nici pe departe nu se

poate închipui că ar fi cea mai mică asemănare între cele întâmplate în cursul acestei nopți și în ziua următoare, înăuntrul zidurilor cetății, și grozăviile petrecute în rîndurile armatei romane, ai cărei ostași fugiseră cu ochi holbați de spaimă. Fiindcă cetățenii nu aveau pic de nădejde că ar putea apăra orașul cu aceste biete rămășițe de ostași, au găsit cu cale să se retragă cu toții, cu soții, cu copiii, toți cei zdraveni și în stare de a purta în mîină o armă, împreună cu senatul, în cetățuia de pe Capitoliu. Făcînd acolo depozit de arme și de provizii, au hotărît să-și apere, de pe aceste poziții întărite, zeii, viața și numele de roman. Flaminul, preoții și fecicarele vestale au găsit de cuviință că trebuie să fcrească de prupud, pirjol și pîngurire altarele și toate cele sfinte ale poporului și să nu înceteze o clipă cinstirea zeilor, cît va mai rămîne în viață unul din ei. Dacă ruinelor orașului, ursit pierzării, vor mai supraviețui numai Capitoliul și cetățuia, unde sînt sfintele așezăminte și lăcașele zeilor, precum și senatul, care duce cirna republicii, și dacă va fi salvat numai tinerețelul luptător, va fi îndurată mai ușor pierderea bătrînilor lăsați la vetrele lor, pentru că și așa aveau să moară cîndva. Bătrînii romani, care repurtaseră odată triumfuri, care îndepliniseră înalte dregătorii consulare, le mărturiseau deschis concetățenilor lor că vor la rindu-le să-și sfrîșească viața o dată cu aceste funcții, pentru ca poporul să fie cu sufletul împăcat că a scăpat de ei, pentru ca aceste rămășițe de trupuri istovite, care nu mai sînt în stare să poarte o armă ca să-și apere patria, să nu fie o povară și să nu îngreuiere truda și lupta celor înarmați.

XL În felul acesta se mingîiau bătrînii hărăziți morții în cele din urmă clipe ale vieții lor, așteptîndu-și pieirea. Apoi au pornit să-și îmbărbăteze cetele de luptători tineri, pe care i-au însoțit pînă la Capitoliu și cetățuie, încredințînd ca pe o sfîntă comoară și moștenire, vitejiei și vredniciei acestui tineret, întregul destin al Romei, tot ce-a mai rămas din această cetate, care vreme de 360 de ani a fost mereu biruitoare în toate războaiele purtate. Și o dată cu plecarea în cetățuie a acestor tineri luau cu ei și orice nădejde de ajutor

și orice sprijin acestor bătrâni de care se despărțeau p ntru totdeauna și care erau hotărâți să nu mai supraviețuiască pieirii orașului; această priveriște jalnică îi zguduise pe toți pînă în cele mai adînci cute ale sufletului. Vaierile femeilor cuprinse de groază, care alergau fără rost în sus și în jos și care se agățau de gîtul și de brațele soților și feciorilor lor, se auzeau pretutindeni, întrebîndu-i: „Ce soartă le așteaptă pe ele? În grija cui le lasă? Pe capul lor are să cadă toată urgia și tot prăpădul lumii“.

Totuși, și o bună parte din femei s-au luat după luptători, însoțindu-i pînă la cetățuie. Nimeni nu le-a oprit, dar nici nu le-a chemat, cu toate că ar fi fost de folos pentru cei împresurați ca în rîndurile lor să se găsească cît mai puțini ncluptători, însă ar fi fost neomenos să le lase pierzării.

Restul norodului, care nu putuse încăpea pe mägura atît de îngustă a colinei Capitoliului și nici nu putea fi hrănit, din pricina lipsei de provizii, revărsîndu-se de pe toate ulișele orașului, a pornit într-un convoi neînterupt către Janiculum. De acolo, o parte din ei s-a tupilat prin ogoare, iar altă parte s-a îndreptat spre orașele învecinate, fără să aibă pe cineva în fruntea lor, fără vreun plan chibzuit; și pentru că nimeni nu mai avea nădejde că și-ar putea încredința soarta în mîna cuiva, pornea fiecare unde îl tăia capul. Totuși, preotul zeului Quirinus și fecioarele vestale, fără să se mai gîndească la grijile și necazurile lor, au hotărît să ducă cu dînșii tot ce aparține zeilor, odăjdiile și cele sfinte, iar ceea ce erau nevoiți să le lase pe loc, deoarece nu aveau la îndemînă destule brațe ca să le care și să le pună la adăpost într-un loc sigur, au chibzuit că cel mai bine e să le bage în niște butoiașe și să le îngroape în templul care se află în imediata apropiere a casei preotului lui Quirinus, în acel loc unde azi e oprit să scuipi. Celelalte obiecte de cult sînt duse pînă la colina Janiculum, împărțindu-se povara pe umerii fiecăruia. Astfel s-a trecut și peste podul de lemn.

Pe cînd alaiul urca povîrnișul acestei coline, un om din popor, cu numele de Albinus, care își ducea în carul său soția și copiii, mergînd o dată cu gloata care ieșea din oraș, fiindcă nu aveau să fie de nici un folos pentru război, a

văzut convoiul preoților și vestalelor și atunci, fiind încredințat că este un mare păcat ca preoții statului să meargă pe jos și să transporte în felul acesta toate lucrurile sfinte ale poporului roman, iar el și ai săi să meargă în căruță în văzul tuturor, (pe acele vremuri oamenii mai făceau deosebire între cele pămîntești și cele cerești), și-a poftit soția și copiii să coboare din teleaga lui, unde a urcat fecioarele vestale și toate cele sfinte, conducîndu-le pînă la Caere, pe calea obișnuită a preoților.

XLI În Roma se rînduiseră în vremea aceasta toate preștirile pentru apărarea cu orice preț a fortăreței și Capitolului, așa cum se cuvinea în asemenea cumplite împrejurări, în timp ce mulțimea bătrînilor s-au întors spre vetrele lor, așteptîndu-și senini sfîrșitul, fiind hotărîți să întîmpine moartea o dată cu sosirea gallilor. Hotărîți ca să-și sfîrșesc viața acei dintre bătrîni care îndepliniseră mari dregătorii la cîrma țării, s-au așezat pe jilțurile lor de fildeș în mijlocul caselor, îmbrăcați în cele mai strălucitoare veșminte de sărbătoare — pe care le-au mai purtat cîndva cu prilejul triumfurilor lor sau cînd mergeau în carul încărcat cu chipurile zeilor, la spectacolele jocurilor de circ — purtînd asupra lor insemnele și dovezile vredniciei și rangului lor de altădată. Unii analiști istorisesc că însuși marele pontif Marcus Fabius a rostit rugăciunea jertfei în cinstea acestor bătrîni care s-au jertfit pentru binele patriei și pentru cetățenii romani.

Gallii și-au mai potolit din avîntul lor războinic după trei zile de la lupta de la Allia, deoarece în timpul acestei bătălii nu avuseseră de înfruntat primejdii atît de mari și pentru că erau încredințați că sînt în stare să cucerească Roma și fără atacuri crîncene ori irosiri de forțe. De aceea, în cursul zilei următoare au intrat în oraș pe poarta Collina, care fusese lăsată deschisă, fără nici o pornire de ură și fără nici un avînt, și ajunși în for își rotesc ochii către templele zeilor și către cetățuie, singurele cu înfățișare de război. Apoi gallii au lăsat pe loc o mică garnizoană (pentru ca nu cumva să se trezescă cu un atac neașteptat dezlănțuit din cetățuie sau din Capitoliu, atunci cînd ei erau împrăștiați prin oraș),

s-au risipit pe toate străzile oraşului lipsit de orice vietate omenească şi s-au pornit după jafuri. O ceată de galli a dat buzna în prima casă întâlnită în cale. Alţii s-au repezit buluc în altă clădire, ceva mai depărtată, de parcă aceasta ar fi fost neatinsă de război şi ar fi fost plină de bogăţii care trebuiau prădate.

Apoi din nou s-au oprit în loc, însăimîntaţi de singurătatea apăsătoare a străzilor şi caselor, ca nu care cumva s-o pătească, fiind atacaţi pe neaşteptate şi prin viclenie de romani, şi atunci s-au întors grămadă în for umplînd şi uliţele învecinate cu forul. Aicea însă au găsit locuinţele plebeilor închise cu zăvoarele, în timp ce porţile la intrarea clădirilor fruntaşilor cetăţii erau deschise. Gallii însă se codeau să intre mai degrabă în casele deschise şi cu uşile date de pereţi, decît în cele închise, mai ales cînd au observat în tinda acestor case nişte bătrîni venerabili şezînd pe jilţurile lor şi care prin înfăţişarea lor impunătoare, prin seriozitatea privirilor şi a feţei, prin măreţia ţinutei şi a portului, prin semnele şi podoabele lor păreau mai presus de oamenii de rînd, aidoma zeilor.

Pe cînd gallii îi priveau pe bătrîni nemişaţi, ca nişte statui, se spune că unul din galli a vrut să-l tragă de barbă pe M. Papirius (pe atunci, bătrîni purtau barbă lungă), care, indignat, l-a izbit pe gall în cap cu toiagul lui de fildeş, care fapt a stîrnit mînia gallului. Acesta a fost semnalul începerii măcelului, pentru că toţi bătrîni Romei au fost omorîţi în jilţurile lor. După uciderea tuturor fruntaşilor cetăţii n-au mai fost cruţaţi nici ceilalţi muritori. Au fost jefuite toate casele. A urmat apoi prăpădul şi pîrjolul, mistuindu-se atîtea case în para focului, după prădarea lor.

XLII De altfel nu toţi gallii aveau chef să vadă oraşul năruit pînă în temelie. Căpeteniile lor au hotărît să pună foc numai la o parte din case, pentru a stîrni groaza şi a sili în felul acesta pe asediaţi, îngrijoraţi să nu-şi piardă locuinţa lor, să se predea. Gallii erau încredinţaţi că nu trebuie mistuite de foc toate casele, pentru ca tot ce va rămîne neaţins de furia războiului să rămînă o cheazăie a încovoierii cerbi-

ciei romanilor, ca să li se închine lor. De aceea, după prima zi, n-au mai întins focul mai departe în diferitele cartiere ale oraşului, așa cum se întâmplă de obicei într-un oraş cucerit.

Romanii din cetăţuie care vedeau oraşul colcăind de vrăşmaşi şi care forfoteau pe toate străzile oraşului, nu ştiau dacă trebuie să dea crezare minţilor ce gîdeau, ochilor ce vedeau şi urechilor ce auzeau, de vreme ce se ivea cînd ici, cînd colo un nou prăpăd şi o altă urgie. Pretutindenii se auzeau răcnetele şi urletele duşmanilor, vaierele femeilor şi şipetele copiilor, trosnetul flăcărilor mistuitoare şi zgomotul asurzitor al clădirilor care se prăbuşeau. Ei îşi îndreptau privirile întracolo, tremurînd pentru ai lor, toţi fiind numai ochi şi urechi, cu sufletul la gură, ca şi cum ar fi fost însărcinaţi de ursită să ia aminte cu toată fiinţa lor la năruirea patriei, avînd totuşi putinţa să-şi ocrotească viaţa, în schimb însă, neputîndu-se salva nimic din toată truda şi agoniseala muncii lor. Aceşti romani erau cu mult mai de plîns decît oricare alt popor care a fost vreodată împresurat în vreun război, fiindcă, ei erau pe de o parte şi asediaţi, fiindu-le rupte toate legăturile cu restul patriei şi lumii, şi pe de altă parte pentru că-şi vedeau toate bunurile lor în puterea vrăjmaşilor.

Nici noaptea care a urmat după această zi atît de cumplită în toate privinţele nu a venit cu o fărîmă de linişte pentru romani. Aşijderea şi ziua următoare acestei fioroase nopţi a venit însoţită de un alai întreg de pătîmîri şi dureri de nedescris. Totuşi, sub apăsătoarea povară a atîtor chinuri şi zbu-ciume, bărbăţia romanilor a rămas neclintită, cu toate că vedeau totul în flăcări, prăbuşindu-se în moloz şi scrum şi făcînd una cu pămîntul. Romanii apărau mai departe, pînă la cea din urmă picătură de sînge, neînsemnata colină prizărită şi săracă, singurul loc unde se aşezaseră ei, care rămăsese ca o icoană a libertăţii. Şi cum zilnic aveau sub ochi aceeaşi privelişte, romanii s-au obişnuit într-o bună măsură cu năpasta lor şi şi-au întărit sufletele, nemaisimţîndu-şi jalca şi zbu-ciumul. Acuma erau cu sufletul încordat către lupta de mîine ce aveau s-o ducă numai ei cu arma în mîină, singura nădejde ce le-a mai rămas.

XLIII La rîndul lor, și gallii, după ce s-au războit de-a surda cu zidurile și pereții caselor, cînd au văzut că din orașul cucerit n-au mai rămas decît dărîmături, moloz și scrum peste care se plimbau nestingheriți ei, înarmați, cînd și-au dat seama că romanii nu-s de loc înfricoșați și că cu tot prăpădul și cu toată urgia nu și-au frînt cerbicia, astfel încît să fie înduplecați să se predea decît numai prin forță, au hotărit să recurgă la cea din urmă cale și să pornească la asaltul cetățuii. Cum s-a crăpat de ziuă, la un semnal dat, toată gloata nesfîrșită de galli se orînduiește în for pentru atac. Apoi, scoțînd strigăte nemaipomenite, se năpustesc spre Capitoliu, formînd cu scuturile lor broasca țestoasă¹⁰⁶. De astă dată romanii nu se mai pierd cu firea și nu mai luptă la voia întîmplării, ci — după ce și-au întărit străjile de la toate intrările — unde văd că gallii dezlănțuie atacul, acolo își trimit și romanii toată floarea luptătorilor, ca să-i înfrunte.

La început îi lasă să urce povîrnișul, încredințați că cu cît gallii vor ajunge mai sus, cu atît pot fi prăvăliți mai ușor. Cam pe la mijlocul costișei însă, gallii s-au oprit în loc. Atunci romanii s-au năpustit de pe pozițiile lor mai înalte asupra gallilor (la aceasta îi ajută de la sine însuși povîrnișul), într-un asemenea iureș încît i-au dat peste cap, rostogolindu-i unii peste alții și hăcuindu-i. Au dat vrăjmașilor o lecție atît de grozavă, încît gallii n-au mai repetat niciodată un asemenea atac, nici cu trupe puține, nici cu toate forțele.

Și atunci ei renunțară la planul de a cuceri Capitoliul, pierzînd nădejdea că vor izbuti vreodată prin atac deschis, și de aceea pregătesc împresurarea cu tot dinadinsul. Gallii trecuseră însă cu vederea că în vremea aceasta ei distruseseră toate grînele, pe cele din oraș în urma pîrjolirii caselor, iar în răstimpul acestor zile, cerealele de pe ogoare fuseseră toate cărate de romani la Veii. De aceea gallii au găsit cu cale să-și împartă armata în pîlcuri, o parte din ele să pornească după prădăciuni pe la populațiile învecinate, iar restul de oaste să continue împresurarea cetății, urmărind ca în felul acesta să fie aprovizionate trupele asediatoare cu cele trebuincioase, răpitate de pe ogoare. După ce gallii au plecat din Roma,

soarta i-a minat către Ardea, unde au simțit pe pielea lor proprie ce înseamnă vitejia romană.

Lă Ardea își trăia viața de surghiunit Camillus. Acesta își ducea greu zilelor fiind cu mult mai îndurerat de soarta patriei decât de a sa. El învinuia și zeii, și oamenii, întrebându-se revoltat: „Unde sînt acei faimoși luptători romani, care sub conducerea sa au cucerit cetățile Veii și Falerii? Unde sînt acei romani de altădată, care și-au arătat întotdeauna vitejia, cîștigînd numai biruințe?” Camillus aude deodată vestea că armata gallilor s-a apropiat de Ardea și că locuitorii acestei cetăți, cuprinși de groază, se frămîntă și se zbuциumă, neștiind ce să facă. Fără să pregete și îndemnat ca de o poruncă venită de sus, Camillus s-a dus la adunarea poporului ardeat. Ardeății s-au trezit cu el în mijlocul adunării, deși pînă acum Camillus se scrisese, îndeobște, de asemenea manifestări publice.

XLIV „Locuitori ardeății! li se adresă el. Voi sînteți și vechii mei prieteni, dar totodată și noii mei concetățeni, deoa-rece, datorită mărinimiei voastre și soartei care m-a împins către voi, am ajuns concetățeanul vostru. Totuși, nimeni din voi să nu creadă că eu, o dată sosit aici mi-am uitat vreodată de rostul și țelul vieții mele, precum și de îndatoririle ce mi le-am luat. Evenimentele și primejdia comună mă mîină să vin acum în mijlocul vostru, ca să chibzuim împreună ce măsuri de pază și de apărare se cuvine să luăm în asemenea grele împrejurări. Oare, aș putea eu da înapoi de la o datorie sfîntă, cînd trebuie să vă dovedesc recunoștința pentru atîta atenție și bunăvoință arătate din partea voastră mic și să nu-mi arăt vrednicia mea acum, cu prilejul acestui război, cînd voi sînteți căzuți în grea restriște? Eu mi-am dovedit în patria mea însușirile bune prin știința războiului, dar, cu toate că n-am fost biruit pe nici un front de luptă, cînd s-a coborît pacea în țară, nerecunoșcătorii mei concetățeni m-au izgonit din rîndurile lor, dincolo de fruntariile patriei.

Soarta v-a oferit vouă acest prilej norocos de a vă dovedi recunoștința poporului roman pentru binefacerile atît de mari aduse de poporul roman cetății Ardea în trecut (și vi le amintiți destul de bine); voi însă să nu vă supărați că v-am

spūs cît de mari au fost aceste binefaceri și în ce momente de răscruce vi s-au adus de către romani, însă trebuie să vă creați o mare faimă, încununînd de slavă cetatea voastră prin înfrîngerea dușmanilor comuni. Gallii s-au apropiat de Ardea în cete răzlețite. Ei sînt mai degrabă un popor de oameni arătoși la trup, îngîmfați la suflet, nu de oameni plini de bărbăție. În orice luptă fac mai multă zarvă decît trebuie, și aceasta numai pentru a stîrni panică, nu pentru a-și dovedi puterea și vitejia. Dovada o aveți în înfrîngerea Romei: Gallii au cucerit un oraș cu porțile deschise. Cu toate acestea, un pumn de romani din Capitoliu și din cetățuie rezistă mai departe. Acum, covîrșiți de uritul și de greutatea asediului, gallii cutreieră în sus și în jos, umblînd răzlețiți prin sate și ogoare. Ghiftuiți de mîncare și îndobitociți de băutură, toate jefuite de la locuitorii de prin satele unde se întîmplă să ajungă noaptea, își fac sălașul pe malurile rîurilor și se aștern pe jos pentru odihnă pe pămîntul gol, ici colo, întocmai ca și fiarele pădurilor, fără să se îngrijească de întărirea pozițiilor unde poposesc și fără să-și înghebeze străji și unități de pază, mai ales acum, cînd sînt și mai lipsiți de prevedere în urma izbînzilor lor. Dacă aveți de gînd să vă apûrați zidurile voastre și să nu îngăduiți ca țara voastră să ajungă în mîna gallilor, luați-vă armele și veniți cu mine în mare număr, la primul schimb al străjilor. Urmați-mă la nimicirea vrășmașilor, nu la luptă! Vă făgăduiesc că voi izbuti să vi-i dau pe toți dușmanii în mîna, toropiți de somn, ca să-i măcelăriți pe o turmă de vite; nu voi pregeta să pornesc și de aici, din Ardea, în băjenie, ca să am parte de aceeași soartă de surghiunit, pe care am avut-o și la Roma“.

XLV Toată lumea, și prieteni și neprieteni, erau încredințați că nu este un alt conducător mai potrivit ca Furius Camillus pentru a face față unui război atît de mare, în asemenea împrejurări. După împrăștierea adunării, toți cetățenii cincează și se duc la odihnă, așteptînd cu încordare să li se dea cît mai curînd semnalul de pornire la luptă. Cum l-au auzit, ardeții au fost de față în fața porții casei lui Camillus, în primele ceasuri din liniștea nopții. Ieșind din oraș, ardeții

dau de tabăra gallilor, aşezată nu departe de zidurile cetăţii lor; aşa cum le spusese dinainte Camillus, gallii, nepăsători, nu ţinuseră seama de nici un fel de apărare, în nici o privinţă. Ardeţii năvălesc asupra lor, scoţînd strigăte puternice. Ceea ce a urmat nici nu poate fi numită luptă, ci un măcel în toată legea. Gallii, toropiţi de somn, dezbrăcaţi şi lipsiţi de arme, sînt răpuşi toţi pînă la unul. De spaimă, s-au trezit din culcūsurile lor şi cei mai depărtaţi dintre ei, care, neştiind ce s-a întîmplat şi de unde porneşte acest atac, au dat buzna orbeşte, nimerind tot peste ardeţi. O mare parte a gallilor, care rătăceau rătăciţi prin ţinuturile anşiaţilor, au fost doborîţi în urma unui atac fulgerător dat de locuitorii acestei cetăţi, după ce au fost împresuraţi.

În timpul acesta, şi etruscii au suferit o grea înfrîngere din partea romanilor, pe teritoriul veienţilor. Etruscii n-au simţit nici un fel de milă şi de înţelegere faţă de Roma; deşi erau vecinii ei de 400 de ani şi deşi ştiau că romanii sînt la grea strîmtoare, fiind atacaţi de un vrăşmaş pe care nu-l mai văzuseră şi de care nu mai auziseră vreodată, totuşi au pornit să prade satele şi ogoarele romane tocmai în această vreme. Încărcaţi de prăzi, etruscii plănuiau să împresoare şi garnizoana romană din cetatea Veii, care era ultima pavăză şi nădejde a numelui de roman.

Unităţile romane din Veii îi priveau pe etrusci cum cutreierau în cete prin holdele lor şi cum îşi cărau prăzile în faţa ochilor lor. Mai băgară de seamă apoi că etruscii şi-au instalat tabăra nu departe de Veii. La început, pe romani i-au cuprins mîhnirea şi jalea; apoi însă revolta şi mînia au pus stăpînire pe sufletul acestor ostaşi, care se întrebau: „Cum e cu putinţă ca acest norod să-şi bată joc de pătîmirile noastre, pricinuite de galli, cînd ştiu prea bine că această urgie s-a revărsat asupra Romei în urma războiului etruscilor cu gallii?”

Greu s-au stăpînit romanii să nu tabere îndată asupra etruscilor. Centurionul Caedicius, pe care ostaşii romani din această cetate îl aleseră ca să le fie căpetenie, le-a potolit însă pornirile mîniei. Şi-amînară răzburarea pentru la noapte. Lipsca numai un comandant deopotrivă lui Camillus. Cu toate

acestea, isprava s-a dus pînă la capăt, cu o izbîndă deplină. Mai mult, călăuziți de o sumă de prizonieri capturați, care supraviețuiseră măcelului din timpul nopții, au purces în întîmpinarea și a celeilalte cete de etrusci, care făcuse popas în jurul salinelor de la Ostia. În noaptea următoare, romanii i-au atacat și pe aceștia prin surprindere, făcînd o a doua baie de sînge, mult mai mare ca prima, după care s-au întors la Veii, bucuroși de această îndoită biruință.

XLVI În vremea aceasta, asediul Capitoliului și a cetățuiei de către galli începuse să lîncezească, domnind liniște în ambele tabere. Gallii erau atenți într-o singură privință: să nu se strecoare vreun roman printre străjile lor. Deodată a răsărit din rîndurile asediaților un tînăr roman, care prin isprava sa a stîrnit uimirea și minunarea atît a vrăjmașului, cît și a concetățenilor săi.

Îndatorirea de a îndeplini rînduiala sacrificiilor pe colonia Quirinală cădea în sarcina urmașilor neamului Fabiilor. C. Fabius Dorsus, încins în acest scop cu toga după datina gabină, purtînd pe brațe obiectele cultului religios, după ce a coborît din Capitoliu, a străbătut prin mijlocul străjilor dușmane, fără să se sinchisească sau să se înpăimînte de strigătele cuiva, și a ajuns pe colina Quirinală; de acolo, după săvîrșirea slujbei și după îndeplinirea tuturor îndatoririlor potrivit rînduielilor religioase, s-a întors în Capitoliu la ai săi, cu aceeași ținută, cu aceeași privire și cu același pas statornic, avînd în suflet adînc săpate aceleași convingeri, că zeii, a căror cinstire nimic n-a împiedicat-o, nici măcar teama de moarte, vor fi prielnici romanilor.

Gallii holbaseră ochii, rămînînd încremenți ca în fața unei minuni, fie de atîta îndrăzneală dovedită de Dorsus, fie că erau pătrunși și ei de teama de zei, deoarece se știe că acest popor nu e de loc nepăsător în ce privește religia.

În vremea aceasta, garnizoana romană din Veii capătă pe zi ce trece tot mai mult avînt, și în același timp sporesc și forțele acestor trupe. Acolo au început să se adune nu numai ostașii romani care se răsپndiseră pretutindeni în urma înfrîngerii suferite la Allia și după cucerirea Romei de galli, dar cu nemi-

luta curgeau voluntari de la toate populațiile din Latium, ca să fie și ei părtași la prăzile din acest război. Toți romanii găseau cu cale că acum e momentul prielnic de a se năpusti asupra dușmanului, pentru a-și slobozi patria din mâinile lui. Numai că lipsea un cap isteț, într-un trup zdravăn. Chiar locul și împrejurările îi îndemneau să fie convinși că singura nădejde a Romei e Camillus, mai ales că la Veii se găsea o marc parte din ostașii care luptaseră și biruiseră pe front, sub conducerea lui iscusită. Insuși Caedicius spunea că el nu va aștepta pînă îi va lua comanda din mînă vreunul dintre zei sau dintre muritorii de rînd, că el n-a uitat rangul său și de aceea cere să vină comandantul potrivit unor atari împrejurări. Atunci toți ostașii, într-un glas, au găsit cu cale să fie chemat Camillus de la Ardea. Dar mai întîi trebuia consultat senatul roman aflat în Capitoliu, fiindcă cetățenii erau pătrunși de trebuința păstrării cu orice preț a disciplinei și respectului cuvenit senatului; cu toate că Roma era pe marginea prăpastiei, totuși cetățenii știau ce va să zică simțul măsurii. Numai că trecerea printre rîndurile asediatorilor era o treabă foarte primejdioasă.

Un tînăr vrednic și isteț, Pontius Cominius, și-a luat asupra-și această sarcină. El și-a făcut o plută din scoarțe de copac și așa a intrat în Roma, pe apa Tibrului. Apoi, coborînd pe țârm, urcă pe niște stînci colțuroase și povîrnite pe care gallii, tocmai din această pricină, trecuseră cu vederea să-și pună străji. Pontius se cățără apoi cu mîinile, urcînd pînă în vîrfurile stîncii Capitolului. Acolo e condus în fața mai marilor cetății, unde dă în vileag solia încredințată lui de armata din Veii. Senatul a dat atunci un decret prin care se ridică surghiunul lui Camillus prin comițiile curiate și se aducea la cunoștință numirea lui, fără întîrziere, din porunca poporului, în postul de dictator, pentru ca armata să-și aibă comandantul pe care-l vor soldații.

Coborînd tot pe acolo pe unde urcase, Cominius s-a întors la Veii ca să vestească rezultatul însărcinării sale. Apoi au fost trimiși niște împuterniciți la Camillus, în cetatea Ardea. Camillus a fost condus la Veii. De bună seamă că se votase și o lege curiată, prin care el fusese numit dictator în lipsă. (Îmi place să cred însă că el n-a plecat din Ardea înainte de a afla

că s-a votat această lege, fiindcă fără voia și porunca poporului el nu și-ar fi putut strămuta domiciliul din localitatea surghiunului, și nici obține comanda supremă a armatei, dacă n-ar fi fost numit dictator).

XLVII Pe cînd la Veii se petreceau aceste întîmplări, în aceeași vreme cetățuia Romei și Capitoliului au fost la un pas de pierzare. Gallii, fie că s-au luat pe urmele pașilor omenești, pe unde mersese ștafeta romană de la Veii, fie că băgaseră de seamă că sușul pe stîncă ce duce la altarul Carmentei e ușor de făcut, au trimis într-o noapte înstelată mai întîi un ostaș de-al lor, fără nici o armă la el, care să încerce urcușul. Apoi luară și armele; unde simțeau vreo stavilă, se sprijineau unul pe altul; în felul acesta se ajutau și se trăgeau în sus unul pe altul, așa cum îi silea terenul. Astfel, gallii au izbutit să ajungă în vîrfurile stîncii, într-o mușenie atît de desăvîrșită, încît nimeni n-a băgat nimic de seamă. Nu numai ostașii de strajă n-au simțit nimic, dar nici măcar cîinii, care se știe că latră la cel mai mic zgomot în timpul nopții. În felul acesta a fost înșelată trezia și atenția romanilor. Numai pe giște n-au izbutit gallii să le înșele și să nu simtă venirea lor. Cu toate marile lipsuri de provizii, aceste păsări hărăzite Junonei fuseseră cruțate. Numai această întîmplare a adus salvarea romanilor. Gîgîitul giștelor, precum și bătutul lor din aripi au trezit din somn pe M. Manlius, care fusese consul cu trei ani mai înainte și era un erou cu mare faimă în război. Acesta a pus mîna repede pe arme, chemîndu-i și pe ceilalți camarazi ai săi, care s-au năpustit cu toții asupra gallilor. În timp ce ai săi tremurau îngroziți, Manlius îl izbește puternic cu vîrfurile ascuțite ale scutului pe gallul ajuns tocmai deasupra stîncii și-l dă peste cap. Gallul prăbușit a adus după sine și prăvălirea dușmanilor din imediata lui apropiere. În vremea aceasta, Manlius le făcea de petrecanie celorlalți galli cățurați pe stîncă, care se încleștaseră de ea cu mîinile și care ședeau cu ochii holbați de spaimă, neavînd nici o armă la ei. Și ceilalți romani îi vin grabnic în ajutor, aruncînd o grindină de lănci și de bolovani în capul gallilor și-i împing așa fel încît vin grămadă unii peste alții, pînă cînd în sfîrșit, toată ceata de galli s-a rostogolit de-a berbeleacul

pînă la poalele stîncii. După potolirea acestei zarve, romanii au hărăzit restul nopții odihnei (în măsura în care se poate vorbi de odihnă pentru cei care au trecut prin asemenea fiori și zguduiri sufletești și, mai ales, după ce s-a dus primejdia).

În revărsatul zorilor, tribunii militari au poruncit să sune trîmbița pentru adunarea ostașilor, fiindcă se cădea să se învedereze prin cuvinte o asemenea ispravă și să fie răsplătiți cei care meritau. Cel dintîi a fost lăudat Manlius, care a și fost decorat pentru vitejia lui. L-au felicitat nu numai tribunii militari, ci și camarazii lui de arme, care i-au arătat prețuirea și dragostea: toți au strîns mîna de la mîna, dîndu-i în dar cîte o jumătate de kg de făină și cîte o litră de vin din partea fiecărui ostaș, pentru familia lui Manlius care se găsea în cetățuie. Această ofrandă, neînsemnată la cea dintîi privire, dacă ținem seama de grozavele lipsuri și de foamete, era o uriașă dovadă de dragoste din partea tovarășilor săi, deoarece fiecare roman își rupea de la gură bucătura lui de care avea neapărată nevoie, și aceasta numai pentru a-l cinsti pe cel mai vrednic dintre ei. Apoi au fost chemați ostașii din posturile aceluia loc, a căror vigilență o înșelase dușmanul cînd s-a călărat pe stîncă. Tribunalul militar Q. Sulpicius a spus cu glas tare că va lua aspre măsuri împotriva vinovaților, pedepsindu-i potrivit disciplinei militare. Însă toți acești ostași l-au arătat pe ostașul din strajă vinovat de neglijență, și atunci Sulpicius nu i-a mai pedepsit pe toți, ci numai pe cel care și-a mărturisit vina, care a fost aruncat de sus de pe stîncă. Toți ostașii au încuviințat într-un glas această pedeapsă. Din ziua aceea, în ambele tabere atenția a fost mărită: la galli, fiindcă se dusesse vestea că cutreieră în sus și în jos oameni de legătură între Roma și Veii, la romani, fiindcă era vie în mîntea lor primejdia acelei nopți.

XLVIII Dar, mai mult ca de izbeliștea împresurării și războiului, amîndouă taberele erau chinuite de foamete. Asupra gallilor năpădisce și ciuma, deoarece își așezaseră tabăra în cartierele orașului, care se găseau între coline, iar această zonă era toată încărcată de pulberea fierbinte și de cenușa iscată de la clădirile arse, tot văzduhul era îmbîcsit de o

ceață fierbinte. La cea mai mică adiere de vînt se ridicau în aer nori de praf și de cenușă. Gloatele gallilor însă nu puteau cîtuși de puțin să îndure aceste neajunsuri. În țara lor ei erau obișnuiți cu frigul și cu umezeala, de aceea tare greu se chinuiau din pricina arșitei și a aerului stricat. Gallii piereau ca muștele de ciurma care îi molipsise pe cei mai mulți. Din lene de a săpa groapa pentru fiecare mort în parte, îi ardeau pe toți cei răpuși, punîndu-i claie peste grămadă la un loc, fără deosebire. Acest loc de incinerare a gallilor morți a ajuns de pomină, fiind cunoscut sub numele de „crematoriul gallilor“.

Din această pricină, gallii au încheiat un scurt armistițiu cu romanii, cu care prilej au avut loc niște întrevederi, cu încuviințarea comandanților. Și fiindcă gallii în toate discuțiile dădeau pe seama romanilor toată vina foametei și-i poșteau pe romani stăruiitor să se predea, de vreme ce au ajuns la ananghie, se spune că romanii, ca să le dovedească tocmai contrariul, au aruncat într-adins de pe Capitoliu un număr de pîini, în mai multe locuri unde se aflau străjile gallilor. Cu toate acestea, foamea nu mai putea fi nici tănuită și nici îndurată, nici de împresurați, nici de asediatori.

În timpul acesta, dictatorul își pune pe picior de război ostașii lui din Ardea și dă ordin comandantului cavaleriei, L. Valerius, să-i aducă trupele romane din Veii. În timp ce Camillus face tot felul de pregătiri și-și instruiește ostașii pentru a-i izbi pe galli cu destulă tărie, armata de pe Capitoliu — istovită de vlagă din pricina atitor sfortări depuse cu străjile și cu veghea în posturi, deși acești romani înfrîseră toate chinurile și neajunsurile omenești cu putință, însă prin firea lucrurilor numai foamea nu o putuseră birui — aștepta din zi în zi cu ochii ațintiți în zări să vadă: oare nu se ivește Camillus? În cele din urmă pierdură orice nădejde de a se mai salva, fiindcă se sfîrșiseră și proviziile. Atunci cînd romanii își schimbau străjile în posturi își simțeau trupurile atît de istovite, încît aproape că se prăbușeau sub povara arnelor. Din această pricină, ostașii au cerut sau să se predea fortăreața gallilor, sau să plătească o sumă de răscumpărare, după cum se vor putea învoi.

Într-adevăr gallii au dat să se înțeleagă că nu vor pretinde romanilor o sumă prea mare pentru a ridica asediul. Atunci senatul s-a întrunit la sfat, dînd însărcinare tribunilor militari să se tîrguiască cu dușmanii și să încheie o învoială cu ei. Are loc o întrevedere între tribunul militar Q. Sulpicius și Brennus, căpetenia gallilor. Aici s-a hotărît ca prețul răscumpărării să fie 1000 de livre de aur, pe care Roma trebuia să-l pună la îndemîna poporului gall, care în curînd avea să domnească peste toate popoarele lumii. Acest grozav eveniment a ajuns de pomină printr-o faptă și mai cumplită a lui Brennus: gallii au pus pe cîntar greutateți false mult mai mari, și atunci tribunul le-a refuzat. În fața acestei stări de lucruri, trufașul prinț gall, în batjocură, și-a aruncat atunci și sabia sa peste greutateți, rostind în auzul romanilor aceste cuvinte greu de îndurat: „Vai de cei învinși!^{107!}”

XLIX Numai că zeii și oamenii au oprit pe romani să-și răscumpere viața în felul acesta. Din întîmplare, a sosit și Camillus tocmai în toiul vrajbei, cînd încă nu fusese pus pe cîntar tot aurul pentru a fi cîntărit, deci înainte de a i se da vrăjmașului plata rușinii și înjosirii romanilor. Camillus porunci să fie ridicat tot aurul și îndepărtat de acolo, iar gallii să plece din acest loc. Cum gallii refuzară să plece, spunînd că ei au încheiat o învoială cu romanii, Camillus le răspunse că pentru el nu are preț o asemenea învoială care a fost încheiată după ce-a fost numit el dictator, deci fără porunca sa, de către un dregător din subordinea sa, deci mai mic ca el în rang, și vesti pe galli să fie gata de luptă; porunci apoi ostașilor săi să-și pună grămadă la un loc ranițele și să se pregătească de atac cu arma, nu cu aurul, fiindcă numai așa se va elibera patria. Romanii se cuvine să-și aibă sub ochii lor altarele zeilor, soțiile și copiii lor, pămîntul patriei pîngărit de urgia războiului, precum și tot ce sînt datori să apere, să recucerească și să răzbune.

După aceasta, Camillus își așeză armata în ordine de atac, potrivit condițiilor neprielnice ale terenului, într-un oraș pe jumătate distrus de dușmani, și ia toate măsurile convenite care puteau fi întrebuițate de ai săi cu folos, după știința răs-

boiului. Gallii rămăseseră uluiți în fața situației noi și neașteptate și pun și ei mâna pe arme, împinși de mînie, și se năpustesc asupra romanilor, fără să recurgă la un plan chibzuit. Numai că de data asta și roata norocului s-a întors, pentru că Roma a fost ajutată și de puterea zeilor și de mintea iscusită a unui om. De aceea chiar din prima ciocnire gallii au fost înfrinți de romani. Sforțările depuse de romani n-au fost mai mari ca cele ale gallilor care au învins la Allia. Se mai încinge apoi încă o bătălie, de astă dată în toată regula în jurul pietrei a opta miliare, pe calea ce duce spre cetatea Gabii, unde se strînseseră din nou galli, după ce s-au oprit din fugă; însă, și aici sînt biruiți de armata romană condusă de același comandant, bine inspirat. Acolo baia de sînge a adus victoria hotărîtoare: tabăra gallilor a fost cucerită prin asalt, nelăsîndu-se în viață nici un gall măcar, ca să dea de veste în țară, alor săi, despre acest dezastru.

Camillus, după ce și-a salvat patria din mîinile vrăjmașului, s-a întors la Roma, unde a fost purtat în triumf. În strigăturile glumețe făcute în stihuri necioplite, rostite de soldații săi, lui Camillus i s-a spus „Romulus, părintele patriei și cel de al doilea întemeietor al patriei“, laude, de bunăseamă, bine meritate.

Și în timp de pace Camillus, care și-a slujit patria salvînd-o de urgia războiului, a mai salvat-o încă o dată, deoarece el a fost acela care a oprit poporul să se strămute la Veii; el s-a împotrivit tribunilor plebei, care, în urma prefacerii în cenușă a Romei de către galli, susțineau cu cel mai mare zel această măsură, mai ales că și poporul era aplecat să aducă la îndeplinire acest plan. Aceasta a fost pricina pentru care Camillus nu a ieșit din înalta-i dregătorie după sărbătorirea triumfului său, în urma rugămintelor stăruitoare ale senatului, ca să nu lase republica în grea cumpănă.

L Camillus, fire tare cucernică, era cel mai credincios și mai sirguincios păstrător al pravilelor și datinelor religioase. De aceea a trimis o dare de seamă senatului în legătură cu aceste rînduieli și slujbe în cinstea zeilor nemuritori. În urma propunerii sale, senatul roman dă un decret prin care se pre-

vede ca toate altarele și sanctuarele foste în stăpînirea vrăjmașilor să fie restaurate și să se fixeze și marginile pînă unde se întinde fiecare; apoi să se officieze în ele slujbele curățirii de păcate, după tipic, de către soborul preoților dumviri¹⁰⁸, însărcinați anume cu ispășirile. Apoi s-a mai hotărît să se încheie cu caereții legături de ospetie, fiindcă locuitorii acestei cetăți adăpostiseră la ei și obiectele de cult religios, precum și pe preoții poporului roman, deoarece, datorită binefacerii lor, n-au fost întrerupte o clipă slujbele religioase pentru cinstirea zeilor nemuritori; apoi s-a mai hotărît să se inaugureze spectacolele jocurilor capitoline, fiindcă preamilstivul și atotputernicul Jupiter a ferit și păzit sfîntul său lăcaș, precum și cetățuia poporului roman în a emenea cumplite împrejurări.

În acest scop dictatorul M. Furius Camillus are menirea să numească un sobor alcătuit din acei preoți care locuiesc în cartierul Capitolului și al cetățuiei. S-a mai hotărît apoi, să se mai facă și slujba ispășirii și pentru acel glas auzit în timpul nopții, care vestise înfrîngerea Romei înainte de izbucnirea războiului cu gallii, și cărui glas nu i se dăduse nici o atenție. De aceea s-a hotărît ca să se ridice un templu pe Calea Nouă, în cinstea zeului vorbirii, Aius Locutius, iar aurul roman care fusese smuls din mîinile gallilor și care fusese strîns și de la alte temple și grămădit acolo în acele clipe de groază în nișa templului lui Jupiter, fiindcă nimeni nu-și mai amintea de unde a fost strîns acest aur și unde trebuia să fie predat, s-a declarat patrimoniu sfînt, dîndu-se poruncă să fie așezat sub tronul statuii lui Jupiter.

Încă mai de mult se învederese cît de mare era puterea credinței în această cetate, fiindcă, aducîndu-i-se poporului la cunoștință că în tezaurul statului nu se găsește destul aur pentru a-l oferi gallilor ca răscumpărare, și atunci pentru a nu se atinge de aurul sacru al templelor, s-a strîns prin ofrande de la matroanele romane. S-au adus mulțumiri publice matroanelor, hotărîndu-se ca după stingerea lor din viață să se intoneze în cinstea lor cîntări de laudă în fiecare an, ca și bărbaților. Toate aceste îndatoriri care priveau zeii și cultul și care puteau fi împlinite prin supravegherea senatului,

au fost îndeplinite. Și, în sfârșit, atunci cînd tribunii plebei agitau mereu poporul în adunări, îndemnîndu-l să părăsească orașul prefăcut în ruine și să-și strămute locuințele la Veii, unde să întemeieze un nou oraș, Camillus a venit în adunare și, urcîndu-se la tribună, a rostit următoarea cuvîntare:

LI „Cetățeni! De-ați ști cît rău îmi fac ciocnirile cu tribunii plebei! Și aceasta cu atît mai vîrtos, cu cît în prea durutul meu surghiun, cît am trăit la Ardea, nu am avut o altă mîngiere decît că am fost departe de această vrajbă; și tocmai din pricina acestei dezbinări aveam de gînd să nu mă întorc niciodată la Roma, dacă nu m-ați fi chemat voi înapoi, printr-o hotărîre a senatului și în urma poruncii poporului. Și nici acum, nu eu am fost acela care am vrut să-mi schimb hotărîrea, ci soarta voastră m-a împins să mă întorc la voi. Și am revenit la voi, pentru că a fost în cumpănă dăinuirea mai departe a patriei, nu pentru că a fost vorba de viața mea. Și acum mi-aș înăbuși tot clocotul în piept și aș trece totul sub tăcere, fără obidă, dacă lupta aceasta n-aș da-o tot pentru patria mea. A fugi de această luptă, cîte zile mai avem de trăit, pentru unii ar fi un fapt rușinos, în schimb pentru Camillus va fi cel mai greu păcat. De ce ne-am mai recucerit noi patria de la galli? Pentru ce ne-am mai smuls patria împresurată din mîinile vrăjmașului, dacă, după ce-am salvat-o, iarăși o părăsim? De ce n-am părăsit-o atunci cînd gallii au fost învingători, după ce orașul căzuse aproape în întregime în puterea dușmanului, atunci cînd zeii și bărbații din Roma au ținut mai departe în mîna lor Capitoliul și cetățuia, și numai ei au locuit în ele? În schimb acum, cînd romanii sînt biruitori, cînd orașul a fost recucerit, e cu putință să fie năruite și cetățuia și Capitoliul? Adică soarta noastră norocoasă să aducă mai multă pustiire decît urgia dezastrului? Într-adevăr, chiar dacă ar fi fost părăsite o dată cu orașul și cele sfinte și nu ar fi fost transportate pe brațe, totuși, în aceste vremuri de restriște, vrerea ursitei și cerul au făcut totul ca să se vadă că ne-au ajutat republica romană, așa fel încît eu sînt nevoit să cred că numai pierderea credinței este izvorul tuturor nenorocirilor omului. Aruncați o privire numai asupra tuturor biruințelor și înfrîngerilor în-

tîmplate în cursul acestor ani: veți conchide din toate că am avut noroc în viață atunci cînd am urmat poruncile zeilor, și am avut parte de izbeliște și năpaste cînd am călcat voia cerului. Iată, amintiți-vă de războiul cu Veii! (Cît amar de ani a durat, cîtă trudă și cîte jertfel!) Acest război nu s-a sfîrșit decît numai atunci cînd prin voința zeilor apa a fost îndrumată printr-o albie din lacul Alban. În sfîrșit, cine a prevestit această nouă urgie a orașului nostru? Oare nu ni s-a arătat atunci semnul nenorocirii, cînd s-a auzit un glas din cer care ne vestea venirea gallilor și de care glas noi n-am vrut să ținem seama? Oare nu noi am fost aceia care am călcat dreptul ginților, prin isprăvile solilor noștri triuși la Clusium? N-am fost tot noi aceia care am dat cu piciorul acestor porunci ale zeilor, deși eram îndatorați să luăm măsuri împotriva vinovaților? Iată de ce am fost înfrinți! Iată de ce am căzut prizonierii! Iată de ce a trebuit să plătim cu vîrf și îndesat, prin atîta urgie dată și de zei și de oameni, ca să fim o pilduitoare învățătură pentru toată lumea și pentru toate veacurile! Numai căzuți în restriște ne-am adus aminte de cer și de credință, și ne-am găsit scăparea la zei în Capitoliu, la altarul preamilstivului și atotputernicului Jupiter! În clipele de cădere și năruire a țării noastre am ascuns cele sfinte sub pămînt, parte le-am dus în taină în orașele megieșe, pentru a le feri de ochiul lacom al vrăjmașului. Totuși n-am încetat o clipă de a ne cinsti zeii, cu toate că și ei, și oamenii ne-au lăsat în voia soartei. Zeii sînt aceia care ne-au redat patria, biruința și străvechea faimă de războinici, pe care o pierdusem! Tot zeii au fost aceia care au vîrit spaima în vrăjmași, i-au pus pe fugă, i-au alungat și i-au trimis pierzării, fiindcă gallii, în lăcomia lor, cînd au cîntărit aurul au înșelat buna credință, călcînd condițiile învoielii.

LII Dacă luați seama la aceste urmări atît de grele, cînd aduceți cinstirea cuvenită zeilor, și dacă uitați de credință, cînd e vorba de fapte și împrejurări omenești, oare, cetățeni, nu simțiți ce mare păcat săvîrșim cînd, abia scăpați din această urgie, ne pregătim să ne scufundăm din nou în mocirla

păcatelor și greșelilor? Avem la îndemîna noastră un oraș nou, întemeiat după porunca zeilor din cer. Nu este colțisor de țară unde să nu fie o dovadă de evlavie și de păstrare a datinelor credinței și unde să nu fie semne că zeii sînt mereu prezenți în viața noastră. N-avem în viața noastră atîtea zile la îndemîna pentru sărbători și solemnități cite altare și locuri sfinte sînt, unde trebuie săvîrșite slujbe. Cum cetățeni? Aveți de gînd, oare, să vă părăsiți toți zeii voștri și ai patriei, și ai vetrelor voastre? Atît de puțîn răsunet a stîrnit în inimile voastre isprava făcută de curînd de vrednicul tînăr C. Fabius, în timpul împresurării Romei de către galli, spre uimirea mai mare a vrăjmașului decît a voastră, atunci cînd acest tînăr, coborînd de pe Capitoliu, a înfruntat ploaia de lănci dușmane, pentru ca să săvîrșescă pe colina Quirinală slujba cuvenită, dată în sarcina familiei Fabiilor? Oare găsiți voi de cuviință că datinile religioase ale neamurilor, care nu se întrerup o clipă în vreme de război, trebuie lăsate deoparte, împreună cu îndatoririle serviciului divin, precum și zeii romani, mai ales, în timpul păcii? Poate că vreunul din noi ar vrea să spună: le vom îndeplini mai departe și la Veii, sau vom trimite de acolo preoții noștri, ca să slujească și la Roma. Nici una din aceste îndatoriri nu se poate îndeplini fără păcat împotriva datinilor religioase. Sau poate că vreunul din voi ar obiecta că toți zeii și toate altarele pot fi la fel de bine cinstite oriunde? Nu știți prea bine că ospățul dat în cinstea lui Jupiter trebuie rînduit numai pe Capitoliu? Ce să vă mai spun de focul veșnic al Vestei și de statuia acestei zeițe, care trebuie păstrate ca o cheazășie a puterii republicii romane sub scutul ocrotitor al acestui templu? Ce poți spune tu Mars Gradivus și tu tată Quirinus de scuturile noastre sfinte? Vom lăsa la voia întîmplării toate aceste sfinte semne și dovezi, care sînt tot atît de vechi ca și acest oraș, ba unele din ele sînt chiar mai vechi decît obîrșia Romei, și le vom duce pe un pămînt necurat? Băgați bine de seamă ce marc este deosebirea între noi și străbunii noștri! Ei ne-au lăsat unele sacrificii care trebuie îndeplinite prin slujbe religioase pe muntele Alban și în cetatea Lavinium. Oare n-ar fi fost un greu păcat să strămutăm în Roma noastră toate cele sfinte din orașele

acelora care erau în vrăjmășie cu noi? Și noi vrem să le transportăm în orașul dușmanilor veienți, fără jertfe de ispășire? Haideți, amintiți-vă de câte ori s-au săvârșit din nou jertfele ispășirii, ori de câte ori au fost lăsate deoparte câte ceva din datinile strămoșești, fie din întâmplare, fie din nepăsare. Ce anume ne-a salvat republica noastră, greu împovărată de războiul cu veienții, după minunata arătare de la lacul Alban, decît tocmai reînființarea ceremoniilor serviciului religios și ale auspiciilor? Mai mult, ca unii care ne-am adus aminte de credința noastră străveche, și noi am strămutat la Roma alți zei din țări străine, și am introdus și credințe noi. Oare zeiței Junona Regina, adusă de curînd din cetatea Veii, nu i-a fost de curînd hărăzită o mare zi de sărbătoare pe colina Aventină, prin osirdia și zelul deosebit al matroanelor romane? Am dat poruncă să i se înalțe zeului Aius Locutius un templu pe Calea Nouă, unde s-a auzit un glas ceresc. Am adăugat la celelalte spectacole și pe acelea ale jocurilor capitoline. Am înființat un nou sobor de preoți, din îndemnul senatului. De ce a mai fost nevoie de această nouă înfăptuire, dacă o dată cu plecarea gallilor, am avut și noi de gînd să ne părăsim orașul? Nu am rămas noi de bunăvoie pe Capitoliu, vreme de atîtea luni de asediu? Oare teama de dușmani ne-a oprit în loc? Vorbim despre cele sfinte și despre temple: dar ce trebuie să spunem despre preoți? Oare nu vă dați seama cu ce păcate ne încercăm? Oare nu știe toată lumea că locașul fecioarelor vestale este numai unul singur, de unde ele nu se pot îndepărta pentru nimic în lume, și că numai acum s-a făcut încălcare, fiindcă Roma a fost cucerită? E mare păcat pentru preotul lui Jupiter să rămînă mai mult de o noapte în afara zidurilor orașului. Oare voi, cinstiți preoți, aveți de gînd să vă prefaceți din romani în veienți? O Vestal! Fecioarele tale vestale te vor părăsi și pe tine? Flaminul trebuie să se împovăreze cu un asemenea păcat care să cadă și pe capul republicii pentru fiecare noapte cînd e silit să locuiască în afara orașului? Și ce o să facem cu toate îndatoririle vieții noastre de cetățeni ai acestei patrii, îndatoriri îndeplinite pînă acum între zidurile acestei cetăți? Oare le vom da uitării sau le vom lăsa în albia

nepăsării? Ce vom face cu comițiile curiilor, pe care se întemeiază serviciul militar? Sau cu comițiile centuriate, prin mijlocirea cărora se aleg consuli și tribunii militari? Unde se vor mai ține alegerile și unde se vor mai consulta zeii în acest scop, decît numai acolo unde s-a obișnuit pînă acum? Le vom strămuta pe toate la Veii? Oare cînd va veni ziua alegerilor, poporul nu va găsi cu cale că e tare neplăcut ca să se strămute la Veii în vederea alegerilor sale, tocmai în această cetate părăsită și de zei și de oameni?

LIII Dar voi spuneți: starea însăși de lucruri ne silеște să părăsim un oraș în paragină, din pricina pîrjolului și a caselor năruite, și să ne strămutam cu toții la Veii, pentru ca poporul săracit să nu se mai trudească cu noi ridicări de locuințe în Roma. Cetățeni, eu cred că aici e mai mult o ticluire decît un adevăr întemeiat, ca să nu vă spun că vi se pare. Doar vă amintiți că chiar înainte de sosirea gallilor, cînd Roma ședea în picioare, cînd toate casele și edificiile statului erau neatînse, voi la fel hotărîserăți, ca acum, să vă strămutați la Veii. Vedeți tribuni, ce mare e deosebirea între părerea mea și a voastră. Voi credeți că trebuie să faceți acum ceea ce nu s-ar fi convenit să faceți atunci; eu, dimpotrivă, sînt de părere că ar fi trebuit să vă strămutați atunci (să nu vă mirați înainte de a auzi cum susțin eu temeiul), cînd orașul era teafăr și în întregime, și nu să-l părăsim tocmai acum, cînd Roma a ajuns în ruină. De bună seamă, pentru noi pricina strămutării noastre la Veii, în orașul cucerit, ar fi fost vrednică pentru biruința noastră, și o glorie și pentru noi, și pentru urmașii noștri. Acum însă, în starea de față, strămutarea noastră de aici e o jalnică rușine, în schimb pentru galli e adevărată fală. Căci vom părea oricui că ne-am părăsit patria, nu fiindcă am fost învingători, ci fiindcă am fost învinși și că am pierdut-o. Vom părea oricui că noi am fost împinși la această măsură prin fuga noastră, după bătălia de la Allia, și datorită cuceririi orașului de către galli, și că am fost nevoiți să ne părăsim vetrele noastre, pentru că cetățuia și Capitoliul au fost împresurate, trebuind să ne căutăm un sălaș pentru pribegia și băjenia noastră, fugind din acest

loc pe care nu l-am putut apăra. Oare nu va părea oricui că gallii au putut distruge Roma așa de rău încît romanii n-au mai putut-o reface niciodată? Ce-ar rămîne altceva de făcut decît ca, în cazul în care gallii ar veni din nou asupra noastră cu armatele lor (căci doar toată lumea știe cîtă omenire au ei la îndemină!) să-i lăsați să-și facă sălașul în acest oraș cucerit de ei și părăsit de voi? Ce s-ar întîmpla dacă nu gallii ar face aceasta, ci vechii voștri vrăjmași, acuzii sau volscii, ar voi ca să se strămute cu toții la Roma, ați mai dori atunci ca ei să devină romani, iar voi veienți? Oare n-ați voi ca acest loc pustiu să rămînă mai degrabă mai departe al vostru, decît să ajungă un oraș al dușmanilor? Într-adevăr, eu nu văd care nelegiuire ar fi mai mare. Sînteți hotărîți să îndurați această rușine și să făptuiți această fărădelege numai fiindcă nu vreți să vă mai ridicați alte locuințe? Dacă în toată cetatea noastră nu ar putea fi zidită o casă mai bună și mai încăpătoare ca cea cocioabă a întemeietorului nostru Romulus, n-ați fi voi mai mulțumiți să locuiți în colibe, ca păstorii și țărani, însă lîngă altarele și în mijlocul penajilor voștri, decît să plecați aiurea, ca niște surghiuniți? Strămoșii noștri, un popor numai de adunători și ciobani, au întemeiat într-un timp atît de scurt un oraș pe aceste meleaguri, unde înainte nu era nici o clădire, în afară de păduri și mlaștini. Și noi pregetăm să ne ridicăm casele noastre proprii, cînd Capitoliul și cetățuia au rămas neclintite și cînd templele zeilor stau încă în picioare? Și ce am fi avut de gînd să facem noi fiecare în parte, dacă flăcările ne-ar fi mistuit toate locuințele noastre? Oare am fi refuzat să le refacem toți laolaltă, mai ales dacă ar fi fost vorba de un pîrjol care a lovit și năruit întreaga patrie?

LIV Ce s-ar mai întîmpla dacă, printr-o urzeală ticăloasă sau din întîmplare, ar izbucni un incendiu la Vei, iar focul mînat de vînt s-ar întinde (care fapt se poate prea bine întîmpla) și ar mistui în flăcări cea mai mare parte a orașului? Am avea atunci de gînd să ne căutăm un alt oraș ca să ne strămutăm, de pildă la Fidenae sau la Gabii, sau în vreun alt loc? Nu ne leagă nimic de patrie, de pămîntul acesta pe

care-l numim mama noastră? Dragostea noastră de patrie atîrnă numai de grinzi și de podele și de ceea ce e clădit deasupra pămîntului? Într-adevăr, vă mărturisesc că atunci cînd eram departe de Roma (cu toate că nu sînt bucuros să-mi amintesc de nedreptatea ce mi-ați făcut-o voi, mai degrabă decît de nenorocirea mea), ori de cîte ori îmi venea în minte patria mea, mi se perindau prin fața ochilor toate priveliștile acestea: și colinele, și cîmpiile, și Tibrul, și împrejurimile cu care se obișnuiseră privirile mele, și acest cer, sub care mă născusem și crescusem. O, cetățeni! Mai curînd s-ar cuveni să fiți cu toții pătrunși de dragostea de patrie, rămînînd în locuințele voastre, decît să fiți mai tîrziu sfișiați de dorul ei, după ce veți părăsi-oi! Nu fără rost și temei zeii și oamenii au ales aceste tărîmuri pentru întemeierea orașului, aceste coline de unde respiri un aer atît de curat, atît de sănătos, un fluviu atît de binefăcător pe care se aduc roadele țărilor de la mijlocul pămîntului, unde se fac transporturile pe corăbiile maritime; un oraș în vecinătatea mării, bucurîndu-se de toate foloasele, nefiind nici prea apropiat de mare, ca să fie amenințat de primejdia năvălirii străinilor ce vin cu flotele lor. Un oraș ce se află chiar în mijlocul regiunilor Italiei, un loc creat parcă anume ca să fie prielnic pentru creșterea orașului. Dovada este însăși mărimea acestui nou oraș. Cetățenii Cetatea noastră e veche de 365 de ani! De atîta amar de vreme voi ați purtat războaie cu popoare atît de multe și atît de vechi! Și voi ați înfruntat în aceste războaie — ca să nu vorbesc de fiece oraș în parte, și nici de volscii uniți cu aequii, cu cetățile lor atît de puternice — întreaga Etrurie atît de tare și pe mare, și pe uscat și care stăpînea întregul ținut din mijloc, cît ține toată lățimea Italiei între cele două mări, și întotdeauna voi ați fost la înălțime în toate aceste războaie. Fiindcă așa stau lucrurile (la naiba, nu!), voi care sînteți atît de încercați, mai are vreun rost să mai faceți asemenea noi experiențe, de vreme ce nu poate fi strămutat și norocul de care ne-am bucurat pe aceste tărîmuri? Oare virtuțile voastre, marile voastre însușiri, vitejia voastră le-ați putea strămuta pe alte meleaguri? Doar aici se găsește Capitoliul, unde s-a găsit un cap de om care a dat acest răspuns

că din locul acesta se va naște cea mai mare putere, care va cîrmui toată lumea. Deoarece Capitoliul a fost eliberat în urma prorocirilor, Zeița Tinereții¹⁰⁹ și Zeul Hotarelor¹¹⁰ au arătat tot acolo, spre marea bucurie a părinților noștri, că ei nu se vor strămuta de pe aceste meleaguri. Aici e focul Vestei! Aici sînt scuturile sfinte, coborîte din cer! Dacă rămîneți pe loc aici, toți zeii vă vor fi prielnici și vă vor ajuta!¹¹¹

LV Se spune că Furius Camillus a stîrnit cel mai puternic răsunset, atît prin cuprinsul cuvîntării sale, ca și prin partea care privea temeiul și rostul credinței. Și s-a auzit un glas care a hotărît limpezirea situației, fiindcă tocmai cînd senatul puțin timp după rostirea cuvîntării lui Camillus, a intrat la chibzuință în clădirea numită Curia Hostilia și pe cînd cohortele, care se întorceau de la rosturile lor, treceau în marș prin for, un centurion a strigat tare în locul de adunare: „Stegarule! Înfige flămura aici! Aici va fi cel mai bine să rămînem!“ Auzind aceste cuvinte, senatul, care ieșise de la sfat, a strigat într-un glas că el ia drept bună această prevestire. Și atunci poporul care se afla în jurul senatului și-a dat încuviințarea sa.

Legea cu pricina a căzut, și orașul a început să se ridice din nou, locuințele plebeilor fiind de-a valma cu ale patricienilor. Statul a pus la îndimîna cetățenilor țigle, fără să-i coste o lețcaie. Fiecărui locuitor i s-a îngăduit să-și facă rost de piatră de construcție și să-și taie grinzi de unde pofteste fiecare. Unii au făcut prinsoare între ei că orașul va fi ridicat în cursul acestui an¹¹². Zorul prea mare a făcut ca să nu se mai aibă în vedere alinierea străzilor, fiindcă fiecare cetățean își zidea casa pe locul găsit gol, fără să mai țină seama dacă e locul său sau al altuia. Aceasta e pricina pentru care vechiul canal al orașului, construit la început pe teren public, acum se găsește pe sub casele cetățenilor, ici și colo, iar planul orașului arată mai degrabă ca o proprietate care a fost luată în stăpînire de-a valma, decît ca una care a fost împărțită deopotrivă între toți cetățenii.

NOTE

CARTEA I

- ¹ Cititorului trebuie să țină seama că această afirmație a lui Titus Livius e făcută în timpul lui Augustus, când imperiul roman ajunsese la apogeul puterii sale politice și militare și când, după dese cotropiri și subjugări de popoare și state, stăpînea o suprafață cam de 5 milioane km² și cu o populație de aproximativ 40 milioane locuitori. Imperiul roman se întindea de la Marea Nordului și pădurea Hercynică pînă-n Sahara și Nubia, de la oceanul Atlantic pînă-n pustiul Arabiei și Caucaz.
- ² Să se remarce fina ironie a lui Titus Livius din acest pasaj și modestia lui în contrast cu superficialitatea istoricilor și scriitorilor înaintași și contemporani cu el.
- ³ În legătură cu această idee a lui Titus Livius e de remarcat trăsătura fundamentală a istoricului roman, aceea de moralist.
- ⁴ Afirmația lui Titus Livius că „celelalte popoare se închină cu sufletul împăcat în fața puterii romane“ nu corespunde realității. În tot cursul dominației romane, năzuințele și mișcările de eliberare ale popoarelor subjugate de romani din Grecia, Asia Mică, Africa, Spania, Gallia, de pretutindeni, au fost înăbușite în sînge.
- ⁵ În acest pasaj se reliefează puternica trăsătură a scriitorului moralist, care declară sentențios că cel mai mare profit al istoriei rezidă în pildele de morală pe care ea le dă celor ce o cercetează.
- ⁶ *Jus belli* — dreptul războiului, ora dreptul celui mai tare, dreptul de viață și de moarte asupra celui învins.
- ⁷ Aeneas, cel mai mare erou legendar al mitologiei romane, cîntat de poetul epic Vergilius în epopeea sa *Eneida*, închinată lui Augus-

tus. După legendă, împăratul roman se trage din Aeneas și zeița Venus, prin fiul acestora Iulus, întemeietorul gintei și dinastiei Iuliilor. Astfel, Aeneas împreună cu tatăl său Anchise și fiul său Iulus și o ceată de troieni au reușit să scape din prăpădul arderii Troiei, în timpul cuceririi acesteia de greci. După numeroase peripecii pe mare și pe uscat, au izbutit să debarce în Italia, unde, în urma alianței cu Latinus, regele latinilor, și a înrudirii cu acesta, prin căsătoria cu fiica lui Lavinia, au pus — după tradiția istorică — temelia viitorului stat roman.

- ⁶ Potrivit legendei care circula în lumea antică greco-romană, Antenor era unul din cei mai vestiți și mai înțelepți conducători ai troienilor (vezi și Homer, *Iliada*, III, 148 și VII, 346 și urm., trad. în românește de G. Murnu, E.S.P.L.A., 1955).
- ⁹ *Jus hospitii* — dreptul de ospitalitate era sacrosanct în antichitate și era transmis și urmașilor. Ori de câte ori un străin era găzduit de un roman, primea de la acesta, în semn de recunoștință, niște obiecte numite *tesserae* care aveau semnificația dreptului de ospitalitate în casa acestuia, precum și în casa urmașilor lui, care erau obligați să sară în sprijinul oaspetelui în toate privințele, și în chestiunile particulare, și în cele publice. Dreptul de ospetie se stingea prin *renuntiatio* — renunțare la el.
- ¹⁰ Heneții, sau eneții, o mică populație legendară ce locuia în Paphlagonia. Populația e menționată de Homer în catalogul vaselor, unde vorbește și de comandantul lor, Pilaimenis, care a condus pe paphlagonieni în țara heneților. După legendele posthomerică, Antenor a venit în fruntea heneților, trecând prin Tracia și Illyria și ajungând la Marea Adriatică pînă la fluviul Pad, unde a înfrînt pe regele euganeilor; acolo a întemeiat în urmă Patavium (Padua de astăzi).
- ¹¹ Paphlagonia era o regiune antică ce se afla pe coasta nordică a Asiei Mici.
- ¹² Euganeii — o populație care, după legendă, locuia ținutul ce se întindea de pe povârnișul Alpilor Retici și pînă în regiunea Pataviei și Veronei. Numele acestei populații a rămas și astăzi în denumirea munților Euganeici, la sud de Vincenza.
- ¹³ Veneții, o ramură de emigranți veniți în Italia superioară (identificați cu heneții numai datorită asemănării de nume), care locuiau

- la gurile Padului și pe coasta nordică a mării Adriatice. Aceștia se ocupau cu comerțul, întemeind o mulțime de orașe. După cercetările arheologice și istorice, veneții sînt de origine ilirico-balcanică.
- ¹⁴ Țara laurenților era regiunea din jurul orașului Lavinium (astăzi colina de la Pratica, unde se află niște ruine) care se găsea aproape de coasta mării. Lavinium, după legendă, a fost capitala laurenților.
- ¹⁵ Aborigenii, numele legendar al populației din Latium cîrmuită de Latinus. Aborigenii înseamnă băștinași. Se pare că aceștia au fost cei mai vechi locuitori ai Latiului.
- ¹⁶ Turnus, după o legendă italică, era fiul lui Daunus și al nimfei Venilia, fiind urmașul vechiului zeu italic Pilumnus.
- ¹⁷ Rutulii, o străveche populație din Latium, a căror capitală a fost Ardea.
- ¹⁸ Caere, unul din cele 12 orașe ale confederației etrusce, se găsea în sudul Etruriei, în apropiere de țărmul mării; înainte se chema Agylla. Astăzi e satul Cervetri (derivînd din Caere vetus).
- ¹⁹ Etruria, o regiune a Italiei, la nord de Latium. Era locuită de etrusci, una din cele mai vechi populații italice. Perioada civilizației etrusce începe din secolul al VIII-lea î.e.n. Originea lor e controversată. Cele mai multe teorii converg către originea lor răsăriteană; altele susțin că au venit de peste Alpi, iar altele că sînt băștinași. Orînduirea de stat a etruscilor era aristocratică: Lucumonii (nobilii) cîrmuiau Etruria. Lucumonii se dedau și la piraterii și jafuri. Regii erau eligibili. Cetățile etrusce se uniseră într-o confederație. Ocupația de căpetenie a etruscilor era agricultura, desfășurată pe o scară întinsă. Se ocupau și cu comerțul și cu transporturile maritime. Sînt cei dinții și cei mai pricepuți meșteșugari ai Italiei. Civilizația și cultura lor era cea mai avansată din Italia pînă prin secolul V î.e.n. Vestigiile culturii etrusce învederează nivelul ridicat al artei etrusce, influențînd arta țămpanilor și apoi a romanilor. Prin cultul religios complicat, animist și mistic, prin astrologie și medicină, prin arhitectură au înrîurit toate populațiile învecinate, inclusiv pe romani, care au împrumutat de la etrusci datina haruspiciilor, ritualul, superstițiile și divinația, apoi o sumă de uzanțe ca: lictori, toga de purpură, scaunul curul și noțiunea autorității supreme (*imperium*).

- ²⁰ Indiges = băştinaş. I s-a atribuit acest apelativ lui Jupiter de către Aeneas, întemeietorul oraşului Lavinium, după dispariţia zeului protector al regiunii. Fiecare regiune, după vechea credinţă, avea zeii şi spiritele ei protectoare, care erau în strînsă legătură cu natura locului, precum şi cu istoria lui, fiind cinstiţi ca atare.
- ²¹ Numicus, numit uneori şi Numicius, e un rîu mic care curge de-a lungul coastei în Latium; se varsă în mare la sud de Lavinium. Astăzi se cheamă Rio Torto.
- ²² După cum spune legenda, Creusa, soţia lui Aeneas, era fiica lui Priam şi a Hecubei.
- ²³ Iulus, sau Ascanius, fiul lui Aeneas, de unde derivă numele Iulius şi al gîntei Iulia, şi care, după tradiţia răspîndită în antichitate, a fost strămoşul lui Caesar şi al lui Octavianus.
- ²⁴ Munţii Albani (azi Monte Cavo) se află în partea sud-vestică a Romei, avînd o înălţime de circa 800 m. În vîrfurile lor se afla sanctuarul lui Jupiter Latiaris, unde se oficiau sărbătorile latine (*feriae latinae*) la care luau parte toate populaţiile de neam latin; în partea lor vestică se afla lacul Alban (azi Lago di Albano).
- ²⁵ Afirmaţia lui Titus Livius că întemeierea Romei şi creşterea puterii romane se datorează destinului (*fatum*) scoate în vileag misticismul său religios şi concepţiile sale filozofice idealiste asupra factorilor care determină evoluţia societăţii umane, el fiind convins că supranaturalul joacă primul rol în viaţa societăţii umane.
- ²⁶ *Ficus Ruminalis* era unul dintre smochinii vestiţi care cresc pe pantele colinei palatine, numite în acest loc Germalus, şi care se află aproape de Lupercal, o grotă socotită sacră pe acele vremuri.
- ²⁷ Lupercal era o grotă închinată lui Pan, la poalele colinei Palatin. Acolo se oficia *Lupercalia*, sărbătoarea purificării şi a ispăşirii, în onoarea lui Pan, în ziua de 15 februarie.
- ²⁸ Pallanteum, un oraş din Arcadia sudică, în regiunea Tegeia, din care, potrivit legendei răspîndite, Evandru a adus colonişti arcadieni în regiunea Tibrului, acolo unde a întemeiat un oraş pe colina Palatinului.
- ²⁹ Lycaeus era porecla zeului Pan, după munţii din sudul Arcadiei unde, potrivit legendei, se născuse acest zeu.
- ³⁰ Inuus (de la verbul *inire* = a aduna, a îngămădi) era o străveche divinitate italică, simbolizînd rodnicia şi abundenţa ogoarelor.
- ³¹ Auspiciile, observarea semnelor divine după zborul păsărilor (*ex avibus*) sau după felul cum mînceau puii sacri dintr-o turtă gătită

anume (*ex tripudiis*). Auspiciile se luau înaintea începerii oricărui act public: o adunare a poporului în vederea alegerilor dregătorilor statului sau numirii dictatorilor, sau în vederea dezlănțuirii bătăliei.

- ³² Palatinul — una din cele șapte coline ale Romei, situată între colinele Aventin, Capitoliu, Caelius, Esquilin, Viminal și Quirinal, deci în centrul Romei. După descoperirile arheologice, aici a fost întemeiată propriu-zis cetatea romană. Primele așezări ale Romei pătrate (*Roma quadrata*) au fost pe Palatin, de aceea o porțiune de pe această colină a fost considerată sfântă în antichitatea romană.
- ³³ Aventinul sau colina Aventină se găsea la sud de cea Palatină și la sud-vest de colina Caelius. A fost alipită cetății romane în secolul IV î.e.n. După tradiție, aici s-au retras plebeii în urma conflictului cu patricienii.
- ³⁴ Roma își are aceeași rădăcină cu cuvântul sanskrit *rama*, înrudit cu etruscul *ruma* sau *rumah* = putere, glorie, iar în limba greacă cu *ῥώμη* = putere, glorie, și în limba germană cu *Ruhm*. Roma veche era așezată pe malul stîng al Tibrului, la 25 km de gurile lui. După cercetările arheologice și istorice, primele așezări omenești pe teritoriul Romei actuale datează de la începutul primului mileniu î.e.n. Colina Palatinului a fost leagănul Romei în jurul anului 1000 î.e.n., primii locuitori de aici fiind proveniți din latini emigrați din Alba. S-au alăturat latinilor emigranți și sabini, care au ocupat ulterior Quirinalul și Capitoliul. În secolul VIII î.e.n. s-au unit probabil locuitorii satelor așezate pe cele șapte coline, Capitoliul, Aventinul, Palatinul, Quirinalul, Viminalul, Esquilinul, Caelius, uniune denumită *Septimontium*. Arheologii însă au datat întemeierea orașului Roma în secolul VIII î.e.n., ceea ce coincide și cu aserțiunea răspîdită în antichitate și adoptată de Varro, adică întemeierea ar fi avut loc în 753 sau 754 î.e.n., dată care a rămas pînă azi cunoscută. Pe Palatin, considerată colina sfântă, cum menționează unele izvoare istorice, au fost primele așezări ale romanilor, așa-zisa *Roma quadrata* — Roma pătrată, și de aici romanii s-au întins treptat ocupînd și celelalte coline, inclusiv Janiculum, afară de Aventin, alipit abia în secolul IV î.e.n. Mlaștinile din jurul forului au fost secate și cetatea înconjurată cu ziduri, hotarele ei numindu-se *pomoerium* (de la post + moe-

- rium = dincolo de ziduri). Întemeierea Romei se bazează pe contopirea comunităților latine cu cele sabine, la care s-au alăturat și etruscii, aducându-și aportul lor la dezvoltarea cetății, înriurind asupra ei și în domeniul cultural și politic.
- ⁵⁵ Legenda lui Hercules (Herakles al grecilor antici) este rezultată din împletirea unui mit grec cu unul italic, în care Hercules este identificat, în ipostaza lui de zeu binefăcător al unei regiuni, cu o zeitate veche italică, care poartă numele de Semo Sancus al sabinilor, devenit Dius Fidius al latinilor.
- ³⁶ Geryon din miturile grecești era fiul lui Chrysaor, un uriaș îngrozitor la chip, care avea trei trupuri și care locuia în estul îndepărtat, în insula Erytheia; el furase turmele de vite ale lui Hercules, cu care prilej Geryon a fost ucis de erou. La întoarcerea lui din Erytheia la Mycenae, la regele Eurystheus, Hercules trece Alpii și ajunge, trecând prin marea Tirēniană, în regiunea Tibrului, la reședința uriașului Cacus, care neliniștea întreaga regiune prin prădăciunile sale.
- ³⁷ Carmenta sau Carmentalis era, după legendele italice, o nimfă și o prezicătoare arcadiană, care a emigrat în Italia și a fost onorată aici ca zeiță a nașterilor. Ea își avea preotul ei propriu, care se chema flamen Carmentalis, și-și avea sărbătorile la 11 și 15 ianuarie. După ea a fost denumită Porta Carmentalis din Roma.
- ³⁸ Sibylla, cunoscută sub mai multe denumiri, după legendă a avut o viață extrem de lungă, vreme de câteva secole, și că ea a fost aceea care i-a proorocit lui Aeneas (vezi Vergilius, *Eneida* VI, 9—155). După tradiție, Sibylla s-a așezat în orașul Cumae și i-a vîndut lui Tarquinius cel Trușă cărțile sfinte ale profețiilor, în trei volume, scrise în grecește, pe o sumă uriașă de bani. Aceste profeții cuprinse în *libri sibyllini* se păstrau în Capitoliu și se consultau în vremurile critice de un sobor de preoți (duumviri, la început doi, mai târziu zece și la sfîrșitul republicii cincisprezece) pentru a se afla soarta poporului roman. În realitate, însă, aceste cărți au apărut în primii ani ai republicii romane și conțineau diferitele oracole grecești adaptate de preoți și tîlmăcite pentru romani. Cărțile sibylline relevă caracterul fatalist, credința în predestinare a romanilor.
- ³⁹ *Potiții* au fost preoții lui Hercules, care primeau o parte însemnată din bogatele ofrande aduse de locuitori cu prilejul sărbătorilor lui Hercules, pe cînd *pinarii* erau numai ajutoarele acestor preoți. În

anul 441 ab U.c. potîiții au fost obligați de către censorul Appius Claudius să renunțe la oficiul de preoți ai lui Hercules, lăsînd pe seama statului grija și organizarea acestor ceremonii, oficiate acum de praetorul urban. Ginta potîițiilor a suferit cumplit de pe urma acestei măsuri, fiindcă acest neam înfloritor, care număra pe atunci 12 familii și 30 de bărbați maturi, s-a prăpădit în timp de un an. Ceremoniile religioase închinat lui Hercules au continuat pînă în secolul IV e.n. Era obiceiul ca mulțimea să dea o ze-ciuală pentru acest templu din toate bunurile sale, care se împăr-țeau cu prilejul acestei sărbători închinat lui Hercules.

- ⁴⁰ Obiceiul ca să fie însoțiți consulii de 12 lictori vine de la etrusci, unde simboliza unirea celor 12 cetăți în confederația etruscă. Lictorii alcătuiau garda specială a tuturor magistraților supremi care dispuneau de *imperium*. Mergeau înaintea magistraților consuli, dictatori, tribuni militari purtînd pe umărul lor cunoscutele *fasces*, un mănunchi de nuiele, în mijlocul cărora se afla o secure. Ei po-teau lumea să se dea la o parte din fața demnitarilor menționați. În vremurile republicii erau și executorii sentințelor de condam-nare la moarte. Numărul lictorilor varia după rangul dregătorului: consulii aveau 12 lictori, dictatorii 24, praetorul urban 2, pro-praetorul — guvernator al unei provincii — 6 lictori. Cînd un demnitar însoțit de lictor se întilnea în cale cu un magistrat supe-rior lui, lictorii săi, în semn de respect, îl salutau aplecînd fasciile.
- ⁴¹ Numărul senatorilor, inițial o sută la înființarea senatului de către Romulus, a crescut pînă la 300, după acceptarea în comunitatea romană a triburilor Titius și Luceres. Tarquinius cel Trufaș desfiin-țase senatul, însă după abolirea monarhiei și instaurarea republicii s-a înființat din nou instituția senatului, revenind la numărul de 300. Ulterior, Caius Gracchus a mărit numărul senatorilor la 600, Caesar la 900 și Antonius la 1000. Augustus îl reduce din nou la 600.

În prima epocă senatul fusese alcătuit din capii ginților, fiind sfatul bătrînilor (*senex* = bătrîn). Toate hotărîrile comițiilor curiate trebuiau să obțină încuviințarea senatului (*auctoritas patrum*), care era păstrătorul datinilor strămoșești (*mos majorum*) și consilierul regelui sau consulilor în toate problemele importante. Membrii sena-tului se numeau *patres* = părinți.

La început, senatorii se numeau de către rege, consuli și cen-sori, și numai din rîndurile patricienilor. În timpul regalității, instituția senatului avea o putere restrînsă; în perioada republicană, toate afacerile statului (în domeniul extern și intern) intrau în jurisdicția senatului, care era cea dintîi putere în stat.

- ⁴² Neptunus Equester era patronul ordinului cavalerilor, fiind identi-ficat cu zeul Cossus, unul din cei mai vechi zei italici. Sărbătoarea lui Neptunus, *Consualia*, era celebrată de trei ori pe an. Neptun e identic cu Poseidon al grecilor, zeul mărilor, fratele lui Jupiter și al lui Pluton.
- ⁴³ Caenina, o localitate situată în imediata apropiere a Romei.
- ⁴⁴ Crustumeria, Crustuminum sau Crustumerium, se afla la nord-est de Roma, aproape de Tibru.
- ⁴⁵ Antemnac, un orașel situat aproape de Roma, la vărsarea râului Anio în Tibru.
- ⁴⁶ Sabinii — populație vecină cu latinii și supusă de romani abia pe la 420 î.e.n. Sabinii sau sabelii fac parte din cele mai vechi populații băștinașe ale peninsulei italiice, urmașii direcți ai civilizației villano-viene, ca și latinii, umbrii și oscii. Ramura cea mai numeroasă sabelică era alcătuită din samniți, care locuiau în partea centrală a Apeninilor. Samniții s-au suprapus oscilor din Campania, și din simbioza lor au ieșit campanii, care au creat așa-zisa civiliza-ție campană, sub înriurirea coloniilor grecești din Grecia Mare (Italia sudică). În perioada întîia a republicii romane, diferitele triburi sabelice alcătuiseră așa-zisa confederație samnită, care vreme de 200 de ani a ținut piept expansiunii romane.
- ⁴⁷ Thalassius — acest cuvînt a intrat în datinile nunților romane. Mi-rele își întîmpina mireasa rostind acest cuvînt cînd ea călca în ziua cununiei pragul casei sale.
- ⁴⁸ Capitolium — templul vestit al lui Jupiter, situat pe stîncă Tar-peia din Roma, lângă cetățuia orașului.
- ⁴⁹ Stejarul era consacrat lui Jupiter, de aceea era socotit copac sfînt.
- ⁵⁰ Jupiter (provenit din *Jovi piter* — tata Joie) o veche divinitate ita-lică identificată cu *Zeu*; (Zeus) al grecilor. Era zeul cerului, lu-minii, zilei, atmosferei, trăsnetului și era considerat ca cel mai mare dintre zei. Apelativele sale erau *optimus maximus* — cel mai bun și cel mai mare. Fiind socotit ocrotitorul Romei, avea pe Capitoliu un templu cu trei altare, consacrate trinității Jupiter, Ju-

nona și Minerva. Junona (Hera la greci) era soția lui Jupiter; era socotită regina zeilor și a cerului, de aceea romanii îi spuneau Juno Regina. Era considerată proteguitoarea soțiilor și căsniciei, a femeilor de la naștere pînă la moarte, ipostază prin care era denumită Juno Sopita.

⁵¹ Armele și echipamentul luate de Romulus de la regele dușman doborît de el se numeau *spolia opima*, adică cel mai bogat trofeu. Eroul Cornelius Cossus a avut această cinste, după ce și-a doborît în luptă pe adversarul său, pe Lar Tolumnius, regele din Veii. A mai dobîndit un asemenea trofeu și Claudius Marcellus în anul 222 î.e.n., după biruința obținută asupra regelui gallilor, Viridomarus.

⁵² După legendă, de la fiica lui Spurius Tarpeius, numită Tarpeia, a luat numele stîncă Tarpeia, care se găsea în vârful colinei Capitoliului, de unde erau aruncați în prăpastie condamnații la moarte.

⁵³ Jupiter Stator, adică Jupiter salvatorul, păstrătorul și ocrotitorul cetății. Templul lui se găsea în apropiere de Porta Mugionis, însă n-a fost clădit de Romulus, ci a fost ridicat mai tîrziu, pe locul hărăzit de Romulus în acest scop.

⁵⁴ *Quirites* este un cuvînt care după Titus Livius derivă de la Cures, capitala sabinilor. Totuși, etimologia acestui cuvînt este obscură. Probabil că are aceeași rădăcină cu cuvîntul grecesc Κῦριος = stăpîn, domn, și e în legătură cu cuvîntul *curia* = senatul, de origine etruscă.

De asemenea, *quirites* mai era și numele oficial al cetățenilor romani, cînd se întruneau la adunările lor în for, în opoziție cu ostașii (*militēs*) și cu senatorii (*patres conscripti*). Populația romană a luat acest nume pe vremea stabilirii sabinilor în Roma.

⁵⁵ Lacul Curtius se găsea, înainte de a fi secăt, în mijlocul forului roman. De aici se deduce că în mijlocul Romei a fost cîndva o mlaștină.

⁵⁶ *Comitia* — erau adunările poporului roman. Sînt de trei feluri: *comitia curiata*, *tributa* și *centuriata*.

La *comitia curiata* participau toți cetățenii din cele 30 de curii. În vremea regalității, aceste comiții alegeau pe regi și votau legile, însă în perioada republicană nu se mai îndeletniceau cu votarea legilor prin care se acorda puterea cea mai mare în stat cîrmuitorilor statului, *lex curiata (de imperio)*, ci numai cu apro-

barea adopțiunilor și numai cînd adopția nu erau subordonați autorității paterne. Aceste comiții se chemau *calata*, cînd erau convocate pentru anumite acte din domeniul cultului religios sau pentru testamente. Cu vremea, aceste comiții au devenit superflue și simple formalități, fiind înlocuite cu 3 auguri și 30 de lictori ce simbolizau probabil cele 30 de curii.

La *Comitia tributa* luau parte toți cetățenii împărțiți pe triburi. Aceste comiții judecau procesele mai puțin însemnate, alegeau pe tribuni, pe edilii plebei, pe quaestori și pe edilii curuli (această din urmă dregătorie a apărut mai târziu) și votau așa-zisele *plebiscita*, decretele poporului, care însă pînă în 287 î.e.n. aveau putere de lege numai pentru plebei, dar după această dată au aceeași valabilitate ca și legile propuse din inițiativa consulară și care fuseseră votate de comițiile centuriate.

Comitia centuriata nu se putea întruni decît în afara zidurilor Romei; la aceste adunări, cetățenii romani veneau în formații militare, înarmați ca în vederea unei campanii militare. Atribuțiile acestor comiții centuriate sînt următoarele: aleg pe magistrații de la conducerea supremă a statului (consuli, censori, praetori); votează legile propuse de consuli, legea de recunoaștere a jurisdicției censorilor, aprobă declararea războiului, încheierea păcii și — ca putere judecătorească — se pronunță în apel asupra sentințelor capitale, care pedepsesc cu exilul, bătaia sau interdicția de la apă și foc.

⁵⁷ În tradițiile cele mai vechi, în legătură cu obirșia poporului roman, au rămas urme din care reiese că acest popor provine din contopirea a trei triburi, probabil cîndva independente unele de altele, numite Ramnes, Tities și Luceres, care au constituit o unitate și o comunitate omenească. După unificarea acestor triburi, fiecare din cele trei comunități de altă dată participa cu o treime la întocmirea efectivelor armatei și tot cu o treime la alcătuirea senatului, în colegiul sacru al celor șase fecioare vestale și în colegiul celor trei mari preoți ai lui Jupiter, Marte și Quirinus. Tribul Ramnes este acela care a determinat în mod hotărîtor structura poporului roman și a comunităților unite, dîndu-le numele și deținînd primul loc în sînul celor trei triburi. Asupra originii tribului Luceres, se crede de bună seamă că acesta trebuie să fi fost tot o ramură latină. Tities, a treia din aceste comunități, își are obirșia din Sabina, pe

temeiul unei tradiții, așa-zisa tovărășie tițiană. De fapt se găseau la Roma urmele unui străvechi cult sabin. Așa a fost de pildă cultul zeului Maurs sau Mars, și al zeului Semo Sancus, paralel cu cultul lui Dius Fidius al romanilor, care se identifica cu zeul Marte.

⁵⁸ Roma, în prima ei organizare politică, avea caracterul unei democrații militare. Poporul roman se întrunea în *Comitia curiata* pentru reglementarea tuturor condițiilor de viață și rezolvarea tuturor problemelor importante externe și interne, care priveau existența întregii comunități. Aici se alegea regele, se judecau cetățenii vinovați de crime grave, se făceau adopțiunile, se deschideau testamentele, se primeau noi ginte, se rezolvau tot soiul de litigii familiale, se discutau chestiunile culturale, iar în domeniul extern se declara război sau se încheia pace sau alianțe. *Populus romanus* se întrunea pe curii, fiecare curie având un vot.

În perioada regalității, se trece de la orînduirea comunei primitive la societatea împărțită pe clase, unitatea socială de bază fiind ginta. Relațiile gentilice s-au păstrat într-o oarecare măsură și mai târziu. Membrii aceleiași ginți aveau ogoare comune, sărbători religioase comune, cimitir comun și erau obligați să se apere unul pe altul. Caracteristicile gentilice își au vestigiile în numele romane și anume în *nomen gentile* (fiecare nume roman avînd *praenomen* — nume de persoană; *nomen gentile* — numele ginții, și *cognomen* — porecla). Gințile se împărțeau în familii care scoborau din același strămoș. întemeietorii primelor ginți romane, după tradiție, au fost cei 100 de senatori, numiți de Romulus *patres*. La început nu ființau oficial decît ginți patriciene, însă în urma luptelor necurmăte duse de plebei pentru cîștigarea drepturilor egale cu patricienii s au format ginți compuse și din familii plebeiene. prin căsătorii și adopțiuni. Numele care arată ginta din care se trăgea un cetățean roman se numea *nomen gentile*, iar membrii unei *gens* se numeau *gentiles*. Căpetenia ginții era aleasă de toți membrii ei. Cu timpul însă, gințile s-au transformat în uniuni închise, slăbind în același timp și relațiile gentilice. A trecut atunci pe primul plan familia romană, avînd cap pe *pater familias*, care dispunea de *jus vitae necisque* — dreptul de viață și de moarte — asupra tuturor membrilor familiei sale, și asupra agnaților (toate persoanele

care se găseau sub autoritatea lui *pater familias*), și asupra cognaților (noile persoane înrudite prin legături de sânge).

Triburile. În Roma zece ginți alcătuiau o curie, iar zece curii un trib, la fel cum în Grecia gințile erau constituite în fratrii și fratriile în phile. Cele trei triburi — Ramnes, Tities și Luceres — după cum ne spune tradiția romană, alcătuiau *populus romanus*.

- ⁵⁹ Titus Tatius își trăgea numele de la Titienses. De atunci, cu prilejul acestui pact, puterea a fost exercitată în comun și în deplină putere de către cei doi regi Romulus și Tatius.
- ⁶⁰ Cetatea Lavinium era socotită după legendă reședința sacră și centrul populațiilor de gintă latină.
- ⁶¹ Fidenajii erau locuitorii orașului Fidenae, așezat pe o colină la o distanță de numai 3,5 km nord-vest de Roma, între fluviul Tibru și râul Anio (astăzi au mai rămas niște ruine, vestigiile acestui oraș antic, la Castello Guibilio).
- ⁶² Pasul era o măsură de lungime romană, avînd 1,48 m.
- ⁶³ Veienții erau locuitorii din Veii, cel mai însemnat din cele 12 orașe ale confederației Etruriei sudice; această cetate se găsea la 4,5 km nord de Roma, pe râul Cremera. Cetatea Veii avea o poziție foarte întărită, datorită situației geografice prielnice, fiind așezată pe niște stînci înalte și povîrnite. Astăzi, Veii este satul Isola Farnese.
- ⁶⁴ Mlaștina Caprei se găsea probabil în regiunea cercului Flaminius de mai târziu, circ situat în partea sudică a Cîmpului lui Marte.
- ⁶⁵ Tabără sau facțiune politică constituită după interesele social-economice ale patricienilor și ale păturii înstărite a plebeilor.
- ⁶⁶ *Interregnum* era o magistratură la care se recurgea ori de cîte ori deceda regele Romei și nu avea urmași direcți, iar în timpul republicii cînd deceda unul din consuli sau cînd atribuțiile dictatorului încetau. Interregele era numit de senat pentru 5 zile și avea atribuția de a organiza alegerile prin care să se desemneze noii magistrați supremi.
- ⁶⁷ Pythagoras din Samos, filozof idealist grec, care a trăit între a 50-a și a 72-a Olimpiadă, s-a născut la 580 sau 568 î.e.n. la Samos; el a vizitat numeroase orașe din Grecia Mare (Italia de sud), învățînd și rămînînd multă vreme în orașul Crotona.

- ⁶⁸ Metapontum, oraș și port în golful Tarent, de pe coasta răsăriteană a Lucaniei, la granița acestei provincii romane cu Apulia. Și azi se mai găsesc ruinele acestui oraș la nord de gurile râului Basiento. Aici se pare că a trăit Pythagoras, după ce a fost izgonit din Crotona.
- ⁶⁹ Heraclea, oraș care se găsea la sud de Metapontum, pe râul Aciris (astăzi localitatea Policaro).
- ⁷⁰ Crotona, oraș grecesc pe țărmul sudic al Italiei, în regiunea Bruttium pe râul Aesanus (azi Crotone).
- ⁷¹ Auguratul era o instituție religioasă de origine etruscă, alcătuită din trei preoți. Prin legea Ogulnia din anul 300 î.e.n., numărul lor s-a ridicat la 9 (patru patricieni și cinci plebei). Atribuțiile lor erau luarea auspiciilor și consacrarea preoților și a templelor. Prin tălmăcirea favorabilă sau neprielnică a semnelor, augurii erau în măsură să influențeze alegerile de consuli sau de dictatori, prin afirmația lor, considerată valabilă, că potrivit semnelor arătate prin zborul păsărilor zeii sînt sau nu împotriviți. Prin observarea acestor semne, augurii hotărau dacă zeii îngăduie sau nu îndeplinirea acestei acțiuni, spunînd că semnele (auspiciile) sînt prielnice sau neprielnice. Metoda auspiciilor *ex tripudiis* era cea mai des întrebuintată, fiindcă era mai lesnicioasă. Semnele erau bune sau rele, după cum puii mînceau sau nu mînceau de loc. Cele mai bune semne erau atunci cînd puii mînceau lacom, scăpînd firimituri din cioc. Acest semn se chema *tripudium solistimum*. Cînd semnele erau rele, augurul rostea cuvintele: *alio die* — auspiciile se amîină pentru o altă zi, pentru că zeii nu-și dau încuviințarea pentru o asemenea acțiune.

Tribunii poporului îi acuzau însă pe auguri că aceștia înfrînesc foamea puilor, ori lăsîndu-i să rabde de foame, ori dîndu-le prea multă mîncare, înainte de luarea auspiciilor.

După rînduiala augurilor romani, cerul era împărțit în patru regiuni, prin două linii care se încrucișau deasupra capului augurului: una se chema *decumanus*, de la est la vest, și cealaltă linie *cardo*, de la nord la sud.

- ⁷² Ianus — unul din cei mai importanți și mai vechi zei de origine romană, de la care a luat numele luna ianuarie. El este zeul începutului și sfîrșitului, al intrărilor și ieșirilor. Era închipuit cu două fețe (*bifrons, biceps*), ținînd în mîini o cheie și un toiag.

Templul său sta deschis în timp de război și închis în timp de pace.

- ⁷³ Aici Titus Livius exagerează, pentru că nici în vremea sa nu domnea pacea. În timpul domniei împăratului Augustus, romanii au întreprins numeroase războaie peste hotare, îndeosebi în Germania, care voia să scape de pericolul cotropirii romane; au mai fost apoi războaiele din Spania și răscoala din Pannonia.
- ⁷⁴ Egeria, una din zeițele Camenae, nimfele izvoarelor. După legendă, era soția lui Numa Pompilius, avînd două fîntîni consacrate, una lângă poarta Capena, alta lângă Aricia. După legenda poetizată de Ovidius (*Metamorfozele*, XV, 485), această zeiță, din durere pentru pierderea soțului său, s-a transformat într-un izvor.
- ⁷⁵ Flamini (rădăcina cuvîntului derivă de la *flagrare* = a arde, a lumina) erau preoții laici. Potrivit credințelor și tradițiilor romane, cel mai vechi cult religios al populației latine, cu reședința în Roma, era al celor trei zei, care reprezentau poporul roman, din cele trei mari triburi inițiale: Jupiter, cel mai însemnat dintre toți zeii tribului Ramnes, al doilea zeu era Marte al sabinilor, care a fost adus o dată cu Titius la Roma, și în sfîrșit al treilea, Quirinus, care a dat numele comunității romane de Quirites. Acestor trei zei le fuseseră consacrate sanctuare în afara orașului, înainte de reforma lui Servius Tullius. Lui Jupiter îi fusese consacrată cetățuia de pe Capitoliu, lui Marte, cîmpia dintre cetate și fluviul Tibru, și lui Quirinus, colina Quirinalis, denumită după el. Îndatorirea oficerii cultului acestor trei zei cădea în sarcina a trei flameni. Acești trei flameni se numeau *flamines majores*, fiind preoți ai celor trei mai vechi și mai importanți zei romani, spre deosebire de cei doisprezece *flamines minores*, care au fost introduși mult mai tîrziu, cu prilejul introducerii și altor culte (*Flamen Volcanalis*, *Volturnalis*, *Carmentalis*, *Floralis* etc.). *Flamines majores* erau recrutați totdeauna din rîndurile patricienilor. *Flamines minores* erau aleși și din rîndurile plebeilor, în urma legii Ogulnia de la anul 454 ab Urbe condita (300 î.e.n.).
- ⁷⁶ Anul la romani era împărțit, la început, în zece luni; 6 luni aveau cîte 30 de zile, iar patru cîte 31; deci anul avea 304 zile. Numele lunilor erau: *martie* (de la zeul războiului Marte), *aprilis* (de la *aperio* — a deschide, deci cînd se deschideau mugurii plantelor),

maius (după Maia — mama lui Hercules), *iunius* — după Junona. Celelalte, de la iulie pînă la decembrie, sînt împrumutate de la numere: *quintilis*, *sextilis*, *septembris*, *octobris*, *novembris*, *decembris*. *Quintilis* a fost schimbat cu iulie în cinstea lui C. Iulius Caesar și *sextilis* cu augustus. Prima zi a lunii se numea *calendae* de la *calare* — a chema, invoca, pentru că marele pontifice invoca luna nouă la începutul fiecărei luni, pe colina Capitolină. Mijlocul lunii se numea *ide* (din etruscă — *iduar* — împărțire); era a 15-a zi din martie, mai, iulie și octombrie, și a 13-a în celelalte luni. Ziua a 9-a se numea *nonă* (din *novem* = nouă). Numa Pompilius a adăugat încă două luni, ianuarie (de la *Ianus*) și februarie (de la *februare* = a ispăși), deoarece în timpul lunii acesteia se sărbătoreau *Lupercalia*, cînd se făceau slujbele de expiere.

Fiindcă anul roman avea numai 304 zile, rămînînd astfel în urmă față de anul solar cu 61 zile, Numa Pompilius introduse anul grecesc de 354 zile, intercalînd încă o zi după 23 februarie.

Matematicianul alexandrin Sosigenes, din îndemnul lui Caius Iulius Caesar, perfecționează calendarul prin introducerea anului bisect și fixînd prima zi la 1 ianuarie.

- ⁷⁷ Zilele faste și nefaste (*dies fasti et nefasti*). *Fas* = legea nescrisă. Zilele faste erau acelea în care se puteau convoca comisiile, adunările poporului, se judecau procese și se pronunțau sentințe judecătorești. Într-un an erau 38 de zile faste și erau însemnate cu litera F. Restul de zile erau nefaste.
- ⁷⁸ Flaminul lui Jupiter, numit *Flamen Dialis*, era cel mai important din toți flaminii. Acesta avea în grija sa supravegherea cultului lui Jupiter. Era socotită o persoană inviolabilă și sacrosanctă. Locuia pe colina Palatin. Avea loc de cinste în senat, dispunînd de *sella curulis* (scaunul curul). Totuși nu îndeplinea nici o funcție publică. El trebuia totdeauna să apară îmbrăcat cu veșmintele sale, avînd pe cap un fel de căciulă (*pileus*), în vîrfurile căreia (*apex*) se găsea o ramură de măsline (*virga*), legată cu un fir de lînă. Era îmbrăcat cu o haină groasă de lînă (*toga praetexta* sau — *laena*). Ca instrument special, avea un cuțit pentru jertfă, și în mînă un toiag (*virga*) cu care îndepărta lumea. El nu trebuia să atingă nimic ce e spurcat, nici mort, nici un mormînt, nu-i era îngăduit să vadă trupe de ostași, să călărească, să vadă cătușe, lanțuri. La haina lui n-avea nici un fel de nod, ci niște copci (*fibulae*).

- ⁷⁹ Marte, veche divinitate italică, identificat cu Semo Sancus și cu Dius Fidius (Ares la greci), simboliza bărbăția ostășească, forța naturii, ocrotitorul semănăturilor și al turmelor de vite. În același timp era zeu al războiului. Romanii îi dăduseră epitetele Gradivus, Quirinus. Socotit tatăl lui Romulus, era invocat în rugăciuni cu numele de tată (*pater*) și i se aduceau întregile sacrificii numite *suovetaurilia* (un porc, o oaie și un taur).
- ⁸⁰ Cultul zeiței Vesta n-a fost introdus de Numa, ci numai organizat de el. Vestalele trebuiau să întrețină veșnic focul sacru pe altarul Vestei, fiindcă se credea că de permanența acestui foc atârna dăinuirea statului roman. Vestalele erau însoțite de un licior; ele aveau dreptul de protecție sacră și de grațiere. Nu erau sub jurisdicția senatului. Cultul Vestei și instituția vestalelor (*virgines vestales*) a apărut în Latium și anume în Lavinium, Alba și Tibur din vremuri străvechi. Din Alba a fost adus la Roma. Numa este acela care a introdus colegiul vestalelor, alcătuit din patru vestale. Mai târziu s-au mai adăugat încă două. Numărul de șase vestale a rămas în toată vremea existenței lumii romane. Conform tradiției, ele trebuiau să fie alese totdeauna de *Pontifex Maximus* din familiile patricienilor lipsite de orice pată, și anume din acele case unde erau în viață ambii părinți. Vestalele erau continuu sub supravegherea aspră a marelui pontific. Ele intrau în acest colegiu între 6 și 10 ani, îndatorindu-se să slujească zeiței Vesta pînă la 30 de ani. În primii 10 ani ele se inițiau în cultul zeiței. În a doua decadă oficiau slujba, iar în a treia inițiau pe novice. Vestalele duceau o viață încărcată de onoruri și distincții, legată însă și de mari, multe și grele privațiuni. Trebuiau să stea în permanență în apropierea altarului Vestei și să păzească focul sfint zi și noapte, să se păstreze fără prihană și să nu se gîndească la căsătorie înainte de a avea 30 de ani. Persoana lor era socotită sacrosanctă și se bucura de respectul poporului și al celor mai înalte autorități. Dispuneau de dreptul de a grația, care înseamnă că ori de cîte ori se întîmpla ca un condamnat dus la locul de execuție să întilnească o vestală, acesta era salvat de la moarte.
- ⁸¹ Sali, numiți așa de la dansurile lor, erau preoții lui *Mars Gradivus*. Acești preoți purtau pe ambele mîini scuturile sfinte (*ancilia*) de formă rotundă. Sali (al căror colegiu a fost înființat, după tradiție, de Numa Pompilius) erau un sacerdoțiu răspîndit

în toată Italia, mai ales în Tibur, Tusculum, Alba etc. Colegiul acestor preoți din Roma, compus din 12 membri, își avea sanctuarul și locuințele pe Palatin și de aceea se numeau *salii palatini*; mai era și un al doilea colegiu de 12 *salii agonales*, sau *collini*, instituit de Tullus Hostilius. Ei erau recrutați din tineri ai căror părinți erau în viață. Rămîneau toată viața în acest colegiu, excepțind cazul cînd li se încredința o altă preoție sau vreo dregătorie publică. Ei aveau în fruntea colegiului un *magister*, un *presul*, dansatorul din față, și un *vates*, prezicător. Cultul saliiilor palatini era închinat lui Marte, iar al celor Quirinali, zeului Quirinus; ambele culte sînt legate însă în mod deosebit de scuturile sfinte, *ancilia*. Legenda spune că sub regele Numa Pompilius a căzut din cer un asemenea scut care a fost găsit în palatul lui Numa. Ca să nu cadă niciodată în mîna dușmanului, Numa a dat poruncă să se mai construiască alte 19 scuturi la fel de către un artist, Mamurius, pomenit în *Carmen Saliare*, cea mai veche producție poetică populară italică. Păzirea acestor scuturi a fost încredințată preoților salii de pe Palatin. Domnea credința că scuturile se mișcau de la sine prevestind apropiate primejdii. Preoții salieni, în luna martie, cutreierau Roma într-un cortegiu festiv, vreme de o lună aproape. La 1 martie erau puse în mișcare cele 20 *ancilia*. Erău îmbrăcați cu *tunica picta*, peste care era pusă o platoșă de fier, pe deasupra haina festivă oficială (*trabea*), iar pe cap o căciulă țuguată (*pileus*); aveau în mîna stîngă o sabie, în mîna dreaptă o lance, iar pe brațul stîng scutul; oprindu-se cu cortegiul în anumite locuri ale orașului, salii își cîntau cîntecul lor specific acompăniați de trîmbițe, jucînd dansul armelor, izbind cu lăncile în scuturi. În anumite locuri salii făceau popasuri, cu care prilej se ospătau (aceste ospete au rămas proverbiale din cauza belșugului și risipei).

⁶² Întregul serviciu divin roman, după tradiție, fusese înregistrat din porunca lui Numa Pompilius de pontificii lui în condice speciale, numite *libri pontificum* sau *pontificales*, fiind 24 la număr. Din vremuri străvechi, acestea erau considerate ca fiind izvorul dreptului sacral roman și al dreptului privat.

⁶³ *Pontifice* — sub acest nume Titus Livius înțelege pe *pontifex maximus*. Este contestată etimologia cuvîntului. Probabil cuvîntul derivă de la *pontem facere*, adică constructori de poduri, podari, în legă-

tură cu podul numit *Pons sublicius* de pe Tibru, sfint pentru romani. Explicația este următoarea: cei cinci *pontifices*, „podari“, își aveau acest nume de la ocupația lor, importantă inițial și din punct de vedere religios, militar și economic, pentru că ei conduceau construcția, ca și distrugerea podului de peste Tibru, în caz de necesitate extremă. Tot lor le revenea sarcina de a alcătui calendarul oficial, de a fixa pentru popor zilele de sărbătoare, după lună nouă și lună plină, și de a îngriji ca oficierea ceremoniilor religioase și procesele să se țină în zilele legale. Deoarece aveau supravegherea întregului cult religios, ei interveneau cu prilejul căsătoriilor, legalizării testamentelor și adoptărilor, hotărînd dacă această acțiune este prielnică sau potrivnică voinței zeilor. Ei aduceau la cunoștință toate acestea din prescrierile lor sacrale exoterice, cunoscute sub numele de *leges regales*. Tot ei au fost inițiatorii științelor, dreptului divin și laic la romani, și tot ei au fost și primii analiști, fiindcă toate consemnările evenimentelor istorice erau legate de calendar și de anotimpuri, și procesele și toate aplicările principiilor de drept erau înregistrate de colegiul pontificilor. Apoi aveau o anumită putere de supraveghere și control asupra exercitării dreptului familial în sînul comunităților romane asupra fetelor, ca și supravegherea vestalelor. Toate acestea făceau parte din atribuțiile acestui colegiu. Numărul acestor pontifici, fixat în vremurile mai vechi la cinci, a fost ridicat de Sylla la 15. În timpul imperiului, împărații adăugau acestui colegiu, după bunul lor plac, oricîți membri voiau.

⁸⁴ Zeii mani, *dii manes*, după mitologia romană erau considerate sufletele divinizate ale răposaților, pe care pentru a le împăca, ori de cîte ori romanilor li se păreau supărate, sau cînd lor le mergea prost în diferitele acțiuni, trebuiau să le aducă sacrificii de pacificare. *Dii manes* erau de două feluri: *lares* — zeii buni, protectori, și *lemures* — spiritele rele. După moarte, spune mitul roman, spiritul omului continuă să trăiască în mormîntul unde i se află osemintele și de aceea cei vii i-aduceau din cînd în cînd mîncare. Așa s-a dezvoltat cu timpul un cult al morților.

⁸⁵ *Camēnae*, în vechea formă *Casmenae*, erau la obîrșie nimfele izvoarelor, iar mai tîrziu au fost identificate de poeții romani cu muzele grecilor, care la origine fuseseră tot nimfele izvoarelor. Dum-

- brava lor sfântă se găsea în fața porții Capena, unde în vremurile străvechi se găsea o vale minunată, avînd la mijloc un lac și o vegetație luxuriantă, copaci umbroși și o grotă răcoroasă. În apropierea ei se găsea și fîntina nimfei Egeria.
- ⁸⁶ Argene — capelele consacrate, aflătoare în mai multe locuri ale regiunii celei mai vechi a orașului, pe Palatin, pe Germalus și pe Velia. Erau 24 sau 27 asemenea capele, care pe ziua de 13 mai erau deschise, oficiindu-se aici slujbe, într-un cadru sărbătorec, de către pontifici și vestale.
- ⁸⁷ Semnalele de luptă (*signa*) la romani erau de trei feluri: 1. orale — adică ordinele comandanților date subordonaților pe cale ierarhică: legaților, centurionilor și decurionilor, și transmise din gură în gură; 2. semnalele date prin instrumente muzicale — buciume, trîmbițe și cornuri (*buccina, tuba, cornu*); 3. semnalele optice, făcute cu steagurile, după un anumit cod, prin ridicarea și coborîrea lor, semnalizare întrebuițată pînă în zilele noastre în armată. Mai tirziu, între semnalele optice se mai amintesc și *aquila* și *draco* (zmeul), împrumutat de împăratul Hadrian de la geto-daci.
- ⁸⁸ Fețialii (rădăcina cuvîntului derivă de la *fari* = a vorbi) erau o străveche instituție italică, de pe întreg teritoriul peninsulei. Colegiul fețialilor se găsea și la aequi, ardeai și samniți, avînd o disciplină proprie, numită *jus fetiale*, care stabilea cele trei funcții ale acestui colegiu: 1. cererea de despăgubiri; 2. declararea de război, și 3. încheierea unei alianțe, toate efectuate printr-un anumit ritual complex. Acest colegiu se compunea în vremea republicii din 20 de membri aleși pe viață, provenind îndeobște numai dintre patricieni, după ce deținuseră cele mai înalte funcții. Pentru fiecare însărcinare oficială ei purtau anumite veșminte (*tegmina*) și buchetul de ierburi sfinte (*sagmina*), pe care le culegeau de pe Capitoliu. Acest buchet sacru era purtat de un *verbenarius*, un fețial ales din rîndurile lor, care purta o creangă de rozmarin. Acest fețial designa din rîndurile colegilor săi pe un *pater patratu*s (tată sfințit), atingîndu-l cu creanga de rozmarin — *verbena*. După ritualul descris aici și după jertfele aduse, fețialii care au îndeplinit ceremonialul dau în vileagă motivul alianței, iar colegiul fețialilor ia asupra-și îndatorirea supravegherii și păstrării condițiilor tratatului, hotărînd dacă a fost sau nu călcat.

⁸⁸ Dictatorul, sau *magister populi* (mai marele poporului), era conducătorul unic, ales în locul celor doi consuli, în funcție de gravitatea evenimentelor. La alegerea dictatorului poporul nu mai putea avea nici o influență; această inițiativă trebuia să pornească de la unul din cei doi consuli sau de la senat.

Numai cu voia dictatorului se putea face apel la adunarea poporului. Însă în felul acesta, de îndată ce era numit, dictatorul dispunea de întreg aparatul administrativ, care i se supunea fără șovăire. Imediat ca rang și putere, dar în subordinea lui, venea comandantul cavaleriei (*magister equitum*), și urmau apoi cei 24 de lictori, cu fasciile lor și cu securea în mijlocul nuielilor împletite, întocmai ca la regi. Totuși, dictatorul se deosebea de rege prin aceea că puterea lui era temporară, fiind limitată deci numai la șase luni, după care perioadă autoritatea și puterea lui încetau. În al doilea rând, dictatorul, ca demnitar extraordinar, nu-și numea niciodată succesorul. Dictatura era o veche instituție existentă și la latini, dar la Roma a apărut abia acum pentru întâia oară. Așa, de pildă, Titus Livius menționează pe dictatorul din Tusculum, apoi pe cel din Lanuvium și din Alba Longa (Vezi și *Dionysios din Halicarnas* V, 74). După analiști, primul dictator roman a fost numit în anul 253 ab U. c. (500 î.e.n.).

⁹⁰ Poarta Capena se găsea în partea sudică a Romei, la întretăierea șoselelor numite Via Appia și Via Latina ce duceau către sudul Italiei. De la această poartă pornea o uliță către templul lui Marte.

⁹¹ *Duumviri* numiți de regele Tullus Hostilius aveau însărcinarea să judece pe acuzații de înaltă trădare sau pe cei aflați în slujba unui stat vrăjmaș — *perduellio* (înantă trădare). Horatius a fost învinuit de înaltă trădare pentru că și-a ucis sora, adică pe un membru al cetății romane. După cum se vede, încadrarea lui Horatius la acest capitol pare cât se poate de stranie astăzi. Însă împotriva sentinței duumvirilor se putea face apel (*provocatio*) la adunarea poporului întrunită în comiții centuriate, și mai târziu în cele tribune.

⁹² În antichitatea romană se da o putere absolută părintelui asupra fiilor săi. Aceștia nu puteau dobîndi nici stăpîni vreo avere, în afară de darurile pe care le primeau de la tatăl lor (*peculium*)

- și care oricînd le puteau fi luate înapoi. În urma adoptării unui copil de către un alt cetățean, dreptul tatălui asupra fiului său se stingea, precum și în cazul emancipării sau a pierderii cetățeniei tatălui sau a fiului.
- ⁹³ Furca era un mijloc de pedepsire a celor condamnați pentru crime, dar și sclavii erau pedepsiți astfel. Capul celui osîndit era vîrit între coarnele furcii de care era spînzurat vinovatul.
- ⁹⁴ Sacrificiile de expiere, *lustra*, se făceau de obicei cu prilejul plecării armatei romane într-un război, la reîntoarcerea în cetatea romană, și mai tîrziu la sfîrșitul recensămîntului. Cu ocazia acestei expieri se sacrificau un porc, o oaie și un taur. De aceea aceste sacrificii se numeau *suovetaurilia*.
- ⁹⁵ Grinda surorilor (*sororium tigillum*) era un fel de jug care se găsea pe strada Carina, una din cele mai frecventate străzi ale Romei. Alături se găseau două altare consacrate lui *Juno Sororia* și lui *Janus Curiatius*, unul în amintirea morții sorei lui Horatius, ucisă de el, și celălalt în a morții Curiaților.
- ⁹⁶ *Pallor* și *Pavor* erau personificările fricii și groazei.
- ⁹⁷ Aici Titus Livius exagerează, pentru că istoria romană este plină de numeroase asemenea exemple de cruzime atît față de vrăjmașii dinafara granițelor, cît și față de cei dinăuntrul lor. De cîte ori n-au fost răpuși ostaticii dați ca zălog, ca represalii împotriva dușmanilor care-și călcau angajamentele! Și cîte osîndiri la moarte nu s-au executat! Înșiși fiii lui Brutus, primul consul roman, au fost decapitați, apoi fiul lui Manlius Torquatus, sau Spurius Cassius, Spurius Maelius etc. etc. Un alt exemplu concludent al cruzimii romane erau decimările în rîndurile ostașilor romani, execuția pentru pretinsa insubordonare și instigare la revoltă.
- ⁹⁸ Muntele Caelius, e vorba de colina sud-estică a Romei, ce se află între Aventin și Esquilin, despărțit de Palatin printr-o vale.
- ⁹⁹ Curia Hostilia se afla pe Vulcanal, o suprafață de teren mai ridicată pe partea nordică a Comitiului.
- ¹⁰⁰ Feronia era o zeiță veche italică a dumbrăvilor și a fertilității, adorată și în Latium. Templul și dumbrava ei se găseau la poalele muntelui Soracte, la nord de Capena, în Etruria. Tîrgul care avea loc acolo era foarte frecventat de toți vecinii etruscilor, latini și sabini.
- ¹⁰¹ Pădurea Rea (*Silva Malitiosa*) era o pădure în țara sabinilor,

- căreia istoricul Dionysios din Halicarnas îi spune „Pădurea tilharilor“.
- ¹⁰² „Pietrele din cer“ erau probabil sfărîmăturile de meteoriți, căzute pe pămînt.
- ¹⁰³ Haruspicii (*haruspices*) erau preoții socotiți cunoscători ai așa-numitei „discipline etrusce“, prin care se inițiau în prevestirea viitorului prin cercetarea măruntaielor animalelor sacrificate, sau după diferite semne și fenomene cerești. Tot ei explicau și visele; haruspicii cercetau ficatul, splina, stomacul, inima, rinichii și plămîinii animalului. Lobul unui ficat se chema *pars familiaris*, iar altul *pars hostilis*; dacă protuberanța de la extremitatea lobului drept al ficatului — numit de romani sfîrcul ficatului, *caput jecinoris* — era bogată în semne sanguine, era semn bun pentru romani. Dacă lipsea, era semn rău; dacă era dublă, era dezbinare; dacă prezenta o tăietură, însemna o schimbare fundamentală.
- ¹⁰⁴ Latinii locuiau în *Latium*, regiune în Italia centrală, pe litoralul ei vestic. La început purta numele de Latium numai ținutul delimitat de fluviul Tibru și râulețul Numicius, care curge între Lavinium și Ardea; mai târziu, numele Latiului s-a extins asupra întregului ținut dintre Etruria și Campania, de prima fiind despărțit la nord prin Tibru, iar la sud de cea de-a doua prin râul Liris. La est, Latiul se învecina cu ținuturile sabinilor, aequilor, marsilor și samniților. În aceste timpuri populația latină era împărțită în patru ramuri: *latinii*, *hernicii*, *volscii* și *auruncii*. Vechii latini (*priscii*) dispuneau de 30 de orașe constituite în cunoscuta confederație latină, cu capitala *Alba Longa*. După dărîmarea acestui oraș, cetatea Roma a luat rolul de hegemon al confederației latine. După abolirea regalității, a izbucnit un crîncen război între romani și latini, aceștia din urmă voind să rămîină independenți, însă Roma reușește să-i subordoneze.
- ¹⁰⁵ Aequicoli, sau aequicolani, erau o ramură a vechilor aequi, care locuiau în țara sabinilor, în apropiere de Tibur, Praeneste și muntele Algidus.
- ¹⁰⁶ Politorium era o localitate bine întărită, care se afla în Latium.
- ¹⁰⁷ Tellene, sau Tellene, ca și Ficana erau două localități din Latium, situate la sud de Roma.

- ¹⁰⁸ Medulla era o colonie a albanilor în țara sabinilor, situată între Tibru și Anio, în apropiere de Corniculum.
- ¹⁰⁹ Murcia se numea, în vremurile străvechi, valea îngustă dintre Palatin și Aventin, unde s-a construit mai târziu Circus Maximus. Templul poartă numele de la un altar al zeiței Murcia, o altă denumire a zeiței Venus.
- ¹¹⁰ Janiculum era o colină pe țărmul drept al Tibrului.
- ¹¹¹ *Carcer Mamertinum* este faimoasa închisoare din Roma, care se afla pe partea dreaptă a Capitoliului, imediat la intrarea în for. Era compusă din două aripi, numite Robur și Tullianum.
- ¹¹² Pădurea Maesia, o regiune împădurită din sudul Etruriei la sud-vest de Veii.
- ¹¹³ Ostia, portul Romei de pe țărmul stîng al Tibrului, la vărsarea lui în mare.
- ¹¹⁴ Salinele erau bazinele de pe ambele maluri la vărsarea Tibrului în mare, unde se aducea apa mării, care, prin evaporare, lăsa sarea, folosită de romani, care chiar o comercializau.
- ¹¹⁵ Lucumo, în limba etruscă *lauchme*, era denumirea căpeteniilor etrusce, așa cum erau la Roma patricienii.
- ¹¹⁶ Tarquinii, un străvechi oraș al Etruriei, foarte important, care multă vreme a fost centrul confederației celor 12 orașe etrusce. Se afla pe o colină, pe țărmul stîng al râului Marta, nu departe de coasta mării. Azi au mai rămas puține ruine pe colina Tarquino.
- ¹¹⁷ Damaratus făcea parte din familia domnitoare a Bachiazilor din orașul Corint, care au fost detronați de către Kypselos în anul 568 î.e.n.
- ¹¹⁸ Apiolae, o așezare în Latium, probabil aproape de Aricia.
- ¹¹⁹ Circus Maximus se găsea în valea dintre colina Palatină și cea Aventină.
- ¹²⁰ Tribunele din circ erau construite în primele timpuri numai pentru răstimpul cît durau jocurile. Mai târziu au fost construite din piatră, pe cheltuiala statului, pentru o mai lungă durată.
- ¹²¹ Din Etruria, în afară de multe datine religioase, se aduceau și comedianți, precum și luptători, cu prilejul sărbătorilor oficiale.
- ¹²² Attus Navius era un vestit augur în antichitate, de care vorbește și Cicero în cartea lui *Despre prevestiri*. *Dionysios din Halicarnas*

spune că acest augur a dispărut brusc. Adversarii lui Tarquinius susțin că acesta l-a ucis.

- ¹²³ Vulcan (Vulcanus) era zeul focului și al meșteșugarilor. (Adorat la etrusci ca Veliha — Volcha). Era considerat ocrotitorul căminurilor, dar și cu însușiri negative, fiind zeul incendiilor și cutremurelor. Era datina ca în cinstea lui să se strângă grămadă armele vrăjmașilor luate ca trofeu și să li se dea foc. Cel care se jertfea de bunăvoie pentru salvarea armatei își închina armele tot lui Vulcan.
- ¹²⁴ Collatia era un oraș în Latium între râulețele Osa și Anio, la 18 km est de Roma (astăzi i se mai văd încă ruinele pe colina Castellano).
- ¹²⁵ Corniculum, vechea Ficulea, Camera, Crustumeria, Ameriola, Medullia, Nomentum erau cetăți din Latium, așezate între fluviul Tibru, râul Anio și muntele Lucretilis.
- ¹²⁶ Depresiunile dintre coline și Tibru se numeau Velabrum, Suburra și Valea Circului.
- ¹²⁷ *Cloaca Maxima* erau faimoasele canale de scurgere construite subteran, care au stîrnit admirația tuturor timpurilor. Partea ei principală, Cloaca Maxima, care se întindea de la Velabrum și ajungea pînă la Tibru, s-a păstrat pînă azi în cea mai mare parte intactă. Tradiția istorică romană spune că Tarquinius cel Bătrîn a început construirea acestor canale și le-a terminat Tarquinius cel Trufaș. Această operă uriașă era destinată să capteze izvoarele subterane din regiunea Romei, în scopul de a conduce și seca apa stătătoare, precum și mlaștinile care se aflau în cartierul Velabrum și For. Ramificațiile se uneau apoi într-un singur canal colector principal. La vărsarea acestuia, canalul era construit la o adîncime de 27 de picioare sub pămînt, astfel încît bolta acestei uriașe mase a suportat cele mai mari greutateți vreme de peste două milenii, fără să se strice. Trăinicia și întreținerea pilduitoare a acestei construcții a fost relevată de toți istoricii, îndeosebi de *Dionysios din Halicarnas* și *Plinius cel Bătrîn*.
- ¹²⁸ Călea Nouă (*Via Nova*) se găsea în partea de nord a colinei Palatine, mergînd de-a lungul forului și sfîrșindu-se la Porta Mugionis în virful colinei, unde mai tîrziu a fost construit templul lui Jupiter Stator.
- ¹²⁹ *Trabea*, mantaua de purpură, haina oficială a regilor, a marelui

preot, a augurilor și cavalerilor, care era folosită din vremi străvechi; nu era toată de purpură, ci numai tivită cu o fișie de purpură și cusută cu fir de aur.

¹³⁰ Suessa Pometia, unul din cele mai vechi orașe ale volscilor din Latium, la sud de forul lui Appius.

¹³¹ Lui Servius Tullius i se atribuie o reformă socială, pe care Engels o caracterizează „revoluție politică”, cu care s-a încheiat trecerea de la organizarea gentilică la forma statală. Întregul *populus romanus*, alcătuit și din patricieni și din plebei, cuprinzând toți cetățenii capabili de a purta armele, a fost împărțit în cinci clase. Criteriul era starea materială a fiecăruia.

Fiecare clasă era subîmpărțită într-un număr de unități militare, numite centurii, și dispunea de un anumit fel de armament. Prima clasă avea armament greu: coif, scut rotund, platoșă de bronz, gladiu și sulită. Celelalte clase erau înarmate mai ușor. Cetățenii din clasa a 5-a erau înarmați numai cu praștii (*funditores*).

Potrivit datelor istorice certe, *populus romanus* era împărțit în felul acesta:

Cavalerii cu un cens	100 000	și dădeau	18 centurii
clasa I	100 000	„	80 „
„ a II-a	75 000	„	22 „
„ a III-a	50 000	„	20 „
„ a IV-a	25 000	„	22 „
„ a V-a	11 000	„	30 „
Proletarii fără avere			1 centurie
<hr/>			
<i>Total</i>			193 centurii

Centuriile erau unități și militare și social-politice. La votare, cetățenii se întruneau pe centurii; fiecare clasă obținea un număr de voturi egal cu numărul centuriilor. De obicei însă, clasa I împreună cu cavalerii, însumând 98 de centurii, obțineau întotdeauna majoritatea voturilor la alegeri.

Tradiția romană spune că tot Servius Tullius a împărțit Roma în triburi teritoriale. Sub noua reformă, comițiile centuriate joacă rolul precumpănitor în stat. Simultan însă curiile își pierdută încetul cu încetul din însemnătatea lor de odinioară. Totuși, aristocrația gentilică și-a exercitat mai departe influența sa asupra cîr-

muirii statului. Această reformă a lui Servius Tullius a avut drept rezultat întărirea Romei.

- ¹³² Censul era recensămîntul populației, efectuat din cinci în cinci ani sub supravegherea regilor la început, apoi a consulilor sau a dictatorului. Din anul 443 î.e.n. s-au încredințat aceste însărcinări la doi dregători speciali — censorii (*censores*).
- ¹³³ Coiful sau casca romană (*galea*) era făcută din metal și căptușită cu piele de lup. Avea niște apărătoare pentru obraji, care țineau strîns coiful pe cap, făcute din piele, cu niște solzi de metal pe ele (*bucculae*). Deasupra, coiful avea o creastă (*crista*), împodobită cu pene.
- ¹³⁴ *Clipeus* era pavăza rotundă mai mică decît scutul (*scutum*). Acesta era de formă boltitlunguiață, confecționat din lemn și acoperit cu piele de vită; la mijloc avea o umflătură de fier — *umbo*.
- ¹³⁵ *Ocreae* — erau niște plăci de metal care acopereau partea inferioară a picioarelor, de la genunchi în jos.
- ¹³⁶ *Lorica* — era platoșa romană, care acoperea numai pieptul luptătorului.
- ¹³⁷ *Hasta* — era lancea romană, lungă de 2¹/₂ m.
- ¹³⁸ *Gladius* — era spada romană, o sabie scurtă și dreaptă, pe care toți ostașii romani o purtau în partea dreaptă a soldului. Numai comandantii purtau gladiul la stînga. Gladiul era lat, drept și terminat printr-un umghi ascuțit și avea două tășuri.
- ¹³⁹ *Fabri* — erau meșteșugarii romani, care însoțeau armatele romane pe teatrele de operații, corespunzători unităților de geniști de azi.
- ¹⁴⁰ *Asul* — monedă romană. Lămurirea acestei chestiuni este cît se poate de dificilă. Romanii la început nu aveau monedă (*pecunia signata*). Schimbul se făcea în natură. Mai tîrziu, romanii au întrebuițat în traficul lor comercial bucăți de aramă — *aes rude*. Potrivit tradiției istorice romane, se spune că Servius Tullius a bătut cea dintîi monedă de aramă, cu figuri de animale pe ea. La sfîrșitul secolului al V-lea ab Urbe condita (sec. III î.e.n.), puțin înaintea primului război punic, s-au bătut primele monede de argint, iar cea de aur la jumătatea secolului al VI-lea ab U. c. Pînă în aceste vremuri, monedele circulatorii de argint erau cele străine. Cea mai mică monedă de aramă, *asul* — *as*, nu era o monedă

propriu-zisă cu valoare fiduciară, ci o măsură de greutate. Moneda de aramă de atunci era în greutate de o libră, adică 333 g. În timpul primului război punic s-a făcut o convertire monetară, făcându-se un as de șase ori mai ușor, însă cu aceeași valoare fiduciară. În timpul celui de-al doilea război punic s-a fabricat uncia (din grecește *ὀνχια*), a 12-a parte dintr-o libră sau as. În 563 ab U. c. monedele au fost reduse la greutatea de $\frac{1}{2}$ uncie (*semi-uncialis*) — după legea Papiria. Monedele de argint erau considerate de 1 000 de ori mai valoroase decât cele de aramă.

Ultima monedă romană — sesterțiul (*sestertius*), prescurtat H.S. (prescurtare din L.L.S. — 2 libra + semis, adică $2\frac{1}{2}$ libre sau ași), era banul de argint prețuind $2\frac{1}{2}$ ași de argint sau $\frac{1}{4}$ dintr-un denar grecesc de argint. Sesterțiul, ca și asul, și-a pierdut valoarea sa cu timpul. La început valora $2\frac{1}{2}$ libre de aramă, sau 31 uncii, apoi numai 5 uncii, după primul război punic; $2\frac{1}{2}$ uncii, după al doilea și 1 $\frac{1}{4}$ după legea Papiria, ceea ce înseamnă $2\frac{1}{2}$ ași de aramă.

- ¹⁴¹ Cîmpul lui Marte era șesul dintre Tibru, colinele Capitoliu, Quirinal și livezile Quinctia. Pe vremea lui Servius Tullius fusese proprietatea statului, însă printr-un abuz de putere, Tarquinius cel Trufaș s-a făcut stăpîn pe acest cîmp. Aici se țineau în mod obișnuit adunările pentru comițiile centuriate. Tot aici era cîmpul de instrucție al tineretului înrolat sub arme.
- ¹⁴² *Lustrum* — era o mare solemnitate a purificării. Poporul, cu prilejul acestei ceremonii, era prezent numai prin partea bărbătească, bineînțelele complet echipat și înarmat ca pentru război. Toți cetățenii intrau în formații și unități organizate pe clase și centurii, de aceea locul de adunare, un fel de cîmp de instrucție, era Cîmpul lui Marte, care se afla inițial în afara orașului. Cu prilejul acestei ceremonii religioase se jertfeau lui Marte animalele sale consacrate, un taur, un porc și o oaie (*suovetaurilia*), care erau animalele obișnuite, crescute pe tot cuprinsul Italiei, și care erau sub protecția lui Marte. Aceste trei animale erau plimbate cu prilejul acestui *lustrum* în jurul armatei romane și apoi jertfite, după o slujbă de cinstire a zeului.
- ¹⁴⁵ *Fabius Pictor*, unul din cei mai vechi și judicioși analiști romani, a slujit în rîndurile armatei romane în timpul războiului cu gallii, în 224 î.e.n. și apoi și în al doilea război punic. El a fost proprie-

- tor în anul 219. Anul morții sale nu se cunoaște. Opera sa, *Istoria Romei*, a scris-o în limba greacă, nu pentru romani, ci pentru cititorii greci, pentru a le da informații asupra poporului său.
- ¹⁴⁴ Quirinalul, Viminalul și Esquilinul erau cele trei coline; prima era la nord, despărțită de Viminal prin valea lui Quirinus.
- ¹⁴⁵ Înconjurarea Romei cu ziduri, după cum ne arată tradiția istorică romană, a fost începută de Tarquinius, însă n-a fost isprăvită. Valul de metereze, menționat aici, era cea mai importantă lucrare a acelor vremi. Pornea din partea nord-estică a orașului, care era cel mai puțin proteguită de pozițiile naturale, și anume acolo unde spațiul unit al Palatinului, Viminalului și Esquilinului se termină, pe nesimțite, într-o cîmpie de la poarta Esquilină pînă la poarta Collina. Și azi mai sînt vizibile rămășițele acestei opere uriașe în apropierea termelor (băilor) lui Diocletianus și villa Negroni.
- ¹⁴⁶ *Pomerium* sau *Pomoerium* (cuvînt format din *post moerus* sau *murus* = zid) era spațiul liber dinafara și dinăuntrul zidurilor, un fel de zonă a nimănui, a cărui delimitare era trasată prin *cippi*, pietre de hotar.
- ¹⁴⁷ Templul zeiței Diana din Ephes era sanctuarul confederației a 12 orașe ionice. Templul Dianei din Roma, închinat zeiței de confederația cetăților latine, se găsea pe Aventin și în fiecare an se oficiau aici ceremonii religioase, urmate de consfătuiri în legătură cu problemele și conflictele din sinul membrilor acestei confederații. Templul Dianei de pe Aventin, cel mai vestit și mai important dintre toate templele Dianei (care se presupune că a fost ridicat de Servius Tullius), prezintă un mare interes pentru istoria veche a Romei și a Latiului. Era un sanctuar al confederației latine. Renumele și frumusețea acestui templu erau augmentate și de faptul că Aventinul era bogat în izvoare și în păduri umbroase oferind astfel peisaje propice creării unui asemenea sanctuar al confederației. Această colină este pomenită în legendele lui *Cacus*, ale lui *Picus* și *Faunus*. Aventinul a devenit proprietatea statului, în scopul ținerii aici a adunărilor reprezentanților confederației latine.

O dată pe an trebuia să aibă loc, cu prilejul adunării festive a confederației orașelor unite, și slujbe religioase, cînd se aduceau bogate și numeroase jertfe. Statuia Dianei, ca și templul zeiței,

- clădit de Servius Tullius, erau construite după modelul templului Dianei din Ephes. Ziua inaugurării templului, idele lui august, era comemorată de sclavi, această zi fiind numită și ziua sclavilor, *dies servorum*.
- ¹⁴⁸ Aici este vorba de templul confederației latine, închinat zeiței Diana.
- ¹⁴⁹ Aruns se căsătorise de foarte tânăr cu fiica lui Servius Tullius, la începutul domniei acestui rege.
- ¹⁵⁰ S-a petrecut cu acest tron aceeași tragedie a faimoaselor case regale grecești a Labdachizilor și Pelopizilor din Teba și Mycene.
- ¹⁵¹ Ulița Chiparoșilor ducea în direcția forului, mergând spre Esquilin. Capătul de sus al acestei străzi cotea apoi spre dreapta, către strada Urbius sau Virbius.
- ¹⁵² Tusculum era un oraș foarte vechi și foarte însemnat din Latium, care, după legendă, ar fi fost întemeiat de Telegonus, fiul lui Ulyse și al zeiței Circe. Tusculum se găsea la 4 km sud-est de Roma, fiind așezat într-o regiune fermecătoare, pe un platou al munților Albani. Mai târziu în apropierea acestui oraș se găseau numeroase vile aparținând romanilor vestiți (de pildă: vila lui Lucullus, a lui Iulius Caesar, Cato, Marius etc. și mai ales faimoasa vilă a lui Cicero, de la Tusculum). Ruinele orașului, vestigiile de ziduri, porți, teatre și pietre de morminte se găsesc astăzi la răsărit de orașul Frascati.
- ¹⁵³ Circe era faimoasa nimfă cîntată de Homer, *Odiseea* (X, 187 și următoarele). După o legendă italică, nimfa Circe își avea reședința pe promontoriul care se găsește pe coasta sud-vestică a lacului care poartă numele de Circeu.
- ¹⁵⁴ Dumbrava Ferentină era locul de adunare a populațiilor care făceau parte din confederația latină. Ferentina era și o altă denumire a zeiței Venus. Această dumbravă se găsea într-o vale minunată, cu poziții splendide lângă Alba Longa, pe povișul nordic al munților Albani.
- ¹⁵⁵ Aricia era un străvechi oraș care se afla la circa 20 km sud-est de Roma, pe via Appia și la poalele munților Albani. În apropierea Ariciei se găseau dumbrava și templul zeiței Diana Aricina, precum și fântina și peștera nimfei Egeria, după legendă soția lui Numa Pompilius. Azi, Aricia este localitatea Riccia.
- ¹⁵⁶ Trupele aliaților erau constituite din detașamente speciale. Trupele latinilor au fost combinate cu cele romane de către Tarquinius. El

- a format noi manipule, așa fel încît fiecare manipul, alcătuit din amestecul trupelor romane și latine, era compus din două jumătăți, și fiecare jumătate la rîndul ei era constituită ca un nou manipul, avînd efective și romane și latine. În felul acesta s-a ajuns la dublarea manipulelor. La origine, fiecare manipul avea 100 de oameni și un comandant, centurionul; mai tîrziu, însă, avea efective de 120 de oameni și în fruntea lor doi centurioni (pentru alte detalii, a se vedea la cartea II nota 31).
- ¹⁵⁷ Gabii era unul din cele mai vechi și mai însemnate orașe ale Latiului. Se găsea la 3—4 km est de Roma și la sud-vest de Tibur, fiind așezat pe via Praenestina. Gabii fusese colonia cetății Alba Longa. Astăzi, din Gabii au mai rămas niște ruine pe colina La Castiglione.
- ¹⁵⁸ Piso, cu numele întreg L. Calpurnius Piso Frugi, a fost consul în anul 133 î.e.n. (de la întemeierea Romei, anul 620). A fost censor în anul 120 î.e.n., de aceea a fost poreclit și Censorius. Piso era adversarul înverșunat al tribunului plebei Caius Gracchus. El este autorul unei istorii romane, intitulată *Annales*, în șapte cărți, în care descrie evenimentele din cele mai vechi timpuri pînă în vremea sa.
- ¹⁵⁹ Signia se găsea la sud-est de Roma, pe poviernișul estic al munților Volsci. Era probabil o colonie întemeiată de romani, destinată să fie bastion înaintat la granița cu țara volscilor. Astăzi este localitatea Segni, în care se găsesc încă vestigiile zidurilor uriașe ale liniei de centură din vechea cetate.
- ¹⁶⁰ Circeii era o colonie romană întemeiată pe promontoriul coastei sudice a Latiului (astăzi localitatea Circolo, cu ruinele vechiului oraș).
- ¹⁶¹ Asemenea consultări ale oracolului din Delphi de către romani se întîmplau foarte rar, și anume numai atunci cînd erau evenimente excepționale sau cu prilejul războiului cu etruscii.
- ¹⁶² Peștera aceasta era o faimoasă grotă de pe muntele Parnas, de unde se auzeau răspunsurile oracolului.
- ¹⁶³ Ardea era unul din cele mai vechi orașe ale Latiului și se afla la sud de Roma și la sud-est de Lavinium, fiind departe de mare numai la 2,5 km. Era așezat pe niște stînci, pe malul stîng al rîului Numicus. Azi e localitatea Ardea, unde se mai văd vechile ziduri de centură.

- ¹⁶⁴ În vremurile străvechi, femeile romane lucrau toată ziua în *atrium*.
- ¹⁶⁵ *Praefectus Urbis* era cel mai înalt magistrat al oraşului pe vremea regalităţii. Pe acest dregător îl lăsa regele în locu-i în timpul absenţei sale din Roma, cu misiunea apărării oraşului împotriva eventualelor atacuri duşmane. Avea drept de jurisdicţie chiar asupra senatului, pe care putea să-l convoace, şi în acelaşi timp putea să prezideze procesele.
- ¹⁶⁶ Consulii la origine purtau numele oficial de *praetores*, comandanţi de armată şi chiar *judices*, judecători. Numele *consules* înseamnă cei care stau împreună, colegi. Schimbarea conducerii a avut loc astfel: în locul unui rege ales pe viaţă intrau acum doi magistraţi supremi pe timp de un an, care se numeau comandanţi sau judecători, sau pur şi simplu consuli. Puterea supremă a statului nu fusese transmisă ambilor înalţi funcţionari simultan, ci fiecare consul şi-o exercita câte o zi complet şi total.

Consulatul era magistratura supremă a republicii, întemeiată de Brutus şi Collatinus, după alungarea monarhiei. Consulii erau aleşi de adunarea poporului, întrunit în comiţiile centuriate, pe timp de un an. Puterea lor era egală aproape cu aceea deţinută înainte de regi. În prerogativele lor intrau convocarea senatului şi a adunării poporului; erau comandanţii supremi ai armatei, avînd dreptul de viaţă şi de moarte asupra tuturor cetăţenilor republicii în timp de război (*jus vitae necisque*); înainte de înfiinţarea praetorilor, consulii erau şi judecători (*judices*); controlau economia statului şi tezaurul public (*aerarium*); aveau deplinele puteri pentru a trata în numele republicii tratate de alianţă, trimiţînd împuterniciji în acest scop. După decedarea unuia din consuli, celălalt convoca îndată comiţiile centuriate, pentru înlocuirea lui. Dacă amîndoi decedau sau pentru vicii de formă (dacă se călcaseră de pildă pravilele religioase) se retrăgeau de la cîrma statului, în acest din urmă caz ei numeau un interrege, care conducea trebile statului pînă la sfîrşitul anului. În vremurile de restrişte pentru republică, consulii erau înlocuiţi printr-un dictator, pe care-l designau ei.

CARTEA II

- ¹ Primul consulat, cel al lui L. Iunius Brutus și al lui L. Tarquinius Collatinus începe, conform tradiției romane, în anul 246 ab Urbe condita (anul 507 sau, după alți istorici, 509 î.e.n.).
- ² Însemnele consulare erau următoarele: coroană de aur, sceptru de fildeș și haină albă (*trabea*) împodobită cu fișii de purpură și cusută cu fir de aur, purtată mai ales în zile de sărbătoare și cu prilejul triumfurilor.
- ³ Fasciile (*fasces*) erau un mănunchi de nuiiele de ulm, legate strâns cu o centură de piele. În mijlocul lor era așezată o secure, al cărei tăiș rămânea afară. Fasciile erau purtate de lictori. Simbolizau puterea supremă a cîrmuitorului, care avea *jus vitae necisque* — dreptul de viață și de moarte asupra cetățenilor. Cînd conducătorilor supremi ai statului li s-a luat dreptul de a pedepsi cu moartea, lictorii purtau mănunchiul de fascii fără secure. Deoarece consuli romani cîrmuiau republica pe rînd, numai consulul în funcție efectivă dispunea de lictori cu fasciile, pe cînd în aceeași vreme colegul său de consulat era însoțit de un fel de aprod numai (*accensus*). De aceea a avea fasciile însemna a fi de rînd la cîrma statului.
- ⁴ Brutus a mărit numărul senatorilor la 300. Istoricii au menționat că prin alegerea a 164 de noi senatori din rîndurile, fie ale ordinului cavalerilor, fie din pătura bogată plebeiană, s-a umplut golul lăsat de Tarquinius cel Trufaș care surghiunise și suprimase un număr atît de mare de senatori, pentru a înlătura o eventuală puternică opoziție și a le confisca averile.
- ⁵ Noua formulă introdusă *patres et conscripti* era pentru designarea noilor senatori aleși din rîndurile plebeilor, alături de vechii reprezentanți ai patricienilor; mai tîrziu, conjuncția *et* a dispărut, și în același timp a dispărut și deosebirea fiecăruia, bineînțeles că ei proveneau tot din rîndul păturilor avute, *patres conscripti* fiind termenul consacrat al tuturor reprezentanților senatului.
- ⁶ *Rex sacrorum* sau *rex sacrificulus* a apărut o dată cu republica. O dată cu abolirea regalității, atribuțiile religioase ale fostului rege au trecut asupra marelui pontifice. Acest *rex sacrorum* ocupa primul loc la banchetele pontificilor, era însă subordonat lui *pontifex maximus*. El putea fi designat numai de către colegiul

- preoților și confirmat de marele pontifice, fiind instaurat de auguri în *comitia calata*. Făcea parte deci din colegiul sacerdotal. La fel ca și soțiile flaminilor, soția acestui *rex sacrorum* se numea, după soț, *regina sacrorum*, luînd și ea parte la slujbele religioase.
- ⁷ Tarquinius Collatinus s-a refugiat la Lavinium și nu la Caere, unde se găsea familia regală în exil. În Lavinium, fostul consul, după cum spune Dionysios din Halicarnas, a trăit pînă la adînci bătrîneți. Ca despăgubire a primit 20 de talanți de argint.
- ⁸ Cîmpul lui Marte (a se vedea nota 141 de la cartea I).
- ⁹ *Virga (vindicta)* era varga cu care lictorul sau praetorul atingea de 3—4 ori capul sclavului care avea să fie eliberat. Această operațiune se numea *manumissio*, care însă nu acorda dreptul de cetățenie în mod obișnuit; un alt fel de eliberare era pe considerentul averii celui eliberat (*censu*) și a treia, *per testamentum*, potrivit legilor celor 12 table.
- ¹⁰ Numele Vindicius, după filologul și istoricul burghez Niebuhr, derivă din cuvîntul *vindicta*.
- ¹¹ Falanga era o veche formație de luptă, orînduită pe patru rînduri. Macedonenii întrebuițaseră această tactică de luptă, creînd aceea vestită și puternică falangă macedoneană (*phalanx macedonica*). Aceasta a fost organizată de Filip II, tatăl lui Alexandru cel Mare. Efectivele ei erau de 4 096 ostași, dispuși pe 16 rînduri. Arma de căpetenie era *sarissa*, o sulită lungă de peste 4 m, care devenea din ce în ce mai lungă pentru ostașii celor cinci rînduri următoare, care alcătuiau un zid de oprire.
- ¹² După cum se vede din cele spuse de Titus Livius, reiese că lictorii urmau pe conducători și pe cîmpul de luptă.
- ¹³ *Parma* era scutul mic rotund al cavaleriei și al pedestrimii ușoare, ca și al gladiatorilor. Era făcut din lemn și acoperit cu piele
- ¹⁴ Silvanus era zeul pădurilor la romani.
- ¹⁵ Pădurea Arsia se afla dincolo de Tibru, în apropiere de colina Janiculum, între via Aurelia și via Claudia de mai tîrziu.
- ¹⁶ Velia, înălțime între colina Palatinului și a Esquilinului, spre partea răsăriteană a forului, pe care îl despărțea de Colisseum.
- ¹⁷ Vica Pota era templul zeiței Victoria, situat la poalele Veliei, la nord de Palatin.
- ¹⁸ *Provocatio* era apelul în fața poporului împotriva hotărîrilor luate de funcționarii de stat. Aici este vorba de un apel special, în legă-

- tură cu condamnarea la moarte și cu execuția vinovaților, după cum menționează Cicero în opera lui *De Republica*, cap. 31.
- ¹⁹ Templul lui Jupiter, după istoricii Dionysios din Halicarnas și Tacitus, a fost inaugurat abia în anul 247 î.e.n.
- ²⁰ P. Valerius și T. Lucretius au fost aleși consuli pentru anul 247 ab U.c. (506 sau 508 î.e.n.).
- ²¹ Lars Porsenna sau Porsina, regele etruscilor. *Lar* în limba etruscă înseamnă domn și era titlatura regilor etrusci.
- ²² Clusium era unul din orașele cele mai importante ale Etruriei și unul din cele 12 orașe ale puternicei confederații etrusce. Clusium se numea cândva Camars, sau Camers și era situat pe o înălțime la sud de lacul Clusinus și aproape de râul Clanis, la sud-vest de Perugia (astăzi Clusium se cheamă Chiusi, un oraș vestit prin vestigiile sale din antichitatea etruscă).
- ²³ Cumae, vestitul port și oraș comercial din Campania, la nord de promontoriul Missenum, cea mai veche colonie grecească din Italia, a ajuns la o mare înflorire și putere. La 417 î.e.n., orașul a fost cucerit de campani, devenind cea mai importantă cetate a campanilor. E vestit și prin faptul că acolo a trăit, potrivit tradiției, cea mai veche profeteasă, Sibylla din Cumae. Aici a murit ultimul rege, Tarquinius cel Trufaș; a fost vechea reședință a palaepolitanilor.
- ²⁴ Salințele de la gura Tibrului, lângă portul Ostia, deschise de Ancus Martius, fuseseră arendate de la început particularilor, spre a fi exploatate.
- ²⁵ Podul apărat vitejește de Cocles fusese construit sub Ancus Martius și lega cetatea romană cu Janiculum. Însă, după cum arată istoricul Polybios, Horatius Cocles, după îndeplinirea misiunii, n-a izbutit să scape cu viață, ci și-ar fi găsit moartea în valurile Tibrului. Despre o statuie în For a lui Horatius Cocles pomenește *Plinius cel Bătrîn* în *Historia naturalis*, 34, 22, spunând că a văzut-o cu ochii lui.
- ²⁶ Poarta Esquilină se află în partea de est a orașului.
- ²⁷ Piatra miliară era un semn indicator (ca piatra kilometrică de azi) ce arăta drumurile, direcțiile și distanțele dintre localități. La fiecare mie de pași (1478,80 m) se găsea câte o piatră (*lapis*) miliară.
- ²⁸ Via Gabina — așa se numea prima parte a șoselei Via Praenestina, care lega Roma de orașul Gabii.
- ²⁹ Poarta Collina se găsea în partea de nord-vest a orașului.

- ³⁰ Poarta Naevia se afla în partea de miazăzi a oraşului, către partea sud-estică a colinei Aventia.
- ³¹ *Manipulus* era o subdiviziune a legiunii romane. Pedestrimea grea a legiunii se împărţea în 30 de manipule, dintre care fiecare, la origine, avea un număr normal de 100 de oameni, deci manipulum era identic cu centuria, fiind pus sub comanda unui centurion. Îşi trăgea numele de la un semn de campanie (*signum*) care în vremurile cele mai vechi consta dintr-o grămăjoară de paie legate pe o prăjină (*manipulus*). Mai târziu, manipulum a fost împărţit în două plutoane (*centuriae*), puse sub comanda a doi centurioni, dintre care cel din aripa dreaptă (*centurio prior*) comanda întregul manipulum, iar cel de la aripa stîngă (*centurio posterior*) era subordonat primului. Efectivele acestui manipulum de mai târziu sînt determinate de efectivele legiunii. Într-o legiune de 4 200 de oameni, *hastati* şi *principes* formau cîte zece manipule de cîte 120 de oameni, sau 20 de centurii de cîte 60 de oameni; *triarii*, a treia linie, formau 10 manipule de cîte 60 de oameni, sau 20 centurii de cîte 30 de oameni; veliţii (*velites*) nu erau încadraţi nici în manipule şi nici în centurii şi nu-şi aveau nici ofiţerii lor proprii, ci erau distribuiţi, ca trupe uşoare, manipulelor celor trei subdiviziuni menţionate, astfel încît se adaugă fiecărei centurii cîte 20 de veliţi.
- ³² Cohorta se numea la început orice strînsură de oaste, ca acum în acest pasaj. Mai târziu însă, o cohortă era constituită din 3 manipule. Deci legiunea avea 10 cohorte; totuşi, numărul cohortelor într-o legiune varia, ajungînd uneori pînă la 15 cohorte; cea care făcea garda comandantului se chema cohorta praetoriană.
- ³³ Titus Livius a căutat să prezinte cu totul în alte culori care a fost sfîrşitul războiului dintre romani şi etrusci, nearătînd realitatea. El a evitat într-adins să menţioneze că romanii au fost învinşi de Por-senna şi că au trebuit, deci, să i se supună. Plinius cel Bătrîn în *Historia naturalis* vorbeşte mai lămurit, scriind că romanii, după ce au capitulat, şi-au predat armele învingătorilor, şi în urmă s-a încheiat acest tratat de pace, cu condiţia ca romanii să retrocedeze veienţilor şapte sate, iar etruscii acceptînd să evacueze cetăţuia de pe Janiculum numai în schimbul unui număr de ostateci romani. Insuşi Tacitus în *Historiae*, III, 72 spune: „oraşul a trebuit să se predea învingătorului”; Dionysios din Hali-

carnas menționează că Roma i-a dat în dar lui Porsenna un tron de fildeș, un sceptru și o coroană de aur, precum și o haină de triumf.

- ³⁴ La capătul șoselei sfinte (Via Sacra), adică pe partea nord-vestică a Palatinului, unde se încrucișează cu Via Velia în regiunea porții Mugionis, și a templului lui Jupiter Stator, unde această șosea coboară către For.
- ³⁵ Primele bunuri care se vindeau la orice licitație publică romană se numeau de romani „bunurile regelui Porsenna“.
- ³⁶ Aricia (a se vedea la cartea I, nota 155).
- ³⁷ Tuscus Vicus era cartierul care se întindea de-a lungul șoselei care ducea din For către sud-vest spre Velabrum, între Basilica Iulia și templul lui Castor și Polux. Mai târziu, acest cartier a fost denumit Turarius, numele derivând de la populația etruscă care locuia din vremi străvechi aici, având o dublă obârșie. Pe de o parte, aici au fost colonizate cetele de etrusci care au venit la Roma în vremea lui Romulus sau a lui Tarquinius Priscus (vezi Varro, *Lingua Latina*, V, 46 și Tacitus, *Annales*, IV, 65). Pe de altă parte, și Dionysios din Halicarnas (în II, 14) susține că acești etrusci sînt rămășițele trupelor lui Porsenna refugiate la Roma, care au primit aici locuințe. În antichitate aici era un intens trafic comercial, fiind numeroase magazine cu articole de lux, mătăsuri, bijuterii etc., după relatările și aluziile lui Plautus, Horatius și Martialis.
- ³⁸ Clienții (*clientes*) erau fie fugarii dintr-o țară, ca cei din pasajul de față, și primiți de statul roman care le oferea protecția, fie sclavi eliberați. Clientela era o formă specială de relații păstrată în tot cursul istoriei romane, schimbîndu-și numai esența socială, relații între patroni — membrii unei ginți, care luau sub protecția lor unele persoane — și clienții care să fie credincioși și supuși patronilor. Clienții erau plecați din regiunile lor pustiite de război sau proveniți din sclavii eliberați (liberți). Clienții aveau același cult religios, deci aceleași sărbători și altare ca și patronul lor. Purtau numele patronului, ai cărui fii, prin adopțiune, se considerau. În schimbul acestei protecții, clienții erau obligați să acorde patronului lor respect și supunere și să-i facă diferite servicii la care patronul apela, și mai ales să participe alături de patron în campaniile militare. Clientela era ereditară. În legile celor 12 table

erau articole speciale care prevedeau sancțiuni pentru încălcarea obligațiilor celor de rea-credință față de patroni, această faptă fiind calificată crimă religioasă.

- ³⁹ *Curia* — edificiul senatului — era locul de adunare unde senatorii își țineau ședințele. Senatul își ținea ședințele când în *Curia Hostilia*, când în *Curia Iulia*, când în templul lui *Castor și Polux*, când în cel al lui *Jupiter Capitolinul*.
- ⁴⁰ Coloniile latine erau orașe întemeiate de latini. *Suessa Pometia* era unul din cele mai vechi orașe ale volscilor din *Latium* și se găsea la sud de forul lui *Appius*. *Cora* era un oraș situat pe înălțimile munților *Volsci*, la est de *Ardea*, azi *Cori*, cu importante ruine antice.
- ⁴¹ *Auruncii* erau o ramură a *ausonilor*, după tradiție cea mai veche populație băștinașă a Italiei centrale, fiind înrudiți cu *volscii*. Ei locuiau în partea de sud a *Latiumului*.
- ⁴² *Turres* erau turnurile de asalt romane; *vineae* erau niște cabane de lemn pe roate, înalte de opt picioare, lungi de 16 picioare și late de șapte picioare, avînd acoperișul neted, făcut din scinduri sau împletituri căptușite cu straturi de protecție din pământ, împotriva focului (erau numite *centones*). Turnurile dispuneau de niște roțițe sau tălpici, ca la sănii, pentru a aluneca. Cu ajutorul acestor turnuri, asediatorii se puteau apropia de zidurile cetății, putînd manevra berbecele la adăpostul lor.
- ⁴³ După istoricul *Dionysios* din *Halicarnas* (V, 49) numai *Spurius Cassius* a fost purtat în triumf, după ce a terminat războiul cu *sabinii* (care durase vreme de 5 ani), în anul 253 ab U.c. (anul 500 î.e.n.).
- ⁴⁴ După cum a arătat anterior *Titus Livius*, *Octavius Mamilius* era ginerele lui *Tarquinius cel Trufaș*.
- ⁴⁵ Comandantul cavaleriei (*magister equitum*) era primul ajutor al dictatorului, fiind numit direct de acesta din rîndurile foștilor demnitari romani cu vază. Face parte din rîndurile magistraților curuli, avînd toga praetexta, soaun curul și 6 lictori; comanda lui înceta o dată cu a dictatorului (a se vedea nota 89 de la cartea I).
- ⁴⁶ Aplecarea securilor și fasciilor în fața dictatorului, operațiune care mai înainte se făcea numai în fața regelui, însemna că dictatorul dispunea de drept și de viață și de moarte asupra tuturor cetățenilor romani.

- ⁴⁷ Praeneste, un oraș fundat după legendă de pelasgi, desigur cu multă vreme înainte de întemeierea Romei. Se afla în Latium, la circa 40 km sud-est de Roma, cu care era legat prin calea Praenestină. Acest oraș făcea parte din confederația latină. Poziția lui strategică deosebită, fiind așezat deasupra unei înălțimi stâncoase și dispunând de puternice ziduri, făcea din Praeneste o cetate inexpugnabilă. Orașul era vestit și prin străvechiul cult al zeiței Fortuna, iar oracolul acestei zeițe (*Sortes Praenestinae*), căreia i se ridicase un templu bogat, era mult frecventat. Împrejurimile acestui oraș antic erau celebre prin aleile sale de trandafiri prețioși, prin numeroasele livezi cu nuci și migdali. Orașul de azi, Palestrina, se urcă în terase cu minunate perspective spre Campagna, posedă numeroase ruine și vestigii din zidurile zise ale ciclopilor și din templul Fortunei, care acum se află în afara incintei orașului modern.
- ⁴⁸ *Regillus Lacus* e probabil Lago di Cornufelle de azi, la picioarele colinei unde se găsește lacul Frascati. Istoricul burghez Niebuhr scrie că bătălia de la lacul Regillus s-ar fi desfășurat în aceleași condiții și cu aceleași episoade ca în epopeea Iliadei, dându-se lupte individuale corp la corp, de o frumusețe inegalabilă.
- ⁴⁹ Legatul (*legatus*) era ajutorul și chiar înlocuitorul comandantului. Numai când comanda supremă a armatelor romane era în mîna dictatorului, legatul deținea al treilea rang în comandamentul armatei, după comandantul cavaleriei.
- ⁵⁰ Templul lui Castor și Polux, fiii lui Jupiter și ai Ledei, simbolizează dragostea frățească, fiind socotiți zei ai luminii. Acești doi eroi mitici fuseseră divinizați și adorați în primul rînd în Sparta, de unde cultul lor s-a răspîndit în restul Greciei și Italiei. Ei se mai numeau și Dioscuri. La Roma, cultul lui Castor și Polux s-a introdus din primele vremuri. După legendă, la bătălia dintre romani și latini de la lacul Regillus, Castor și Polux au sărit în sprijinul armatei romane, în ipostaza a doi feți frumoși, călări pe armăsari albi; de aceea consulul Postumius a înălțat în cinstea lor un templu la Roma, în For. Acest templu îndeobște este menționat ca templu al lui Castor și era de dimensiuni colosale. A fost restaurat mai târziu de consulul L. Metellus Dalmaticus. De foarte multe ori acest templu a servit drept loc pentru ținerea ședințelor senatului, precum și pentru instanțele de judecată.

- ⁵¹ Templul zeului Saturnus se găsea la sud de Capitoliu, imediat lângă For, unde în vremurile străvechi fusese un altar al lui Saturnus.
- ⁵² Sărbătorile *Saturnalia* erau cu mult mai vechi ca templul lui Saturnus pomenit aici. Însemnătatea acestei sărbători apreciate în toate timpurile istoriei romane și în același timp foarte populare se deduce din mulțimea datinilor păstrate. Sărbătoarea propriu-zisă era la 17 decembrie. Datorită acestor date, Saturnus apare ca un zeu al adîncurilor ascunse, al tainelor pămîntului, după care și-a luat numele și Latium, adică țara zeului ascuns, țara semănăturilor, căci din adîncul pămîntului Saturnus aducea ploile, ca și zeul Con-sus înrudit cu el, ca și Dis Pater, ca și zeița sarcinii materne și a morții, Acca Laurentia, care-și primea jertfele tot în mijlocul lunii decembrie. Din vremurile cele mai vechi, Saturnaliile erau sărbătorite vreme de șapte zile, pînă la 23 decembrie. Saturnaliile erau o sărbătoare a înnoirii naturii, a plenitudinii și a abundenței, Saturnus, ca și Ops, fiind unul din zeii cei mai sărbătorîți. Acești doi zei se duc an de an în străfundurile pămîntului, stau ascunși, apoi ies la lumină, aducînd cu ei toate darurile și roadele „epocii de aur“. De aici importanța deosebită a acestei sărbători, ca o întoarcere simbolică la vremurile fericite, cînd după legendă, Saturnus trăise printre oameni și cînd fusese numai bucurie și numai voieșie revărsată pretutindeni, cînd domnise libertatea în toate prîvințele și cînd lumea se bucura de toate darurile pămîntului. În mod deosebit se bucurau și sclavii, care în cursul acestor sărbători erau tratați deopotrivă cu stăpîinii lor, în amintirea libertății și egalității comune tuturor oamenilor în „epoca de aur“ a lui Saturnus, mîncînd cu stăpîinii la masă, fiind serviți chiar de ei. Cu prilejul acestor sărbători trebuiau să dispară nu numai inegalitatea dintre oameni, ci și toate dușmăniile, toate pedepsele, toate învinuirile; procesele erau suspendate, iar datoriile nu se mai achitau; și operațiunile militare erau interzise în cursul acestor zile. De atunci au rămas în tradiție multe obiceiuri, precum și jocurile de noroc. Sărbătorirea Saturnaliilor a fost organizată în timpul celui de-al doilea război punic, la îndemnul cărților sibylline, cînd s-a hotărît un *lectisternium*, adică o ceremonie cu ospăț public în cinstea lui Saturnus. În această zi și în noaptea următoare toată lumea striga: „Io Saturnalia“, care era un strigăt de bucurie și un îndemn la libertate.

- ⁵³ Din cauza datoriilor contractate și potrivit condițiilor contractului încheiat între datornici și creditori, aceștia din urmă aveau tot dreptul, în cazul neachitării datoriilor, să dispună de ființa fizică a datornicului. Din această pricină, datornicii ajunși în această situație, pentru neplata datoriei, puteau fi tratați ca sclavi și exploatați în consecință, și chiar puși în cătușe, pînă în ziua cînd vor plăti datoria.
- ⁵⁴ Aici Titus Livius face aluzie transparentă la tribunii plebei.
- ⁵⁵ Orașul volsc Ectra, o veche cetate a volscilor, era, după cum ne spune Dionysios din Halicarnas, una din principalele lor așezări.
- ⁵⁶ Pămîntul confiscat, după cum arată tot istoricul Dionysios din Halicarnas (VI, 31), a fost împărțit coloniștilor aduși din Signia.
- ⁵⁷ Pornind către Aricia, deci către mijlocul teritoriului Latiumului, în apropierea Romei.
- ⁵⁸ Consulii romani ai acestui an 259 ab U.c. (anul 494 î.e.n.) erau P. Servilius și Ap. Claudius.
- ⁵⁹ Colegiul negustorilor era în strînsă legătură cu cultul lui Mercur, (Mercurius) zeul comerțului. Chiar numele lui Mercur ne spune că avem de-a face cu un zeu al comerțului și al negustorilor. Cultul acestui zeu a apărut la romani simultan, sub influența legăturilor comerciale cu Grecia, care legături trebuie să le căutăm mai întîi la Cumae și în Sicilia. Roma antică a căutat de la început să-și dezvolte un trafic comercial independent. Chiar crearea și dezvoltarea portului Ostia de la gura Tibrului de către Ancus Martius au avut acest scop. Totuși, Roma datorează și epocii Tarquiniilor avîntul vieții comerciale, pentru că în timpul lor s-a semnat primul tratat comercial, între ea și Cartagina. După izgonirea monarhiei s-au produs greutăți economice din cauza calamităților naturale, lipsind cerealele, între anii 257—259 ab U. c. (anii 496—494 î.e.n.). Cam în aceeași vreme s-a introdus paralel cu vechiul cult al lui Saturnus, și cultul lui Ceres și al lui Mercur, după modelele lor grecești Demeter și Hermes. O dată cu consacrară lui Mercur trebuia reglementată și problema aprovizionării cu cereale, *annona*, înființîndu-se acest colegiu al negustorilor, ceea ce dovedea că această organizare era strîns legată de piața cerealelor, aflată la îndemîna și bunul plac al speculanților și cămătarilor din rîndurile aristocrației și plebeilor bogați, care urmăreau în același timp și stabilirea de relații comer-

cialo cu piețele comerciale grecești. Acest colegiu s-a numit cînd *mercuriales*, cînd *mercatores* (vezi Cicero, *Ad Quintum fratrem*, II, 5). Cu timpul, Mercurius al romanilor a devenit zeul tranzacțiilor comerciale, al cumpărărilor și vînzărilor, al prăvăliilor de tot felul, care se găseau în mare număr pe străzile și în piețele Romei. Multe din aceste străzi aveau altare și statui ale lui Mercur, cu diferitele lui atribute și apelative, în timp ce templul său principal se găsea la sud de Circus Maximus, ale cărui vestigii se mai văd și astăzi.

- ⁶⁰ *Pilum*, sulița română. În vremea înfloririi republicii era principala armă ofensivă a pedestrașilor, cu care erau înarmați *hastati* și *principes*, pe cînd *trarii* aveau *hasta*, lancea obișnuită. *Pilum* era o suliță lungă de 4,3 picioare (1,32 m) și groasă de 2¼ țoli. Avea un vîrf de fier foarte ascuțit, vîrit într-o prăjină de lemn tare, cu care se îmbuca perfect, fiind bătută în cuie. Această suliță, cu prăjină cu tot, avea o lungime de peste 6 picioare (aproape doi metri). Era folosită mai ales în lupta apropiată și ca armă de aruncat. În ultimul caz, cînd vîrfurile ascuțite ale fierului se înfigeau în scutul dușman, devenea o grea povară pentru adversar pentru că vîrfurile nu mai puteau fi scos ușor. Marius în timpul războiului cu cimbrii și teutonii, a introdus o inovație, băgînd în prăjina de lemn vîrfurile suliței cu ajutorul unei furculițe, încît se încovoia ușor și devenea inutilizabilă dacă inamicul voia s-o arunce înapoi de unde venise. În afară de acest *pilum*, sulița grea, *hastati* și *principes* mai dispuneau de încă o lance ușoară, *hasta*, de o construcție asemănătoare, pe care o foloseau numai cînd da ordin comandantului.
- ⁶¹ Velitrac, azi Velitri, era un oraș al volscilor, pe pînă sud-estic al munților Albani, la sud de Aricia, acolo fiind locul de baștină al Octaviilor, din care s-a tras primul împărat roman Octavianus Augustus.
- ⁶² Cele șase legiuni, ale consulilor anului 260 ab U.c. (anul 493 î.e.n.) Vetusius și Virginius, nu fuseseră încă lăsate la vatră.
- ⁶³ Muntele care a primit denumirea de la popor de Sacru mult mai tîrziu după legenda cu retragerea plebeilor, se găsește la nord-est de Roma, în regiunea Crustumerium, lîngă Via Nomentana, între fluviul Tibru și riul Anio.

- ⁶⁴ Aici este vorba de istoricul roman *L. Calpurnius Piso Frugi*. Această legendă cu date nesigure asupra locului unde s-a retras plebea are probabil un temei mai îndreptățit în aceea că plebea s-a retras mai întâi dincolo de Anio, unde a ocupat o colină (avînd intenția să întemeieze în această parte atît de roditoare a Romei un nou oraș aparținînd numai plebei) și apoi s-a retras pe Aventin, care era cartierul principal al plebeilor.
- ⁶⁵ *Vallum* era un val de pămînt dotat cu parapete. Cu acest vallum se înconjura castrul roman. În afară de vallum, castrul mai era protejat și de șanțuri.
- ⁶⁶ Maenius Agrippa, cu porecla Lanatus, făcea parte dintr-o ramură a gintei Maenia, care fusese primită în senat. Titus Livius menționează pe Maenius Agrippa ca pe unul din patricienii cu trecere în fața plebei. Istoricul Dionysios din Halicarnas spune că o solie compusă din 10 senatori a întreprins această acțiune, pe cînd Cicero (*Brutus* XIV, 54) dă pe seama dictatorului Valerius această inițiativă; la fel și istoricul Valerius Maximus.
- ⁶⁷ Tribunii plebei erau sacrosanți, adică sfințiți prin ceremonie religioasă. Inviolabilitatea era acordată tribunilor la primele alegeri și era înnoită la realegerea lor printr-o lege consfințită — *lex sacrata* — de către marile pontifice, în numele poporului. Potrivit acestei legi, acei care împiedicau pe tribunii plebei să-și exercite puterea lor — *tribunicia potestas* — sau care atacau în vreun fel persoana lor, producîndu-le vre-o vătămare, erau scoși în afara legii și proscîși, prin formula *sacer esto*, și în consecință ucigașul acestuia era absolvit de orice pedeapsă. Averea proscrisului devenea proprietatea templului zeiței Ceres.

Crearea instituției tribunilor plebei a fost imperios necesară, pentru ca acești reprezentanți ai cetățenilor să poată lua sub scutul lor protegutor pe oricare dintre plebei. Aceasta era dovada de necontestat că nedreptățile și împilările îndurate de plebei din partea patricienilor abuzivi au impus ca reprezentanții plebeilor să fie la adăpost de orice acuzare, prin acordarea inviolabilității în fața tuturor magistraților republicii. De aci e evident faptul că înființarea legală a tribuniciatului n-ar fi avut nici un efect, nici un rost și nici un sens în fața abuzurilor de tot felul

și în fața atitudinii ostile a patricienilor, dacă nu s-ar fi recurs la amenințările cu o pedeapsă nemaipomenită, declararea ca proscris a celui ce se atinge de tribun, atacatorul fiind socotit vinovat și în fața zeilor. În felul acesta s-a reușit ca patricienii să fie speriați de consecințele lezării inviolabilității și puterii sacre a tribunilor.

În această inviolabilitate stătea toată puterea tribunilor plebei. Datorită prerogativelor lor, tribunii au avut puțința să extindă din ce în ce mai mult cercul drepturilor și revendicărilor legitime ale plebeilor, dobândind o influență precumpănitoare la alcătuirea legilor și constituind un puternic pivot împotriva abuzului patricienilor, dispunând de *imperium*, adică de prerogativele puterii consulare, fără totuși ca magistratura lor să fie considerată o funcție administrativă.

Instituția tribuniciană a putut fi salutară și lipsită de primejdii atita vreme cât a fost în mâna reprezentanților autentici, cinstiți și bine intenționați ai plebeilor și care au luptat pentru propășirea poporului; însă în perioada de sfârșit a republicii romane tribuniciatul a devenit o armă redutabilă în mâna demagogilor, lipsiți de scrupule. Cicerone tratează acest subiect în opera sa *De Officiis*, III, 8.

- ⁶⁸ Consulii Sp. Cassius și Postumius Cominius au fost aleși pentru anul 260 ab U.c. (anul 493 i.e.n.).
- ⁶⁹ Volscii antiați erau locuitorii cetății Antium așezată pe țărmul mării, în Latium. Aceștia au fost în numeroase rînduri în conflict cu romanii, mereu bătuți, dar pornind mereu la luptă. Acolo s-a fundat ulterior o colonie romană (a se vedea și la cartea III, cap. I).
- ⁷⁰ Corioli, capitala volscilor, se afla la nord de Antium. De la acest oraș i-a fost dată porecla de Coriolanus lui Cneius Marcius în urma cuceririi acestui oraș.
- ⁷¹ A șasea parte dintr-un as era sextantul. Pe atunci nu exista monedă și banii erau formați dintr-o bucatică de aramă în greutate de $\frac{1}{6}$ dintr-o libră (330 g), deci 55 g (a se vedea și la cartea I, nota 140).
- ⁷² La Aristodem, tiranul din Cumae, își găsisse azil Tarquinius Trufașul, unde a rămas pînă la moarte. Consulii romani ai anului 262 ab U.c. (anul 491 i.e.n.) erau T. Geganius și P. Minucius.

- ⁷³ Norba era un oraș din nord-estul ținuturilor ocupate de volsci.
- ⁷⁴ Ținutul pomptin se află pe coasta nord-vestică a Latiumului, care fusese pînă acum grînarul Romei. Acest ținut era numit așa după numele orașului Pontia, dispărut de timpuriu, care se afla între Circeii și Terracina, unde era o cîmpie înfloritoare, pe care, după Plinius cel Bătrîn, se găseau 24 de orașe. Această cîmpie, în vremurile mai tîrzii, s-a transformat în cunoscutele mlaștini pomptine, lungi de 7 km și late de 1—2 km, din cauză că rîurile Nymphaeus, Ufens și Amasenus n-au putut să se verse în mare. Prin mijlocul acestor mlaștini trecea Via Appia.
- ⁷⁵ Acuzația adusă lui Coriolanus era atacul lui împotriva așa-zisei *lex sacrata*. Procesul lui Coriolanus era cel dintîi proces de acest gen care a fost adus în fața comițiilor tribute. Și istoricul Dionysios din Halicarnas spune că cel care ceruse desființarea acestei noi instituții a tribuniciatului a fost Coriolanus.
- ⁷⁶ Marile jocuri (*magni ludi*) celebrate cu prilejul sărbătorilor latine (*latinae feriae*) sînt amintite în numeroase rînduri de Titus Livius, fără ca totuși să ni le descrie. Dionysios din Halicarnas le atribuie o origine greacă. Ca toate jocurile, și acestea aveau caracterul unei festivități religioase, pentru că dacă se găsea de cuviință și se aducea la cunoștința reprezentanților cultului sau autorităților statului că au fost profanate, trebuiau din nou organizate.
- ⁷⁷ Dansatorul cu pricina era conducătorul cortegiului festiv, spune Plutarh (*Coriolanus* 25). Aici însă e o ironie și o hiperbolă, în legătură cu sclavul bătut care precedase cortegiul festiv prin circ.
- ⁷⁸ *Caput Ferentinum*, o fîntînă faimoasă, era locul obișnuit de întîlnire și consfătuire a populațiilor de neam latin.
- ⁷⁹ La răscrucea dintre șoselele principale Via Appia și Via Latina.
- ⁸⁰ Satricum era o veche cetate care făcea parte din confederația latină, găsindu-se în apropiere de Antium (astăzi Casali di Conca, cu vestigiile vechilor ziduri păstrate).
- ⁸¹ Bovillae, o veche colonie romană a Albei situată la circa 20 km sud de Roma pe Via Appia, la poalele munților Albani.
- ⁸² Corbio se găsea la est de Roma, spre granița aequilor, pe partea nordică a muntelui Algidus.
- ⁸³ Vitellia, o localitate aflată în Latium.
- ⁸⁴ Trebia, probabil un oraș al hemicilor. Nu se mai cunoaște nici un alt amănunt în legătură cu acest oraș.

- ⁸⁵ Labici, Lavicum sau Lavici un vechi oraș din Latium, la poalele muntelui Algidus. Astăzi se numește Colonna.
- ⁸⁶ Pedum, un oraș la nord-est de Lavici, între Praeneste și Tibur.
- ⁸⁷ Noua delegație romană, după cum spune istoricul Dionysios din Halicarnas, s-a prezentat în fața lui Coriolanus după 300 zile de la prima solie.
- ⁸⁸ După Dionysios din Halicarnas și după Plutarh, *Viața lui Coriolanus*, Valeria, sora lui Valerius Publicola, a fost inițiatoarea acestei hotărâri luate de femeile romane.
- ⁸⁹ Templul zeiței *Fortuna Muliebris* (Fericirea femeilor) se afla în afara Romei, la 6 km de Via Latina în același loc unde Coriolanus a întâlnit convoiul femeilor romane. În fiecare an la 1 decembrie se oficiau în acest templu slujbe la care luau parte numai femeile și se rugau pentru pacea și propășirea orașului. Valeria, sora lui Publicola, a fost prima preoteasă a acestui templu.
- ⁹⁰ Aceștia au fost aleși consuli pentru anul 266 ab U.c. (anul 487 î.e.n.), când a avut loc războiul cu hernicii.
- ⁹¹ *Hernicii* erau o populație înrudită cu sabinii. Ei locuiau în Latium, mărgininându-se în vest cu ținuturile aequilor, iar la nord cu râul Trerus. Regiunea lor era săracă și mai mult stincoasă (de aici se trage și numele lor, pentru că în dialectul sabin *herna* înseamnă stincă). *Hernicii* aveau vreo 16 cetăți, așezate în cea mai mare parte pe crestele munților. Cele mai importante cetăți ale hernicilor erau: Anagnia, capitala acestei populații, Alterium, Ferentinum, Frusinum și Verula.
- ⁹² Atunci s-a promulgat prima lege agrară, în sensul strict al cuvântului, fiindcă în general era necesară facerea unei legi agrare obișnuite, ori de câte ori se funda vreo colonie romană. Cu acest prilej a fost vorba de împărțirea de loturi de pământ poporului, din acele suprafețe de teren care făceau parte din *ager publicus* (ogorul public). Istoricul grec Dionysios din Halicarnas (VIII, 76) menționează următoarele: o comisie de zece persoane alese din rîndurile foștilor consuli trebuia să examineze situația și să stabilească cu exactitate care teren, aparținînd statului, este vorba să se împartă pe loturi poporului și ce obligații se impuneau noilor împroprietăriți (dădeau a zecea parte din producție, *decima*). Această lege trebuia să treacă prin fața senatului și adunării poporului, pentru a fi aprobată punerea ei în aplicare.

- ⁹³ Istoricul Dionysios din Halicarnas relatează că Spurius Cassius a fost aruncat de pe stînca Tarpeiană, în urma condamnării sale.
- ⁹⁴ Quaestorii au existat chiar în perioada regalității, avînd sarcini judecătorești (*quaestores parricidii*). În urma promulgării legii Valeria, quaestorii au pierdut această jurisdicție, fiind însărcinați cu administrația tezaurului statului (*quaestores aerarii*).
- ⁹⁵ Tellus era o divinitate latină, personificarea pămîntului și rodniciei, pămîntul germinînd și întreținînd viața. De obicei Tellus e invocată o dată cu Ceres. Primăvara i se jertfea o vacă gonită. În rugăciuni e asociată cu Manes. Zeiței Tellus i s-au jertfit cei doi Decii Mus împreună cu armatele dușmane. Templul zeiței Tellus era unul din edificiile cele mai importante de pe colina Esquilină; se afla la Carinae, în apropiere de Sororium Tigillum (Grinda surorilor) (vezi mai sus cartea I, cap. XXVI). Însă a fost inaugurat mult mai tîrziu, pe la anul 270 î.e.n., după războiul cu Picenum, de către consulul P. Sempronius Sophus, fiind într-adevăr clădit pe locul casei dărîmate a lui Cassius, o parte din terenul acestuia rămînînd ca un fel de scuar liber în fața templului.
- ⁹⁶ Spurius Cassius, deși era patrician de baștină, ca și frații Gracchi, s-a bucurat de o faimă fără seamăn. După ce a fost sărbătorit și purtat în două rînduri în triumf, în perioada celui de-al treilea consulat al său, la anul 486 î.e.n., a adus în fața adunării poporului un proiect de lege prin care se prevedea împărțirea acelor pămînturi ce nu făceau parte din *ager publicus* — fie dîndu-le în arendă plebeilor, fie împărțindu-le în loturi familiilor nevoiașe. Aceasta înseamnă că, prin obținerea unei decizii definitive în privința acestor pămînturi, Spurius intenționa să pună capăt sistemului rapace al acaparării ilicite a acestor terenuri de către aristocrație și plebeii înstăriți. Aristocrații, simțind că li se clatină terenul de sub picioare și pierd o importantă poziție, nemaiputînd să ia în exploatare imensele terenuri din *ager publicus*, arendate lor pe sume ridicole, s-au ridicat ca un singur om, avînd de partea lor și pe plebeii bogați. Cu ajutorul intrigilor și mașinațiunilor, aristocrații au indus în eroare poporul, mințindu-l că Spurius Cassius urmărește să ajungă rege și că — prin proiectul reformei sale agrare, în care prevăzuse să se acorde și aliaților Romei loturi din aceste pămînturi — sînt atinse grav interesele poporului. Cassius a fost condamnat la moarte.

- ⁹⁷ Ortona era o cetate latină, așezată între muntele Algidus și cetatea Corbio.
- ⁹⁸ Praetoriul — *praetorium* — era cortul comandantului de tabără. Numele provine de la faptul că consulii, care erau și comandanții armatei romane, s-au numit la început praetori. Acest cort se ridica chiar în mijlocul castrului roman, la răscrucea drumurilor castrului. Cortul era înconjurat de altare, de obiectele cultului religios, de chipurile zeilor și de tribuna de unde comandantul ținea cuvântări ostașilor săi și de unde da ordine.
- ⁹⁹ Mantaua de război (*paludamentum*) a comandantului roman era de culoare albă și roșie și-i acoperea toată armătura. Această manta largă se purta numai în vreme de război și numai de către comandanți.
- ¹⁰⁰ Poarta Carmentală se afla pe partea de sud-vest a colinei Capitoline. Purta acest nume din pricina altarului zeiței Carmentalis, una din cele mai vechi zeități ale romanilor. Poarta avea două arcade. Pe aici au ieșit Fabii, de aceea a fost numită mai târziu „Porta Scelerata“, adică „Poarta Blestemului“, pentru că Fabii nu s-au mai întors niciodată. Poetul roman Ovidius amintește în *Fasti* (II, 201) acest episod cu isprava Fabiilor (vezi nota 37 la cartea I).
- ¹⁰¹ Cremera era un afluent al Tibrului în regiunea Veii. Astăzi se cheamă Acqua Traversa.
- ¹⁰² Stîncile Roșii — *Saxa Rubra* — o localitate în Etruria, între Roma și Narnia la circa 16 km depărtare de Roma.
- ¹⁰³ Istoricul Dionysios din Halicarnas ca și Ovidius, în opera lui poetică *Fasti* (II, 289) au menționat că din tot neamul Fabiilor a rămas doar un singur vlăstar.
- ¹⁰⁴ Aici Titus Livius face aluzie la Quintus Fabius Maximus și Fabius Cunctator din timpul războaielor cu punii.
- ¹⁰⁵ Consulii A. Virginii și Sp. Servilius au fost aleși pentru anul 278 ab U.c. (anul 475 î.e.n.).
- ¹⁰⁶ Din acest pasaj se relevă poziția de clasă a lui Titus Livius care nu pregetă cu ironiile și aluziile biciuitoare față de reprezentanții plebei.
- ¹⁰⁷ Armata lui Spurius Servilius se afla la o distanță de 27 km (300 de stadii) de tabăra Fabiilor.

- ¹⁰⁸ Menționăm că L. Pinarius și P. Furius au fost consuli în anul 282 ab U.c. (anul 471 î.e.n.).
- ¹⁰⁹ Alegerea tribunilor se va face de aci înainte prin *comitia tributa* și nu prin *comitia centuriata*. Inițiativa lui Volero ca tribunii plebeilor să fie aleși în comițiile tribuate, care corespundeau districtelor raionale, avea avantajul că la alegeri participau toți cetățenii. Astfel poporul, deținând majoritatea absolută, putea impune ca tribuni numai candidați propuși de el. În alegerile ce se ținuseră pînă atunci, patricienii puteau să-și impună în rîndurile candidaților la funcția de tribun pe unii din adepții lor, datorită majorității pe care o aveau păturile avute în *comitia centuriata*.
- ¹¹⁰ În felul acesta se pedepseau la romani trădătorii de patrie.
- ¹¹¹ Și Tacitus, *Annales*, III, 21, vorbește de o asemenea măsură de decimare a trupelor din pricina unei acțiuni neîndeplinite sau a unei neexecutări de ordin de către vreun detașament sau o unitate mai mare.
- ¹¹² Anul acesta a fost însemnat prin apariția acelei *lex Publilia* (vezi aci cap. LVI), referitoare la alegerea tribunilor plebei în comițiile tribuate. Anul 471 î.e.n. a fost un an deosebit de important pentru istoria Romei, în domeniul politicii interne. Prin *lex Publilia*, alegerea tribunilor trecea de la *comitia centuriata*, care era subordonată într-o mare măsură patricienilor, pe seama comițiilor tribuate, aristocrația pierzînd în felul acesta o armă grea, în slujba dominației lor (vezi și mai sus nota 109). În vremea aceasta consuliului anului 283 ab U.c. sau 470 î.e.n. erau cei doi Quinctii, amintiți de Titus Livius.
- ¹¹³ După unii analiști, Appius s-ar fi sinucis, ca să nu mai apară încă o dată în fața adunării poporului.
- ¹¹⁴ Ceno era un port al antițiilor (Porto d'Anzo de astăzi) situat la poalele înălțimii pe care se afla așezată cetatea Antium.
- ¹¹⁵ La romani noaptea se împărțea în patru străji sau veghi, a cîte trei ceasuri fiecare. Prima strajă începea la orele 6 seara și cea din urmă se sfîrșea în zorii zilei, la orele 6.

CARTEA III

- ¹ *Triumviri agro dando* și *triumviri coloniae deducendae, agrarii*, sau *curatores* erau niște comisii compuse fiecare din trei membri, cu misiunea de a pune la punct condițiile întemeierii unei noi

colonii, ocupându-se și de transportarea coloniștilor și de împărțirea de pământuri. Coloniile erau desemnate în urma propunerii consulului, pe temeiul unui senatus-consultum în care se preciza numărul coloniștilor, suprafața lotului ce se da fiecărui colonist și autoritățile care aveau să execute colonizarea. Proiectul trebuia să fie votat și de adunarea poporului, unde avea loc alegerea acestei comisii alcătuite din trei, cinci, șapte, zece sau chiar douăzeci de membri; alegerea membrilor comisiei se făcea prin comițiile tribute. Comisia, alcătuită de multe ori din foștii consuli, primea împuternicirea deplină (*imperium*) printr-o *lex curiata* pe toată durata îndeplinirii operațiilor, pentru a decide care teren se va numi *ager privatus* (ogor particular) și care *ager publicus* (ogor obștesc), primind o indemnizație (*ornatio*), mijloace de transport, precum și o gardă de soldați. Membrii comisiei puteau rămâne în noua așezare și după terminarea misiunii lor, ca patroni ai coloniei noi înființate. Fiecare nouă colonie constituia un nou punct de sprijin al republicii romane, fiindcă scopul noilor coloniști era de a menține mai departe noile cuceriri ale puterii romane.

- ² În anul următor, adică în anul 288 ab U.c. (anul 465 î.e.n.).
- ³ Numai în mod extraordinar, unul din cei doi consuli primea comanda supremă a armatei printr-un decret senatorial, ca în cazul de față, deoarece consulii își împărțeau de regulă între ei, prin bună înțelegere, atribuțiile și activitatea. Numai atunci când nu cădeau de acord, se recurgea la tragere la sorți.
- ⁴ Culmea munților Algidus se întinde de la Tusculum, trecînd prin Velitrae pînă la Praeneste. Acești munți erau acoperiți cu păduri întinse și dese (astăzi Monte de Veletri și Fajola).
- ⁵ Suspendarea judecărilor (*justitio indicto*), după cum ne spune scriitorul Aulus Gellius, era o încetare a proceselor și, în același timp, o suspendare a tuturor serviciilor instituțiilor de stat (nu se mai ținea nici un proces, nu se primeau solii în senat etc.). Această suspendare era ordonată de senat și de demnitarii cei mai înalți în vremurile de restriște, de pildă: foamete, primejdii externe și tulburări interne. După înlăturarea primejdiilor, suspendarea se ridica și viața reîntra în normal.
- ⁶ *Praefectus Urbis* era un post instituit din timpul regalității. În timpul suspendării judecărilor, praefectul orașului avea grijă și

de paza oraşului, dispunînd totodată şi de jurisdicţia asupra tuturor locuitorilor din Roma.

- ⁷ Cu ocazia acestui recensămînt nu au fost înregistrate văduvele şi văduvii, din pricină că aceştia nu erau mobilizabili, plătind în schimb un impozit anual pentru întreţinerea cailor cavaleriei.
- ⁸ Confuzia dintre *Fussi* şi *Furii* este explicabilă, datorită fenomenului lingvistic destul de frecvent al rotacismului lui *s* în *r*. Aşijderea *Vetusius* s-a prefăcut în *Veturius*; de altfel, forma veche nerotacizată s-a mai păstrat la cuvintele comune ca *honor* alături de forma nouă *honor*, *arbos* — *arbor* etc.
- ⁹ *Caveant consules ne quid reipublicae detrimenti capiat*, aceasta era formula cunoscută prin care senatul, în cazul unei mari primejdii ce ameninţa existenţa statului, acorda puteri depline extraordinare şi nelimitate consulilor care erau împuterniciţi în felul acesta să se străduiască din răsuputeri spre a găsi cele mai bune mijloace pentru salvarea şi siguranţa republicii. Nu numai consulii, ci împreună cu ei şi ceilalţi magistraţi puteau fi investiţi cu aceste depline puteri (vezi *Cicero*, *Pro Rabirio*, VII, 20).
- ¹⁰ Este vorba de toţi cei care erau apţi de a purta armele, deci şi cei mai vîrstnici de 45 ani.
- ¹¹ Subînţelegerea de proconsul (*pro-consule*) este aici primul exemplu de transmitere a comandamentului suprem unui particular. Se ştie însă că *Quinctius* fusese consul în anul precedent şi era un om foarte capabil şi la înălţimea acestei situaţii, astfel încît puterea (*imperium*) cu care a fost investit ne apare ca o prelungire a comandamentului său din cursul anului trecut.
- ¹² *Subitarii* sau *tumultuarii milites* erau un fel de trupe de gloată recrutate în momentele cele mai critice şi în cea mai mare grabă.
- ¹³ *Stationes*, erau puncte de sprijin constituite din detaşamente cu efective mai mari.
- ¹⁴ *Porta decumana* era poarta din spate a castrului. După istoricul grec *Polybios* castrul roman pentru două legiuni avea forma de pătrat, al cărui centru era un punct de întretăiere a celor două drumuri principale ale castrului care împărţeau, deci, întreaga tabără în patru pătrate de dimensiuni egale. Cele două drumuri întilneau şanţurile şi întăriturile în patru puncte, unde se găseau cele patru porţi ale castrului. Din centrul castrului dimensiunile se măsurau în felul următor: măsurătorul, *groma*, care dispunea

de un instrument dioptric ce purta același nume, determina cele patru linii în care se desemnau cele patru drumuri principale. Cu fața întoarsă spre vest (iar dacă poziția față de inamic nu permitea această direcție), groma privea către acea parte ferită de vederea inamicului și delimita mai întâi poarta numită *decumanus maximus*. Urma apoi *decumanus limes*, adică poarta de la linia de graniță trasată de la est spre vest. De aici el preciza cu exactitate centrul — *cardomaximus*. De la *decumanus* pornea un drum perpendicular și lat de 15 metri, care ajungea la frontul taberei cu fața către inamic pînă la poarta numită *porta praetoria*, numită și *extraordinaria*, drum care se prelungea și ajungea pînă în partea dinapoi a taberei, ajungînd aproape de *porta decumana*.

- ¹⁵ Legatul putea fi sau: 1) un ofițer superior putînd comanda întreaga armată din ordinul consulului sau dictatorului pe care îi și înlocuia, sau 2) orice împuternicit trimis în solie, fie civil fie militar.
- ¹⁶ Valerius Antias, avînd obîrșia în orașul Antias din ținutul volscilor, un oraș din ținutul Lațiului, a fost un analist care a trăit pe vremea lui Sylla. El scrisese o operă vastă despre istoria românilor, de la întemeierea Romei pînă în vremea lui Sylla, cu multe erori și exagerări. Scriitorul Aulus Gellius citează cartea 75 a acestui analist.
- ¹⁷ Primii consuli intraseră în funcție la idele lui septembrie (13 septembrie), în urma retragerii plebeilor pe Muntele Sacru. Termenul intrării în funcție al celor mai înalți dregători romani a variat mereu cînd la ide, cînd la calend. De aceea pot fi menționate opt sau nouă date pentru intrarea consulilor în funcție, precum și împrejurările care au determinat schimbarea datelor. În caz de demisie sau moarte, ziua de intrare în funcție a succesorului era alta, rămînînd această dată pînă cînd un eveniment asemănător împingea înainte acest termen. După al doilea război punic, consulii intrau în funcție la idele lui martie (15 martie), rămînînd această dată pînă în anul 600 ab U.c. (anul 153 i.e.n.), cînd s-a stabilit definitiv ca intrarea în funcție a înalților demnitari să se facă la calendele lui ianuarie (1 ianuarie). Motivul schimbării a fost dorința de a face să concorde anul consular cu anul obișnuit. De la anul 600 ab U.c., această dată a rămas neschimbată.
- ¹⁸ Ediliile plebei, ca autorități reale ale statului, nu semănau cu tri-

bunii plebei, care nu îndeplineau propriu-zis o magistratură în aparatul de stat. Istoricii menționează că această instituție a edilității a fost introdusă simultan cu tribunatul, probabil o dată cu secesiunea pe Muntele Sacru, sau nu cu mult mai târziu. Edilii erau în strînse relații cu tribunii. Istoricii menționează că edilii erau ajutoare subordonate tribunilor, avînd misiunea de a supraveghea respectarea hotărîrilor poporului și ale senatului. Ei țineau ședințele în templul zeiței Ceres. Serveau și ca judecători în cazurile ordonate lor de tribuni. Cîteodată exercitau și controlul asupra modului cum se desfășurau ceremoniile religioase, inspectau și controlau edificiile publice și făceau și controlul pieței, al lucrărilor publice, al curățeniei străzilor, al moravurilor, ca și al stării sanitare, urmăreau pe cămătari, pedepseau pe cei ce se îndeletniceau cu jocurile de noroc și pe desfrînați. Numele de edil l-au primit, de bună seamă, de la locul unde-și exercitau funcția lor acești magistrați, care loc era *Aedes Cereris*, adică templul zeiței Ceres.

- ¹⁹ Valea Albană se găsea între munții Albani și cei Tusculani.
- ²⁰ Curio Maximus era preotul celor 30 de curii, ales în comițiile curiate; din primele timpuri fusese ales din rîndurile patricienilor. Abia mai târziu au fost admiși și plebeii în asemenea posturi. Curio Maximus era privit ca o funcție sacerdotală obișnuită.
- ²¹ Temeiul abaterii de la datina obișnuită, după care consulii intrau în funcție, fie la calendae, fie la idele lunii, nu se cunoaște fiindcă nici un istoric nu menționează dacă consulii următori au intrat în funcție tot la 11 ale lunii august, ori la calendaele lui august (vezi și mai sus, nota 17).
- ²² Munții Praenestini se întindeau la nord de orașul Praeneste. Cîmpiile despre care este vorba aici se află între munții Tusculani și munții Aequilor, care se întindeau pînă la Gabii.
- ²³ Cuvîntarea lui Fabius, praefectul cetății romane, și a tribunului Terentillus Arsa, precum și zădărnicea legii Terentilla de către patricieni (cum se arată tot în această carte, la cap. IX), scot în vileag continuele eforturi depuse de aristocrație de a-și apăra privilegiile și pozițiile de clasă dominante, și arată cît de violente și de dese erau ciocnirile dintre patricieni și plebei, cît de ascutită era lupta de clasă la Roma.
- ²⁴ A fixa ziua judecării, *diem dicere*, este un termen juridic care de-

signează hotărîrea magistratului. Acesta fixează un anumit termen de judecată unui împricinat pentru o vină oarecare, în fața adunării poporului. Actul de acuzare trebuia repetat și adus la cunoștința publică în zilele următoare de tîrg, numite *nundinae*. După a patra citare a acuzatului, se judeca procesul.

- ²⁵ Printre distincțiile acordate comandanților, după obținerea unei victorii decisive, în afară de titlul de imperator dat de ostași pe cîmpul de luptă, de slujba de mulțumire și recunoștință ordonată de senat, făcea parte în primul rînd triumful. Comandantul rămînea o bucată de vreme în afara porților orașului, cerînd senatului acordarea triumfului. Senatul aproba sau refuza triumful. Numai în mod excepțional se ajungea în fața comițiilor tribute. Se mai făcea o lege prin care i se acorda triumfătorului *imperium* (puteri depline) înăuntrul zidurilor romane și în afara lor, pentru ziua triumfului. În ziua triumfului, autoritățile, senatul și o mare parte din cetățeni ieșeau în întîmpinarea comandantului biruitor, conducîndu-l pînă la Cîmpul lui Marte, în timp ce armata era adunată în afara orașului. Cortegiul triumfal pornea din Cîmpul lui Marte, străbătînd Circul Flaminius, trecea prin Poarta Carmentalis și ajungea în centrul orașului, trecînd prin *Velabrum* și *Forum Boarium*, prin *Circus Maximus*, apoi mergea pe *Via Sacra*, trecea prin for, urcînd de aici spre Capitoliu. Toate străzile erau pavoazate, iar templele deschise. Cetățenii îl salutau pe sărbătorit cu strigătele: *Io triumphe!* În fruntea cortegiului defilau autoritățile și senatul. Apoi mergeau trîmbișașii (*tubicines*) și în urma acestora, într-un lung șir, capturile, purtate pe brațe sau în care, frumos împodobite. În aceste care se găseau tot felul de arme, drapele, vase, statui, coroane, aur și argint lucrat, sau în lingouri. Urmau apoi imaginile orașelor, ale riurilor, ale dușmanilor învinși, ale cetăților cucerite, apoi modele de vase, de mașini de război și, în sfîrșit, prizonierii iluștri erau păstrați pentru a împodobi și mări fastul triumfului, ca apoi, după terminarea festivității să fie suprimați sau trimiși în prizonierat. Între capturi și prizonieri mergea în convoi o cireadă de tauri albi, împodobiți cu panglicuțe și cu ghirlande, destinați a fi jertfiți pe Capitoliu. Abia acum urma triumfătorul cu suita lui, precedat de lictori cu fasciile înconjurate de lauri, purtat într-un car de triumf tras de patru armăsari, îmbrăcat cu o tunică împodobită cu frunze de palmieri, *toga picta*, și cu togă de purpură tivită cu aur. El purta

în mină un sceptru de fildeș cu vultur, iar pe cap avea o coroană de aur. Alături de el se găseau copiii și rudele sale. În jurul carului de triumf urma, pe jos, personalul de serviciu (*apparitores*), apoi veneau legații și tribunii militari, călări. La urmă defila armata sa. Toți ostașii erau îmbodobiți cu decorații, strigînd: *Io triumphe!* și cîntînd cîntece laudative sau licențioase. După ce triumfătorul ajungea pe Capitoliu, el depunea laurii și fasciile la templul lui Jupiter. O dată cu săvîrșirea jertfelor convenite și cu banchetul festiv, se încheia și festivitatea.

²⁶ În cazul că învingătorul repurtase o victorie mai puțin strălucită, iar faptele sale de arme nu păreau demne senatului de a i se decreta triumful, atunci se încuviința comandantului un fel de triumf mai mic, *ovatio*, cînd învingătorul purta pe cap o coroană de mirt. Comandantul nu mai era purtat în carul de triumf, ci cel mult călare, uneori și pe jos; în primele timpuri ale Romei n-avea nici coroană de lauri, nici sceptru, nici *trabea*, nici *toga picta*, ci numai *toga purpurea* și coroana de mirt.

²⁷ În anul următor, adică în 293 ab Urbe condita (anul 460 î.e.n.).

²⁸ Cărțile sibylline, *libri sibyllini* sau — *fatales*, erau păstrate în templul lui Apollo, pe Palatin. La început, aceste cărți fuseseră depuse în Capitoliu. *Duumviri sacrorum* era un colegiu de preoți înființat de Tarquinius cel Bătrîn, colegiu ce-avea misiunea să cerceteze aceste cărți. Colegiul era compus din 10 și chiar 15 asemenea preoți.

²⁹ *Relegatio* era pe vremea republicii pedeapsa cu care *pater familias* (capul familiei) își pedepsea sclavii și copiii săi, dîndu-i afară din oraș și trimițîndu-i la țară. Totodată era și izgonirea, fără încuviințarea pedepsitului, din Roma, pe care un magistrat mai înalt putea s-o exprime împotriva unor anumite persoane socotite primejdioase, și mai ales împotriva străinilor, *peraegrini*, care reprezentau un pericol pentru stat. În vremea imperiului, *relegatio* era un surghiun mai ușor, căci relegatul își păstra dreptul de cetățenie, precum și averea, pedeapsa lui făcînd parte din categoria pedepselor mai mici.

³⁰ E vorba de zilele în care puteau fi ținute adunările poporului și cînd nu erau, deci, sărbători legale, *dies fasti*.

³¹ Atunci cînd tribunii cereau patricienilor să părăsească adunarea, aceștia trebuiau să se conformeze, fiindcă ei n-aveau dreptul de vot în *comitia tributa*. Totuși, patricienii refuzau să se supună

invitației tribunilor, deoarece nădăjduiau să influențeze pe votanți prin prezența lor.

- ³² Suburra era cartierul cuprins între colinele Esquilinului, Viminalului și Quirinalului. Începutul străzii poartă și acum numele de Suburra (continuarea ei se numește Via di Santa Lucia în Salecii). Probabil că toată strada aparține vechii Suburre, despre care ne pomenește Appianus în *Războaiele civile*. Suburra era cartierul meșteșugarilor, fiind cel mai populat și cel mai zgomotos cartier al Romei. Aici era un neîntrerupt du-te vino de oameni.

Poeții Martialis, Horatius, Juvenalis fac aluzii satirice și umoristice în operele lor la viața trepidantă a Suburrei. Mărfuri din toată lumea se găseau aici, fiind oferite cu prețuri foarte ieftine. Tot aici locuiau cămătarii și chiar multe familii de vază. Istoricul Suetonius spune că aici a locuit chiar Caesar. În orice caz, acest cartier nu trebuie privit ca un cartier al oamenilor săraci, ci mai degrabă al negustorilor și meșteșugarilor.

- ³³ Expresiile „a fi pus la popreală“ și „dus legat la închisoare“ însemnează că magistratului acuzator roman îi era permis să aresteze și să țină în stare de detențiune pe acuzat, în cazul unei infracțiuni dovedite, pentru a-l împiedica să fugă.
- ³⁴ Acuzatul a fost obligat să ofere o listă de persoane-chezași care să-l ia pe garanție, depunând pentru el o sumă de bani, drept cautiune. Această sumă se depunea în tezaurul statului.
- ³⁵ După construirea templului lui Jupiter Capitolinul pe înălțimea acestei coline, în partea ei de miazăzi, această colină a căpătat numele de Capitoliu. Cetățuia se afla în partea de miazănoapte a acestei coline.
- ³⁶ Exilații și sclavii, ocupând colina Capitoliu, dominau împrejurimile fiindcă aceasta era cea mai înaltă colină din Roma. Sclavul (*servus*) în antichitatea romană trăia în condițiile cele mai neumane cu putință. La romani, sclavia apare încă din timpul regalității. În această perioadă sclavia avea un caracter patriarhal, sclavii fiind considerați membri secundari ai familiei. Ei proveneau din războaie, cei mai mulți sclavi fiind prizonierii luați de la învinși după dreptul războiului, *jus belli*, care dădea învingătorului putere absolută asupra învinsului. Alții erau sclavi prin naștere, adică erau născuți din părinți sclavi, iar alții prin dreptul creditorului asupra debitorului insolubil, care îl transforma pe datornic în

sclavul său pînă cînd acesta reușea să-și plătească datoria, și, în sfîrșit, deveneau sclavi și acei cetățeni care se sustrăgeau de la recensămînt și de la serviciul militar.

Sclavul era considerat ca o proprietate a stăpînului (*dominus*), care putea dispune de el ca de orice lucru nedînd nimănui nici o socoteală. Putea să-l bată și să-l omoare. Datorită exploatării crude și condițiilor neumane cărora erau supuși sclavii, aceștia s-au răscolat în nenumărate rînduri. Pînă în secolul IV î.e.n., însă, răscoalele lor nu avuseseră proporții atît de mari, încît să influențeze asupra vieții politice și sociale a Romei. Începînd din secolul II î.e.n., răscoalele lor au luat proporții — ca de pildă răscoala sclavilor din Sicilia, răscoala lui Spartacus etc. Răscoalele sclavilor au zdruncinat orînduirea sclavagistă, accelerînd procesul de descompunere a acesteia.

²⁷ Penații statului erau divinitățile protectoare ale cetății romane, pe cînd penații casnici erau zeitățile tutelare ale familiei. În faza de tranziție de la comuna primitivă la societatea împărțită pe clase, religia romană a înrîurit în mod deosebit și asupra vieții particulare și a celei publice, și asupra locuitorilor cetății. Cultele gentilice cu diverșii zei ocrotitori ai ginților au fost păstrate de romani. În cursul dezvoltării istorice, pe măsură ce relațiile gentilice slăbeau, se întărea *familia romană*, care a rămas timp de secole unitatea economică și socială fundamentală. Procesele acestei dezvoltări s-au oglindit și în religie, fiecare familie romană avîndu-și cultul său propriu, altarele sale, zeii săi tutelari, fiecare *pater familias* oficia ritualul specific al casei în fața vetrei locuinței sale, cu prilejul fiecărui act important din viață: naștere, nuntă, moarte. Penații erau zeii tutelari care proteguiau casa și aduceau propășirea familiei, erau duhurile bune care sălășluiau în permanență în locuințele romane. Asociați cu aceștia, cu prilejul invocațiilor, erau larii (*lares*), divinitățile ocrotitoare ale gospodăriilor, care sălășluiau în afara locuințelor. Altarele lor erau așezate la hotarele ogradei.

²⁸ Revolta lui Herdonius s-a petrecut în anul 294 ab U.c. (anul 459 î.e.n.).

²⁹ Aici Titus Livius face o aluzie la sensul numelui Publicola, care înseamnă „omul poporului“.

⁴⁰ „Potrivit cu starea lui socială“ înseamnă că sclavii erau executați

- prin răstignire pe cruce, iar oamenilor liberi li se tăia capul cu securea sau erau aruncați de pe stînca Tarpeia.
- ⁴¹ Locul unde trebuiau ținute adunările poporului era mai întii inaugurat printr-o ceremonie religioasă; consultarea auspiciilor preceda ședința adunării poporului. În afara incintei Romei, poporul nu mai putea face apel la tribunii plebei, pentru că jurisdicția puterii tribuniciene se întindea numai în raza orașului, neputînd depăși o mie de pași în afara Romei peste această rază.
- ⁴² Columen, o localitate necunoscută, probabil numele vreunei fortărețe.
- ⁴³ Această campanie s-a încheiat în anul 295 ab Urbe condita (anul 458 î.e.n.).
- ⁴⁴ Martorul mincinos, potrivit legilor celor 12 table, se pedepsea cu moartea.
- ⁴⁵ Eretum, o cetate sabelică așezată pe malul fluviului Tibru, la nord de Roma, la răscrucea drumurilor Via Nomentana și Via Salaria.
- ⁴⁶ Șantierele navale (*navalia*), unde se construiau corăbii, vase pescărești și bărci obișnuite, iar mai tîrziu triremele și vasele de transport (*naves onerariae*) și de război (*naves longae*), se găseau pe malul țărmlui Tibrului, în apropierea amfiteatrului construit pe Statilius.
- ⁴⁷ În mod obișnuit, ostașii aduceau cu ei cîte 3—4 pari pentru fasciile care trebuiau așezate peste șanțurile din fața valului de întărituri a unei cetăți împresurate, în momentul asaltului general. Titus Livius menționează în altă parte (*Epitome*, 57) că șapte asemenea pari erau o povară destul de grea, de aceea cifra dată aici e de domeniul legendelor.
- ⁴⁸ Corbio, vezi cartea II, nota 82.
- ⁴⁹ Acordarea cetățeniei romane lui L. Mamilius a fost primul exemplu de acest gen, cînd s-a oferit unui străin, pentru merite excepționale, o asemenea cinste de către statul roman.
- ⁵⁰ Volscius a fost condamnat datorită presiunii exercitate de patricieni asupra comițiilor curiate, pentru că cei mai mulți plebei se aflau pe cîmpul de luptă.
- ⁵¹ Lanuvium, o veche cetate latină așezată pe o înălțime la sud-est de Roma (azi localitatea Lavigna).
- ⁵² În timpul luptei pentru *lex Terentilla*, care a avut loc în anul 297 ab U.c. (456 î.e.n.) după cum spune Titus Livius, tribunii

au obținut de la patricieni aprobarea ca pe viitor să se aleagă câte 10 tribuni, în loc de 5 cîți erau pînă atunci. E îndoielnic că puterea tribuniciană a cîștigat ceva în plus prin dublarea numărului lor, fiindcă cu cît colegiul lor era mai numeros, cu atît și divergențele de păreri erau mai multe, și mai greu de obținut unitatea de vederi, apoi și tabăra patricienilor avea posibilitatea, într-o mai mare măsură, să-i poată capta de partea ei pe unii din tribuni. După abolirea decemviratului în 309 ab U.c. (anul 444 î.e.n.), în timpul căruia tribunatul fusese desființat, ca o urmare a celei de a doua secesiuni tribunatul a fost reînființat, menținându-se acest număr de tribuni în mod constant pînă la sfîrșitul republicii.

⁵³ În al 30-lea an de la înființarea tribunatului, adică după tradiția cronologică romană între anii 261—297 ab U.c., iar după cronologia noastră 492—456 î.e.n.

⁵⁴ Atena, la jumătatea secolului V î.e.n., secolul lui Pericle, se afla în apogeul înfloririi sale politice și culturale.

⁵⁵ În anul 451 ab U.c. s-a ajuns la un acord între plebei și patricieni. În lupta dusă necurmat pînă la jumătatea sec. IV î.e.n. și sub presiunea plebei, patriciatul a admis numirea unei comisii de zece membri pentru alcătuirea legilor (*Decemviri legibus scribundis*). Această comisie investită cu largi prerogative, compusă din trei patricieni, cei mai influenți și cu vază, a plecat pentru a studia constituțiile grecești. Codificarea legilor a fost încheiată după un an, stabilindu-se așa-zisele legi ale celor zece table. Pentru anul următor s-a ales comisia din zece membri, jumătate patricieni, jumătate plebei, pentru completarea codului de legi cu încă două legi. Tradiția istorică însă îi înfățișează pe acești decemviri ca pe niște uzurpatori care au inaugurat o cîrmuire tiranică, odioasă, nemulțumind toată lumea. Rezultatul ei a fost a doua secesiune a plebei din Roma. Datorită intervenției unor personalități de vază, ca L. Valerius și Horatius Barbatus, și a altor consulari s-a evitat războiul civil și s-a încheiat pacea între taberele adverse; s-au restabilit vechile magistraturi, consulatul și tribunatul, s-au confirmat drepturile plebeilor, intrînd în vigoare legea apelului, *jus provocationis*, prin care orice cetățean putea face apel la adunarea poporului pentru a i se face dreptate. Legile alcătuite de comisiile decemvirale au căpătat numele de legile celor douăsprezece table, care au fost expuse în Forum. Aceste legi, după înseși expresiile lui Titus Livius, au con-

stituit izvorul principal al dreptului roman public și privat (*Fons omnis publici privatique juris*, cartea a III-a cap. XXXIV). Aceste legi reprezentau o înregistrare scriptică a dreptului consuetudinar.

Legile celor 12 table reflectă aspectele dezvoltării schimbului, arătând mijloacele de obținere a proprietății (*mancipio dare, accipere*), cuprinzând articole în legătură cu succesiunea și cu dreptul creditual, altele referitoare la relațiile dintre membrii familiilor, precum și articole în legătură cu dreptul penal, stabilind o gradație a pedepselor pentru diferite infracțiuni; paralel cu străvechea lege a talionului (*talio* — răzbunare) se vorbește și de amenzi. Aceste legi mai prevăd o serie de măsuri cu caracter edilitar; în esența lor, ele nu reglementează însă raporturile și îndatoririle politice ale cetățenilor, neprivind principiile fundamentale ale orînduirii statale, ci reflectă numai relațiile din sînul societății romane în faza de tranziție a acestora către sclavagism, relevînd diferențierea cetățenilor pe bază de avere.

- ⁵⁶ Alegerile aveau loc în a treia zi de tîrg, *nundinae*, fiindcă la Roma tîrgul avea loc din 9 în 9 zile, cînd locuitorii veneau în mod obișnuit în oraș, fie la piață ca să-și vîndă produsele, fie să cumpere cele necesare, cît și cu prilejul ședințelor adunării poporului și judecării proceselor lor, care se țineau numai în aceste zile de tîrg.
- ⁵⁷ S-a încheiat un pact între Appius și contracandidați, potrivit căruia erau înlăturați anumiți candidați, pentru ca în felul acesta să fie atrase voturile fiecărei centurii de partea lor.
- ⁵⁸ Autoritățile romane erau îndreptățite să aplice o pedeapsă, obligînd la plata unei amenzi pe senatorii care refuzau să ia parte la ședințele senatului, fiindcă participarea la ședințe făcea parte din îndatoririle lor.
- ⁵⁹ Înfringerile romanilor la Eretum și Algidus au avut loc în anul 305 ab U.c. (anul 448 î.e.n.).
- ⁶⁰ Tarquinius cel Bătrîn designase în jurul Forului roman locurile unde trebuiau să se construiască prăvăliile. Istoricul Dionysios din Halycarnas menționează că tot aici, printre prăvălii, deci tot în Forul roman, se organizaseră și școlile.
- ⁶¹ Venus Cloacina era un sanctuar foarte vechi al Romei, care se găsea în Forum, aproape de Comitium, locul adunării poporului.

Pentru vremurile de mai târziu ale romanilor, acest sanctuar a avut mai mult un interes istoric, decât unul religios. După Pli-nius cel Bătrîn (*Historia naturalis*, XIV. 119), Romulus și Titus Tatius, comandanții romanilor și sabinilor, după ce au încheiat alianța printr-o ceremonie solemnă, au construit în acest loc unde se desfășurase bătălia un sanctuar pe care l-au închinat zeiței Venus. Cu prilejul acestei sărbători, cei doi comandanți s-au purificat cu ramuri de mirt, de aici venind și numele acestui templu, pentru că cuvântul *cloare* înseamnă purificare. De aceea Venus se identifică aici cu zeița *Concordia* de mai târziu, zeița păcii, curățeniei sufletești, a purificării și a legăturilor de prietenie dintre oameni.

- ⁶² Muntele Vecilius, destul de neînsemnat și foarte puțin cunoscut, se afla în apropiere de Algidus (azi e Monte Taiolla), în partea de dincoace a munților Albani.
- ⁶³ Via Nomentana era șoseaua care pornea din partea de nord-est a orașului, legînd Roma cu orașul Nomentum.
- ⁶⁴ Se numea Via Ficulensis, după numele micului orașel Ficulia.
- ⁶⁵ „Orașul prefăcut într-un vast pustiu“ — aceste cuvinte sînt desigur o hiperbolă a lui Titus Livius, deoarece numărul patricienilor și clienților nu era mic. Numai Forum, locul de adunare al poporului, părea pustiu.
- ⁶⁶ Pedeapsa cu arderea pe rug se aplica celor vinovați și condamnați pentru înaltă trădare.
- ⁶⁷ Livezile lui Flaminius se aflau între cetățuie și Tibru, acolo unde s-a construit ulterior cercul ce-i poartă numele lui C. Flaminius, cu doi ani înainte de bătălia de la lacul Trasimenus. De la această dată întreaga regiune a căpătat denumirea de regiunea a noua sau cartierul cercului Flaminius.
- ⁶⁸ Ceres era o veche divinitate italică. În rugăciuni e invocată împreună cu Tellus. Mai târziu e identificată cu zeița greacă Demeter, devenind protectoarea recoltelor anuale, *Annona*, zeița semănăturilor și a grîului. Îndeosebi plebeii o adorau ca pe o zeiță a lor, consacîndu-i sărbătorile numite *paganalia* (de la *pagus* = sat), fiind comemorată și de plugari întruniți în satele lor (*pagi*). Tot în cinstea acestei zeițe se comemorau sărbătorile numite *Cerealia sacra* și *ludi cereales*. I se ridicaseră multe temple: cel mai important

templu al Cerei era pe muntele Aventin, în cartierul plebeilor. De acest templu aveau grijă edilii plebei, care își aveau sediul aci.

- ⁶⁹ Bachus e Dionysos al grecilor, zeul vinului; la romani i se mai spunea Liber, fiind reprezentat ca un copil.
- ⁷⁰ Libera era identificată cu zeița Persephona a grecilor, soția lui Pluton, zeul infernului, și fiica zeiței Ceres (Demeter la greci).
- ⁷¹ La templul lui Apollo sau în templul Bellonei, comandantii supremi ai armatei romane, care se întorceau de pe front, se consfătuiau în vederea întocmirii rapoartelor lor referitoare la activitatea desfășurată pe front.
- ⁷² În acest pasaj, Titus Livius susține necesitatea și posibilitatea realizării armoniei taberelor sociale antagoniste, a plebeilor cu patricienii.
- ⁷³ Din cuvîntarea consulului Quinctius, de bună seamă o creație liviană *sui generis*, reies convingerile lui Titus Livius asupra eliminării dezbinărilor dintre patricieni și plebei prin înfăptuirea unirii, armoniei și solidarității tuturor cetățenilor în fața pericolului comun și în scopul propășirii întregii societăți, idei utopice pentru că nu țin seama de substratul luptei de clasă.
- ⁷⁴ Quaestorii, la început, supravegheau tezaurul statului din templul lui Saturnus, unde se păstrau și drapelele și însemnele trupelor.

CARTEA IV

- ¹ M. Genucius și C. Curtius au fost aleși consuli în anul 311 ab Urbe condita (anul 444 î.e.n.).
- ² Legea lui Canuleius asupra căsătoriilor este un pas mai departe făcut de plebei pentru cîștigarea de drepturi egale cu patricienii. Legile celor douăsprezece table întăriseră oprirea încheierii de căsătorii între patricieni și plebei. Potrivit datelor furnizate de analiștii romani, în anul 445 î.e.n., datorită proiectului de lege propus de tribunul plebei C. Canuleius, s-a ridicat această opreliște și s-a recunoscut oficial valabilitatea căsătoriilor dintre plebei și patricieni.
- ³ Cea de a doua lege propusă de tribunul Canuleius care prevedea alegerea consulilor și din rîndurile plebeilor însemna cîștigarea

unci trepte mai sus pe scara puterii de către plebei și o evoluție firească a dreptului consuetudinar, precum și extinderea egalității de drepturi din domeniul dreptului civil și în domeniul dreptului public. E adevărat, acest proiect de lege n-a fost admis de patricieni, însă doi ani mai târziu, în anul 444 î.e.n., în locul consularilor au început să fie aleși tribuni militari cu putere consulară, la care aveau acces și plebeii, dar cu începere din anul 310 ab U.c. (anul 443 î.e.n.). Acești tribuni militari nu erau aleși inițial în fiecare an, ci alegerile lor alternau cu cele consulare. Tribunii militari i-au substituit pe consuli pentru o perioadă de 40 ani. Legile lui Canuleius marchează încheierea celei dintii perioade a luptei dintre plebei și patricieni.

- ⁴ Fiindcă nici un plebeu nu avea auspicii, acesta părea să fie temeiul legal cel mai puternic invocat de patricieni, deoarece la fel ca eupatrizii din Atena, ca lucomonii din Etruria, și la Roma patricienii erau slujitorii și administratorii bunurilor cultului religios, aceeași persoană din sânul aristocrației putând îndeplini și funcția de preot, și de dregător al statului. Pe acest temei religios patricienii, avînd dreptul de a consulta auspiciile, își legitimau pretențiile lor de exclusivitate și la conducerea politică a statului roman.
- ⁵ Legea lui Canuleius, apărută după procesul și condamnarea decemvirilor, este cea dintii repercusiune izvorită din regimul tiranic instaurat de aceștia, și prima contrapondere pentru înlăptuirea echilibrului de forțe în republica romană, fapt confirmat și de Cicero în *De republica*, 11, 37. După istoricul Florus, în urma acestui conflict acut dintre plebei și patricieni a urmat o răscoală a plebeilor condusă de Canuleius, informație care nu e însă confirmată de ceilalți istorici.
- ⁶ Fastele — *Fasti consulares* — erau registrele în care se consemnau numele magistraților de la conducerea statului roman, precum și acțiunile publice importante, legile, tratatele etc.
- ⁷ Fără tată erau socotiți după dreptul roman toți copiii născuți dintr-o căsătorie neligitimă. Aceștia nu mai erau subordonați puterii și autorității părintești.
- ⁸ Oamenii noi — *homines novi* — erau acci reprezentanți ai plebeilor care au ocupat magistraturi curule (edili, praetori, consuli,

- comandanți ai cavaleriei). Urmașii acestora aveau dreptul să se numească patricieni.
- ⁹ Tribunii militari cu putere consulară sau tribunii consulari erau aleși, ca și consulii, în comițiile centuriate. Ambele pături sociale, și patricienii și plebeii, aveau dreptul de a ocupa această magistratură. Numărul tribunilor militari a variat între 3 și 6. Puterea lor era mai restrânsă decât a consulilor. Nu aveau dreptul a fi sărbătoriți cu purtarea în triumf, nici să numească un dictator fără încuviințarea augurilor, care se știe că erau toți patricieni. Consulatul a rămas mai departe privilegiul patricienilor, pînă în anul 367 î.e.n. E demn de relevat faptul că, cu tot accesul legal al plebeilor la tribunalul militar, patricienii au uzat de toată gama artificilor și mașinațiunilor posibile pentru a fi aleși numai ei tribuni militari.
- ¹⁰ Prin cortul (*tabernaculum*) augurului se înțelegea un loc anumit ales pe o măgură, de unde se puteau privi semnele cerești și zborurile păsărilor. Ușa acestui cort era așezată către sud.
- ¹¹ Analele vechi sînt identice cu analele pontifice (*annales pontificum*).
- ¹² Cărțile magistraților — *libri magistratus* — erau registrele în care se consemnau numele magistraților superiori ai statului roman, precum și faptele lor. Tot din această categorie făceau parte și așa-numitele *libri lintei*, cărțile scrise pe pînză de in, care cuprindeau tratatele încheiate de Roma cu cetățile italiice și cu orice stat, precum și tot soiul de documente politice importante. *Libri lintei* erau depozitate în templul zeiței *Juno Moneta*.
- ¹³ *Licinius Macer*, analist roman care a scris o istorie a poporului roman, intitulată *Annales romani*, pe care și Cicero și Titus Livius și Dionysios din Halicarnas nu o apreciază, găsindu-i numeroase erori cronologice, precum și subiectivism exagerat și abuz retoric. *Licinius Macer* a trăit în sec. I î.e.n. În anul 73 î.e.n., a fost tribun al plebei și adversar declarat al dictaturii lui *Sylla*, care căutase să limiteze *tribunicia potestas*. A îndeplinit funcția de praetor roman. Virît într-un proces pentru delictul de abuzuri și malversațiuni în administrație, *Licinius Macer*, după ce a fost condamnat, moare subit în închisoare.
- ¹⁴ Censura în timpul regalității avea atribuția de a face censul (vezi cartea I, cap. XLII). A fost înființată de *Servius Tullius*. Era efectuată sub directă supraveghere a regilor și mai tîrziu a con-

sulilor. Consolidată deplin în anul 443 î.e.n., censura a durat patru secole, pînă în anul 22 î.e.n., cînd fu înlocuită cu *praefectura morum*. Censorii se alegeau din 5 în 5 ani, în comițiile centuriate, la început numai dintre consularii patricieni, iar din anul 351 î.e.n. și din rîndurile plebeilor. Prin legea Aemilia s-a limitat durata acestei funcții la 18 luni. Sarcina principală a censorilor era întocmirea censului și împărțirea pe clase a tuturor cetățenilor romani, după avere, a doua sarcină era cadastrarea lui *ager publicus* (ogoarele obștești), a treia controlul perceperii impozitelor și în sfîrșit supravegherea moralității cetățenilor romani — *regimen morum*, pedepsind abaterile de la vechile moravuri, proasta îngrijire și educație a copiilor, celibatul, desfrîul, delictele împotriva cultului religios, sperjurul, tratamentul inuman al sclavilor, cazurile de impietate și a clienților, și a patronilor. Pedepsele date de censori constau din excluderea celor vinovați din rîndurile ordinului senatorial sau al cavalerilor, mutarea lor din trib și ridicarea drepturilor de vot (*jus suffragii*) și de a fi numiți în magistraturile statului. În domeniul administrativ, sarcinile censorilor erau administrarea lui *ager publicus*, a salinelor, închirierea edificiilor statului și supravegherea efectuării plăților soldelor ostașilor, deci îndeobște administrația finanțelor statului roman.

- ¹⁵ Istoria evenimentelor interne din cetatea Ardea este o dovadă că lupta dintre plebeii romani și patricieni nu era un fenomen izolat, ci pretutindeni se ducea aceeași îndîrjită luptă de clasă. Fi-rește că patricienii din Roma au favorizat și în restul Italiei aristocrația din celelalte cetăți, ajutînd-o pe toate căile posibile să-și păstreze pozițiile dominante la conducerea lor politică.
- ¹⁶ Situația din Ardea, după cum este expusă de Titus Livius, rămîne totuși enigmatică. Se știe numai atît că Ardea a apărut mai tîrziu drept colonie latină. E obscur și inexplicabil și faptul cum, printr-o hotărîre a senatului roman, o bucată de teritoriu care fusese declarat proprietatea statului roman a ajuns din nou în mina foștilor proprietari. Din aceste pasaje, se învederează însă limpede cît de mari erau puterile unei comisii însărcinate cu ducerea la bun sfîrșit a operațiunilor înființării unei colonii.
- ¹⁷ Sărbătorirea triumfului lui Quinctius a avut loc, după Titus Livius, în anul 312 ab U.c. sau anul 441 î.e.n.

¹⁸ În anul 314 ab U.c. (anul 439 î.e.n.) au fost consuli C. Furius Pacilus și M. Papirius Crassus.

¹⁹ Înființarea funcției de intendent sau econom al aprovizionării cetății cu cereale, *praefectus annonae*, era o magistratură creată în mod excepțional în vreme de foamete. În timpul imperiului *praefectura annonae* a devenit o instituție cu caracter permanent.

²⁰ Suprimarea lui Maelius n-a fost pînă acum suficient lămurită. E izbitor faptul că acuzațiile împotriva lui Maelius au fost susținute de intendentul aprovizionării, care și el, la rîndul lui, a ajuns victimă puțin mai tîrziu. Ideea de a umili și lovi poporul roman prin foamete nu era nouă. Exemplul furnizat de Coriodanus e destul de concludent. Atrage atenția sistemul de calomnii bine ticluite de patricieni împotriva unui prieten al plebeilor aducîndu-i învinuirea că năzuiește să pună mîna pe tronul regal.

Faptul că Maelius a refuzat să compare în fața dictatorului nu e un motiv care pledează în favoarea vinovăției sale. Dionysios din Halicarnas spune că Maelius a încercat să se apere cu sabia. Din expunerea lui Titus Livius reiese că nici dictatorul nu era în posesia niciunei dovezi de vinovăție din partea lui Maelius. Substratul este limpede: Maelius era o personalitate primejdioasă pentru aristocrație, de vreme ce căuta să cîștige dragostea poporului, dîndu-i pîine ca să nu moară înfometat.

²¹ *Aequi maelium* era un teren viran lîngă Capitoliu.

²² Banița (*modius*) era o măsură de volum însumînd 8,754 litri.

²³ Învinuirile aduse de tribunii plebei împotriva lui Minucius și lui Servilius, nu numai că nu vorbesc de loc de vreo vină a lui Maelius, ci tocmai dimpotrivă. Iar cînd mai tîrziu, peste trei ani, au fost re-luate acuzațiile împotriva celor doi de către tribunul plebeilor, Spurius Maelius (v. cap. XXI), de astădată unul din cei doi acu-zatori ai lui Spurius Maelius a căzut, fiind condamnat, confiscîndu-i-se averea. E vorba de Servilius Ahala.

Minucius, la fel, fusese cît se poate de urît de popor, pînă în ziua cînd întregul depozit de grîne al lui Maelius a fost distribuit poporului cu un preț foarte redus, izbutind să intre numai în felul acesta în grațiile poporului.

E de remarcat că povestea lui Spurius Maelius a luat o întorsătură neașteptată, relevînd și mai mult vinovăția aristocrației care a urzit aceste ițe, precum și lupta tot mai acerbă dintre cele două

tabere. Acest pasagiu furnizează o nouă dovadă. Recompensarea lui Minucius de către patricieni corespunde învinuirii lui de către tribunii plebei și încercării de a-l condamna. Procesul lui Servilius Ahala s-a încheiat mai târziu cu confiscarea averii și cu exilarea lui.

- ²⁴ Războaiele mereu purtate de romani cu cetatea Fidenae și cu aliata ei, Veii, intră, începînd din anul 317 ab U.c. (anul 436 î.e.n.) într-o nouă fază, deoarece puterea Romei, care pe zi ce trecea creștea, făcea cu neputință ivirea unui rival în apropierea ei. Trei împrejurări dăduseră o importanță și mai mare acestui război: omorîrea solilor romani, moartea regelui Lars Tolumnius și triumful lui Cossus. În felul acesta războiul a căpătat o însemnătate deosebită în ochii taberelor beligerante, mai ales în urma ridicării de statui solilor romani căzuți la datorie, și prin capturile lui Cossus. Aceste întimplări erau un fel de preludiviu al ultimei faze decisive a acestui război.

Superioritatea ostașului roman față de armata de mercenari etrusci s-a reliefat în mod deosebit în acest război, după cum și bravura cavaleriei romane, care n-a vrut să rămînă mai prejos față de pedestrime.

Pe de altă parte, etruscii n-au rămas orbi în fața primejdiei crescînde din partea romanilor, iar participarea faliscilor la acest război era o dovadă sigură că toți etruscii își dădeau seama de însemnătatea acestui război. Rezistența aequilor și volsclilor fusese dată peste cap aproape. Ardea a fost cucerită. Granițele romane s-au extins către vest și sud, și era de așteptat ca romanii să caute să-și cîștige o graniță mai puternică și către nord.

- ²⁵ *Rostra* era tribuna publică, în același timp însă era și numele locului unde era ridicată această tribună.
- ²⁶ Tribunalul militar din acest pasaj era comandantul unei legiuni. În fiecare legiune erau cîte șase asemenea tribuni, care comandau legiunea pe rînd.
- ²⁷ *Eu Aulus Cornelius consulul*, așa arată inscripția, după mărturia lui Augustus. Probabil însă că Augustus a tîlmăcit greșit această inscripție: A. Cornelius Cossus Cos. F. (consulis filius), adică fiul lui Cossus, presupunînd că litera F a dispărut în intervalul de timp dintre lupta cu Tolumnius și vremea lui Augustus.
- ²⁸ Aceștia au fost consuli în anul 319 ab U.c. (anul 434 î.e.n.).

- ²⁹ Dumvirii sacrificiilor — *dumvirii sacris faciendis* — aveau sarcina facerii sacrificiilor și oficerii ceremoniilor publice, precum și consultarea cărților sibylline. Mergeau în fruntea cortegiilor religioase, perindându-se prin fața templelor cetății romane, purtând pe niște lectice statuile zeilor.
- ³⁰ Steagurile se păstrau în vreme de pace în templul lui Saturnus, unde se găsea și tezaurul public (*aerarium*), care erau date în grija quaestorilor.
- ³¹ Tunelul cu pricina nu e o poveste născocită de imaginația lui Titus Livius. Arheologii au dat peste vestigiile unor asemenea lucrări, învederându-se priceperea romanilor în asemenea lucrări subterane și cu prilejul altor campanii, îndeosebi la împresurarea cetăților.
- ³² Casa publică fusese construită în afara zidurilor cetății; ea slujea pentru operațiunile censului și pentru înrolarea ostașilor sub arme.
- ³³ Valerius Antias, vezi nota 16 de la cartea III.
- ³⁴ Quintus Tubero, un analist din vremea lui Cicero, scrisese o istorie a romanilor de la sosirea lui Aeneas în Italia pînă la războaiele civile din sec. I î.e.n.
- ³⁵ Îndoielile asupra dregătorilor republicii din anul 432 î.e.n., diferitele date și aserțiuni neverosimile ale analiștilor Licinius Macer și Quintus Aelius Tubero, căci pe cele ce susține Valerius Antias cu atît mai virtuos nu se poate pune temei, și faptul că cei doi analiști se bizuie pe *libri lintei*, dovedesc cum se pot săvîrși greșeli de asemenea natură. Izvoarele principale ale unor asemenea greșeli, în care au căzut și cei doi analiști, provin din schimbarea datei intrării în funcție a magistraților supremi, recurgerea la anii Romei, comparația cu cronologia greacă, precum și descrierea sau citirea eronată a datelor și informațiilor.
- ³⁶ Templul Voltumnei, așezat lângă cetatea Volsinii, era locul unde se reuneau împuterniciții celor 12 cetăți etrusce.
- ³⁷ Limitarea duratei de funcție a censurei, la cîțiva ani numai de la înființarea ei, este un fenomen demn de menționat. El e o mărturie a dezvoltării în această perioadă a democrației sclavagiste romane, care nu acceptă ca vreo funcție, chiar și de control, să fie încredințată unei persoane pentru un timp mai îndelungat.
- ³⁸ *Aerarius* (de la *aes* — aramă — bani), potrivit reformei lui Servius Tullius, era acel cetățean care era impus la un impozit foarte mare ca pedeapsă (*tributum in capita*). Acești aerarii nu aveau

- dreptul de vot și nici dreptul de a ocupa funcții publice, fiind excluși și din trib.
- ³⁹ Templul lui Apollo a fost ridicat pe locul unde mai târziu s-au construit cirul Flaminius și teatrul lui Marcellus; în acest templu își ținea senatul roman ședințele sale. Apollo era adorat la Roma ca zeu al tinereții și sănătății.
- ⁴⁰ Îmbrăcămintea albă, cu toga vopsită cu praf de cretă din insula Cimolos (o insula din arhipelagul Sporadelor) vădea distincția și prestața candidatului. *Candidatus* înseamnă îmbrăcat în alb. Tribunii plebei, în eforturile lor neîntrerupte de a-și impune la alegerile de tribuni militari pe reprezentanții autentici ai plebeilor, au propus acest proiect de lege, prin care se prevedea că nici un candidat nu mai are voie să mai apară în fața alegătorilor îmbrăcat în alb, pentru a zădărnici în felul acesta propaganda demagogică a aristocrației.
- ⁴¹ Consulii T. Quinctius Cincinnatus și C. Iulius Mento au fost în funcție în anul 324 ab U.c. (anul 429 î.e.n.).
- ⁴² Această lege se chema sacrată, *lex sacrata*, pentru că hărăzea morții și zeilor infernului pe cel care o călca; pentru cazul de față prevedea osîndirea la moarte a celor care se sustrăgeau înrolării sub arme.
- ⁴³ Lavinum sau Lavici era o veche cetate latină, așezată la poalele munților Albani spre nord de ei, spre sud-est de Roma și nord-est de Tusculum (azi e localitatea Colonna).
- ⁴⁴ Capturile de război se vindeau la licitație. Cu acest prilej în fața grămezilor de capturi scoase la licitație se înfigea o lance, ceea ce însemna că au fost luate în urma luptelor. De aici vine expresia consacrată *vendere sub hasta* — adică a vinde la licitație. Dușmanii prinși în bătălie și puși la licitație purtau o coroană; de aici, expresia *vendere sub corona*.
- ⁴⁵ Ordinele lui Manlius erau proverbiale pentru asprimea lor, fiindcă a ajuns pînă acolo încît și-a ucis însuși fiul, pentru că a călcat disciplina și ordinele date de superiori. De Manlius Torquatus se va vorbi în cartea VIII, cap. VII.
- ⁴⁶ Carthagina — cetate feniciană și important centru comercial din nordul Africii, întemeiată în secolul IX î.e.n., după legendă, de Didona, fiica regelui Agenor din Tyr și sora lui Pygmalion. A ajuns să aibă o populație de 700 000 locuitori, care se ocupau cu comerțul

maritim și diversele meșteșuguri. Avea străzi largi și case cu 6 caturi. Dispunea de o fortăreață socotită inexpugnabilă. Dinspre mare, Carthagina era apărată și de un zid și de țărmurile sale abrupte, dinspre uscat era înconjurată de trei rânduri de ziduri, cu metereze și turnuri. Acest zid avea o lungime de aproape 5 km, avînd trei terase, cazărmi și grajduri pentru cai și elefanți. Carthagina avea două porturi, unul pentru traficul comercial, altul pentru război; acesta din urmă era instalat pe insula Cotona. În expansiunea ei, Carthagina a pus de timpuriu piciorul în Sicilia, aplicînd deviza *divide et impera* ațîșînd cetățile grecești una împotriva alteia, dînd întîia lovitură împotriva Syracusei, apoi în Spania, unde va ajunge să se ciocnească cu puterea romană, la mijlocul sec. III î.e.n.

⁴⁷ Legea referitoare la calcularea amenzilor e în legătură cu aceea făcută în anul 299 ab U.c., numită *Lex Aeterna*.

Cicero în *De republica* desemnează conținutul ei prin cuvintele „*de mulctae sacramento*“.

Istoricul Dionysios din Halicarnas (X, 50) menționează că această lege prevedea limitele acestor amenzi și că cea mai grea amendă penală era aceea care se ridica la 30 de oi și 2 boi pentru o zi, iar amenda minimală era de o oaie sau două pe zi, pentru alte cazuri. Vaca era atunci prețuită 10 ași, iar vita mare, taurul, la 100 ași. Prima lege cuprindea o extindere a prerogativelor puterii tribunilor și edililor plebei, prin care li se acorda dreptul de a face propuneri în fața adunării poporului, referitoare la fixarea de amenzi penale. Ambele legi urmăresc să întărească și mai mult protegurea legală a poporului. Toți autorii antici, de pildă Aulus Gellius, Cicero, Dionysios, Varro, Festus, au avut în vedere numai cîte o parte din această lege, de aceea atîtea divergențe de păreri.

⁴⁸ Consulii L. Sergius Fidenas și Hostus Lucretius Tricipitinus au funcționat în anul 326 ab U.c. (anul 427 î.e.n.).

⁴⁹ Asupra introducerii de culte străine în Roma se pot repeta cuvintele spuse de Tacitus în legătură cu astrologii: „ceea ce se va opri cu desăvîrșire în republica noastră“.

Cu foarte mare greutate s-au introdus cultul lui Aesculap și al zeiței Cybela, sau *Mater Magna*, numai în urma recomandărilor făcute de cărțile sibylline. Totuși romanii încet, încet, au început

să introducă și zeitățile popoarelor învinse. Introducerea cultelor divinităților grecești este și o urmare a evoluției situației sociale, politice și militare, deși preoțiile și orice funcții religioase erau numai în mâna aristocrației.

⁵⁰ E interesant de remarcat cum a evoluat pas cu pas ideea preponderenței adunării poporului, pornind de la obârșia tribunatului creat numai ca sprijin împotriva abuzurilor autorităților statului. La aceasta s-a alăturat dreptul de a-i acuza pe acei care voiau să prejudicieze în vreun fel acest drept de acuzație, cum a fost cazul lui Coriolanus. Abuzurile și fărâdelegile decemvirilor au dus la o evoluție și mai rapidă, de vreme ce aceștia au vrut să ia plebeilor dreptul de a se apăra. *Populus romanus* a luat apoi asupra-și și răspunderea de a decide de soarta războiului sau a păcii, deoarece acum desfășurarea operațiunilor militare era condiționată de aprobarea poporului. Apoi luptele neconținute ale plebeilor pentru a fi tratați în mod egal cu patricienii își aveau temeiul în cererile lor de a întemeia noi colonii, de a beneficia și ei de pământurile care făceau parte din ogorul obștesc, de a se impune dări pe aceste domenii, pe care le acaparaseră samavolnic, cu sume ridicole, patricienii.

⁵¹ Împărțirea prizonierilor prin tragere la sorți ostașilor armatei romane învingătoare, precum și punerea pe aceeași treaptă a ostașilor din cavalerie cu centurionii trebuie privite ca o ciudățenie oferită de împrejurările deosebite de atunci. Procedul obișnuit era ca sau toate capturile să fie strânse la un loc, banii din vânzarea lor vărsându-se în tezaurul statului, sau toate să fie împărțite ostașilor. În cazul de față, dimpotrivă, s-a acordat cea mai mare însemnătate cavaleriei și apoi centurionilor considerați mai prejos în rang ca aceștia, răsplătindu-i și pe ei copios pentru bravura lor, iar restul de capturi a fost vândut sau distribuit și celorlalți ostași ai armatei romane.

Dictatorul care repurtase biruința, datorită vitejiei cavaleriei în primul rînd, a vrut s-o răsplătească pe ea așa cum se cuvine. Și pentru a nu stîrni invidia, dictatorul i-a gratificat și pe centurioni într-o egală măsură, potrivit drepturilor și prerogativelor de care dispunea comandantul suprem al armatei.

⁵² Lupta navală de pe Tibru menționată aici este contestată de Titus Livius; el consideră o plăsmuire faptul că niște vase de transport dușmane ar fi avut vreo ciocnire cu unitățile navale romane în-

- sărcinate cu supravegherea și paza navigației, că ar fi avut loc o bătălie și că s-a reputat o biruință.
- ⁵³ Alegerea acestor noi tribuni militari a avut loc în anul 332 ab U.c. (anul 421 î.e.n.).
- ⁵⁴ C. Sempronius Atratinus și Q. Fabius Vibulanus au fost consuli în anul 333 ab U.c. (420 î.e.n.).
- ⁵⁵ Vechea Capua sau Volturnus își avea numele de la Volturnus, cel mai important riu al Campaniei care izvorăște din Apenini. Cetatea Capua era unul din cele mai însemnate orașe ale Campaniei, renumit prin meșteșugurile și comerțul său maritim dezvoltat.
- ⁵⁶ Decurionul era comandantul unei decurii (*decurio*, o grupă de 10 călăreți). Trei decurii alcătuiau *turma* (un pluton), care era comandată de *decurio maximus*, decurionul cel mare. *
- ⁵⁷ Cohorta parmata, adică armată cu scuturile mici, specifice cavaleriei, numite *parma*.
- ⁵⁸ Calca lavicana (*Lavicana Via*) era comunicația care lega Roma de cetatea Lavicum (azi Colonna). Pe această șosea se găsea templul zeiței Liniștea (*Quies*).
- ⁵⁹ Acuzății trebuiau să compară în fața judecății în haine rupte, murdare și tocite, pentru a inspira compasiune.
- ⁶⁰ Dirzul război dus de volsci în anul 420 î.e.n. contra Romei este ultima tentativă importantă făcută de volsci de a opri pătrunderea puterii romane spre sud. Incursiunile repetate, prădăciunile efectuate de volsci pe teritoriul roman și desele ciocniri au avut drept rezultat o masivă campanie romană, care s-a încheiat cu cucerirea cetății volscilor Anxur, în anul 403 î.e.n. Nu numai acest eveniment îi dă însemnătate acestui război, ci și evidențierea lui Tempanius, care avea rangul de centurion în cohorta de cavalerie romană și care a fost ales tribun al plebei, împreună cu alți trei centurioni, la fel aleși de plebei ca tribuni ai lor; din acest fapt se învederează că ordinul cavalerilor în sec. IV, și în general cavaleria romană, număra în rândurile sale și plebei și că între unitățile militare de cavalerie și ordinul cavalerilor era și pe acea vreme o separație, dar nu așa de distinctă ca în epoca de mai târziu.

Din datele furnizate însă de izvoarele scrise nu rezultă limpede această deosebire, deoarece pentru această epocă aceeași expresie „*equites*“ designează ambele categorii.

⁶¹ Nu trebuie tăgăduit faptul că, în pofida rezistenței îndirjite opusă de aristocrație, puterea plebeilor creștea neconținut. Un exemplu concludent care reliefează prin ce mijloace au reușit să-și sporească tribunii plebeilor puterea lor sînt acuzațiile aduse consulilor și tribunilor militari cu putere consulară, după expirarea mandatului acestora. Astfel Aulus Postumius a fost acuzat și condamnat la plata unei amănzi de 10 000 de ași pentru proasta conducere a operațiunilor militare de la Veii; la fel și Caius Sempronius a fost condamnat la 15 000 ași, din pricina bătăliei pierdute de armata romană condusă de acesta în războiul cu volscii.

Totodată, din condamnarea celor doi frunțași ai aristocrației romane, se învederează nu numai vina personală a celor doi, ci și lupta politică dusă cu atîta înverșunare de cele două tabere potrivnice, din care luptă plebeii au ieșit biruitori prin tragerea la răspundere a vinovaților de dezastru.

Proiectul înființării unei colonii romane la Lavicum din inițiativa aristocrației trebuie privită tot sub același unghi de vedere, voința expresă a patricienilor de a micșora influența tribunilor asupra poporului.

⁶² În anul următor, adică în anul 335 ab U.c. (anul 418 î.e.n.).

⁶³ Din felul cum relatează Titus Livius acest episod al răscoalei sclavilor se învederează poziția lui de apărător al intereselor clasei stăpînilor de sclavi, căreia îi aparținea.

⁶⁴ E demn de remarcat pentru starea moravurilor romane felul cum înțelegea *pater familias* să-și exercite puterea lui paternă și în domeniul administrației statului.

⁶⁵ Mobilizarea contingentelor ce făceau parte numai din zece triburi, deci nici jumătate din populația romană, și introducerea soldei în armată, măsură care a urmat imediat după mobilizare, apoi campania de iarnă cu prilejul asediului cetății Veii și marea influență exercitată de către Camillus în structura organizării militare a armatei romane dovedesc limpede că schimbările importante din sectorul militar sînt în cea mai strînsă dependență de condițiile social-economice în care trăiește poporul.

⁶⁶ Magistrații inferiori (*minores*) erau diferiți funcționari însărcinați cu poliția, finanțele și cu procesele mai neînsemnate.

⁶⁷ În anul următor, adică anul 339 ab U.c. (anul 414 î.e.n.).

⁶⁸ Acest pasaj este de o extremă însemnătate, pentru o justă cercere-

tare și înțelegere a vechilor relații romane în domeniul funduar. E o informație istorică importantă pentru noi faptul că lotul inițial de pământ al vechiului cetățean roman era de două jugăre (vezi și Varro, *De Rep. R.*, cap. X, 2; Plinius, *Historia naturalis*, XVIII; Festus) — *Centuriatus ager*; de aici venea centuria, care după semnificația sa originală desemna o suprafață de teren de 200 de jugăre, lucrat de un număr de 100 de cetățeni romani, care complex reprezenta proprietățile a 100 de cetățeni, alcătuind o obște. Nu e de mirare că o parte din aceste proprietăți au ajuns în mâinile plebei, cîtă vreme, formal, plebea a izbutit să capete drepturi egale cu patricienii.

Se menționează că posesia unui lot de 2 jugăre era condiția fundamentală pentru obținerea dreptului de cetățean roman. Situația și poziția clienților arendași față de patricienii posesori de asemenea proprietăți ne e cunoscută prin istorici și poeți (Sallustius, *De bello Jugurthino*, cap. XLI). Ogorul obștesc *ager publicus*) a apărut în urma cuceririlor, cînd o dată cu înfrîngerea completă și supunerea unor populații erau incluse în ogorul obștesc pămînturile învinșilor (Titus Livius, I, cap. XXXVIII). Natural, depindea de conducerea statului împărțirea acestui teritoriu cucerit, cetățenilor, sau păstrarea lui ca *ager publicus*. Patricienii se opuseră din răspuțeri ca să se înmulțească numărul țăranilor liberi (plebei), care fuseseră primiți sub regi, din rîndurile populației învinse, treptat în componența statului roman și care deveniseră în felul acesta cetățeni liberi. Mai tîrziu, romanii au vrut să-și asigure cuceririle prin înființarea de colonii pe teritoriile cetățitorilor învinse.

Însă dreptul de folosință a acestor teritorii l-au avut în mod exclusiv patricienii (Dionysios Halic. X, 32, Titus Livius, IV, cap. XLVIII) și mult mai intens mai tîrziu cînd avînd mari sume de bani au pus în mișcare numeroase brațe de muncă pe care le-au exploatat fără milă, creîndu-și, cu încuviințarea senatului, noi surse de venituri, pentru a-și asigura preponderența la conducerea statului. Rezultă limpede din Titus Livius IV, cap. XXXVI că patricienii nu plăteau nici un fel de impozit pentru folosirea acestor imense proprietăți.

O dată cu proiectele de legi ale tribunului plebei Licinius, și plebeii au primit dreptul să participe legal la ocuparea acestor

terenuri agricole din domeniile statului, cu deosebirea că beneficiarii au fost plebeii bogați, și nu cei săraci.

- ⁶⁹ Senatul, ca expresie a puterii păturii dominante aristocrate, a apelat deseori la puterea tribuniciană, prin solicitarea sprijinului tribunilor plebei împotriva consulilor și tribunilor militari. Totuși această cerere adresată tribunilor plebei de a interveni, nu numai că momentan reprezenta un ajutor prețios pentru aristocrație, dar, mai târziu îi va obliga pe tribunii plebei să se subordoneze bunului plac al senatorilor.
- ⁷⁰ După cum se arată la sfârșitul acestui capitol XLVIII, se vorbește de o nouă extindere a prerogativelor puterii tribuniciene, căci tribunilor plebei li se admite acum să ia parte la ședințele senatului, pe cînd înainte aceștia ședeau la ușa curiei.
- ⁷¹ Localitatea Bolae se afla în ținutul aequilor.
- ⁷² Se menționează aici un nou aspect demn de remarcat al constituției romane, prin care decretul adunării plebei sînt identificate cu decretul senatului, deși era vorba numai de interesele plebeilor. E delat sine înțeles că această formă de emitere a decretelor nu s-a întîmplat însă întotdeauna astfel.
- ⁷³ În cursul anului următor, adică anul 341 ab U.c. (anul 412 î.e.n.).
- ⁷⁴ Moartea sub gratii era una din cele mai dezonorante. Cel condamnat era pus sub o gratie peste care se puneau bolovani.
- ⁷⁵ Și acest decret al senatului era pe linia celor precedente, care duceau la fundamentarea de noi procedee de drept. Neîndoios, depindea complet de dispozițiile consulilor de a institui o anchetă și de a da pedepse împotriva instigatorilor la răscoală, din cadrele armatei romane. Senatul roman, cu toate că era expresia voinței și concepțiilor aristocrației, de astă dată a procedat cu foarte multă prudență, deoarece pentru a zădărnici criticile și atacurile violente ale tribunilor plebeilor a deferit cazul adunării poporului, făcînd un proiect în care se prevedea numirea unor anchetatori, iar adunarea poporului a designat judecătorii prin libera alegere; tot consulii au fost aceia cari au fost aleși să facă această anchetă.
- ⁷⁶ La începutul anului 342 ab U.c. (anul 411 î.e.n.).
- ⁷⁷ Ferentinum era una din cele 12 cetăți ale confederației etrusce.
- ⁷⁸ Faptul că și hemicilor li s-a dat o treime din pămînturile teri-

toriului cucerit își găsește justificarea în alianța încheiată de acest popor cu romanii, pe vremea consulului Spurius Cassius.

- ⁷⁹ E de remarcat că relațiile romanilor cu samniții încep să fie, cu trecerea timpului, din ce în ce mai încordate, deoarece treptat romanii se întindeau spre sud-vest cu cuceririle lor, ajungând în apropierea teritoriului samniților.
- ⁸⁰ Consulatul lui M. Aemilius și C. Valerius Potitus a fost în anul 345 ab U.c. (anul 408 î.e.n.).
- ⁸¹ Noile alegeri consulare au avut loc în anul 346 ab U.c. (anul 407 î.e.n.).
- ⁸² Prima alegere de quaestori plebei are o însemnătate deosebită, pe care Titus Livius o subliniază, aceasta fiind prima spărtură în privilegiile patricienilor, și dacă timp de patruzeci de ani consulatul a rămas mai departe nerealizabil pentru plebe, totuși această biruință este o dovadă a dîrzeniei sale neîntreprupte și mai ales a abilității și a stăruinței cu care au luptat reprezentanții săi, cei trei frați Icillii.
- ⁸³ Fortăreața Carventana se găsea în Latium, însă n-a putut fi identificată pînă azi în ce parte anume.
- ⁸⁴ Intrarea pe arenă a candidaților plebei la dregătoria tribunatului militar e o nouă dovadă a schimbării raporturilor de forță în dauna aristocrației. Acum nici o lege nu mai excludea pe candidații din păturile de jos ale poporului la înaltele demnități de la cîrma statului. Aci, Titus Livius relevă victoria patricienilor.
- ⁸⁵ Lacul Fucinus era alimentat de mai multe râuri ce izvorăsc din Apenini, în ținutul marsilor (azi e lacul Capistrano).
- ⁸⁶ Armistițiul dintre romani și veienți a expirat în anul 347 ab U.c. (anul 406 î.e.n.).
- ⁸⁷ Anxur era o cetate volscă, avînd, după legendă, acest nume de la o divinitate străveche *Anxurus*. Mai tîrziu s-a numit Tarracina de la cuvîntul τρᾶκῆς — stîncos. Se găsea la sud-est de Roma, între *Via Appia* și mlaștinile pomptine. Dispunea și de o fortăreață în avanpostul ei, așezată pe poziții foarte bine alese și apărate de natură (azi localitatea Terracina). Ruinele vechii fortărețe se mai găsesc azi pe muntele Montevecchio.
- ⁸⁸ Holărîrea senatului din anul 406 î.e.n. (anul 347 ab U.c.) ca fiecare ostaș roman să primească solda din tezaurul statului era

o măsură demnă de relevat. Pînă la această dată fiecare trib roman era obligat să-și întrețină ostașii contingentului chemat sub arme pe toată perioada campaniei militare. Solda — *stipendium*, (din *stips* + *pendere* — a plăti moneda) se plătea la începutul fiecărei campanii, care nu dura mai mult de o vară, pînă la războiul cu cetatea Veii, care a ținut 10 ani. Înainte de Caesar solda unui ostaș roman era de 5 ași pe zi. Caesar a dublat această sumă, iar Domitianus a mărit-o și el cu încă un sfert, ajungînd la 12,5 ași pe zi.

⁸⁹ Monetăria statului roman își avea sediul și instalațiile și atelierele lîngă templul zeiței Junona Moneta de pe Capitoliu.

⁹⁰ Încheierea cărții a patra scoate în relief creșterea puterii republicii romane, după un interval de 100 de ani. Volscii au fost împinși pînă la Anxur, Ferentinum, Ardena, Ecetra, deci pînă în regiunea Terracinei de astăzi. La lacul Fucinus romanii au pus solid piciorul. Influența crescîndă a plebeilor și a reprezentanților săi dau în vileag puterea plebei. Totuși, în urma introducerii soldei în armată, cu toate că urma să fie impuși și patricienii la dările de război, tot în sarcina plebeilor ajung să cadă greutățile financiare ale campaniilor militare.

În sfîrșit, declarația de război făcută de Roma cetății Veii anunță o nouă epocă în istoria romană, reliefind limpede că puterea romană își căuta un nou teatru de operațiuni mult mai mare pentru dobîndirea de noi pămînturi. După cum războaiele duse de romani spre sud și est au urmărit asigurarea puterii romane în aceste sectoare și folosirea cîmpiei pomptine pentru aprovizionarea republicii romane, era imperios necesar acum să lichideze și pe puternicul ei vecin din nord. De aceea, între cele două cetăți, Roma și Veii, a izbucnit această luptă pe viață și pe moarte, luptă care trebuia să sfîrșească cu îngenuncherea și pieirea unuia din adversari.

CARTEA V

¹ După Valerius Maximus și Plutarh, în anul 348 ab U.c. (405 i.e.n.) au fost aleși numai șase tribuni militari cu putere consulară, Titus Livius incluzînd în rîndul acestora și pe cei doi censoari, pe Marcus Furius Camillus și M. Postumius Albinus. Cercetîndu-se „Fastele Capitoline“, s-a găsit într-adevăr că M. Postumius

Albinus a fost censor în cursul aceluiași an, însă numele colegului său era șters. Valerius Maximus și Plutarh susțin că censor, împreună cu Albinus, a fost M. Furius Camillus.

- ² Sohimbarea aceasta produsă în raporturile interne ale confederației etrusce se învederează din refuzul ei de a interveni cu sprijin direct în favoarea cetății Veii. Acest refuz însă își găsește o oarecare scuză în faptul că gallii se apropiau tot mai amenințători de Etruria. În același timp, sciziunea din sânul acestor populații a fost pricinuită și de atitudinea abuzivă și tiranică a cîrmuitorului din Veii, a cărui putere se ridica amenințătoare pentru relațiile din sânul confederației, așa cum Titus Livius a arătat în mod răspicat. Zădărnicierea năzuinții regelui din Veii de a deveni șeful întregii confederații etrusce a prilejuit izbucnirea unor noi ostilități cu romanii.

Teama etruscilor de gallii care se apropiau neconținut era mai mare decît teama de romani, care constituiau o amenințare numai pentru cetățile învecinate cu aceștia. Și tocmai prin acest indiferentism față de primejdia oare amenința orașele învecinate cu romanii se învederează această slăbire a confederației etrusce.

- ³ Aici Titus Livius — relatînd faptul că artiștii care trebuiau să apară cu prilejul sărbătoririi confederației la sanctuarul zeiței Voltumna erau chiar sclavii regelui veienților — dă în vileag stadiul ridicat al artei dramatice la etrusci și în general al culturii etrusce, într-o perioadă cînd la Roma nu începuseră să se învedereze nici măcar primele manifestări culturale proprii.
- ⁴ Taberele de iarnă, *hibernacula*, designau construcții de piatră sau cabane solide de lemn, tencuite cu pămînt, pentru a nu pătrunde frigul iernii și a rezista împotriva intemperiilor iernii. Mai tîrziu, în timpul imperiului, la hotarele teritoriilor stăpînite de romani, și îndeosebi în părțile cele mai amenințate de atacuri, se construiau asemenea tabere mult mai solide și în jurul acestora se adăugau și locuințele negustorilor care întrețineau permanent relații cu armatele romane cumpărîndu-le capturile, plus locuințele altor locuitori, alcătuiindu-se în felul acesta cătune, sate și chiar municipii. Aceasta e obîrșia cetăților romane de pe Rin și de pe Dunăre.
- ⁵ Remarca tribunilor plebei că introducerea soldei este în strînsă legătură cu introducerea campaniilor de iarnă, corespunde reali-

tății (vezi istoricul Diodor din Sicilia, *Biblioteca istorică*, XIV, 16). Însă și înainte triburile se îngrijeau de înzestrarea și întreținerea oamenilor lor în timpul campaniei militare, spune Dionysios din Halicarnas (V, 47, VII, 68 și XIV, 16), plătindu-li-se ostașilor solda numai pe vreme de șase luni, pe când acum ostașii romani aveau să primească solda pe timp de un an. În orice caz, plata soldei din vistieria statului era o binefacere pentru cetățenii romani săraci înrolați sub arme, așa cum de altfel subliniază Titus Livius.

- ⁶ Titus Livius face aluzie la faimosul dictator Manlius Torquatus, care și-a ucis fiul pentru călcarea disciplinei militare.
- ⁷ Aici Titus Livius spune *concordia ordinum* — armonia celor două pături sociale: plebea și patriciatul.
- ⁸ Să se remarce frumusețea acestei maxime, care exprimă atât de lapidar acest adevăr.
- ⁹ Altă splendidă maximă liviană.
- ¹⁰ Aluzie la războiul troian, care după legenda homerică a durat zece ani și a fost pornit din pricina frumoasei Helena, soția lui Menelau, regele Spartei, răpită de Paris..
- ¹¹ În realitate, veienții au luat armele împotriva Romei nu de șapte ori, cum spune Titus Livius, ci pînă acum de 11 ori (cartea I, cap. XV, XXVII, XXX, XLII, cartea II cap. XLV, L, LIV, cartea IV, cap. XIX, XXII, XXXII). Probabil Titus Livius a menționat numai campaniile militare propriu-zise, nu și incursiunile și acțiunile de prădăciune.
- ¹² Cetatea Veii era favorizată prin excelente poziții naturale. Fortăreața se afla pe o stîncă masivă înaltă și abruptă, separată de cetate printr-o vale îngustă.
- ¹³ Turnuri de asalt, vezi mai jos, nota 19.
- ¹⁴ Broasca țestoasă, *testudo*, era făcută din niște paravane concave, așezate pe trei roți, construite în scopul de a protegui mașina de război numită berbecule, cu care se spărgea zidul, și pe servanții acestei mașini. *Testudines* erau de două categorii:
- 1) *Arietaria* — construită din lemn, îmbrăcată cu fier, mai înaltă decît zidul, ferind în felul acesta pe mînuitorii berbecului de loviturile asediaților. 2) *Testudo agestitie* — construită numai din lemn, care era de dimensiuni mult mai reduse, servind la protecția os-

tașilor romani în faza de pregătire a lucrărilor de asediu, săparea valului și șanțurilor.

- ¹⁵ Aici dăm de un nou adagiu livian.
- ¹⁶ Bătaia cu vergile, pină la ucidere, era măsura care se aplica ostașilor romani care-și părăseau postul, care erau prinși furînd sau cu mărturii strîmbe. Vinovatul era adus în fața comandantului său, tribunul militar, care da prima lovitură cu o vargă. După el urmau ceilalți ostași, care se năpusteau cu toții cu cîte o vargă în mină asupra lui și-l băteau pină la ultima lui suflare.
- ¹⁷ Furia cu care patricianul Appius i-acuză pe tribuni, relevă iarăși cît de aprinse erau contradicțiile de clasă în Roma.
- ¹⁸ Discursul lui Appius Claudius, cu tot coloritul său retoric și cu amintirea războiului troian, arată în general atitudinea lui Titus Livius de dezaprobare a oricărui fel de urzeli subterane și intrigi, ca și împotriva oricărei demagogii.
- ¹⁹ Turnurile pe roate aveau și mașini de război — *catapulta* — de aruncat pietre și lănci. Cînd aceste turnuri ajungeau în apropierea zidurilor cetății împresurate, ostașii din ele aruncau o grindină de săgeți aprinse și încărcate cu rășină, ulei și pucioasă. În partea lor inferioară, aceste turnuri erau dotate cu putini pline cu apă, care erau întrebuintate la stingerea eventualelor lor incendieri de către vrăjmași. Cînd turnurile ajungeau să se lipească de ziduri, ostașii care le deserveau lăsau o punte de asalt cu ajutorul unor frînghii și în felul acesta săreau peste ziduri. Asediații, la rîndul lor, căutau să împiedice și să zădărnicească asemenea acțiuni, prinzîndu-i pe asediatorii de pe punte cu lațuri și cîrlige, ori aruncau asupra lor cu apă fiartă, nisip fierbinte și tăciuni aprinși.
- ²⁰ Faptul că acești cetățeni au declarat că au hotărît să se înroleze ca voluntari și să slujească sub drapel cu caii lor proprii și pe cheltuiala lor relevă că aveau o situație materială bună. Astfel aflăm aici, în primul rînd, că pentru a fi primit în ordinul cavalerilor era necesară o anumită stare materială.

În al doilea rînd aflăm că nu toți primeau cal de la stat, ci, cu precădere, numai cavalerii din rîndurile patricienilor; în al treilea rînd, că se constituiau unități de cavalerie din cetățenii care făceau parte din acest ordin și care slujeau sub drapel cu caii lor proprii și că primeau o soldă de trei ori mai mare ca pedestrașii.

- ²¹ În anul următor, adică 349 ab Urbe condita (anul 404 î.e.n.).
- ²² În comparație cu forța militară a cetăților Anxur, Veii sau Lavici, e de remarcat întinderea teatrului de operațiuni militare ale armatelor romane și mobilitatea lor dovedită prin deplasările și marșurile de la o zi la alta prin ținuturile aequilor sau prin ale cetăților Falerii, Capena și Tarquinii, dintre care ultimile două localități se găseau la o depărtare de cel puțin 25 ore de marș una de alta.
- ²³ Capenații erau locuitorii cetății etrusce Capena, așezată la miazăzi de râul Soracte, și care erau în subordinea cetății Veii.
- ²⁴ Faliscii erau locuitorii cetății etrusce Falerii, situată pe o înălțime — măgură — între pădurea Ciminia și râul Soracte, spre răsărit de Tarquinii și la miazănoapte de Veii. Ruinele acestei cetăți se văd azi la Cevetta Castellaria.
- ²⁵ Faptul că tribunii plebei amenință mereu cu pedepsirea cu închisoarea pe tribunii militari este numai o urmare a ajutorului promis poporului de senat mai înainte. Dezvoltarea treptată a puterii plebeilor se învederează și din judecarea și condamnarea tribunilor militari Lucius Virginius și Manlius Sergius (cap. XI) și din alegerea lui Publius Licinius Calvus ca tribun militar (cap. XII), ajungându-se pînă acolo încît au reușit să-și impună majoritatea reprezentanților lor la alegeri, cu excepția unui singur patrician (cap. XIII).

Tot aici iese puternic în relief că în mod faptic plebea avea precumpănirea și în comițiile centuriate și apoi că plebeii bogați și cu vază erau de acord și lucrau mîna în mîna cu aristocrații, în mod obișnuit pentru interesele stării patriciene dominante, cu care erau și în relații familiare.

- ²⁶ Acești tribuni militari au fost aleși pentru anul 350 ab Urbe condita (anul 403 î.e.n.).
- ²⁷ Legea Trebonia prevedea ca magistrații care vor prezida alegerile de tribuni ai plebei să nu încheie aceste alegeri pînă nu vor fi aleși toți cei zece membri ai acestui colegiu. Prin intrarea în vigoare a acestei legi cădea legea Duilia, care după cum se știe (cartea a III-a cap. LXV) autoriza pe tribunii aleși să coopteze în rîndurile lor un număr oarecare din rîndurile plebeilor pînă la completarea colegiului (cartea a III-a, cap. LXIV). Prin legea treboniană se urmărea încetarea acestui arbitrar și eliminarea

- oricărei influențe din partea patricienilor asupra puterii tribuniciene.
- ²⁸ Adică în anul 351 ab U.c. (anul 402 î.e.n.).
- ²⁹ E problematic dacă S. Licinius Calvus a fost plebeu, deoarece frațele său Cneius Cornelius era patrician și fusese cu un an înainte tribun militar. Titus Livius și unii analiști relatează că totuși Calvus era plebeu, deși acesta era un vechi membru al senatului.
- ³⁰ Anul acesta este 352 ab Urbe condita (anul 401 î.e.n.).
- ³¹ Cărțile sibylline — *libri sibyllini* — menționate aici, sînt alternate de Titus Livius în expunerea sa cu cărțile destinului, *libri fatales*, nefăcînd deosebire între ele. Scopul cercetării lor după practicile romanilor era așa-zisa curățire de păcate, în urma rugăciunilor în fața zeilor. De aici încolo însuși Titus Livius de separă (cartea X, cap. VIII și cartea XXII, cap. XVII). *Libri fatales*, după cum reiese și din expunerea lui Titus Livius (cartea V, cap. XV), erau de obîrșie etruscă și cuprindeau o parte din izvoarele cărților în legătură cu prezicerile etrusce. Nu reiese însă limpede ce deosebiri erau între cărțile sibylline și cele fatale: în orice caz limba era deosebită, cărțile oracolelor sibylline erau în limba greacă, pe cînd *libri fatales* la origine erau în limba etruscă, fiind traduse mai tîrziu în latinește.
- ³² *Lectisternium* — solemnitatea și ospățul public nemaiîntîlnite de care vorbește Titus Livius aici nu sînt greșit privite de Titus Livius ca o înfăptuire a grecilor. Și cărțile sibylline vorbesc de aceste ceremonii.
- ³³ Hercules, vezi nota 35, cartea I.
- ³⁴ Mercur, vezi nota 59, cartea II.
- ³⁵ Neptun, vezi nota 42, cartea I.
- ³⁶ Cărțile sfinte ale destinului, *libri fatales*, vezi mai sus nota 31.
- ³⁷ Acești tribuni militari au condus republica romană în anul 354 ab Urbe condita (anul 399 î.e.n.).
- ³⁸ Oracolul din Delphi, vezi notele 161 și 162, cartea I.
- ³⁹ Tribunii militari ai anului 355 ab Urbe condita (anul 398 î.e.n.).
- ⁴⁰ Lacul Alban se găsea la poalele muntelui Alban în partea lui sud-vestică. Astăzi se cheamă Lago di Albano sau Lago del Castello. Negreșit, explicația creșterii apelor lacului nu poate fi decît topirea marilor cantități de zăpadă din munți și care se scurgeau subteran în lac.
- ⁴¹ Cei trei interregi au funcționat unul după altul la sfîrșitul anului 356 ab Urbe condita (anul 397 î.e.n.).

- ⁴² Prima centurie (*centuria praerogativa primo vocata*) care trebuia să-și dea votul în comițiile centuriate se trăgea la sorți. Celelalte centurii, numite *jure vocatae* aveau să voteze pe rînd, clasă după clasă, potrivit reformei lui Servius, începînd cu prima clasă. Centuria ieșită la sorți avea să voteze deci prima, nemaiașteptîndu-și rîndul. Expresiile *praerogativa* și, mai jos, *jure vocatis tribubus*, au fost împrumutate de Titus Livius din jurisprudența timpului său. Pe acele vremuri nu exista nici o centurie prerogativă, ci s-a creat numai după înlocuirea comițiilor centuriate cu cele tribute.
- ⁴³ Acești tribuni militari au funcționat în anul 357 ab Urbe condita (anul 396 î.e.n.).
- ⁴⁴ Sub numele de sărbătorile latine (*feriae latinae* sau *ludi latini*) se înțeleg festivitățile confederației populațiilor latine care se oficiau pe muntele Alban în cinstea lui Jupiter Latiaris și în dumbrava Ferentină, organizîndu-se cu acest prilej și jocuri. De la intrarea romanilor în confederația latină, această sărbătoare a devenit simbolul acestei confederații (*Dionysios din Halicarnas* — IV, 49 și VI, 95). Mai tîrziu a fost sărbătorită patru zile (*Plutarh, Camillus*, XLII). Se da și un ospăț, unde delegații tuturor orașelor confederate primeau carne din animalele jertfite (*Cicero, Pro Plancio*, IX); se dădeau și lupte de gladiatori (*Plinius, Historia Naturalis*, XXVII, 7, și *Dio Cassius*, XLVII, 10). Sărbătoarea se ținea mereu numai la începutul anului, sub oblăduirea consulilor, în zilele fixate de ei, în prezența tuturor magistraților cetății (*Titus Livius*, V, 17 și XXI, 63, *Dionysios din Halicarnas*, VIII, 87).
- ⁴⁵ Canalurile de irigație prin care s-a tras apa din lacul Albana au fost săpate și terminate în doi ani, fiind o îndrăzneță operă a tehnicii romane. Canalul subteran străbătea țărnul vestic al lacului pe o lungime de 4 000 de picioare (1 300 m). Cea mai mare înălțime a malului lacului era de 143 m peste nivelul lacului. Canalul avea peste tot un diametru de 2 m.
- ⁴⁶ Măsura luată de *Camillus* împotriva ostașilor care își părăsiseră posturile încredințate era tăierea capului cu securea.
- ⁴⁷ *Mater Matuta* era o veche divinitate italică identificată cu zeița Albunea și cu *Leucothea* sau *Ino* (fiica lui *Cadmus*) de la greci. Această zeiță era considerată simbolul luminii, aurorii și protecția nașterilor. Sărbătorirea ei, *Matralia*, era ținută la 11 iunie.

Templul ei a fost ridicat de Servius Tullus în *forum Boarium* și restaurat de Camillus.

- Mater Matuta era o zeiță italică care a fost identificată cu zeița grecilor Leucothea. La origine pare să fi fost zeița Aurora (Lucrétius, V, 65). Cu toate că Servius Tullius i-a introdus cultul la Roma, existînd numeroase temple în cinstea ei în Satricum, în Etruria, totuși nu trebuie confundată cu nici o zeitate grecească, în schimb însă, *Matralia*, sărbătorile în cinstea acestei divinități, au oarecare legătură cu cele ale zeiței Ino (Ovidius *Fastae*, V, 475).
- ⁴⁸ Ținutul Nepesin era regiunea din jurul cetății etrusce Nepete, aproape de pădurea Ciminia (astăzi localitatea Nepi).
- ⁴⁸ *Castella* erau niște redute simple, ridicate din săpătură de pămînt.
- ⁵⁰ Junona Regina era zeitatea protectoare a cetății Veii. Credința străveche a popoarelor italice era că o cetate vrăjmașe poate fi cucerită numai atunci cînd divinitatea tutelară e cîștigată de partea asediatorilor.
- ⁵¹ Cei șase tribuni militari au fost aleși pentru anul 358 ab Urbe condita (anul 395 î.e.n.).
- ⁵² Trei iugăre și 7 uncii (adică 7 douăsprezecimi dintr-un iugăr); iugărul avea 2518,88 m², iar uncia 209,9 ($\frac{1}{12}$) deci se împărțea cite un lot de 3988,25 m².
- ⁵³ *Matrona* (derivînd de la *mater*, după cum *patronus* de la *pater*) era femeia romană născută liberă și măritată. De aceea expresia *matrona* a devenit un apelativ de înaltă distincție, pentru că atît în sînul familiei și gîntei sale proprii, cît și în întreaga societate romană matroana se bucura de cea mai înaltă prețuire, atributele sale fiind socotite pudoarea, castitatea și cinstea. Femeia romană devenea *matrona* în prima zi după nuntă (vîrsta minimă de căsătorie fiind 14 ani). Din punct de vedere juridic, matroana nu putea fi vîndută și nici ucisă de soțul ei. În viața socială a romanilor matroana romană a jucat întotdeauna un mare rol. La 1 martie erau sărbătorile numite *matronalia*, în cinstea femeilor măritate.
- ⁵⁴ *Pilentum* era o trăsură cu patru roate de care se foloseau mai mult femeile.
- ⁵⁵ *Carpentum* era faetonul cu două roți. Pînă în vremea imperiului trăsurile erau un mijloc de locomoție întrebunțat foarte rar.

- ⁵⁶ Realegerea lui Camillus ca tribun militar a patra oară s-a întâmplat în anul 359 ab Urbe condita (anul 394 î.e.n.).
- ⁵⁷ E vorba de strîmtoarea Messina, din nord-estul Siciliei.
- ⁵⁸ Liparae, azi Lipari este una din insulele arhipelagului Eolic, la nord de Sicilia. E vestită prin erupțiile vulcanice frecvente aici.
- ⁵⁹ Tribunii militari C. Aemilius și Sp. Postumius au primit comanda armatelor romane pentru războiul cu aequii în anul 359 ab Urbe condita (anul 394 î.e.n.).
- ⁶⁰ Scrisoarea împodobită cu frunze de lauri însemna că vestește biruința.
- ⁶¹ Consulii L. Lucretius Flavius și Servius Sulpicius Camerinus au intrat în funcție în anul 360 ab Urbe condita (anul 393 î.e.n.).
- ⁶² Vitellia, colonia romană de pe teritoriul aequilor. Despre Vitellia, în afară de relatarea analiștilor și a lui Titus Livius, nu se știe altceva decît că a fost o colonie romană în ținutul aequilor.
- ⁶³ Judecarea și condamnarea a doi tribuni ai plebeilor, a lui Aulus Virginius și a lui Quintus Pomponius, care fiind de partea aristocrației s-au împotrivit unei legi tribuniciene în sprijinul intereselor poporului (e vorba de înființarea unei colonii romane la Veii), este primul exemplu de o asemenea pedepsire a unor membri din colegiul tribunilor plebei. Acești reprezentanți ai plebeilor trebuiau să fie nu numai mandatarii, ci și ocrotitorii drepturilor plebeilor, intervenind energic ori de cîte ori vreunul din cetățeni suferea vreo nedreptate.
- ⁶⁴ S-a renunțat definitiv la proiectul de a se strămuta poporul roman la Veii. Acest proiect prevedea strămutarea la Veii a unei jumătăți din numărul total de senatori, precum și a plebei în întregime. Prin noul proiect propus de senat se împărțea tot terenul agricol ce aparținuse veienților, unii cetățeni primind cîte 4 iugăre, iar alții cîte șapte, astfel încît cîte o familie primea și cîte 28 iugăre (Diodor, XIV, 102, cu care informație și Titus Livius e de acord, de vreme ce spune că nu numai capii de familie, ci toți membrii liberi ai unei case sînt în drept să obțină asemenea loturi de pămînt, pentru ca în felul acesta să se contribuie la înmulțirea familiilor).

Împărțirea terenului agricol veient a dus la faptul că cetatea

Veii nu a mai apărut ulterior în istorie ca o comunitate independentă, ci numai ca o colonie romană.

⁶⁵ Noii consuli aleși, Cn. Valerius Potitus și M. Manlius Capitolinus, au funcționat în anul 361 ab Urbe condita (anul 392 î.e.n.).

⁶⁶ Marele triumf, vezi nota 25, cartea III.

⁶⁷ Micul triumf, vezi nota 26, cartea III.

⁶⁸ Volsinii era o cetate etruscă ce se afla la sud-vest de Perugia. Vechea cetate Volsinii era construită pe o înălțime numită azi Monte Feascone, pe țărmul sudic al lacului Volsiniensis (azi lago di Bolsena). După cucerirea ei de romani, locuitorii acestei cetăți au întemeiat o nouă așezare cu același nume în partea de nord-vest a lacului, lângă orașul Clusium (fosta capitală a lui Porsenna) într-o vale mănoasă înconjurată de culmi împădurite, unde se găsește Bolsena de azi.

⁶⁹ Salpinații erau locuitorii cetății etrusce Salpinae, care însă n-a putut fi stabilită cu precizie unde se situa.

⁷⁰ Noii tribuni militari au intrat în funcție la 1 iulie 362 ab Urbe condita (anul 391 î.e.n.).

⁷¹ Pe Calea Nouă (*Via Nova*), după înfrângerea gallilor de romani, s-a construit un sanctuar în cinstea zeului Aius Locutius, zeul vorbirii. Acest sanctuar era încă în ființă pe timpul lui Titus Livius.

⁷² Judecarea și condamnarea lui Camillus este istorisită de Titus Livius surprinzător de scurt, și nu destul de clar. Acuzația că el ar fi distrus niște porți de fier cu prilejul luării capturilor din Veii e destul de vagă și lipsită de temei. Se pare că nemulțumirea poporului se datora drămuirii prăzii, luate din Veii, de către Camillus, ceea ce a determinat trimiterea lui Camillus în surghiun, la fel cum s-a întâmplat la atenieni cu ostracizarea cetățenilor considerați periculoși statului.

Că Furius Camillus avea o foarte mare putere o dovedește faptul remarcat și de Titus Livius care spune că concetățenii din tribul său și clienții săi s-au și oferit să-i plătească amenda lui. Totuși Titus Livius, sau izvoarele ce i-au stat la îndemână, nu vrea să dea în vileag că ar fi fost o sciziune între plebei și clienți. Amenda de 15 000 de libre de aramă (Diodor, XIII, 5) corespundea mai degrabă faptului că Furius Camillus era cât se poate de urât de plebei din pricina atitudinii sale ostentativ potrivnice față de ei și devotamentului său total față de aristocrația romană.

Datele furnizate de Titus Livius referitoare la trecerea celților în Italia sînt luate cu precădere, în ce privește exactitatea lor, din *Istoria Universală* a lui Polybios. Analiștii relatează că pe vremea lui Tarquinius cel Bătrîn, în jurul anului 600 î.e.n., a început o mare mișcare a unor populații celtice către Italia, dar nici aceasta nu era cea dintîi, pentru că deja insubrii (este numele unui trib al celților) se găseau mai de mult în regiunea Milano (Mediolanum). În Italia, celții erau cunoscuți sub numele de galli.

În ce privește toate amănunțele și detaliile în legătură cu Aruns din Clusium, a cărui migrație poate fi pusă în legătură cu imigrările mai străvechi gallice, își găsește confirmarea în relatările date de istoricii Justinus (XX, 5) și Diodor (XIV, 113).

⁷² Tribulii erau toți membrii unui trib. Ei se considerau între ei prieteni sau vecini, organizînd în comun sărbătorile tribului, fiind obligați să-și acorde reciproc ajutor în caz de nevoie.

⁷⁴ Clusini, vezi nota 22 la cartea II.

⁷⁵ Gallii, vezi notele următoare.

⁷⁶ Hadria sau Adria era o cetate etruscă așezată pe țărmul stîng al Padului, care, datorită schimburilor comerciale intense, devenise o cetate înfloritoare. Azi este localitatea Adri.

⁷⁷ Alpii Reticii își poartă numele de la reți (rait în limba celtă înseamnă munte), o populație celtică care popula Alpii septentrionali. Aceștia sînt strămoșii locuitorilor Tirolului, Grisoniei și Lombardiei nordice.

⁷⁸ Pădurile Hercynice (în celtică er-cyn înseamnă înălțime, vîrf), masivul păduros ce se întinde între Rin și Carpați, în nordul Dunării. Mai tîrziu au căpătat această denumire numai munții care leagă Sudeții de Carpați.

⁷⁹ Biturigii erau o populație celtică ce locuia în regiunea gallică numită Aquitania, între fluviile Sena, Loire și Rin. Biturigii erau despărțiți de carnuti și haedui prin fluviul Loire (Liger în antichitate) și erau formați din două puternice ramuri celtice: biturigii celbs care locuiau în partea de nord și est a Loirei în regiunile de azi Berry, Bourbonnais și Touraine, dispunînd de următoarele cetăți: Avaricum sau Bituriges (azi Bourges), Argantonius (Argenton), Mediolanus (Château Meilaut) și Noviodunum (Nouan) și biturigii vibisci care locuiau în jurul gurilor fluviului Garumna (Garonne), avînd capitală cetatea Burdigala (Bordeaux).

- ⁸⁰ Arvernii, populație celtică din Aquitania (Auvergne) în departamentele de azi Puy-de-Dôme, Cantal și Haute-Loire, erau despărțiți de helveți prin muntele Cevena (Cevene), capitala lor fiind Nemosus și apoi Augusto Nemitus (Clermont). Un alt oraș important al arvernilor era Gergovia.
- ⁸¹ Senonii erau cea mai importantă populație a Galliei. La nord se mărgineau cu parisii, la est cu lingonii și mandulii, la vest cu carnutii și la sud cu haeduii. Ocupau acele regiuni ale Galliei Lugdunensis, numite azi Île de France și Champagne. Capitala lor era Senones (Civitas Senonum, azi Sens). Alte orașe importante erau Agendicum, Melodunum (Melun), Anara (Arcis sur Aube), Corabillum (Corbeille), Antissiodorum (Auxerre), Aquae Segeste (Fontainebleau).
- ⁸² Haeduii (aeduii) locuiau între Loire și Sâone (Arar). Aceștia fură primii galli care s-au aliat cu romanii, de aceea erau numiți frați și prieteni cu poporul roman. Capitala lor era Bibracte.
- ⁸³ Ambarrii locuiau ținutul din jurul râului Arar (Sâone), fiind vecini cu haeduii la est și cu alobrogii la nord-vest.
- ⁸⁴ Carnuții ocupau regiunea dintre Loire și Sena, capitala acestei populații fiind Genabum, mai târziu Aureliensis (Orléans).
- ⁸⁵ Aulercii ocupau o parte din Gallia Lugdunensis între Loire și Sena, spre vest de senoni. Se împărțeau în patru ramuri: aulercii branovici, aulercii diablinci, cenomanii la sud-est de cei dinainte și aulercii eburovici, vechii locuitori ai Normandiei, cu capitala Mediolanum (Évreux).
- ⁸⁶ Tricastinii, o populație din Gallia Narbonensis între Canari și Voconti (între râurile de azi Drôme și Isère). Capitala lor era Augusta Tricastinorum (Aoste).
- ⁸⁷ Populația saluviilor, sau salyilor, locuiau între Rhône (Rhodanus) și Alpii maritimi. Cetățile lor mai importante erau Massilia și Arelate.
- ⁸⁸ Massilia (Marseille de azi) a fost un comptuar al grecilor din Phocida. Phocida era un oraș comercial din Asia Mică (Ionia), la circa 30 km de Smirna.
- ⁸⁹ Taurinii erau o seminție ligurică care locuia în Gallia Cisalpină pe cursul superior al Padului. Capitala lor era Augusta Taurinorum (Torino de azi). Aici textul a fost alterat, pentru că taurinii au locuit în Alpii Cotici, nu Iulici.

- ⁹⁰ Ticinus, un afluent al fluviului Pad, izvorăște din muntele Adula (St. Gothard), străbate lacul Verbanus (Lago Maggiore) și se varsă în Pad, lângă cetatea Ticinum (azi Tessino).
- ⁹¹ Insubrii, o populație războinică din Gallia transpadană, între Ticinus și lacul Larius. Capitala lor era Mediolanum.
- ⁹² Mediolanum e Milano de azi.
- ⁹³ Brixia (Brescia de azi) era o cetate din Gallia transpadană, întemeiată de etrusci și cucerită de liburi, locuitorii Ilyriei.
- ⁹⁴ Verona, cetate întemeiată de euganei în Gallia transpadană, pe Adige, cucerită de gallii cenomani și apoi de romani. Aici s-au născut poetul Catullus și arhitectul Vitruvius. S-a păstrat la Verona amfiteatrul de marmură albă construit de Diocletianus, pentru 22 000 de spectatori.
- ⁹⁵ Laevii erau o populație ligurică avînd capitala Ticinum, aproape de Pavia de azi.
- ⁹⁶ Boiii erau o foarte numeroasă populație celtică care a emigrat din vremuri străvechi din Gallia, așezîndu-se în valea Padului, în Tirol și Boemia (care de la ei își trage numele).
- ⁹⁷ Lingonii erau o populație celtică așezată la poalele muntelui Vogesus și pe văile riurilor Marna (Matrona) și Meusa, între treviri și segvani. Capitala lor Adamantinum mai tîrziu se numi Lingones (azi Langres).
- ⁹⁸ Rîul Utens (astăzi Montone) curge pe lângă Ravenna și se varsă în marea Adriatică.
- ⁹⁹ Rîul Aesis (Esino de azi sau Fumerino), curge între Senigaglia și Ancona, vărsîndu-se în Adriatică.
- ¹⁰⁰ E vorba de umbri, o populație italică ce locuia regiunile dintre riurile Rubicon, Tibru, Nera, Esino și Marea Adriatică. Umbria era despărțită prin munții Apenini în Umbria Cisapenină și Transapenină. Avea numeroase cetăți ca: Ariminum (Rimini), Fanum Fortunae (Fano), Sena gallica (Senigaglia), Sarsina Urbinum Hortense (Urbina), Spoleteum (Spoleto).
- ¹⁰¹ Ajutorul cerut Romei de către cetatea Clusium era îndreptățit nu numai în urma cuceririi cetății Veii de către romani, ci și datorită relațiilor pe care Roma le-a întreținut cu cetatea Clusium încă de pe vremea lui Porsenna. Titus Livius însă se contrazice, pentru

că pe de o parte spune: „Clusinii nu aveau nici un fel de pact de alianță și amicitie“ (cartea V, cap. XXXV); iar în altă parte spune: „Clusinii sînt numiți de către solii romani aliații și prietenii poporului roman“ — *Socios populique romani atque amicos* (ibidem). După istoricul Diodor, prezența solilor romani nu e prilejuită de cererile clusinelor, ci ei fuseseră trimiși la Clusium pentru a se informa asupra mișcărilor și înaintării gallilor. Nu este cunoscută adevărata cauză a acestui conflict.

¹⁰² Acești tribuni militari au fost aleși în anul 363 ab Urbe condita (anul 390 î.e.n.).

¹⁰³ Întreaga prezentare a tabloului primului război roman cu gallii, în culori atît de vii și sugestive, pentru a stîrni impresia unui zguduitor tragism, dezvăluie vigurosul talent literar al lui Titus Livius. Scriitorul redă cu deosebită plasticitate urgia care s-a abătut pe capul romanilor, în scopul de a pune într-o lumină și mai vie salvarea Romei dîn primejdie.

Titus Livius exagerează însă în ce privește caracterizarea gallilor, prezentîndu-i ca pe niște hoarde sălbatice, pe de o parte, iar pe de altă parte ca pe niște oameni perfect cunoscători ai drepturilor ginților totodată, istoricii *Justinus* și *Diodor* din Sicilia au relatat că gallii au intrat în relații și cu tiranul *Dionysios* din Syracusa și că acești galli vedeau cu ochi buni atacurile acestuia din urmă asupra Italiei sudice, precum și amenințarea etruscilor în Italia centrală de către romani.

Titus Livius îi descrie pe galli ca pe un popor de războinici cu un stadiu mai înapoiat de cultură și civilizație, care se ocupau cu agricultura și creșterea vitelor, în comparație cu romanii, care aveau și orașe și o viață comercială destul de dezvoltată, precum și un început de industrie meșteșugărească. În ce privește însă măsurile luate de statul roman pentru acest război, Titus Livius furnizează date mai puține decît istoricii *Dionysios din Halicarnas*, *Diodor*, și mai ales *Polybios*, care dau proporții mult mai mari acestor evenimente.

După *Diodor*, romanii n-au mobilizat numai patru legiuni de ostași, ci mult mai numeroase contingente. La fel *Polybios* spune că și aliații romanilor au contribuit cu forțele lor. *Diodor* scrie că au fost înrolați sub drapel toate contingentele, dînd cifra de 24 000 de ostași, adică jumătate din totalul efectivelor romane, de

48 000—50 000 de oameni, în comparație cu ale gallilor, care se ridicau la circa 70 000 de oameni. După *Plutarh*, ambele tabere aveau armatele egale de câte 40 000 de oameni, numai că în armata romană se găseau și contingente de nevrstnici și neinstruiți. Romanii, însă, surprinși de iuțea cu care se deplasaseră trupele gallice, au înaintat numai pînă la a 11-a piatră miliară și n-au avut timp să-și instaleze tabăra, deși distanța Roma-Clusium se făcea în trei zile de marș și ar fi avut suficient timp ca să organizeze o armată puternică, ordinea de bătaie, cît și dispozitivul de atac. Dezastrul roman a fost consecința panicii, în primul rînd. Există însă contradicții în ce privește o sumă de amănunte, ca de pildă redobîndirea aurului de la galli de către romani, și altele, în relatările lui *Plutarh*, *Florus* și *Titus Livius*. Apoi lupta de la Ardea, încheiată cu biruința lui Camillus asupra gallilor, *Diodor* și *Plutarh* nu o menționează; ei vorbesc însă de alte înfrîngerii suferite de galli, din care una ar fi fost la Veascium, la Gabii sau la Volsinii, pe cînd *Titus Livius* și *Plutarh* spun că bătălia a avut loc la a 8-a piatră miliară pe Via Gabinia (v. cap. XLIX).

- ¹⁰⁴ Allia, un afluent neînsemnat al Tibrului, izvorăște la nord de Crustumerium, vîrsîndu-se în Tibru lîngă localitatea de azi Fonte di Papa.
- ¹⁰⁵ Brennus în graiul celtic însemna domn, în cel cimbric, Brenhin însemna rege.
- ¹⁰⁶ Broasca țestoasă, *testudo*, se făcea prin ridicarea scuturilor deasupra capului și alipirea lor unul de altul, așa fel încît nu puteau pătrunde printre ele săgețile dușmanilor (vezi și nota 14 de la această carte).
- ¹⁰⁷ A rămas celebră această exclamație a lui Brennus: *Vae victis* — Vai de cei învinși!
- ¹⁰⁸ Preoții duumviri — vezi nota 91, cartea I.
- ¹⁰⁹ Templul tinereții și al zeului sfîrșitului și hotarelor, *Terminus*, de care Titus Livius vorbește în cartea I, cap. LV în legătură cu Tarquinius cel Trufaș, cînd spune că acest templu n-a putut fi strămutat de pe Capitoliu, învederează cultul unor divinități impersonale și abstracte. O dată cu dezvoltarea vieții sociale și politice, romanii încep să divinizeze noțiuni abstracte ca tinerețea, pudoarea, concordia (armonia), speranța, liniștea, sfîrșitul, frica, groaza etc.

- ¹¹⁰ Zeul sfârșitului, *Terminus*, vezi nota precedentă.
- ¹¹¹ Din acest discurs al lui M. Furius Camillus iese în vileag mentalitatea acelor oameni de cultură ai antichității romane și îndeosebi a istoricilor care, considerînd destinul (*fatum*) ca factor determinant al evenimentelor și faptelor omenești, au considerat voința destinului suprema forță căreia nu-i pot găsi nici corectivul, nici explicația. Fatalismul lui Titus Livius este expresia gândirii religioase care domina întreaga antichitate romană.
- ¹¹² Reconstrucția Romei după incendierea ei de către galli a început în anul 363 ab Urbe condita (anul 390 î.e.n.).

CUPRINS

Studiu introductiv	V
Prefață	1

CARTEA I

I Sosirea lui Aeneas în Italia, faptele sale 7—8. *II—III* Domnia lui Ascanius în Alba Longa, a lui Aeneas Silvius și a celorlalți Silvii 9—11. *IV* Fiica lui Numitor, Rhea Silvia, rămîne grea cu zeul Marte; nașterea și creșterea lui Romulus și Remus 11—12. *V* Uciderea lui Amulius 12—13. *VI—VII* întemeierea cetății Roma de Romulus 13—16. *VIII* Alcătuirea celui dintii senat roman 16—17. *IX—XII* Războiul cu sabinii; trofeele au fost închinat lui Jupiter Feretrius 17—22. *XIII* împărțirea poporului roman pe curii 23—24. *XIV—XV* Fidenanții și veienții sînt biruiți de romani 24—26. *XVI—XVII* Apoteoza lui Romulus; interregnul 26—28. *XVIII—XXI* Numa Pompilius, ctitorul rînduielilor religioase, a înălțat templul zeului Iannus, fiind cel dintii care i-a închis porțile, după ce împacă toate no-
roadele vecine 28—33. *XXII—XXIII* Regele Tullus Hostilius îi bate pe albanii 33—36. *XXIV—XXV* Lupta dintre Horai și Curiași 36—40. *XXVI* Achitarea lui Horatius 40—42. *XXVII—XXVIII* Războiul cu fidenanții; osîndirea și execuția dictatorului Mettius Fufetius 42—46. *XXIX* Dărîmarea din temelie a cetății Alba Longa; strămutarea albanilor în cetatea romană 46—47. *XXX* Războiul cu sabinii 47—49. *XXXI* Tullus este lovit de un trăsnet 49—50. *XXXII—XXXIII* Ancus Martius reînnoiește ceremoniile introduse de Numa; înfrînge pe latini, încuviințin-

du-le apoi să se strămute pe muntele Aventin; cucerește cetatea latină Politorium și o năruie din temelie; construiește un pod de lemn peste Tibru; întinde marginile puterii romane și întemiează portul Ostia 50—54. XXXIV—XXXVI Lucumo, fiul lui Demaratus din Corint, vine la Roma, din cetatea etruscă Tarquinii; își schimbă numele în Tarquinius Priscus, și după moartea lui Ancus Martius se urcă pe tron; mărește numărul senatorilor cu încă o sută; îi biruie pe latini; desemnează un loc pentru construcția circului; înființează cele dintii jocuri de circ; atacat de sabini, mărește numărul centurilor romane; ispitește în privința darului prorociei pe augurul Attus Navius 54—58. XXXVII—XXXVIII Tarquinius cel Bătrîn îi înfrânge pe sabini; construiește cetatea romană și o înconjură cu ziduri; face cele dintii apeducte; este răpus de fiii lui Ancus Martius 58—60. XXXIX—XLII După el urmează la tron Servius Tullius, născut dintr-o prizonieră nobilă din cetatea Corniculum, care îi învinge pe veienți și pe etrusci 60—63. XLIII—XLV El înființează censul, apoi slujba de curăție (*lustrum*); împarte poporul pe clase și pe centurii; mărește incinta orașului; adaugă cetății colinele Quirinalul, Viminalul și Esquilin și înalță împreună cu latinii, pe Aventin, templul Dianei 64—69. XLVI—XLVIII Servius Tullius este răpus de Lucius Tarquinius, din îndemnul Tulliei; Tarquinius cel Trufaș se înscăunează rege fără încuviințarea poporului și senatului roman; Tullia trece cu careta regală peste leșul tatălui său 69—74. XLIX Tarquinius cel Trufaș se înconjură cu un corp de ostași, pentru a-și asigura domnia și viața 74—75. L—LIII Turnus Herdonius e răpus în urma urzelilor lui Tarquinius cel Trufaș; acesta duce război cu volscii; din prada capturată înalță un templu lui Jupiter, pe Capitoliu 75—81. LIV—LV Tarquinius cel Trufaș supune cetatea Gabii, prin mijlocirea urzelilor fiului său, Sextus 81—84. LVI—LVII Ceilalți doi feciori ai lui pleacă să consulte oracolul grecilor de la Delphi; oracolul răspunde că cel care va săruta cel dintii pe mama sa va domni; ei tălmăcesc greșit oracolul; Brutus, ruda și însoțitorul lor, se preface că se prăbușește la pământ și sărută cel dintii pământul patriei; ceea ce s-a întâmplat în urmă, întărește tîlcuirea; Tarquinius cel Trufaș, prin tirania lui, stîrnește ura întregului popor roman

84—88. *LVIII* Fiul său Sextus necinstește pe Lucreția, soția lui Collatinus; Lucreția cheamă pe tatăl său, Sp. Lucretius și pe soțul său, Collatinus, și-i roagă să-i răzbune prihănirea și moartea; apoi se omoară 88—90. *LIX* Tarquinius cel Trufaș este alungat de pe tron, în urma răscoalei conduse de Brutus și Collatinus 90—92. *LX* Se instaurează, în locul monarhiei alungate, republica romană; cei dintii consuli aleși au fost Brutus și Collatinus 92.

CARTEA II

I—II Brutus pune poporul roman să jure că nu va îngădui niciodată domnia vreunui rege la Roma; el silește pe Tarquinius Collatinus, tovarășul său de consulat, să renunțe la consulat și să plece din cetate 95—98. *III—V* Brutus încuviințează poporului roman să prade averile regelui și închină lui Marte terenul care a căpătat denumirea de Cîmpul lui Marte; descoperă urzeala pentru reînscăunarea regalității; osîndește la moarte pe uneltitorii patricieni, între care se găseau și feciorii și nepoții săi; eliberează pe sclavul pîrîtor, care dobîndește numele de Vindicius 99—102. *VI* Brutus, în fruntea armatei romane, se încaieră cu oștile veienților și ale tarquiniilor; Brutus cade eroinic în lupta cu Aruns, fiul lui Tarquinius cel Trufaș; matroanele romane poartă doliu după el 103—105. *VII—VIII* Consulul Publius Valerius consacră dreptul de a se apela la popor printr-o lege; se făgăduiește ridicarea templului lui Jupiter pe Capitoliu 105—108. *IX—XI* Porsenna, regele etruscilor, vine cu oastea în sprijinul tarquiniilor, înaintînd pînă la colina Janiculum; e împiedicat să treacă pe podul de peste Tibru de Horatius Coclus 108—112. *XII* O altă pildă de vitejie o dă tînărul Mucius care, pătruns în tabăra etruscilor, răpune în locul lui Porsenna pe secretarul acestuia; prins, își arde mîna dreaptă în jarul altarului pentru jertfe, mărturisindu-i regelui că împreună cu el au jurat alți 307 tineri romani să-l ucidă 112—115. *XIII—XV* Uimit de fapta lui Mucius, Porsenna renunță la război, punînd condiții și cerînd ostatici; o fecioară romană, Cloelia, înșeală pe paznicii ostaticilor, trece Tibrul înot și se duce la Roma; i se înalță ca semn de oînstire o statuie ecvestră; etruscii sînt bătuiți de latini 115—119. *XVI* Appius Claudius, o căpetenie a

sabinilor, își părăsește țara și se stabilește cu oamenii săi la Roma; astfel se întemeiază tribul Claudius; numărul triburilor romane se urcă la 21; războiul cu auruncii 119—120. *XVII—XXII* Dictatorul Aulus Postumius îl biruie pe Tarquinius cel Trufaș și oastea latinilor la lacul Regillus; războiul cu volscii 120—128. *XXIII—XXIV* Începe conflictul între plebei și patricieni 128—133. *XXV—XXVI* Războiul cu volscii; războiul cu auruncii 133—134. *XXVII—XXXI* Ciocniri între plebei și patricieni din pricina datoriilor; războiul cu volscii; războiul cu sabinii și cu acquii 134—144. *XXXII* Plebeii se retrag pe Muntele Sacru 144—146. *XXXIII—XXXV* Datorită înțelepciunii lui Menenius Agrippa, plebea se întoarce în cetate; Menenius Agrippa moare în cumplită sărăcie; se aleg cinci tribuni ai plebeilor; orașul Corioli e cucerit prin vitejia lui Cneius Marcius Coriolanus; procesul și exilarea acestuia 146—152. *XXXVI* Minunea întâmplată cu Tiberius Atinius, un om din popor, în urma unui vis în care e îndemnat să aducă la cunoștința mai marilor cetății încălcările rînduieilor religioase; dus în lectică în fața senatului, dezvăluie totul 152—153. *XXXVII—XL* Coriolanus, surghiunit, vine în fruntea oștilor de volsci să împresoare Roma; el respinge două solii romane; mama și soția sa, în fruntea matroanelor romane, înmoaie cerbicia lui Coriolanus, convingîndu-l să renunțe la război 153—160. *XLI—XLII* Prima propunere a unei legi agrare de către consulul Spurius Cassius; acesta, învinuit că vrea să pună mîna pe tronul regal, este osîndit și ucis 160—164. *XLIII—XLIV* În războiul cu Veii, ostașii nu vor să lupte; Appia, o vestală, este îngropată de vie pentru prihănire 164—167. *XLV—XLVIII* Războiul cu Veii 167—175. *XLIX—L* Familia Fabiilor se oferă să poarte războiul cu cetatea Veii; cei 300 de Fabii cad eroinic în lupta de la Cremera; unul singur e cruțat, ca să dea de știre la Roma 176—179. *LI—LX* Consulul Appius Claudius, în urma răzvrătirii oastei sale, pierde bătălia în războiul cu volscii și, ca pedeapsă, își decimează ostașii; ciocnirile plebeilor cu patricienii; armata fuge de pe cîmpul de luptă 179—195. *LXI—LXV* Procesul și condamnarea lui Ap. Claudius; urmează o sumă de pustiiri ale teritoriilor volscilor, hemicilor și veienților și războaie cu aceștia; dezbinările dintre patricieni și plebei continuă 195—201.

CARTEA III

I—XIV Tulburările din cetatea romană pricinuite de legile agrare; războaie cu vecinii 205—229. *XV—XVIII* Capitoliul e ocupat în timpul nopții de răzvrățiții surghiuniți și de sclavi avînd în frunte pe Herdonius Sabinul; răscoala e înăbușită și răsculații uciși 229—236. *XIX—XXVI* Se fac două recensăminte: în primul numărul populației romane se ridică la 104 714 suflete, în al doilea la 117 219; războiul cu sabinii și cu aequii; după înfrîngerea suferită de romani din partea aequilor se recurge la dictatura lui Cincinnatus 236—249. *XXVII—XXXII* Acesta îi înfrînge pe vrăjmași și-i trece pe sub jug; numărul tribunilor plebei se mărește la zece, după 30 de ani de la înființarea tribuniciatului 249—257. *XXXIII—XXXIV* Se trimit împuterniciți la Atena și în Grecia; se schimbă cîrmuirea, trecîndu-se de la consulat la decemvirat, în anul 302 de la întemeierea Romei, suprimîndu-se toate celelalte dregătorii; decemvirii creează legile celor 10 table, pe care le fixează în for 257—260. *XXXV* Prețuiți pentru purtarea lor înțeleaptă, poporul le prelungește cîrmuirea pe încă un an; în răstimpul acesta, decemvirii mai adaugă noi legi, întocmindu-se acum legile pe 12 table, fundamentul dreptului civil roman 260—262. *XXXVI—XLVIII* Decemvirii, datorită căpeteniei lor, patricianul Appius Claudius, inaugurează regimul tiranic pe care îl țin trei ani; poporul, revoltat, cată să pună capăt tiraniei lor odioase, în urma nelegiuirii săvîrșite de Appius Claudius, care vrea să necinstească o fecioară plebeie, pe Virginia; aceasta e ucisă de tatăl său, centurionul Virginius, ca s-o ferească de prihănire 262—283. *XLIX—LIX* Poporul roman se răscoală, ocupă muntele Aventin și silește pe decemviri să renunțe la cîrmuirea țării; dintre decemvirii care sînt surghiuniți de popor singur Appius e vîrît în temniță, unde își face seama 283—302. *LX—LXX* Urmează izbînzile cîştigate de romani în războaiele cu aequii, volscii și sabinii 302—323. *LXXI—LXXII* Judecata strîmbă a poporului roman care pune mîna pe un ținut al aricinilor, ce nu i se cuvenea 323—326.

CARTEA IV

I—V Se votează legea tribunului plebei Canuleius în legătură cu dreptul plebeilor de a încheia căsătorii cu membrii familiilor patricienilor; discursul lui Canuleius 329—338. *VI—VII* Se recurge la numirea de tribuni militari la cîrma țării 339—342. *VIII* Se înființează censura 342—343. *IX—XI* Luptele lăuntrice din Ardea, amestecul romanilor și volscilor 344—348. *XII—XVI* În timpul unei cumplite foamete, Spurius Maelius, cavaler roman, împarte înfometajilor grîu cumpărat cu banii săi; ciștigînd dragostea poporului, Spurius Maelius, învinuit că năzuie să pună mîna pe tron, e răpus de comandantul cavaleriei C. Servilius Ahala; denunțatorul Lucius Minucius este răsplătit de cîrmuire 348—357. *XVII* Roma trimite la fidenajii o solie, care e ucisă de locuitorii cetății Fidenae; se ridică o statuie solilor romani răpuși mișelește de fidenaji 357—359. *XVIII* Războiul cu veienții și aliații lor 359—360. *XIX—XX* Cossus Cornelius îl răpune în luptă pe Lars Tolumnius, regele veienților, și consacră lui Jupiter trofeul capturat; cetatea Fidenae e cucerită de romani 360—363. *XXI—XXIII* Fidenajii sînt învinși într-o bătălie de dictatorul Marcus Aemilius, iar orașul lor e cucerit; o dată cu ei sînt învinși și veienții 363—366. *XXIV* Mamercus Aemilius, dictatorul roman, reduce durata censurii de la 5 ani la 18 luni; ca răzbunare, este însă impus de censori la uriașe dări, pe care nu le poate plăti 366—367. *XXV—XLIV* Războaie cu vecinii; disensiuni interne 367—399. *XLV—XLIX* Sclavii romani se răscoală; răscoala lor e înăbușită în sînge 399—407. *L—LI* Tribunul militar Postumius este ucis cu pietre de ostași din pricina purtării sale tiranice 407—410. *LII—LVIII* Războaiele cu aequii și volscii 410—420. *LIX—LX* Ostașii romani primesc pentru întîia oară soldă de la stat 420—423. *LXI* Romanii dezlanțuie războiul împotriva coaliției volscilor, fidenajilor și faliscilor 423—424.

CARTEA V

I—II În timpul împresurării cetății Veii de către romani s-au organizat primele tabere de iarnă; această nouă întocmire stîrnește indignarea tribunilor plebei, care aduc învinuiri sena-

tului și patricienilor că plebeii nici măcar în vremea iernii nu sînt scutiți de sarcinile ostășești 427—430. *III—VI* Le răspunde patricianul Appius Claudius, susținînd introducerea unei asemenea măsuri 430—437. *VII* Ostașii din cavalerie primesc și ei pentru întia dată solda; pedestrima plebeiană se oferă voluntar pentru continuarea campaniei împotriva veienților 437—439. *VIII* Din pricina neînțelegerii celor doi tribuni militari, Sergius și Virginius, oastea romană e înfrîntă de coaliția veienților, capenaților și faliscilor 439—441. *IX* Cei doi tribuni militari sînt siliți să iasă din dregătorie înainte de termen 441—442. *X* Impozitele de război se strîng foarte greu 442—444. *XI—XII* Cei doi tribuni militari ai anului dinainte sînt dați în judecată și osîndiți 444—448. *XIII* Calvus Licinius este ales cel dintîi tribun militar din rîndurile plebeilor 448—450. *XIV* Izbucnește ciuma; se organizează un lectisternium; primele izbînzi romane asupra veienților 450—451. *XV* Se arată semne și minuni; cresc uluitor apele lacului Alban; tălmăcirea haruspiciului veient 451—453. *XVI—XVII* Proorocirea veientului este aidoma celei a oracolului de la Delphi: romanii vor învinge numai după îndrumarea pe canale a apelor lacului Alban 453—456. *XVIII—XIX* Licinius Calvus, refuzînd tribunatul militar, cere poporului să aleagă pe fiul său; din pricina neizbîndirii în lupta cu faliscii se recurge la dictatura lui M. Furius Camillus 456—459. *XX—XXIV* Camillus îi biruie pe veienți după un asediu de 10 ani și e sărbătorit; plebea vrea să emigreze la Veii; patricienii se împotrivesc 459—467. *XXV* Se dau ofrandele făgăduite lui Apollo 467—469. *XXVI—XXVII* Războiul cu faliscii; Camillus e numit din nou dictator; curmă acest conflict fără război; cetatea Falerii se supune Romei 469—473. *XXVIII* Solii romani trimiși cu ofrande la Delphi, prinși de pirăți, sînt eliberați și întovărășiți pînă la Roma; războiul cu aequii 473—475. *XXIX* Doi tribuni plebei, uneltele patricienilor, sînt osîndiți de adunarea poporului 476—477. *XXX—XXXII* Camillus are ciocniri cu plebeii; în urma învinuirilor e silit să plece în exil 477—481. *XXXIII—XXXV* Năvălesc gallii; istoricul lor 481—484. *XXXVI—XXXVII* Gallii împresoară cetatea Clusium; aceasta cere ajutorul Romei 484—488. *XXXVIII—XLII* Roma, pregătită slab pentru război, suferă o mare înfrîngere

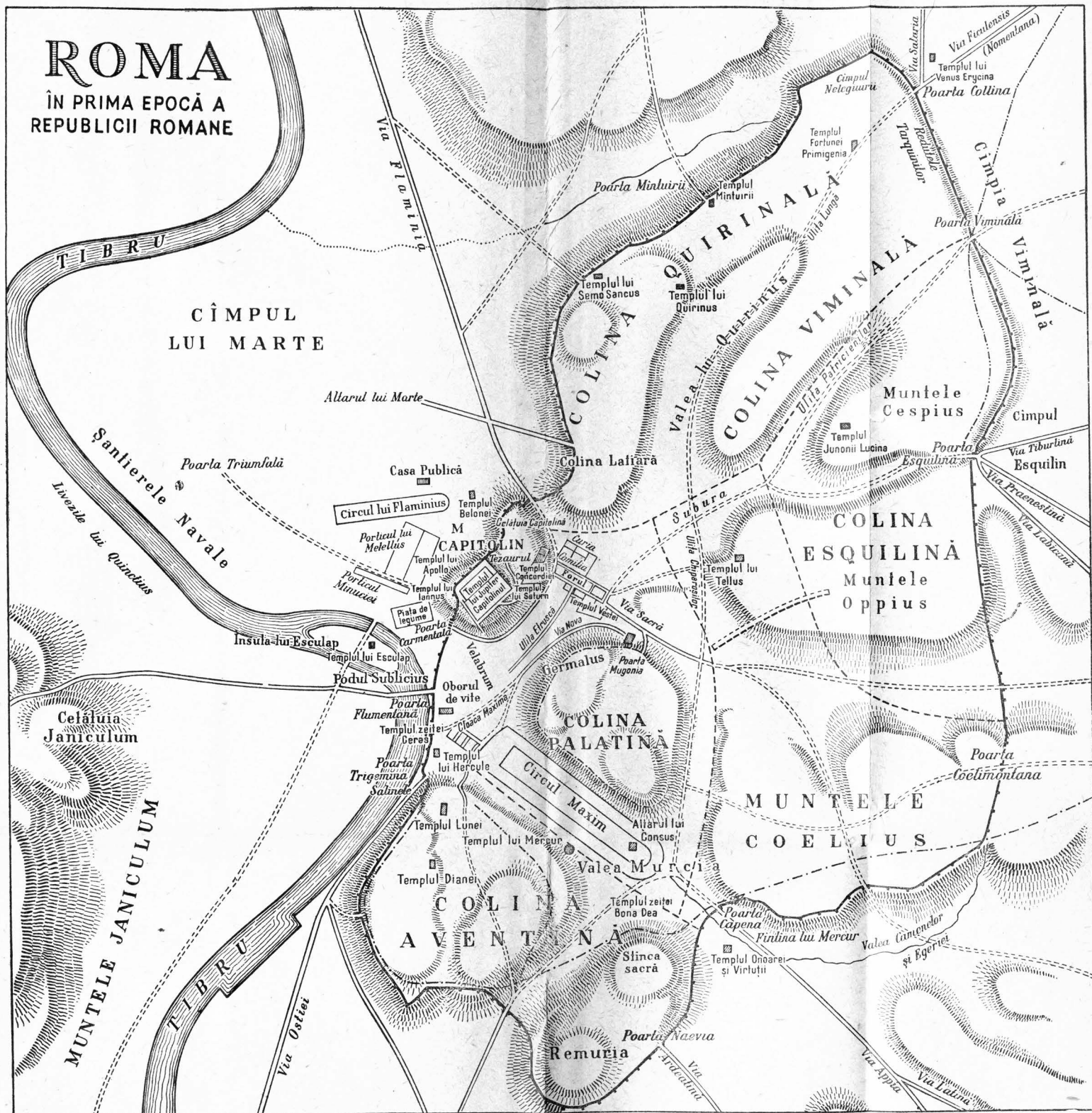
din partea gallilor la râul Allia; Roma e împresurată și incendiată; măcelul senatorilor și bătrînilor; tineretul luptător se refugiază pe Capitoliu și în cetățuie 488—495. *XLIII—XLV* Galii atacînd Ardea, Camillus ia conducerea trupelor ardeate și biruie pe dușmani 496—500. *XLVI* Camillus din nou e numit dictator 500—502. *XLVII* Manlius Capitolinus zădărnicește atacul de noapte al gallilor 502—503. *XLVIII* Ciurma și foamea îi silește pe romani să capituleze, plătind gallilor o mie de libre de aur 503—505. *XLIX* Camillus salvează Roma, bătînd pe galli 505—506. *L* Se pune din nou în discuție emigrarea plebeilor la Veii 506—508. *LI—LIV* Prin cuvîntarea sa, Camillus convinge pe plebei să renunțe 508—515. *LV* Reconstrucția Romei 515.

Note

. 517

ROMA

ÎN PRIMA EPOCĂ A
REPUBLICII ROMANE

ITALIA CENTRALĂ

in prima epocă a republicii romane

10 20 30 40 50 60 Km.

Redactor de carte: Al. Vasile
Tehnoredactor: Gh. Popovici
Corector: Wilhelm Berceanu

Dat la cules: 1. 02. 1958. Bun de tipar: 6. 06. 1959. Tiraaj: 2500 + 50. ex. legate și 5500 + 100 ex. broșate. Hirtie: semivelină sat. de 65 gr/m. p. Format: 54 X 84/16. Coli editoriale: 40,06. Coli tipar: 43 + 2 p'anse. A.: 0^o30. Pentru bibliotecile mari indicele de clasificare 9 (37). Pentru bibliotecile mici indicele de clasificare: 9.

Tiparul executat la Intreprinderea Poligrafică Cluj,
str. Brassai 7. Cluj. — R. P. R. — 1231/1958.

E: 16638

ERATĂ

Pag.	Rîndul	În loc de	Se va citi
65	7 de jos	avea efective de 11000 de oameni.	avea recenzată la 11000 de ași.
158	12 de jos	noră	noră și nepoți
348	5 de jos	comii	comisii
500	16 de sus	colonia	colina

Titus Livius, De la fundarea Romei, vol. I. I. P. Cluj 1231-1958

IN EDITURA ȘTIINȚIFICĂ

AU APĂRUT

Applan
Războaiele civile

Plutarh
Alexandru și Cezar

Xenofon
Statul spartan. Statul
atenian

C. Tacitus
Opere, vol. I.

Suetonius
Viațile Ceașarilor

* * *

Istoria universală (în 10
vol.) vol. I. și vol. II.

* * *

Grecia antică

M. E. Matie
Miturile Egiptului antic

I. Lips
Obișșia lucrurilor

M. O. Kosven
Introducere în istoria cul-
turii primitive

N. A. Kun
Legendele și miturile Gre-
ciei antice

M. F. Nesturh
Rasele omenești

D. M. Pipidi
Contribuții la istoria veche
a României

D. Tudor
Oltenia romană

M. Diaciuc—Dăscălescu
Răscoala iobagilor de la
Bobîlna

Lei 22,—